

**pregled
zgodovine
nob
v
sloveniji**

metod mikuž

METOD MIKUŽ

**PREGLED ZGODOVINE
NARODNOOSVOBODILNE
BORBE V SLOVENIJI**

I. KNJIGA

CANKARJEVA ZALOŽBA
V LJUBLJANI 1960

Uvod

Kot je znano, je ta knjiga izšla pod istim naslovom leta 1956 v srbohrvaščini pri založbi Vojno delo v Beogradu. Sedaj jo pošiljam v svet v slovenskem jeziku, delno popravljeno, ponekod pa znatno razširjeno. Da je knjiga izšla v Beogradu, je zasluga tovariša Dušana Kvedra in nemajhna zasluga vseh, ki so imeli kakor koli že opraviti z njenim besedilom, predvsem pa zasluga polkovnika Milisava Perovića. Za izdajo pričujoče knjige gre zasluga uvidevnosti Cankarjeve založbe. Dostavil bi še to, da me je že več kot desetletna praksa v profesorski službi na ljubljanski univerzi prepričala, da je knjiga potrebna.

Najprej bi rad poudaril, da pričujoči Pregled razvoja narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji nima v nobenem pogledu namena zanikavati ali zabrisavati eno od najvažnejših značilnosti zgodovine narodnoosvobodilne vojne: enotnosti te vojne, trdne in nerazdružljive povezanosti vseh jugoslovanskih narodov. Dejstvo je, da je narodnoosvobodilna vojna jugoslovanskih narodov celota, v kateri so ljudske množice naših narodov pod vodstvom Komunistične partije s tovarišem Titom na čelu začele in zmagoslavno končale eno od največjih razdobj v zgodovini, razdobje nacionalne in socialne osvoboditve. Vendar sem se odločil za pregled razvoja narodnoosvobodilne vojne samo v Sloveniji, in to iz več razlogov. Prvi je bil ta, na katerega je opozoril že tovariš Tito, ko je rekel: »Dogajanja v dobi osvobodilne vojne in rezultati teh dogajanj so tako komplicirani in so po svoji vsebini, po neki določeni originalnosti tako bogati, da je potrebna globoka analiza in znanstvena obdelava, da bi jih mogli pravilno in vsestransko osvetliti«. (Komu-

nist, oktober 1946, str. 1.) Čeprav je bila borba jugoslovanskih narodov enotna, je vendar imela pri posameznih jugoslovanskih narodih toliko posebnosti, da je obdelovanje razdobja 1941 do 1945 pri posameznih narodih povsem na mestu. V tem vidim tudi predpripravo za bodoči pregled in kasnejšo zgodovino narodnoosvobodilne vojne jugoslovanskih narodov kot celote.

Delo, ki bo izhajalo postopoma, predstavlja poskus kratkega orisa razdobja 1941—1945 v Sloveniji. Knjiga je sad dolgoletnega dela predvsem z arhivskim gradivom, ki na začetku in še potem precej časa ni bilo urejeno, kot je danes v arhivu Muzeja narodne osvoboditve v Ljubljani. Mogel bi sicer nastati pomislek, pa tudi očitek, da delo prihaja pravzaprav pozno in da so nas pri opisovanju svojih osvobodilnih vojn znatno prehiteli že drugi narodi, med temi recimo celo Italijani, ki imajo o svoji »resistenzi« napisanih že cele gore knjig, ali pa na primer Norvežani s kar veličastnim delom *Norges Krig 1940—1945*, ki je izhajalo v Oslu od leta 1947 do 1950 v treh debelih zvezkih. Vsekakor so bile borbe vseh svobodoljubnih narodov velike in veličastne in so terjale velike žrtve in napore. Vendar so bili vsi ti boji le boji proti okupatorju in ne hkrati tudi ljudska revolucija, kot je bila to osvobodilna vojna naših narodov. Pričujoče delo bi lahko izšlo tudi nekaj let prej, a so me od tega odvrčali zgolj praktični vidiki. Pri znanstvenem delu uporabljati in citirati arhivsko gradivo v arhivih, ki še niso urejeni, je vselej zelo problematična zadeva. Zato je bilo treba počakati vsaj toliko časa, da je v zbirki dokumentov (*Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*), ki jih je začel z uspehom izdajati Vojnoistoriski inštitut JLA, prišel na vrsto tudi VI. zvezek, 1. in 2. knjiga, v katerih je zbrano arhivsko gradivo za Slovenijo, in to za razdobje, ki ga obsega ta knjiga.

Odločil sem se za »pregled« razdobja 1941—1945 in ne za »zgodovino« tega razdobja. Med »pregledom« in »zgodovino« je bistvena razlika. Če sem se odločil le za »pregled«, s tem še ne zanikujem možnosti upra-

vičenosti in potrebe po »zgodovini« kot pravi znanosti tudi za najnovejša razdobja. Končno sodbo bodo zaradi vsestranskega bogastva virov dale šele generacije za nami, s tem pa seveda ni rečeno, da ni mogoče podati že sedaj bolj ali manj točnega pregleda o razvoju narodnoosvobodilne vojne pa tudi že določene sodbe o njenih posameznih razdobjih.

Kot vsako pisanje zgodovine, pa četudi samo pregleda, ne more biti le »pisanje zaradi pisanja«, temveč mora zgodovina ali zgodovinski pregled nečemu služiti, to je tistemu, kar zgodovino ustvarja, ljudskim množicam, isto velja — in morda včasih še v večji meri — tudi za zgodovino pisje narodnoosvobodilne vojne. Vendar se kot zgodovinar docela zavedam pomanjkljivosti, ki jih ima pričujoče delo. To je prvi poskus, podati sistematični pregled enega od najbolj zapletenih razdobj v vsej naši zgodovini. Zato ima to delo tudi vse začetniške okornosti in pomanjkljivosti, hoče pa prikazati le dvoje: zunanji razvoj narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji in masovno — kvantitativno in kvalitativno — intenzivnost ter udeležbo slovenskega naroda v tej borbi. Morda se mi je to posrečilo, kot se mi je morda posrečilo prikazati tudi to, da je bila Partija ustanovitelj Osvobodilne fronte in ves čas borbe tudi nesporen njen voditelj.

Ostane nam še vprašanje razdelitve narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji v posamezna razdobja. Ne samo iz pietete do enega od voditeljev narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji in hkrati tudi njenega prvega zgodovinarja, pokojnega Borisa Kidriča, temveč tudi zaradi utemeljene točnosti se bom v glavnem držal Kidričeve razdelitve. Kidrič je razdelil narodnoosvobodilno vojno v Sloveniji na dvoje razdobj prvič že po šestih mesecih borbe, in to v reviji *Osvobodilna fronta* (leto I., sredi novembra 1941), drugič že njeno daljše razdobje v brošuri *Dve leti Osvobodilne fronte* (1943), tretjič v brošuri *3. leto Osvobodilne fronte* (izd. IOOF 1944) in četrtič v obširnem in za zgodovino narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji nadvse dragocenem delu, ki je še vedno v rokopisu: *Kratek pregled razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija*.

Če bi strnili te Kidričeve delitve, bi dobili sledeča razdobja narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji:

1. Razdobje nastanka osvobodilnega gibanja (od 27. aprila do 22. junija 1941).

2. Razdobje Osvobodilne fronte in njenega klasičnega poleta (od 22. junija 1941 do zgodnje pomladi 1942).

3. Razdobje prvega osvobojenega ozemlja (od maja do konca avgusta 1942).

4. Razdobje belogardistične in mihailovičevske vojaške in politične ofenzivnosti (od konca avgusta 1942 do zgodnje pomladi 1943).

5. Razdobje ponovnega poleta Osvobodilne fronte in partizanska protiofenziva (od zgodnje pomladi do zbora aktivistov OF 27. aprila 1943).

6. Razdobje utrjevanja enotnosti OF (od 27. aprila 1943 do kapitulacije Italije 8. septembra 1943).

7. Razdobje Kočevskega zbora odposlancev slovenskega naroda (od 8. septembra do 29. novembra 1943).

8. Razdobje 2. zasedanja AVNOJ in zasedanje Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (od 29. novembra 1943 do srede februarja 1944).

9. Razdobje graditve slovenske državnosti v okviru Federativne demokratične Jugoslavije in dokončne zmage (od srede februarja 1944 do konca druge svetovne vojne maja 1945).

O virih in literaturi za zgodovino narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji

Ista načela, ki veljajo za vire in literaturo pri vsakem znanstvenem zgodovinskem delu, veljajo tudi za zgodovinopisje razdobja narodnoosvobodilne vojne. Tudi za to razdobje je *vir* vsaka neposredna priča, dokument, akt, košček papirja pa tudi vsaka živa oseba, ki nam lahko kot priča kaj pove za to razdobje, *literatura* pa so vsa tista znanstvena dela, ki so bila po načelih znanstvenega dela narejena s pomočjo virov.

Zgodovinopisje narodnoosvobodilne vojne obravnava na eni strani razdobje, ki časovno še ni zelo

oddaljeno; glede tega se takšno obravnavanje bistveno loči od klasičnega buržoaznega zgodovinopisja. Buržoazno zgodovinopisje namreč obdelavi časovno bližjih razdobjih ni pripisovalo znanstvenega, temveč le prakticističnega, to je »političnega« značaj. Na drugi strani pa se zgodovinopisje narodnoosvobodilne vojne peča z razdobjem, ki še ni zaključeno, saj nosi pečat ljudske revolucije. Iz navedenega sledi, da je treba to razdobje obravnavati dosti drugače kot že zdavnaj zaključeno antiko ali klasični srednji vek, čeprav je tudi pri teh razdobjih zgodovinarjeva naloga ista. Zdaj pa je njegova dolžnost, prikazati razdobje od 1941 do 1945 in njegovo revolucionarno nadaljevanje (obnova, doba planiranja, prelom s sovjetskimi sistemi in samostojna revolucionarna pot v socializem) takšno, kakršno je bilo, ne oziraje se pri tem na to, na kakšne težave vse bo naletel morda že pri samem zbiranju gradiva, pri oceni njegove pomembnosti, pri verodostojnosti itd.

Z objektivnimi viri in njihovo uporabo, z dokumenti vseh vrst, ki so nastali in bili napisani v tem razdobju, ni posebnih težav. Oceniti in uporabiti jih je treba pač takšne, kakršni so, pa četudi je o določenem dokumentu kasneje nastalo drugačno mnenje ali pa so dokument tudi popravljali ali dopolnjevali. Vzemimo primer, na katerega sem opozoril že v *Zgodovinskem časopisu*, letnik 1951, str. 407 do 410 pri oceni Kardeljeve knjige *Pot nove Jugoslavije*. Tu sem primerjal stenogram Kardeljevega govora na Kočevskem zboru s kasnejšo izdajo govora v *Novem svetu* leta 1949, str. 444—463 in pokazal na velike — tudi vsebinske — razlike med obema reprodukcijama in se hkrati vprašal, kateri od obeh tekstov je prvotni, objektivni vir za zgodovino Kočevskega zbora. Nedvomno je stenogram, s tem pa seveda še ni rečeno, da avtor kasneje nima pravice popravljati svojega teksta. Res pa je, da vsi popravki, ki vnašajo novo vsebino ali spreminjajo staro, niso več sestavni del prvotnega teksta, so pa dragoceni vir za rešitev vprašanja, zakaj jih je avtor vnašal.

Večje težave pa nastajajo pri subjektivnih virih, pri živih pričah, in to zlasti tedaj, ko za neki dogodek

ali celo za neko razdobje nimamo nobenega pisanega vira. Najidealnejše je seveda, če imamo za opis dogodka na razpolago oboje vrst virov, objektivne in subjektivne. Objektivni viri, dokumenti, dajejo dogodku točen in zanesljiv skelet, žive priče pa mu lahko dodajo vso tisto živo in dinamično zunanjo ter notranjo podobo, kakršno je dogodek imel v resnici. Poglejmo primer: Ena od največjih zmag nad Italijani v Sloveniji je bila znamenita borba blizu Jelenovega žleba 26. marca 1943. O njej imamo partizanske in italijanske dokumente, kljub temu pa bi brez pričevanja udeležencev v borbi nikdar ne mogli dobiti popolne slike o skorajda neverjetni katastrofi, ki je tega dne zadela Italijane.¹

Tako je ena od zelo zanimivih posebnosti zgodovinopisja narodnoosvobodilne vojne — kot vse najbližje preteklosti — prav ta, da zgodovinar lahko objektivne vire dopolnjuje s subjektivnimi. Druga značilnost je, da je na razpolago relativno mnogo objektivnih virov za zadnji dve leti (1944—1945), mnogo manj pa za prvi dve leti, da so žive priče že do danes doprinesle zelo veliko silno dragocenega subjektivnega pričevanja v svojih napisanih spominih, tretja značilnost pa je, da nimamo še znanstvene literature. Morda bi lahko šteli med značilnosti tudi to, da lahko piše zgodovino narodnoosvobodilne vojne tudi udeleženec v tej vojni, ki je lahko tudi sam sebi — seveda le subjektivni — vir in ki more zelo živo opisati dogodek, katerega je bil priča sam. To zadnje seveda nikakor ne pomeni, da bi mogel pisati zgodovino narodnoosvobodilne vojne samo bivši partizanski borec, kajti zgodovinska znanost ima svoje zakone, ki veljajo za vsa razdobja. Zgodovina mora podajati objektivno sliko in resnico, ki lahko služi ljudskim množicam pri premagovanju njihovih naporov, jih dviga, vzgaja in moralno krepi. Res pa je, da more generacija, ki je doživela vse te velike napore naših narodov, lažje in pravilneje razumeti in tudi podati pravilnejšo podobo narodnoosvobodilne borbe generacijam, ki bodo prihajale za njo.

Vire lahko najprej delimo po njihovem izvoru. Tako imamo dokumente vodstvenih organov narodnoosvobodilne vojne (CK KPS, organi Osvobodilne fronte, Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet, ki se je kasneje preimenovalo v Glavni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije) in dokumente partizanskih enot, od četnih poveljstev do štabov korpusov. Toda s tako delitvijo nismo zajeli še vseh virov. Vemo, da je v nekaterih dokumentih (odlokih, naredbah in odredbah) vodilnih organov borbe zabeležena ali kodificirana samo revolucionarna oblika ali praksa, ki se je pojavila in že obstajala na terenu. Te revolucionarne oblike in dejavnosti pa so bile večje in širše, čim večje in širše je bilo revolucionarno sodelovanje širokih ljudskih množic ter njih najtesnejša in enotna povezanost preko Osvobodilne fronte s Partijo. Vsi ti revolucionarni pojavi, dejavnost in njene oblike na terenu so bile registrirane v odlokih vodilnih organov, a le v najsplošnejših potezah. To se pravi: če bi danes ali kadar koli hoteli pisati ali poskušali rekonstruirati pravo podobo narodnoosvobodilne vojne samo s pomočjo virov, dokumentov njenih vodilnih organov, bi ta podoba ne bila popolna. Znan je na primer odlok Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora (SNOO) iz jeseni 1941 o kaznovanju narodnih izdajalcev. Iz tega odloka bi mogli sklepati samo to, da je dobila narodnoosvobodilna vojna v Sloveniji že zelo zgodaj oblike in vsebino ljudske revolucije in da se je moral slovenski narod razen borbe z okupatorjem spoprijeti tudi s kontrarevolucijo. Iz samega odloka pa se nikakor ne da razbrati vsa velika in dinamična aktivnost Varnostno-obveščevalne službe, ki se je začela in razvijala na terenu že pred tem odlokom. Če torej poznamo in pravilno ocenimo revolucionarno aktivnost terena, to je najširših ljudskih množic, potem moremo šele vedeti, kje vse je treba še iskati dokumente in vire za zgodovino narodnoosvobodilne vojne: pri vseh tistih, danes in tudi takrat nepoznanih, tihih in brezimnih junakih, pa naj so že zbirali ali dajali denar

za OF, dajali majhne pa tudi dragocene informacije, demonstrirali pred škofijo ali pred Robottijevim štabom itd. Potrebna je torej najširša anketa, katere uspehi bi bili lahko razvidni v občinskih kronikah, spisih v raznih revijah, dnevnem časopisju itd.

Če poznamo pogoje, v katerih je nastajala in se razvijala narodnoosvobodilna vojna (revolucija, ilegala, okupator), moramo tudi vedeti, da arhivi katerih koli njenih organov niso nastajali in ne doživljali iste usode kot arhivi mirnodobskih ustanov ali drugih bojujočih se držav. Nova Jugoslavija in vsi njeni državni in vojaški organi so nastajali v vojni in revoluciji in je zato razumljivo, da se mnogo dokumentov, čeprav so bili med vojno zapisani, ni ohranilo, in da mnogo dokumentov, ki bi sicer morali biti napisani, sploh niso bili zapisani (konspiracija!). Na to, da je veliko dokumentov izgubljenih, opozarja pravilno že predgovor k VI. delu (1. knjiga) *Zbornika dokumentov* (Beograd 1952, str. VI—VII). Tako moramo imeti za definitivno izgubljen arhiv CK KPS in Glavnega poveljstva iz leta 1941, ki je bil maja 1942 zakonspiriran, a so agenti slovenske kontrarevolucije pobili vse, ki bi mogli povedati, kje je arhiv zakopan. Prav tako je bil v času italijanske ofenzive 1942 delno uničen del arhiva CK KPS, IOOF in Glavnega poveljstva za čas od maja do srede avgusta 1942. Arhiv je bil neposredno pred ofenzivo na Kočevski Rog zakonspiriran na Rogu,² a so ga Italijani odkrili, delno sežgali, nekatere dokumente pa ohranili in skrbno prevedli, med temi tudi zapisnik partijske konference, ki je bila na začetku julija 1942 na Rogu.³ Večina teh italijanskih prevodov je potem na zanimiv način prišla nazaj — v arhiv CK ZKS.

Partizanske enote v Sloveniji leta 1941 zaradi konspiracije niso imele arhivov, čeprav je Glavno poveljstvo z naredbo 7. aprila 1942 ukazalo, naj jih ohranjajo. Ob tej priliki je Glavno poveljstvo poudarilo štabu 3. grupe odredov tudi tole: »Bilo bi dobro, da v bodoče... vsaj od važnejših pisem obdržite kopijo. Arhiv, ki se vam bo na ta način nabral, shranite dobro na primernih mestih (zakopljite). Ni treba posebej naglašati, kakšno dragocenost predstavlja ta arhiv, ki

bo zvesta slika slavnih in junaških dni osvobodilne borbe slovenskega naroda.«⁴

Kot se je zavedal CK KPS pomembnosti in dragocenosti arhivov, tako so se tega zavedali tudi nižji partijski forumi. V spremnem pismu k arhivu 1. grupe odredov, ki ga je stalno nosil s seboj znani gorenjski narodni heroj in komandant 1. grupe odredov Gregorčič, je zapisal Maks Krmelj v imenu PK KPS za Gorenjsko tudi sledeče: »Naša patrola je našla nahrbtnik, katerega je izgubil smrtno ranjeni tovariš Jože Gregorčič v jeseni 1942 na Jelovici. V tem nahrbtniku je bilo več stvari, ki pa so se že pokvarile. V njem je bil tudi v perilo zavit arhiv štaba 1. grupe odredov, ki je še delno ohranjen. Ker se nam dozdeva, da bodo zgodovinarji v poznejših letih uporabljali vsak košček papirja, ki je popisano bodisi z narodnoosvobodilnim gibanjem ali partizanstvom, vam pošiljamo te dokumente.«⁵

Dokumenti vodilnih političnih kot vojaških organov so se ohranili po navadi tako, da so jih zakopavali in jih kasneje dvignili. So pa primeri, da je arhiv v zemlji še danes, ker so popadali v borbi vsi, ki so zanj vedeli. Tako je danes vprašanje popolnosti dokumentarnega gradiva za zgodovino narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji za razdobje 1941—1942, dalje od pomladi 1943, ko so se CK KPS in ostali vodilni organi znova naselili na Kočevskem Rogu, pa do julija 1943. Kakšna usoda je mogla zadeti partizanski dokument, sem na kratko omenil že v članku o stenogramu zasedanja Zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju.⁶ Stenogram je hranila agitpropiska komisija CK KPS in ga je v nemški oktobrski ofenzivi 1943 nosila nekaj časa s seboj. V zelo kritičnem položaju na Ilovi gori pa so člani komisije dokument zakonspirirali, ki ga je potem po dolgotrajnem načrtnem iskanju našel in dvignil takratni v. d. direktorja Inštituta narodne osvoboditve dr. France Škerl.

Če upoštevamo, da je bila narodnoosvobodilna vojna ena od oblik ljudske revolucije, ki so se je zelo aktivno udeležile najširše ljudske množice, potem vrednosti in pomembnosti virov za njeno zgodovino ne moremo presojati tako, da bi bil recimo več vre-

den dokument višjih kot nižjih organov. Vse, kar more dajati in izpopolnjevati pravo in resnično podobo narodnoosvobodilne vojne kot prava in neposredna priča, vse to je *primarni vir*.

V prvo vrsto teh virov je treba šteti vse dokumentarno gradivo, ki je nastajalo za narodnoosvobodilne vojne, pa naj so bili to že odloki, odredbe, dnevna povelja, izjave, pisma, koščki papirja itd. V drugo skupino teh primarnih virov bi štel vire, ki jih imenujmo dnevnik. To so krajši ali daljši zapiski, ki so jih pisali nekateri borci sproti in predstavljajo danes izredno dragoceno vrsto virov. Na veliko srečo imamo danes v Sloveniji ohranjenih več takih dnevnikov. Opozoril bi samo na nekatere, ki v veliki meri pomagajo pri opisovanju nekaterih razdobj. Borci so jih pisali sami zase in ne kot funkcionarji vojaške enote v obliki uradnega dnevnika te enote. (Klasičen primer »uradnega dnevnika« je dnevnik 4. čete 5. bataljona Notranjskega odreda, ki je danes ohranjen v italijanskem prevodu kot priloga aktu št. 5126/I italijanske divizije (Granatieri di Sardegna v arhivu Muzeja narodne osvoboditve v Ljubljani in obsega razdobje od 9. maja do 21. julija 1942).

Na prvo mesto takih privatnih dnevnikov bi štel dnevnik političnega komisarja Kamniškega bataljona, ki obsega razdobje od 17. avgusta do 20. septembra 1941. Opisuje zgodovino Kamniškega bataljona od njegove ustanovitve in življenje Radomeljske čete do njegovega prihoda na Podmolnik pri Ljubljani.⁷ Drugi je dnevnik padlega štajerskega partizana Franca Pintariča - Švabe in obsega razdobje od 12. oktobra 1941 do 16. julija 1942. Dnevnik, ki je izredno pomemben za tako imenovani brežiški pohod 1. štajerskega bataljona in za življenje prvih štajerskih partizanov nasploh, je prišel Nemcem v roke, ko so Pintariča zajeli. Dnevnik so Nemci skrbno prevedli in je danes v arhivu mariborskega muzeja.⁸ Za poznavanje razvoja partizanstva v tako imenovani Ljubljanski pokrajini v zgodnji pomladi 1942 je zelo pomemben dnevnik komandirja in kasnejšega komandanta bataljona Smelelija, ki ga hrani arhiv Muzeja narodne osvoboditve v Ljubljani. Prav tam je tudi skrbno in lepo pisan

dnevnik Toneta Vidmarja - Luke, ki obsega čas od zgodnje pomladi 1942 pa vse do leta 1945. Svojevrstno usodo je doživel dnevnik prvega komandanta Tomšičeve brigade Čira Zasavca. Dnevnik je ob njegovi smrti prišel v roke Italijanom. Obveščevalna služba divizije Cacciatori delle Alpi ga je prevedla ter poslala obveščevalnemu centru 11. armijskega zbora, potem pa je ta prevod prišel v partizanske roke in je shranjen v arhivu Muzeja narodne osvoboditve v Ljubljani, pomembnejši odlomki pa so bili objavljeni v *Borcu* 1949, str. 10—12. Dnevnik prinaša vrsto dragocenih podatkov za eno od najtežjih razdobj narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji, za jesen 1942. Dragocene podatke vsebujejo tudi zapiski Aleša Beblerja, čeprav niso pisani v obliki dnevnika; obsegajo razdobje od pomladi 1942 do jeseni 1943. Pomembni viri so tudi dnevnik Nika Šiliha (od začetka septembra 1942 do konca julija 1943), notesni zapiski Viktorja Avblja in Jožeta Borštnarja, ki obsegajo skoraj isto razdobje kot Šilihovi, omembe vreden je tudi dnevnik Henrika Bratoža. (Originali vseh so v Muzeju narodne osvoboditve v Ljubljani.) Zelo dragocen vir je tudi elaborat komandanta 1. operative cone Milovana Šaranovića *Operacije u Dolenjskoj*, ki obsega čas od 12. decembra 1942 do 12. aprila 1943.

V tretjo skupino teh primarnih virov je treba šteti vse, kar obsega partijski in partizanski izraz »literatura«, to je ves periodični in neperiodični tisk od leta 1941 do leta 1945. Obseg te vrste virov lahko opazimo v bibliografiji Jožeta Udovča, ki je do danes še vedno najboljša in ki je izšla v *Slovenskem zborniku* 1945, str. 659—699, kasneje pa tudi kot separat. Viktor Smolej v razpravi *Naše šolstvo v dobi narodnoosvobodilne borbe*⁹ deli po nastanku te vrste virov na tri razdobja: v leto 1941, ko so vso literaturo pisali, urejali in izdajali izključno člani CK KPS, IOOF ter Glavnega poveljstva, in to v Ljubljani; v razdobje od leta 1942 do kapitulacije Italije, ko se je tisk z odhodom vodilnih organov iz Ljubljane prenesel na osvobojeno ozemlje na Dolenjskem, kjer se je razvila centralna tiskarska tehnika in tam ostala do osvoboditve, v Ljubljani pa so še vedno ostale ile-

galne tiskarne, grafika in ciklostilne tehnike; v razdobje od kapitulacije Italije do maja 1945, razdobje največjega razmaha partizanskega tiska po vsej Sloveniji. Omeniti je treba tudi to, da se je že zelo zgodaj, že na začetku leta 1942, začela razvijati samostojna partizanska literatura tudi v partizanskih enotah.

Najvažnejši viri te vrste so številni časopisi, od katerih je treba na prvem mestu omeniti *Slovenskega poročevalca*, uradno glasilo OF, katerega 1. številka II. letnika (I. letnik je izšel v dveh številkah leta 1938 v času velike partijske narodnoobrambne akcije) je izšla med 10. majem in 8. junijem 1941.¹⁰ *Slovenski poročevalec* je izhajal vsa štiri leta narodnoosvobodilne borbe in je izhajal do maja 1959.¹¹ Avgusta 1941 je izšlo tiskano glasilo CK KPS *Delo*, ki je v petih številkah izšlo tudi leta 1942. Drugo glasilo KPS, *Ljudska pravica*, je začela ponovno izhajati med vojno 3. januarja 1943 in je izhajala do maja 1959. Glasilo Glavnega poveljstva je bil *Slovenski partizan*, katerega 1. številka je izšla oktobra 1941, 2. in 3. pa junija leta 1942. Leta 1944 se je ime spremenilo v *Naša vojska*.¹²

Prvo partizansko glasilo, ki je izšlo v partizanski enoti, je bil zelo verjetno *Partizanski vestnik*, ki ga je izdajal na začetku l. 1942 Šercerjev (Krimski, 3. partizanski) bataljon. Tudi mladina je imela svoje glasilo, ki je z naslovom *Mladina* začelo izhajati kot priloga *Slovenskega poročevalca* novembra 1941, s 1. jan. 1943 pa kot samostojno glasilo mladine in izhaja še danes. V OF vključeno delavstvo je dobilo novembra 1942 glasilo *Delavska enotnost* kot glasilo glavnega odbora Delavske enotnosti in izhaja še danes. Nekaj časa je izhajala tudi osrednja revija OF *Osvobodilna fronta*, katere 1. številka je izšla novembra 1941, maja 1942 je izšel tudi *Slovenski zbornik*.¹³

Po Udovčevi bibliografiji je izšlo za narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji okrog 380 enot periodičnega tiska, Muzej narodne osvoboditve v Ljubljani pa je imel na začetku leta 1954 zbranih že več kot 500 raznih revij, glasil in časopisov. Od neperiodičnih publikacij je bilo po Udovčevi bibliografiji izdanih okrog 620 enot, na začetku leta 1954 pa je bilo v Muzeju v

Ljubljani registriranih že 1133 raznih brošur, knjig in drugega tiska.¹⁴

S to in tako kategorizacijo — mogla bi biti seveda tudi drugačna — so primarni viri nekako zaključeni. Rekli smo že, da je razdobje narodnoosvobodilne vojne relativno še zelo blizu in da zato živi še veliko število prič, ki so na najrazličnejše načine sodelovale v narodnoosvobodilni vojni. Današnja pričevanja teh udeležencev so *sekundarni viri* za zgodovino narodnoosvobodilne vojne, kajti človek se lahko, pa naj ima še tako dober spomin, ne samo zmoti, temveč tudi veliko pozabi. Sekundarni viri skupaj s primarnimi pa so lahko zelo pomembne dopolnitve.

V to vrsto virov bi štel veliko skupino »spominov na partizanska leta«. Tega izraza se poslužujem zato, ker je pri nas že izhajala zbirka partizanskih spominov pod istim imenom,¹⁵ a je na žalost in ne vem zakaj prenehala izhajati. V to skupino je treba šteti veliko število najrazličnejših tiskanih in rokopisnih sestavkov nekdanjih partizanov. Tiskane moremo zaslediti po vseh slovenskih časopisih, revijah, zbornikih itd., netiskane pa hranita Muzej narodne osvoboditve in arhiv pri CK ZKS. Za zgodovino narodnoosvobodilne vojne pomembnejše tiskane sestavke je zbral in uredil France Škerl v obširni bibliografiji, ki je natisnjena v *Zgodovinskem časopisu*. Za razdobje od leta 1945 do leta 1949 v letniku 1950, str. 278—316, za leto 1950 v letniku 1951, str. 492—500, za leti od 1951 do 1953 v letniku 1954, str. 353—428 in za leti 1954 in 1955 z dodatkom za 1945 do 1954 v letniku 1955, str. 287—348.

Posebno veliko in zelo pomembnih člankov in sestavkov je izšlo ob raznih obletnicah, ob obletnicah ustanovitve OF, ob 22. juliju, ob različnih obletnicah borb, ustanovitev čet in brigad, ob občinskih praznikih itd. Zelo pomembne so nekatere že tiskane občinske kronike, katerih nove, dobro in skrbno pripravljene izdaje je treba vselej samo pozdraviti.

V posebno vrsto bi štel dokumentarni dnevnik Edvarda Kocbeka, *Tovarišija*, Ljubljana, 1949, ki obsega razdobje od 17. maja 1942 do 1. maja 1943.¹⁶ Kocbekovi objektivni zapiski n. pr. o sejah Izvršnega

odbora OF imajo svojo vrednost za zgodovinopisje, nekaj drugega pa je njegovo subjektivno opisovanje in tolmačenje dogodkov.

Med publiciranimi viri za zgodovino narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji je treba — če se držimo časovnega zaporedja izhajanja — na prvem mestu omeniti zbirko prof. dr. Maksa Šnuderla, *Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji*, Ljubljana, 1949.¹⁷ Čeprav zbirka ni popolna, je vendar zelo koristen pripomoček in priročnik najvažnejših odlokov vodstvenih organov, ki so izšli predvsem v *Slovenskem poročevalcu* in kasnejšem *Uradnem listu* in so originali teh glasil težje dostopni. Široko zasnovano izdajanje dokumentov, ki ga je pričel Vojnoistoriski inštitut JLA v Beogradu leta 1949 pod naslovom *Zbornik dokumenta in podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, pa je doslej še vedno najboljša izdaja virov za zgodovino narodnoosvobodilne vojne, čeprav ima nekoliko le preveč poudarka na vojaških operacijah. To veliko delo, ki ga v vsakem pogledu vedno bolj spopolnjujejo, izhaja tako, da vsak zvezek obsega dokumente ene od jugoslovanskih republik, razen II. zvezka, v katerem izhajajo dokumenti Vrhovnega štaba in CK KPJ. I. zvezek obsega dokumente za zgodovino narodnoosvobodilne vojne v Srbiji, III. v Črni gori, IV. v Bosni in Hercegovini, V. na Hrvaškem, VI. v Sloveniji in VII. v Makedoniji.

V VI. zvezku so doslej izšle že naslednje knjige: Prva obsega dokumente za leto 1941. (Beograd, leta 1952, v srbskohrvaškem jeziku, in Ljubljana, leta 1953 v slovenskem jeziku.) Druga obsega razdobje od januarja do maja 1942. (Beograd, 1953, v slovenščini Ljubljana, 1953.) Tretja obsega razdobje od maja do avgusta 1942. (Beograd, 1954.) Četrta obsega ostale mesece leta 1942. (Beograd 1956.) Peta obsega razdobje od januarja do aprila 1943. (Beograd, 1956.) Šesta obsega razdobje od maja do septembra 1943. (Beograd 1957.)

Posebej so izšli dokumenti Zbora odposlancev slovenskega naroda od 1. do 3. oktobra 1943 (*Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju*, Ljubljana, 1953), izšel je *Slovenski poročevalec* za leto 1938 in 1941, ki

ga je izdal France Škerl, izšlo je *Delo* (*Delo, glasilo CK KPS 1941—1942*, Ljubljana, 1947), *Ljudska pravica* (*Ljudska pravica, organ KPS, Ljubljana, 1947* — brez ene številke), *Mladina* (*Mlada Slovenija - Mladina, 1941 do 1943*, Ljubljana, 1946) in *Delavska enotnost* (*Delavska enotnost 1942—1944*, Ljubljana, 1953, opombe in pojasnila napisal Tone Fajfar, uvod pa E. Kardelj).

Med tiskane vire, ki so izšli po vojni, je treba šteti dokumente partijskih kongresov z analizami narodnoosvobodilne vojne, predvsem knjigo *V. kongres Komunistične partije Jugoslavije*, Ljubljana 1948¹⁸ in *II. kongres Komunistične partije Slovenije*, Ljubljana, 1949.¹⁹ Veliko dokumentarno vrednost imajo tudi izdaje govorov in člankov vodilnih osebnosti, kot E. Kardelj, *Pot nove Jugoslavije*, Ljubljana, 1946, ter Borisa Zihherla, *Članki in razprave*, Ljubljana, 1948 itd.²⁰

Omeniti je treba še kraje, kjer danes hranijo vire in dokumente za zgodovino narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji. To so predvsem arhivi CK ZKS in CK ZKJ, arhiv Muzeja narodne osvoboditve v Ljubljani in arhiv Državnega sekretariata za notranje zadeve v Ljubljani in Beogradu. Zelo dragocene dokumente hranijo danes tudi mnogi okrajni in občinski muzeji.

Glede arhivskega gradiva okupatorske vojske in upravnega aparata v Sloveniji je treba reči, da so zelo dobro ohranjeni italijanski arhivi, nemški in madžarski pa dosti slabše. Italija je pač na naših tleh kapitulirala z vsem političnim in vojaškim aparatom, podobno pravzaprav tudi Nemčija, vendar pa je bilo to v velikih dneh na začetku maja 1945, ko je nujno moralo biti v ospredju vse prej drugo kot zbiranje arhivskega gradiva. Prepričan sem, da bi lahko našli mnogo dragocenega gradiva v arhivih v Gradcu, Celovcu, Salzburgu, na Dunaju in v Budimpešti, kolikor tega morda vsega le niso zasegli naši nekdanji vojaški zavezniki.

Velike zasluge ima pri zbiranju, urejanju in ohranjanju zgodovinskega gradiva Muzej narodne osvoboditve v Ljubljani, katerega začetki se pojavljajo že v razdobju narodnoosvobodilne vojne. Z odlokom

IOOF 12. januarja 1944 je bil ustanovljen Znanstveni inštitut pri IOOF z nalogo, da »pripravlja znanstveni material in znanstvene izsledke, ki jih potrebuje narodnoosvobodilna borba v sedanosti in pri obnovitvenem delu, kakor tudi, da po znanstveni poti posreduje izkušnje narodnoosvobodilne borbe znanosti sami«. ²¹ Ta ustanova, o kateri pravi pravilno njen prvi direktor dr. Fran Zwitter, da nima para v narodnoosvobodilni vojni ostalih jugoslovanskih narodov in ne v osvobodilni vojni drugih narodov v drugi svetovni vojni, ²² je imela po svojem ustanovnem odloku seveda veliko večje področje kot samo zbiranje dokumentarnega gradiva. Ni pa zanemarjala tudi te naloge in so prav njene zbirke dokumentarnega gradiva (n. pr. italijanski arhiv iz Novega mesta in knjižnica Znanstvenega inštituta, ki so ji morale po odloku IOOF od 12. marca 1944 pošiljati vse partizanske tiskarne in tehnike po 2 dolžnostna izvoda), bile temelj kasneje tako bogato zbranega gradiva v sedanjem Muzeju narodne osvoboditve. Po osvoboditvi se je ta Znanstveni inštitut preimenoval v Inštitut narodne osvoboditve pri predsedstvu vlade LRS z glavno nalogo, zbirati gradivo za zgodovino narodnoosvobodilne vojne. Z odlokom 7. februarja 1948 je bil Inštitut razpuščen in ustanovljen je bil Muzej narodne osvoboditve. Danes je v tej ustanovi dragocena zbirka najrazličnejšega dokumentarnega gradiva: 425 fasciklov partizanskih vojaških dokumentov, 600 fasciklov dokumentov političnih in oblastnih organov OF, 1300 fasciklov italijanskih dokumentov, 1500 fasciklov nemških dokumentov in 300 fasciklov belogardističnih dokumentov. Razen tega ima Muzej dragoceno knjižnico nacistične in fašistične literature. Knjižnica ima 19.661 knjig, časopisov in drugega tiska. Omeniti je treba še pomembno fotografsko zbirko, ki ima 38.000 dokumentarnih fotografij raznih vrst, 3468 negativov na ploščah in 52.470 filmskih posnetkov. ²³

Čeprav zgodovina narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji še ni obdelana v celoti, moremo govoriti že tudi o *literaturi* za njeno zgodovino, o delih torej, ki skušajo na znanstven način obdelovati posamezna

razdobja, področja, dogodke itd. Vsa ta literatura je s kratkimi regesti našeta v Škerlovi bibliografiji.

Končno je treba omeniti še pomembnost okupatorskih dokumentov za zgodovino narodnoosvobodilne vojne. Kot *dopolnilo* oziroma kot viri za zgodovino okupacije imajo vsekakor svoj velik pomen in jih je treba šteti med primarne vire, s čemer seveda še ni rečeno — in to mora vsak zgodovinar že vedeti — da so več vredni kot partizanski. Vredni so toliko, kolikor dokazujejo objektivno resničnost. Zgodi se pa, da včasih za katero razdobje ni na razpolago partizanskih virov in zato se bo zgodovinar zatekel na pomoč k okupatorskim virom, za obravnavo katerih veljajo vsekakor ista znanstvena načela kot za obravnavo partizanskih. Če je zgodovinar kritičen, se pač ni treba bati, da bi potvarjal zgodovino narodnoosvobodilne vojne zato, ker uporablja okupatorske dokumente. Mora pa biti zgodovinar pri uporabi okupatorskih dokumentov previden. Tudi ti marsikdaj niso objektivni, ker je včasih zelo jasno, da je poskušal sovražnik zlasti podcenjevati NOV in njene uspehe, da je lažljivo prikazoval svoje uspehe in tudi napačno poročal o svojih neuspehih in izgubah nadrejenim vojaškim in političnim oblastem. Če bi n. pr. upoštevali samo poročila štajerskega hajmatbunda, bi bila okupirana Štajerska že dober mesec po okupaciji popolnoma »nemška«, kar seveda nikdar ni bila.

O historiografiji

Od konca druge svetovne vojne je minilo petnajst let in razumljivo je, da zgodovinopisja narodnoosvobodilne vojne v pravem pomenu besede še ni. Tudi pričujoče delo ima še vedno značaj in podobo *pregleda*, čeprav nekoliko bolj razširjenega. Še manj ima delo namen, in to iz več razlogov, podati dokončno sodbo za razdobje 1941 do 1945.

Na tem mestu bi rad opozoril na zelo zanimivo dejstvo, da je bil razvoj narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji znanstveno analiziran in razdeljen v razna razdobja že zelo zgodaj, že po šestih mesecih

od svojega začetka. Ta znanstvena analiza in delitev narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji je bila delo političnega sekretarja OF in ene od vodilnih osebnosti narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji, Borisa Kidriča, kateremu z vso upravičenostjo pripada tudi naslov prvega historiografa zgodovine narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji. Že v reviji *Osvobodilna fronta* je Kidrič razdelil 6. novembra 1941 šestmesečni obstoj OF v dvoje razdobj, v razdobje od zloma stare Jugoslavije do nemškega napada na Sovjetsko zvezo, in imenoval to razdobje za dobo razčiščevanja pojmov, dviganja poteptane narodne zavesti, dviganja borbenega jedra OF ter dobo organizacijskih in vojaških priprav. Drugo razdobje, čas od napada na Sovjetsko zvezo do začetka novembra 1941, pa imenuje Kidrič čas masovnega poleta OF, dobo neposredne akcije in borbe.

Druga podobna delitev, ki je prav tako zgodnja, ni Kidričeva, temveč je verjetno Beblerjeva. V naredbi štaba 3. grupe odredov dne 30. maja 1942 je Bebler kot politični komisar te grupe razdelil narodnoosvobodilno vojno v Sloveniji spričo razvoja slovenske partizanske vojske na tri razdobja: na začetke partizanstva do utrditve osnovnih partizanskih enot, na predpomladanske priprave za ofenzivo in na spomladanski razmah slovenske partizanske vojske ter osvoboditev nekaterih predelov.

Tretja delitev, ki jo lahko imenujemo natančna, znanstvena analiza, je zopet Kidričeva; najdemo jo v brošurici *Dve leti Osvobodilne fronte (historiat)*, v kateri je narodnoosvobodilna vojna v Sloveniji od začetka do italijanske okupacije razdeljena na pet razdobj: 1. Razdobje Osvobodilne fronte od zloma stare Jugoslavije do nemškega napada na Sovjetsko zvezo. 2. Razdobje izrazitega masovnega poleta OF in oborožene akcije slovenskega partizanstva. 3. Razdobje osvoboditve večine tako imenovane Ljubljanske pokrajine. 4. Razdobje borbe proti zunanjemu in notranjemu sovražniku, v kateri je bilo »treba vzdržati in v najtežjih pogojih pripraviti nov polet«. 5. Razdobje splošnega poleta Osvobodilne fronte.

V brošuri *3. leto OF* (izd. IOOF, 1944) je razdelil in analiziral Kidrič razdobje od aprila 1943 do časa po 2. zasedanju AVNOJ. To razdobje je takole razdelil: 1. Od aprilskega zbora aktivistov OF do kapitulacije Italije (27. april do 8. septembra 1943). 2. Razdobje velike nemške ofenzive (oktober—november 1943). 3. Razdobje Zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju. 4. Razdobje po 2. zasedanju AVNOJ. 5. Razdobje graditve ljudske oblasti in mobilizacija vseh sil (november 1943 — marec 1944).

Zadnje delitev še za narodnoosvobodilne vojne je naredil Kidrič v danes še neobjavljenem rokopisu, ki ga hrani arhiv CK ZKS. To za zgodovino narodnoosvobodilne vojne izredno pomembno delo, ki ga je Kidrič napisal oktobra 1944, verjetno pred imenovanjem za političnega komisarja Glavnega štaba NOV in POS, nosi naslov *Kratek oris Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija*. V delu se na kratko dotika tudi predzgodovine OF, narodnoosvobodilno vojno pa razdeli takole: 1. Akcijska enotnost in Društvo prijateljev Sovjevske zveze pred okupacijo. 2. Protiimperialistična fronta slovenskega naroda (od aprilskega zloma Jugoslavije do nemškega napada na Sovjetsko zvezo). 3. Od nemškega napada na Sovjetsko zvezo do prve osvoboditve večjega dela slovenske zemlje. 4. Prvo slovensko osvobojeno ozemlje. 5. Razdobje belogardistično-mihailovičevske vojaške in politične ofenzivnosti. 6. Od aprilskega zbora aktivistov OF 1943 do italijanske kapitulacije. 7. Razdobje Kočevskega zbora. 8. Nemška ofenziva. 9. Od nemške ofenzive 1943 do 1. zasedanja SNOS. 10. Od 1. zasedanja SNOS do 2. zbora aktivistov OF v začetku septembra 1944. 11. Sedanja politična situacija v Sloveniji (oktober 1944).

Ker imamo razen teh Kidričevih izčrpnih analiz in delitev narodnoosvobodilne vojne v posamezna razdobja tudi vrsto solidnih izdaj virov, se bo zgodovino pisje narodnoosvobodilne vojne lahko dokaj uspešneje razvijalo. V načrtih je več pomembnih monografij, zbornikov itd. Neogibno pa je potrebno, da bi stari partizani napisali svoje spomine, da bi ljudje

pričeli skrbno pisati občinske kronike itd. Narodnoosvobodilna vojna je po vsebini kot po obliki tako pestra in bogata, da so nujno potrebne obširne monografije o partizanski vojski, o razvoju ljudske oblasti, o partizanski ekonomiki, o saniteti, o sodstvu, o prosvetni in kulturni dejavnosti, o tisku itd.

Zelo pomembna je velika monografija o kontra-revoluciji na Slovenskem za narodnoosvobodilne vojne, ki jo je izdal Franček Saje z naslovom *Belogardizem* (I. izdaja Ljubljana, 1951, II. izdaja Ljubljana, 1952).

I

OKUPACIJA IN RAZKOSANJE SLOVENIJE

27. marec 1941

Za začetek narodnoosvobodilne vojne jugoslovanskih narodov lahko štejemo že 27. marec 1941.¹ Že ob prvi obletnici tega dne je E. Kardelj poudaril, da pomeni 27. marec prvo veliko zmago ljudskih množic nad fašizmom, nad peto kolono in nad kapitulanti ter da 27. marec ni samo puč peščice oficirjev, temveč posledica dolgotrajnih borb in priprav KPJ.²

Dogodki so se okrog 27. marca 1941 razvijali nekako takole: Dne 25. marca je kot zadnja v vrsti balkanskih buržoazij pristopila k trojni pogodbi tudi profašistično usmerjena jugoslovanska buržoazija s svojo vlado Cvetković-Maček-Krek. S tem pristopom k trojni pogodbi, ki je bil zelo slovesno opravljen na Dunaju, je profašistično usmerjeni del jugoslovanske buržoazije priznal novo, fašistično ureditev sveta, kot si jo je zamišljala trojna pogodba, podpisana 27. septembra 1940 med tremi vodilnimi fašističnimi silami, med Nemčijo, Italijo in Japonsko. S pristopom k trojni pogodbi naj bi imela Jugoslavija vsaj na papirju tele koristi: po nemški zmagi nad zahodnimi demokracijami bi dobila na škodo Grčije izhod na Egejsko morje pri Solunu, za italijansko-nemško-grške vojne pa bi se tuje čete ne prevažale preko njenega ozemlja.³

Kakor hitro se je v Jugoslaviji razvedelo o tem vladinem koraku, je vso državo — ponekod prej in bolj močno, ponekod nekoliko kasneje — zajel val velikega nezadovoljstva ljudskih množic, ki je dosegel svoj višek 27. marca. Te demonstracije, za katere je dala iniciativo KPJ, so dale posredno tudi oporo oficirski

skupini, ki je — oprta na nezadovoljnost in demonstracije ljudskih množic proti izdajalskemu in osovražnemu režimu — v noči od 26. na 27. marca vrgla Cvetkovićevo vlado, proglasila mladoletnega kralja za polnoletnega, pregnala kneza Pavla in sestavila novo vlado »narodne sloge« s predsednikom generalom Simovićem. A. Ranković pravi, da je potemtakem 27. marca prišlo do puča pod vplivom in s pomočjo »pritiska od spodaj«, izraženega v demonstracijah, ki jih je organizirala KPJ v Beogradu, Splitu, Kragujevcu, Nišu, Leskovcu, Ljubljani in drugod že 25. marca. Te demonstracije so dosegle višek 27. marca po izvršenem puču, v njih pa je KPJ popolnoma obvladala položaj in je tako po dvajsetih letih stroge ilegalnosti znova javno nastopila kot vodilna sila. Razen znanih parol »Bolji rat nego pakt!«, »Bolji grob nego rob!« so ljudske množice v teh velikih demonstracijah pod vodstvom KPJ zahtevale od nove vlade, naj naredi vse potrebno za okrepitev obrambne moči države in vojske, naj državo in njeno upravo takoj demokratizirajo, naj dajo narodom demokratične pravice, naj iz vojaškega in državnega aparata izvržejo petokolonaše in druge izdajalce, naj razpustijo koncentracijska taborišča in iz zaporov izpustijo obsojene revolucionarje, naj pretrgajo pogodbo s fašističnimi državami in naj se Jugoslavija nasloni na protifašistične sile.⁴

Bistvo 27. marca torej ni — kot pravi S. Vukmanović — v vojaškem puču, ki so ga sicer ljudske množice navdušeno pozdravile in to svoje navdušenje tudi razvile do velikih demonstracij pod vodstvom KPJ. Puč ni sprožil demonstracij, temveč je bil že posledica demonstracij, ki so se začele takoj ob podpisu dunajske pogodbe že 25. marca.⁵ Ali, kot pravi A. Ranković, 27. marca je ljudstvo zrušilo Cvetkovićevo-Mačkovo vlado.

O bistvu in pomenu 27. marca je prišlo do polemike med pokojnim demokratom Savo Kosanovićem, Živanom Mitrovićem in Bogdanom Pešićem.⁶ Po Kosanoviću naj bi bil 27. marec »velikanska erupcija z nepreračunanimi učinki, ena od velikih preokretnic, ko je začel govoriti narod. To je zrušilo stanje nenormalnega političnega življenja aleksandrovske dik-

tature, ki je trajala dvanajst let.«⁷ Ta trditev je vse-
kakor napačna, ker bi se dalo iz nje sklepati, da je
do demonstracij prišlo nekako spontano, da je pač
»spregovorila ulica«! Že zgoraj je bilo rečeno, da je
začetnik demonstracij bila KPJ in da je dajala ves
čas demonstracijam tudi svojo vsebino. Res pa je, da
niso demonstrirali v teh dneh samo komunisti, temveč
vse resnično domoljubne sile, ki so prav v teh de-
monstracijah našle skupni jezik s komunisti.

Najbolje je analiziral smisel in pomen 27. marca
E. Kardelj. V velikem govoru ob deseti obletnici OF
v Ljubljani je ob analizi 27. marca najprej dejal, da
če bi gledali ta dan samo po njegovi zunanji in za-
četni obliki, bi se lahko zdelo, da gre »predvsem za
puč v vrhovih stare Jugoslavije«.⁸ Če pa vso stvar
pogledamo globlje, se izkaže, da je prišlo do puča
zaradi takratne ogromne notranjerevolucionarne na-
petosti v Jugoslaviji, v kateri so prišle do izraza raz-
lične sile: direktni vplivi mednarodnih faktorjev, špe-
kulacija domačih političnih in vojaških skupin ter
dinastičnih klik, pritisk od spodaj pa tudi iskren
patriotski odpor posameznikov iz političnih vrhov.
Hkrati pa je vedno bolj vrelo v ljudskih množicah in
vedno bolj je rasla zavest, da prihaja čas obračuna
s protiljudsko in protinarodno buržoazijo. KPJ pa je
postajala vedno bolj tista edina politična sila, ki je
povezovala jugoslovanske narode v demokratični bor-
bi in jih usposabljala za veliko borbo v prihodnosti.
Kardelj pravi: »Pod takimi pogoji puč 27. marca ni
mogel ostati v okvirih, kakršne so mu namenili tisti,
ki so ga zasnovali. Kakor je bil sam produkt notra-
njih nasprotij in intenzivnega notranjega vrenja v
množicah ... kakor je bil sam produkt splošne politične
krize v deželi, tako je obenem, čim se je pojavil, moral
izvesti novo plimo revolucionarnega gibanja množic.
Velike demonstracije, do katerih je prišlo 27. marca
v Beogradu in drugod po Jugoslaviji, niso samo pod-
prle obračuna s politiko Cvetković-Maček, ampak so
obenem tudi pokazale, da politično aktivne množice
v svoji veliki večini že ne slede več geslom te ali one
frakcije starih političnih vrhov, ampak da je v njih
že pričela prevladovati politična linija, za katero se

je borila Komunistična partija Jugoslavije. Dne 27. marca je moralo tudi poslednjemu političnemu slepcu biti jasno, da je v Jugoslaviji minila era buržoazije in da je vodeča vloga prešla na delavski razred in njegov najzavednejši del — na Komunistično partijo... S pravico lahko rečemo, da predstavljajo velike demonstracije 27. marca 1941 prvega znanilca in prvi korak v revolucionarnem procesu, ki je spremenil karakter Jugoslavije«. ⁹

Spričo povedanega je torej vsebina 27. marca 1941 naslednja: že 25. marec je rodil odpor ljudskih množic, ki so pod vplivom Partije dozorele in se izoblikovale v zavestne revolucionarne sile. Oficirski puč je bil oprt na odpor ljudskih množic, katerih vodilna sila — KPJ — je prevzela 27. marca po dvajsetih letih globoke ilegale javno vodstvo ljudskih množic in je tako dala 27. marcu bistveno drugačen pomen kot pa si ga je zamišljala buržoazija, ki je izvedla puč. Tako lahko imamo 27. marec za začetek narodnoosvobodilne vojne. Isto oznako 27. marca podaja Kardelj tudi v svojem najnovejšem delu, v *Razvoju slovenskega narodnega vprašanja*, Ljubljana, 1957, kjer na strani XXXIII pravi: »Pogodba s Hitlerjem je izzvala val nezadovoljstva, ki je zajel vso Jugoslavijo in vplival tudi na del vojske. V taki atmosferi je prišlo najprej do vojnega puča 27. marca 1941 in potem do velikih množičnih gibanj«. To množično gibanje pa je pokazalo, da gre za veliko več kot samo za spremembo zunanjepolitične orientacije, da so ljudske množice »odločile izsiliti globlje demokratične spremembe, ki ustrezajo njihovim težnjam in interesom«.

Ostane nam še vprašanje, katere buržoazne sile so 27. marca izvedle puč. Vemo, da kraljevina Jugoslavija ni bila nikdar povsem samostojna država, temveč neke vrste polkolonija, v kateri so se križali interesi različnih tujih kapitalov s kapitali domačih buržoazij. Z nastopom vlade Stojadinović-Korošec (režim JRZ) in z začetkom vedno tesnejšega povezovanja režima JRZ s fašističnim svetovnim taborom, se je pred jugoslovansko buržoazijo, ki je bila s svojim domačim kapitalom doslej vezana na različne tuje kapitale, prvič zelo jasno pojavilo tudi vprašanje nadaljnje povezave do-

mačega kapitala s tujim, to je, ali naj bi se vezal na blok zahodnih demokracij ali na fašistični tabor. Jasno je, da sta Stojadinović in Korošec stremela k »unifikaciji«, to je k doseganju samega jugoslovanskega naroda v smislu nacistične ideologije o enotnosti naroda (Einheit des Volkes), a obenem tudi k naslonitvi jugoslovanskega kapitala samo na kapital fašističnih držav. Ker sta pa prišla s to svojo prezgodnjo zahtevo v opreko pri reševanju »hrvaškega vprašanja«, sta se morala oba umakniti, Korošec konec leta 1938, Stojadinović pa na začetku leta 1939 in je na njuno mesto prišel njun naslednik Cvetković. Temu se je na predvečer druge svetovne vojne posrečil »sporazum« s Hrvati, kar v našem primeru pomeni, da se je hrvaška buržoazija odločila za »narodno enotnost«, njen kapital pa se je kot že poprej slovenski povezal s tistim delom jugoslovanskega kapitala, ki je zagovarjal naslonitev na fašistični kapital.

Vse to bi šlo gladko, če ne bi bil v Jugoslaviji kapital zahodnih demokratičnih držav močnejši od fašističnega. Za zdaj še ni mogoče dobiti točnih števil, kolikor pa so že znane, se nam pokaže zelo zanimiva slika. Po nekaterih podatkih je bil leta 1939 na začetku druge svetovne vojne udeležen tuji kapital v Jugoslaviji s 75% v jugoslovanskih podjetjih, kontroliral pa je še 15% podjetij, kar pomeni, da je bilo v rokah tujega kapitala do 90% jugoslovanskih podjetij. Če je imela Jugoslavija takrat v obtoku okrog 6 milijard dinarjev, je znašala vrednost v Jugoslaviji vloženega tujega kapitala 5,5 milijarde. Od tega je bilo kapitala zahodnih demokracij do 2,7 milijard (Francija, Anglija, ZDA), fašističnega samo okrog pol milijarde (Nemčija in Italija), ostalo pa je bil kapital »nevtralnih« in drugih držav. Po drugih podatkih pa je leta 1939 znašal kapital industrijskih delniških družb (tuj in domač kapital) 13 milijard 351 milijonov. Domači kapital je bil udeležen z 48,61%, tuji pa z 51,39%.¹⁰ Seveda je pri delniških družbah mogoče prodajati delnice komur koli, vendar uradne statistike dokazujejo premoč tujega kapitala nad domačim. Francija in Anglija sta bili udeleženi z 2,7 milijard, Nemčija in Italija pa le z nekaj nad pol milijarde. Poglejmo še

jugoslovanske državne dolgove. Leta 1940 je bila dolžna Jugoslavija ZDA 36,1 milijona dolarjev, Franciji 1906 milijonov frankov, Nemčiji 8,8 milijonov mark, Angliji 25.000 funtšterlingov in Švici 4 milijone frankov. Vsekakor je bila Jugoslavija tudi kot dolžnik v v večji meri vezana na zahod kot na Nemčijo.¹¹

Že iz teh nekaj številke je razvidno, da je bil kapital zahodnih dežel v Jugoslaviji močnejši kot kapital fašističnih držav. Do Münchenske pogodbe konec septembra 1938, v kateri sta tudi obe vladni garnituri zahodnih demokracij pristali na razkosanje ČSR, je poskušala ostati jugoslovanska buržoazija kljub potovanju Stojadinovića v Berlin in Rim nevtralna, saj je skoraj istočasno potoval knez Pavle tudi v London, kjer je dobil visoko odlikovanje. Po nemški zasedbi sudetskega ozemlja pa sta se Stojadinović in Korošec (režim JRZ) hotela nasloniti samo na Nemčijo in Italijo. Takrat je zdaleka močnejše zasidrani zahodni kapital v Jugoslaviji s pomočjo anglofilsko usmerjene jugoslovanske buržoazije oba vrgel zaradi trenutne nejasnosti, ali se bo posrečil ali ne veliki antifašistični blok s Sovjetsko zvezo, Francijo in z Anglijo, pa je pripustil na vlado nekoliko zmernejšega Cvetkovića in zahteval od njega nevtralnost v zunanji politiki. Ko se je konec avgusta 1939 Sovjetska zveza povezala s Hitlerjem in so bili s tem za tedaj pokopani načrti o veliki antifašistični koaliciji, je bila jugoslovanska zunanja politika še vedno nevtralna, ni pa računala s tem, da zahodni kapital ne bo zapustil svojih položajev v Jugoslaviji (balkanska fronta).

Ko je maja 1940 padel velik del Evrope pod Hitlerjevo vojaško silo, ko je Mussolini jeseni 1940 napadel Grčijo in ko se je Hitler vedno bolj bližal Madžarski, Romuniji in Bolgariji in je že pozimi 1940 sklenil napasti Sovjetsko zvezo, je postalo za demokratični kot za fašistični svet zelo važno, kam se bo Jugoslavija končno odločila. Tako sta se začeli za Jugoslavijo potegovati Anglija in Nemčija, ki je imela to prednost, da je našla zaslombo v Cvetkovićevi vladi. Nemški trud je bil poplačan 25. marca 1941, uspehi angleškega kapitala pa v oficirskem puču

27. marca, ko je anglofilski del jugoslovanske buržoazije strmoglavil Cvetkovićevo vlado. Tako je vsebino 27. marca razen v tem, kar smo omenili zgoraj, treba iskati tudi v globokih gospodarskih vzrokih, ki doslej še niso bili pojasnjeni. Zdi se mi, da je prav ta problem zelo dobro uvidel in ga že tudi začel reševati Danilo Lekić v svoji veliki razpravi o začetkih oborožene vstaje v Jugoslaviji, ni pa ga rešil do kraja.¹²

Če bi torej ne bilo 27. marca z revolucionarno vsebino, bi ta pomenil le strmoglavljenje fašistično usmerjene vlade in režima in prestop v angleški tabor, kar je dosti točno povedal tudi Churchill v znanim stavku, da je Jugoslavija tega dne zopet našla svojo dušo. Vse to bi usodo Jugoslavije, kakršno ji jo je določil Hitler že istega dne, postavilo le na stopnjo drugih okupiranih držav, ki so do fašističnega napada in okupacije obdržale prijateljstvo z Anglijo.

Oglejmo si, kako so se razvijali dogodki od 25. do 27. marca v Ljubljani. Brž ko je prišla vest o pristopu Jugoslavije k trojni pogodbi tudi v Ljubljano, je policija sprožila ves svoj aparat, da bi preprečila »karkršne koli nered«. Toda CK KPS je organiziral že nekaj ur po podpisu dunajske pogodbe velike in množične demonstracije. Že ob prvem mraku 25. marca je Slovenski klub organiziral demonstracije študentov pred univerzo, kjer so kljub takojšnjemu nastopu policije postajala vedno glasnejša gesla: Dol s kapitulanti! Živela obramba domovine! Živela pogodba s Sovjetsko zvezo! Živela komunistična partija! Le močno okrepljenim policijskim silam se je posrečilo odstraniti demonstrante izpred univerze, a demonstracije so se nato razširile po mestu in so trajale pozno v noč.

Drugega dne, 26. marca, so se začele demonstracije pred univerzo že zjutraj. Rektor je ukazal univerzo zapreti, banska uprava pa je izdala poziv, naj se dijaštvo vzdrži demonstracij in je prepovedala dijakom izostajanje na ulicah po 8. uri zvečer. Zvečer ob sedmih je sklical Slovenski klub zborovanje v avli tehnične fakultete, ki ga policija ni mogla razgnati. Po tem zborovanju je bilo na sestanku zastopnikov Narodnega akademskega bloka (Slovenski klub, Zarja

in disidenti Jugoslavije) sklenjeno, da se bodo demonstracije nadaljevale, dokler ne bo pakt razveljavljen. Ta večer je prišlo do velikih demonstracij predvsem pred nemškim konzulatom.

Dne 27. marca so se študenti zbrali že zgodaj pred univerzo, medtem pa so časopisi že prinesli vest o Simovičevem puču, katerega bistvo je prav kmalu potem pojasnil letak CK KPS, ki med drugim pravi: »Ljudski gnev je strmoglavil vlado Cvetković, Maček in Kulovec, ki je podlo in izdajalsko prodala neodvisnost narodov Jugoslavije nemškim in italijanskim imperialističnim razbojnikom«. Na koncu pravi letak: »Delavci iz tovarn in obratov! Kmetje iz vasi! Nameščenci iz uradov! Združimo svoje sile v skupni borbi! Vsi v demonstracije! Vsi v borbo! Za pakt o vzajemni pomoči z ZSSR! Za pravo ljudsko vlado!«

Demonstracije združenih študentov so se nadaljevale ves dan, bistveno pa se je spremenila njihova vsebina zvečer, ko so se demonstracijam pridružili tudi delavci, ki so vzklikali gesla: Živela obramba domovine! Živel pakt s Sovjetsko zvezo! Živela KPJ! Dol s kapitulanti! Demonstracije so se nadaljevale pozno v noč in niso prenehale tudi naslednjega dne, dokler ni banska uprava 29. marca demonstracij prepovedala.¹³

Hitler se je že 27. marca odločil za napad na Jugoslavijo, saj je ta dan doživel drugi, in to zelo vidni neuspeh na svojem zmagovitem pohodu po Evropi. Sam je dejal, da je postala Jugoslavija z državnim udarom 27. marca nezanesljiva postavka spricho njegovega namena, da bi čimprej končal italijansko vojaško akcijo v Grčiji (Albaniji) in napadel Sovjetsko zvezo. Še posebej je poudaril, da Srbi in Slovenci niso bili nikdar prijazni Nemcem, zato se je tudi odločil razbiti Jugoslavijo kot državo in vojaško silo, brž ko bodo za to na razpolago potrebna sredstva in vojska. Od generalnega štaba je zahteval, naj dela hitro, naj vojaško pomoč za napad na Jugoslavijo terja od Italije, Madžarske in delno tudi od Bolgarije. Udarec proti Jugoslaviji — pravi — je treba izvesti z neusmiljeno trdoto in državo razbiti na bliskovit način. Pričakovati je, da se bo Hrvatska (Pavelić) postavila na

neodvisnost svojih narodov imperialističnim osvajalcem.

Delavci in meščani v mestih, kmetje na vaseh, vojaki,
podoficirji in oficirji in kasarnah!

Združite se in nudite odpor izdajalskim oblastnikom, ki nameravajo upropastiti deželo, pahnuti naše narode pod suženjski jarem! Še je čas rešiti neodvisnost, še je čas preprečiti protiljudske načrte narodnih izdajalcev, če se sklene:

pakt o medsebojni pomoči s Sovjetsko Zvezo,
če poženemo to izdajalsko vlado in vzpostavimo:

ljudsko vlado,
ki bo prvenstveno skrbela za ljudske interese.

Organizirajte protestne skupščine in mitinge! Objasnite ljudstvu umazano izdajstvo oblastnikov v vladi Cvetković-Maček-Kulovec! Naj se zlije ljudska volja v silno ljudsko gibanje, v boj za uresničenje teh zahtev in naša svoboda ter neodvisnost bosta zajamčeni!

Proti vsakemu razkosavanju ozemlja narodov Jugoslavije, razkosavanju, ki lahko danes koristi samo imperialističnim vojnim podžigalcem in osvajalcem! Za popolno svobodo in enakopravnost zatiranih narodov in nacionalnih manjšin Jugoslavije!

Proti pristopu Jugoslavije k trojnemu paktu ali k angleškemu imperialističnemu bloku, proti vsakim koncesijam kateremu koli imperialističnemu taboru, torej proti dovoljenju, da prevažajo imperialistične države skozi Jugoslavijo vojni material ali čete, proti odstopu kakršnih koli vojaških ali policijskih baz kateremu koli imperialističnemu taboru na ozemlju Jugoslavije!

Za takojšnjo sklenitev pakta o medsebojni pomoči med Jugoslavijo in Zvezo Sovjetskih Socialističnih Republik!

Da se dajo narodom Jugoslavije takoj vse demokratske pravice!

Da se preneha z nalaganjem vseh gospodarskih bremen vojne na ramena delovnih množic, proti druginji in spekulaciji, za nalaganje gospodarskih bremen vojne na ramena bogatašev!

Za vzpostavitev dejanske ljudske vlade, ki bo takoj zadostila življenjskim zahtevam narodov in delovnih množic Jugoslavije!

**Centralni odbor
Komunistične Partije Jugoslavije**

Zadnja stran letaka CK KPJ z naslovom »Proti kapitulaciji«, ki so ga natisnili marca 1941. leta v ilegalni partijski tiskarni v Sadinji vasi pri Ljubljani

DELAVCI, KMETI, MESTJANI, VOJAKI, PODOFICIRJI IN OFICIRJI!

VSI, KI VAM JE PRLI SRCA SVOBODA IN NEODVIANOST SLOVENSKEGA NARODA!

S pristopom k Trojni zvezi je protiljudski režim Cvetkovič-Maček-Kulovec sramotno kapituliral pred nemškimi imperialističnim osvajalcom. Ta izdajalski režim tudi v najkritičnejših dneh ni prenehnil s svojo sovražno in zadržano politiko do Sovjetske Zveze, ki ima nad temeljnimi načeli svoje zunanje politike

"pomoc vsem narodom, ki postanejo žrtve imperialističnega napada in ki so pripravljani braniti svojo neodvianost" (Stalin).

V skladu s to, narodom Jugoslavije posebno zunanjo politiko je ta kapitulantska vlada s vsami moči podpirala vojne imperialiste in verižnike ter s svojo sločinsko izvozna politiko v korist nemškega imperializmu pahnila ljudstvo v bedo in glad. Vse te protiljudske ukrepe je spremljal nezalisan teror nad delovnim ljudstvom: vlada je razpuščala delavske razredne strokovne organizacije, preganjala in zapirala borce proti kapitalističnim spekulantom kakor tudi prvoboritelje za mir in neodvianost, za naenlonitev na Sovjetsko Zvezo. V vsami temi ukrepi se je vlada, ki je ustvarjala na jugodnja tla za obojevalni pohod tujih imperialistov, razkrinkala kot dejanska agentura nemško-italijanske pete kolone.

Svobodoljubna množica delovnega ljudstva Srbije so ob aktivni podpori ostalin narodov Jugoslavije strogljavile izdajalski režim Cvetkovič-Maček-Kulovec ter pognale njegovsja izdajalskega pokrovitelja Pavla, up in nado vseh ka pitulantov.

Toda na najvišjih upravnih mestih Slovenije in hrvatske so še danes ka pitulanti in izdajalci, ki nadaljujejo in skušajo dokončati podlo delo režima Cvetkovič-Maček-Kulovec.

Ta protiljudska tolpa narodnih izdajalcev, ki gori v svojem sovraštva proti Sovjetski Zvezi in proti vsemu, kar je resnično ljudskega, narodnega, hoče v tem sovraštva prodati slovenski in hrvatski narod nemškemu imperializmu. Isti Natlačen, ki je leta 1914. vzklikal "Srbe na vrbe", hujskal po Ljubljani na bratoborno vojno in ki je še na predvečer padca izdajalske vlade s najbratnajšim policijskim nasiljem dušil protikapitulantske demonstracije, je še danes ban na Slovenskem. Na čelu reakcionarne klike nadaljuje na lesto past notranjo politiko prejšnjega režima. Potem ko je delovno ljudstvo Srbije v svojem boju proti kapitulantski vladi Cvetkovič-Maček-Kulovec slovalo policijski teror, medtem ko se iz razpušča nega koncentracijskega taborišča vračajo ljudski borci, ki jih je prejšnja vlada preganjala, v Sloveniji kapitulantska klika z Natlačenom na čelu svoj teror nadaljuje: vrši množične aretacije komunistov s edinim namenom, izločiti najodločnejše borce proti kapitulaciji; med množico sistematično neti kapitulantov, razpoloženja.

V bojazni iz mržnji proti Sovjetski Zvezi in delovnemu ljudstvu vrši ta sločinska klika svoje razkrojvalno delo zato, da bi pa študi in nemško in italijansko pomočjo, ohranila svojo izkoriščevalsko oblast nad slovenskim ljudstvom. Kakor komunisti očelno obsojajo vojne provokacije angleških agentov in pobesnelih sovinstov, ki prihajajo do izraza v policijskih provokatorskih pobalinetvih proti nemškemu življu in proti nemškim ustanovam v Jugoslaviji (n. pr. v Mariboru), kar nemški imperialistični pohlepni vrveči vedče izkoriščajo, ter preko vseh meja pretiravajo in napihujejo, da bi oprevidili napad, prav tako smo najodločnejše proti vsakemu popuščanju nemškemu imperializmu.

DELAVCI, KMETI, MESTJANI, VOJAKI, PODOFICIRJI IN OFICIRJI!
SLOVENCI, SLOVENSKE!

Slovenskemu narodu še proti le zunanja nevarnost, marveč so na preži tudi njegovi notranji sovražniki. Ti notranji sovražniki pa nismo komunisti, ki smo se vedno odločno borili za svobodo in neodvianost svojega naroda, marveč so TISE, ki slovenski narod za desetletja izkoriščajo in prokoriščanje slovenskega ljudstva.

Brez sodelovanja komunistov in brez ukinitve terorja nad komunisti ni uspešne obrambe slovenskega in vseh narodov Jugoslavije sploh ni mogoče misliti!

Letak CK KPS 3. IV. 1941, ki razkrinkuje petokolonaške elemente, zahteva izpust političnih jetnikov in pakt z ZSSR

nemško stran, zaradi napada na Jugoslavijo pa se mora načrt Barbarossa (napad na Sovjetsko zvezo) preložiti za štiri tedne.¹⁴

Istega dne (27. marca) je Hitler že podpisal navodilo št. 25 (Weisung Nr. 25), v katerem je določil, da je treba na Jugoslavijo udariti s področja Reka—Graz in iz okolice Sofije, vse te udarce pa usmeriti proti Beogradu in jugu, razbiti jugoslovansko vojsko in odtrgati južni del Jugoslavije ter ga spremeniti v bazo nemškoitalijanske ofenzive proti Grčiji.¹⁵

Predlog za sodelovanje z Italijani v operacijah proti Jugoslaviji so Nemci izdelali 28. marca. V tem predlogu je rečeno, da bodo Nemci formirali udarno skupino južno od Sofije, ki bo udarila proti Skopju in južno od njega (da se razbremeni italijanska fronta v Albaniji) in udarno skupino na področju Graz—južna Madžarska z nalogo udariti na Beograd in zahodne jugoslovanske predele. Naloge Italijanov pa so bile: obramba desnega krila nemške udarne skupine, ki bo prodirala s področja Graza na črto Split—Jajce, prehod v defenzivo na grškoalbanski fronti in sestava udarne skupine, ki bo prodirala iz Albanije preko Kosmeta in se spojila z nemško udarno skupino, ki bo operirala južno od Skopja. Nadaljnja italijanska naloga je bila eliminiranje jugoslovanske vojne mornarice in kasneje ponovni začetek ofenzive v Albaniji.¹⁶

Da bi pridobil Mussolinija za svoje podjetje, mu je Hitler pisal ponoči 28. marca posebno pismo, v katerem pravi, da je že od začetka italijansko-grške vojne gledal na Jugoslavijo kot na najbolj nevarno točko in da se je zelo trudil, da bi to deželo pripeljal v interesno skupnost trojne pogodbe. Dogodki 27. marca, ki sicer niso bili katastrofalni, pa so prinesli v nemških odnosih do Jugoslavije preobrat in je zato ukrenil vse potrebno za vojaške operacije. Hitler piše dalje: »Zato vas prosim, duče, iz vsega srca, da v prihodnjih dneh ne podvzimate nobenih vojaških operacij v Albaniji. Mislim, da je nujno, da s kakršnimi koli razpoložljivimi vojaškimi silami zavarujete in zasedete vse važnejše prehode iz Jugoslavije v Albanijo«. Dalje prosi Mussolinija, naj pomnoži v največji naglici italijanske sile na jugoslovansko-italijanski

meji in da »o vsem tem, kar sedaj delamo in odre-
jamo, obdrži popolno tajnost ter naj za to zvedo samo
tisti, ki morajo o tem brezbogojno kaj vedeti«. Pismo
je bilo izročeno Mussoliniju 28. marca ob dveh zjutraj
in Mussolini je takoj odgovoril, da ni presenečen
spričo dogodkov v Jugoslaviji in da je prepričan, da
je bil puč domenjen že pred dunajsko pogodbo, in to
v sogasju s knezom Pavlom. Obljubil je, da bo ukazal
generalu Cavalleru odložiti ofenzivo v Albaniji, ki je
bila določena za 31. marec. Italijanska vojska bo za-
prla v severni Albaniji tri prehode proti Jugoslaviji,
na alpsko fronto pa bo takoj odšlo še sedem divizij
(doslej je bilo na tej fronti šest divizij in 15.000 gra-
ničarjev). Na koncu je Mussolini zapisal: »Razen bol-
garskega in madžarskega sodelovanja je treba upošte-
vati tudi separatistične tendence Hrvatov, ki jih pred-
stavlja dr. Pavelić, ki je nedaleč od Rima«. Pavelića
je Mussolini povabil za zjutraj k sebi, kot je o tem
poročal nemški poslanik v Rimu von Mackensen.¹⁷

Von Brauchitschev štab (OKH, Oberkommando
des Heeres) je v rekordnem času, že 30. marca izdelal
»Aufmarschanweisung für ‚Unternehmen 25‘, sowie
ergänzende Weisung für ‚Marita‘«. (Unternehmen 25
je šifra za napad na Jugoslavijo, Marita pa za napad
na Grčijo.) Hitler se je torej odločil za napad na
dvoje držav hkrati. Po teh navodilih je nameravala
OKH udariti na Jugoslavijo s koncentričnimi opera-
cijami z področja Celovec—Graz—Nova Kaniža (2. ar-
mada) in s področja Sofije (12. armada). 2. armada je
imela splošno operativno smer Beograd, 12. pa južna
Srbija. Naloge obeh armad so torej bile, uničiti jugo-
slovansko vojsko in čimprej zavzeti južni del Jugo-
slavije, da bi se vpostavila zveza z italijanskimi silami
v Albaniji in baza za nadaljevanje nemško-italijanske
ofenzive proti Grčiji.

Po določilih OKH so bile italijanske naloge nasled-
nje: z 2. armado, postavljeno vzhodno od Trsta, vezati
sovražnika pred seboj in se vezati na 2. nemško ar-
mado, ki bo prodirala v splošni jugovzhodni smeri,
demarkacijska črta obeh armad pa se bo določala
sproti. Na albanski fronti naj bodo Italijani v de-
fenzivi, zapro in branijo pa naj prehode v Jugosla-

vijo pri Skadru, Kukešu, Debru in Strugi. Pri napadu bodo sodelovali tudi Madžari, ki bodo zasedli ozemlje severno od črte Sava—Donava do izliva Tise. Aktivnost Romunije ni bila v načrtu; če bo sodelovala Bolgarija, bo prišla njena vojska pod komando 12. nemške armade.¹⁸

Glavni napadalci so bili torej Nemci, Italijani in ostali so dobili le podrejene naloge. Hitler je določil za napad na Jugoslavijo zelo velike sile. To je bilo razumljivo, ker se mu je mudilo zaradi napada na Sovjetsko zvezo, ki ga je zaradi Jugoslavije moral že tako preložiti za štiri tedne. Za napad na Jugoslavijo sta bili določeni dve armadi: na novo in iz čet, pripravljenih že za napad na Sovjetsko zvezo, formirana 2. armada, in 12. armada, ki je začela prihajati v Bolgarijo že 1. marca 1941. 12. armado (generalfeldmaršal von List) je sestavljalo 5 tankovskih divizij (2., 5., 9., 11. in 16.), 2 motorizirani diviziji (60. in SS »R«), 8 strelskih divizij (46., 50., 72., 73., 76., 164., 198. in 294), 3 alpinske divizije (4., 5. in 6) in 4 samostojni polki (Gross Deutschland, SS Adolf Hitler, 125. in Göring). 2. armado (generaloberst von Weichs) pa so sestavljale: 2 tankovski diviziji (8. in 14.), ena motorizirana (16.), 6 strelskih divizij (79., 125., 132., 169., 183. in 197).¹⁹

Italijani so postavili na alpski fronti 2. armado (general Ambrosio), ki jo je sestavljalo pet armijskih korpusov, V., VI., XI., Celere in Autotransportabile z divizijami: Friuli, Assietta, Ravenna, Sassari, Lombardia, Bergamo, Re in Isonzo. Razen teh še divizije Passubio, Torino in Littorio ter tri divizije korpusa Celere (1., 2. in 3.) in III. gruppo Alpini z bataljoni Val Pellice, Val Cenischia, Val Toce in s topništvom Val d'Adige.²⁰ Na jugoslovansko-albanski meji so postavili Italijani pet divizij: Puglie, Cunense, Firenze, Messina in Marche, tankovsko divizijo Centauro, dva konjeniška polka (Aosta in Milano) in dve grupi črnih srajc (Diamanti in Agostino).²¹

Von Brauchitsch je predvideval še madžarsko pomoč 16 brigad.²² K tem silam je treba prišteti še nemške letalske sile (generala Löhr in Richthofen), ki so bile pod osebno komando Göringovo²³ in ki so med

svojimi prvimi nalogami dobile ukaz, napasti in razbiti Beograd ter jugoslovanska letališča.

Spričo teh velikih sovražnikovih sil in priprav se moramo vprašati, kaj je za obrambo domovine storila jugoslovanska buržoazija po puču? Najprej je treba vedeti to, da je hotel pučistični del jugoslovanske buržoazije po 27. marcu ostati »nevtralen« in je po svojem novem zunanjem ministru Ninčiču vedno znova izjavljal nemškemu poslaniku v Beogradu, da se Jugoslavija ni odpovedala dunajski pogodbi. Obstajal je tudi operacijski načrt jugoslovanskega generalnega štaba R-41,²⁴ ki pa je imel dosti napak. Ta načrt je zelo verjetno poznala tudi OKH, zato je tako hitela s svojo vojsko, da bi čimprej dezorganizirala vsako enotno vodeno jugoslovansko obrambo. Da bi jugoslovanska vlada še bolj dokazala svojo nevtralnost, deloma pa tudi zaradi delovanja fašistično usmerjenega generala Nedića, ni po 27. marcu preveč hitela z mobilizacijo. Pred 27. marcem je imela Jugoslavija pod orožjem 200.000—250.000 mož v vojski in mornarici. 28. marca je bilo poklicanih na orožne vaje okrog 500.000 mož in šele 30. marca je bila ukazana aktivizacija vseh oboroženih sil, ki naj bi se začela izvajati 3. aprila, medtem ko je bila splošna mobilizacija predvidena šele za 7. april, ko je bila Jugoslavija že napadena.²⁵

Govorili bomo samo o italijanskem in nemškem napadu na Slovenijo. Medtem ko je arhiv italijanske 2. armade skoraj popolnoma ohranjen, so nemški arhivi zelo pomanjkljivi in je le malo podatkov o prodiranju nemških enot v Slovenijo; prodiranje je bilo spčetka silno naglo, ker se je Nemcem mudilo na črto Jajce—Split in proti Beogradu.

Italijansko in nemško prodiranje v Slovenijo in zasedba

Rekli smo že, da je bila naloga 2. italijanske armade, ki je že pred začetkom vojnih operacij proti Jugoslaviji zasedla črto od Kokove (na cesti Podklošter—Trbiž) do Matulj, dvojna: vezati jugoslovanske sile in s potrebnimi ofenzivnimi sunki ščititi desni bok prodirajoče 2. nemške armade. Tako njena prvotna

naloga ni bila ofenzivna, ofenzivo so si pridržali Nemci iz zelo razumljivih razlogov zase. Zato je 2. italijanska armada prodirala preko jugoslovanske meje zelo počasi in previdno vse do 11. aprila, ko je spričo poloma jugoslovanske fronte v Sloveniji in naglega prodora 2. nemške armade ter z njenim privoljenjem prešla v ofenzivo in začela zasedati Slovenijo.

Druga italijanska armada, ki je stala pripravljena pred jugoslovansko mejo, je bila razdeljena na dva sektorja, severnega in južnega. Severni sektor, ki je segal od črte Kokova—Debeli vrh — Sv. Trojica—Slavina—Senožeče, je zasedel XI. armadni korpus z divizijami Re, Isonzo, Assietta in Ravenna ter s III. grupo alpincev in s posadnim sektorjem XVI. in XVII. s topovi kal. 169/35 in LXV. s topovi kal. 153/13. Južni sektor, ki je segal od Senožeč do bivše jugoslovanske meje in po meji do Matulj, je zasedel V. armijski korpus z divizijami Sassari, Lombardia, Bergamo, z mitraljeskimi bataljoni VII. in CVII. ter s posadnimi sektorji XII., XVIII., XXIII., XXIV. s topovi kal. 149/35, LXVI in LXVII s topovi kal. 152/13 in LII. s topovi kal. 152/37. Armadno rezervo je sestavljal VI. armadni korpus, ki je bil razporejen na področju Vipava—Razdrto, in divizija Friuli na področju Divače. K rezervam 2. armade je treba na dan začetkov sovražnosti 6. aprila šteti tudi armadni korpus Autotransportabile s štabom na Opčinah in z divizijami Passubio (Knežak), Torino (Šapljane) in Littorio (Herpelje—Kozina) in korpus Celere s 1. divizijo (Rihemberk, Dornberk, Sv. Križ, Ajdovščina, Gora) ter 2. ter 3. divizijo (Trbiž).²⁶

Gre še za določitev datuma napada na Jugoslavijo. Določili so ga Nemci oziroma Hitler sam, ki je že pred 31. marcem določil naslednje dneve: 5. aprila napad na Grčijo, udarec proti Skopju od Sofije in bombardiranje Beograda ter jugoslovanskih letališč; 8. aprila udarec proti Nišu in 12. aprila začetek operacij 2. armade.²⁷

Italijanom, starim interesentom za Balkan, zlasti za Slovenijo, Dalmacijo in Podonavje, pa Hitlerjev ukaz o defenzivni nalogi njihove 2. armade ni bil všeč. Zato je italijanski generalni štab že 28. marca zahteval, naj bi 2. armada prodirala tudi po dolini Save v

splošni smeri Celje—Ljubljana—Kočevje—Vrbovsko—Ogulin.²⁸ Na to italijansko zahtevo je OKW (Oberkommando der Wehrmacht) 1. aprila tudi pristala, nato je italijanski generalni štab sprejel Hitlerjeve datume in določil ofenzivo svoje 2. armade za 15. april. 2. aprila je sporočil komandant 2. armade general Ambrosio komandantom podrejenih korpusov, da bodo sile osi začele sovražnosti proti Jugoslaviji 5. aprila; čeprav se tega dne sovražnosti na julijski meji sicer še ne bodo začele, se mora kljub temu 5. april smatrati za začetek sovražnosti tudi na tej meji.²⁹

2. aprila je ukazal Mussolini vso italijansko vojsko, izvzemivši graničarje in policijo, potegniti iz Reke k Matuljam, 5. aprila pa je ukazal, naj vsakega vojaka ali oficirja, ki bi se ob začetku sovražnosti umaknil brez ukaza, pri priči ustrelijo.³⁰

Kot je znano, je Nemčija napadla Jugoslavijo 6. aprila v zgodnjih jutranjih urah, ker 5. aprila vremenske prilike niso dopuščale uspešnih letalskih operacij, to je bombardiranje Beograda in jugoslovanskih letališč.

Oglejmo si najprej prodiranje italijanskega XI. armadnega zbora v Slovenijo. 25. maja 1941 je izdal komandant tega zbora general Robotti natančno poročilo o operacijah svoje vojske, v katerem je potek operacij proti Sloveniji razdelil na tri obdobja:

1. na obdobje defenzivne razporeditve sil od 27. marca do 5. aprila;
2. na obdobje ofenzivnega ogledovanja v omejenem delokrogu od 6. do 11. aprila in
3. na obdobje ofenzivnih operacij in izkoriščanje uspehov od 11. do 23. aprila.³¹

Prvo obdobje: O tem razdobju pravi general Robotti, da je jugoslovanski državni udar 27. marca pokazal, da se je jugoslovanska politika odločila za neizbežno vojno. Zato je štab 2. armade 27. marca ukazal zasesti italijansko-jugoslovansko mejo in določil XI. korpusu črto od Kokove do Debelega vrha, ki jo je zasedel korpus z divizijami Re in Isonzo ter s III. grupo alpincev v zaščito posadnih in graničarskih sil. 28. marca je bil korpus razmeščen: štab korpusa je bil v Vidmu (Udine), štab divizije Re v Ajdovščini,

divizije Isonzo v Postojni, III. grupe alpincev v Bovcu, grupe alpinske artilerije pa v Tolminu. Posadne čete so bile razdeljene takole: 3. samostojni bataljon črnih srajc na črti Trbiž—Na logu—Cerkno, prva mitraljevska četa na Kalcah, 11. artilerijski polk na Bukovju, 3. artilerijski polk v Črnem vrhu nad Idrijo in inženirski oddelki s štabom v Vidmu. Edinice XI. korpusa so bile v zvezi z nemško komando na Peči — Kamniti vrh, na jugu pa so bili graničarji v zvezi s V. korpusom.

Po poročilih italijanskega generalštaba od 5. aprila naj bi imela Jugoslavija proti XI. korpusu postavljene naslednje sile: na sektorju Peč—Podbrdo okrog 19.000 planincev z artilerijo in sedežem komande na Ovsišah, na sektorju Podbrdo—Idrija 16.000 do 18.000 planincev (Poljane), na sektorju Idrija—Planina Dravsko divizijo, 20.000 do 25.000 mož (Ljubljana), na sektorju Planina—Snežnik eno divizijo 20.000 do 25.000 mož (Ribnica). Rezerva tem silam pa naj bi bila: ena divizija, 20.000 mož med Kranjem in Škofjo Loko (Škofja Loka) in ena divizija 20.000 mož (Litija). Številke so verjetno pretirane, uradni jugoslovanski podatki pa za zdaj še niso znani. Koliko se dajo te številke rekonstruirati danes po spominu nekdanjih jugoslovanskih oficirjev, je drugo vprašanje.³²

Tako razporejen je dočakal XI. korpus 6. april, ko so se ob 6. zjutraj začele sovražnosti z Jugoslavijo in ko je dobil korpus nalogo držati mejo med Kokovo in Debelim vrhom in začeti s patrolnimi akcijami na področju Trbiža, Tolmina, Godoviča in Postojne. General Robotti je izdal 6. aprila naslednje dnevno povelje: »V tem trenutku ima korpus eno samo dolžnost: ne odstopiti niti pedi zemlje! Na vsak sovražni napad, pa če bi bil še tako neznaten, je treba takoj odgovoriti, in to tako posameznik kot enota. Sovražnik, ki stoji pred nami, sovraži nas, našo domovino in naše zaveznike. Zato je treba sovražiti in odgovoriti ostreje kot on. Stojimo na mejah naše domovine, na pragu domače hiše!«

Drugo razdobje: Robotti pravi, da se je sovražnik zadržal pasivno, zato je začel korpus s patrolnimi akcijami preko meje, da bi odkril sovražnikove na-

mene. Na enem takem patrolnem ogledu so italijanski in nemški graničarji že 6. aprila zasedli Peč, 7. aprila Italijani sami Petelinjek, s pomočjo Nemcev pa Rateče, medtem ko je akcije na južnem delu korpusa oviralo slabo vreme. 8. aprila so zasedli Italijani Podkoren in Kranjsko goro, kjer so postavili močno postojanko in preko Vršiča prepeljali alpinsko artilerijo. Na srednjem sektorju so bile poslane patrole proti Ravniku in Grčarevcu, a ker niso naletele na noben odpor, se je Robotti začel spraševati, ali ni morda vse to jugoslovanska taktika, da bi spravili Italijane v zasedo. Doslej so dajale jugoslovanske edinice odpor edinole z Blegaša (7. in 8. aprila). 8. aprila so jugoslovanski graničarji udarili preko meje v Cerkno, pogнали Italijane do Zakriža, a se zopet umaknili.

Na prvi resnejši odpor so naleteli Italijani (bataljon alpincev Val Toce), ko so 9. aprila s pomočjo Nemcev zasedli Gozd Martuljek in od tod skušali prodirati dalje. Borba, v kateri je prišlo celo do metanja ročnih granat, je trajala celo popoldne in se je kljub intervenciji italijanske artilerije končala šele z nočjo. Italijani priznavajo, da so imeli v teh borbah 4 mrtve in 7 ranjenih.

Prodiranje po dolini gornje Save je spomnilo Italijane na dogovor z OKW o prodiranju po tej dolini in štab 2. italijanske armade je sklenil po ponovnem nemškem zatrdilu, da je ta dogovor še v veljavi, 9. aprila pripraviti ofenzivo, ki naj bi se začela 15. aprila. Zato je XI. korpus že 9. aprila formiral troje ofenzivnih kolon proti Sloveniji: levo, ki jo je sestavljala III. grupa alpincev v savski dolini, centralno z divizijo Re in desno z divizijo Isonzo. Toda 10. aprila so Italijani opazili in izvedeli za ves nered, ki je tega dne zavladal v jugoslovanski vojski v Sloveniji. Robotti piše: »Prišle so vesti, da Slovenci odmetavajo orožje in odhajajo domov, kar pa skušajo Srbi preprečiti. To je torej prvi znak razkroja, ne ve se pa še, kako se bodo zadržale utrdbe, ki zapirajo pot proti Ljubljani. Ali bodo popustile velike utrdbe na Žirovskem vrhu, pri Sv. Treh kraljih, na Gradišču, Strmici, na Ljubljanskem vrhu in Slivnici?« (Robotti je torej dobro poznal temeljne utrdbe v obrambnem sistemu

tako imenovane Rupnikove linije.) Razen tega je 10. aprila nastopil še drug moment, naglo prodiranje 2. nemške armade, ki ji je moral XI. korpus ščititi bok. Zato je sklenil štab 2. italijanske armade 10. aprila, preiti v ofenzivo 11. aprila točno opoldne.

Tako je dobil XI. korpus, ki ga je komandant 2. armade okrepil s 1. divizijo iz korpusa Celere in z 11. bersaljerskim polkom, nalogo, naj z omenjenimi tremi kolonami 11. aprila opoldne preide v ofenzivo. Z levo kolono naj prodira po dolini Save proti Kranju, po Selški in Sorški dolini pa proti Škofji Loki in s tem ščiti desni bok nemškega prodiranja preko Ljubelja; potem naj se združi in prodira proti Ljubljani. Centralna kolona naj prodira v smeri Žiri—Žirovski vrh—Lučne—Horjul—Dobrova—Šentvid nad Ljubljano—Ježica, desna kolona pa v smeri Kalce—Logatec—Vrhnika—Ljubljana.

Tretje razdobje: Kot je bilo določeno, se je ofenziva XI. korpusa začela 11. aprila opoldne. Ker ni korpus nikjer več zadel na odpor, je sklenil komandant 2. armade zasesti Ljubljano poprej, kot bi jo mogla po načrtu zasesti desna korpusova kolona. Zato je sestavil iz 1. divizije Celere in 11. polka bersaljerjev hitro kolono, ki jo je poslal v smeri Podkraj—Logatec mimo prodirajoče italijanski vojske naravnost v Ljubljano, ki jo je dosegla brez najmanjšega odpora 11. aprila ob 17.30, snela na Ljubljanskem gradu belo in razobesila italijansko zastavo.

Vojaška zasedba Ljubljane, prestolnice Slovenije, je bil za Italijane vsekakor velik politični dogodek. 11. aprila je bila šele prvič potegnjena med 2. nemško in 2. italijansko armado demarkcijska črta, ki so jo potegnili Nemci od kote 2203 (severno od Grintovca)—Litija (nemška)—Novo mesto (nemško)—Vinica—Slunj—Bihač—Jablanica. To demarkcijsko črto so potem Nemci svojevoljno prestavljali, a vselej na škodo Italijanov. Po vsej verjetnosti je štab 2. italijanske armade prav kmalu spoznal, kakšno je nemško zavezništvo; zato je tudi pohitel z zasedbo Ljubljane in je v tem v resnici prehitel Nemce. 11. aprila je zasedel XI. korpus z levo kolono Jesenice in Zali log, s centralno kolono Žiri in se je zvečer ustavil med

Št. Joštom in Lučnami, z desno kolono pa je zasedel Logatec in ob 8. uri zvečer z divizijo Re že zasedeno Ljubljano. 13. aprila je leva kolona zasedla Škofjo Loko in Šenčur pri Kranju, centralna vzhodno okolico Ljubljane, desna pa južno okolico Ljubljane in sektor Turjak—Velike Lašče. Štab XI. korpusa se je preselil iz Kanala na Vrhniko, Nemci pa so določili novo demarkacijsko črto: Celovec—Novo mesto—Črnomelj—Vinica—Slunj. Izgube 2. armade so bile od 6. do 13. aprila 3 mrtvi oficirji in 20 podoficirjev in vojakov, ranjenih 6 oficirjev in 48 podoficirjev in vojakov ter 22 pogrešanih.

Dne 14. aprila se leva kolona ni premikala, centralna je bila v Ljubljani in na mostovih preko Save, desna pa na Turjaku in v Velikih Laščah. 18. aprila je bil štab XI. korpusa v Ribnici, divizija Isonzo v Kočevju, Ravenna (iz V. korpusa) v Loškem potoku, Re v Ljubljani, III. grupa pa se je morala začeti umikati z Gorenjskega, ker so Nemci tega dne določili novo demarkacijsko črto, in to na veliko škodo Italijanov. Nova črta, ki je sedaj ločila obe armadi, je tekla: Možic—Ratitovec—Kranj (nemški)—Kamnik (nemški)—Litija (nemška)—Novo mesto—Karlovac—Bihač—Petrovac—Livno—Mostar—Gacko—Kolašin.²³

Rekli smo že, da je to nemško samovoljno premikanje demarkacijske črte jasno pokazalo, koliko je bilo vredno italijansko-nemško zavezništvo. Do konca aprila se je prav v Sloveniji dogajalo naslednje: kraje, ki so jih v bližini demarkacijske črte podnevi zasedli Italijani in prelepili z lepaki z napisom Territorio Italiano, so ponoči zasedli Nemci in potrgali lepake. Tudi Slovenci sami so prestavljali meje obeh imperijev, a to le v korist Nemcev. To zadnje je pomenilo uspehe hitlerjevske demagogije med Slovenci, o kateri bo še govora.

Dne 19. aprila je ostal štab XI. korpusa v Ribnici, divizija Isonzo v Kočevju, Ravenna v Loškem potoku, III. grupa alincev pa se je z Gorenjskega že premaknila na Turjak. Po razporedu italijanskega generalnega štaba naj bi se štab korpusa premaknil 20. aprila v Ljubljano, divizija Re in 1. polk iz divizije Granatieri di Sardegna na sektor Logatec—Ljubljana—Treb-

nje—Velike Lašče—Cerknica, divizija Re pa na sektor Čabar—Lož—Novo mesto—Črnomelj—Novi Lazi. 23. aprila so Nemci potegnili isto demarkacijsko črto kot 18. aprila. 26. aprila so bile na Slovenskem naslednje italijanske sile (vojaške): divizije Re in Isonzo, 1. polk divizije grenadirjev, trije posadni bataljoni črnih srajc (114., 146. in 162.) in trije bataljoni črnih srajc (3., 4. in 38.).

Po Robottijevem poročilu je poveljstvo 2. armade postavilo 23. april kot konec operacij in začetek okupacije. Zato so morale od tega dne dalje na teritoriju 2. armade viseti italijanske zastave, ki so jih Italijani razdelili zastonj med ljudi, na vseh poslopih.³⁴

Kot že rečeno, je prvotno defenzivno, od 11. aprila naprej pa ofenzivno razporejeni XI. korpus začel zasesti Slovenijo iz več smeri: iz Trente preko Vršiča zgornjo savsko dolino, od koder so prodirali proti Ljubljani, dokler te III. grupe alpincev niso Nemci prepodili z Gorenjskega, z ostalima dvema kolonama pa preko Žirov, Železnikov in Logatca proti Ljubljani. Divizija Ravenna iz V. korpusa je prodrla preko Snežnika v Loško dolino in od tod proti Loškemu potoku. Demarkacijska črta se je menjavala do 29. aprila, dokler ni bila tega dne potegnjena zadnjič, kar je potem v glavnem služilo za podlago pri kasnejšem določanju začasne italijansko-nemške meje preko Slovenije. To mejo preko Slovenije, ki je Italijanom sicer prepuščala Ljubljano, ne pa zasavskih premogovnih revirjev in niti ne Save od Črnuč do Zaloga (desni breg Save je bil nemški), je določil Hitler sam. To je razvidno iz njegovih navodil od 12. aprila (Vorläufige Richtlinien für die Aufteilung Jugoslawiens) pa tudi iz odgovora italijanskega zunanjega ministra Ciana bivšemu banu Dravske banovine dr. Natlačenu. Natlačen poroča o tem dr. Kreku v London in pravi, da mu je Ciano, ki se je bil 25. aprila v Ljubljani sestal s Pavelićem, dejal »z iskrenostjo, kateri sem se čudil«, da mu je nemški zunanji minister von Ribbentrop pokazal 22. aprila na Dunaju zemljevid, na katerem je bila italijansko-nemška meja preko Slovenije že začrtana. Ko je hotel Ciano k tej meji povedati nekaj pripomb, ga je baje Ribbentrop prekinil: »Der Führer

hat schon entschieden!« Taka Hitlerjeva samovolja nas ne sme presenetiti, saj je ves znani Cianov dnevnik poln primreov, kako je moral Mussolini bolj ali manj razjarjen pogostokrat ugotavljati, kako je Hitler podvzel ali odločil marsikaj, ne da bi svojega pajdaša o tem sploh obvestil.

Teže pa je opisati nemško prodiranje v Slovenijo zaradi pomanjkanja nemških dokumentov. Kolikor je ohranjenih nemških poročil, je mogoče reči tole: XLIX. korpus se je s 1. planinsko in 7. pešadijsko divizijo razpostavil na področju Celovca z nalogo, prodirati vzporedno z glavnino v smeri Dravograd—Celje—Novo mesto—Karlovac, z manjšimi silami pa preko Podkorena in Ljubelja na Gorenjsko, kjer so prodirali tudi Italijani.

LI. korpus se je s 132. in 183. strelsko divizijo razporedil v okolici Graza z nalogo, prodirati proti Mariboru—Krapini—Zagrebu, LII. korpus s 125. divizijo in 101. (?) lahko divizijo pa od Graza proti Ptujju in od tod preko Varaždina v Zagreb.³⁵

Tako so Nemci prodirali po Sloveniji v treh glavnih smereh preko Dravograda, Maribora in Ptujja. Maribor so Nemci zavzeli že 9. aprila.³⁶ 1. alpinska divizija je 10. aprila zasedla Celje v dveh kolonah, LI. korpus pa je bil tega dne na črti Slovenska Bistrica—Majšperk—20 km zahodno od Varaždina, 14. oklopna divizija pa, ki je bila pod neposrednim poveljstvom štaba 2. armade, je istega dne zasedla ob 19,30 Zagreb, »jubelnd von der Bevölkerung begrüsst«.³⁷ 16. aprila ni bil XLIX. korpus, ki je bil z glavnino že v okolici Celja, s 1. alpinsko divizijo pa še vedno v Celju kot tudi LI. korpus, nikjer v stiku s sovražnikom.³⁸ 17. aprila se je začela 1. alpinska divizija premikati iz Celja, LI. korpus je bil na črti Bosanska Krupa—Glina, LII. korpus pa v okolici Ptujja. 19. aprila je 1. alpinska divizija zasedla Kranj in začela poganjati Italijane z Gorenjske.³⁹

Po raznih spominih, kronikah in časopisih bi bilo moč seveda ugotoviti čisto točne datume, kdaj so bili n. pr. Nemci v Črnomlju ali v Litiji, a to ni namen te knjige. O tem nemškem prodiranju je treba reči, da je bil to vsekakor — Blitzkrieg, ki je spričo tako

silovite armade in jugoslovanske nepripravljenosti mogel vsekakor uspeti. Ko je jugoslovanska vojska 17. aprila kapitulirala in ko je kapitulacija 18. aprila ob 12. uri stopila v veljavo, je bila Slovenija že teden dni okupirana.

Vse premalo je znanih virov za nemško zasedbo Prekmurja in za obdelavo vprašanja, kje in koliko se je okupatorjevemu napadu v prvih dneh le upirala jugoslovanska vojska.

Delo Komunistične partije Slovenije od 27. marca do 27. aprila 1941

Delavnost CK KPS je bila v tem razdobju v popolnem soglasju z direktivami CK KPJ. Kot se je KPJ zavedala v polni meri, da je nemški napad na Jugoslavijo neizbežen, tako se je tega zavedala tudi KPS. Če anglofilski del jugoslovanske buržoazije, ki je strmoglavil Cvetkovićevo vlado, ni ničesar storil za obrambo domovine, je Partija v tem kratkem razdobju storila vse, kar je bilo mogoče, predvsem pa se je trudila, da bi ljudske množice prepričala, da je obramba domovine nujna in neodložljiva patriotična dolžnost.

Po padcu Cvetkovićeve vlade je tudi CK KPS stopil iz ilegale in poslal delegacijo v štab Dravske divizije v Ljubljani, ki je v imenu Partije predlagala sodelovanje pri obrambi domovine. Kidrič in Bebler sta postavila štabu naslednje zahteve: 1. Izdati iz vojaških skladišč orožje za prostovoljce, ki jih bo in ki jih je že začela mobilizirati Partija zlasti med študenti v Ljubljani in delavci v industrijskih središčih in 2., dovoliti Partiji javen nastop v tisku in radiu, preko katerega bi pozivala prostovoljce na odpor in na obrambo domovine. Komandant je delegata prijazno sprejel in med drugim dejal, da je pričakoval, da se bodo komunisti izkazali kot pravi rodoljubi, kot je to storil n. pr. tudi Tucović leta 1914 v Srbiji. Rekel pa je, da ne more ničesar podvzeti brez dovoljenja generalnega štaba in je delegatoma naročil, naj prijeta čez dva dni.

V dneh pred sovražnikovim napadom je CK KPS neprenehoma zasedal. Viktor Stopar piše: »V tistih odločilnih trenutkih so ljudje očitno kazali svoje zaupanje do Partije s tem, da so hodili h komunistom spraševat, kako in kaj naj delajo«. ^{39a} CK KPS je izdal 3. aprila letak, v katerem je zahteval sklenitev priateljske pogodbe s Sovjetsko zvezo, poudarjal je slogo in neodvisnost jugoslovanskih narodov in pokazal je, da grozijo domovini, ki je v nevarnosti, tudi notranji sovražniki, tisti, ki »slovenski narod že desetletja izkoriščajo in prodajajo vsakomur, ki jim je za to ceno pripravljen zagotoviti nadaljnje izkoriščanje slovenskega ljudstva«. ^{39b}

6. aprila je CK KPS ukazal mobilizacijo vseh komunistov in ukazal, da stopijo takoj v vojsko kot prostovoljci. 8. aprila je ponovno poslal svoja delegata v štab Dravske divizije s predlogom, naj oboroži prostovoljce komuniste, predvsem jeseniške delavce, ki so se javili za obrambo severne meje. Ko sta prišla Kidrič in Bebler v štab divizije, komandanta že ni bilo več v Ljubljani in sprejel ju je neki nižji oficir, Slovenec, ki je ukazal oba delegata aretirati in odpeljati na policijo, kjer sta bila nekaj ur zaprta in izpuščena šele na ponovne zahteve in proteste. ⁴⁰

Druga zelo pomembna aktivnost CK KPS v tem času je bila intervencija Toneta Tomšiča in Leskoška pri državnem pravdništvu v Ljubljani, da bi ukazalo uničenje vseh sodnih aktov proti komunistom in izpust zaprtih komunistov.

Janez Vipotnik ^{40a} pripoveduje, da je odšel s skupino prostovoljcev iz Ljubljane že 7. aprila zvečer v Novo mesto, kjer se je v treh dneh zbralo nekaj tisoč prostovoljcev iz vseh krajev, stanov in poklicev. Na vojaški komandi v Novem mestu je bil velik nered, kateremu se je pridružila 9. aprila še zbežanost in brezglavost, ko so začeli prihajati prvi glasovi o razsulu jugoslovanske vojske na frontah. Končno so bili nepreoblečeni in neoboroženi prostovoljci poslani v Zagreb, kamor so prišli 10. aprila zjutraj, popoldne pa so Zagreb zasedli že Nemci. Le s težavo so se prostovoljci izvili iz rok podivjane hrvaške Seljačke za-

ščite, ki je prevzemala oblast v novo nastali Nezavisni državi Hrvatski, in se prebijali na svoje domove.

Dne 10. aprila je iz Ljubljane odšlo tudi devet članov CK KPS, ki so bili kot prostovoljci namenjeni v Novo mesto, a so že pri Trebnjem naleteli na prve vidne znake zunanjega in notranjega razsula jugoslovanske vojske ter izvedeli o proglačitvi NDH. Že naslednjega dne so imeli pod vodstvom sekretarja Leskoška v bližini Trebnjega kratko sejo, na kateri so bili sprejeti štirje pomembni sklepi: 1. da je treba takoj začeti zbirati orožje, ki ga je odmetavala razpadajoča vojska, 2. da je treba začeti takoj razkrinkavati politike in generale, ki so izdali domovino, 3. da se morajo takoj vrniti vsi člani CK na svoja mesta in se v politični akciji spopasti z okupatorjem, 4. da morajo vsi kompromitirani člani takoj v ilegalo.^{40b}

Sklepi so bili torej jasni in začele so se velike priprave za narodnoosvobodilno borbo.

Zanimivo pa je, da je posvetovanje KPJ v Zagrebu na začetku maja 1941 kritiziralo prostovoljsko akcijo CK KPS kot napačno, ker da je to pomenilo izolacijo komunistov od osnovnih vojaških množic, med katere bi morali iti in med njimi delati, ker se je izpostavljal partijski kader uničenju in ker je to pomenilo zapuščanje terenskega dela v zaledju in slabljenje partijske organizacije, katere naloga je bila, boriti se na terenu. Na tem posvetovanju je dobila KPS tele naloge: 1. zbirati za borbo proti okupatorju ves slovenski narod in tudi tisti njegov del, ki je ostal po prvi svetovni vojni odcepljen od matične zemlje (Primorsko in Koroško), 2. dati slovenskemu narodu jasno perspektivo za narodnoosvobodilno vojno, 3. razkrinkati izdajalsko reakcionarno buržoazijo, ki je bila že v službi okupatorja in tudi tisto, ki se je zatekala pod okrilje angleških imperialistov, in 4. da morajo postati komunisti tista vez, ki bo združila borbo slovenskega naroda z borbo ostalih jugoslovanskih narodov za njihovo nacionalno in socialno osvoboditev.⁴¹

Ob kritiki prostovoljske akcije, ki jo je začel CK KPJ, je treba dodati, da na majskem posvetovanju

KPJ v Zagrebu spričo izredno otežkočenih komunikacij položaj v Sloveniji ni bil še docela jasen. CK KPS si je takoj ob napadu razen drugih nalog zadal tudi to, da bo organizacijsko utrdil vezi med fronto in zaledjem in tako moralno podprl borečo se armado. Zato je CK KPS pustil del svojih članov v zaledju, del pa je odšel v prostovoljce. Da je CK KPS s posebnim letakom že 6. aprila pozival komuniste v prostovoljce, je deloma pripomogel tudi poziv nekakšnega iniciativnega odbora primorskih Slovencev, ki je tega dne začel zbirati prostovoljce. Tako je prišlo že 6. aprila do velikega zborovanja prostovoljcev v Narodnem domu v Ljubljani, na katerem je govoril tudi Bebler in žel navdušeno odobravanje. Tako je bil še istega dne sestavljen prostovoljski Soški odred.^{41a}

Še preden je bila Slovenija zasedena in tudi razdeljena med okupatorje, še preden je Jugoslavija razpadla, so že prišli tisti časi, ko sta slovenska in jugoslovanska buržoazija pozabili na vse, na narod, domovino, njeno obrambo in sta začeli reševati le sami sebe in svoje koristi. Upravičeno je rekel Miha Marinko na drugem kongresu KPS tole: »V zadnjih dneh stare Jugoslavije se je KPS ponovno pokazala kot edina sila resnične narodne obrambe na slovenskih tleh.«⁴²

Na strani buržoazije so bili torej samo poskusi reševanja svojih lastnih koristi, med ljudskimi množicami, ki so sicer kazale voljo za obrambo domovine, je zavladal preplah in brezglavost, le Partija je bila ne samo prva, temveč tudi edina, ki je bila za nadaljevanje borbe, in to z okupatorjem, pred katerim se je takrat tresel ves svet.

Narodni svet v Ljubljani

Nenadni in nenapovedani fašistični napad na Jugoslavijo je našel jugoslovansko buržoazijo in njeno vojsko popolnoma nepripravljeno. Po strahovitem bombardiranju Beograda 6. aprila zjutraj je postala Slovenija praktično odrezana od državnega središča in prvo delo takratnega bana dravske banovine dr. Marka Natlačena je bilo, da je upostavil zvezo

Mi, komunisti Slovenije, smatramo, da je v življenjskem interesu slovenskega naroda, v interesu ohranitve mira, v interesu svobode in sloge vseh narodov Jugoslavije, v interesu obrambne moči, ki naj zagotovi svobodo in neodvisnost slovenskega naroda in vseh narodov Jugoslavije:

zaprati in postaviti pred sodišča agente pete kolone, protiljudske elemente Natlačenovega kova (Kulovca, Kreka, Adlešiča itd.), ki so svojimi protiljudskimi ukrepi in nasiljem slabili in še slabe odporne moč naroda in države, kakor tudi vse rabiče, ki so po policijskih glavnjsčah mrcvarili politične aristirance, odistiti ves državni in vojni aparat kapitulantskih elementov in tujih plačancev;

razveljaviti vse izredne zakone in dati narodom Jugoslavije vso demokratske in nacionalne pravice ter svobode;

dati svobodo sindikalnega in političnega organiziranja;

dati popolno amnestijo vseh političnih in vojaških obojencov ter izposlovati povratek junaških sinov našega ljudstva -- španskih prostovoljcev iz francoskih taborišč;

podvzeti in dosledno izvajati najstrožje ukrepe proti špekulantom, vojnim dobičkarjem in verižnikom!

ZARTEVAMO PAKT O MEDSEBOJNI POMOČI S SOVJETSKEO ZVEZO!

ŽIVELA SLOGA IN NEODVISNOST NARODOV JUGOSLAVIJE!

DOL IMPERIALISTIČNA VOJNA!

ŽIVELA SOVJETSKEA ZVEZA, TRDNJAVA MIRA IN ZAŠČITNICA NEODVISNOSTI NAŠIH NARODOV!

Ljubljana, 3. aprila 1941.

Centralni Odbor
Komunistične Partije Slovenije

Letak CK KPS 3. IV. 1941, ki razkrinkuje petokolonaške elemente, zahteva izpust političnih jetnikov in pakt z ZSSR

s predstavniki slovenskih političnih strank. Tako je bila 6. aprila ob štirih popoldne v banski palači seja zastopnikov Slovenske ljudske stranke (SLS — klerikalci), Jugoslovanske nacionalne stranke (JNS — liberalci Živkovičeve-Kramerjeve smeri), Narodne radikalne stranke (slovenski radikali Ravniharjeve smeri), Jugoslovanske demokratske stranke (liberalci, ki so se vključili v ponovno oživljeno Samostojno demokratsko stranko), Slovenske kmečke stranke (Pucljeva in Marušičeva smer) in Socialistične stranke Jugoslavije — in ustanovili so Narodni svet pod predsedstvom bana Natlačena. Kot vidimo, je bil Narodni svet sestavljen brez komunistov in Natlačen že v omenjenem odgovoru dr. Kreku piše: »Zastopniki komunistične stranke so po svojih zastopnikih izrazili željo, da bi sodelovali v Narodnem svetu. Ta želja pa je bila soglasno odbita iz razloga, ker je bilo načelno potrebno, da zastopajo Narodni svet samo predstavniki organiziranih in priznanih političnih strank«. Tako je združena slovenska buržoazija soglasno odklonila sodelovanje predstavnikov Partije, ki je bila — kot bo pokazala vsa narodnoosvobodilna vojna — edina sposobna in zmožna narediti velike stvari za slovenski narod.

Do 10. aprila se je vse delo Narodnega sveta sukalo v glavnem okrog tega, kako bi se ohranila čim večja enotnost slovenske buržoazije in kako bi se preprečila škoda na objektih, zlasti na mostovih, ki jih je že začela rušiti umikajoča se in razpadajoča jugoslovanska vojska. Večjo delavnost sta pokazala Narodni svet in njegov predsednik 10. aprila, ko je postalo jasno, da bo Ljubljana kmalu zasedena, in ko je bila s proglasitvijo Nezavisne države Hrvatske dejansko razbita jugoslovanska državna tvorba. Narodni svet je 10. aprila dopoldne izdal proglas: »Slovinci! Ljubljančani! Ljubljana, prestolnica Slovenije, bo v kratkem zasedena. Ohranimo pri tej priliki tisti red in mir, ki je pri nas tradicionalen... Dva največja greha nad narodom sta v tem času mogoča. Sedaj, ko je naša vojska odšla, bi bil največji greh nad narodom, če bi civilni ljudje uporabili orožje proti tuji vojaški sili ali proti domači narodni manjšini.⁴⁵

Drugi največji greh pa bi bilo denuncianstvo, ki je nezdržljivo s človeškim dostojanstvom.«⁴⁴ Objektivno vzeto je ta proglas kapitulacija, predvsem pa je zanimivo, da od ljudi zahteva red in mir, kajti združena slovenska buržoazija se je bala nemirov, ki bi mogli zelo upravičeno nastati. In če bi prišlo do nemirov, bi bila predmet obračuna razjarjenih ljudskih množic v prvi vrsti slovenska buržoazija, v kateri je slovensko ljudstvo pravilno videlo glavnega krivca velike narodne nesreče.

Tega dne je bil Narodni svet še drugače delaven. Že iz omenjenega proglasa (»Državna in samoupravna oblastva ostanejo na svojih mestih in bodo do nadaljnje odredbe poslovala...«) je razvidno, da se bo Narodni svet, ki je bil od 6. aprila odrezan od beograjske centrale, prej ali slej proglasil za slovenskega suverena. To je Narodni svet 10. aprila popoldne tudi storil, ko je Jugoslavija z ustanovitvijo NDH razpadla. In šele sedaj se je začela sicer kratkotrajna, a zato nič manj intenzivna dejavnost novega slovenskega suverena. Kot predsednik suverenega Narodnega sveta se je Natlačen v noči od 10. na 11. april pogajal z dvema jugoslovanskima generaloma, komandantoma jugoslovanske vojske v Sloveniji. Če je točen zapis v dnevniku enega od očividcev,⁴⁵ je bila vsa ta misija delegacije Narodnega sveta priprava za natančno tako izdajalsko dejanje, kot je bila pot Cvetkovića in njegovega zunanjega ministra 25. marca na Dunaj. Predlog, ki ga je postavila po tem dnevniku delegacija Narodnega sveta jugoslovanskima generaloma je bil, naj se Slovenija proglasi za »samostojno državo« (kar je bilo 10. aprila dopoldne že izvršeno) in naj pristopi k trojni pogodbi. Zato je Natlačen zahteval od obeh oficirjev, naj proglasita jugoslovansko vojsko na slovenskih tleh za slovensko narodno vojsko, ki bo kot taka zaprosila za premirje.

Ta pogajanja v Zagradcu pa niso uspela, ker oficirja na ta predlog nista pristala, vendar s tem delo Narodnega sveta in njegovega predsednika še ni bilo končano. Narodni svet je vztrajal pri svoji suverenosti in 11. aprila je objavil ljubljanski radio, da sta ban in Narodni svet prevzela na slovenskem ozemlju

vrhovno izvršno oblast, skrb za red in mir in za vso nadaljnjo usodo slovenskega naroda.⁴⁶ Hkrati sta pozvala Narodni svet in ban vse oficirje v Dravski banovini, naj obdržijo brezpogojno v redu in disciplini svoje enote v dosedanjih formacijah, iz katerih naj bi se ustanovila Slovenska legija kot vojaški organ Narodnega sveta. Vsa ta suverenost Narodnega sveta je trajala seveda le malo časa, to je od 10. aprila dopoldne do 11. aprila popoldne, ko so Ljubljano zasedli bersaljeri. Vendar je bil Narodni svet še naprej delaven in si je spričo poloma jugoslovanske vojske ter popolnega nepoznanja Hitlerjevih namer z Jugoslavijo in še posebej s Slovenijo predstavljal položaj nekako takole: Jugoslavije ni več, ni torej tudi več vzroka, da bi bila Slovenija napadena. Ker je medtem postala Slovenija suverena država, se bo kot taka pogajala za premirje. Pri vsem tem je bilo zanimivo to, da čeprav so Ljubljano že 11. aprila zasedli Italijani, se je šla delegacija Narodnega sveta pogajat v Celje — z Nemci. Ta pot v Celje je kljub italijanski navzočnosti v Ljubljani spričo razgovorov z Zagradcu do neke mere razumljiva in italijanski general Romero je delegaciji, dr. Natlačenu, Ivanu Puclju in dr. Gosarju sam dal prepustnice za to pot. Nemci so bili glavni napadalci in od teh je bilo odvisno, ali bodo »samostojno« Slovenijo sprejeli kot novo podpisnico trojne pogodbe.

Delegacija Narodnega sveta je prišla v Celje 12. aprila. Kaj vse je Natlačen govoril z nemškim oficirjem za zvezo — general ga ni hotel sprejeti — ni znano. Vsebina teh celjskih razgovorov nam je za zdaj znana le iz Natlačenovega poročila Kreku v London; to poročilo moramo jemati z rezervo, kajti v njem se Natlačen opravičuje zaradi svojega prevelikega sodelovanja z okupatorji. Natlačen pravi, da je predlagal, naj se ustavijo sovražnosti na slovenskem ozemlju, naj slovenski vojaki in oficirji ne gredo v nemško ujetništvo in prosil je, naj bi ga komanda zvezala z nemško vlado (!). Te zveze pa ni dobil in tako verjetno ni moglo priti do pogajanj in pot delegacije je bila zaman. Delegacija pač ni mogla vedeti tega, da je Hitler prav istega dne kot za vso Jugo-

slavijo določil že tudi usodo Slovenije, ki jo je pripravljajal nacizem že več let pred vojno.

Po prihodu Italijanov v Ljubljano in po italijanski zasedbi enega dela slovenskega ozemlja je prenehala funkcija Narodnega sveta in bana. Dne 20. aprila je prevzel civilno oblast italijanski visoki komisar za zasedeno slovensko ozemlje Emilio Grazioli.⁴⁷

Razdelitev okupirane Slovenije

Že samovoljno nemško določevanje demarkacijske črte med obema okupatorskima armadama v Sloveniji je kazalo na to, da si okupatorji pri delitvi slovenskega plena ne bodo edini. Oboji bi radi odnesli čimveč in Mussolinijeve minimalne zahteve so bile razen Ljubljane še premogovni bazen ob Savi in železnica Ljubljana—Židani most—Zagreb, ki je bila Italijanom zaradi nameravanega protektorata nad NDH nujno potrebna. Že 12. aprila je izdal Hitler navodila o razkosanju Jugoslavije,⁴⁸ v katerem je glede Slovenije rečeno: ozemlje bivše Štajerske, razširjeno proti jugu z okrog 90 km širokim in 10 do 15 km globokim pasom pripade pod Gau Steiermark, severni del Kranjske (Gorenjska) z mejo na Savi na svojem najbolj južnem delu (Črnuče) severno od Ljubljane pa pod Gau Kärnten (Koroška). Prekmurje zasedejo v njegovih historičnih mejah Madžari, kaj pa bodo v Sloveniji zasedli Italijani, bo Hitler določil Mussoliniju v posebnem pismu. Kdaj je potem Hitler pisal Mussoliniju, ni znano.

Italijanska zasedba Slovenije (Ljubljanska pokrajina)

Generala Romera, ki je zasedel Ljubljano 11. aprila ob osmih zvečer, je pred vhomom v bansko palačo pozdravil ban Natlačen takole: »S prihodom v Ljubljano, ki je prestolnica Slovenije in središče slovenskega političnega, gospodarskega in kulturnega življenja, vam priporočam, da Ljubljani in vsej slovenski deželi, ki ste jo zasedli, posvetite vso svojo skrb

in naklonjenost«. Natlačen pravi, da je generala pozdravil hladno. Dne 12. aprila je izdal italijanski general prvo okupacijsko odredbo, v kateri je razen običajnih okupacijskih določil o oddaji orožja, uvedbi policijske ure itd. rečeno: »Z današnjim dnevom prevzemam poveljstvo mesta Ljubljane z vso vojaško in civilno oblastjo. Vaša lastnina, vaše šege in navade se bodo spoštovale pod pogojem, da nihče ne napade ali žali oboroženih sil, ki v vaših krajih predstavljajo fašistično Italijo.«⁴⁹ Takoj naslednjega dne so Italijani prepovedali vse organizacije političnega in iredentističnega značaja in še posebej Slovensko legijo Narodnega sveta, čeprav naj bi ta skrbelale le za red in mir.

Kot posebno važno se je zdelo komandantu XI. korpusa generalu Robottiju 13. aprila poudariti svoji vojski, da naj ne pozabi, da je v sovražni deželi, 14. aprila pa ji je zabičal, naj nikomur ničesar ne zaupa, naj maršira vedno zavarovana in vedno pripravljena odgovoriti vsakemu napadalcu, ki bi mogel biti skrit celo pod miroljubno civilno obleko. (Podobnih odredb pri Nemcih ne bomo srečali.) Dne 15. aprila je Robotti ukazal, da morajo ljudje izročiti vse orožje, določil je kazni za sabotažna dejanja, za zamenjavo denarja pa razmerje 100 din je 30 lir.⁵⁰ Hotel pa je general, da bi bila njegova armada kot se spodobi in se je močno razsrdil nad vojaki, ki so kradli po ribniški dolini (kokoši!), in jih ozmerjal z vandali. To svojo jezo je utemeljeval z besedami, da se »moramo pokazati kot rešitelji teh ljudi izpod srbskega jarma«. Verjetno je to jezo povzročila Mussolinijeva brzojavka komandantu 2. armade, v kateri je bilo rečeno: »Nujno potrebno je, da je obnašanje italijanske vojske v zasedenem ozemlju korektno v vsakem pogledu. To ni potrebno samo zaradi prestiža naše vojske, temveč tudi zaradi naših splošnih političnih ciljev. Najstrožje je treba kaznovati vsakega, ki bi tega ne upošteval!« Prav ta brzojavka in generalova reakcija nam dobro odkrivata italijansko začetno okupacijsko taktiko in željo, pridobiti si okupirane narode zlepa, in priznati je treba, da so Italijani s to svojo politiko na videz uspevali in to še tem lažje, ker so Nemci na Štajerskem in Gorenjskem že na

začetku okupacije postopali popolnoma drugače. Reči pa je treba, da se delovno ljudstvo ni nikdar sprijaznilo z okupacijo, pa naj je bila ta že italijanska ali nemška.

Ko je 20. aprila prevzel oblast na slovenskem ozemlju, zasedenem od Italijanov, visoki komisar Grazioli, pa Natlačen že ni bil več tako »hladen« kot pri nagovoru italijanskega generala 11. aprila. Takrat je verjetno še kot »suveren« upal na pristop Slovenije k trojni pogodbi. Grazioli je 22. aprila poročal komandantu 2. armade, da mu je Natlačen ob predaji poslov izrazil »živo željo prebivalstva, da bi moglo ohraniti veliko dobrohotnost dučēja in varstvo fašistične Italije«. ⁵¹ Dalje je poročal, da so mu Natlačen, Adlešič, Gosar in Pucelj izročili za Mussolinija spomenico, na katero je Mussolini odgovoril 21. aprila, da je z njo zadovoljen, da bo fašistična Italija spoštovala kulturo, šege in navade slovenskega prebivalstva, da bo dal Slovencem neke vrsto samoupravo in da bo verjetno ustanovljen za Slovenijo nekak tak državni organizem, kot ga je imela Slovaška. Spomenica, ki so jo poslali Mussoliniju zgoraj omenjeni predstavniki slovenske buržoazije, je bila podpisana že 18. aprila in je njena bistvena vsebina zapopadana v prošnji, naj bi Mussolini skrbel za to, da bi prišla pod Italijo vsa Slovenija. Rečeno je: »Na ta način kot politična in upravna enota organizirana Slovenija, ki teži po svoji geopolitični legi in strukturi že sama k Jadranskemu morju, bi se mogla tudi politično in gospodarsko uspešno nasloniti na Kraljevino Italijo.« ⁵²

Slovenska buržoazija se je torej zadovoljila z italijansko okupacijo, še bolj pa je bila zadovoljna, ko so z Gorenjskega in Štajerskega začeli prihajati prvi glasovi in prvi begunci, ki so vedeli povedati, kako si je nemški nacizem zamislil okupacijo slovenske zemlje.

Na deželi, okupirani od Italijanov, pa je bilo v tem času močno drugače. Mali in srednji slovenski človek italijanske okupacije ni maral in si je v tedanjem položaju želel nemške. Buržoazija v Ljubljani je nekaj časa trepetala, da bi Nemci ne zasedli tudi Ljubljane, prav takrat pa je mali slovenski človek na

deželi prestavljal nemško-italijansko demarkacijsko črto in njene mejnike v korist Nemcem. To so dobro vedeli tudi Italijani in tako lahko tudi razumemo začetno Mussolinijevo »velikodušnost«, ki precej prekaša že znane začetke italijanske okupacijske taktike. Kot slovenska buržoazija takrat ni bila prepričana o stalnosti nemško-italijanske demarkacijske črte v Sloveniji, tako o tem ni bil prepričan niti sam Mussolini.

Vse premalo je še raziskano delo nemške pete kolone (domače in avstrijske ali nemške) v tistih dneh in že poprej, da bi mogli trditi, ali so bile te in podobne protiitalijanske akcije neki trenutni izraz nejevolje, gneva in nemoči malega slovenskega človeka, ki se ob tako hitrem razpadu in nenadni okupaciji jugoslovanske države niti ni mogel znajti in še manj pomisliti na resnične vzroke tega popolnega razsula, ali pa, da so bile te akcije plod nekega načrtnega dela pete kolone.

Kljub temu si oglejmo na kratko zunanje delo in življenje Nemcev, ki so živeli v Sloveniji med obema vojnama in ki so s silno redkimi izjemami predstavljali dosti močno domačo peto kolono. Vseh teh Nemcev je bilo leta 1931 po ljudskem štetju 28.990 ali 2,5% vsega prebivalstva na Slovenskem. Ločiti jih moremo v tri skupine, v nemško meščanstvo ki je živelo v Mariboru, Ptuju, Celju in Ljubljani ter v manjših središčih, kot v Konjicah, Št. Lovrencu na Pohorju, Šoštanju, Sevnici, Trziču, Jesenicah itd., v Kočevarje (11.121) in v ostalih okrog 5000 Nemcev, ki so živeli zahodno in severno od Radgone in v srednji dravski dolini. Življenje teh Nemcev (gospodarsko, politično in kulturno) je v razdobju med obema vojnama mogoče razdeliti na dvoje razdobjij, v čas prvih desetih let in v čas od 1928 dalje, ko namesto vojvodinskega središča postane Graz njihovo središče, predvsem središče nacionalsocialistične vzgoje njihove mladine.

V prvem razdobju so si Nemci izoblikovali troje domačih središč. Maribor, kjer je izhajalo glasilo Marburger Zeitung in socialdemokratska Volksstimme, kjer je bil seniorat evangelske cerkve in kjer je bilo kakor koli že vložena veliko njihovega kapitala.

Drugo središče je bilo v Celju (Cillier Zeitung) in tretje v Kočevju s sedežem Auerspergove gozdne uprave in s časopisom Gottscheer Zeitung. V teh središčih so se Nemci povezovali v pevskih društvih, čitalnicah, športnih organizacijah in dosti močnih de-narnih zavodih. Središča so bila med seboj povezana in povezana tudi z Nemci v Vojvodini, kjer je bil v Novem Sadu 1920. ustanovljen švabsko-nemški kultur-bund (Schwabisch-Deutsche Kulturbund), temeljna or-ganizacija za vse Nemce v Jugoslaviji, ki so dobili 1921. tudi svojo politično stranko (Partei der Deut-schen im Königreich der Serben, Kroaten und Slowe-nen). Več pomena je imelo za Nemce v Sloveniji 1922. ustanovljeno Politično gospodarsko društvo (Politisch-wirtschaftlicher Verein der Deutschen in Slovenien), v okviru katerega so ustanoviti Kočevjarji tudi Kočev-sko nemško kmečko stranko.

Zunanja naloga vseh teh organizacij je bila skrb za izvrševanje določb o pravicah nemške narodne manjšine v Jugoslaviji, skrb za kulturno in gospodar-sko krepitev nemške narodne zavesti, delo na kongre-sih evropskih narodnih manjšin, gojitev nemške dru-žabnosti in nemške besede.

S porastom nacionalsocializma tudi v Avstriji se je pričel za Nemce v Sloveniji zanimati predvsem Graz, in to seveda v prvi vrsti za mladino. Ker je bil od 1929. do 1931. kulturbund že drugič oblastno pre-povedan, je prevzel Graz vzgojo mladine v obliki raznih folklornih, plesnih in drugih tečajev, ki so se potem nadaljevali v Mariboru, Ptujju, Celju in Ko-čevju. Ko je bil v letih 1931 do 1935 kulturbund znova dovoljen, se Graz ni več odpovedal svoji vlogi, močno pa je čutili radikalizacijo v kulturbundu samem, ki se je vedno bolj stopnjevala zlasti v letih 1935 do 1937, ko je moral kulturbund zaradi prepovedi vnovič v ilegalo. V tem času je postalo med Nemci v Sloveniji že vodilno geslo — ein Volk — ein Führer! Kultur-bund je imel v ilegali vrsto mladinskih tečajev bodisi v obliki skavtskih organizacij, športnih in kulturnih društev, pa tudi s pomočjo evangelske cerkvene usta-nove. Še posebej je bil 1936. ustanovljen v Celju ile-galni Statistični urad, ki je začel popisovati vse Nemce

v Sloveniji, ohranil je vse oblike kulturbundovske organizacije in prirejal zlasti ob Hitlerjevih rojstnih dnevih razne proslave.

Ko je bil 1939. kulturbund vnovič dovoljen, se Nemci v Sloveniji že niso več priznavali za prave jugoslovanske državljane, temveč za »varovance« Nemčije v mejah Jugoslavije. Kulturbund je postal osrednja nemška organizacija za vso Jugoslavijo s pokrajinskimi vodstvi, od katerih eno je bilo tudi v Mariboru. V tem času se je kulturbund izpopolnil organizacijsko že tako, da so se vse njegove športne organizacije spremenile v ilegalne vojaške organizacije in v tem času se je začela zelo živahna propaganda za Hitlerja in njegov rajh zlasti med Slovenci na podeželju.^{52a}

Boječ se svojega mogočnega zaveznika, se je Mussolini zato že aprila odločil Hitlerja prehiteti in dati od Italijanov zasedeni Sloveniji čimprej neko dokončno okupacijsko obliko, spričo katere bi neprestano menjavanje meje le moralo prenehati. Ko je Grazioli poklical 30. aprila Natlačena k sebi, mu je že sporočil, da bo Mussolini priključil od Italijanov zasedeni del Slovenije k Italiji in s tem » naredil konec neznosni propagandi, ki jo vodi Nemčija v Ljubljani in njeni okolici, kar razburja slovensko prebivalstvo.«

Začetni strah slovenske buržoazije pred nemško okupacijo, katere prve oblike in posledice so bile vidne že v velikem številu beguncev iz Štajerskega in Gorenjskega, je zunanji videz italijanske »milejš« okupacije še povečalo. To so seveda Italijani temeljito izrabili in so prav v tem času terjali zlasti od slovenskih kulturnih in znanstvenih ustanov vdanostne izjave. Tako je bilo podanih že konec aprila vrsta vdanostnih izjav Akademije znanosti in umetnosti, društva Pravniki, Društva slovenskih književnikov, Glasbene matice, Leonove družbe, Muzejskega društva za Slovenijo, Slovenske matice itd. Vse te izjave so bile sicer podane pod moralnim pritiskom in so tudi sicer zelo previdne, podane pa so le iz napačne predpostavke, da bo pod Italijani le omogočen obstoj slovenskih kulturnih in znanstvenih ustanov, in iz nepoznanja, da so te izjave bolj potrebne samim Italija-

nom kot pa slovenskemu narodu. Spomenica Akademije znanosti in umetnosti, ki ima poleg spomenice Glasbene akademije samo italijansko besedilo, pravi med drugim: »Naša Akademija se zateka k vam (namreč k Grazioliju) s polnim zaupanjem, da bodo njene znanstvene in kulturne težnje našle polno razumevanje pri narodu s tako visoko in slavno kulturo kot je kultura italijanskega naroda«. Ostale kulturne ustanove so izjavljale svojo vdanost v dvojezičnem besedilu in kolektivno ter med drugim pravijo: »Slovenske kulturne ustanove se obračajo do vas, ker smo prepričani, da boste kot upravnik te dežele najboljši prijatelj in zagovornik našega naroda, njegove omike in blagostanja. V tem smislu vas prosimo vaše naklonjenosti in varstva, mi pa vam zagotavljamo popolno korektnost in globoko spoštovanje«. ⁵³

Vse drugače pa sta v tem času mislili Dolenjska in Notranjska in Mussolini ni zastoj zahteval, zakaj si mora italijanska vojska pridobivati prestiž v okupiranih deželah. Naš podeželski slovenski človek o Italiji in Italijanih ni mislil najboljše. Ljudje, ki so se seznanili z Italijani na soški fronti ali v italijanskem ujetništvu, niso mogli ugodno misliti o Italijanih, vse drugače pa jim je ostala v spominu nemška (avstrijska) vojska. Prav tako slovenski kmečki človek ni odobral fašističnega zatiranja primorskih Slovencev in Italijani so živeli v zavesti podeželskega slovenskega človeka kot Slovincem sovražen, nejunaški in reven narod. Drugačno je bilo mnenje o Nemcih in to ugodno mnenje so spretno razpihivali številni hitlerjanski agenti. Težak socialni položaj slovenskega delavca in kmeta je tja od začetka velike krize odpiral na stežaj vrata vsaki hitlerjanski propagandi, ki so jo s temeljito izdelanim načrtom širili po slovenski zemlji razni potujoči nemški študenti, člani kulturbunda in domača peta kolona, ki je imela svoja središča v Mariboru, Celju, Ptujju, Brežicah, Kočevju in v Ljubljani.

Tako je razumljivo, da pod vplivom take propagande in hitlerjanske demagogije slovenski mali človek ni »pozdravil« italijanske okupacije in da si je »želel« nemško. Zato nas ne preseneča, da so ti mali ljudje predstavljali mejnike v korist Nemcem, trgali

italijanske zastave in razobešali nemške s kljukastim križem itd. Razumljivo je, da je bilo več takih pojavov v bližini demarkacijskih črt in na Kočevskem, ni pa bila izvzeta tudi Ljubljana. Ko so Italijani 23. aprila ukazali razobesiti italijanske zastave v Vidmu pri Dobrem polju, so jih vaščani potrgali in so razobesili nemške. Isto se je dogajalo do začetka maja skoraj po vsej ribniški dolini in v Loškem potoku, kjer so poleg italijanskih zastav trgali ljudje tudi Mussolinijeve slike.⁵⁴

Do večjih protiitalijanskih demonstracij je prišlo 29. aprila v Št. Rupertu na Dolenjskem, kjer so hoteli demonstranti z občinske hiše strgati italijansko zastavo.⁵⁵ 1. maja je prišlo do protiitalijanskih demonstracij in demonstracij za Nemčijo v Novem mestu,⁵⁶ 2. maja pa do velikih podobnih demonstracij pri Trebnjem, ki so zahtevale tudi prve slovenske smrtne žrtve. Te trebanjske demonstracije so pravzaprav nadaljevanje prvomajskih demonstracij v Novem mestu, v šentruperški in mirenski dolini, v katerih so demonstranti povsod zahtevali priključitev k Nemčiji. 2. maja se je zbralo na Mirni okrog 200 ljudi, ki so odkorakali s hitlerjansko zastavo na čelu proti Trebnjem. Razumljivo je, da je vest o prihodu demonstrantov prišla v Trebnje pred njimi in vaški bogataši so nagovorili Italijane, naj demonstracije preprečijo. Zato so postavili Italijani na koncu vasi kordon in ko so se mu demonstranti približali, so padli — kot trdijo Italijani — iz vrst demonstrantov strelili na Italijane, nato so ti odgovorili z ognjem, ki je imel hude posledice, 7 mrtvih in 8 ranjenih. V splošnem beganju so potem Italijani polovili še 21 demonstrantov in jih zaprli.⁵⁷ Nič nas ne preseneča, če je bil med padlimi žrtvami tudi cerkovnik podružnične cerkve na Račjem selu in oče osmih otrok. Vaška revščina in srednji kmet je na Dolenjskem zahteval Hitlerja, ker je verjel in bil prepričan, da mu bo ta ustvaril boljše življenjske pogoje kot revna Italija. Dokazano je, da so vse te demonstracije inscenirali Nemci in njihova peta kolona. Pri trebanjskih demonstracijah je znano, da so demonstrante nagovorili Nemci in jim obljubili, da bodo takoj za njimi zasedli Trebnje.

Mussolini je torej pohitel in je priključil od Italijanov zasedeni del Slovenije k Italiji. Dne 3. maja je bil izdan kraljevi ukaz št. 291 o priključitvi tega ozemlja, ki v osmih členih govori, da to priključeno ozemlje postaja sestavni del kraljevine Italije kot Ljubljanska pokrajina, katere ureditev se bo izvedla na podlagi novih kraljevih ukazov in bo imela zaradi strnjenege slovenskega prebivalstva avtonomen značaj, ki bo upošteval etnične značilnosti prebivalstva, zemljepisno lego in posebne krajevne razmere; vladno oblast bo izvrševal visoki komisar, kateremu bo v pomoč svet (sosvet) štirinajstih zastopnikov iz produktivnih skupin slovenskega prebivalstva; vojaška služba za slovensko prebivalstvo ni obvezna; v osnovnih šolah bo pouk v slovenskem jeziku, v srednjih in višjih šolah pa bo pouk italijanščine neobvezen predmet.⁵⁸ Da tu ne gre za popolno priključitev Ljubljanske pokrajine, ki je odslej dalje merila okrog 4550,6 kvadratnih kilometrov in imela 336.279 prebivalcev, je jasno. Postala je sicer sestavni del Italije, vendar je ostala rapalska jugoslovansko-italijanska meja še vedno zaprta za prebivalce Ljubljanske pokrajine. Že pred objavo tega ukaza je uvedel Grazioli obveznost dvojezičnih napisov na tablah in cenzuro ter nadzorstvo nad slovenskim tiskom.

Priključitev oziroma ustanovitev Ljubljanske pokrajine na podeželju ni našla takega odmeva kot pri slovenski buržoaziji v Ljubljani. Glasilo klerikalnega dela slovenske buržoazije *Slovenec* je 4. maja zapisal: »Toda v čast in hvalo italijanskim okupacijskim oblastem je treba s polnim priznanjem povedati, da so takoj od prvega trenutka dalje razumele naše duševno razpoloženje in niso ničesar storile, kar bi nas sramotilo ali poniževalo... Ljubljana, slovensko kulturno in narodno središče pod italijansko okupacijo, si je popolnoma svestna, da fašistična Italija prihaja k nam kot velika vojaška in kulturna sila, ki pa nam ni sovražna, temveč prijateljsko razpoložena in ki ve ceniti velike napore našega bivšega narodnega vodstva za iskreno prijateljstvo z Mussolinijevo Italijo... Naš narod se v težkih razmerah zateka pod varstvo mogočne Italije v prepričanju, da bo tudi za njega.

pravična domovina, v kateri bo imel varno jamstvo življenja in zagotovitev bodočega razvoja... Slovec, ki zastopa velik del javnega mnenja, bo storil vse, da bo sodelovanje Slovencev z oblastmi kar moč lojalno in da bo naše sožitje z Italijani v skupni državi Italiji čimbolj prijateljsko in pristrčno».

Spričo vesti, ki so v tem času prihajale v Ljubljano z Gorenjskega in Štajerskega, kjer so se, kot je zapisal Ciano v dnevniku, »dogajali najtemnejši zločini«, je tako pisanje slovenske buržoazije razumljivo, ni pa ga mogoče opravičiti, saj je le preveč resničen in odkritosrčen izliv misli in hotenja slovenskih klerikalcev, katerih vodstvo je že v bivši Jugoslaviji delovalo za zблиžanje z italijanskim fašizmom (Korošec!). Jasno so tu zapisane tri velike protinarodne misli: opozarjanje vodstva bivše SLS na svoje zasluge pri popularizaciji naslonitve Jugoslavije na fašistično Italijo, naravnost cinično zadovoljstvo z novo »domovino« po načelu, da je domovina tam, kjer je dobro, in končno brezkompromisna obljuba lojalnega sodelovanja.

Nič drugače, samo malo previdneje in manj odkritosrčno je pozdravilo priključitev glasilo liberalnega dela slovenske buržoazije, *Jutro*, ki je 4. maja zapisalo: »Današnji dan bo s svetlimi črkami zapisan v zgodovini našega naroda in zemlje, na kateri biva. Zgodovina Slovencev je obrnila nov list in zapisala nanj pomenljive besede: Pokrajina Ljubljana, integralni del Kraljevine Italije... Po modri volji ustanovitelja italijanskega Imperija Mussolinija je dobila slovenska metropola z vsem ozemljem, ki so ga zasedle čete zmagovite... avtonomen položaj... Val hvaležnosti, ki danes poplavlja slovenska srca v Ljubljanski pokrajini, se bo jutri spremenil v neumorno, žilavo slovensko delo za skupni blagor skupne velike države«.

Razumljivo je, da je k temu slavospevu obeh slovenskih buržoazij, ki so ga sicer naročili Italijani, napisala pa ga je slovenska roka s prostovoljno iskrenostjo in brez pridržka, doprinesla svoj delež tudi zvesta služabnica buržoazije, katoliška cerkev v Ljubljanski pokrajini. Zato je ljubljanski škof Rožman v

prvem *Škofijskem listu*, ki je izšel po okupaciji, med drugim zapisal tudi tole: »Hvaležni smo Bogu, ki je Voditelju Velike Italije (velike črke je zahtevala italijanska časopisna cenzura) navdihnil misli velikodušne pravičnosti in uvidevne modrosti, s katero je Njihovemu Veličanstvu... predlagal ustanovitev Ljubljanske pokrajine«. Te besede so potem brali z vseh prižnic v cerkvah Ljubljanske pokrajine in v to agitacijo za novo oblast od boga je škof vpregel še vse tedanje nabožno časopisje, ki ga ni bilo tako malo.

Res je, da so Italijani vsem slovenskim revijam ukazali, naj ob priključitvi Ljubljanske pokrajine prinesejo primerne članke. To so vse tudi storile. Ni pa slučaj, da so bile prav klerikalne in verske revije najbolj uslužne v svojih slavospevih in so hitele podeželskemu ljudstvu dopovedovati, naj opusti prazne misli na priključitev k Nemčiji, kajti v katoliški Italiji vere, cerkve in duhovščine ne bodo preganjali.

Dne 27. maja je imenoval Mussolini konzulto ali sosvet iz predstavnikov slovenskega gospodarskega in kulturnega življenja,⁵⁹ ki se je 4. junija sestala na prvi seji. Na seji je podal Grazioli smernice bodočega sosvetovega dela, ki bo »usmerjeno predvsem k temu, da se dvigne in pospeši blagostanje naroda«. Najvažnejše delo v novi pokrajini naj bi bilo ureditev življenja, skrb za prehrano prebivalstva, ureditev cen, začetek javnih cestnih del, izpopolnitev stavb ljubljanske bolnišnice in univerze, pospeševanje turizma in tujskega prometa.⁶⁰ Naslednjega dne je odpotovala konzulta z Graziolijem v Rim, kjer je bila sprejeta pri Mussoliniju in pri papežu in je s tem tudi zaključila svoje delo v tem prvem razdobju svojega obstoja.

Nemška okupacija Gorenjskega in Štajerskega

Kot smo že rekli, je mejo med Nemčijo in Italijo preko Slovenije določil Hitler sam, Mussolini pa je le pohitel z ustanovitvijo Ljubljanske pokrajine. Čeprav Hitlerju ni bilo treba hiteti, je vendar tudi ta že zelo zgodaj določil pravni položaj obeh okupiranih slovenskih dežel, in zanimivo je, katere od že vpeljanih

okupacijskih oblik se je poslužil pri Gorenjskem in Štajerskem. Nacizem je imel več okupacijskih oblik, ki jih je nemško nacistično pravo delilo na tri oziroma štiri razrede. Najpopolnejša oblika je bila »zopetna priključitev ozemlja« ali zopet priključeno ozemlje (Wiedervereinigte Gebiete), ki jo je Hitler uporabil pri priključitvi Avstrije, ozemlja sudetskih Nemcev itd. Druga, že manj popolna oblika so bila »priključena ozemlja« (angegliederte Gebiete). V to vrsto je spadal Češkomoravski protektorat in generalgouvernement na Poljskem. Tretja oblika so bila ozemlja šefov civilne uprave (Chef der Zivilverwaltung), zadnja pa navadna okupacijska ozemlja, v katerih je bil vrhovni oblastnik nemški poveljujoči general, ki je svojo civilno oblast delil — če so bili — z domačimi kvislingi. (Taka oblika je bila n. pr. v Srbiji, kjer je poveljujoči nemški general delil oblast z Nedičevo kvislinško vlado.)

Hitler je za Gorenjsko in Štajersko izbral okupacijsko obliko dveh šefov civilnih uprav, in to šefa civilne uprave za Gorenjsko (Chef der Zivilverwaltung für die besetzten Gebiete Kärntens und Krains) in šefa civilne uprave za Spodnje Štajersko (Chef der Zivilverwaltung in der Untersteiermark). Tako okupacijsko oblast srečamo doslej pri okupirani Alzaciji in Loreni ter pri Luxemburgu. Hitler se je je posluževal pri tistih deželah, do katerih je imel velike interese. Rad bi jih čimprej priključil k rajhu, dežele pa za to iz kakršnega koli vzroka niso bile zrele, bodisi zaradi pomanjkanja nemške nacionalne zavesti, pomanjkanja znanja jezika itd. Da bi te dežele postale čimprej zrele za popolno priključitev, je postavil Hitler v teh okupiranih deželah šefa civilne uprave z izrednimi pooblastili in z eno samo nalogo — napraviti dežele čimprej godne za popolno priključitev k rajhu.

Tako moremo pravilno razumeti kratko in precizno nalogo, ki jo je dal Hitler osebno šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko 26. aprila v Mariboru: »Machen sie mir dieses Land deutsch, so deutsch, wie die übrige Steiermark«. ⁶¹ Tako moremo tudi razumeti vse delo obeh šefov civilnih uprav na Slovenskem, ki

se je začelo najprej z udarcem po slovenski inteligenci, priseljevanjem nemškega učiteljstva in zaplembo vsega slovenskega in jugoslovanskega kapitala za utrjevanje nemštva v teh deželah. Oba šefa civilnih uprav sta imela nalogo, obe deželi napraviti čimprej zreli za priključitev. Zato je bil njun prvi udarec po vsem tistem, kar bi količkaj in v kakršni koli obliki pomenilo oviro nemškemu raznarodovalnemu delu na Gorenjskem in Štajerskem. To je bila popolnoma drugačna okupacijska taktika, kakršno so imeli v začetku Italijani v Ljubljanski pokrajini. Kam bi peljala ena ali druga, je danes težko reči, ker se je tako prva kot druga ponesrečila. Hitler kot Mussolini sta po svoji nacistični buržoazni ideologiji napačno mislila, da je temelj in vir nacionalne zavesti buržoazija. Zato je Hitler predvsem slovensko buržoazijo kratko in malo izgnal z Gorenjskega in Štajerskega. Mussolini pa se je odločil za daljšo pot, pridobiti si jo zlepa. Toda kljub temu, da je bilo Gorenjsko in Štajersko po okupaciji brez slovenske buržoazije, v Ljubljanski pokrajini pa je ostala in se je v glavnem povezala z Italijani, se je v vsej Sloveniji začela narodnoosvobodilna vojna. Nosilec prave patriotične zavesti so le ljudske množice, treba pa jim je to patriotično zavest prebuditi in jo uravnati na pravo pot.

Nemške okupacijske mere in oblike vseh vrst so bile skrbno pripravljene že dalj časa, kot so Nemci že dalj časa pripravljali tla za okupacijo Sp. Štajerskega in Gorenjskega. To je dobro razvidno tudi iz del nekaterih nemških znanstvenikov in publicistov, ki so skušali z »znanstvenimi dokazi« dokazati nemškost obeh pokrajin in so s tem seveda podpirali nemške okupacijske težnje in vse, kar je potem tudi sledilo. Zanimivo je, da sta že dva slovenska zgodovinarja opozorila na nevarnost teh »znanstvenih« izsledkov.⁶²

Pozornost vsekakor zasluži delo dr. Gerharda Wernerja (psevdonim za dr. Carstanjena, bivšega šefa nemškega inštituta za jugovzhod v Grazu in nationalsocialističnega referenta pri Heimathbundu v Mariboru) pod naslovom *Sprache und Volkstum in der Untersteiermark*, Stuttgart, 1935. Werner - Carstanjen

v tem svojem delu najprej ugotavlja bistvo »spodnještajerskega vprašanja«, ki je po njegovem v tem, da je bilo to ozemlje že stoletja sestavni del nemškega ozemlja, da se pri velikem delu prebivalstva tega ozemlja jezik in narodnost ne krijeta in da gre tu za ozemlje, ki je bilo nasilno odtrgano od nemškega ozemlja in po sanžermenski mirovni pogodbi prisojeno Jugoslaviji.⁶³ Še zanimivejši pa je Wernerjev prikaz, kako se je godilo Nemcem na Spodnjem Štajerskem takoj po priključitvi tega ozemlja k Jugoslaviji, in kar še bolj pade v oči, da so nacisti že na začetku okupacije točno postopali tako, kot naj bi po Wernerjevem prikazu nastopale jugoslovanske oblasti leta 1918 oziroma 1919. Werner piše: »Nemški občinski odbori so bili razpuščeni, nemške šole zaprte, učitelji in drugi nemški uradniki pa vrženi iz služb in z mnogimi drugimi sonarodnjaki — med katerimi so bili številni najboljši prvoborci za nacionalno stvar — ali iz dežele pregnani ali pa vsled groženj in šikan prisiljeni na izselitev.«⁶⁴ Na drugem mestu piše Werner, kako so jugoslovanski voditelji nemštvo preganjali in izganjali iz dežele, kako je bil večji del nemških izselitev prisiljen in dan zelo kratek rok za izselitev in kako so se namesto Nemcev na Spodnje Štajersko priselili »v glavnem Kranjci pa tudi iz Primorske in Srbi«, kako je bilo uničeno nemško gospodarstvo in kako je bila z vsemi sredstvi izbrisana nemška preteklost dežele, kako ni ostal noben nemški napis, kako so uničevali nemško šolstvo, razpuščali nemška kulturna društva itd.⁶⁵

Mislim, da ni težko najti naravnost očitne podobnosti med temi Wernerjevimi besedami in med vsem tistim, kar so nacisti počenjali takoj po okupaciji. Werner je bil tisti, ki jim je lepo in sistematično prikazal vse, kaj naj bi se splačalo početi, da bi se čimprej praktično rešilo spodnještajersko vprašanje.

Pripravljalno okupacijsko in aneksijsko delo nemške publicistike je treba v glavnem razdeliti na čas pred prihodom Hitlerja na oblast v Nemčiji in na čas od 1933. leta dalje. Zanimivo je, da je bila publicistika pred letom 1933 zahtevnejša in odkritosrčnejša kot po letu 1933. Po letu 1933 so zahteve bolj »znanstvene«,

a zato nič manj strupene. Adriaticus⁶⁶ je v delu *Deutschlands gerechte Grenzen*, Berlin, 1925, postavil za Spodnje Štajersko, za radovljiški okraj in Kanalsko dolino kot južno mejo po priključitvi k Nemčiji tole črto: Brežice—Zidani most—Trbovlje—Grintovec v Kamniških planinah—Radovljica—bohinjski predor—stara meja med Kranjsko in Primorsko—Triglav—Predil—Bovška soteska—Pontebba. Potrebno priključitve tega ozemlja k rajhu utemeljuje Adriaticus s tem, da je sanžermenska meja razbila notranje-avstrijski prometni trikot Bruck an der Mur—Maribor—Celovec, dalje s fizikalno geografskimi razlogi ter s pomočjo narodnosti in kulturnega življenja na Štajerskem, o katerem pravi, da je treba Spodnještajerce šteti za Nemce, sicer ne po poreklu, pač pa po njihovi kulturi in rabi jezika v javnem življenju. Nemci so tisti, ki sestavljajo gornji sloj v tej deželi in nosijo kulturo, Slovenci pa predstavljajo spodnjo nemško plast. Pri teh Slovencih je treba ločiti vindišarje, ki so Nemcem prijazni, in Nemcem sovražno slovensko intelektualno vodilno plast.

Prava nacistična publicistika — od katere bi na tem mestu omenili razen Wernerja še dvoje piscev, Doris Kraft, *Das untersteierische Drauland*, München, 1935, in Hans Bruckner, *Der deutsch-slowenische Grenzraum*, v knjigi *Die südostdeutsche Volksgrenze*, Berlin, 1934, str. 178—188 — je bila glede postavljanja južne meje Spodnje Štajerske, Gorenjskega in Kanalske doline veliko bolj previdna. Kraftova samo poudarja, da je državna meja, ki loči te dežele, nenaravna v geografskem, gospodarskem in kulturnem pogledu,⁶⁷ isto trdi pred njo tudi Bruckner, dostavlja pa, da naj bi bila južna naravna meja na Karavankah vitanjska razvodnica. Večji poudarek pa dajejo vsi trije »kulturnemu problemu« teh krajev, v katerih je treba ločiti troje vrst prebivalstva: prave Nemce kot vodilni zgornji sloj, ki prebivajo v mestih, trgih in na deželi, spodnjo plast, vende ali vindišarje, ki predstavljajo večino prebivalstva in govorijo vindišarski dialekt, vendar pa po svojem narodnem bistvu pripadajo k Nemcem, so Nemcem prijazni in vidijo v nemštvu svoje naravno in zgodovinsko vodstvo. Zato je

tudi njihova zemlja nemška, in to nemška mejna marka.⁶⁸ Šele tretja vrsta prebivalstva so pravi Slovenci (Nationalslowenen) to je slovenska inteligenca, ki se je razvila v dobi romantike in ilirizma iz spodnje vendske in vindišarske plasti, ki pa je vseskozi Nemcem sovražna (deutschfeindlich).

Te »znanstvene« ugotovitve so dale nacionalsocializmu dosti močno orožje v roke in zato se ne smemo čuditi, da so bili prvi okupacijski ukrepi na Spodnjem Štajerskem in Gorenjskem — izgon »zgornjega slovenskega sloja« inteligenca, kot edine ovire za čim hitrejšo ponemčenje tega dela slovenske zemlje. Poglejmo na koncu Brucknerjeve sklepne misli, ki so: 1. Spodnje Štajersko, Južno Koroško in Kranjsko so nemška kulturna dediščina. Na Spodnjem Štajerskem in Južnem Koroškem se je razvil poseben nižji sloj vindišarskih, nemško mislečih kmetov; 2. Kranjsko se je zaradi svojih novih gospodarjev, Nemcem sovražnih »nacionalnih Slovencev«, oddaljilo od svojega prvotnega kulturnega razvoja. »Če se bo kdaj v bodočnosti zopet povrnilo, je treba prepustiti času«; 3. Južno Koroško je nemštvu rešil plebiscit in k temu uspehu so v veliki meri doprinesli »domovini zvesti vindišarji«; 4. Na Štajerskem je bilo leta 1918 nemštvo oropano ozemlja, katerega nosilec je bil stoletja. Tu je nujno potrebna korektura meje, če »hočemo, da bo prišlo do resničnega medsebojnega pristrčnega razumevanja in popolnega sodelovanja.«⁶⁹

Oglejmo si najprej potek začetkov okupacije na Spodnjem Štajerskem, kjer je imenoval Hitler za šefa civilne uprave štajerskega gaulajterja dr. Uiberreitherja. Ta je že 14. aprila izdal prvo okupacijsko odredbo, s katero je postavil na okrajih in v mestih Maribor, Celje in Ptuj komisarje, uvedel relacijo 1 din = 5 RPf, blokiral vse kreditne zavode in hranilnice, prepovedal vsako dejanje proti lastnini in osebni varnosti in določil za prestopke kazni.⁷⁰ To je Uiberreitherjeva temeljna okupacijska odredba, na kateri je potem v glavnem slonela vsa nadaljnja okupacijska zakonodaja. Dne 16. aprila je prepovedal delovanje vseh društev in postavil likvidacijske komisarje, 22. aprila pa je izdal prvo odredbo o krepitvi nemške

narodnosti na Spodnjem Štajerskem. Po tej odredbi je prešla vsa zaplenjena slovenska in jugoslovanska imovina v poseben fond za okrepitev nemštva in ustanovljen je bil poseben organ za ponemčevanje Spodnje Štajerskega.⁷¹ To je bila bridka ironija, ko se je kapital slovenske in jugoslovanske buržoazije spremenil v sredstvo za ponemčevanje slovenske zemlje in njenih ljudi.

Dne 10. maja je ustanovil Uiberreither posebno politično organizacijo, Steierischer Heimatbund (Štajerska domovinska zveza) z motivacijo, da se nacionalsocialistična stranka (NSDAP) na Sp. Štajerskem verjetno ne bo ustanavljala in da je štajerski hajmatbund »velika organizacija, ki bo združila vse Spodnještajerce in sonarodnjake (Volksgenossen), ki delujejo na ozemlju Spodnje Štajerskega v vseh poklicih. Njen član more postati samo tisti, ki se brez pridržka izjavi za firerja in rajh«. Za voditelja hajmatbunda je bil imenovan Franc Steindl.⁷² Poudariti je treba, da je bil hajmatbund, sicer v bistveno spremenjenih razmerah, nadaljevanje kulturbunda in da se je zlasti v začetku povsem naslonil na že izpeljano kulturbundovsko organizacijo.

Takoj po tej objavi se je začela od 10. do 25. maja velika propaganda za vpis v to organizacijo, hkrati pa so Nemci pokazali tudi svoj pravi obraz. Na številnih propagandnih mitingih je Steindl poudarjal, da je prva nemška naloga, izgnati iz Sp. Štajerskega vso slovensko inteligenco in vse tiste, ki so se tod naselili po 1. januarju 1914. Tako je Steindl 22. maja rekel: »Šele ko bomo odstranili Slovence, bomo mogli začeti delati, da bo postalo Spodnje Štajersko v resnici nemško.« Nemci v času propagande za vpis v hajmatbund niso ostali samo pri besedah. Že 15. maja so začeli prvič v večjem obsegu zapirati »nevarne osebe«, in to na podlagi skrbno izdelane kartoteke, ki jo je prinesel Gestapo že s seboj. Tako je bilo kmalu zaprtih 300 ljudi, do konca maja pa že 1300, med temi: 130 duhovnikov, 24 advokatov, 26 zdravnikov, 139 učiteljev, 14 sodnikov, 14 inženirjev, 13 direktorjev podjetij, 186 uradnikov in uradnic ter 34 študentov. Za nekatere od teh (okoli 500) je bila izselitev že določena, proti

ostalim pa preiskava še ni bila končana, bodo pa sigurno izseljeni. Vsa imovina aretiranih je bila zaplenjena. Opolномоčencu za utrditev nemštva na Štajerskem je bilo oddanih 21 nepremičnin, okrog 700.000 din v gotovini in 4 milijoni dinarjev v knjižicah. Razen tega je gestapo zaprl še 1100 oseb.⁷³

Čeprav je vpis v hajmatbund, ki so ga Nemci razglasili za nekak plebiscit, pokazal zelo visoke številke, je treba le poudariti, da je bil to prisiljen vpis, ki je bil obenem tudi vezan na pridobitev novega državljanstva. V to organizacijo se je vpisalo od 14. leta starosti dalje 323.807 oseb, to je 95 % vsega prebivalstva. Od teh se je prijavilo za Wehrmannschaft (oborožena formacija hajmatbunda) 66.566, za hajmatbundov podmladek Deutsche Jugend pa 33.463.

Nemci se seveda pri tem plebiscitu niso ustavili, kajti vedeli so, da ta vpis sam še iz Slovencev ne bo naredil Nemcev in ne dežele godne za priključitev k nemškemu rajhu. Kolikor je bil ta vpis podlaga za pridobitev nemškega državljanstva, so Nemci že pri vpisu ločili članstvo hajmatbunda. Bivši člani kulturbunda so takoj dobili rdeče legitimacije in so tako mogli postati pravi nemški državljani, velika večina pa je dobila le zelene legitimacije, s katerimi so mogli postati le začasni nemški državljani, še eno stopnjo nižje pa so bili tako imenovani Schutzangehörige, brez možnosti priti v »nemško skupnost«. Tudi pošiljanje učiteljev po deželi, veliki pogromi na slovensko besedo in knjigo itd. niso mogli roditi takojšnjih uspehov. Zato so Nemci že zelo zgodaj pristopili k širokopoteznemu preseljevalnemu načrtu. Tako je bilo 4. junija po Hitlerjevem pristanku dne 25. maja in v soglasju z nemškim zunanjim ministrstvom dne 31. maja v Zagrebu sklenjeno, da bodo začeli z načrtnim preseljevanjem, in to v treh etapah: 1. V času od 5. junija dalje je treba iz Štajerske preseliti 5000 Slovencev, političnih osumljencev in intelektualcev, in to v glavnem v Srbijo. Od teh nekaj duhovnikov na Hrvaško, zaradi česar lahko Hrvaška izseli isto število pravoslavnih duhovnikov z družinami v Srbijo; 2. Od 10. do 30. avgusta je treba preseliti iz Spodnje Štajerskega na Hrvaško okrog 25.000 Slovencev, ki so prišli na Šta-

jersko po letu 1914. Zato se iz Hrvaške izseli enako število Srbov v Srbijo, kolikor v tem številu že ni zapopadeno število družinskih članov pravoslavnih duhovnikov, omenjenih v prvi etapi; 3. Od 15. septembra do 31. oktobra je treba izseliti okrog 6500 Slovencev, povečini kmetov, iz obmejnega pasu na Štajerskem (zasavski pas in brežiški trikot) in 80.000 kmetov z Gorenjskega. Vsi se preselijo na Hrvaško. Kolikor bi bili med gorenjskimi izseljenci tudi politični osumljenci in intelektualci, je te treba preseliti naravnost v Srbijo, duhovnike pa na Hrvaško, zaradi tega pa ustrezno število pravoslavnih duhovnikov iz Hrvaške v Srbijo. Vsak preseljenec je smel vzeti s seboj največ 50 kg prtljage in 500 din.⁷⁴

Že na tem mestu je treba reči, da tega velikega preseljevalnega načrta v celoti niso nikdar izvedli. Kolikor toliko so izvedli prvo in tretjo etapo (izselitev Zasavja in brežiškega trikota), medtem ko je preselitev Gorenjcev iz te etape izostala, kakor je izostala tudi vsa druga etapa. Vzrok za to je bila narodnoosvobodilna vojna pa tudi spor med Himmlerjem in Göringom glede preselitve Gorenjcev. Himmler je zahteval na Gorenjskem ob italijansko-nemški meji rasno čisto prebivalstvo, a ker to Gorenjci v smislu zahtev nemške rasne komisije niso bili, bi jih bilo treba izseliti. Proti temu je nastopil Göring, ker se je bal, da bi se zaradi tega morala ustaviti njegova industrija na Gorenjskem, če bi se pa naselili drugi delavci, bi bili ti verjetno rasno še manj čisti kot Gorenjci. Sporna zadeva je bila predložena Hitlerju, ki je odločil, naj se to preseljevanje izvede šele po končani vojni.⁷⁵

Šefa civilne uprave za Sp. Štajersko in za Gorenjsko sta si predstavljala izpolnitev Hitlerjeve naloge nekako takole: udariti z vso silo po slovenski inteligenci in preseliti vse, kar bi kakor koli moglo ovirati čimprejšnjo, a popolno germanizacijo teh slovenskih predelov. Posebno nalogo in pomoč pa naj bi imel in nudil pri tem hajmatbund. Ko ta na Štajerskem formalno še ni niti ustanovljen, je že 25. aprila njegov bodoči šef Steindl zapisal: »Iz nacionalno političnih ozirov smo zainteresirani, da izgine čimprej ves slovenski tisk iz Sp. Štajerskega.« Ali pa ob drugi pri-

liki: »Prosim, da izginejo do 1. maja 1941 vsi slovenski napisi na ulicah, po trgih in mestih.« Iz »psiholoških razlogov« pa je 27. maja svetoval, naj pustijo slovenske napise na nagrobnih kamnih, vsekakor pa je bilo treba odstraniti vse slovenske napise po cerkvah in kapelah.

Na Gorenjskem opazimo v bistvu isto kot na Štajerskem, le da je bilo vse časovno nekoliko kasneje, ker so prvotno Gorenjsko zasedli Italijani. Čeprav so Nemci vse ozemlje, ki je po sanžermenski mirovni pogodbi od Koroške pripadlo k Jugoslaviji (občine Dravograd, Mežica, Črna, Prevalje in Guštanj) takoj priključili nazaj h Koroškemu in tako te občine niso spadale pod šefa za civilno upravo za Sp. Štajersko, so na Gorenjskem občino Jezersko še vedno pustili pod okrajem Kranj. Deset dni po imenovanju šefa civilne uprave za Sp. Štajersko je imenoval Hitler tudi šefa civilne uprave za Gorenjsko, in to namestnika koroškega gaulajterja Kutschero. Ta je 24. aprila izdal podobno prvo okupacijsko odredbo kot Uiberreither,⁷⁶ 2. maja pa je postavil vsem društvom likvidacijskega komisarja in jih razpustil,⁷⁷ 24. maja pa je ustanovil podobno politično organizacijo, kot je bila že na Sp. Štajerskem, Kärtner Volksbund (Koroška narodna zveza), ki naj bi kot edina politična organizacija na »osvojenem« ozemlju Koroške in Kranjske (pod Kranjsko je mišljena Gorenjska, Koroško pa je predstavljala občina Jezersko) zajela vse delovne ljudi na tem ozemlju. Za vpis so zahtevali iste pogoje kot pri hajmatbundu, za voditelja pa je bil postavljen Viljem Schick.⁷⁸ Takoj se je začela ista kampanja za vpis, kot je bila na Štajerskem, rezultati vpisa pa so bili celo za 2% (97%) višji kot na Štajerskem.⁷⁹ Kot na Štajerskem tudi na Gorenjskem niso Nemci preveč verjeli v iskrenost tega masovnega pristopa v koroško narodno zvezo in so tudi za Gorenjsko določili izseljevanje. Delno smo o teh načrtih že govorili pri izselitvenem načrtu za Štajersko. Posebnost izselitvenega načrta za Gorenjsko pa je bila v tem, da so pred izselitvijo opravili rasno preiskavo Gorenjcev, česar štajerski načrt prvotno ni predvideval. Himmler sam je 28. maja določil v navodilih za izselitev »nemški

narodnosti tujih elementov« iz Gorenjskega (Südkärnten), naj se na predlog koroškega gaulajterja vsi Gorenjci podvržejo rasni preiskavi. Rasno polnovrednih skupin (I. in II.) naj bi ne izselili v Srbijo, temveč v rajh zaradi »vnemčenja« (Eindeutschung). Iz Gorenjskega naj bi izselili vse, ki so se tod naselili po letu 1914 in ki so v politiki delovali nemštvu sovražno, pa tudi vse, ki so se naselili kasneje, pa čeprav niso bili v politiki nemštvu sovražni, bi pa kakor koli že predstavljali težavo pri ponemčevanju.⁸⁰ Prve naj bi izselili v Srbijo, druge pa po možnosti v rajh, kot tudi prebivalce 20 km širokega obmejnega pasu, če bi ovirali ponemčevanje. Ivan Križnar v delu *Priprave za NOB in prvi dve leti NOB na Gorenjskem*⁸¹ ugotavlja, da je obstajal načrt, po katerem naj bi tudi na Gorenjskem potekalo izseljevanje v treh zaporednih etapah. V prvi naj bi bilo izseljenih 2600 ljudi, v drugi 4000, v tretji pa celo 100.000. Tudi tega načrta niso nikoli popolnoma izvedli. Izvedli so prvo etapo, izostali pa sta ostali dve. In to le po zaslugi narodnoosvobodilne vojne.

Spočetka je kazalo kot da so si Nemci in Italijani razdelili slovensko ozemlje za vse večne čase. Videli smo tudi, da je bila začetna okupacijska taktika obeh glavnih okupatorjev različna. Oba šefa civilnih uprav sta se na Štajerskem in Gorenjskem trudila, da bi čimprej izpolnila Hitlerjev ukaz, da bi obe deželi postali čimprej godni za priključitev. Italijani so postopali »mileje«. To naj bi jim vrnilo že zdavnaj izgubljeni prestiž, njihova okupacija pa naj bi se utrdila tudi s pomočjo slovenske buržoazije.

Poudariti je treba, da se slovenski narod vkljub trenutnim nihanjem in kolebanjem nekaterih malih slojev že na začetku ni sprijaznil z okupacijo, da so bili vsi vpisi, zlasti v obe nemški organizaciji, prisiljeni in da so vsi ti ljudje kmalu postali pravi člani OF. Dejstvo je namreč, da je prav na Štajerskem in Gorenjskem kmalu po okupaciji prišlo do prve partizanske aktivnosti, ki so jo podprli tudi kmetje in delavci in jo podpirali ves čas, čeprav ni bila včasih ta podpora zaradi silovitega terorja in nekaterih izdaj na zunaj tako vidna.

II

USTANOVITEV OSVOBODILNE FRONTE SLOVENSKEGA NARODA IN ZAČETKI OBOROŽENE BORBE

Pregled strankarskega življenja v Sloveniji za bivše Jugoslavije¹

Klasičen primer, kako in v kakšni obliki se je CK KPS posrečilo po veliki narodni nesreči aprila 1941 prevzeti vodstvo nad nesrečnim in razkosanim slovenskim narodom, je ustanovitev Osvobodilne fronte slovenskega naroda, v kateri so se prav kmalu združile vse pozitivne in napredne sile slovenskega naroda. CK KPS se je silno dobro zavedal velike resnice, da bi bila oborožena borba slovenskega naroda z okupatorjem popolnoma nemogoča, če bi ostal slovenski narod še naprej tako razcepljen zaradi ozkih koristi slovenske buržoazije, kot je bil razcepljen vse od leta 1848 oziroma še precej desetletij kasneje. Na tem mestu si oglejmo samo politično razcepljenost in neenotnost slovenskega naroda za bivše Jugoslavije.

Na začetku prvih povojnih let (1918—1920) so bili na Slovenskem še vedno trije tradicionalni politični tabori: marksistični (socialdemokratski), klerikalni in liberalni. Vsak od teh je imel svojo politično stranko: takratni marksisti Jugoslovansko socialno demokratsko stranko (JSDS), klerikalci Slovensko ljudsko stranko (SLS) in liberalci Jugoslovansko demokratsko stranko (JDS).

V taboru JSDS so se že 1917. leta pokazala trenja med »nacionalnimi«¹ mladini in internacionalističnimi starini, do jeseni 1918 pa so bile v stranki hude debate, ali more »razredno zavedni proletariat«¹ sodelovati z

buržoazijo v takratnih narodnih svetih in še kasneje v vladah. Takratno vodstvo JSDS se je vse preveč udejstvovalo buržoaziji ob prevratnih dneh ter ob času prve konsolidacije nove jugoslovanske državne tvorbe in to je v stranki 1919. privedlo do razkola, ki se je končal 14. marca 1920 z odcepom leve in z ustanovitvijo Delavske socialistične stranke Jugoslavije (komunistov) za Slovenijo, od katere se je en del vključil na Vukovarskem kongresu v enotno KPJ, drugi del pa se je vrnil v JSDS.

Težje bolečine je imela v novi državni tvorbi »pomlajena in očiščena« SLS, čeprav je njen takratni edini ideolog dr. Izidor Cankar poskušal reševati staro klerikalno ladjo s kar spretnim krmarjenjem in manevriranjem bolj v »levo« ter dopuščal njenim jadrom celo precej naprednega vetra. Manj pretresljajev je prva povojna leta doživela JDS, ki se ji je pomladi 1919 rodila celo njena kmečka ekspoziura Samostojna kmečka stranka (SKS), decembra istega leta pa njena ekspoziura med srednjimi, malomeščanskimi sloji, Narodno socialistična stranka (NSS).

Svojo moč so prvokrat pokazale vse slovenske stranke 28. novembra 1920 na volitvah za konstituanto, kjer so dobili slovenski komunisti 5 mandatov, socialdemokrati 6, klerikalci 14, liberalci 3, kmetijci 8 in slovenski nacionalsocialisti 2.

Za razdobje od leta 1920 do odkritega nastopa diktature velikosrbske buržoazije nad jugoslovanskimi narodi, ki je razpustila vse stranke, pa je značilna kar neverjetna cepitev strank. To je imelo seveda svoje posebne vzroke, kar jasno kaže, kako je bil takrat razcepljen slovenski narod.

Med delavskimi strankami ločimo v tem času levičarske in socialistične. Po Obznani in po zakonu o zaščiti države, ki je bil izglasovan v skupščini v začetku avgusta 1921, so odšli v ilegalo tudi slovenski komunisti; izdajati so začeli legalno glasilo *Delavske novice*. Komunistična skupina okrog *Delavskih novic* je imela nemajhno zaslugo pri ustanovitvi Zveze delovnega ljudstva za ljubljanske občinske volitve 1922, kar predstavlja zelo zgodnjo obliko nekakšne enotne delavske fronte »proti obstoječi reakciji in proti kapitalistič-

nemu razredu«. Na žalost je ta zanimiva in tako zgodnja oblika prvega združevanja slovenskega proletariata (delavcev, kmetov in nameščencev) kmalu preminila. Dne 21. januarja 1923 je bil v Ljubljani ustanovni kongres Socialistične stranke delovnega ljudstva (SSDL), ki pa ni združil vsega slovenskega proletariata, še manj, prinesel je celo razkol v skupino okrog *Delavskih novic*. V dneh 13. in 14. januarja 1923 je bila namreč v Beogradu ustanovljena Neodvisna delavska stranka Jugoslavije kot legalna oblika ilegalne KPJ. Ker nekateri voditelji SSDL niso hoteli vezati svoje stranke na Neodvisno delavsko stranko Jugoslavije, se je dolej enotna skupina okrog *Delavskih novic* razcepila. Skupina, ki je bila za povezavo z beograjsko Neodvisno stranko, se je 15. aprila 1923 proglasila za sestavni del te stranke, drugi pa so obdržali *Delavske novice*, a zajadrali v reakcionarne vode.

Kontinuiteto stranke slovenskih komunistov je torej obdržal slovenski del Neodvisne stranke, ki je sredi januarja 1924 izvedla zelo zanimiv referendum, priredila 9. marca 1924 v Ljubljani Kmečko konferenco, katere uspeh je bil ustanovitev Delavsko-kmečkega bloka pod vodstvom Neodvisne delavske stranke, teden dni nato pa je bila v Ljubljani še konferenca proletarske mladine Slovenije. Reči moramo, da se je ta stranka zelo dobro razvijala, in to zlasti v zasavskih revirjih; svoje korenine je imela že tudi med malimi kmeti. Po znanem spopadu med komunisti in Orjuno na začetku junija 1924 v Trbovljah je bila sicer ta stranka razpuščena, živela pa je ilegalno dalje. Nekaj časa jo je bilo zelo dobro čutiti v raznih rdečih delavskih strokovnih organizacijah, nato pa je nastopila v svojem novem glasilu, v *Delavsko-kmetškem listu*, katerega prva številka je izšla 21. avgusta 1924. Pristaši te skupine, ki so zaradi začetnic svojega glasila dobili kmalu ime dekalisti (DKL), so bili zelo delovni. Po navodilih centralnega vodstva Neodvisne delavske stranke se je skupina preoblikovala v Delavsko-kmetški republikanski blok, v katerega je poskušala za parlamentarne volitve februarja 1925 pritegniti vse ostale delavske stranke, kar pa se ji ni posrečilo. Kmalu po teh volitvah se je od Delavsko-kmetškega

republikanskega bloka odcepila skupina, ki je dobila ime Zedinjenje; tej skupini so začeli dekalisti očitati, da je ekspozitura Antona Kristana, zedinjaši pa so dolžili dekaliste, da so razbijači enotnosti delavskega gibanja. Na predvečer 1. maja 1926 je policija ustavila izhajanje *Delavsko kmetskega lista* in zaprla izdajatelje. Zedinjaši so v letaku 3. maja obljubili ustanovitev nove delavske stranke na podlagi marksističnega programa in taktike in izhajanje lastnega glasila, ki je začelo 1. septembra 1926 res izhajati pod imenom *Delo*, malo prej, 20. avgusta, pa so začeli dekalisti izdajati *Enotnost*. Za septembrske volitve 1927. so se dekalisti ponovno trudili, da bi dosegli enoten nastop delavskih strank, a se jim tudi to pot ni posrečilo. Diktatura, ki je udarila po vseh strankah, je zadela tudi komuniste. Miha Marinko je podal na II. kongresu KPS tole analizo o delu in življenju slovenskih komunistov v tem razdobju: »Napačno je mišljenje, da takratno partijsko vodstvo v Sloveniji, v katerem je igral prvo violino Guštinčič, ni bilo okuženo s frakcionastvom in grupaštvom. Bilo je prav tako okuženo, kakor so bila partijska vodstva drugod v Jugoslaviji, čeprav je znalo medsebojno breznačelno borbo in intrige spretno zakrivati. Poleg zagrizenih frakcionašev so v vodstvu sedeli tudi kasnejši policijski provokatorji, kakršen je bil na primer Hlebec. Resnica pa je, da frakcionaška borba ni okužila partijske organizacije na terenu, kar dokazuje, da je bila v svojem jedru zdrava.«²

Socialistični tabor. Tiste dni, ko so v Beogradu izglasovali zakon o zaščiti države, so imele v Beogradu sejo tudi vse socialdemokratske stranke v državi. Dosežen je bil temelj za združitev, kar se je 18. decembra 1921 tudi zgodilo, ko so se vse tri stranke združile v Socialistično stranko Jugoslavije (SSJ), katere program in statut je sprejela slovenska JSDS na trboveljskem kongresu 26. in 27. decembra 1921.

Prav kmalu pa je prišlo v tem slovenskem delu SSJ, predvsem pa v njenem pokrajinskem načelstvu, do hudih trenj. Kongres tega slovenskega dela SSJ je 6. in 7. januarja 1923 v Celju poudaril, da je vodstvo predolgo odlašalo z izključitvijo upornih in nedisci-

pliniranih članov. Po velikem polomu pri marčnih volitvah 1923. je postalo pokrajinsko načelstvo nekoliko mehkejše in prišlo je do več zedinjevalnih poskusov, ki naj bi združili in ponovno spravili v enotno stranko vse uporne frakcije. Do tega pa ni moglo več priti in pokrajinsko načelstvo, ki si je s svojim glasilom *Naprej* lastilo ortodoksnost in socialdemokratsko kontinuiteto, je imelo 2. in 3. februarja 1924 svoj lastni, po zatrdilu vodstva 15. kongres v Trbovljah, 25. in 26. decembra 1924. leta 16. kongres in od 1. do 3. januarja 1927. leta 17. kongres, kjer se je ta frakcija vrnila k staremu imenu JSDS s pristavkom, naj bi »predstavljala marksistično sredino v proletarskem gibanju«. Do tega seveda ni nikdar prišlo, čeprav so na 18. kongresu 5. in 6. junija 1927 v Ljubljani poudarjali napredek demokratizacije v stranki. Dobro leto kasneje je ta frakcija po svojem zadnjem, 19. kongresu (27. in 28. maja 1928), začela polagoma razpadati.

Oglejmo si sedaj frakcije, ki so se začele cepiti od stare JSDS po trboveljskem kongresu decembra 1921. Prva se je odcepila ljubljanska krajevna socialistična organizacija in je začela v začetku junija 1922 izdajati svoje glasilo, *Zarjo*. (Zato so se pristaši te skupine imenovali Zarjani, ali po svojem voditelju dr. Ljudevitu Periču tudi Peričevci.) Takoj po razpadu Zveze delovnega ljudstva se je ta frakcija najprej približala desničarjem okrog *Delavskih novic*, potem pa se je od teh oddaljila in je jeseni 1923 sklenila, da se združi z mariborsko socialistično frakcijo. Malo prej kot Zarjani se je v Ljubljani odcepila še ena frakcija, ki se je proglasila za ljubljansko oblastno organizacijo SSJ in začela izdajati glasilo *Rdeči prapor*. Zadnja se je leta 1922 odcepila mariborska okrožna ali oblastna organizacija SSJ, ki je začela 4. avgusta 1922 izdajati glasilo *Enakost*.

Frakcij in cepljenj je bilo torej 1922. na pretek. Tako smo imeli tega leta skupino, ki si je edina lastila socialdemokratsko kontinuiteto. To je bila skupina okrog starega glasila *Naprej*, ki jo po njegovem voditelju imenujemo tudi Bernotovo skupino. Ta skupina si je lastila pokrajinsko načelništvo ali tajništvo SSJ.

Dalje smo imeli ljubljanske Zarjane ali Peričevce, ljubljansko oblastno organizacijo SSJ (*Rdeči prapor*) in mariborsko okrožno ali oblastno organizacijo (*Enakost*) in še posebej celjsko krajevno frakcijo.

Dne 8. aprila 1923 je prišlo med vsemi temi skupinami (razen *Zarje*) do »zedinjevalne konference« v Celju. Na konferenci se je ljubljanska oblastna organizacija (*Rdeči prapor*) združila z mariborsko oblastno organizacijo (*Enakost*). Ponovno je prišlo do zedinjevalne konference 12. avgusta 1923 v Celju (brez *Napreja*), ki je združila Mariborčane in celjsko krajevno organizacijo. Takrat so ustanovili pokrajinsko organizacijo SSJ za Slovenijo, ki je začela izdajati eno samo slovensko socialistično glasilo *Socialist* in nemško socialistično glasilo *Volksstimme*. Iz te skupnosti so bili v Celju izključeni Naprejevci, jeseni 1923 pa se je novi socialistični organizaciji priključila še ljubljanska *Zarja*. Tako sta nastala na Slovenskem le dva socialistična tabora, socialisti in Naprejevci ali Bernotovci. Oba tabora sta večkrat pokazala željo po združitvi, vendar do te ni nikdar prišlo. Socialisti so se vedno bolj krepili in so na septembrskih volitvah 1927. dobili celo edinega socialističnega poslanca v Jugoslaviji (Jože Petejan), kot vse, pa je diktatura razpustila tudi to stranko.

Oglejmo si še razvoj buržoaznih strank v tem razdobju. SLS je po porazu na volitvah za konstituanto, kjer je dobila le relativno večino mandatov, polagoma okrevala in ostala strogo avtonomistična. Že pri marčnih volitvah 1923. je odnesla absolutno večino mandatov, pa tudi na volitvah februarja 1925 in septembra 1927. Vendar v stranki ni bilo več nekdanje enotnosti in vedno pogosteje so se pojavljala v njej različna gibanja, ki so bila v ostrem nasprotju s strankinim vodstvom (Koroščem). Vodstvo je ta gibanja dušilo z vsemi mogočimi sredstvi, ki jih ni izbiralo in se je celo držalo precej nekrščanskega rimskega načela, ut unus moriatur pro populo, vendar upornih gibanj ni moglo zatreti. (O tem bomo podrobneje slišali, ko bomo govorili o tako imenovanih krščanskih socialistih.) Poleti 1927 se je SLS v blejski pogodbi z Vukovičevičevimi radikali odrekla svojemu avtono-

mističnemu programu in je po umoru radičevskih prvakov v skupščini 1928. pomagala kralju Aleksandru pri uvedbi velikosrbske diktature, za kar je bila tudi nagrajena z ministrskim sedežem v prvi Živkovičevi vladi.

Vidnejše pretrese pa je v tem času doživljala liberalna stranka, od katere so se odcepili starini in 19. januarja 1923. leta obnovili Narodno napredno stranko (NNS). Tako je dobil tradicionalni liberalni tabor dve stranki, starinsko NNS in mladinsko JDS. Vendar je NNS kmalu zašla v likvidacijo in se je 23. aprila 1924 spojila s slovenskimi radikali, ki so 1924. doživeli zanimiv razvoj, a so si mladini v borbi s starini, ki so bili zelo dvomljivih moralnih kvalitet, prehitro polomili krila.

Omeniti bi bilo treba še slovenske avtonomiste in republikance. Prepeluhovo avtonomistično gibanje od pomladi 1921 se je začelo preko Združenja slovenskih avtonomistov povezovati z Radičevim republikanskim gibanjem v Sloveniji in jeseni 1924 je prišlo do ustanovitve Slovenske republikanske stranke kmetov in delavcev, ki je stopila v federacijo s HRSS. Marca 1925 se je začela tej stranki približevati Pucljeva SKS in 20. junija je bila iz obeh ustanovljena Zveza slovenskega kmečkega ljudstva, 2. maja 1926 pa Slovenska kmetijska stranka. Na Štajerskem se je organizirala Zveza zemljaradnikov, ki se je 1922. preimenovala v Slovensko zemljaradniško stranko, kmalu nato pa v Slovensko republikansko stranko pod Novačanovim vodstvom, ki pa ni imela dolgega življenja.

Čeprav v razdobju diktature od leta 1929 do 27. marca 1941 oficialne slovenske stranke niso mogle obstajati, so kljub temu živele dalje. SLS je bila na začetku diktature režimska stranka, nato pa je Korošec izstopil iz vlade. Ta izstop si lahko razlagamo na dva načina: ali sta bila pritisk in opozicija proti Korošču vedno močnejša in sta izsilila njegov izstop, ali pa je bil Korošec velikosrbski buržoaziji za njeno borbo s hrvatsko buržoazijo orožje na daljšo perspektivo. Se pravi, Korošec naj odide za zdaj v opozicijo, iz nje pa bo izstopil »ob pravem času«. Kakor koli že, od Koroščevega izstopa iz vlade pa do junija 1935 je

bila uradna SLS na zunaj v hudi opoziciji z režimom JNS, junija 1935 pa je v celoti podprla Stojadinovičev režim JRZ, ki mu je potem kljub Stojadinovičevemu in Koroščevemu padcu ostala zvesta do konca, zraven pa se docela povezala s fašistično usmerjenim delom jugoslovanske buržoazije. V tem času je v SLS tudi opozicija dozorela do tistih meja in oblik, da se je kot Stara SLS z avtonomističnim programom odcepila od strankinega vodstva in je na decembrskih volitvah 1938. skupaj s komunisti nastopila proti SLS (JRZ) na Mačkovi opozicionalni listi.

Slovenski liberalci, Pribičevičeva SDS v Sloveniji in Pucljeva SKS, so postali jeseni 1927 sestavni del Kmetско demokratske koalicije (KDK), ki je za diktature razpadla. Po odhodu SLS v opozicijo so se slovenski liberalci v glavnem oklenili režimske JNS, ob nastopu JRZ pa so prešli v opozicijo, vendar so se proti koncu 1938. sprijaznili z JRZ in tako je bila na predvečer druge svetovne vojne in pred razpadom stare Jugoslavije vsa slovenska buržoazija združena, kot je bila na začetku stare Jugoslavije.

V tem razdobju so slovenski socialisti večkrat pričakovali, da bo SSJ dobila dovoljenje za ponovno ustanovitev, in reči je treba, da je bilo nekajkrat že zelo blizu ustanovitve. Del slovenskih socialistov je našel preko Strokovne komisije za Slovenijo polagoma pot na naprednejše pozicije, del bivšega socialističnega vodstva pa se je zblížal z buržoazijo.

Omeniti bi bilo treba še vrsto gibanj v tem razdobju. Kolikor so bila ta gibanja pozitivna, jih bomo srečali pri Osvobodilni fronti in o njih bomo spregovorili takrat.

Mnogo pomembnejši razvoj pa je v tem času doživelo novo komunistično gibanje na Slovenskem. Diktatura je v Sloveniji v letih 1929 in 1930 skoraj popolnoma razbila partijsko organizacijo, v letih 1931 in 1932 pa se je organizacija obnovila. Miha Marinko je poudaril na II. kongresu KPS, da je bilo to ponovno oživljenje partijske organizacije v Sloveniji izrazito samoniklo in brez kontinuitete v vodstvu.³ Novo partijsko vodstvo si je zadalo za glavno nalogo kvalitetno in kvantitetno rast Partije v delavskih sre-

diščih, mestih in vaseh, nato pa ustvarjanje enotne akcije v obliki enotne fronte, za kar je bilo treba ustvariti najširše sodelovanje z vsemi pozitivnimi silami, ki so se v svojem razvoju nujno oddaljevale in cepile od svojih nekdanjih buržoaznih strank, grupacij in frakcij ter se začele približevati Partiji kot edinemu doslednemu in načelnemu voditelju ljudskih množic. Tako je Partija začela navezovati stike z napredno skupino tako imenovanih krščanskih socialistov, z liberalnimi rodoljubi, zlasti pa z zdravimi ljudskimi množicami na vasi, ki so vse bolj sprevidevale nacionalno in socialno izdajstvo vodstva klerikalne SLS in Radićeve ekspoziture v Sloveniji, SKS. Partija si je po težkih borbah pridobila tudi trdne postojanke v legalnih URSS-ovih sindikatih in v njihovi centrali za Slovenijo, Strokovni komisiji.

Poglejmo sedaj v glavnih potezah delo novega partijskega vodstva v Sloveniji v razdobju od leta 1933 do 1941. Jasno je, da je bilo vse delo vodstva v najtesnejši povezavi s celotnim delom KPJ, kot je tudi jasno, da je bilo treba premagovati naravnost neverjetne napore, da je to veliko delo rodilo prve sadove. Spričo vedno hujšega pritiska diktature, spričo svetovne in domače gospodarske in finančne krize je bil delavski razred popolnoma razklan. Nič boljše se ni godilo tudi drugim demokratičnim silam slovenskega naroda, na primer intelektualcem (velika brezposelnost in večletno čakanje na službo) in kmetom, katerih poljski pridelki niso imeli nobene cene, kar je vodilo v splošno obubožanje dežele. Kot že rečeno, je bila osnovna naloga novega partijskega vodstva povezava vseh delavskih sil v enotno delavsko fronto, delo med kmečkimi množicami ter delo za združitev vseh demokratičnih in revolucionarnih sil slovenskega naroda za enoten nastop proti posledicam diktature in gospodarske krize ter proti vedno večji nevarnosti vse bolj razvijajočega se fašizma in nacizma tako doma kot v svetu.

Zato je bilo delo novega partijskega vodstva kar se dá raznovrstno, njegovo intenzivnejše delovanje v določeni smeri pa odvisno od takratnega domačega in svetovnega položaja. Tako lahko to delo razvrstimo

v naslednje dejavnosti: borba proti fašizmu in nacizmu, borba za dosego enotnosti delavskega razreda, borba za delavske množice ter borba za nacionalno in borbeno enotnost vseh pozitivnih in demokratičnih slovenskih sil v antifašistični ljudski fronti. Vse to veliko delo in njegove jasne perspektive je bilo dobro opaziti na ustanovnem kongresu Komunistične partije Slovenije, ki je bil 18. aprila 1937 na Čebinah nad Zagorjem. V manifestu tega kongresa so bile poudarjene naslednje velike misli in naloge: 1. Obstoj slovenskega naroda, ki je razcepljen, neenoten in zato nesposoben za obrambo, je spričo rastočega fašizma in nacizma vedno bolj ogrožen. 2. Slovenski narod se ne more razvijati brez demokratičnih pravic in svobod, brez svobodne povezave bratskih jugoslovanskih narodov v obliki federativne države ter se ne more in ne sme odreči svojega starega cilja, združene in svobodne Slovenije. 3. Slovenski narod zahteva krepitev vseh zvez z miroljubnimi in demokratičnimi državami. 4. Dolžnost vsakega svobodljubljenega človeka je, da podpre osvobodilno borbo španskega ljudstva. 5. Slovenski narod zahteva tako gospodarsko politiko, ki bo slovenski narod gospodarsko osamosvojila. 6. Treba je prenehati s politikanstvom in z medsebojnimi prepiri v demokratičnih vrstah, združiti se morajo vse sile, ki jim je res pri srcu usoda slovenskega naroda. 7. Parole: V boj za rešitev slovenskega naroda! V boj za pobratenje slovenskega ljudstva! Naj živi sloga slovenskega ljudstva! Naj živi sloga in enotnost slovenskega delavstva! Naj živi bratstvo narodov v boju za svobodo!⁴

Poglejmo na kratko delo KPS na vseh najvažnejših delovnih področjih, ki so do neke mere tudi specifična za takratne slovenske razmere. Že 4. konferenca KPJ, ki je bila decembra 1934 v Ljubljani, manifest ustanovnega kongresa KPS, predvsem pa resolucija plenuma KPJ junija 1938 zahtevajo borbo proti fašizmu in nacizmu kot eno glavnih nalog KPJ. In prav ta dosledna in neizprosna borba KPS in KPJ je v Sloveniji, stisnjeni na svojih mejah med klešče italijanskega fašizma in nemškega nacizma, v znatni meri približala Partijo tudi drugim slovenskim demo-

kratičnim in rodoljubnim silam. Mirne duše lahko rečemo, da je ta velika, neodnehljiva, načelna in globoka patriotična borba KPS približala v razdobju od leta 1934 do 1941 Partiji veliko večino patriotičnih intelektualcev v Sloveniji, predvsem mladino, tako imenovane krščanske socialiste, del socialistov, mariborsko frakcijo SDS, demokratični del Sokolov, del velikega pokreta Bojevniki, Mačkovo skupino dr. Lončarja v Sloveniji in nekdanji podmladek SKS, Društvo kmečkih fantov in deklet, hkrati pa jih tudi spodbudila k protifašistični borbi in k borbi proti domačemu vladajočemu režimu, ki se je vedno bolj bratil z nacizmom in fašizmom. Vse te skupine so se v bistvu strinjale s Partijo, da je potrebna skupna in enotna borba proti fašizmu doma in v svetu. Tako pa se ni ustvarjala samo pomembna vez med Partijo in temi številnimi demokratičnimi frakcijami v Sloveniji, temveč so — in to je bilo najvažnejše — nastajali že tudi prvi začetki neke nove slovenske ljudske demokratične enotnosti, ki je bila predpogoj za uspešno borbo proti fašizmu.⁵

Tako so začela nastajati središča borbe proti fašizmu in hitlerizmu v Mariboru, Kočevju, Ptujju, Celju, Konjicah, Hrastniku, Šoštanju in Slovenski Bistrici. Povsod so se začeli ustanavljati narodnoobrambni odbori in sveti, v katerih je bila predvsem delovna slovenska mladina ljubljanske univerze; glasilo te narodnoobrambne akcije pa je bil nekaj časa *Slovenski poročevalec*, ki je leta 1938 izšel v dveh številkah, julija in oktobra. Obe številki sta izšli ilegalno, ker je režimska cenzura prepovedala vsak antifašistični tisk, kar je bilo v prvi številki *Slovenskega poročevalca* tudi posebej poudarjeno. V isti številki je bilo tudi poudarjeno, da se je narodnoosvobodilno gibanje v Sloveniji začelo predvsem po nasilni priključitvi Avstrije k Nemčiji, torej marca 1938, da so se začeli ustanavljati narodnoobrambni sveti in odbori, v katerih naj bi sodelovale vse narodnoobrambne in druge organizacije v Sloveniji. Rečeno je tudi bilo, da se je to narodnoobrambno delo spočetka dobro razvijalo, nastopila pa je policija in ga je začela na vse načine ovirati. Narodnoobrambno delo je bilo posebno aktivno

v času münchenske krize septembra 1938, ko so se začeli v Sloveniji zbirati prostovoljci za ogroženo ČSR. Narodnoobrambna akcija je priredila celo vrsto manifestacij in zborovanj, končno pa je Stojadinovičev-Korošček režim prepovedal vsako njeno delo. V okviru akcije proti fašizmu se je tudi v Sloveniji začelo uspešno zbiranje prostovoljcev za Španijo in prav za ustanovnega kongresa KPS se je v Španiji že borila slovenska četa Ivana Cankarja.

Ko je torej KPS takoj v začetku okupacije ter razkosanja slovenske in jugoslovanske dežele napovedala skupaj s KPJ vojno fašizmu in hitlerizmu, ni bila sama. Imela je že zaveznike in sodelavce iz časov narodnoobrambne akcije. Druga velika borbena akcija KPS v tem razdobju je bila borba za delavsko enotnost v Sloveniji. Eden od velikih udarcev Aleksandrove diktature po delavskem razredu Jugoslavije je bil razpust URSS in tudi to, da so delavce kasneje prepustili socialističnim reformistom. Ena od posledic tega je bila vidna v Sloveniji tudi v tem, da je ostala večina delavcev strokovno neorganiziranih, delavci pa, ki so bili organizirani v ponovno dovoljeni Strokovni komisiji, so postali plen socialno-demokratskih reformistov. Razen Strokovne komisije sta bili v Sloveniji še dve strokovni centrali, krščansko socialistična Jugoslovanska strokovna zveza in liberalna Narodna zveza. Tako je ostal slovenski delavec ob prvem udarcu diktature brez vsake orientacije ter razcepljen politično in strokovno-organizacijsko kot še nikdar poprej. Po prihodu nacionalsocializma na oblast v Nemčiji, ko se je začel njegov vpliv širiti tudi v raznih krajih, se je zaradi dosledne borbe Partije za enotnost delavskega razreda položaj nekoliko popravil. Po direktivah KPJ so začeli delavci vstopati v URSS, da bi se v borbi za sindikalno enotnost čimbolj omajale pozicije reformistov. Tako je začel v URSS rasti vpliv Partije. Leta 1936 je ta stranka preživela svojo zadnjo večjo notranjo krizo in njeno delo za sindikalno enotnost se je razvijalo še uspešneje. Ko je Partija 1940. vzpostavila solidne zveze z delom pozitivnih krščansko-socialističnih sindikalistov iz Jugoslovanske strokovne zveze in z mariborsko so-

cialistično frakcijo, je bila v Sloveniji ustvarjena močna delavska akcijska enotnost. Ta je bila predhodnik kasnejše Delavske enotnosti, ki je odigrala v narodnoosvobodilni vojni zelo pomembno vlogo: bila je baza za zbiranje delavskega razreda za borbo proti okupatorju, in to ne glede na delavčev svetovni nazor in strankarsko pripadnost.

Razen borbe za sindikalno enotnost se je Partija v tem času tudi veliko trudila za politično (strankarsko) enotnost delavskega razreda in je poskušala ustanoviti enotno delavsko stranko. To ji sicer ni uspelo, je pa od 1933. do 1936. vodila celo vrsto pomembnih stavk, ki so znatno zbližale slovenske delavce vseh strank in svetovnih nazorov. Že na začetku julija 1933 se je Partija z uspehom poslužila svoje legalne organizacije, Društva delovnih žena in deklet, in izvedla v Trbovljah veliko akcijo. Preko 2000 žena in deklet je zasedlo rudarske obrate in tako podprlo rudarsko stavko. Leto dni nato je bila Partija iniciator velike gladovne stavke v Trbovljah. Rudarji so ostali v jamah in v obratih ter odklanjali hrano, dokler ni vodstvo rudnika prisililo v pogovore o zvišanju mezd. Organizacija in izvedba te pomembne in originalne stavke pravzaprav že pomenita začetek ustvarjanja enotne fronte delavskega razreda v Sloveniji, in to na razredno-borbenih osnovah. Čeprav je bilo delavstvo politično in sindikalno razcepljeno in v veliki večini celo neorganizirano, je bila vodilna vloga Partije v tej stavki nesporna. Naslednji pomembni korak, ki je v resnici pomenil veličastno manifestacijo revolucionarne enotnosti delavcev in kmetov, je bil velik izlet socialističnih kulturnih društev Svobod 7. julija 1935 v Celju, na katerega je prišlo 8000 delavcev in kmetov. Čeprav je ta velika celjska manifestacija močno razburila takratnega notranjega ministra dr. Korošca, da je po njegovem nalogu takratni ban dr. Natlačen razpustil vse Svobode, ni mogel več noben policijski in žandarski teror zaustaviti močnega vpliva Partije na delavski in kmečki razred v Sloveniji. Leti 1935 in 1936 sta leti velikih stavk, ki jih je začela in vodila Partija. V teh letih je v Sloveniji stavkalo nad 25.000 delavcev vseh strok: metalci, rudarji, stavbinci, tek-

stilci, lesni delavci, grafiki ter delavci papirne, kemične in steklarske stroke. Veličastna je bila generalna stavka tekstilnih delavcev 1936., ki se je začela v Kranju in je potem zajela tudi Maribor.⁶

Ogromne napore je Partija vložila v borbo za kmeta. Kolikor je bil slovenski kmet politično sploh aktiven, je bil to kot pripadnik SLS ali Pucljeve SKS in kasneje še morda kot pripadnik dveh radičevskih frakcij v Sloveniji: gibanja mariborskega advokata Kukovca na Štajerskem ali pa gibanja dr. Lončarja na Kranjskem. Še pred smrtjo kralja Aleksandra je izgubila centralistična JNS vso avtoriteto med slovenskimi kmečkimi množicami, po vključitvi SLS v JRZ pa je začela izgubljati svoj vpliv tudi ta, kolikor ga ni skušalo vodstvo SLS vzdrževati umetno in z raznimi demagoškimi gestami (brisanje kmečkih dolgov itd.).

Partija je začejala borbo za slovenskega kmeta najprej v dveh obrobni slovenskih pokrajinah, v Prekmurju in v Beli krajini, v krajih torej, ki so bili močno izpostavljeni vplivu mačkovstva. To delo Partije je bilo v najtesnejši zvezi z ustanovitvijo enega najvažnejših partijskih glasil v tem razdobju, *Ljudske pravice*, katere ustanovitev je bila določena na partijski konferenci 1934. Prva številka *Ljudske pravice* je izšla 5. oktobra 1934. V uvodniku je bilo poudarjeno, da bo stala vedno na strani delovnega ljudstva, kmetov in delavcev, rokodelcev in drugih, ki si z največjim trudom služijo svoj vsakdanji kruh. Dne 2. novembra 1934 je *Ljudska pravica* zapisala, da je neodvisno glasilo, ki hoče zbrati okoli sebe vse naše preprosto ljudstvo, ki naj skupno brani svoje koristi in postavlja svoje zahteve. Doslej je bilo preprosto ljudstvo needino in razdeljeno na vse mogoče skupine. Partija je prav s pomočjo *Ljudske pravice* začejala med kmečkimi množicami ustvarjati tisto skupnost, ki je bila »potrebna za uspeh njihove borbe za boljše življenje svoje in svojih otrok«.⁷ To gibanje okoli *Ljudske pravice*, ki je imela po deželi svoje poverjenike, je postajalo leta 1935 vse večje in močnejše. V rubriki Kmečko-delavska šola je *Ljudska pravica* prinašala med najširše ljudske množice pravi

marksistični revolucionarni program, spričo katerega se je začelo razvijati nekakšno kmečko-delavsko gibanje, ki je bilo predhodnik Ljudske fronte. To gibanje je zlasti v Prekmurju in Beli krajini zelo uspešno delalo za opozicijo pri volitvah v Narodno skupščino 5. maja 1935. Po teh volitvah se je delo Partije med kmeti kljub terorju še povečalo in vedno bolj je prihajalo do izraza sodelovanje delavskega razreda s kmečkim. Začelo se je eno od najbolj razgibanih razdobj v Sloveniji, delo za ustanovitev enotne antifašistične oziroma Ljudske fronte. Ljudska fronta je bila z nekoliko kasnejšo Zvezo delovnega ljudstva Slovenije in z akcijo za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze predhodnik Osvobodilne fronte, ustanovljene 27. aprila 1941.⁸

Brž ko je KPJ dodala sklepom 4. partijske konference še resolucijo o Ljudski fronti, katere temelj naj bi bila tesna zveza proletariata s kmečkimi množicami in z zatiranimi narodi, je tudi partijsko vodstvo v Sloveniji razvilo veliko aktivnost za ustanovitev Ljudske fronte. Najprej se je začelo delo na terenu, med ljudskimi množicami; ko je postalo jasno, da postaja Partija vedno vidnejša in odločujoča vodilna sila vseh akcij na terenu, je začela tudi z vrsto razgovorov z različnimi slovenskimi demokratičnimi in naprednimi gibanji za ustanovitev Ljudske fronte. Pri vsem tem pa ni Partija — čeprav bi to nekako ustrezalo kontinuiteti slovenskega političnega življenja — nikdar načenjala vprašanja koalicijske oblike v vodstvu ljudskofrontovskega gibanja in tudi ni privolila v razpravljanje o tem vprašanju.

Med masovne akcije za združitev vseh naprednih sil v Sloveniji, v katerih sta vse bolj prevladovala vpliv in moč Partije na delavski razred in kmečke množice, lahko v prvi vrsti štejemo razbitje Ljotičevega zborovanja 13. aprila 1935 v Ljubljani. Za to akcijo je Partija mobilizirala s pomočjo poverjenikov *Ljudske pravice* veliko število kmetov in študentske mladine. Prav tako je Partija nastopila s svojimi zavzniki na zborovanju mačkovcev 2. maja 1935 v Ljubljani. Policija je zborovanje prepovedala, zato je Partija priredila na ljubljanskih ulicah velike demon-

stracije. O velikem izletu Svobod 7. julija 1935 v Celju je bilo že govora. Podobno veliko zborovanje je bilo 1. septembra 1935 v Ljutomeru, kjer se je zbralo nad 3000 ljudi. Ko je žandarmerija razbijala shod in razganjala demonstrante, je uporabila tudi orožje in tako so tega dne padle prve žrtve ljudskofrontovske enotnosti na Štajerskem (eden mrtev, dva ranjena). Prva žrtev v Beli krajini pa je bil kmet Gorše, ki so ga ubili žandarji 6. maja 1935 v Dragatušu.

Vse te akcije so pokazale velik vpliv Partije med ljudskimi množicami in zato je vodstvo Partije začelo razmišljati o skupnem nastopu vseh demokratičnih in pozitivnih sil v Sloveniji, zaradi česar je prišlo tudi do razgovorov s predstavniki nekaterih takratnih demokratičnih gibanj v Sloveniji. Tako se je Partija z dvema predstavnikoma *Ljudske pravice* udeležila sestanka Mačkovega gibanja v Sloveniji, ki se je združevalo okrog časopisa *Slovenska zemlja* in demokratičnega gibanja okrog glasila *Bojevnik*. Ta sestanek je bil 24. novembra 1935 v Celju. Čeprav predstavnika *Ljudske pravice* nista bila povabljeni, sta na sestanku odločno nastopila proti cepljenju slovenskih demokratičnih sil in gibanj, nastopila sta proti odvisnosti slovenskega kmečkega gibanja od hrvaškega in proti vodstvu tega gibanja v Zagrebu. Delegata sta zahtevala, da je treba v Sloveniji ustvariti neko enotno gibanje, v katerem bi imel vodilno vlogo delavski razred. Tako je bil sklep tega celjskega sestanka, naj bi se čimprej sestali po trije predstavniki *Ljudske pravice*, *Slovenske zemlje* in *Bojevnika*, naj bi do 24. decembra likvidirali te liste in začel naj bi izhajati en sam list kot enotno glasilo vseh pristašev slovenskega ljudskofrontovskega gibanja. Čeprav se mačkovi okrog *Slovenske zemlje* teh celjskih sklepov niso držali, moramo ta celjski sestanek le šteti med začetke poskusov združevanja antifašističnih sil v Sloveniji in ga imeti za snovanje Ljudske fronte od zgoraj navzdol. Po celjskem sestanku je bilo še več takih sestankov, ki so se jih udeležili še drugi predstavniki raznih gibanj, komunisti okrog *Delavskega obzornika*, skupina krščanskih socialistov, mariborska frakcija bivše SDS, skupina okrog glasila *Mlada pota*

in skupina naprednih književnikov okrog *Sodobnosti* in *Ljubljanskega zvoza*.⁹ Tako so postajale oblike Ljudske fronte vedno vidnejše, v fronti pa je Partija vedno bolj dobivale vodilno vlogo. S pomočjo Ljudske fronte je Partija razbijala zborovanja JRZ in organizirala svoja lastna. Tako je organizirala dvoje zelo velikih zborovanj na Zavrču in v Harmici onkraj Sotle. Omembe vredna je tudi velika protestna akcija, zbiranje podpisov proti zaplembi in prepovedi *Ljudske pravice*, v kateri so v kratkem času zbrali nad 20.000 podpisov.

Še bolj se je delovanje Ljudske fronte razgibalo po ustanovnem kongresu KPS. Leta 1937 je imela Ljudska fronta vrsto zborovanj v obliki taborov in izletov. (Na Ježici pri Ljubljani, na Starem gradu nad Zalogom pri Ljubljani, nad Ihanom itd.) Policija je poskušala ovirati tudi te manifestacije, a brez pravega uspeha. Leta 1937 so bile organizirane tudi velike demonstracije proti predsedniku JNS Živkoviću, ki je obiskal Slovenijo. Velike demonstracije so bile v Ljubljani, v Celju in v Mariboru. Zaključna akcija Ljudske fronte 1937. je bil velik izlet 24. oktobra v Dobovo pri Brežicah, ki ga žandarmerija, kljub temu, da je uporabila orožje, le ni mogla razbiti.

Glavna dejavnost Partije je bila v Sloveniji leta 1938 prenešana na narodnoobrambno delo, hkrati pa je poskušala doseči v vodstvu Ljudske fronte čim večjo enotnost. To je zahteval položaj doma in v svetu. Vse večje nezadovoljstvo ljudskih množic zaradi osovraženega režima JRZ in vedno večji teror proti vsaki patriotski in antifašistični akciji sta zahtevala vedno večjo in trdnejšo enotnost v Ljudski fronti. Svetovni položaj je vedno bolj kazal, da hiti ves svet naproti novemu svetovnemu klanju. Ko se je požar druge svetovne vojne že vnel, so se zbrali delegati Ljudske fronte 3. septembra 1939 v Celju, kjer se je na zborovanju Ljudska fronta preimenovala v Zvezo delovnega ljudstva Slovenije (ZDLS). Podoben sestanek delegatov je bil 29. oktobra istega leta v Ljubljani. Celjski in ljubljanski sestanek sta združila — a ne v koalicijo niti ne v stranko — komuniste, kmečko demokratično gibanje dr. Kukovca,

Kmečko prosveto, v kateri je bilo v celoti vključeno Društvo kmečkih fantov in deklet, utrdila pa se je tudi povezanost z delom krščanskih socialistov.

Če na kratko pogledamo brošuro, ki jo je izdalo vodstvo ZDLS ob koncu novembra 1939¹⁰, bomo opazili naslednje: predvsem je poudarjeno, da ZDLS ni stranka, temveč združevanje kmečkega in delavskega gibanja za skupno borbo, pri čemer pa se nikomur ne vsiljuje svetovni nazor drugih skupin in se nikogar ne odvrča od njegovih ideoloških in organizacijskih tradicij. Dalje je poudarjeno, da bo ZDLS organizirana tako, da bodo v njej odločali o kmečkih zadevah samo kmetje, o delavskih delavci in o obrtniških obrtniki. Zato bodo ustanovljeni pri glavnem odboru ZDLS, pa tudi pri okrajnih in občinskih, kmečki in obrtniški pododbori, v glavnem odboru bodo zastopani predstavniki vseh delovnih slojev. Ponovno je v brošuri poudarjeno, da ZDLS ni stranka, ker združuje v skupno borbo za določene zahteve in cilje ljudi različnih svetovnih nazorov in političnega prepričanja. ZDLS je torej nekak blok delavcev, kmetov in srednjih slojev, ustanovljen zaradi borbe za skupne cilje in zahteve.

Kot torej ZDLS ni bila stranka, tako tudi ni bila koalicija strank in tudi ni nameravala postati kaj takega. V njej so se povezale različne politične skupine delavskega in kmečkega gibanja, da bi z združenimi močmi dvignile iz množic delovnega ljudstva zavedne, sposobne in poštene delavce, kmete, obrtnike in intelektualce, ki so dotlej pripadali tej ali oni skupini ali pa tudi nobeni, da bi se tako izoblikoval nov enoten in zdrav politični organizacijski aparat ZDLS. ZDLS ne bo uničila organizacijskih in ideoloških tradicij dosedanjih grupacij, temveč jih bo samo združila in prenovila. Čeprav ZDLS ni koalicija strank, bo kljub temu to trajen in trden blok, kajti njene temeljne zahteve so: borba za mir, za enakopravnost Slovenije z drugimi jugoslovanskimi pokrajinami, za svobodo tiska, združevanja itd., za najširšo demokracijo, za narodno samoodločbo. Vse te zahteve so bile skupne vsemu delovnemu ljudstvu, skupno je bilo tudi spoznanje, da bodo imeli vsi de-

lovni sloji korist, če podpro druge sloje v borbi za njihove zahteve.

V pozivu, ki ga je izdala ob začetku novembra 1939 ZDLS delovnemu ljudstvu Slovenije, slovenski narod poziva v borbo za svobodo in enakopravnost slovenskega naroda, v borbo za demokratične pravice delovnega ljudstva, za boljše življenje, proti vojni in vojnim hujskačem, za trdno in miroljubno zvezo balkanskih narodov z naslonitvijo na Sovjetsko zvezo in za ureditev diplomatskih in trgovinskih odnosov s Sovjetsko zvezo.

Prav ta poziv kot seveda tudi že sama ustanovitev ZDLS sta silno vznemirila režim in njegovo upravno oblast. Poiskala je in zaprla 92 podpisnikov tega poziva. Moč in ugled Partije sta bila že tako velika, da je bil režim prisiljen poseči po skrajnih sredstvih. Dne 15. decembra 1939 je izšla posebna ministrska odredba, v kateri je bilo v drugem členu rečeno, da morejo že upravne oblasti prve stopnje poslati osebe, ki rušijo red in mir, na prebivanje v druge kraje (v internacijo). Dalje je rečeno, da je možna proti tej odločitvi pritožba na upravno oblast druge stopnje v roku osem dni. Tako so se na podlagi te odredbe začela polniti internacijska taborišča v Bileći, Ivanjici itd. Prav istega dne (15. decembra) je izšla v Zagrebu tudi prva in edina številka *Nove Ljudske pravice*, kot glasila ZDLS. Iz te številke izvemo, da bo o končni obliki in značaju ZDLS, o njeni organizacijski obliki in programu sklepal kongres, ki da se pripravlja. Osnovna organizacija ZDLS v vasi bo vaška organizacija, v mestih pa rajoni. Kljub terorju in preganjanju komunistov pa se je ZDLS širila. Do predvidenega kongresa leta 1940 sicer ni prišlo, vendar je ZDLS v tem času narasla že na 21 okrajnih organizacij. Ob vpostavitvi diplomatskih odnosov med Sovjetsko zvezo in kraljevino Jugoslavijo je delovanje ZDLS prešlo v novo fazo, ko se je zlasti ljubljanska organizacija angažirala v veliki akciji za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze. Na pobudo CK KPS so vložili vidni predstavniki slovenskega javnega in kulturnega življenja oblastem prijavo za ustanovitev tega društva in vložili pravila, katerih pa ta-

kratni ban dravske banovine dr. Natlačen ni hotel potrditi. Tako do ustanovitve društva ni prišlo. Zaradi tega je začela Partija z veliko protestno podpisovalno akcijo, ki naj bi izsilila dovoljenje za ustanovitev društva. V zelo kratkem času je bilo zbranih nad 30.000 podpisov iz vseh slojev slovenskega naroda, od delavcev do inteligentov. Program tega društva bi bil akcija za mir in proti vojni, proti draginji, proti fašizmu, za sklenitev prijateljske pogodbe s Sovjetsko zvezo, itd. Ta akcija je še bolj zblížala KPS z demokratičnimi silami v Sloveniji, ki formalno še niso bile vključene v ZDLS, in to predvsem s krščanskimi socialisti in z demokratičnim krilom Sokolov. Od tako imenovanih krščanskih socialistov je čas vedno bolj zahteval jasne opredelitve: ali naj še naprej lavirajo in iščejo kompromisa glede pokorščine cerkveni avtoriteti, ali pa naj se v družbenem življenju oprimejo smernic socializma, ki jih je kazala in za katere se je borila KPS. Tako se je del krščanskih socialistov na sestanku v Laškem leta 1940 odločil za drugo pot in poiskal zvezo s predstavniki KPS. Prišlo je do sestanka s Kidričem, ki je kot prvi pogoj sodelovanja postavil delo za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze. Nato je prišlo do zelo plodnega sodelovanja tudi pri združevanju delavskega razreda in začeli so se ustanavljati odbori Delavske enotnosti.¹¹ Isti proces lahko skoraj istočasno opazimo pri povezovanju demokratičnega krila Sokolov s KPS.¹²

Tako je Partija od 1935 do 1939 naprej z ljudsko fronto oziroma ZDLS kot predhodnico kasnejše OF asimilirala vse demokratične sile v Sloveniji. Z akcijo za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze si je pridobila še dva pomembna zaveznika, del krščanskih socialistov in del Sokolov, medtem ko se je skupina naprednih kulturnih delavcev že poprej vključila v ZDLS. Tako se je Partiji na predvečer velike narodne katastrofe posrečilo združiti v enotno fronto vse pozitivne in demokratične sile v Sloveniji. Šele tako lahko razumemo zelo zgodnjo ustanovitev OF, ki je bila z znatno širšim programom in platformo logično revolucionarno nadaljevanje dela KPS pri združevanju slovenskega naroda.

Oglejmo si na tem mestu še na kratko močno orožje KPS pri zbiranju delovnega ljudstva v enotno fronto — njen tisk. Partija je kmalu prenehala samo z ilegalnim tiskom in je začela izdajati tudi legalnega, medtem ko je nekaj časa na začetku šestojanuarske diktature izhajal samo ilegalni tisk.¹⁵ Leta 1929 je izhajal v Sloveniji partijski ilegalni organ *Delo*, 1932 in 1933 *Rdeči prapor* in *Boljševik*, od novembra 1932 pa do konca 1934 *Rdeči signali*. V tem času je izhajal tudi *Mladi komunist*, ki se je kasneje imenoval *Mladi udarnik* in *Mladina*. Legalni partijski tisk in tisk, ki ga je usmerjala Partija ter se ga posluževala, pa je bil po krajih izhajanja naslednji:

Ljubljana: *Književnost*, mesečnik (december 1932 — december 1935), *Sodobnost*, revija (1933—1941), *Akademski glas*, tednik (september 1933 — marec 1936), *1551*, tednik (september 1936 — junij 1938), *Nova mladina*, mesečnik (ena številka februarja 1934), *Vestnik založbe Nova knjiga* (ena številka maja 1934), *Ljudska pravica*, štirinajstdnevnik (22. oktobra 1935 — 6. marca 1936), *Delavski obzornik* — štirinajstdnevnik (8. oktobra 1935 — 10. junija 1936), *Mlada pota*, štirinajstdnevnik (8. novembra 1935 — 23. junija 1936), *Stara pravda*, tednik (21. maja — 16. junija 1936), *Slovenska zemlja*, štirinajstdnevnik (30. julija — 10. septembra 1936), *Kmečka sloga* (21. avgusta do 15. septembra 1937), *Tabor* (30. julija — 10. decembra 1938), *Delavski list* (15. junija — 3. decembra 1937), *Slovenska mladina* (1. junija 1938—1940), *Srednješolec* (dve številki 1940), *Naša žena* (tri številke 1941).

Dolnja Lendava: *Ljudska pravica*, štirinajstdnevnik (5. oktobra 1934 — 1. septembra 1935);

Kranj: *Mladina* (11. februarja — 30. aprila 1937), *Sobota* (7. avgusta 1937 — 13. avgusta 1938);

Maribor: *Neodvisnost* (1. dec. 1936 — 11. oktobra 1937);

Murska Sobota: *Mladi Prekmurec*, polmesečnik (junij 1934—1940);

Združene države Amerike (Čikago): *Prosveta*, ki izhaja še danes, *Naprej* (1925—1939);

Argentina: *Njiva*.

V drugi polovici 1940 je bila ustvarjena akcijska enotnost oziroma delovni sporazum KPS z delom krščanskih socialistov, z demokratičnim krilom Sokolov in z naprednimi slovenskimi kulturnimi delavci. To so bile velike priprave za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze, kar je v mnogočem pomenilo izhodiščno točko za kasnejšo OF slovenskega naroda pa tudi za globlje spremembe v slovenskem političnem in javnem življenju. Kidrič¹⁴ izrecno poudarja, da bi do te enotne akcije nikdar ne prišlo, če bi se KPS ne posrečilo pridobiti tako politično kot akcijsko močne zaslombe v ljudskih množicah. Nato našteva vse tiste momente, ki so pomagali zasidrati KPS v ljudskih množicah: izkušnje partijskega ilegalnega dela in močan ilegalni partijski aparat po vsej Sloveniji, spoznanje ljudskih množic ob vseh velikih mednarodnih in notranjepolitičnih preokretih, da sta partijska politika in linija pravilni, pravilno stališče KPS do vojne, ki ga je CK KPS jasno naglašal ob vseh preokretih (do septembra 1939: splošno zbiranje antifašističnih sil v borbi proti nemškemu in italijanskemu agresorju, od septembra 1939: pojasnjevanje ljudskim množicam, da je rešitev izključno le v naslonitvi Jugoslavije na nevtralnno Sovjetsko zvezo kot zaščitnico malih in nevtralnih narodov), pravilno partijsko delo v strokovnih organizacijah ter pravičen odnos do krščansko-socialistične skupine, močna tradicija Partije v borbi za ljudske množice in njihovo enotnost in končno akcije za ekonomske zahteve delavcev, kmetov, inteligence in obrtništva, ki jih je organizirala KPS.

Po vsem tem, kar smo povedali, je upravičen naslednji zaključek: 1. Vrhovi slovenske buržoazije so v stari Jugoslaviji iskali ves čas samo svoje ozke razredne koristi. Velikosrbskemu kapitalu se je pridružil najprej slovenski klerikalni kapital in nato tudi liberalni, vendar ne ves. Vse kar je bilo poštenega v vrstah slovenskih buržoaznih strank, je v času povezovanja slovenskega kapitala z velikosrbsko buržoazijo našlo pot do združevanja s slovenskimi ljudskimi množicami na tisti platformi, ki jo je postavila Partija. 2. Številne delavske stranke niso mogle postati

avantgarda slovenskih ljudskih množic vse dotlej, dokler ni dobila KPS popolnoma novega vodstva in dokler ni absorbiralá pozitivnih delavskih sil v teh delavskih strankah. 3. Za najusodnejšega preokreta v zgodovini slovenskega naroda se je slovenski buržoaziji predvsem mudilo reševati svoje lastne koristi in se je zato povezala z italijanskim okupatorjem. Samo KPS je ostala resnično ljudska stranka in tej so — v veliki meri tudi zato — sledile ljudske množice v narodnoosvobodilni vojni. Kar je torej bilo subjektivno ali objektivno zamujenega 1918., se nikakor ni moglo ponoviti aprila 1941.

Ustanovitev Osvobodilne fronte slovenskega naroda

Rekli smo že, da je 27. marca 1941 KPS stopila iz ilegale in poslala delegacijo v štab Dravske divizije s predlogom, da bi tudi komunisti sodelovali pri obrambi domovine. Čeprav je to izrazito domoljubno dejanje naletelo na gluha ušesa, je kljub temu proglasil CK KPS 6. aprila mobilizacijo komunistov-prostovoljcev, od Narodnega sveta pa je zahteval, da bi prišel v svet tudi zastopnik CK KPS. Kljub temu, da je Partija v najbližji preteklosti vsaj dvakrat pokazala izrazito patriotična dejanja (27. marca in 6. aprila), je v Narodnem svetu združena slovenska buržoazija sodelovanje s slovenskimi komunisti odklonila s praznim izgovorom, ki smo ga že slišali. Slovenski buržoaziji ni bilo za usodo slovenskega naroda, saj okupacija končno le ni pomenila parlamentarnih volitev, pred katerimi se je buržoazija edinokrat poskušala približati ljudskim množicam, proseč za njihove glasove.

Z okupacijo slovenske zemlje je prešla formalna legitimacija narodnega vodstva od buržoazije na KPS, s tem pa seveda še ni bilo rečeno, da je bilo to vodstvo že dokončno. Vsa narodnoosvobodilna vojna je obenem z borbo proti okupatorjem tudi revolucionarna borba za ljudsko oblast, torej borba ljudskih množic pod vodstvom Partije proti lastni buržoaziji. Partija se je v polni meri zavedala, da je treba delati hitro. Zato je CK KPS že 27. aprila sklical svoje so-

delavce in zaveznike iz akcijske enotnosti, to je, zastopnike krščanskih socialistov, demokratičnih Sokolov in naprednih slovenskih kulturnih delavcev. Že Kidrič je v večkrat omenjenem rokopisu podvomil, ali je 27. april res ustanovni datum OF. France Škerl se je v svojem delu *Počeci partizanskega pokreta u Sloveniji*, Beograd, 1956, str. 17, z zanimivimi razlogi odločil za 26. april. Toda 27. april se je zakoreninil kot ustanovni datum OF v naši borbeni tradiciji že zelo zgodaj. Če sledimo poteku tega sestanka, ki v zgodovini slovenskega naroda velja za ustanovni sestanek Osvobodilne fronte (oziroma prvotno imenovane Protiimperialistične fronte, ki se je po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo preimenovala v Osvobodilno fronto), je ta sestanek, kot pravi Kidrič, potekal v najmračnejših dneh slovenske zgodovine. Po deželi je trenutno uspevala hitlerjanska demagogija, v Ljubljani so visele italijanske in hitlerjanske zastave, bivši oblastniki, uradni politiki in strankarji, ki so se pred kratkim še penili od nacionalnih fraz, so se začeli javno udingjati okupatorju in na prvi pogled je kazalo, da je slovenski narod izgubil vso perspektivo. Zanimivo je, da je bil ta ustanovni sestanek OF popolnoma v duhu kasnejšega majskega posvetovanja KPJ v Zagrebu 1941, na katerem je dobila KPS naslednjo nalogo: »Zbirati slovenski narod v vseh okupiranih področjih, in to tudi v tistih, ki so bila v pretekli imperialistični vojni ugrabljena Sloveniji, za borbo proti okupatorju in okupatorskim zločinom... Slovenski komunisti morajo biti tista vez, ki bo vezala borbo slovenskega naroda z borbo vseh ostalih jugoslovanskih narodov za njihovo nacionalno in socialno osvoboditev.«¹⁵

Zunanji potek ustanovnega sestanka je bil nekako takle: V imenu CK KPS je podal Kidrič ob analizi trenutnega položaja in perspektivah nadaljnjega razvoja nekaj na kratko skiciranih točk, ob katerih so se zedinili vsi navzoči.¹⁶ Te točke so bile: 1. Uspehi tujčeve demagogije so zgolj trenutni, na obzorju pa je vsenarodno množično gibanje. 2. Slovenski narod bodo osvobodile njegove lastne sile. 3. Ljudje in krogi, ki so odgovorni za poraz in zaslužjenje, bodo

postali opora tujim zatiralcem. 4. Sovjetska zveza je up in nada slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja. 5. Z delom je treba pričeti takoj. — Vsebinsko enako so bile te točke zapisane tri leta kasneje v Kidričevem rokopisu jeseni 1944 takole: 1. Uspehe hitlerjanske demagogije med slovenskimi ljudskimi množicami je zakrivila protiljudska politika nekdanjih oblastnikov. Ti uspehi so le prehodnega značaja in na vidiku je množično gibanje za osvoboditev in združitvev zaslužjenega in razkosanega slovenskega naroda. 2. Nosilci protiljudske politike v predaprilski Jugoslaviji se bodo razkrili tudi v osvobodilnem boju kot protinarodni in petokolonaški elementi. 3. Usoda in prihodnost slovenskega naroda sta kar najtesneje povezani z usodo in prihodnostjo velikega ruskega naroda in vse Sovjetske zveze. 4. Takoj je treba pričeti z zbiranjem slovenskih množic na temelju borbe za osvoboditev in združitvev slovenskega naroda.

Od ustanovitve pa do 22. junija 1941 se je OF imenovala Protiimperialistična fronta. Kidrič razlaga vsebino in potrebnost tega imena glede na tedanji zunanjepolitični položaj. Do napada na Sovjetsko zvezo sta bila v borbi le dva imperialistična tabora, anglosaksonski in fašistični, in Partiji je bilo veliko na tem, da bi se usoda slovenskega naroda ne vezala ne na enega ne na drugega. Naglašala je, da se bo slovenski narod v svoji osvobodilni borbi boril proti imperializmu nasploh, da pa so oblika neposrednega imperialističnega zatiranja slovenskega naroda nemški, italijanski in madžarski okupatorji, razkosanje slovenske zemlje ter okupatorjevo raznarodovanje slovenskih množic.

Zaradi lažjega razumevanja imenujmo že na tem mestu skupine, ki so se po svojih delegatih udeležile 27. aprila 1941 ustanovnega sestanka Osvobodilne fronte (komunisti, krščanski socialisti, demokratični Sokoli in napredni kulturni delavci), **u s t a n o v n e s k u p i n e O s v o b o d i l n e f r o n t e**. Iz spredaj na kratko opisane dejavnosti Partije je razvidno, da pri OF ne more biti govora o nekaki koaliciji strank v pravem pomenu besede, temveč da gre le za novo, razširjeno akcijsko obliko, h kateri bo Partija s po-

močjo svojih zaveznikov poskušala pritegniti vse pozitivne sile slovenskega naroda, ne glede na to, kako so bile te v bivši Jugoslaviji politično organizirane in kakšen je bil njihov svetovni nazor. To je treba poudariti zaradi tega, ker v nadaljnjem razvoju OF, predvsem v njenih vrhovnih organih, lahko opazamo nekakšno formalno ali navidezno koalicijo, ki je popolnoma prenehala šele jeseni 1944. V vodstvenih organih OF so bili namreč dosledno zastopani predstavniki ustanovnih skupin OF, a kot že rečeno, te koalicije v nobenem primeru ne moremo in ne smemo primerjati s politično koalicijo v buržoaznem političnem življenju, za katero je bistveno to, da se nekatere stranke za nekaj časa in za določeno akcijo združujejo, pri tem pa si natanko razdelijo funkcije in oblast. Primer take koalicije opazimo lahko v vodstvu italijanskega osvobodilnega gibanja, v odboru za narodno osvoboditev (CLN — Comitato di liberazione nazionale), ki je bil ustanovljen 8. septembra 1943 in v katerega so vstopile vse italijanske antifašistične stranke in skupine, a so si tako zavarovale svojo avtonomnost, da je imela vsaka celo svoje lastne partizanske enote, tako komunisti garibaldinske brigade, socialisti Matteotijeve brigade itd. Pri OF pa je šlo za neko formalno, a koristno kontinuiteto slovenskega političnega življenja, v kateri je KPS, ustanovitelj OF, ostala nesporni voditelj. Pomislek oziroma tudi kasnejši očitek slovenske kontrarevolucije, da si je KPS uzurpirala oblast v OF, njeni zavezniki v OF pa da bodo doživeli usodo Kerenskega, je zgodovinsko nesprejemljiv, kajti OF ni nastala šele 27. aprila; njeni začetki segajo že v leto 1935 in se je odtlej dalje samo kvantitativno izpopolnjevala. Za vse snovanje Fronte je značilno prav to, da se je formirala notranje prostovoljno, diktirale pa so jo le zunanje okoliščine, ki so grozile, da bo slovenski narod nacionalno in socialno uničen. Kdor do usode svojega naroda ni bil ravnodušen, tako posameznik kot skupina, je moral nujno najti svoje mesto v Fronti. Pri tem se še ni mogel spraševati, kolikšen in kakšen delež bo imel pri Frontini oblasti, katere osnovna naloga je bila neizprosna borba proti fašizmu in ki je vzporedno s to borbo in njenimi uspehi nastajala in rasla.

Tako »koalicijsko« gledanje na OF lahko zasledimo samo pri nekdanjih »preizkušenihi« politikih, ne pa pri borbenem in poštenem slovenskem človeku ali skupini. Popolnoma razumljivo pa je, da je Partija v Fronti v resnici »delila oblast« s svojimi zavezniki, in znane so Kidričeve besede, da to po intenzivnosti, iskrenosti in borbeni pripravljenosti skupine ali posameznika, vendar pa vedno s predpostavko, da ostane Partija voditelj.¹⁷

Res je, da tudi v prvem razdobju OF lahko v višjih vodstvenih organih opazimo formalno ali navidezno ali, če hočemo, osvobodilnofrontovsko koalicijo, res pa je tudi, da se v tem prvem razdobju, to je do srede 1942., vprašanje koalicije ali nekoalicije ni nikdar pojavljalo. To vprašanje se je pričelo pojavljati šele zaradi odločnih odklonov nekaterih vidnejših krščanskosocialističnih aktivistov, ki so objektivno pomenili nevarnost za enotnost OF. Marijan Breclj poudarja v članku *Zborovanje na Pugledu*,¹⁸ da je imela OF v začetnem razdobju bolj ali manj koalicijski značaj, in to glede sorazmerja med predstavniki ustanovnih skupin v OF, torej med komunisti, krščanskimi socialisti, demokratičnimi Sokoli in predstavniki napredne slovenske kulture. Dalje poudarja Breclj, da je bila ta koalicijska oblika v letih 1941 in 1942 povsem naraven pojav, ker je ustrezala politični grupaciji naprednih sil v naši preteklosti in ker je bila za organizacijo narodnega odpora tista nujna oblika, ki je služila aktivizaciji našega ljudstva. Tako je torej bila platforma OF znatno širša kot platforma ZDLS ali akcije za Društvo prijateljev Sovjetske zveze. Ta koalicija se je na zunaj kazala tako, da so bili zlasti v višjih odborih OF predstavniki ustanovnih skupin, da so ustanovne skupine izdajale tudi svoja glasila, svoj tisk in da so imele svoje aktiviste. Ta formalna ali zunanja koalicija je bila — kot pravi Breclj — izraz stopnje našega razvoja in stvarna potreba, ki nam je narekovala upoštevati slovensko politično preteklost, izrecno pa poudarja, da je imela OF vkljub tej »koaliciji« že »od vsega začetka močne elemente ne samo enotnega narodnoosvobodilnega gibanja, ampak tudi enotne politične organizacije«, in

dalje, da problematika te koalicijske oblike v OF ni bila spočetka tako izrazita, postala pa je tedaj, ko se je v Sloveniji začela kontrarevolucija in ko je prišlo v OF do notranjih težav zlasti po veliki italijanski ofenzivi jeseni 1942.

Problem — ali je OF koalicija ali ne — je torej postal izrazit in akuten, ko se je med posamezniki v vrstah krščanskih socialistov (ne med skupino v celoti ali v njenem vodstvu) pojavila težnja po lastni politični organizaciji v OF. Kardelj je v članku *Ob desetletnici Delavske enotnosti*¹⁹ analiziral to za enotnost OF vsekakor nevarno razdobje in poudaril, da so se začele v krogih, ki se takrat še niso definitivno odrekli politične tradicije, pojavljati tendence po slabljenju notranje politične enotnosti OF, težnje po tem, da bi se pretvorila v strankarsko koalicijo, da bi odstopila od oborožene borbe in celo po tem, da bi se OF razbila. V OF so se pojavile neke samostojne skupinice, katerih glavni cilj ni bil več korist osvobodilne borbe, temveč nekakšne njihove posebne strankarske in ideološke koristi. Partija je te nevarne tendence znotraj OF paralizirala in v Izjavi treh ustanovnih skupin v OF (Dolomitska izjava), o kateri bomo govorili na drugem mestu, je prišlo do formalnega konca tega »koalicijskega boja«.

Takoj po ustanovnem kongresu OF je začela Partija po vsej Sloveniji kljub razkosanosti in okupaciji s celo vrsto konferenc in sestankov za popularizacijo OF. Kmalu so se pokazali prvi zelo vidni uspehi. Dvigati se je začela narodna zavest, ki je takoj ob okupaciji globoko padla, pojemati sta začenjali ali se vsaj zajezili hitlerjanska demagogija in propaganda, nastajali so ugodnejši pogoji za bodočo množično borbo. Prav ti sestanki in konference so omogočale, kar je bilo v bivši Jugoslaviji praktično zelo težko dosegljivo: KP je prihajala vedno bolj v stike z vsemi tistimi slovenskimi patrioti, ki jim je bilo delo Partije doslej tuje, ki pa jih je narodna katastrofa usmerila na borbena pot.²⁰

Tako je lahko CK KPS v svojem proglasu konec aprila 1941 med drugim zapisal tudi to, da se mora združiti vse slovensko ljudstvo v skupno narodno

fronto proti imperialističnim okupatorjem in zatiralcem. V to borbo je pozivala KPS vse delovno ljudstvo, vse politične skupine in vse domoljube, ki so bili proti narodnemu zatiranju. V tem proglasu je Partija prvič poklicala slovenski narod v borbo za zmago programa, ki ga moremo imenovati prvi program OF. Tako je Partija klicala na borbo: 1. proti razkosanju in zaslužnjenju Slovenije, za neodvisnost in združitev slovenskega naroda; 2. za slogo in enotnost zaslužnjenih narodov Jugoslavije in vseh balkanskih narodov, za bratsko skupnost svobodnih in enakopravnih narodov; 3. proti imperialistični vojni, za mir brez aneksij in kontribucij na temelju pravice slehernega naroda do samoodločbe, vključno pravico do odcepitve in združitve z drugimi narodi; 4. proti gospodarskemu uničenju slovenskega življa, proti draginji in pomanjkanju, proti krivični zamenjavi denarja, proti uničenju domače industrije in obrti; 5. proti terorju in preganjanju, proti izrednim okupacijskim ukrepom, proti raznarodovanju, razseljevanju slovenskega naroda in koloniziranju tujcev, proti kulturnemu zatiranju, proti odpuščanju slovenskega uradništva in nameščenstva, proti potujčevanju in proti zapostavljanju slovenskega jezika.²¹

To je bil prvi borbeni program Osvobodilne fronte. Čeprav je bil to partijski program, je bil vendar tak, da je mogel in moral nanj pristati sleherni slovenski patriot, pa naj je bil že kakršnega koli svetovnega nazora ali političnega prepričanja. Partija je v tem prvem programu OF napovedala borbo okupatorju in vsemu njegovemu začetnemu terorju na slovenskih tleh. Ta borba, ki jo je napovedala Partija, je bila narodnoosvobodilna, na tej platformi in obliki pa obenem tudi borba za Združeno Slovenijo in drugačno Jugoslavijo (pravica do samoodločbe).

Rekli smo že, da se je Partija takoj po ustanovitvi OF lotila popularizacije in razširjanja OF, to se pravi, lotevala se je ogromnega dela, da bi čimprej združila vse slovenske pozitivne sile, in to na taki platformi, ki je bila sprejemljiva slehernemu poštenemu slovenskemu človeku. Z ustanovitvijo OF ter z njeno kvalitativno in kvantitativno rastjo je izvedla Partija v

zgodovini slovenskega naroda genialno delo. Drugo primernejšo in, kar je še važnejše, uspešnejšo obliko, kako slovenski narod, ki je bil v vsej svoji zgodovini razcepljen, z okupacijo pa razkosan med tri okupatorje, povesti v enotno borbo, si je pravzaprav težko zamisliti. Kardelj poudarja, da je bila ustanovitev OF »eden od najvažnejših pogojev za uspešno pripravo oborožene vstaje, do katere je moralo priti.«²²

Partija je bila sicer že lepo vrsto let pred okupacijo objektivno edini pravi voditelj slovenskih ljudskih množic, ni pa bil seveda s tem še subjektivni, to se pravi, da bi Partiji ljudske množice zavestno sledile, kot ji sledijo danes. Pomislimo samo na ekonomski in moralni pritisk SLS na našega slovenskega človeka, ki ga je vodstvo te stranke z vsemi sredstvi, zlasti pa s pomočjo cerkve, skušalo prepričati, da Partija ni nevarna samo klerikalizmu in velikemu bogastvu, temveč tudi bornemu imetju slovenskega kmetiča nekje v Suhi Krajini. Šele okupacija, ki je kmalu razgalila veliko izdajstvo in lažnjivost buržoaznih strank in njenih ustanov, je začela slovenskemu človeku polagoma odpirati oči. Ko je začela ponehavati tudi hitlerjanska demagogija in ko je prihajala Partija z OF in njenim programom, je slovenski človek prav v tem programu lahko spoznal, da je ta prav tisto, kar pravzaprav išče in čaka že nekaj časa. Tako je bila ustanovitev OF in njen prvi program genialno delo CK KPS. Centralni komite KPS je doumel veličino časa, doumel in pravilno ocenil veliki prelom, ki je nastajal v slovenskem človeku, in zato mu je dal tisti in takšen program, na katerega je mogel pristati brez vsakega pridržka. Skratka, reči moramo tole: brez OF, katere ustanovitelj in voditelj je bila Partija, si na Slovenskem skorajda težko predstavljamo narodnoosvobodilno vojno. V naglem in skoraj neverjetnem porastu OF, ki je prehajala v narodnoosvobodilno vojno z revolucionarnim programom, ne moremo videti nobenega pritiska od znotraj, nobenega političnega partijskega »manevra«, temveč revolucionarno zbiranje in usmerjanje najširših ljudskih množic v borbo, ki so jo same hotele, same pa ne bi nikdar našle poti do nje.

Če poznamo osnovno platformo OF — borbo proti okupatorju, borbo za Združeno Slovenijo, borbo za jugoslovansko kontinuiteto, izpopolnjeno z revolucionarno zahtevo po samoodločbi jugoslovanskih narodov — si lahko zastavimo zanimivo vprašanje, kako so se vključevale ljudske množice v OF? Ni bilo ne vpisov, ne legitimacij. Jasno je tudi, da je prvotno zadoščala že zavest frontinega pripadništva in nato izpolnjevanje prvih frontinih ukazov in zapovedi. Kako so se ljudske množice torej vključevale v OF? V glavnem sta bili pravzaprav le dve obliki: vključevanje od zgoraj, to je preko ustanovnih in drugih skupin v vodstvu OF, in vključevanje od spodaj, na terenu samem, kar je bila neprimerno važnejša in tudi masovnejša oblika. Slovenski človek je sprejemal borbeni program OF ali zato, ker se je hotel boriti in je videl v Fronti zastopan tudi svoj svetovni, politični in kulturni in nacionalni nazor, ali pa ga je sprejel kot posameznik v velikem revolucionarnem procesu, ki je zajel najširše ljudske množice, ki se niso spraševale, ali je ta ali drugačen nazor vključen v vodstvu OF, temveč so se hotele boriti za svojo nacionalno in socialno svobodo. Ta drugi način vključevanja v OF je bil seveda revolucionarno kvalitetno mnogo višji od prvega, še enkrat pa je treba poudariti, da je bil tudi masovnejši. Prav ta je tudi povzročil prvi revolucionarni razvoj v OF, da je ta postala že ob svojih prvih začetkih resnična masovna in enotna borbena organizacija slovenskega naroda. Zdi se mi potrebno še enkrat poudariti: slovenske ljudske množice se v času, ko je prihajala OF, v času, ko je šlo slovenskemu narodu za biti ali ne biti, niso spraševale, ali jim OF s tem, da so v njej vključene te in one skupine, jamči ta ali oni svetovni nazor. Ljudske množice so se hotele boriti, ker je bila to edina zapoved potrebe in časa.

Masovnost OF, ki se je razvijala in nastajala na terenu, je v razmeroma v kratkem času povzročila še drug, izredno važen revolucionarni proces v OF. Zajela in prevzela je slovenskega človeka tako, da je začela njegova frontovska aktivnost postajati že odraz tistega, česar nismo doslej opazili v nobenem slo-

venskem gibanju; pojavljati so se namreč začeli prvi revolucionarni elementi ljudske oblasti. Masovnost in aktivnost OF na terenu je namreč postajala tako močna, da je v vsakem pogledu obvladala teren. Karkoli je storil tedaj človek, je najprej pomislil, ali je njegov korak v skladu z intencijami in koristmi OF. To je bil velik, kvalitativni revolucionarni skok, ki je vodil k prvi diferenciaciji slovenskega naroda.

Program OF je bil v vsakem pogledu tako širok, da ga je lahko sprejel sleherni slovenski patriot. Če bi CK KPS ne upošteval politične kontinuitete, nekdanje politične razcepljenosti, frakcionaštva in gruparstva, kar vse je bilo tako značilno za zgodovino slovenskega naroda v buržoaznem razdobju, bi storil hudo napako, ki bi se mu v razvoju OF prej ali slej maščevala. Zato je začel takoj po formalni ustanovitvi OF pritegovati v Fronto vse tiste najrazličnejše politične, kulturne in društvene formacije, ki so v bivši Jugoslaviji v borbi z reakcionarno buržoazijo predstavljale pozitivne skupine in gibanja.

Tako imenovane ustanovne skupine OF smo že našli, zdaj pa si jih moramo ogledati nekoliko natančneje. Kratek razvoj dela Partije do ustanovitve OF smo že prikazali, ostaneta nam predvsem še dve pomembni skupini: tako imenovani krščanski socialisti in demokratični Sokoli, zraven pa še skupina naprednih slovenskih kulturnih delavcev.

Skupino slovenskih naprednih kulturnih delavcev, nadaljevalcev velike napredne tradicije Prešerna, Levstika in Cankarja, je v tem času predstavljala skupina, ki se je zbirala v bivši Jugoslaviji predvsem okrog *Književnosti* in *Sodobnosti*, kjer so vodilni slovenski komunisti, Kardelj, Kidrič, Zihrel in drugi objavljali svoja najvažnejša dela.

Skupina tako imenovanih krščanskih socialistov. Ta skupina ni bila homogena. Že Kidrič pravi, da so jo sestavljali religiozno slovensko delavstvo, organizirano v Jugoslovanski strokovni zvezi (JSZ), krog katoliških intelektualcev okrog revije *Dejanje* in študentska mladina iz katoliškega študentskega društva *Zarja* na Ljubljanski univerzi. Deset let po Kidričevi oznaki te skupine je »krščanske so-

cialiste« bistveno enako označil tudi Kardelj,²³ ki je skupino razdelil na dva dela, v delavsko skupino in samostojno skupino katoliških intelektualcev, ki je bila pred vojno sicer orientirana proti staremu klerikalnemu vodstvu, vendar ideološko še vedno krepko povezana s klerikalizmom. Po Kardeljevem mnenju je največji prispevek v OF dala delavska skupina iz JSZ, ki se je preko Delavske enotnosti povezala s KPS in ostala do konca vojne zvesta revolucionarni enotnosti, poudarja pa, da so svoj delež prispevali tudi krščanski socialisti-intelektualci, ki so »olajšali prehod znatnega dela katoliške inteligence in z njim vred tudi dela kmečkih množic na pozicije narodno-osvobodilne borbe, ali pa jih vsaj začasno nevtralizirali. Pri vsem tem pa jih je ideološka povezanost na klerikalno tradicijo neprestano vlekla nazaj in se v vseh odločilnih trenutkih pretvarjala v reakcionarni odmev znotraj OF«.

Oglejmo si torej to zanimivo skupino nekoliko natančneje in poskušajmo ji dati tisto mesto, ki ji v resnici gre v zgodovini narodnoosvobodilne vojne. Prikaz bo obširnejši in ponekod celo zelo podroben ter naj bi na eni strani prikazal razvoj tako imenovanih krščanskih socialistov na Slovenskem, po drugi strani pa politično in moralno moč slovenskega klerikalizma med obema vojnama. Rekli smo že, da skupina ni bila enotna, lahko pa še dodamo, da sta jo v razdobju med obema vojnama sestavljali predvsem katoliška delavska strokovna organizacija JSZ in vrsta najrazličnejših opozicionalnih in zato v določeni meri tudi pozitivnih gibanj znotraj velikega klerikalnega tabora. Tako so »krščanski socializem«, dediščino dr. Janeza Ev. Kreka, med obema vojnama predstavljali: JSZ in različna klerikalna opozicionalna gibanja, kot Križarji, Slovenska dijaška zveza, opozicija v Akademskem Orlu, nadaljevanje križarskih idej v *Domu in svetu*, opozicionalni tabor klerikalnih študentov na Ljubljanski univerzi, skupina okrog revije *Beseda o sodobnih vprašanjih* in *Dejanje*. Vsa ta gibanja mladih katoliških intelektualcev so povzročila uradnemu klerikalnemu taboru dosti skrbi in neprijetnih ur in prav ta gibanja so v znatni meri pripomogla, da se je začela

diferenciacija med katoliško intelektualno mladino v Sloveniji že zelo zgodaj. Po prvih klerofašističnih poskusih JRZ v Sloveniji se je katoliška intelektualna mladina porazdelila sprva v tri še nedoločene, na prelomu 1940/41 pa v tri zelo vidne in med seboj do skrajnosti sprte tabore: v tabor klerofašističnih Mladcev, za katerimi je stal ljubljanski škof Rožman, v tabor Strazarjev, za katerimi je stalo vodstvo SLS in profesor Ehrlich, in v tako imenovani »tretji tabor«, tabor napredne slovenske katoliške študentske mladine.

Najpomembnejša skupina »krščanskega socializma« je bila med obema vojnama vsekakor centralna katoliška delavska sindikalna organizacija JSZ, v katero so se že leta 1909 povezali katoliški delavci vseh strok, od rudarjev do služkinj. Kljub svojemu izrazitemu sindikalnemu značaju je bila JSZ še v prvih letih bivše Jugoslavije zvesta služabnica SLS, ki je prav s pomočjo JSZ pri volitvah lovila delavske glasove. Takšna je ostala — ne glede na nekatera manjša trenja — JSZ vse do 1927., ko je povezal Korošec z Blejsko pogodbo usodo SLS z najreakcionarnejšim delom Narodne radikalne stranke in je s tem tudi za vselej izdal avtonomistični program SLS. JSZ je bila včlanjena v SLS kot Delavska zveza, in to vse od Zbora zaupnikov SLS 17. januarja 1919, ter je podobno kot Kmetška zveza in Obrtna zveza predstavljala sestavni del SLS. Res pa je, da so se že 1922. pojavili v JSZ dokaj vidni znaki in poskusi, da bi se rešila politične odvisnosti od SLS in postala samo stanovska, sindikalna organizacija katoliškega delavstva.

Če se je JSZ na svojem prvem občnem zboru po nastanku kraljevine SHS ogrevala za republiko, za 8 urni delovnik, za demokratične svoboščine (ženska volilna pravica),²⁴ se je za iste reči ogrevala tudi SLS. Kot SLS je tudi JSZ v letih 1918 in 1919 ostro napadala edino javno hišo v Ljubljani in kot SLS se je tudi JSZ na zboru zaupnikov 2. februarja 1919 ponovno odločila za krščanski družbeni red in se odločno izjavila proti razrednemu boju.²⁵ Prvo pozitivno dejanje JSZ je bil njen vstop kot Delavska zveza za ljubljanskih občinskih volitev 1922. v Zvezo delovnega ljudstva, katere iniciator je bil ljubljanski »razredno

zavedni proletariat²⁶ in ki so jo razen teh dveh skupin sestavljali še Zarjani.²⁷ Tako je ta ljubljanska Zveza delovnega ljudstva takrat predstavljala po vsej verjetnosti prvo enotno fronto delavskega razreda, ki je nastala »za posamezne konkretne cilje, ki jih je doseči na političnem, gospodarskem in socialnem polju v skupnem boju proti obstoječi reakciji in eksploataciji«. ²⁸ Čeprav SLS pri pošiljanju Delavske zveze (JSZ) v Zvezo delovnega ljudstva ni imela čistih računov ter je samo hotela s pomočjo ljubljanskih komunistov in socialistov zrušiti 40 letni liberalni režim na ljubljanskem magistratu, je bila vloga Delavske zveze v Zvezi delovnega ljudstva vendarle pozitivna. To je dokazovalo možnost nastanka delavske fronte ali bloka, ko pa je bil ta blok razbit, kar je v veliki meri zagrešila SLS, pa se je začela JSZ zavedati, da se mora čimprej rešiti varuštva SLS.

Ker je SLS za marčnih volitev 1923. JSZ prepovedala ponoven vstop v Zvezo delovnega ljudstva, ker je zaradi Koroščeve »blokovne politike« nastajalo prav med delavci v JSZ vedno večje nezadovoljstvo in ker je nameravala JSZ za februarске volitve 1925. postaviti samostojno kandidaturu, je prišlo do prvega velikega spora med vodstvom SLS in JSZ. Spor je bil tako hud, da je morala poseči vmes najvišja avtoriteta SLS in JSZ, ljubljanski škof Jeglič, ki je posvaril dr. Gosarja zaradi njegovih napadov v *Pravici*, češ da »ubijajo veljavo našim poslancem, ko moramo vendar vsi biti edini v boju zoper nasilno vladu P. P.«, delavce v JSZ pa je škof le s težavo prepričal, da je boljše, če ne postavljajo samostojne kandidature.²⁹ Tako je bil ta prvi spor za silo rešen in *Pravica* je na primer 20. novembra 1922 tudi poagitirala za kandidate SLS. Na 1. kongresu krščanskih socialistov v Ljubljani 7. junija 1925 pa je bilo že dobro vidno, da misli JSZ kljub formalni pokornosti SLS le nastopiti lastno in samostojno pot. Kongres je namreč naglasil, da so le ideje krščanskega socializma sposobne preosnovati obstoječi krivični družbeni red ter uveljaviti socialno pravico, razen tega pa je v hudem nasprotju z nameni SLS, ki je koncentrirala klerikalni kapital v Zadrufni in Gospodarski zvezi, tudi poudaril potrebnost delav-

skega združništva in konsumov kot temelja gospodarske samopomoči delavcev in vseh malih ljudi.³⁰ Čeprav je bil na Delavskem kongresu od 16. do 17. oktobra 1926 glavni govornik še vedno dr. Aleš Ušeničnik, ki je trdil, da »blagor delavcu, ki moli, ki živi s cerkvijo, ki posvečuje praznike, ki s svojo družino krščansko živi«, — je v kongresni resoluciji že močno poudarjena glavna kongresna misel, da mora delavstvo samo reševati svoje zahteve, in to s pomočjo trdnih in odločnih strokovnih organizacij.³¹

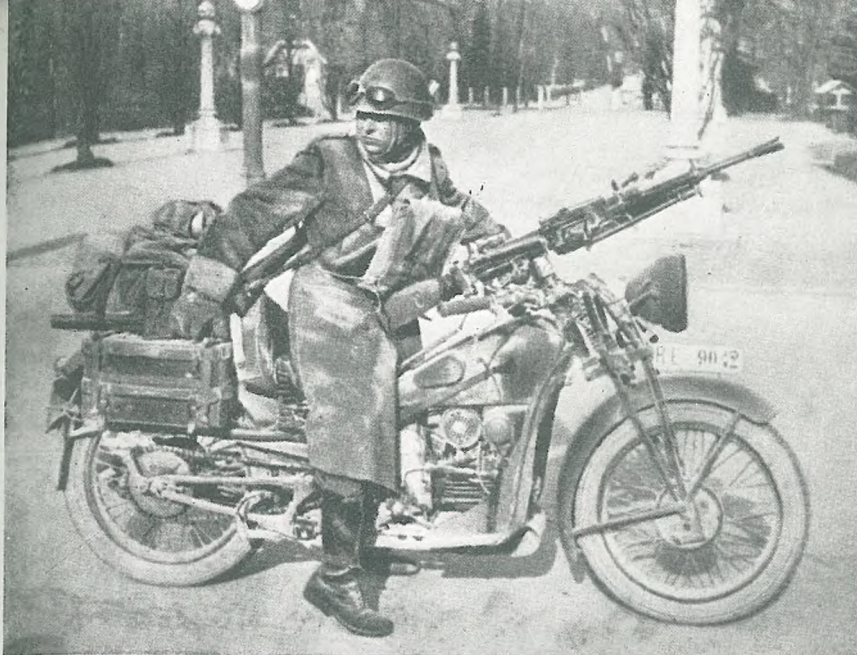
Ker se je JZS nenehno odvracala od namenov, ki jih je z njo imela SLS, je SLS prvič odločno udarila po voditeljih JSZ leta 1926, ko ni hotela priznati Stanovnikove in Terseglavove kandidature za oblastne volitve, čeprav sta bili postavljeni v vseh pogledih pravilno in ju je tudi postavila ljubljanska organizacija SLS. Spor je poskušal ponovno poravnati škof Jeglič, a se mu to ni več posrečilo. Spor je bil vedno hujši in ljubljanska organizacija SLS je prihajala vedno bolj pod vpliv JSZ. Ko se je Korošec julija 1927 povezal z Vukičevičevimi radikali, ko je dobil po strelih v skupščini 24. julija mandat za sestavo vlade in ko je vstopil 6. januarja 1929. leta v prvo diktatorsko vlado srbske veleburžoazije, je prišlo med JSZ in SLS do popolnega preloma, k čemer je v veliki meri pripomoglo tudi to, da so iz JSZ odstranili oportunističnega dr. Gosarja ter da je v JSZ vdrlo križarstvo. Križarstvo je zavzelo odločujoče postojanke med podmladkom JSZ, med Krekovo mladino in začelo izdajati glasilo *Ogenj*. Že 15. decembra 1927 je zapisal Terseglav v *Pravici*, da je z vključenjem mladih inteligentnih moči stopil krščanski socializem v novo fazo svojega razvoja. Ta nova faza sicer spričo nadvse nejasnih izjav in pisanja mladih križarjev ni obetala kdo ve kaj posebnega, vendar tudi te, včasih zelo zmešane besede, ki v bistvu niso zahtevale nič drugega kot povratek zdegeneriranega slovenskega katolicizma k prvotnemu, evangelsko čistemu katolicizmu, so naletele na zelo ostre proteste v taboru SLS, ki je že začenjal dobivati vedno vidnejše znake novega in agresivnejšega političnega klerikalizma na Slovenskem. Čeprav ni bil ta vdor križarskih idej v

JSZ sam po sebi kaj pozitivnega, je bil vendar le nekaj naprednega zaradi tega, ker je zadel tako v živo slovenski klerikalizem in njegov kapital, da je ta tudi nadvse odločno reagiral. Mladi križarji so na primer v *Pravici* 8. marca 1928 dokaj nerevolucionarno zahtevali, naj bo krščanski socialist »apostol, prijatelj ljudstva, ki je prišel iz puščave in ne govori sijajnih besed iz lastnega samoljubja, ampak iz Duha, ki mu posodi od večne Besede, da dela, kakor dela Oče, neumorno, zvesto in dá življenje za svoje brate«. Tudi Kocbekove besede: »Najvišji smisel proletarskega življenja je v Kristusovih besedah: Umri in živi! Ne telesno ali duševno, marveč duhovno«,³² — niso revolucionarne. A kljub svoji nedolžni in megleni nerazumljivosti so šle takšne zahteve skrajno pokvarjenemu slovenskemu klerikalizmu močno na živce. Tudi prvomajske parole JSZ za leto 1928 so zahtevale »moralno okrepitev naših vrst, obnovo, izčiščenje, poglobljenje krščanskega socializma v naših srcih«. ³³ Terseglav je zapisal 10. maja 1928 v *Pravici*, da obnova krščanskega socializma ni obnova od krščanstva v stran, ampak nazaj v bit in jedro krščanstva. Občni zbor JSZ je za to leto zahteval, da se mora krščanska družba graditi v odločnem, a mirnem delu, in po velikem taboru JSZ 10. junija 1928 na Sv. Joštu je v resnici za nekaj časa prevladala misel, izrečena na taboru, da krščanskosocialistično gibanje ni »nobeno golo gibanje za boljši groš in toplejše gnezdo, ampak gibanje duš za preustvaritev človeka in družbe po krščanskem, moralnem in kulturnem zamislu«. ³⁴

Kljub vsem tem nedolžnim izjavam je klerikalni tabor krščanske socialiste leta 1928 venomer obsojal, napadal, preganjal in jih imenoval nergače, kritika-stre, fantaste pa tudi gole sebičneže. Še več, iz Jegličevega dnevnika se dobro vidi, kakšen trn v peti slovenskega klerikalizma so bili prav ti križarji v JSZ. Že na začetku 1928. je obiskal škofa takratni podnačelnik SLS dr. Marko Natlačen in ga opozoril na boljše vizem v vrstah mladine JSZ (Krekova mladina). Jeglič se je tega ustrašil in je posvaril urednika *Ognja*, naj ne simpatizira z boljševiski, opozoril je JSZ, naj spremeni vsebino razrednega boja le v »borbo delav-

in zasebnem življenju«.36 Svoj odnos do vere in cerkve je v tej polemiki opredelila takole: »V verskem in kulturnem oziru in kar se tiče Cerkve priznavamo ordinariat oziroma škofa absolutno in brezpogojno, v gospodarskih in organizacijskih zadevah pa smo docela samostojni, od nikogar odvisni in niti najmanj zavezani pokornosti kake bivše, sedanje ali bodoče instance. Za nas krščanske socialiste in naše organizacije in v njih organizirano delavstvo je kapitalistični sistem samo eden. Zato bomo isti boj vodili proti njemu, pa naj ga najdemo v katerem koli podjetju, magari v takozvanih katoliških«.37

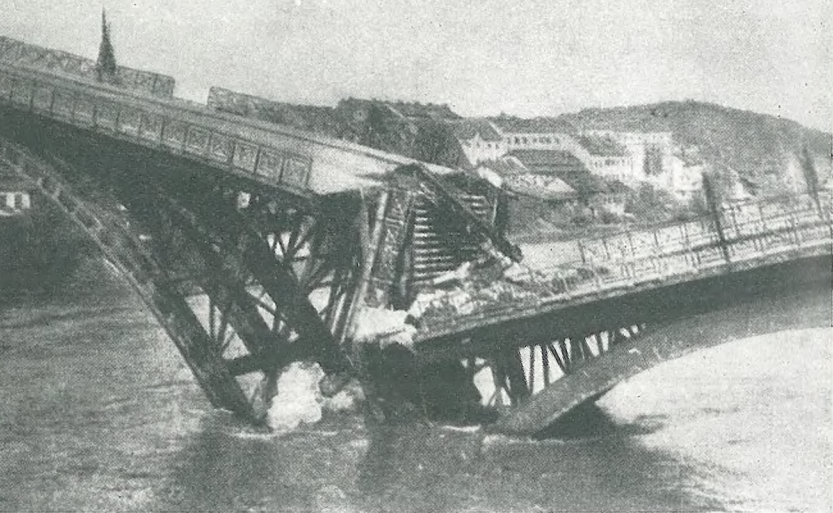
Ker je bil Korošec v tem času še v vladi in so zato bili slovenski liberalci avtomatično v zlohotni opoziciji, je razumljivo, da je liberalna javnost ob javnem sporu med JSZ in SLS zagnala velik hrup ter mu tudi posvetila najširšo publiciteto. Zato se je čutil Jeglič poklicanega, da bi spor poravnal. Na prvem posvetovanju 26. januarja 1930 so delegati SLS predlagali Jegliču, da mora *Delavska pravica* preklicati trditev, da *Slovenec* ni katoliški list, hkrati pa so zahtevali glave nekaterih urednikov *Delavske pravice*. Ker se JSZ s tem ni strinjala, je Jeglič na svojo roko sestavil preklic za *Slovenca*, v katerem je rečeno, da *Slovenec* sicer ni čisto verski list, obravnava pa vse v luči katoliške vere. Ker sta obe strani to besedilo odbili, je napisal Jeglič 27. januarja 1930 izjavo za *Delavsko pravico*, v kateri je rečeno: »Ker ima *Slovenec* nalogo, da narodno, politično, socialno in gospodarsko življenje presoja v luči nauk katoliške vere in v njem, v tem duhu obravnava v uvodnih člankih in drugih poročilih, moramo reči, da je katoliški list in da tudi svojo nalogo uspešno vrši«. Toda *Delavska pravica* tega ni marala prinesti. Po Jegličevem prizadevanju je izjavo zato objavil najprej *Slovenec*, v spremenjeni obliki pa jo je 6. februarja 1930 prinesla tudi *Delavska pravica*. Ker je Jegliča 11. marca 1930 zadela rahla možganska kap in je zato sklenil, da se bo že 1. avgusta umaknil v korist svojemu koadjutorju, ne moremo več slediti borbi med JSZ in SLS tudi po njegovem tako zanimivem dnevniku.

Prihod italijanske vojske v Ljubljano 12. IV. 1941; pred
Moderno galerijo (foto M. Pavlin)

Prihod italijanske
vojske v Ljubljano
12. IV. 1941; v Gra-
dišču (Foto M. Pa-
vlin)

Porušen Dravski most v Mariboru. V ozadju začasni leseni most, ki so ga zgradili Nemci (foto S. Zalokar)

Mariborski kulturbundovci prevzamejo oblast in izobesijo prvo hitlerjevsko zastavo na Rotovžu

Že na tem mestu bodi omenjeno, da je gornja izjava JSZ, češ da je pri presojanju gospodarskih in podobnih zadev povsem samostojna in torej ne vezana na izjave cerkvenih avtoritet o teh vprašanjih, povzročila nekoliko kasneje hudo polemiko med vedno bolj klerofašistično orientirano škofijo in SLS ter med JSZ. Povod za to polemiko je dala znana okrožnica *Quadragesimo anno*, ki jo je izdal 15. maja 1931 papež Pij XI., avtor lateranske pogodbe med fašizmom in Vatikanom in velik pobornik prijateljstva katoliške cerkve s fašizmom, v katerem je videl in občudoval močno orožje za zatiranje kakršnih koli revolucij in naprednih stremljenj. V tej okrožnici svetuje papež kot edino sredstvo za rešitev socialnega vprašanja korporacijski sistem, ki sta ga v praksi že izvajala italijanski fašizem in nemški nacizem. Bistvena papeževa zahteva je bila, da mora prenehati razredni boj, zato pa je treba obnoviti v sodobni obliki stanove. Delavci in delodajalci se morajo združiti v poklicne samoupravne korporacije in le s pomočjo teh korporacij bo mogoče ustvariti pravi socialni red.³⁸ Proti tem papeževim zahtevam je zelo ostro nastopila JSZ, zato so ji teologi škofa Rožmana in SLS nastavili tole zanko: če je JSZ še katoliška delavska strokovna organizacija, mora nujno to papeževo zahtevo sprejeti. Ob tej zanki se je JSZ uporno branila in poudarjala, da sprejema iz okrožnice vse, kar zadeva vero in moralo, ne pa reform gospodarskega in družbenega reda, kajti glede teh papež ne govori kot vrhovni cerkveni učenik in zato tudi ni nezmotljiv.³⁹ Po ostrih debatah je eden od znanih klerofašističnih teologov in ideologov dr. Aleš Ušeničnik formuliral naslednji nepreklicni odgovor: »Katoličan, ki papeške okrožnice smeši ali nje nauke prezirljivo odklanja, ali pri socialnem pouku in socialnem delu nje smernic noče sprejeti, smrtno greši.«⁴⁰ Toda JSZ se kljub takšni obsodbi ni vdala. Zato so šli teologi še korak naprej in se spravili celo na izraz »krščanski socializem«, trdeč, da je tudi ta obsojen v *Quadragesimo anno*, kjer je rečeno: »Religiozni socializem, krščanski socializem so protislovni izrazi: nihče ne more biti obenem dober katoličan in zares socialist.«⁴¹ Temu je JSZ

odgovarjala, da si imena krščanski socializem ni izmislila sama, temveč papež Leon XIII. v okrožnici *Rerum novarum*. Če je torej Pij XI. nezmotljiv v *Quadragesimo anno*, v kateri obsoja izraz krščanski socializem, kako je potem z nezmotljivostjo Leona XIII., ki je v *Rerum novarum* ta izraz uvedel? Ali, kot se je dokaj duhovito 11. januarja 1934 spraševala *Delavska pravica*: »V čem je papeževa okrožnica *Rerum novarum* nasprotna bistveno papeževi okrožnici *Quadragesimo anno*? Če sta si bistveno nasprotni, je to le nerodno za cerkveno avtoriteto in ne toliko za *Delavsko pravico*.« Toda tudi na to je imel Aleš Ušeničnik pripravljen odgovor in je rekel, da vodi papeža tudi pri pisanju okrožnic sveti duh, vendar ne toliko kot takrat, ko govori kot najvišji cerkveni učenik ex cathedra in je zato nezmotljiv. Toda kljub temu sodijo tudi okrožnice med papeževo najvišjo učeniško službo in »se morajo verniki po njih ravnati in se tudi prav zaradi tega varno po njih ravnajo.«⁴² Glede imena krščanski socializem, obsojenega v okrožnici, pravi Ušeničnik, da bi bilo zelo čudno, če bi se katoliški delavci še držali tega naziva. Ker pa ima JSZ to ime že od okrožnice *Rerum novarum*, ji svetuje, naj ime spremeni.⁴³ Ušeničnik je torej šel tako daleč, da je posredno obsodil tudi pravovernost Leona XIII., in lahko je razumeti, da se je v tej polemiki JSZ izpostavljala zelo veliki nevarnosti. Vendar je junaško vztrajala, in to celo po uradni obsodbi ljubljanskega škofa Rožmana 24. aprila 1940, ki je s pomočjo trikratnega zborovanja nekaterih duhovnikov v škofiji takole izoblikoval obsodbo JSZ: »Škodljivo razcepljenost v vrstah katoliškega delavstva je povzročilo predvsem to, da so zašli nekateri vodilni krogi Jugoslovanske strokovne zveze pod vpliv marksističnih idej in se niso oklenili takoj v začetku papeževe socialne okrožnice *Quadragesimo anno*. Pisanje *Delavske pravice* in delovanje Jugoslovanske strokovne zveze je že nekaj let tako, da se je organizacija sama izločila iz skupnosti celotne katoliške dejavnosti.«⁴⁴

Tako je torej JSZ po papeževi okrožnici dobila in izgubila svoje krščansko socialistično ime, po škofovi obsodbi, ki je le v lepi obliki izrečeno pravo iz-

občenje — pa je postala (čeprav seveda ni bila) marksistična sindikalna organizacija. To pa je v tistem času (doba koncentracijskih taborišč) pomenilo le še nekaj več kot samo cerkveno izobčenje. Toda JSZ se ni ustrašila niti tega. Dan po obsodbi se *Delavska pravica* sprašuje, kako bo sedaj? Ali je obsojena vsa JSZ, kajti njeni člani so tudi v mariborski škofiji, a jih mariborski škof ni obsodil.

Če se povrnemo nekoliko nazaj in na kratko pregledamo delo JSZ od začetka spopada okrog *Quadragesimo anno*, opazimo, da sta se delo in borba JSZ nadaljevala v dve smeri: kot borba proti vedno bolj rastočemu klerofašizmu ter njegovim akcijam in kot trdovratna borba za ustvaritev enotne fronte delavskega razreda. Če pregledamo prvo dejavnost, opazimo, da se je v njej zlasti odlikoval stari Jože Gostinčar, ki je neusmiljeno napadal krščanski in katoliški kapitalizem. *Delavska pravica* je napadala vse, kar je bilo »pobarvano katoliško, sicer pa je zgolj kapitalistično«.45 Na občnem zboru JNS 5. junija 1932 je postavila SLS svojo opozicionalno listo z nosilcem dr. Miho Krekom, a je pogorela s 34 proti 71 glasovi, ki jih je dobila lista Srečka Žumra. Opozicionalna lista pa je bila hkrati že signal, da SLS misli resno in da čaka samo prave priložnosti, da bi ustanovila opozicionalno klerikalno delavsko sindikalno organizacijo. Brž ko je prišel ob koncu junija 1935 ponovno na vlado dr. Korošec, je po mnenju SLS dozorel čas tudi za to, in 15. novembra 1935 je v Ljubljani že bil ustanovni občni zbor opozicionalne Zveze združenih delavcev (ZZD), na katerem je Smersu povedal, da je nastala ta nova sindikalna organizacija zato, ker vodi JSZ »svojo organizacijsko ladjo po tako nevarnih in kalnih vodah, da je postalo nujno potrebno, da prevzamejo novi ljudje krmilo te ladje«.46

Z ustanovitvijo ZZD, ki je pozneje postala sestavni del Jugorasa, se je sicer odcepil od JSZ del klerikalnih delavcev in nameščencev, ta odcepitev pa je bila JSZ pravzaprav samo v korist, saj jo je rešila kontrarevolucionarne smeri v lastnih vrstah.

Če so že vsi ti ideološki boji JSZ z vedno bolj razvijajočim se klerikalizmom in klerofašizmom — gle-

dano v luči tedanjih okoliščin — nekaj pozitivnega in v določeni meri tudi revolucionarnega, pa je JSZ odigrala še pomembnejšo vlogo pri snovanju enotne delavske fronte. Če je bila Zveza delovnega ljudstva iz leta 1922 le kratkotrajna epizoda, pa je od nastopa velikosrbske diktature opazati v vrstah JSZ močno dejavnost ne samo za okrepitev svojih lastnih strokovnih organizacij, temveč tudi za združitvev JSZ z ostalimi slovenskimi delavskimi sindikalnimi organizacijami, ne glede na to, ali so bile rdeče ali rumene. Že na občnem zboru JSZ 22. junija 1930 je v resoluciji rečeno, da krščanski svetovni nazor ne sme ovi-rati delovanja za strokovno fronto delavstva. Nismo zato tukaj — pravi resolucija — da delavske vrste razbijamo, temveč da jih držimo v močni in enotni fronti in tako pomagamo najprej delavstvu in s tem celotni družbi.⁴⁷ Še jasneje govori *Delavska pravica* 25. junija 1931, ko razlaga delavsko solidarnost in skupno fronto tako, da v tej »nastopajo vse delavske strokovne organizacije brezpogojno skupno in enotno, ko gre za delavske interese«.

Vse torej kaže, da je bila JSZ pripravljena in da je celo ponujala sodelovanje v enotni fronti tudi drugim slovenskim delavskim strokovnim organizacijam. Res pa je, da jo je motilo pri tem dvoje: njen krščanski svetovni nazor (»za pravično in pošteno družbeno ureditev smo le na temelju večnih resnic božjega Učenika«⁴⁸) in diktatura voditeljev amsterdamske sindikalne internacionale. Končno je podal teolog JSZ Atom (frančiškan dr. p. Angelik Tominec) načelno stališče JSZ do enotne delavske fronte. Atom je trdil, da je treba imeti pri ustvarjanju skupne delavske fronte pred očmi dvoje: 1., da je cilj delavskih organizacij pridobivanje čim več dobrin za telo, duha in v gospodarskem pogledu, in 2., »da ostanejo katoliška načela v krščanskih strokovnih organizacijah vedno neokrnjena. V kulturnih in versko-nravnih vprašanjih pa ostane krščansko delavstvo na katoliških tleh, kadar pa gre za pravične delavske zahteve, pa naj nastopi z vsemi delavskimi organizacijami«.⁴⁹ Ker so te, za krščanski socializem v Sloveniji vsekakor napredne misli, naletele na nerazumevanje v vrstah same JSZ,

je Atom znova pojasnil svoje stališče. Rekel je, da je treba ločiti, ali gre za skupen nastop delavstva za delavske pravice, ali pa za »enotno stranko socializma... v kateri naj bi bilo krščansko misleče delavstvo skupno s socialno demokracijo in komunisti«. Atom je še vedno zagovarjal skupen nastop delavstva v borbi za svoje pravice, vendar pa je iz neznanega vzroka — verjetno zaradi pritiska višjih — glede te enotne strokovne fronte nenadno postal pesimist in se skliceval na žalostne izkušnje zadnjih let, češ da je težko priti do enotnega nastopa delavskih organizacij, pa četudi gre samo za posamezne delavske zahteve. Poudarjal je, da temu niso vzrok toliko delavci kot njihovi voditelji, odklanjal pa je možnost enotne socialistične stranke, kajti »v programu stranke ne more biti samo boj proti krivičnemu kapitalizmu, ampak tudi osnutek bodočega pravičnega gospodarskega in družbenega reda«. Vendar tudi tu ni Atom popolnoma zapiral vrat za seboj in je trdil, da bo taka stranka nekoč mogoča ter da bo ta druga etapa delavskega združevanja možna takrat, ko bodo organizirani vsi delavci brez izjeme in ko se bo vse delavstvo zavedalo svojega delavskega stanu in dolžnosti, boriti se za pravice svojega delavskega stanu. Jasno pa je, poudarja Atom, da bo tudi v tej drugi etapi moralo stati katoliško delavstvo v kulturnih in versko nravnih načelih na katoliških tleh.⁵⁰

Enotno delavsko fronto je zahteval 16. oktobra 1932 tudi 2. kongres krščansko-socialističnih rudarjev v Laškem, ki je poudaril, da so rudarji vedno pripravljeni nastopiti z vsemi svojimi stanovskimi tovariši in z vsemi delovnimi sloji v vseh vprašanjih, ki jih enako težijo. Zato je najvažnejša naloga delavcev, da »stvorijo enotno fronto delovnega ljudstva v borbi proti kapitalizmu«, poudaril pa je kongres, da je ta delavska enotnost možna samo ob pomoči strokovne organizacije.⁵¹ Tako je JSZ popolnoma pravilno zahtevala delavsko enotnost na podlagi združitve različnih strokovnih organizacij. *Delavska pravica* je 1. marca 1934 znova poudarjala potrebnost enotne borbene fronte, ki jo zahteva delavstvo. Mora pa ta nastati od spodaj navzgor in ne glede na to, ali so

delavci organizirani v JSZ ali v Strokovni komisiji. Kot pogoj take enotne delavske fronte zahteva torej JSZ pripadnost k strokovni organizaciji. Ker je komunistično delavstvo zaradi napačne direktive (Gorkič!) bojkotiralo vstop v oblastno na novo dovoljene URSS, je *Delavska pravica* z njimi polemizirala. Polemizirala je s komunisti tudi ob razpisanih petomajskih volitvah in rekla, da je že čas za skupno delavsko borbo proti brezsrčnemu kapitalizmu in da si jo vse delavstvo resnično želi. Toda na podlagi sedanjega udejstvovanja marksistov je to nemogoče. Delavstvo vendar ne more biti zato tu, da služi le svojim voditeljem in da jih po svojih ramah spravi na zaželeno stolčke. Najprej naj se ti izkažejo v strokovnem gibanju.⁵² Enako je grajala *Delavska pravica* tudi socialiste, ker jih niso povabili k sodelovanju na njihovi nameravani listi pri petomajskih volitvah, in je rekla, da bi morala biti ta lista zveza vseh sindikatov in ne samo markisističnega.⁵³

Kmalu po nastopu JRZ in Koroščeve diktature v Sloveniji je šla JSZ še korak dalje. *Delavska pravica* je že 8. avgusta 1935 zapisala, da je možna pozitivna in uspešna borba le ob popolnem soglasju strokovnega in političnega delavskega gibanja. Tako lahko tudi razumemo, zakaj se je en del JSZ približal prvemu snovanju Ljudske fronte v Sloveniji, v katero sicer ni vstopil, postal pa je njen simpatizer. Ker je bila JSZ zapletena v hude borbe s klerofašizmom, je prevzel delo in borbo za popolno zблиžanje delavstva na podlagi enotne ljudske fronte en del mladih krščanskih socialistov - intelektualcev (Aleš Stanovnik, Marijan Breclj, Miha Potočnik in drugi), ki so prinesli v JSZ novo, revolucionarno življenje. Ta skupina je nastopila v jeseniškem svobodnem glasilu *Naš kovinar*, ki je imel od 1938. dalje podnaslov *Svobodno glasilo delovnih ljudi*. Ta skupina je podala 30. decembra 1937 svoj program: Združevanje slovenskega naroda v čvrsto, urejeno duhovno in politično enoto. Skupina je opozarjala na Zvezo delovnega ljudstva iz leta 1922, v kateri je bila »prvič in zadnjič upostavljena enotnost vsega slovenskega ljudstva, enotnost ne na katoliški, ne na kateri koli drugi internacionalni osnovi...

temveč zgolj na osnovi samovlade vsega delovnega... socialno-demokratsko čutečega slovenstva«. Skupina je to Zvezo označila takole: Odločujočim tvorcem je bila sicer le nujna taktična poteza, nam pa politična resnica, ki je nismo nikoli več pozabili. Ta skupina intelektualcev in nekaterih delavcev v JSZ je potem iskala zveze in stike s KPS. Prav ta skupina se je s KPS močno zblížala že ob celjskih dogovorih jeseni 1935, še bolj pa ob ustanovitvi Zveze delovnega ljudstva Slovenije na začetku septembra 1939.

Zdaj lahko nastane vprašanje, zakaj se ta progresivni del v JSZ ni od vsega začetka povezal s KPS v Ljudski fronti. Vzrokov za to je bilo več. Eden najglobljih je bil nedvomno krščanski svetovni nazor pripadnikov tega dela, pa naj so se tega držali še kot verujoči ljudje, ali samo še kot pripadniki krščanske tradicije. Nobenega dvoma pa ni, da jih sodelovanje s Partijo pri vseh borbah za delavske zahteve ni motilo. Tako je JSZ sodelovala vse leto 1938 pri narodno-obrambnem delu in pri mezdnih gibanjih, katerih iniciator in voditelj je bila KPS. Tako so bile na zborovanju krščanskih socialistov v Kamniku 4. septembra 1938 sprejete tako imenovane kamniške izjave: 1. Borba za svobodo slovenskega naroda in za neodvisnost države; 2. Borba za gospodarsko neodvisnost slovenskega naroda in zahteva, da delovno ljudstvo zavzame položaj, ki mu pripada; 3. Borba proti sovražnikom narodne samobitnosti in demokracije; 4. Enakopravnost slovenskega naroda z ostalimi jugoslovanskimi narodi; voditelji jugoslovanske države naj Jugoslavijo obvarujejo nevarnosti nove vojne.⁵⁴ Ker je slovenski klerofašizem JSZ večkrat očital, da je komunistična, mu je ta mladi revolucionarni del v JSZ zadnjikrat odgovoril 22. decembra 1938 v *Delavski pravici*. Rekel je, da odklanja komunizem, ker je v osnovi brezbožen, ker je po metodah revolucionaren in kolektivističen. — Ali je bilo odklanjanje res iskreno, ali pa je bila to le taktična poteza, je popolnoma postranskega pomena, kajti važnejša je naslednja izjava: »Pripravljeni smo pa — razen v ideoloških in religioznih zadevah — sodelovati v vseh vprašanjih le s tistimi, ki v svojem programu in delu nimajo niti odkrite niti

utajene borbe proti veri in spoštujejo naše prepričanje, dasi ne izpovedujejo vere v Boga. Z drugimi pa, ki imajo namen izpodkopavati moč in ugled vere in cerkve kot Kristusove ustanove in naslednice njegovega nauka, moremo sodelovati le tedaj, če jih vodijo pri tem odkriti in pošteni nameni, ki so tudi nam skupni (zlasti strokovne zadeve).«

Ta formulacija je nekoliko daljša, a preciznejša kot Atomova iz leta 1932. To je razumljivo, ker je JSZ prav v tem času bila sredi najhujše borbe z Rožmanovimi klerofašističnimi teologi in z vodstvom takrat vsemogočne SLS (JRZ). Pomembnost izjave je v tem, da JSZ ni izključevala sodelovanja s komunisti samo na platformi enotne strokovne delavske organizacije, temveč da je bila ta platforma znatno širša in ni izključevala tudi Ljudske fronte. Že pred to izjavo je *Naš kovinar* 3. julija 1938 zapisal tole: »Ker narod potrebuje v teh težkih časih vse svoje sile, kliče vse in vsakogar... Strahopetec je, kdor zdaj trepeče, da bi se mu ob takem zblížanju morda ne odkrhnila ta ali ona mrvica njegovih strankarskih načel in njegovega svetovnega naziranja. Prijatelj, zdaj gre za življenje in smrt!«

Tako je bilo na pomlad 1939 na iniciativo KPS doseženo enotno sodelovanje vseh važnejših delavskih strokovnih organizacij in *Naš kovinar* je poročal, da so strokovne organizacije načelno sklenile, da se bodo v prihodnje borile skupno in z vsemi silami za svobodo strokovnih organizacij, za vzpostavitev samouprav v ustanovah delavske zaščite in delavskega zavarovanja ter da se bodo v prihodnje združevale v akcijah za zboljšanje mezd in socialne zaščite. Predsedstva vseh strokovnih organizacij se bodo združila v osrednji strokovni odbor za Slovenijo, ki bo organ za medsebojna posvetovanja in koordiniranje akcij strokovnih organizacij. Tako je bila na predvečer okupacije Jugoslavije dosežena pomembna strokovna delavska enotnost, ki je kasneje v narodnoosvobodilni vojni prišla do popolnega izraza v Delavski enotnosti.

Vendar pa se je precej skalilo začetno sodelovanje KPS in JSZ ob sklenitvi znane pogodbe med Sovjetsko zvezo in Hitlerjevo Nemčijo, ob napadu Rdeče

armade na Poljsko in ob finsko-ruski vojni. Ker KPS takrat ni mogla vedeti, da se za vsemi temi pogodbami skrivata Stalinova samovolja in imperialistična politika interesnih sfer, ki je bila precej podobna politiki sil, ki so podpisale trojno pogodbo, oziroma politiki njihovega prednika, osi Berlin—Rim—Tokio, je KPS te akcije Sovjetske zveze takrat zagovarjala, vendar pa zelo previdno. *Delavska pravica* je 12. oktobra 1939 zapisala, da nihče ne more več sodelovati s komunizmom, če pa bo še prišlo do sodelovanja v strokovnih organizacijah, bo to »desetkrat pretehtano in skrčeno na minimum«. Toda čas in z njim bližajoča se vojna nevarnost sta kmalu zgladila tudi ta nesoglasja in JSZ, ki jo je sredi leta 1940 obsodil tudi ljubljanski škof, je stopila na pot tesnejšega zblizovanja s KPS. Zato je *Delavska pravica* za novo leto 1941 zapisala, da so majhni in kratkovidni računi tistih, ki vidijo rešitev slovenskega naroda v zmagi enega ali drugega vojskujočega se tabora. Zgrešeni so računi na zmago demokracij tistih, ki mislijo, da bo s tem samo po sebi rešeno tudi slovensko vprašanje. Vidimo rešitev slovenskega vprašanja tesno povezanega z rešitvijo socialnega vprašanja pri nas in v Evropi.

To so bile že izrazito partijske misli in parole, ki jasno kažejo, da je v vrstah JSZ prišlo do velikega preloma s klerikalno preteklostjo. Tone Fajfar⁵⁵ pravi, da so krščanski socialisti iz JSZ leta 1940 stali pred dvojno izbiro: »Ali se še nadalje loviti v kompromisarstvu med socializmom in pokorščino cerkveni avtoriteti, ki je pritiskala v fašistični korporativizem, ali pa v družbenem pogledu sprejeti smernice socializma, za kakršnega se je borila Komunistična partija.« Na sestanku v Laškem so se poleti 1940 odločili za drugo pot, navezali so stike s Partijo (Kidrič) in začeli sodelovati pri akcijah za Društvo prijateljev Sovjetske zveze, pod vodstvom Leskoška pa pri ustvarjanju delavske sindikalne enotnosti.

Iz vsega povedanega je torej jasno, da so krščanski socialisti iz JSZ že pred stiki s Partijo prehodili določeno revolucionarno pot, ob usodni narodni pre-

kretnici pa našli pot do najtesnejšega sodelovanja s Partijo v Osvobodilni fronti.

Vse drugačen pa je bil razvoj tako imenovanih krščanskih socialistov-intelektualcev, med katere ne moremo šteti skupine Stanovnik-Brecelj-Potočnik, ki so z jeseniškim *Našim kovinarjem* predstavljali najprogresivnejšo skupino v JSZ in v veliki meri tudi vplivali na celotno JSZ v njenem zadnjem obdobju. Omenili smo že Križarje in vdor njihovih idej v JSZ, ki so povzročile hude spore med JSZ in med vodstvom SLS. Razen tega, da so Križarji sodelovali s JSZ, je bilo celotno križarstvo, ki so ga sestavljali mladi katoliški intelektualci, neka posebna in zelo zanimiva borbena skupina, ki s krščanskim socializmom kot takim ni imela prav nobene zveze. Križarstvo je bilo v bistvu in objektivno vzeto krog katoliške mladine; in ta krog se je boril s starini, ki so imeli monopol nad političnim, nad klerikalnim gospodarskim in cerkvenim življenjem v Sloveniji. To križarstvo ni bila nobena organizacija, tudi ni bilo kaj enotnega, še manj pa kaj jasnega in je bilo v določenem razdobju tudi brez sleherne perspektive. Zato je v borbi proti okostenelemu klerikalizmu in kasnejšemu klerofašizmu predstavljalo veliko bolj le objektivno kot pa zavestno subjektivno revolucionarno akcijo, seveda z morebitno izjemo nekaterih posameznikov.

Če štejemo Krekovo mladino z glasili *Ogenj* in *Mladi plamen* kakor tudi prvotni krščansko-socialistični študentski klub na ljubljanski univerzi Borbo (Borci) k nekakšnemu podmladku JSZ, kar vse je zadušil že režim JNS in je tako ban dr. Marušič prihranil delo dr. Korošcu oziroma Natlačenu, bi v to nehomogeno skupino Križarjev šteli naslednja katoliška mladinska gibanja: Križarje v pravem pomenu besede s svojimi glasili *Križ na gori* in *Križ*, gibanje katoliških študentov okrog glasila *Rast* in *Dijaški koledarček*, gibanje v Akademskem Orlu in v klerikalnih akademskih društvih, gibanje okrog revij *Beseda o sodobnih vprašanjih* in *Dejanje* ter gibanje mlade katoliške inteligence okrog revije *Dom in svet*.

Križarji. Če bi sledili virom, bi bilo pravzaprav težko reči, kdaj je to gibanje nastalo, zakaj je

nastalo in končno tudi, kdaj ga je bilo konec oziroma koliko se ni razblinilo in sprožilo nadaljnjih gibanj katoliške mladine v Sloveniji. Eden od vidnih Križarjev pravi o začetkih križarstva tole: »Kot neviden val je šlo preko nas. Sami dobro ne vemo, kdo je povzročil ta val.«⁵⁶ Dalje pravi, da je bil zunanji vzrok nastanka tega gibanja malomeščanski formalizem starejših, ki so se izživiljali le v politiki in golem formalizmu, notranji vzrok pa je bil »beg mladine v samoto, da si ohrani svobodo.« Pisec deli to mladinsko gibanje v dvoje razdobj: v razdobje od l. 1924 do 1927-28, v razdobje izrazitega mladinskega gibanja, za katero je značilen beg v samoto in naravo (skavtizem), in v razdobje od 1928. dalje, ko mladina ni več iskala samote, temveč je silila v svet, kjer je hotela postati apostol (»Občestveno kulturno poslanstvo mladine... za prenovitev vsega in ustvaritev nove, duhovne kulture«). Približno isto trdi France Vodnik,⁵⁷ ko pravi, da se je gibanje rodilo, »še preden smo vedeli drug za drugega, bodisi doma, bodisi drugje, in še preden se je gibanje objektiviralo v času in postalo na zunaj vidna kulturna akcija.« To gibanje je »spor našega duha in prelom z našo slovensko preteklostjo,« upor mladinstva proti življenjski nepristnosti in vezanosti, poudarjanje neposrednosti slovenske osebnosti, odkritje človeka — stvaritelja kulture in nosilca vsega duhovnega življenja na zemlji, odpor proti tradiciji in nezadovoljstvo ob dosedanjih oblikah življenja. Prav tako označuje to mladinsko gibanje tudi Božo Vodušek,⁵⁸ ki pravi, da je »zunanji izraz razkroja starega sistema, ki je zaradi lastnih nravnih nesoglasij razjedal samega sebe.« Oba pa, Vodnik in Vodušek, poudarjata, da je to mladinsko gibanje kasneje zajelo celo del mladine iz liberalnega tabora, ki je prav tako začutila potrebo po religiji in potrebo po borbi proti okostenelosti starinov. Iz povedanega bi sledilo, da je pri križarstvu treba ločiti dvoje razdobj. Prvo od l. 1924 do 1928-29, in drugo od l. 1929 do srede 1936, ko je križarstvo delno uničil klerofašizem, delno pa se je uničilo samo. Del Križarjev — in to najmanjši del — je našel po težkih bojih in iskanjih pot v stran od katolicizma (klerikalni del v libera-

listični ateizem, liberalni del pa pozitivno pot v Partijo), del katoliške mladine je vztrajal v borbi s klerofašizmom (*Beseda in Dejanje*), del katoliške mladine pa se je prodal starinom, torej klerofašizmu, in to za skledo leče. Prenehal je z borbo in sprejel dobre službe. Opozarjam, da ta prehod križarstva iz prvega v drugo razdobje ni bil slučajen. Tega prehoda ni povzročil toliko samo prihod velikosrbske diktature, temveč tudi nastop svetovne gospodarske in finančne krize, ki je imela močan odmev tudi v Sloveniji.

Čeprav torej Križarji sami niso vedeli, kako in zakaj je nastalo njihovo gibanje, vemo, da nikakor ni prišlo samo od sebe, temveč je bilo posledica globokega slovenskega gospodarskega procesa, ki je vplival na vse tedanje slovensko politično in kulturno življenje. Vedeti je treba, da je prav leto nastanka križarstva (1923—1924) leto kratkotrajne gospodarske konjunktore in v Sloveniji še posebej prve povojne stabilizacije klerikalnega kapitala, kar je dosegla SLS z ne majhnim sodelovanjem katoliške cerkve in njene pomoči. Zato je bilo nujno, da je ta akcija SLS in njej popolnoma udinjane katoliške cerkve na Slovenskem kot tudi blokovna politika SLS, ki se je proti Pašiću povezala z Radićem in Muslimani, rodila odpor pri mladini v lastnem taboru. Toda ta začetni odpor je bil le pasiven (beg v samoto), v slovenskem kulturnem klerikalnem življenju pa je bil to čas vseh mogočih »iskanj«. Prav tako ni moč tajiti, da ne bi na katoliško mladino vplivali tudi cerkveno obsojeni in prav zato še zelo močni francoski modernizem, ki je trdil, da vsak lahko boga spoznava in doživlja po svoje; dalje ne smemo prezreti vpliva nemških liberalnih filozofov in teologov, od katerih je imel takrat med nemško mladino še vedno veliko veljavo od cerkve obsojeni Wittig; vplivala pa sta tudi dva Italijana, Papini in Guardini. Ne gre zanikavati tudi močnega vpliva podobnih mladinskih gibanj med Nemci in Avstrijci (n. pr. Wandervogel i. dr.).

Slovensko križarstvo ni imelo lastne organizacije, razen kolikor se to gibanje ni odražalo v JSZ, Slovenski dijaški zvezi in Akademskem Orlu. Imelo pa je svoja glasila in vsakoletna zborovanja, od katerih

so bila najpomembnejša v letih 1924—1929 v Stični, pri Sv. Primožu, v Veliki Nedelji, Celju, Novem mestu, Nazarjih, Mariboru, Sv. Lenartu, pri Novi Štifti, na Zaplazu, Sv. Planini itd.

Osnovna značilnost križarstva v prvem razdobju je nejasnost in meglenost tako v besedah kot idejah. Morda so prav zaradi tega uradni čuvarji vere in morale postali tako kmalu pozorni nanje. Kljub temu, da v prvi številki *Križa na gori* kar mrgoli »poduhovljenja« in zahtev po »otročtvu božjem«, so bili že zaradi tega osumljeni krivoverstva. Zato je prelat Grivec hitel na teološki fakulteti v Ljubljani v svoja predavanja o Cerkvi uvajati nekaj novega, da bi z naukom o »mističnem telesu Kristusovem« paraliziral here tična stremljenja mladine. Tudi škof Jeglič je večkrat — toda po mnenju vodstva SLS ne dovolj odločno — izrazil bojazen spričo »temnih in nerazumljivih« člankov v *Križu na gori*. Zato je hotel razen Grivčeve pomoči in njegovega natezanja »mističnega telesa« tudi sam razčistiti križarske nejasnosti, a mu je Aleš Ušeničnik to odsvetoval, da ne bi »preveč razdražil dijakov«. Kljub temu je Jeglič določil cerkvene cenzorje za pregled križarskih zmot in eden od teh, zopet Aleš Ušeničnik, je napisal 17. februarja 1926 javno oceno v *Slovincu*. Glavni Ušeničnikovi očitki so bili, da mladina modruje z veliko lahkoto tudi o najtežjih religioznih vprašanjih, da je preveč samozavestna in premalo ponižna, razen tega pa premalo realna in vnaša v svoje članke ideje novega protestantizma (Wittig). Kljub tem očitkom si Ušeničnik še ni upal javno obsoditi Križarjev in je napisal samo tole: »Toliko lepega je (namreč v *Križu na gori*), da mora biti človek vesel te mladine, a vmes dvoumja in takšno neumevanje resničnega življenja, da je človeku težko, ko pomisli na bodočnost.« Ob tej oceni je Jeglič zapisal v svoj dnevnik: »Zadeva se mora razčistiti in nevarna struja zatreti. Bog daj uspeha!«

Križarstvo se je otepalo in branilo vseh očitkov in napadov. Trdilo je, da ni versko gibanje in ne poskus verske družbene reforme, temveč gibanje, ki stremi po obnovi celotnega kulturnega, socialnega in verskega življenja in zato ni podrejeno cerkveni av-

toriteti.⁵⁹ S tem pa so neprevidni Križarji dregnili v še hujši osir, v »cerkveno avtoriteto«, ki v vseh časih in krajih nikoli ni poznala nobene šale. Dalje so Križarji trdili, da je njihovo gibanje »neusmiljeno resno delo za svojo krščansko kulturo in za čiščenje sedanje kulture od materialne primesi,«⁶⁰ dalje, da je njihovo gibanje »revolucija mladine proti dobi, ki je neživljenjska, ubijajoča in nečloveška.«⁶¹ V tej »revoluciji« hoče mladina »religiozno in socialno doživljanje«. V nasprotju s klerikalizmom, ki se je vedno bolj bratil z velikosrbsko buržoazijo, so Križarji močno poudarjali slovensko narodno samobitnost,⁶² kar je bilo nedvomno njihova velika vrlina in pozitivno prizadevanje. Njihova religiozna revolucionarnost je bila v trditvi, da so proti primatu politike v javnem življenju, kajti prvo je vera, politika zadnja, duhovnik pa gleda danes v človeku najprej pripadnika stranke in šele potem vernika. Njihova socialna revolucija je bila v trditvi, da je treba proti fronti kapitala postaviti fronto proletariata.⁶³

Tudi škof Jeglič je pričel s tako močnim pritiskom, da je *Križ na gori* naposled prenehal izhajati. A mladina se ni vdala in je začela 1928. izdajati novo glasilo *Križ*, ki je izhajal do ukinitve maja 1930. *Križ* je bil še bolj borben. V prvi številki je prinesel, da je človek proglašen za heretika in revolucionarja že, če hoče »večnostnim neizpremenljivim dogmam vdihniti pristno svojo individualno dejavnost, to je, ako hoče živeti po njih iz sebe živo življenje, kakor so ga doživeli tisti, ki so dogme uzakonili.« Križarji so trdili, da pripravljajo pri Slovencih novo katoliško renesanso,⁶⁴ močno so tolkli po Korošču, SLS in krščanskih politikih po svetu, trdeč, da so to zgolj lokavi, izurjeni in taktični zastopniki klerikalnih materialnih interesov. Marksizem so odklanjali kot historični materializem, zelo pa so poudarjali, da gospodarska doktrina marksizma ni v nasprotju s krščanstvom, ker tostransko snovnodružbena ureditev življenja nikakor ne sodi v direktno območje cerkve, marveč je svobodna, dokler ne krši večnih zakonov.⁶⁵

France Koblar⁶⁶ ocenjuje to prvo razdobje križarstva in pravi, da je povzročalo v klerikalnem ta-

boru nasprotovanja, čeprav ni podiralo nobene od obstoječih vrednot, pač pa je zavračalo vsako svojevoljno in neupravičeno avtoritativnost. Slovencem je prineslo naslednje vrednote: liturgično gibanje, poglobitev narodne zavesti, poudarek širšega pojmovanja katolištva, ki »sega daleč preko samega izpovedovanja in strankarske opredelitve«, odprlo je nove poglede v družbena vprašanja, poživilo ustvarjajoče sile in prineslo sadove, ki se jih katoliški skupnosti ni treba sramovati. Enako je ocenil križarstvo tudi Božo Vodušek v *Sodobnosti*,⁶⁷ kjer pravi, da se je križarstvo uprlo istovetenju cerkve s SLS, da je mladina na novo doživela pojem narodnosti in da je pokazala na odnos cerkve do kapitalizma. (»Cerkev se sama uvršča v ples okrog zlatega teleta.«)

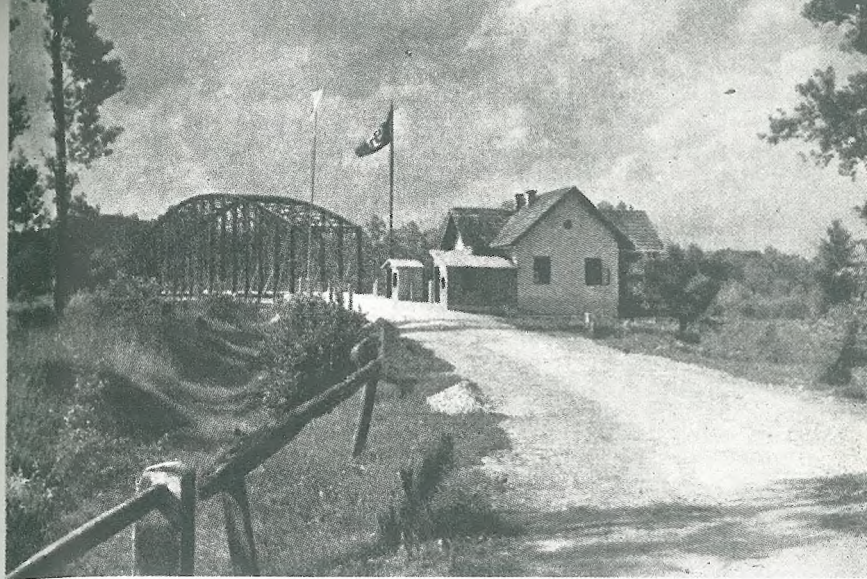
Reči moramo, da križarstvo v tem prvem razdobju ni predstavljalo samo opozicije do cerkvene in klerikalne politične avtoritete, temveč tudi nekakšen poskus reformacije katoliških krogov na Slovenskem, ki pa je propadel ne samo zaradi udarcev cerkvenih in političnih avtoritet, temveč v prvi vrsti zato, ker ni bilo križarstvo nikdar zasidrano v krščanskih ljudskih množicah in je nastajalo in se razvijalo le v zelo ozkem krogu in še to le v delu slovenske študentske katoliške mladine.

Početki drugega razdobja križarstva, ki ni več svetobetežno in postaja borbenejše, sovpadajo s pojavom velike svetovne finančne in gospodarske krize, s pojavom velikosrbske diktature in protinarodne politike SLS, ki je povezala politično, gospodarsko in kulturno usodo slovenskega naroda na velesrbski kapital. Te domače in zunanje okoliščine dajejo križarstvu v drugi etapi nov polet, ki ga je še povečal nastop klerofašističnega mladinskega gibanja okrog *Straže v viharju* in revije *Mi mladi borci*. Pojav teh dveh gibanj je tudi povzročil, da je v križarstvu samem prišlo do diferenciacije, ko so iz njegovih vrst odpadli razni oportunistični elementi. V tem razdobju je imelo križarstvo kar troje glasil, *Dom in svet*, *Besedo* in *Dejanje*.

Že 1930. je poudaril France Koblar⁶⁸ vero »v neizčrpno našo narodno skrivnost in vdano, čisto delo kot

izraz slovenskega človeka« ter obsodil »bolečo podobo Slovenca«, to je komodnega meščana ter znanstvenika filozofa, pravnika in teologa, ki se zakopava v snov zaradi snovi in uči svoj predmet zaradi predmeta. Ta boleča podoba Slovenca je tem težja, ker slovenski narod nima nobenega voditelja.⁶⁹ Če je bil cilj borbe križarstva v tem razdobju pri Francetu Vodniku⁷⁰ — borba za novega človeka, za idejo »kozmičnega bratstva« — še meglen in nejasen, pa je bila jasna borba med mladini in starini pri Koblarju,⁷¹ po katerem ta borba visi samo še na zadnji skupnosti, ki noče tvegati zadnjega obračuna, da se loči. Če je hotel Jakob Šolar⁷² reševati ta spor na oportunističen način, to je s pomočjo menda dogmatične resnice, da objektivni red veže le toliko, kolikor se ta javlja v vesti, pa je udarjal Edvard Kocbek⁷³ popolnoma naravnost: cerkev je postala konservativna sila, ki ljubimka s silami in je zato začela odpovedovati v velikih časovnih odločitvah pred militarizmom, kapitalizmom in nacionalizmom. Mlajši katoliški rod je doživel »cerkveno razočaranje« in je povsod prej našel podporo kot pri vodstvu cerkve. Pravilno poudarja France Vodnik, da je narodnost in ne katolicizem izhodišče vsega kulturnega ustvarjanja⁷⁴ in da je slovenstvo skupnost, enotno narodno občestvo, enotnost vseh slovenskih ustvarjajočih sil, ne glede na svetovni nazor.⁷⁵

Spričo takih in podobnih izjav je sprožil klerofašizem s pomočjo *Straže v viharju* 10. decembra 1934 svoj prvi veliki strel. Streljal je z granato, da je križarjem problematično že samo krščanstvo in tudi katoliška cerkev. Očita križarstvu, da je zašlo v meglene pokrajine negotovosti, kjer so se eni oklenili marksizma, drugi pa novega nemškega mysticizma. Na ta prvi strel je odgovoril Kocbek: Zbrali ste si »abece-darsko, programsko in idejno pot, ki vam prihranja osebnoiskateljske muke in nudi miselno udobje... Mladi rod pada kar povprek pod vplive programov, od ekonomskopolitičnih teorij do svetovnonazorskih akcij, zateka se v vabljivo podobo zunanjega reda, od korporacijskega krščanstva do konservativnega fašizma. Veliko upanje povojnih let izginja, lepi za-

Mejni blok pri Šentjakobu pri Ljubljani (foto dr. J. Prešeren)

Mejni blok v Šentvidu pri Ljubljani (foto dr. J. Prešeren)

Poklonitev predstavnikov slovenskih meščanskih strank Vi-
sokemu komisarju Emiliju Grazioliju 3. V. 1941

Der Reichsführer, SS

Reichskommissar für die Festigung
deutschen Volkstums
IV - 4/3 - 2/10. 9. 41

Führerhauptquartier,
den 10. Februar 1942

Merkblatt

1. Gemäß dem Willen des Führers erfolgt die Besiedlung der wiedergewonnenen alten deutschen Siedlungsräume mit Reichsdeutschen erst nach Beendigung des Krieges, denn der heimkehrte Frontsoldat soll in erster Linie Berücksichtigung finden.

2. Reichsdeutsche Bauern und Siedlungsbewerber können — abgesehen von den in Ziffer 3 angeführten Sonderfällen — daher während des Krieges auch in den von Südslawien wiedereroberten Gebieten von Oberkrain nicht angesiedelt werden.

3. In Oberkrain werden durch meinen Beauftragten in Veldes zur Zeit nur deutsche Umsiedler angesetzt, die im Zuge der Umsiedlungsaktion zurückgeführt wurden und deren Ansiedlung unaufschiebbar ist. Während des Krieges kommen außerdem Kriegsverwehrtete, die nicht mehr wehrtauglich sind, sowie nach engsten Maßstäben zur Führung politisch notwendige Leute mit ihren Familien als Siedlungsbewerber in Oberkrain in Betracht. Das gleiche gilt für Bauern und Landwirte aus Kärnten, die ihre Höfe im öffentlichen Interesse hergeben müssen. Darunter sind auch Pächter zu verstehen.

4. Nach Beendigung des Krieges wird durch Presse und Rundfunk zur Meldung der reichsdeutschen Siedlungswilligen aufgerufen. Vor diesem Zeitpunkt eingehende Gesuche um Landenteilung bzw. Bewerbungen zum Kauf von Grundstücken jeglicher Art werden nicht bearbeitet und genießen keinerlei Vorrang.

Himljerjeva okrož-
nica o Hitlerjevi
odločitvi, da se po
končani vojni na-
seli Gorenjska z
Nemci iz Raicha

H. Himmler

četki se rušijo, mladina postaja plen starih taborov.«⁷⁶ Na to vsekakor resnično, čeprav resignirano oznako mladih klerofašistov okrog *Straže v viharju*, se je oglasil še močnejši top, sam Aleš Ušeničnik. Ta je v obrambo klerofašistične avantgarde v sveti jezi napadel *Dom in svet* in njegove nazore kot »pogrešene, nesrečne in blodne, nevarne in škodljive«, obsodil je tudi revijo samo, katere lastnik je bil klerikalni kapital, in je dodal, da se Mladci Kristusa kralja pogumno smejejo zaničevanju *Doma in sveta*.⁷⁷ O tej Ušeničnikovi obsodbi pravi France Koblar,⁷⁸ da je bila preiščljivi zamah, kajti vse katoliške verske in moralne vrednote, ki jih Ušeničnik našteva, »postavljamo tudi mi v ospredje svojega dela, kljub vsem očitkom o modernizmu in katoliškem liberalizmu.« Koblar nato našteva, kaj loči Križarje od Mladcev, in pravi, da najprej ožina, s katero pri Mladcih postavljajo verske in druge življenjske vrednote v sam razumski red in se zato marsikdo čuti varnega samo v klerikalnem taboru. Kdor ne more ali noče v mladčevsko zgrajenost, je že njihov načelni nasprotnik. Dalje jih loči občutek nezaupnosti ter sum zamenjavanja in mešanja vere z osebnostno kulturo, dalje neharmonično negovani intelektualizem in končno nezanosnost ljudi, ki zahtevajo samo disciplino.

Ušeničnikova grožnja *Domu in svetu* ni obetala dosti dobrega. In res, končno je *Dom in svet*, ta stara in častitljiva slovenska kulturna revija padla v nemilost pri klerikalnem vodstvu. Sodu je izbil dno znani Kocbekov članek »Premišljevanje o Španiji«.⁷⁹ Ob državljanski vojni v Španiji je zapisal Kocbek naslednje misli: 1. Fašizem je nevarnejši od komunizma, ker gradi svoj nazor v navideznem skladju z vsemi duhovnimi načeli in ustanovami, ker se mu je v veliki meri posrečilo zbuditi videz, da je branilec duhovnega in osebnega življenja, zakonitosti in reda, in ker se mu je posrečilo poistovetiti svojo duhovnost s krščansko duhovnostjo in zlorabljeni verska čustva, na drugi strani pa zato, ker krščanska praksa ne izključuje tesnega sodelovanja cerkve s fašistično borbenostjo. 2. Vzroke državljanske vojne v Španiji je treba iskati v nemogočem gospodarskem

položaju španskega ljudstva, v verski oslabiljenosti Špancev, zlasti pa španske duhovščine. 3. Že na začetku razprave pa je Kocbek zapisal tale stavek: »Vse herezije in odpadki so bili navadno očita dejanja, duhovno junaštvo prepričanih ljudi, ki se po svoji vesti odločajo za večjo in boljšo resnico, meščanski odpad pa je zahrbtnen, zakrit; pomeni zavestno in sramotno zamenjavanje višjih vrednot v nižje, zaradi česar hoče na zunaj svoje dejanje zakriti in pri tem razvija blestečo dialektiko.«

Spričo teh Kocbekovih trditvev, zlasti pa spričo trditve, da je herezija duhovno junaštvo, je zadivjal v klerofašističnem taboru velik vihar. Komaj je ta številka *Doma in sveta* 22. aprila 1937 izšla, jo je že napadla *Stráža v viharju*, ki je *Dom in svetu* očitala pohujšanje in dezorientacijo v katoliškem taboru. To je sprožilo veliko polemiko v vsem klerikalnem časopisju, od katere je bila najbolj strupena v *Kleklovih Novinah* (16. maja 1937), na uredništvo revije pa so začela deževati podpisana in nepodpisana protestna pisma. Katoliško tiskovno društvo (KTD), lastnik *Doma in sveta* se je zbralo 4. maja 1937 na posebno sejo; 9. maja je pisal predsednik KTD uredništvu revije in zahteval, da je potrebno za nadaljnje izhajanje revije dvoje: da Kocbek svoj članek prekliče in da KTD uvede predhodno cenzuro za vse članke, ki zadevajo vero in moralo. Uredniki so na pismo odgovorili, da druge poti popravka ni, kot da Kocbek še naprej pojasnjuje svoje stališče o Španiji, odklonili pa so predlagano cenzuro, ker si nadaljnje izhajanje revije lahko zamišljajo samo na podlagi dosedanjega zaupanja, uredniške svobode in pisateljske časti. Da bi KTD omehčalo urednike, je pritegnilo v borbo celo starega upokojenega Jegliča, ki je, odkar je na silo dobil koadjutorja, — na tihem začel simpatizirati s Križarji. Jeglič je 13. maja res pisal urednikom in jim je svetoval cenzuro, češ da to ni sramotno, temveč pametno, in dostavlja, da bi mu bilo žal, če bi morala cerkvena oblast avtoritativno nastopiti. Toda tudi to pismo ni pomagalo in 22. maja so poslali sotrudniki *Doma in sveta* KTD spomenico, kjer pravijo, da nima nobena laična revija predhodne cenzure. Ta, »če-

tudi v še tako obzirni obliki, je za nas predlog, o katerem sploh ne moremo debatirati in tudi ne bomo.« KTD na to ni odgovorilo, pač pa je *Slovenec* od 16. do 20. junija ostro napadal Kocbeka, 2. avgusta pa ga je uradno obsodil tudi ljubljanski škof Rožman takole: »Edvarda Kocbeka članek Premišljevanje o Španiji, ki je objavljeno v *Dom in svet*... je po vsebini in obliki zmožen vzbuditi v čitateljih krivične sodbe o katoliški cerkvi in mržnjo do nje. Stavek: Vse herezije in odpadki so bili navadno očita dejanja, duhovno junaštvo prepričanih ljudi, ki se po svoji vesti odločajo za večjo in boljšo resnico, je, kakor je zapisan, popolnoma zmoten in nasprotuje stališču in nauku katoliške Cerkve.«⁸⁰

Tako sta bila obsojena Kocbek in *Dom in svet*, in to zaradi resnice, ki sta jo povedala slovenskemu in svetovnemu klerofašizmu. Na to so odgovorili uredniki tako, da so 28. septembra dali ostavko in *Dom in svet* je prenehal izhajati kot napredna slovenska revija. KTD ga je sicer kasneje znova obudil k življenju, a je bil popolnoma pod njegovo kontrolo. Ni mi pa jasno, zakaj je Kocbek 16. junija 1938 izjavil, da s stavkom, obsojenim od škofa, ni mislil na nobeno nasprotovanje katoliški cerkvi in da je hotel poudariti le »cerkveni nauk o prvenstveni važnosti pokorščine svoji osebni vesti,« v celem sestavku pa podati pravo podobo Španije in državljanske vojne. Zato Kocbek izraža »ugovor proti vsem, ki kulturne spore prenašajo na politično polje in jih tam brezobzirno izrabljajo.«⁸¹

Po izgubi *Doma in sveta* so se Križarji zatekli k izdajanju nove revije, *Dejanje*. V reviji so znova poudarjali neomajno slovenstvo, napadali klerikalno oligarhijo in 1938. že pozivali pod vplivom JSZ ter tako tudi pod posrednim vplivom KPS na slovensko narodnoobrambno skupnost in k »takemu načinu slovenskega sobivanja, ki z njim dajemo prednost določenim in nujnim življenjskim zahtevam pred neobveznimi in idejnoorganizacijskimi.«⁸² Poudarjajo, da je stik z nekristjani (komunisti) možen le v obsegu, ki »ne zadeva dogmatičnega področja«⁸³, a si niso popolnoma na jasnem glede bistva in pomena Ljudske

fronte. Kocbek piše: »Ni več polnega razloga za to, da bi bil danes le proletariat nosilec naprednega socialnega reda. Danes pripada borba za tak red vsem tistim, ki se vedno bolj zavedajo abstraktnega in ne osebnega značaja novega tiranstva. To spoznanje je nova, višja pozicija, ki doktrinarno in taktično pre-rašča marksizem«. ⁸⁴ Nikjer seveda ni bilo rečeno, da bi Križarji morali biti marksisti. Toda delavstvo iz JSZ, čeprav je bilo katoliško, je prej in iz izkušenj spoznalo, da gre le marksističnemu delavstvu avantgardna vloga, medtem ko se Križarji, in to celo tisti, ki so se kasneje aktivno udeležili narodnoosvobodilne vojne, v celoti niso nikdar dokopali do tega spoznanja, ker so v svojem nekdanjem vsekakor dobro zastavljenem revolucionarnem razvoju zaostali ter jih je zato prehitel čas in pustil daleč za seboj. O tej vrsti Križarjev, ki so se sicer aktivno udeležili narodnoosvobodilne vojne, a so v revolucionarnem razvoju zaostali, bomo govorili na drugem mestu. Zanimivo je, da je *Dejanje* že 1941. zelo pravilno zapisalo tole: »Današnji čas nas poziva, da se jasno opredelimo za stvariteljske sile zgodovine in proti tistim odmrlim likom družbe, ki si življenje nasilno podaljšujejo«. ⁸⁵ Kasnejša zmeta teh Križarjev torej ni bila v tem, če so tudi sebe prištevali k tem novim stvariteljskim silam na Slovenskem, temveč je bila usodna zmeta v tem, da so te svoje sile pretiravali in jih precenjevali, pa tudi, da teh sil niso znali postaviti na pravo mesto, ker tega pravega mesta niso mogli videti ali najti.

Ostane nam še kratek pregled razvoja katoliških študentskih društev na ljubljanski univerzi, v katerih je v določenem razdobju mogoče jasno opaziti tudi velik vpliv križarstva. Z ustanovitvijo ljubljanske univerze sta se prenesli stari slovenski študentski klerikalni organizaciji, Zarja in Danica, v Ljubljano. Tema dvema se je 1920. pridružil Socialni klub, ki pa je kmalu razpadel in ga je 1922. nadomestila Borba. Vsa tri društva so bila povezana v reprezentančni organizaciji Akademski zvezi. Do nastopa križarstva so ta društva bolj ali manj životarila, križarstvo pa je vanje prineslo dosti razgibano življenje, ki je bilo na svojem začetku vidno predvsem kot odpor kleri-

kalne študentske mladine proti starinom, to je proti vodstvu SLS in akademskemu starešinstvu. Škof Jeglič je 16. novembra 1924 zapisal v dnevniku, da v SLS vre in kipi. Piše, da bodo sporočili študenti vodstvu SLS, da naj bo SLS res katoliška stranka, ki naj slovenske politike ne vodi iz Beograda, temveč iz Slovenije, in da se naj takoj izjasni za republiko. Klerikalni študentje so izdali tudi proglas s tako vsebino in Jeglič pravi, da je bil ta proglas naperjen proti absolutističnemu vodstvu SLS, Korošču, prof. Remcu, Natlačenu in gospodarstveniku Avseniku. Jeglič ugotavlja: »No, prav, naj v SLS završi... le na to naj pazijo, da se ne razbije«. Razumljivo je, da je vodstvo SLS z vso silo udarilo po mladih upornikih, pri tem udarcu pa se je poslužilo dvojne taktike. Ukazalo je prof. Ehrlichu, naj začne skrivaj zbirati okrog sebe zvesto in udarno jedro, sestavljeno iz revnih in od klerikalnih gospodarskih ustanov povsem odvisnih katoliških študentov. To jedro naj previdno in preudarno vzgaja za čas, ko bo njegov nastop potreben in na mestu. Tako je začel Ehrlich snovati prve začetke kasnejšega klerofašističnega gibanja okrog *Stráže v viharju*. Koliko in kako se je ta taktika na daljšo perspektivo obnesla, bomo še videli, dejstvo je, da je od početka snovanja te udarne skupine pa do njenega prvega javnega nastopa novembra 1934 minilo dobrih šest let. Druga taktična poteza vodstva SLS pa je bil takojšen udarec po Akademskem Orlu, kjer so imeli križarji zelo močne postojanke. Toda tu je SLS nalezela na nepričakovano oviro, na škofa Jegliča, ki se sprva nikakor ni dal vpreči v borbo SLS z Akademskim Orlom, pa čeprav je videl v postavitvi orlovskega duhovnega voditelja Rožmana za svojega koadjutorja »prst božje previdnosti« in še daleč ne samo ukrepa SLS. Ker Jeglič ni posegel v to borbo, jo je vodstvo SLS začelo samo, seveda brez uspeha. Po tem prvem neuspehu je vodstvo SLS pazljivo spremljalo delovanje Akademskega Orla in si zapisovalo vse izjave Križarjev, ki so bili včlanjeni v Orlu. Ko so ti začeli pisati v novo revijo *Krekove mladine*, v *Ogenj*, je našlo vodstvo SLS (torej ne škofija!) že v prvi številki krivoverski stavek, da je namreč vsak

krščanski socialist v kateri koli že organizaciji »prižigalna vrv, vodeča do smodnika«. Treba je bilo ugotoviti samo še avtorja, ki je bil Kocbek in ki je bil z drugimi Križarji (predsednik Akademskega Orla je bil Aleš Stanovnik) zelo aktiven v tej organizaciji. Tako je SLS formulirala obtožbo: Križarji so prižigalna vrv v Akademskem Orlu, ki ga hočejo uničiti. S to obtožbo je hitelo vodstvo SLS k Jegliču, a ta jim ni verjel. Potem je postala SLS nekoliko bolj previdna in je zahtevala od Jugoslovanske orlovske zveze, katere duhovni voditelj je bil prof. Rožman, naj Akademski Orel izključi samo Kocbeka, ali pa, naj Kocbek prekliče pisanje v *Ognju*.⁸⁶ Ker pa do te izjave ni prišlo, je izključila Jugoslovanska orlovska zveza vse Križarje iz Akademskega Orla; nato so ti izdali spomenico in v njej zelo dobro razkrili vse mahinacije in podlosti vodstva SLS. Kljub temu je bil Jeglič še vedno na strani izključenih in spor okrog tega se je zavlekel še v dobo začetkov diktature velikosrbske buržoazije. Jeglič je še 22. oktobra 1929 zapisal v dnevnik: »Mladi rod se razvija drugače, kot se je razvijal stari rod, od tod nasprotja in borbe«, a SLS je hotela dokončati borbo v Orlu v svojo korist. Ker je jeseni 1929 že začel groziti državni razpust Orla, je izrabila SLS tudi to priložnost, da bi pridobila Jegliča na svojo stran. Jeglič je zapisal v dnevnik, da ga je obiskal Natlačen z novico, da je Orel v nevarnosti in, da če »predsedstvo nima na svoji strani škofa, bo odstopilo«. Dalje je Natlačen zahteval, naj iz Akademskega Orla izključenega Draga Ulago ne štipendirajo več na fizkulturni šoli v Berlinu. Pred novico, da bi razpadel Orel, na katerega je bil Jeglič tako ponosen, saj je bil njegovo delo, je škof kapituliral in je celo obljubil, da denarno ne bo podprl Ulage, čeprav mu je obljubil podporo iz lastnega žepa. Spričo te kapitulacije pred SLS je Jeglič žalostno vzdihnil: »Koliko ponižanje, ker sem moral svojo obljubo spreminjati«. Tako je prišlo z Jegličevim pristankom 24. novembra 1929 do občnega zbora Jugoslovanske orlovske zveze, na katerem je bil Akademski Orel obsojen kot krivo-verski, še decembra istega leta pa je bil oblastno raz-

puščen ves Orel, čeprav je v vladi še vedno sedel dr. Korošec.

Vse to in tudi Koroščeva navzočnost v vladi velikosrbske buržoazije je neverjetno razburila katoliško študentsko mladino. Začeli so pobirati podpise v vseh klerikalnih študentskih društvih (Danica, Zarja, Borba, Cirilsko društvo ljubljanskih bogoslovcev) in za novo leto 1932 je dobil Korošec spomenico, ki so jo skoraj stoodstotno podpisali klerikalni študenti. V spomenici so mu odrekli vsako sposobnost pa tudi nadaljnjo pravico, lastiti si vodstvo slovenskega naroda.

Po Koroščevem izstopu iz vlade je bila SLS prisiljena na najostrejšo opozicijo, če si je hotela zaradi Koroščevega sodelovanja v Živkovičevi vladi rešiti vsaj še nekaj ugleda. Da je bil to samo manever, je mladina dobro sprevidela in se še naprej borila s SLS, ta pa se je, rešena skrbi režimske stranke, lahko nemoteno posvetila preganjanju uporne mladine. Cilj borbe SLS je v tem času, iztrgati Križarjem iz rok vsa klerikalna društva na univerzi. Ne vsa naenkrat, temveč enega za drugim.

Dne 8. novembra 1931 so vsa klerikalna študentska društva na univerzi, Danica, Zarja, Borba in Cirilsko društvo, sklenila akcijski sporazum z naprednim študentskim društvom Triglavom, v katerem se je že močno čutil vpliv mladih slovenskih komunistov. Ta akcijski sporazum je bil sklenjen za skupni nastop pri demonstracijah proti režimu JNS in za razširitev ljubljanske univerze. Ta akcijski sporazum, ki je izvedel toliko stavk, da je bila univerza v šolskem letu 1931/32 odprta vsega skupaj le dva meseca, je ostal v polni veljavi do konca 1932. V veliki stavki in protirežimskih demonstracijah na začetku l. 1933 so komunistični študentje 14. januarja 1933 izobesili na univerzi rdečo zastavo in slišati je bilo parole, kot na pr. »živela sovjetska balkanska republika«. Zato je nastalo za katoliške študente vprašanje, ali še s komunisti ali ne več, in vsa društva razen Cirilskega društva so se izjavila za sodelovanje. V tem času pa je nastopil Ehrlich s svojo avantgardo, ki jo je uril in pripravljaj že dolgo časa. Da bi razčistili nekatere pojme in nejasnosti med katoliškimi študenti (Kri-

žarji) in komunisti, se je začela vrsta debatnih večerov, na katerih so bili prav Križarji tisti, ki so ostro napadali papeža, njegovo Quadragesimo anno, klerikalizem in vodstvo SLS. Tem večerom je kot opazovalec s svojo gardo prisostvoval tudi Ehrlich, kadar pa je hotel govoriti, mu Križarji niso dali besede. Zato je je izvedel »udar« v katoliških študentskih vrstah, to je bojkotiral je te debatne večere in jeseni 1932. s svojo gardo na juriš zavzel prvo križarsko postojanko, študentsko društvo Zarjo.⁸⁷ Slovenec je 8. februarja 1933 prinesel prvo javno Ehrlichovo izjavo, s katero je napadel komuniste in Križarje, ki izrabljajo »manifestacije celokupne akademske mladine za univerzo v svoje prevratne komunistične svrhe« in si prisvajajo monopol vodstva pri manifestacijah. Ker je bil juriš na Zarjo zaradi nepazljivosti Križarjev razmeroma lahak, se je Ehrlich spravil na drugo katoliško društvo, na Borbo. Tej je pisal 4. maja 1933, naj se »odbor jasno izrazi, če sprejme smernice, ki jih cerkvena avtoriteta določa glede socialnih vprašanj«. Ker Borba ni odgovorila, ji je Ehrlich v soglasju s škofom Rožmanom postavil ultimatum: če ne bo odgovorila do 25. maja, bosta to razumela, kot da zavzema do papeža odklonilno stališče! Toda tudi to pot Borba ni odgovorila, zato ji je Ehrlich zagrozil, da jo bo vrgel iz Akademskega doma. Pisal ji je v imenu Stavbne zadruga Akademskega doma in zahteval, naj odgovori na dvoje: če priznava Quadragesimo anno kot avtoritativno izjavo in kot tako obvezno za katoličane, in, če zavrača marksizem, ki ga ta okrožnica obsoja. Na to pismo je zahteval odgovor do 20. maja, sicer bo Borba zletela na cesto. Na vse to je potem Borba odgovorila v posebni brošuri, kjer je tudi izjavila, da se pridružuje enotni fronti študentske mladine, da se ne boji tudi največjih žrtev, kajti »bodočnost pripada nam«.⁸⁸ Čeprav je Borba takoj zletela na cesto in je bila obsojena kot komunistična, je bilo to za SLS še vse premalo: Ehrlichu se je posrečilo prepričati takratnega bana JNS režima dr. Marušiča, da je Borbo novembra 1933 razpustil kot komunistično.

Kljub dosedanjim uspehom se je za odločilni spopad s Križarji čutila SLS še vedno prešibko. Zato je

posegla po novi taktiki, tolči nepokorne študente s klerikalnimi študenti samimi. Ker je bila za to Ehrlichova garda le premajhna, je ustanovil škof Rožman julija 1933 Mladce Kristusa kralja, in to kot dijaško srednješolsko Katoliško akcijo, jeseni 1934 pa se je tudi Ehrlichov krog že toliko povečal, da je lahko nastopil s *Stražo v viharju*. Oboji, Stražarji kot Mladci, ki so tudi že prihajali na univerzo, so se morali v šol. letu 1934/35 vpisati v Danico in tako se je pri volitvah društvenega odbora v tem letu SLS posrečilo iztrgati to društvo Križarjem.

Tako je bila končana prva diferenciacija v taboru katoliške študentske mladine. Kar je bilo zdravega, je ostalo v »enotni fronti slovenske mladine«,⁸⁹ in to ne glede na svetovni nazor in versko prepričanje, proti tej fronti pa je začela SLS ustvarjati »enotno in v načelih jasno katoliško fronto, ki se je oblikovala v prečiščenih in pomlajenih društvih Danici in Zarji.«⁹⁰

Toda ta zmaga je klerofašiste uspavala in zato se je Križarjem v času od julija 1935 do aprila 1936 posrečilo dobiti znova premoč v Danici in Zarji. Ko je prišlo 1936. do prvega trenja med škofovimi Mladci in Stražarji SLS (prvi so namreč trdili, da je treba v smislu papeževe okrožnice tudi študentska društva organizirati »po stanovih«, to je za filozofe posebna, za juriste posebna itd., Stražarji pa so se temu upirali), so dobili Križarji jeseni 1936 znova premoč v društvih, v katerih so se spet začela razna predavanja in debatni večeri. Leta 1937 so društva Danica, Zarja in Savica (katoliške študentke) priredila prvi ideološki tečaj v Bohinju, kar je pripeljalo do tega, da so se v vrstah klerikalne študentske mladine izoblikovali trije tabori: Mladci, Stražarji in — tako imenovani tretji tabor — Križarji. Zaradi spora z Mladci so Stražarji jeseni 1937 izstopili iz Danice in Zarje, leto dni nato pa so Križarji zopet izgubili Danico, potem pa so vsi vstopili v Zarjo in jo spremenili v svojo trdnjavo. Pomladi 1939 je stopila tudi Zarja v narodnoobrambni blok na ljubljanski univerzi, katerega iniciator je bila KPS. V letih 1939 in 1940 je imela Zarja drugi in tretji tečaj v Bohinju, nato pa so jo črtali iz »seznama po-

možnih sil Katoliške akcije«, in jo tako cerkveno ob-
sodili.⁹¹

S tem smo na kratko pregledali razvojno pot tako imenovane krščansko-socialistične skupine. Videli smo, da to ni bila enotna skupina in da sta v njej prevladovali dve smeri: veliko bolj progresivna delavska smer v JSZ in inteligenčna smer Križarjev, ki so bili v več oblikah zelo aktivni. Že Kardelj in Kidrič sta ugotovila, da je ta skupina rastla in se razvijala kot opozicija v slovenskem klerikalnem taboru ter je v tem smislu naredila progresivno pot. JSZ je sprožila idejo o skupni delavski in ljudski fronti, Križarji pa so pravilno razumeli slovenstvo in ga močno poudarjali, borili so se proti SLS, ki je zaslužnjevala vero, borili so se proti fašizmu in fašističnemu Vatikanu itd. Del skupine krščanskih socialistov je končno našel tudi pot do Partije, in to najprej in v dokaj popolni obliki v okviru JSZ, v OF pa se je vključil tudi ostali del, in to prav po zaslugi JSZ. Kakšno razvojno pot je v dobi narodnoosvobodilne vojne napravila krščansko-socialistična skupina, bomo še videli. Nedvomno je bil njen krščanski svetovni nazor velika ovira pri hitrejšem razvoju, ovirali pa so krščanske socialiste tudi zavestni in objektivni ostanki klerikalizma ter klerikalne tradicije. Omenili smo že zanimivo Koblarjevo ugotovitev, da je bil spor med Križarji in SLS tako velik, globok in resničen, da je Križarjem manjkalo že takrat samo še poguma in bi lahko dokončno obračunali s svojo preteklostjo. To so posamezniki prej ali slej storili šele za narodnoosvobodilne vojne, torej vsaj deset let kasneje, ko je Koblar zapisal to povsem pravilno ugotovitev.

Demokratični del Sokolov. Po Kidričevih ugotovitvah je ta skupina nastala v borbi z reakcionarnim liberalnim taborom, katerega edina želja je bila, brezobzirno zavladati nad slovenskim narodom, in to s kakršno koli pomočjo in v kakšni koli obliki. Skupina Sokolov ali imenovana tudi demokratično krilo v Sokolu, ki se je priključilo OF, je svoj razvoj doživela tudi že v stari Jugoslaviji; bila je bolj homogena in enotna kot skupina krščanskih socialistov. Na drugi strani pa ta skupina ni bila

samo sokolsko gibanje, temveč je bilo v njej vključeno tudi nadaljevanje naprednih idej svobodomiselnih liberalnih mladine, ki so se pojavljale v nekaterih liberalnih študentskih društvih.

Od liberalnih študentskih društev je bil najpomembnejši Triglav, ki je bil ustanovljen že 1875. leta v Gradcu; po prvi vojni so ga prenesli v Zagreb in ga 1922. ustanovili tudi v Ljubljani. V bivši Jugoslaviji si Triglav ni bil kmalu na jasnem o svojih nalogah, zato je hodil po starih poteh, živel v brezdelju in zapadal v brezidejno orientacijo »jugoslovanskega« naprednjaštva. Če se je v klerikalnih študentskih organizacijah pod vplivom križarstva pojavila opozicija proti političnim starinom že l. 1924, je prišlo do podobnih pojavov tudi v Triglavu, vendar dve leti kasneje. Tudi tu so starini odpor likvidirali, uporni začetki pa so le bili. Do pravega preloma s starini pa je prišlo v Triglavu šele l. 1931, ko je v njem prevladala »mladina z novimi pogledi na naše domače in svetovne probleme«,⁹² ali drugače povedano, ko je v Triglavu prevladal vpliv mladih komunistov. Kot že rečeno, je Triglav dosegel akcijsko enotnost s klerikalnimi študentskimi organizacijami in tudi v Triglavu so organizirali vrsto predavanj, ki so obravnavala nacionalno, gospodarsko in predvsem socialno problematiko. Tako se je Triglav kmalu odrekel lažnemu integralnemu jugoslovanstvu ter je prešel v slovenski in s tem v edino pozitivni jugoslovanski tabor. Dalje je Triglav spoznal, da je rešitev slovenskega vprašanja v najtesnejši zvezi s socialno-gospodarsko preobrazbo, članstvo se je poučevalo o krivičnosti tedanjega družbenega reda in tako je Triglav vedno bolj prehajal v razredno-marksistični svetovni nazor.⁹³

Triglav je torej kot napredno liberalno študentsko društvo nujno moral priti v konflikt s starini, vendar ta konflikt nekaj časa ni bil na zunaj tako viden. Ko je prišlo v začetku 1933 do javnega konflikta, je bil Triglav že v rokah komunistov. Sprva si je starešinstvo pomagalo tako, da je postavilo nekaj upornikov pred društveno častno razsodišče. Na ta ukrep je Triglav odgovarjal, da se v njem zbirajo člani svobodnega in kritičnega duha ter da premišljajo o proble-

matiki sodobnega življenja. Dalje je naglašal, da je za triglavansko družbeno življenje odločilna socialna orientacija članstva in da se društvo ne spušča v politična strankarska vprašanja, poudarja pa slovenstvo, katerega najvidnejši izraz naj bi bili popolna ljubljanska univerza in še neustanovljena akademija znanosti in umetnosti.⁹⁴ Tako je prišlo 9. februarja 1934 do sestanka Triglavancov v Mariboru, kjer so ugotovili, da je prišel Triglav do prepričanja, da bo »svet odrešil edinole marksizem in da je v njem edina rešitev za našo mladino. Zato je marksizem oficialni program društva, zato nasprotuje nacionalizmu kot mednarodnemu gibanju, ki se izraža v nasilju in nesvobodi.«⁹⁵ Tako je ta mariborski sestanek postavil Triglav pred izbiro, ali pustiti študentom popolno svobodo ali ne. Zborovanje se je odločilo za drugo pot. (»Menda pa le ne bomo gojili marksistične celice pod programom nacionalizma.«) Nato je posegla vmes policija in je februarja 1934 razpustila Triglav. Komunisti in napredni liberalni študenti so nato ustanovili Mladi Triglav, ki ga je razpustila Koroščeva policija aprila 1936.

Pri napredni liberalni slovenski študentski mladini je bila pot do marksističnega svetovnega naziranja in do Partije hitrejša kot pri napredni katoliški mladini, in to preprosto zato, ker liberalizem kot svetovni nazor in kot strankarsko gibanje ni nikdar nosil s sabo tolikšne in tako raznovrstne miselne in tradicionalne navlake kot katolicizem in klerikalizem.

Popolnoma drugačno pot pa je šla diferenciacija v vrstah slovenskega sokolstva. Po zakonu o Sokolu kraljevine Jugoslavije z dne 5. decembra 1929 naj bi tudi slovenski Sokol, včlanjen v Jugoslovanski sokolski zvezi, postal sestavni del Sokola kraljevine Jugoslavije, če hoče še delovati. Na izredni skupščini Jugoslovanske sokolske zveze 15. decembra 1929 je bilo v Beogradu poudarjeno, da je novi zakon izšel brez iniciative in vednosti sokolskega vodstva ter da je Sokol, temelječ na idejah Tyrša in Fügnerja, organizacija »privatne iniciative, ki dela po načelu en narod, ena država, eno sokolstvo«. Vendar je bila izglasovana večinska resolucija, da se dosedanja Jugoslovanska sokolska zveza priključuje Sokolu kraljevine Jugosla-

vije, hrvaška delegacija pa, ki se s takojšnjo priključitvijo ni strinjala, je bila preglasovana.⁹⁶

Ves čas do nastopa režima JRZ je Sokol poudarjal, da je nepolitična in versko tolerantna organizacija. Isto je trdil še tudi za režima JRZ, le s to razliko, da je v Objavi 6. septembra 1935 temu dodal: »Ne tražeći pomoći sa strane i ne vezuje se za nikakav režim«.⁹⁷

Z nastopom režima JRZ, ki je že na začetku pokazal vse znake in metode fašizma tako v notranji kot zunanji politiki, v Sloveniji pa je še posebej kazalo, da se začenja razdobje klerofašizma, se je vodstvo slovenske JNS (Kramer, Pucelj) znašlo pred zelo neprijetnimi problemi. Več kot očitna povezava slovenskega kapitala s kapitalom velikosrbske buržoazije je na eni strani pomenila privilegiranje klerikalnega kapitala v Sloveniji, na drugi strani pa veliko konkurenčno nevarnost za kapital, do katerega je slovenska JNS prišla z različnimi in tudi nemoralnimi transakcijami. Tako predstavnikom tega dela liberalnega kapitala, ki so imeli vodilne položaje tudi v slovenskem Sokolu, ni preostajalo drugega, kot najprej storiti vse, da klerikalnega leva ne razdražijo, v daljši perspektivi pa povezati usodo svojega kapitala s klerikalnim, kar se je kasneje tudi zgodilo. V tej luči je treba gledati tudi na spor, do katerega je prišlo v ljubljanskem Sokolu. Akcija JNS, ki naj bi privedla do povezave z JRZ, kar je v Sloveniji pomenilo s klerikalizmom, je privedla v ljubljanskem Sokolu do zaostritve spora med svobodoljubnimi demokratičnimi člani in vodstvom Sokola (Pestotnik, Bevc). Zanimivo je, da ta spor ljubljanskih sokolskih organizacij ni oslabil, temveč jih je celo okrepil, ne samo moralno, temveč tudi kvantitativno.⁹⁸ To je dokaz, da je bila akcija JNS v ljubljanskem Sokolu protidemokratična, vrste ljubljanskega Sokola pa so bile prežete s tistimi demokratičnimi prvini, s katerimi in ob katerih so se vzgajali v telovadnicah.

Do prvih trenj med vodstvom ljubljanskega Sokola in med demokratičnimi člani je prišlo pravzaprav še za režima JNS (1935), vidnejša pa so postajala trenja l. 1936, ko si je demokratična opozicija v Sokolu ustvarila svoje lastno glasilo *Sokol* in je v njem ob-

javila resolucijo zboru društvenih načelnikov ljubljanske sokolske župe, ki je bil 16. febr. 1936.⁹⁹ V resoluciji zahtevajo načelniki svobodo udejstvovanja kot predpogoj za pravilno vzgojo posameznika, če hoče postati svoboden, delaven, samostojen in samozavesten Jugoslovan. Dalje zahtevajo, da je potrebna »svobodna organizacija« zato, ker je vir sokolske misli, vzgoje in napredka samo v iniciativnosti, brez katere ni svobode. Dalje zahteva resolucija popolno enotnost v delovanju sokolskih organov ter končno poudarja, da je edina pravilna smer sokolskega delovanja »sokolska telesna vzgoja in delo v telovadnici«.

Če bi ne poznali ozadja borbe med članstvom in vodstvom, bi resolucija ne pomenila mnogo. Zato je resolucijo pojasnilo župno načelstvo, ki pravi, da je sokolstvo do 1929. obdržalo »iz lastne moralne moči svojo čistost, načelno jasno smer in ohranilo čiste roke«. Že za režima JNS pa je postal zakon o Sokolu kraljevine Jugoslavije plen samovolje nekaterih sokolskih voditeljev, kar je pripeljalo do tega, da so pričeli onemogočati delo resnim in vestnim sokolom, telovadnice so se praznile, »politične nagrade so izrivale prostovoljno delo in postale dnevnice priganjačem demoraliziranih političnih samozvancev... Ne zakon, ampak samovoljni špekulanti z zakonom so spačili sokolstvu pravi obraz in izraz... Sokolstvo ne more postati ne politična, ne gospodarska organizacija, še manj od kakršne koli politične akcije odvisna podružnica«.

Vidni začetni odraz spora je bil torej začetek obračuna demokratičnih sokolskih članov z reakcionarnim vodstvom (Pestotnik, Bevc). Prvi udarec klerofašističnega režima po Sokolu v Sloveniji, in to v obliki zahtev društva Krščanska šola, pravzaprav ni več zadel sokolskega vodstva, ki je bilo na poti v likvidacijo že pred režimom JRZ, temveč demokratične sokolske upornike. Na svojem zborovanju je namreč Krščanska šola 3. maja 1936 med drugim zahtevala, da mora biti verouk v vseh šolah osrednja sila pri vzgoji značajev, ne pa Sokol, ker ta še vedno vztraja pri Tyrševih vzgojnih principih, ki jih je bil že obsodil jugoslovanski episkopat.¹⁰⁰ Na to obtožbo

nista reagirala Pestotnik ali Bevc, temveč uporniki, in to zelo ostro. Udarili so po Vatikanu in po njegovih podružnicah v Sloveniji (cerkev, duhovniki, JRZ), kar je bilo takrat — objektivno vzeto — prav tako smelo in revolucionarno dejanje kot na primer Kocbekov nastop v *Domu in svetu*. Sokolska župa, ki je bila v rokah upornih demokratov, je takole odgovorila Krščanski šoli: »Za hrbtom poštenih in idealnih slovenskih staršev, ki so jedro naroda, vidimo pestro in mešano skupino brezčutnih, oblastiteljnih napadalcev, ki preže, da naši materi iz naročja iztrgajo njenega otroka in ga vržejo v duševno robstvo tujcu. Na usta staršev varljivo polagajo, od nikogar pooblašteni, še iz predvojnega robstva znane usodne zahteve, ki so slepile naš narod, da je razmetaval na avstrijskih bojiščih na tisoče žrtev... V živem spominu na svojo politično in gospodarsko oblast nad Slovenci pod zaščito habsburškega trona, avstrijske aristokracije in protinarodnega političnega Vatikana snujejo v svoji izprijenosti na preizkušene varljive načine zopet si podjarmiti narod in razpolagati z njegovo telesno in duševno silo kot svojo lastnino. Ne gre za versko življenje, za čista krščanska moralna načela, za notranjo čistost in plemenitost človeka... Gre pred vsem izključno za posvetne, dalekosežne, narodu nevarne politične in gospodarske cilje«. Nato je dala župa naslednjo izjavo: »Odločno odrekamo vsakomur pravico, posegati v svobodo naše organizacije in odrejati vzgojne osnove in smeri. Narod ni prazna beseda... V svetovni vojni je narod zapustil svoje katoliške voditelje... Sokol izvršuje v narodni organizaciji prostovoljno telesno vzgojo poedinca po načelih čiste, po spoznanju dognane in nezapovedane resnice, po moralnih in etičnih načelih svobodne osebnosti. Osrednje načelo sokolske vzgoje je delo in odgovornost... Mi nismo politična, ne gospodarska organizacija, ne posegamo v delokrog verskih in političnih organizacij in ne zahtevamo oblasti nad narodom. S popolno vdanostjo stvarnemu smuru oblikovati potom telesne vzgoje sposobnega, plemenitega, svobodnega in odgovornega človeka, ki mu je delo in odgovornost veselje in ponos, vršimo nesebično prevzeto nalogo in brez nagrad... Nikdar več

nočemo doživeti dobe, da bo kdor koli v mladini ubijal narodno zavest.«¹⁰¹

Prvi vidni udarec reakcionarnega sokolskega vodstva je bila ustanovitev konkurenčne revije *Sokolu*, *Sokolska volja*. Ljubljanska župa je revijo odklonila kot nepotrebno, razen tega pa tudi zato, ker člani konzorcija sploh niso bili člani Sokola. Proti klerofašizmu in JNS so se izjavile sokolske župe Ljubljana, Maribor in Novo mesto ter dejale: »Katoliška akcija, lažni liberalizem, lažni demokratizem ne dopuščajo svobodnega razvoja, zavajajo narod v zavisnost in ga izročajo tujemu vplivu.«¹⁰²

Da bi rešila, kar se je še dalo rešiti, je povabila JNS v Slovenijo celo Živkovića, predsednika JNS. Toda ta Živkovićeve misija v začetku junija 1937 se spričo velikih demonstracij, ki jih je organizirala Ljudska fronta, ni obnesla. Brutalni umor klerikalnega študenta, kar je bilo delo JNS, je povzročil požig sokolskega paviljona na letnem telovadišču v Tivoliju, kar je bilo delo slovenskih klerofašistov. Ustanovitev Slovenskih fantov, udarne pesti slovenskega klerofašizma, kar je popolnoma ustrezalo nemškim SA oddelkom, je izzvalo izjavo sokolskih žup Celje, Kranj, Ljubljana, Maribor in Novo mesto dne 17. junija 1937, v kateri je bilo rečeno, da sokolstvo ni v nobenem primeru zapustilo sokolske idejne in delovne smeri ter ni prekoračilo svojega delovnega področja. Zato bo Sokol v sedanjem času branil čistost sokolske misli, varoval čast sokolske organizacije in čuval svoje imetje. Župe pozivajo vse Sokole, naj disciplinirano in dostojanstveno izvršujejo odrejene dolžnosti, ki jim jih nalaga sokolsko delo.¹⁰³ Pomemben je bil tudi velik Obrambni zbor ljubljanskega sokolstva, ki se ga je udeležilo nad 3000 članov.

Junija 1937 je moral na pritisk od zgoraj odstopiti župni načelnik Fr. Lubej, iz solidarnosti pa je odstopila tudi vsa župna uprava. Zato je prišlo do izredne skupščine 4. julija na Taboru, ki je odobrila dotedanje delo župne uprave, odobrila vse pisanje v reviji *Sokol* ter tudi odobrila odstop župnega načelstva in uprave »zaradi stanja, ki ga je povzročilo preganjanje župnega načelnika«; nato je znova poverila

funkcije preganjanemu vodstvu s pozivom na zvezno upravo, da to potrdi.¹⁰⁴ Tako je bil položaj trenutno rešen ugodno za upornike. Na redni skupščini je bila 27. marca ponovno izvoljena stara uprava, a JNS tudi ni mirovala. Zoran Polič je poleti 1938 zapisal še tole: »Verujemo v besede naših voditeljev, verujemo v ideale, ki nam jih slikajo. In vendar čutimo ob njih besedah, da ni vse v redu ... Potrebno bi bilo dejanje, ki bi uresničilo lepe misli.«¹⁰⁵ Toda, ko bi morala biti avgusta v Mariboru proslava dvajsetletnice obstoja Jugoslavije in ko bi moral na tej proslavi nastopiti na pritisk reakcionarnega sokolskega vodstva tudi Sokol, in to skupaj s Slovenskimi fanti ter vpričo klerikalnih in liberalnih veljakov, se je temu ljubljansko sokolstvo odločno uprlo. Do tega upora je prišlo na seji 9. avgusta 1938, kjer so nastop skupno s Slovenskimi fanti odločno zavrnil, vodstvo JNS pa ožigosali, da misli proslavo spremeniti v volilni in režimski manever. Tednik *Tabor* je 3. septembra 1938 zelo jasno napadel Kramerja, Puclja in Ljotiča ter zapisal: »Ali bomo sledili tem reakcionarjem, sumljivim politikanom in narodnim izdajalcem? Mi hočemo demokracijo, socialni napredek, mir in zvezo s slovanskimi narodi. Danes, ko je vsa slovenska demokracija pred tem, da složno in enotno nastopi, Sokoli ne moremo ostati ob strani.« Toda kmalu nato je udarila JNS: zvezna uprava je odstavila vse člane župne uprave in župnega strokovnega odbora ter postavila novo župno upravo z naročilom, naj čimprej skliče občni zbor. Ta je bil 16. oktobra 1938 na Taboru in na veliko jezo JNS je ponovno zmagala lista stare župne uprave.¹⁰⁶ Ker je bil to izredni občni zbor, je zato moralo priti do rednega občnega zbora, ki je bil 26. februarja 1939 in se nadaljeval 5. marca, na katerem je bila znova izvoljena lista upornikov proti listi JNS. Zvezna uprava pa te izvolitve ni hotela potrditi in je poverila upravo župe listi JNS, ki je bila seveda v manjšini (102 : 57).¹⁰⁷ Tako je prešla »levica« v odkrito borbo z JNS; 15. aprila 1939 je zahtevala zbor ljubljanskih sokolskih vaditeljev, nadalje je zahtevala, naj vodstvo župe prevzame izvoljena uprava, ali pa bodo vaditelji odstopili, kar bi praktično pomenilo zapreti telovadnice.

Odgovor na to je bil, da so dobili uporniki Fr. Lubej, Zoran Polič, Dušan Podgornik, Janez Porenta, Lojze Lubej, Viktor Repič in Miloš Brelih 24. aprila 1939 obtožnico, v kateri je bilo rečeno, da so »uporniki in eksponenti tajnih sil«. Disciplinska preiskava proti njim se je začela 25. maja, tej so sledile še druge in so se vlekle vse do zime, rezultat pa je bil veliko število izključenih upornikov. Vse te izključitve so bile pravzaprav priprave za nov občni zbor, kjer so hoteli eksponenti JNS v Sokolu zmagati. Tako je 22. januarja 1940 na občnem zboru na Taboru, ki so ga sklicali pod zaščito Natlačenove policije, zmagala lista JNS, kajti demokratično članstvo spričo tolikih izključitev tedaj v nobenem primeru ni moglo zmagati.¹⁰⁸

Na prvi pogled je jasno, da pri tej »Taborski revoluciji« ni šlo za neko breznačelno borbo ali, še manj, samo za borbo za odborniška mesta v ljubljanski župni sokolski organizaciji. To je bil svojski in zelo zanimiv revolucionarni proces svobodoumnih, pa tudi močno socialno usmerjenih demokratičnih članov Sokola, izoblikovanih predvsem po Tyrševih idejah in, kot so sami ves čas poudarjali, v sokolskih telovadnicah. Ta proces je moral nujno zadeti ob reakcionarno JNS in se je zato tudi spremenil v načelno borbo med demokracijo in reakcijo v Sokolu. Ker je bila ta borba progresivna, je nujno vodila te progresivne borbe tudi do prvih stikov s Partijo, do katerih je prišlo malo kasneje kot pri JSZ, proti koncu leta 1940. Nato je sledila povezava s KPS v akcijski enotnosti za Društvo prijateljev Sovjetske zveze in 13. februarja 1941 se je ta demokratična sokolska skupina konsolidirala tudi organizacijsko, z osrednjim in širšim vodstvom.¹⁰⁹ In v tej organizacijski obliki — kakršne pri krščansko-socialistični skupini ni bilo, je prešel Sokol tudi v OF.

Pri obravnavanju teh dveh ustanovnih skupin OF, tako imenovane krščansko-socialistične in sokolske, smo lahko opazili, da sta imeli obe nekaj skupnega, namreč odpor mladine do reakcionarnega vodstva dveh slovenskih političnih taborov, klerikalnega in liberalnega. Od kod ta revolucionarni duh med mladino? Nekaj ga je treba vsekakor iskati v znani tradicionalni buržoazni »borbi generacij«, toda ta ne bi

nikdar privedla mladine do še naprednejših pogledov, če bi ne navezala najtesnejših stikov s Partijo, in to zlasti s Partijo na takratni ljubljanski univerzi, kjer se je nekako v letih 1938 in 1939 tudi dokončno utrdila.

Dejstvo je, da so že *Rdeči signali*, glasilo komunistov na ljubljanski univerzi, ob prvih poskusih utrjevanja velikosrbske diktature v Sloveniji odigrali pomembno vlogo pri razgibavanju revolucionarne miselnosti in dejavnosti takratne akademske mladine. V letih 1933—1938 je bil na ljubljanski univerzi dobro razvit napredni študentski tisk: *Akademski glas* (1933 do 1935), glasilo *1551* (1936—1938) in ilegalno glasilo *Slovenski študent* (1936/37). Razen tega je bilo na univerzi več levičarskih študentskih društev: klub neodvisnih akademikov Mladi Triglav (1934—1936), agrarni akademski klub Zemlja (1937—1938) in izredno pomemben Slovenski klub (1936—1941).

V vseh teh letih pa je mogoče opaziti v delu in življenju Partije na ljubljanski univerzi tudi levo in desno skupino. Prva je imela svojo oporo v Njivi in med montanisti ter je bila proti vsakemu sodelovanju z drugimi študentskimi skupinami. Tako levičarska gesla te skupine niso dosti pomenila, kajti vsa njena dejavnost je vodenila pravo revolucionarno dejavnost in delo Partije, predvsem pa ljudskofrontovsko aktivnost. Desni odklon se je močno približeval takratnemu maloburžoaznemu »samoslovenskemu gibanju«, ki se je oblikovalo v borbi z vedno močnejšim pritiskom velikosrbske buržoazije na slovenski narod. Slabost desničarjev je bila v tem, da so akcije omejevali le na legalna sredstva in da so omejevali teoretični študij na samoslovenske probleme. Skupina je bila zasidrana najprej v *Akademskem glasu*, nato v *1551*, a tudi v Mladem Triglavu in spočetka v Slovenskem klubu.

Z veliko pomočjo dobro se razvijajočega mladinskega partijskega gibanja od zunaj si je lahko Partija na ljubljanski univerzi priborila prvo zdravo oporo na medicinski fakulteti; afirmirala se je na 1. partijski konferenci na univerzi jeseni 1937 in nazadnje tudi v Slovenskem klubu. Koliko so poprejšnje ne-

zdrave razmere v Partiji na univerzi škodovala njenemu zdravemu razvoju, je dobro razvidno tudi iz postopnega naraščanja članstva. V letih 1934—1937 je bilo le okrog 15 članov, prvo leto razčiščevanja se je število povzpelo že na okrog 35, v naslednjih letih pa na nekaj čez 40. Tako je bila partijska celica na ljubljanski univerzi leta 1938/1939 najmočnejša partijska celica v Sloveniji.

Po razčiščenju je odigral Slovenski klub izredno pomembno vlogo. Njegovo delo se je razvijalo predvsem v dve smeri, v tedenska interna in javna predavanja o najrazličnejših političnih, kulturnih in strokovnih vprašanjih ter v združevanje študentov pri narodnoobrambnem delu, ki je predstavljalo eno od tedanjih glavnih nalog KPS. Tudi na ljubljanski univerzi so se začele narodnoobrambne akcije kmalu po priključitvi Avstrije k Nemčiji. Tako je organiziral Slovenski klub velike demonstracije, ki pa jih je policija razgnala. Poleti 1938 je začel Slovenski klub z delovnimi tabori v narodno in socialno ogroženih krajih. Prvi tak tabor je organiziralo že levičarsko društvo Dom visokošolk leta 1937 v Adlešičih v Beli Krajini, leta 1938 v Zg. Kapeli na Kozjaku, 1939. na Rodnem vrhu v Halozah in 1940. v Lipovcih v Prekmurju. Prvi delovni tabor Slovenskega kluba pa je bil l. 1938 v Šent Danijelu, ki so mu sledili tabori na Kočevskem, na Ojstrici nad Dravogradom in pri Sv. Duhu v Halozah.

Pomembno delo Slovenskega kluba je bila ustanovitev Narodnega akademskega bloka 16. marca 1938, ki je prvič v zgodovini ljubljanske univerze med obema vojnama združil vse študente. Naloge bloka so bile mnogovrstne, od ustanovitve akademske strelske legije, vaj v streljanju in tečajev za prvo pomoč do pozivov lastnikom kinematografov, naj pazijo na vsebino filmov, in slovenskim umetnikom ter javnosti, da »kdor se v tem trenutku upira težnji po strnjjenosti narodnih sil, skuša ovirati narodnoobrambno delo in ga izkoriščati za strankarske namene, zapušča narodne vrste, dela z roko v roki s sovražnikom, je izdajalec domovine in države.«

Po dobrem letu so iz bloka izstopili klerofašistični študenti, ker nikakor niso mogli uničiti vodilnega vpliva Slovenskega kluba, kmalu za njimi pa so izstopili tudi ljotičevci (Enotnost). Toda blok se po zaslugi Slovenskega kluba ni razbil; v njem so ostali še klerikalni Zarjani in liberalni disidenti iz Jugoslavije. Blok je izdal še vrsto letakov in brošur z narodno-obrambno vsebino ter organiziral vrsto množičnih izletov.

V šolskem letu 1940/41 se je dejavnost Slovenskega kluba povečala z zbiranjem podpisov za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze, z akcijo za izpustitev v Franciji interniranih španskih borcev in za izpustitev interniranih podpisnikov proglasa Zveze delovnega ljudstva Slovenije, z velikimi manifestacijami ob predvajanju sovjetskih filmov itd. Slovenski klub je bil iniciator demonstracij na univerzi ob promociji dr. Korošca za častnega doktorja, aprila 1940 je organiziral velike manifestacije ob odhodu delegatov na mirovni kongres v Beogradu. Klerofašistični študenti in policija je demonstracije razbila ter pozaprla več študentov. Proti veliki aktivnosti Slovenskega kluba so klerofašisti ustanovili Protikomunistično fronto na ljubljanski univerzi, začelo se je zapiranje antifašističnih študentov, vrstili so se odgoni v Ivanjico. Zelo pomembna dejavnost Slovenskega kluba izven univerze je bilo tudi delo s srednješolci, ki so imeli v tem času dvoje glasil, *Srednješolec* in *Slovenska mladina* ter društvo Vzajemnost s svojimi dramskimi krožki.

Ker policijsko preganjanje ni moglo zlomiti dejavnosti Slovenskega kluba, je posegel vmes univerzitetni senat (rektor Slavič, prorektor Rado Kušej, vsi dekani in prodekani), ki je 1. oktobra 1940 pismeno opozoril Slovenski klub na njegovo komunistično dejavnost, češ da ta presega okvir društvenih pravil. Senat je zahteval, naj izključijo iz kluba v 12 dneh vse komuniste. Hkrati pa je policija zaprla vse člane kluba zaradi klubovega letaka o zunanji in notranji politiki Jugoslavije. Že 22. septembra je senat zaradi komunistične dejavnosti razpustil društvo Dom visokošolk.

Od leta 1938/39 je bil vsekakor Slovenski klub tista velika sila, ki je gibala vse napredno študentsko življenje na ljubljanski univerzi ter tako pomagala tudi demokratičnim silam iz klerikalnega in liberalnega tabora k revolucionarnejši diferenciaciji.^{109a}

Oglejmo si sedaj na kratko še skupine, ki so se kmalu po 27. aprilu 1941 vključile v OF. Te so bile:

1. Društvo kmečkih fantov in deklet. Razvojno je bilo to društvo prvotno podmladek SKS (Pucelj-Prepeluh), ki se je kasneje vedno bolj približevalo JNS, hkrati pa si je v njem pridobivala vedno močnejše pozicije komunistična mladina.

2. Frakcija SKS, Slovenska zemlja ali kasnejša Kmečko-delavska stranka (dr. Lončar), ki se je v času diktature taktično vezala s HSS, v času Ljudske fronte in Zveze delovnega ljudstva pa se je začela približevati Partiji, vendar se z njo ni nikdar povsem vezala.

3. Frakcija SKS, ki je v povezavi z OF dobila ime ministrska skupina. Frakcija sicer ni imela nikjer na deželi zaslonbe, bivši ministri (Serbec, Marušič, Novak) pa, ki so to skupino sestavljali, so imeli določen vpliv med ljubljanskimi meščani in bivšimi pristaši SKS. Kidrič je o tej skupini zapisal: »Pristop te skupine je tedaj OF omogočil, odnosno olajšal, da je poleg drugih slovenskih družbenih razredov in plasti predstavljala tudi tisto slovensko buržoazijo, ki se ni takoj po aprilskem zlomu spečala z okupatorjem.«¹¹⁰

4. Skupina Stare pravde. Ta je nastala šele po okupaciji in so jo sestavljali razni posamezniki iz bivše JNS. Skupino je vodil inženir Nagodè (Dihur), ki je kmalu po ustanovitvi OF poskušal ovirati zbiranje narodnih sil v enotno osvobodilno gibanje, blatil je Partijo, hkrati pa uporabljal ultralevičarska socialna gesla ter s tem poskušal zožiti širino OF. Ob vprašanju Draže Mihailovića se je Dihur dokončno razkrinkal in so ga z njegovo skupino vred decembra 1941 vrgli iz OF.

5. Delavska enotnost. Čeprav te ne moremo šteti med politične formacije, vključene v OF, je vendarle predpostavljala važno združitev slovenskega delav-

stva v OF. Partija je dala pobudo za organizacijo konference Delavske enotnosti Slovenije, ki so se je udeležili predstavniki CK KPS, krščanskih socialistov iz JSZ in drugih organizacij amsterdamske sindikalne smeri. Na tej konferenci so dosegli pomembno strokovno enotnost vseh slovenskih delavskih strokovnih organizacij, tej enotnosti pa so se po napadu na Sovjetsko zvezo priključili še predstavniki socialistov, in to kot politične organizacije. Kidrič pravi, da je bila s tem delavska enotnost v Sloveniji vpostavljena v vsakem pogledu in se je tako delavski razred Slovenije udeležil osvobodilnega gibanja kot kompaktna celota. Delavska enotnost je stopila v OF tako kot celota kot preko svojih posameznih delov. V Ljubljani je bil ustanovljen glavni odbor Delavske enotnosti Slovenije, v katerega so stopili tudi predstavniki amsterdamskih strokovnih organizacij, predstavniki vodstva SSJ pa ne, vendar pa so pristali na delovanje Delavske enotnosti v OF ter so stopili v njene lokalne organizacije. Kidrič poudarja, da je vodstvo SSJ s tem dejansko likvidiralo politično vlogo socialne demokracije, kajti Delavska enotnost se je kmalu razvila v popolnoma enotno gibanje. Delavska enotnost je odigrala zlasti v prvem razdobju OF izredno pomembno vlogo. V delavskih krajih Slovenije so nastajali razen osnovnih organov OF tudi osnovni organi Delavske enotnosti. Bili so tudi primeri, ko v delavskih krajih spočetka iz kakršnih koli že vzrokov ni bilo moč ustanoviti terenskega odbora OF, ustanovili pa so osnovni organ Delavske enotnosti, ki je docela opravil svojo frontovsko nalogo in dolžnost osnovne organizacije Delavske enotnosti.

6. Omenili smo že, da je v vodstvu SLS prišlo do razkola, ko je del vidnih politikov, nezadovoljnih s politiko stranke, začel obsojati Koroščevo protislovensko in breznačelno delovanje. Ko je Korošec vključil SLS v JRZ, se je od SLS odcepila skupina »stara SLS« s federalističnim in avtonomističnim programom ter se v celoti vključila v OF.

7. Skupina aktivnih oficirjev bivše jugoslovanske vojske. Kidrič pravi o tej skupini takole: »Večina bivših jugoslovanskih oficirjev je z italijansko pen-

zijo posedala po ljubljanskih kavarnah ter kovala načrte za »osvoboditev«. Ker je imela ta skupina še nekakšen vpliv v malomeščanskih vrstah, je v tem brezdrlju predstavljala objektivno rezervo Draže Mihailovića, Partija pa, ki je hotela slovenski narod, združen v OF, dvigniti v oboroženi odpor, je potrebovala vsaj na začetku njihovo strokovno znanje. Tako se ji je posrečilo povezati del teh oficirjev v skupino in jih vključili v OF. Neposredno pa sta ponudila svoje sodelovanje kasnejšemu Glavnemu poveljstvu slovenskih partizanskih čet polkovnik Avšič in major Novak. Novak pa je bil CK KPS zaradi svojih ultralevičarskih zahtev o ustanovitvi nekakšne rdeče, ne pa narodnoosvobodilne vojske, sumljiv že od vsega začetka. Novak je postavil CK KPS tudi naslednje pogoje: 1. Nobene rekrutacije za oborožene oddelke v sedanjem položaju. Za oboroženo borbo je treba pripravljati samo spiske obveznikov, mobilizacijske načrte, skladišča orožja itd. 2. Ko se bo začelo mobilizirati, se bo vojska imenovala rdeča vojska. — Pri teh dveh pogojih je Novak vztrajal na dveh razgovorih, ki jih je imel z njim Bebler v imenu CK KPS. Na drugem razgovoru je bil navzoč tudi Avšič, ki je podprl Beblerjeve partijske zahteve, da je takoj treba začeti z oboroženo akcijo in da bo značaj nove armade dosti širši, narodnoosvobodilni.¹¹¹ Ta dva oficirja sta bila tudi v zvezi z že omenjeno ministrsko skupino. Spočetka v Sloveniji še ni bilo ničesar znanega o Mihailoviću izdaji v Srbiji, na propagando londonskega radia pa je gledal CK KPS z nezaupanjem. Brž ko je jugoslovanska vlada v Londonu poverila Mihailoviću vrhovno komando vseh jugoslovanskih oboroženih sil, je poslala ministrska skupina z vednostjo CK KPS k Mihailoviću Avšiča in Novaka zaradi informacij, toda brez kakršnih koli obveznosti za OF. Oba oficirja sta k Mihailoviću res prišla in ko sta se vračala, je dobil CK KPS pismo Vrhovnega štaba, da je Mihailović kljub dogovoru napadel partizane, ko so Nemci začeli z veliko ofenzivo proti osvobojenemu ozemlju v zahodni Srbiji. Prve novice o Mihailoviću je dobil IOOF v pismu Vrhovnega štaba z dne 17. novembra 1941, ki je bilo objavljeno v *Slo-*

venskem poročevalcu 9. decembra 1941. V isti številki je bilo objavljeno tudi Pismo iz Srbije, v katerem je bilo prav tako govora o Mihailovičevi izdaji. Ohranjeno je tudi pismo člana Vrhovnega štaba Kardelja, ki govori o Mihailovičevi izdaji.¹¹² CK KPS je takoj začel z množično kampanjo proti Mihailoviču, ki je popolnoma uspela. V tem sta se vrnila oba oficirja, Avšič z Mihailovičevimi poverilnicami kot njegov komandant za Slovenijo, Novak pa kot načelnik njegovega štaba. V kampanji proti Mihailoviču v Sloveniji sta se Avšič in ministrska skupina opredelili za OF in proti Mihailoviču, Novak pa je prešel na položaj Mihailovičevega agenta. OF je poverila Avšiču zbiranje bivših aktivnih oficirjev jugoslovanske vojske, kdo od oficirjev pa bo sprejet v partizanske oddelke, bo odločilo vodstvo OF.

8. Skupina prostovoljcev ob aprilskem fašističnem napadu na Jugoslavijo. Skupino so sestavljali tisti univerzitetni študentje-prostovoljci, ki so jih ob napadu na Jugoslavijo organizirali razni nacionalistični krogi. Skupina je kasneje skoraj v celoti prešla pod vpliv SKOJ.

9. Skupina štajerskih emigrantov. V Slovenijo je pribežalo pred Hitlerjevim terorjem mnogo štajerskih emigrantov, ki so se v glavnem vključili v OF kot posebna skupina. S to skupino bomo imeli opravka še pri obravnavi leta 1943, ko je delala neke posebne načrte in postavljala IOOF neke svoje predloge in zahteve.

10. Skupina slovenskih prostovoljcev, ki so bili za prve svetovne vojne na strani antante. Tudi ti so se vključili v OF in dobili v njej svojega zastopnika.

Razen teh skupin se je OF pridružilo še nekaj drugih kulturnih, športnih, ženskih in poklicnih organizacij. V celoti se je OF priključilo nekaj čez 20 različnih skupin.

Zdaj lahko nastane vprašanje, čemu vsi ti napori Partije pri tem tako imenovanem skupinskem združevanju v OF in, ali ne bi bilo že dovolj združevanje samo od spodaj, to je, da bi se slovenske ljudske množice pridruževale naravnost in neposredno OF? Potrebno je bilo, da se je Partija posluževala v Slo-

veniji dveh načinov. Tako je namreč postala OF tudi s formalne plati, gledano s stališča slovenske politične kontinuitete, edini upravičeni predstavnik slovenskega naroda. Kidrič pravi: »Zavedati se je namreč treba, da bi bilo v Sloveniji glede na gostoto prometnih žil in vseh vrst komunikacij ter glede na izredno gostoto nemških in italijanskih posadk partizansko gibanje popolnoma nemogoče, če ne bi imelo krepkega, smotrno ustvarjenega in vodenega množičnega političnega zaledja.«

Oglejmo si še vertikalno strukturo OF. Vrh OF je predstavljal Vrhovni plenum OF, ki so ga sestavljali predstavniki vseh omenjenih skupin, vključenih v OF. Izvršilni organ Vrhovnega plenuma je bil Izvršni odbor OF (IOOF), ki so ga sestavljali le predstavniki ustanovnih skupin ter sekretariat IOOF. Tega so sestavljali po en predstavnik KPS, krščanskih socialistov in demokratičnih Sokolov. Že od maja 1941 je obstajal tudi Pokrajinski odbor OF za Štajersko ali Severno Slovenijo, mnogo kasneje pa so nastali še POOF za Primorsko, Gorenjsko in Koroško. Navzdol je šla organizacija OF takole: okrožni odbor OF, okrajni (rajonski) odbor OF in končno osnovne in najvažnejše enote, terenski odbori OF.

Dne 22. junija 1941 se je Protiimperialistična fronta preimenovala v Osvobodilno fronto. Doslej imperialistična druga svetovna vojna je dobila nov značaj, značaj domovinske vojne. *Slovenski poročevalec* je prinesel 22. junija nov, še preciznejši program OF, ki se glasi: 1. Pravica slovenskega naroda do samoodločbe, vštevši pravico do odcepitve in združenja z drugimi narodi; 2. osvoboditev in združitev razkosenega slovenskega naroda, vštevši koroške in primorske Slovence; 3. Sloga in enotnost zaslužjenih narodov Jugoslavije in vsega Balkana v njihovem boju za osvoboditev; 4. Sovjetska zveza je vodilna sila in glavna opora v osvobodilni borbi slovenskega naroda in vseh zatiranih narodov; 5. Osvoboditev slovenskega naroda je mogoča samo na ruševinah imperializma; 6. Brez boja proti izdajalski lastni kapitalistični gospodi se zatirani narod ne more osvoboditi; 7. Bratstvo in mir med narodi.

Poudarjena je torej združena Slovenija, kontinuiteta skupnega življenja jugoslovanskih narodov in prvič je jasno povedano, da bo narodnoosvobodilna vojna obenem tudi ljudska revolucija (borba proti lastni izdajalski kapitalistični gospodi).

Priprave za oboroženo borbo

Začetek narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji je terjal od CK KPS velikih in zelo težkih priprav. Najprej je bilo treba preprečiti, da bi ne dobila slovenska buržoazija kakršne koli opore za svoje kapitulanstvo med delovnimi množicami, ki so bile ob nenadnem aprilskem napadu trenutno zbegane in brez prave perspektive. Ustvariti je bilo treba vzdušje bojkota do okupatorja, treba je bilo podžigati in dvigati aktivno narodno zavest in treba je bilo ustanoviti trdno in ves slovenski narod obsegajočo borbena organizacijo.^{112a} Zlasti predhodno združevanje slovenskega naroda v Osvobodilni fronti, priprave na njen borbeni program in začetek prave oborožene borbe z okupatorji ter z domačo buržoazijo so zahtevale velike napore CK KPS. Ne glede na preprosto in razumljivo dejstvo, da je prehod od načelnega pristanka na oboroženo borbo do dejanske borbe zelo težak (pomanjkanje osebne hrabrosti, oportunitizem, najrazličnejše vrste obzirov), je bil začetek oborožene borbe v Sloveniji združen še z drugimi velikimi težavami, med katere moramo vsekakor šteti tudi pomanjkanje borbene tradicije. Tu ni mišljeno pomanjkanje osebne hrabrosti slovenskega človeka kot posameznika in ne naroda kot celote, temveč je le poudarjena zgodovinska resnica, da se slovenski narod ni še nikdar boril z orožjem v rokah za svojo nacionalno in socialno osvoboditev. Če so kmečki upori XV., XVI. pa tudi nadaljnjih stoletij zgovoren dokaz hrabrosti slovenskega kmeta v borbi proti graščini, če je v veliki »pomladi narodov« leta 1848 doprinesel svoj delež tudi slovenski narod, vendar ne eno ne drugo ne predstavlja borbe celotnega slovenskega naroda za njegovo nacionalno in socialno osvoboditev. Tudi v borbah kot avstrijski vojak je slovenski človek ponovno dokazo-

val svojo hrabrost, čeprav se je boril za interese avstroogrške buržoazije, ki so mu bili v vsakem pogledu sovražni.

Od časov turških napadov pa do zadnjega strela ob Piavi je slovenski človek sicer dokazal, da je sin junaškega naroda, ni pa vse dotlej mogel z lastno močjo priti iz začarane pajčevine, v katero so ga zapredle niti vseh tistih, ki so ga upoštevali samo toliko, kolikor je veljala njegova pridnost, vztrajnost in ubogljivost. Zato v zgodovini slovenskega naroda zaman iščemo borbene tradicije slovenskega naroda kot celote in tudi leto 1941 bi šlo mimo slovenskega naroda, kot je šlo leto 1918, če bi ga Partija z OF ne prebudila k novemu življenju, kar pa seveda ni bilo lahko delo. Razen vseh drugih ugovorov je upravičeno mogel nastati tudi tale: kaj bo nas peščica v primeri z najmodernejšo vojno tehniko naravnost prenasichene okupatorske vojske? — Zdi se mi, da je bil prehod slovenskega naroda brez borbene narodne tradicije v pravo in uspešno borbo proti okupatorjem eno od najtežjih vprašanj, ki ga je z vsem uspehom rešila in tudi mogla rešiti samo Partija.

Drugi, vsekakor neugodni in zaviralni moment začetkov pa tudi nadaljevanja oborožene borbe je bila posebna geografska lega slovenskega ozemlja. Preko Slovenije so tekle za okupatorja najvažnejše prometne žile, ki vežejo vzhod z zahodom in sever z jugom. Vsa Slovenija je preprežena z železniškim in cestnim omrežjem, od katerega so bile nekatere železnice tako za Nemce kot za Italijane življenjskega pomena. V Sloveniji je težko ali celo nemogoče najti strnjen kompleks nekaj kvadratnih kilometrov, preko katerega ne bi tekla če ne že železnica, pa vsaj za vsako bojno vozilo prehodna pot ali cesta. Tako je upravičeno nastalo vprašanje: kje naj se ustvarijo začetne baze oborožene borbe? In vendar je ta začetna baza nastala, in to prav v Ljubljani, ki je bila naravnost prenasichena z italijansko vojsko.

Naslednji zaviralni moment je bila različnost okupatorjev in njihovih okupacijskih taktik. S tem, da so Nemci na Gorenjskem in Štajerskem takoj v začetku pokazali svoj pravi obraz, ki je okupiranemu

narodu zgovorno povedal, da se zanj začenja vprašanje biti ali ne biti, so bili na Gorenjskem in Štajerskem dani ugodnejši pogoji za oboroženo vstajo kot v Ljubljanski pokrajini, kjer so pokazali Italijani spočetka »milo« taktiko, ali kot v Prekmurju, kjer so Madžari sprva preganjali samo znane komuniste, ne pa nacionalno zavednih Slovencev.

Že samo ti momenti — našteli bi jih lahko še več — jasno pokažejo vse težave, ki jih je morala Partija upoštevati, a kljub temu začeti z borbo. Vse je slonelo na njenih ramah, na ramah tistih pravih komunistov, ki so prvi začeli borbo. Danes se sicer preprosto sliši, da so začetki narodnoosvobodilne vojne bili vidni in uspešni prav tam, kjer je bila Partija kvalitativno in organizacijsko najboljša in najmočnejša. A kakšne težave in žrtve so bile v zvezi prav s temi začetki, si je pa skorajda težko misliti.

Po direktivah CK KPJ se je tudi Partija v Sloveniji že od leta 1940 pripravljala za vojno. Tudi pri CK KPS se je ustanovila Vojaška komisija za partijsko delo v bivši jugoslovanski vojski, za borbo proti vedno bolj rastoči svetovni nevarnosti fašistične napadalnosti in vedno agilnejši peti koloni.

Delo Partije ob aprilskem napadu nam je že znano, takoj ob razsulu jugoslovanske vojske pa so začele partijske organizacije zbirati orožje in municijo in pri vseh komitetih so bile ustanovljene Vojaške komisije, ki so bile pod vodstvom Vojaške komisije pri CK KPS. V strogi konspirativnosti so zbirale podatke o okupatorju, organizirale prve borbene skupine, ki so se sistematično urile v orožju, ugotovljale primerna področja za snovanje bodočih partizanskih enot ter organizirale sanitetne in radiotelegrafske tečaje.¹¹³

Partija se je pravilno zavedala vseh težav, ki jih je terjal začetek oborožene borbe v Sloveniji, zato je dala tudi potrebno iniciativo za vstajo in prenesla vso težavo organiziranja prvih borbenih skupin na komuniste. Pri tem je pravilno predvidevala, da se bodo po prvih borbenih korakih, ko bo prebit najtrši led, prvim oboroženim komunističnim skupinam začeli pridruževati tudi drugi slovenski rodoljubi, ne glede na

njihovo politično in svetovnonazorsko prepričanje. Tako se je začelo, združevalo in končno združilo veliko delo CK KPS kot organizatorja in začetnika oborožene borbe s pomočjo OF, zbiralne politične vseslovenske organizacije, prvo delo CK KPS. OF je bila neizčrpna rezerva slovenske partizanske vojske.

V dneh 1. in 2. junija je bila v Ljubljani širša partijska konferenca. Konferenca je zasedala že s perspektivo bližnjega nemškega napada na Sovjetsko zvezo, ki ga je Kardelj takrat točno napovedal. Poudaril je, da se je treba upreti okupatorju z vsemi silami in da je treba organizirati pravo ljudsko vstajo, kajti samo v tem je rešitev slovenskega naroda. O organizacijski strani priprav za oboroženo vstajo je govoril Bebler, ki je poudaril potrebnost razširitve in poglobitve dela Vojnih komisij, zbiranja in spravljavanja orožja, vpostavitve dobre obveščevalne službe, zbiranje hrane in obleke.¹¹⁴ Po konferenci so člani Vojaške komisije pri CK KPS odšli na teren in predvsem obiskali vse Vojaške komisije pri partijskih komitetih. Takrat je bila Partija organizacijsko razširjena v Sloveniji po naslednjih okrožjih: Ljubljana (16 rajonov), Notranjska, Novo mesto (5 področij in 2 rajona), Grosuplje, Kočevje, Bela Krajina, Jesenice (3 rajoni: Jesenice, Bled, Radovljica), Kranj (3 rajoni: Tržič, Kranj, Škofja Loka), Kamnik, Maribor, Ptuj, Murska Sobota, Celje in Trbovlje. Posamezne partijske organizacije so bile še v Krškem, Rogaški Slatini, Prevaljah in Dravogradu.¹¹⁵

Pri vseh teh partijskih forumih so se v okviru Vojaških komisij začele formirati prve borbene skupine. Na dan nemškega napada na Sovjetsko zvezo je CK KPS na svoji seji v Ljubljani ustanovil Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet in sklenil pozvati slovenski narod v oboroženi upor. CK KPS je dalje sklenil, da se Vojaške komisije pri komitejih spremenijo v štabe in da se začno takoj ustanavljati partizanske enote. Začelo se je razdobje prvih oboroženih borb v Sloveniji, ki so sredi julija v okolici Kamnika prerasle v oboroženo vstajo.

Za začetek oborožene vstaje v Sloveniji so bili najugodnejši objektivni in subjektivni pogoji na Go-

renjskem, torej na ozemlju, ki so ga zasedli Nemci. (Začetni okupatorjev teror in močna ter kvalitetna Partija v industrijskih središčih.) Do prihoda instruktora CK KPS Staneta Žagarja na Gorenjsko sredi julija je bilo na Gorenjskem, v okolici Kamnika in na ozemlju od Medvod do Šmarne gore, Rašice in Črnuč že nekaj ilegalnih partizanskih skupin.

Prihod Staneta Žagarja, ki je bil v najtesnejši zvezi z odločitvijo CK KPS in Glavnega poveljstva z dne 22. junija in 16. julija, da je treba preiti iz dobe priprav v oboroženo borbo, pomeni prenos tega velikega sklepa na Gorenjsko, ki naj bi se na dveh sestankih z gorenjskim partijskim vodstvom 17. in 20. julija čimprej realiziral. Na sestanku pod Malim Gregorjevcem 17. julija na Jelovici je bilo sklenjeno, da je treba vse dosedanje ilegalne partijske skupine povezati v čete, da je treba ustanoviti Gorenjski in Kranjski bataljon in organizirati množično vstajo. Na sestanku 20. julija pa je bilo sklenjeno, da se ustanovi Cankarjev bataljon.¹¹⁶

Po vsej verjetnosti je prinesel Stane Žagar na Gorenjsko tudi prva pisana pravila Glavnega poveljstva o organizaciji, delu in nalogah partizanskih čet, tako imenovani Partizanski zakon.¹¹⁷ Že v drugem členu tega zanimivega partizanskega dokumenta (ki je bil delan po izkušnjah iz španske državljanske vojne) je rečeno, da more vstopiti v partizanske oddelke vsak, ne glede na politično prepričanje ali nacionalno pripadnost, v 5. členu so naštetje dolžnosti in pravice partizanov, od katerih je bila glavna partizanska dolžnost disciplina, ki pa je bila prostovoljna in grajena na zavesti, da brez železnega izpolnjevanja vseh dolžnosti ni mogoče dokončati osvobodilnega dela. Druge pravice in dolžnosti partizanov so bile vestno vršenje stražarskih dolžnosti, trezno in premišljeno varovanje svojega življenja ter življenja tovarišev in poveljnika, varovanje svoje časti in časti partizanske enote, dostojno ravnanje z ranjenim ali ujetim sovražnikom in prepričevanje o potrebnosti pravičnosti partizanske borbe, javljanje poveljniku in tovarišem vsak pojav razdiranja partizanske discipline v svojem oddelku. Če bi se partizanska edinica razkropila, se morajo raz-

kropljeni partizani takoj javiti pri sosednji enoti, partizani morajo varovati tajnost povelj, navodil in načrtov, zlasti še, če bi padli v roke sovražniku. Vsak partizan ima pravico pritožbe in prošnje preko svojega neposrednega starešine. V primeru bolezni ali poškodbe se mora javiti določenemu zdravniku, ki ga mora pregledati in poskrbeti za potrebne ukrepe. Partizan ne sme žaliti verskega čustva svojega tovariša — vernika, ki bo prav tako kot ostali partizani žrtvoval svoje sile osvobodilni stvari slovenskega naroda.

Šesti člen zahteva partizansko prisego, sedmi člen določa dvoje partizanskih zastav, rdečo in slovensko z znaki in emblemi partizanskih enot ter z geslom: Za svobodo!, osmi člen določa partizanski pozdrav, ki je stisnjena pest, dvignjena k ščitu pokrivala in z vzklikom: V boj! 11. člen deli partizansko vojsko v vode, čete, bataljone in brigade, 12. člen postavlja razen poveljnika enote še političnega komisarja, katerega naloge so skrb za politično in strokovno vzgojo partizanov, vzdrževanje borbenega duha, enodušnosti, politične enotnosti, reda in discipline. S poveljnikom vred je komisar odgovoren tudi za izpolnjevanje vojaških nalog. Komisarje vodov postavlja Glavno poveljstvo na predlog bataljonskih štabov, komisarje višjih enot pa Glavno poveljstvo neposredno. Poveljnika voda volijo z večino glasov partizani sami, izvolitev pa mora potrditi bataljonski štab, ki ga lahko tudi odstavi. Poveljnika čete imenuje poveljnik bataljona v sporazumu z brigadnim štabom, poveljnike bataljонов pa imenuje Glavno poveljstvo.

Partizani so imeli tudi svoja sodišča, ki so jih sestavljali predsednik, štirje porotniki in partizanski tožilec. Predsednika je imenoval komandant bataljona za vsak primer posebej iz vrst poveljnikov in političnih komisarjev, porotnike so volile partizanske enote, ki jim je obtoženec pripadal, tožilca pa je imenovalo Glavno poveljstvo. Manjše disciplinske prekrške so kaznovali komandanti sami, za večje delikte pa je bilo pristojno sodišče. Če je šlo za izdajstvo, a se sodišče ni moglo sestati, je smel izreči smrtno obsodbo kolektiv pod predsedstvom političnega komisarja. Določene

so bile naslednje kazni: opomin, ukor, izvrševanje te-
žavnih in neprijetnih del ter ustrelitev.

To so bile osnovne poteze slovenskega Partizan-
skega zakona, ki je z nekaterimi izjemami ostal v ve-
ljavi vse dotlej, dokler ga nista začela spreminjati
praksa in revolucionarno življenje ter dokler niso
ustanovili rednih vojaških sodišč. Prav na podlagi
tega Partizanskega zakona so 1941. nastajale parti-
zanske enote in konec marca 1942 je nastala tudi prva
slovenska brigada.

Na obeh gorenjskih sestankih je bilo sklenjeno,
naj se začne oborožena vstaja čimprej, določeno je
bilo vodstvo vstaje za jeseniško, kranjsko in kamni-
ško področje. Razen tega je bilo določeno, naj se for-
mirajo partizanske čete, in sicer: Jeseniška, Jeloviška,
Kranjska in Tržiška, iz teh čet pa dva bataljona, in to
Gorenjski, v katerega naj se vključita Jeloviška in
Jeseniška četa, in Tržiški (Storžiški ali Kranjski), v
katerega naj bi se vključili Kranjska in Tržiška četa.¹¹⁸

Tako so na področju Kranja, kolikor je mogoče
že reči danes, nastale do konca julija 1941 tele čete:
Tržiška in 2. kranjska pod Storžičem, 1. kranjska
(Nartnikova) na Sv. Mohorju pod Sv. Joštom, Jelovi-
ška (Ilije Gregoriča) na Jelovici nad Besnico in Po-
ljanska nad Poljansko dolino.¹¹⁹

Na področju Jesenic je bila 28. julija ustanov-
ljena Jeseniška četa, ki se je imenovala tudi Četa Ivana
Cankarja. Imela je dva voda, enega na Mežaklji, dru-
gega pod Stolom. Ta četa je bila ustanovljena iz treh
skupin komunistov, ki so začeli odhajati v ilegalo
takoj po 22. juniju. Prva skupina, ilegalci z desnega
brega Save, se je zbirala na Obranci nad Babo na
Mežaklji, druga skupina, ilegalci z Jesenic, Javornika
in Koroške Bele, na Njivicah v hribu Hrastnik nad
Koroško Belo, tretja skupina, ilegalci z gornjega dela
Jesenic, pa v Mirci nad Jesenicami.¹²⁰

Prav tako je bilo razgibano tudi področje v oko-
lici Kamnika in področje med Rašico in Šmarno goro
ter od Črnuč do Medvod, kjer je bila zelo močno raz-
vita partijska organizacija. V kamniški okolici so bile
po vaseh partizanske skupine (kamniška, dupliška,
radomeljska, mengerska in domžalska), na drugem pod-

ročju pa sta se že konec junija razvili dve partizanski skupini, ena iz komunistov iz Pirnič, Tacna, Št. Vida, Vižmarij in Gameljn, ki se je zadrževala okrog Šmarne gore, druga pa je bila črnuška skupina, ki se je zadrževala v gozdovih nad Črnučami.¹²¹

Za zdaj je še težko reči, koliko borcev so imele te prve gorenjske čete. Po nekaterih podatkih je imela Jeseniška četa ob ustanovitvi 30 borcev in prav toliko tudi Jeloviška, Tržiška in 2. kranjska, skupaj torej 65 borcev, in Rašiška 40.¹²²

Više na Gorenjskem, kakor tudi v kamniškem okraju in na področju pod Rašico, Šmarno goro in od Črnuč do Medvod je bilo lahko opaziti težnjo po povezovanju čet v bataljone in tako je tudi prišlo do formiranja dveh bataljonov, vendar nekaj kasneje, kot je bilo predvideno. Značilno za nastanek vseh prvih slovenskih partizanskih enot pa je še to, da so prve čete nastajale v bližini večjih industrijskih središč, kjer je bila tudi Partija najmočnejša.

Na Štajersko je prinesel direktive Glavnega poveljstva z dne 16. julija Slavko Šlander, sekretar PK KPS za Štajersko. Kot na Gorenjskem so tudi tod začele po 22. juniju nastajati ilegalne skupine komunistov. Žandarmerijsko okrožje v Trbovljah je 15. julija 1941 poročalo, da je po 22. juniju pobegnilo iz rudarskih revirjev 72 »deloma vodilnih komunistov, ki se sedaj potikajo po okolici.«¹²³ Take ilegalne skupine so bile tudi v Mežiški dolini, kot dravograjska skupina, skupina okrog Slovenj Gradca in v Mislinjski dolini.¹²⁴ Najmočnejšo aktivnost pa so nedvomno pokazali mariborski komunisti, kjer so začele prve ilegalne skupine zbirati orožje že maja. Na dan napada na Sovjetsko zvezo je bila na dravskem otoku pri Podbrežju izredna seja mestnega komiteja, kjer je bilo sklenjeno, naj se ustanovi vojnorevolucionarni komite, naj takoj začnejo z akcijami, naj vsi člani komiteja in nižjih forumov odidejo v ilegalo in naj organizirajo sabotažne skupine. Tako sta bili ustanovljeni na obeh bregovih Drave po dve sabotažni skupini, ki sta naredili zelo veliko sabotaž. Sredi julija pa je bil na Studencih ob Dravi sestanek voja-

škega komiteja, na katerem so sklenili ustanoviti prvo partizansko skupino na Pohorju.¹²⁵ Tako so se na Štajerskem priprave za oboroženo vstajo dobro razvijale vse do velikih izdaj in provokacij avgusta 1941. Že 20. maja pa je bil v Kojzici pri Rimskih Toplicah sestanek komunistov in krščanskih socialistov, na katerem je bil ustanovljen Pokrajinski odbor OF za Severno Slovenijo.¹²⁶

Iz ilegalnih skupin in prvih prostovoljcev so se na Štajerskem do konca julija 1941. razvile tele čete: Pohorska četa, ki je štela 32 borcev, Savinjska četa, ki je imela ob nastanku 17 borcev, Revirska četa, ki sta se ji priključili trboveljska in zagorska skupina na Čemšeniški planini. Do te združitve je prišlo 31. julija in 1. avgusta se je formirala četa, ki je štela 47 borcev. V okolici Celja je bila ustanovljena Celjska četa, ki je imela 14 borcev, razen teh čet pa so julija na Štajerskem bile še mislinjska in šaleška skupina, v okolici Ptuja pa ptujška skupina.¹²⁷

Razvoj v Ljubljanski pokrajini je bil le malo kasnejši. Tu je bil drug okupator in razen Ljubljane v deželi ni bilo večjih industrijskih središč, v katerih bi imela Partija močno oporo. Tako je Ljubljana in zlasti njena vzhodna okolica dala prvo četo v Ljubljanski pokrajini, Molniško četo, ki je nastala že sredi julija in je imela na začetku okrog 20 borcev. Kmalu je ta četa tako narasla, da se je od nje en del odcepil in odšel na Mokrc, kjer se je začel imenovati Mokrška četa. Sredi julija so ribniški komunisti formirali tudi Ribniško četo, ki je imela 6 borcev, konec julija pa se je iz vrhniške partizanske skupine v hribih nad Borovnico ustanovila Borovniška četa. Nekako v tem času so nastale tri partizanske skupine v Beli Krajini, zelo močno in zelo zgodaj se je razgibala tudi dolenska metropola — Novo mesto. V Novem mestu je bilo že od začetka maja do 22. junija veliko organizacijskih in mobilizacijskih priprav, po 22. juniju pa so se v mestu, v okolici in v ostalih dolenskih krajih že začele prve sabotaže. Po 22. juniju so odšli v ilegalo na Frato pri Ajdovcu tudi prvi komunisti, okrog katerih se je začelo nabirati jedro

novomeških partizanov. V okolici Stične je začela sredi avgusta nastajati Stiška četa, konec oktobra pa Grosupeljska četa.¹²⁸

Vse te naštete čete so najstarejše partizanske enote v Sloveniji. Nastale so po načrtu Glavnega štaba in njihova prva dolžnost je bila, z akcijami razgibati Slovenijo do splošne vstaje. Kot ni ustanavljanje odborov OF poznalo okupatorskih meja, tako so bile tudi partizanske čete po vsej Sloveniji. Ustanovljene so bile s pomočjo komunističnega jedra, okrog katerega so se potem začeli nabirati tudi drugi slovenski patrioti. Že zelo zgodaj se je pri teh prvih slovenskih partizanskih enotah pokazala težnja po združevanju v večje enote, bataljone, do česar je prišlo ponekod prej, drugod pa malo kasneje. Te prve enote so bile spočetka majhne, vendar ne tako majhne, da bi jih mogel sovražnik uničiti. Z nastankom prvih partizanskih čet je bila izpolnjena tudi prva naloga, določena v že omenjenem ukazu Glavnega poveljstva z dne 16. julija. Ostala pa je še druga: kje in kdaj se bo začela prava borba, kje in kdaj bo prišlo do prave ljudske vstaje.

Ko govorimo o začetkih partizanske borbe v Sloveniji, je treba ločiti dvoje: kje in kdaj je bila proti okupatorju sprožena prva puška in kje so pogoji za oboroženi upor že tako dozoreli, da so bile akcije partizanskih enot in masovna politična priprava ljudi s pomočjo OF sposobne dvigniti masovno ljudsko vstajo, in to v kakršni koli že obliki. K temu vprašanju bi lahko dostavili še eno, namreč, kdaj je tudi okupator opazil in začel registrirati prve začetke organiziranega odpora proti sebi. Drugo vprašanje je vsekakor zvezano s prvim in zato najprej odgovorimo na to, kdaj je na Slovenskem počila prva partizanska puška, oziroma, kdaj je okupator registriral prvo dejanje, tudi sabotazo, in ga ocenil, ne sicer kot organizirano, vendar že kot sovražno dejanje.

Prvo sabotazo na Slovenskem so registrirali Nemci že zelo zgodaj, pred 30. majem 1941. Šlo je za požig dveh vojaških kamionov v Mariboru in gestapo je zato aretiral 60 mladincev. To je bila akcija mariborske mladinske sabotazne skupine.

Če odštejemo italijansko poročilo, ki omenja že 15. aprila, torej nekaj dni po začetku italijanske okupacije »bande di terroristi« na področju Kočevja, ki ne morejo še biti v nobeni zvezi s početki narodno-osvobodilne vojne, pa dvoje italijanskih poročil iz maja že kaže na prve diverzantske akcije. Italijani dvakrat poročajo, da so na področju Kočevja padli strelji proti italijanskim vojakom.¹²⁹

Drugačne vrste, a prav tako zanimiv je bil dogodek, do katerega je prišlo 12. maja na Dolžu pod Gorjanci. Tega dne je prišel na Dolž oddelek 24. polka divizije Isonzo, ki je pustil en vod v vasi za posadko. Ko so začeli vojaki pozivati ljudi, naj snamejo nemške zastave in razobesijo italijanske, so moški zbežali v bližnji gozd, ženske pa, oborožene s cepci in srpi, so se spravile nad Italijane, ki so se morali braniti z bajoneti in je le malo manjkalo, da jih ženske niso pognale iz vasi.¹³⁰ Zanimiv je bil tudi dogodek, ki se je primeril Italijanom 12. junija na Golem nad Igom, ko so jih neoboroženi Goljani pognali v beg.¹³¹

Iz vseh teh primerov — našteli bi jih lahko še več — je razvidno, da se je borbena zavest slovenskega človeka že začela prebujati, in to sredi maja, in ne more biti dvoma, da je bilo vse to že v nekakšni vzročni zvezi s prvimi početki množičnega gibanja Osvobodilne fronte ter neutrudnega in načrtnega dela komunistov na terenu. Kmalu po 10. maju je začelo izhajati tudi prvo najvažnejše glasilo slovenskega osvobodilnega odpora in kasnejše uradno glasilo OF, *Slovenski poročevalec*.

Že mesec junij pa je prinesel v Ljubljansko pokrajino pravo masovno borbena razgibanost. Po italijanskih poročilih je junija prišlo do naslednjih »subverzivnih« dejanj: trije napadi na italijanske vojake, štiri sramotenja in psovanja italijanskih vojakov, dvoje sramotenj kralja in Mussolinija, štirje primeri risanja komunističnih simbolov, štirje primeri širjenja letakov in lističev ter deset primerov prevratnega govorenja.¹³² Italijani so seveda registrirali le tista dejanja, katerim so prišli na sled italijanska policija in karabinjerji.

Že 5. junija je zapisala italijanska kvestura v Ljubljani: »Znano nam je, da razvijajo v glavnem mestu in drugih krajih Ljubljanske pokrajine združene pa tudi posamezne osebe komunistično agitacijo, sklicujejo sestanke, pišejo in širijo prevratne letake.«¹⁵³ To kvestorjevo poročilo je lepa podoba prve aktivnosti komunistov in OF po vsej pokrajini. Dan za tem so padli v Ljubljani že tudi prvi streli, in to na dva slovenska policijska agenta, ki sta bila v italijanski službi, od katerih je bil eden ranjen in je zato dobil nagrado 50 lir. Dne 7. junija so Italijani zabeležili »prevratna dejanja« v Ribnici in istega dne je poročala obveščevalna služba 2. armade o »nekaterih znakih komunistične dejavnosti zlasti med delavstvom pa tudi v gotovih kulturniških krogih.«¹⁵⁴ Dne 12. junija so karabinjerji poročali, da se »v vsej Sloveniji, zlasti pa v Ljubljani in okolici iz dneva v dan večja delovanje razsežne komunistične organizacije, ki razpolaga tudi s tiskanim ali ciklostiranim listom v slovenskem jeziku z imenom Slovenski poročevalec... Ta časopis se v veliki množini širi po Ljubljanski pokrajini in v predelu, ki so ga zasedle nemške čete. Po obvestilih... zbirajo komunisti tudi orožje in strelivo za skrivna skladišča, ki jih bodo zgradili.«¹⁵⁵ Dne 15. junija je napadlo nekaj mladincev na cesti Polje—Hrastje (okolica Ljubljane) nekega fašista z nožem. Napad se ni posrečil zaradi prevelike bližine zastražene železnice, kajti napadeni fašist se je začel dreti na ves glas.¹⁵⁶

V takih okoliščinah se je 15. junija 1941 sestal na svoje prvo zasedanje — seveda v globoki ilegali — Vrhovni plenum OF.¹⁵⁷ Do 22. junija, ko je zaradi nemškega napada na Sovjetsko zvezo napovedala Sovjetski zvezi vojno tudi Italija, lahko vsaj za Ljubljansko pokrajino rečemo, da je bilo v deželi že več akcij, čeprav le začetnih in diverzantskega značaja, in da se je OF vedno bolj širila. Z napadom na Sovjetsko zvezo pa sta se bistvo in značaj svetovne vojne spremenila, začela se je domovinska in narodnoosvobodilna vojna. Zato je proglas CK KPS poudaril naslednje: 1. Narodnoosvobodilna vojna slovenskega naroda stopa kot enakovreden bojovni tovariš na stran Sov-

jetske zveze proti istemu fašističnemu napadalcu, ki je zaslužnil in razkosal tudi slovensko zemljo; 2. Slovenski narod v tej borbi ne bo prej odnehal, dokler ne bodo fašisti uničeni in združena vsa Slovenija (»od Jadranskega morja do severnih slovenskih predelov, od Koroške do Sotle«) ter osvobojeni vsi narodi Jugoslavije; 3. Vsi Slovenci naj se združijo v OF.¹⁵⁸

Ta proglas CK KPS z dne 22. junija torej poziva vse Slovence v enotno OF, v borbo proti okupatorju, poziva v »enoten blok vseh zatiranih narodov pod vodstvom SSSR in Delavsko-kmečke Rdeče armade« — a pri tem izrecno poudarja, da se borbi Sovjetske zveze pridružuje kot enakovredni in polnovredni tovariš.

Da je po 22. juniju dobila narodnoosvobodilna vojna v Sloveniji in v vsej Jugoslaviji večji in popolnejši razmah, je razumljivo. V pozivu KPJ na borbo ob strani Sovjetske zveze proti fašističnim okupatorjem, in to v prvi vrsti za nacionalno in socialno osvoboditev lastne domovine, pa ne moremo gledati samo velike patriotične in internacionalistične zavesti KPJ, temveč tudi zelo realno analizo dveh na novo nastalih objektivnih faktorjev, vezanost glavnine doslej nepremagane nemške armade na ogromno nemškosovjetsko fronto ter pozitivno gledanje in odnos velike večine jugoslovanskih narodov na Sovjetsko zvezo. Tako je 22. junij tudi Slovencem pomenil prvi realnejši znak bodoče zmage in prvi otipljivejši dokaz o potrebnosti in upravičenosti takojšnje borbe.

Drugi vidni znak, kako stopa tudi slovenski narod na stran Sovjetske zveze kot enakovreden vojni tovariš, je bila ustanovitev Glavnega poveljstva.

Tudi general Robotti je predvideval povečanje aktivnosti slovenskega osvobodilnega boja po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo in je že naslednjega dne po napadu opozoril podrejene enote: »Možno je, da bodo dogodki na vzhodni fronti ter naš vstop v vojno proti Rusiji odjeknili med tukajšnjimi številnimi komunističnimi in prevratnimi elementi. Že večeraj popoldne je bilo opaziti nekaj znakov in prišlo je do nekaterih incidentov.«¹⁵⁹ Istega dne je general poročal štabu 2. armade, da je prišlo do prevratnih de-

monstracij v krajih Šmartno, Polje, Kašelj in Sostro ter v zahodnem in severozahodnem predelu Ljubljane.¹⁴⁰ To je prav lep dokaz, kakšno vsebino je dala Ljubljana 22. juniju. Robotti je tudi natančno poročal o aretacijah 22. junija v Vevčah ter o streljanju v Sneberjah.

Da se je začejala večja aktivnost, je dokaz tudi Graziolijev govor na drugi seji konzulte 26. junija.¹⁴¹ Porast osvobodilnega gibanja v juliju so označili Italijani z naslednjimi številkami: 13 oboroženih napadov, 3 sramotenja vojakov, 5 sramotenj italijanskega kralja in Mussolinija, 1 napad na javne objekte, 9 sabotažnih dejanj na telegrafskih in telefonskih vodih, sabotaže na železniških progah, 19 primerov risanja komunističnih simbolov, 17 primerov širjenja letakov in listkov ter 9 primerov skrivanja orožja in streliva.¹⁴²

Dne 1. julija je general Robotti analiziral položaj komandantu 2. armade in je najprej poudaril, da se zadržanje prebivalstva v prokrajini počasi, a zanesljivo spreminja. To trditev je oprl na naslednje otipljive znake: na vedno večjo hladnost do Italijanov večine Slovencev in na vedno »številnejše in izrazitejše izbruhe nestrpnosti do naših čet od strani nižjih slojev (nedavni primeri na Golem, napad civilistov na vojake, posmehovalno obnašanje nekega študenta na vlaku Kočevje-Ljubljana do službujočega oficirja na vlaku, sramotenje centuriona fašistične milice v Polju, prevratni vzkliki in streljanje na patrole fašistične milice, vedno številnejši protifašistični, protitalijanski in filoboljševiški napisi itd.)« Dalje pravi Robotti: »Ti ljudje, ki sicer doslej niso bili navdušeni za nas, so se pa vendar obnašali korektno in prilagodljivo morda tudi zato, ker so primerjali naše ravnanje z ravnanjem drugih čet... se nagibajo sedaj, čeprav se tradicionalna dobrosrčnost naših čet in samo po sebi razumljiva dobra vzgoja naših oficirjev ni v ničemer spremenila, k izražanju svojega pogostoma zaničljivega nasprotovanja, k nestrpnosti, skratka k oblikam, ki razodevajo vedno bolj njihovo hudo-bijo.«¹⁴³

To je zelo dobra slika tedanjega borbenega razpoloženja v Ljubljanski pokrajini. Izpolnjevat se je začela Kidričeva perspektiva, o kateri je govoril na ustanovnem sestanku OF, da bo sovražna demagogija prenehala in da je na vidiku množično narodnoosvobodilno gibanje.

Kako je bilo v tem času na Gorenjskem in Štajerskem? V poročilu z dne 3. julija 1941 propagandnega urada na Bledu centrali za nacionalsocialistično propagando v Celovcu je rečeno, da del »komunistov tava po alpskem pobočju med Jesenicami in Dovjem. Od tega časa dalje (približno deset dni) so se na tem področju tako namnožili vlomi v planinske koč, tatvina ovc in mazanje planinskih koč z boljševiskimi simboli, da se orožniki, kolikor jih je na razpolago, ne morejo temu odločneje upreti.« Zato je komandant žandarmerije na Gorenjskem polkovnik Handl ukazal silam 181. rez. policijskega bataljona na Jesenicah, naj to področje temeljito preiščejo.¹⁴⁴ Tako je bila na Gorenjskem po 3. juliju že prva nemška hajka proti ilegalnim komunističnim skupinam, ki niso bile še organizirane v čete.

Prvo nemško poročilo o razpoloženju v rudarskih revirjih je z dne 10. julija 1941; v žandarmerijskem poročilu iz Trbovelj je rečeno, da je bilo prebivalstvo po aretaciji nekaterih komunistov in po izselitvi nekaterih družin močno sovražno rajhu. Posledica tega je bila, da je večji del komunistov pobegnil iz revirjev že pred 22. junijem in sedaj s svojo propagando vpliva na slabo politično stanje. Dalje pravi to poročilo, da se je »5. julija zbralo na Mrzlici... veliko ljudi, ki so prepevali angleške in ruske pesmi. Med drugim so govorili tudi to, da se bo začel ples v osmih dneh in da imajo orožja in streliva dovolj. Tega sestanka, na katerem je bila predvsem mladina, so se udeležili tudi nekdanji Sokoli in socialisti. Doslej so od dela izostali predvsem komunisti, vsega 72 delavcev iz Trbovelj, Hrastnika in Zagorja.«¹⁴⁵

O zelo živahni komunistični dejavnosti v kamniškem okraju je poročal nemški okrajni politični komisar 9. julija. O revirjih je znova poročala žandarmerijska postaja v Zagorju 9. julija. Na začetku tega

poročila je rečeno: »Poročajo, da se v zadnjem času, zlasti od začetka vojne z Rusijo, širijo med tukajšnjim prebivalstvom vznemirljive vesti, da bo prišlo 13. in 14. julija 1941 do vstaje v vseh industrijskih področjih nekdanje Slovenije.« Vest je zanimiva, toda samo v toliko, ker je odsev vesti, ki se je tiste dni širila zlasti po Ljubljani, da bo za obletnico padca Bastilje (14. julija) prišlo do splošne vstaje v Sloveniji. Italijani so tej novici temeljito nasedli in bili zato že od 12. julija v polni vojni pripravljenosti. Poročilo pravi dalje: »Vstaja, ki jo organizirajo komunisti s pomočjo klerikalcev, bivših Sokolov in drugih nezadovoljnih ljudi, naj bi se začela z rušenjem važnejših komunikacij, telefonskih vodov in s podobnim. Odstranile naj bi se tudi osebe, ki se prištevajo k folksdojčerm in ki simpatizirajo z Nemčijo... Vzrok za razširjanje teh novic bi lahko iskali v tem, da se danes 80% ljudi, ki so prej pripadali ilegalni komunistični ali dovoljenim sokolskim ali klerikalnim organizacijam, solidarizira z Rusijo.«¹⁴⁶ Tudi žandarmerijsko poročilo za celoten trboveljski okraj 15. julija govori, da se je splošni politični položaj v revirjih po začetku vojne z Rusijo znatno poslabšal. »Medtem ko se je do tega časa ne samo vse prebivalstvo na kmetih temveč tudi delavstvo velikih premogovnikov v Trbovljah, Zagorju in Hrastniku obnašalo povsem lojalno in ni nikjer nasprotovalo odkrito, se je začela konec junija širiti precej živahna komunistična propaganda z najneumnejšimi govoricami o porazih nemške vojske v Rusiji... Komunistični propagandisti imajo po došlih vesteh svojo centralo v Ljubljani.«¹⁴⁷

Čeprav nimamo pri rokah nemških poročil tudi za celjski in mariborski okraj, so prav gotovo podobna poročilom, ki smo jih na kratko pregledali. Iz vseh poročil je torej razvidno, da je bila OF že v tem prvem razdobju povsod aktivna ter da je njeno aktivnost precej točno (Nemci veliko bolj) registriral tudi okupator. Tako je Glavno poveljstvo na seji 16. julija lahko sklenilo, da je treba iz razdobja začetnih priprav preiti v pravo borbo proti okupatorju.¹⁴⁸

III

OSVOBODILNA FRONTA — DRŽAVA V DRŽAVI

Vstaja na Gorenjskem

Omenili smo že pot Staneta Žagarja z direktivami Glavnega poveljstva na Gorenjsko in prvi del uresničitve teh direktiv, ustanovitev prvih partizanskih čet na Gorenjskem. Pogoji so bili za vstajo na Gorenjskem ugodni: močna in dobra Partija, začetno izseljevanje Slovencev, relativno malo nemških oboroženih sil itd. Na že omenjenih sestankih 17. in 20. julija na Vodiški planini je bilo določeno tudi sektorsko vodstvo vstaje in sklenjeno, da se bo vstaja dvignila v kamniškem in kranjskem okraju 27. julija.

Kot dan vstaje praznuje naša slovenska republika 22. julij, in to zato, ker so priprave za vstajo tega dne dosegle že tako stopnjo, da so padli na Pšatniku, na cesti med Tacnom in Šmartnim, prvi partizanski streli, ki jih je sprožila šmarnogorska partizanska skupina. Na sestanku partizanov in ilegalcev so 19. julija obravnavali direktive Glavnega poveljstva o začetku splošne vstaje v Sloveniji in sklenjeno je bilo, da je treba 22. julija likvidirati tri izdajalce. Naslednjega dne so se zbrali partizani iz Pirnič, Tacna, Skaručne in Sel v Dobravah za Šmarno goro, druga skupina pa nad Gameljni. Dne 24. julija sta se obe skupini združili s črnuško in tako je nastala Rašiška četa, ki se je utaborila v rašiških gozdovih. Četa je 27. julija naredila veliko sabotažno akcijo in požgala požeto pšenico.¹

Vojaška komisija pri OK KPS Kamnik pa je za začetek vstaje na Kamniškem področju določila borbene skupine, ki so se zadrževale na področju Kam-

nika, Dupelj, Radomelj in Domžal. Na sestanku vojaškega komiteja 25. julija je bilo potem sklenjeno, da se bo vstaja začela 27. julija točno o polnoči. Formirali so štab Kamniškega bataljona, izdelali podroben načrt za akcije in določili glavna zborna mesta za tiste, ki se bodo udeležili vstaje in bodo potem odšli v partizane. Načrt je določal, naj kamniška skupina zažge skladišče bencina v gradu Zaprice, minira most pri Kamniku, pretrga vse telefonske zveze s Kamnikom, mladinci iz Kamnika pa naj zažgo avtomobile in garažo gestapa v Kamniku. Domžalska skupina je dobila nalogo, zapreti cesto proti Moravčam in zažgati bencin v Domžalah, radomeljska skupina uničiti vse mostove na Bistrici od Homca do Domžal ter zasekati vse ceste, mengeška skupina pa zasekati ceste proti Kranju in zažgati dupliški most čez Bistrico. Dne 27. julija opoldne je bil zadnji sestanek in vsak komunist je pripeljal s seboj še po nekaj zavednih ljudi. Na tem sestanku je bilo poudarjeno, da je za ohranitev slovenskega naroda potrebna takojšnja vstaja.

V noči od 27. na 28. julij so se začele vse akcije skoraj brez zamud. Radomeljska grupa je porušila mostove na Bistrici, kamniška je zaminirala serpentine na cesti Kamnik—Gornji grad, mengeška skupina je požgala žetev na posestvih slovenskih preseljencev, kamniški mladinci naloge niso izvedli, ker so bili izdani, radomeljska skupina pa je prav tako izvršila svojo nalogo.

Čeprav vse akcije niso bile izpeljane natanko po načrtu in do vseh podrobnosti, pa je treba poudariti, da je bila udeležba ljudi v resnici masovna. Toda po akcijah — je večina udeležencev odšla domov, ne pa na zborna mesta in so jih Nemci, ki jih je vstaja popolnoma presenetila, naslednjega dne aretirali. Na zbornem mestu kamniške skupine se je javilo 7 ljudi, na zbirališču domžalske skupine 13, na zbirališču mengeške pa 9. Skupinam se je kasneje zaradi nemškega terorja pridružilo še nekaj novih borcev.² Po prvi akciji je Rašiška četa 3. avgusta poskušala zaminirati most čez Gameljščico, 5. avgusta je porušila na cesti Trzin—Črnuče in Straža—Sp. Gamelje

telefonske vode, 7. avgusta je njena patrولا ubila nekoga izdajalca, 10. avgusta je porušila progo pri Medvodah, 11. avgusta pa ranila dva gestapovca.

Sredi avgusta je prišlo na Rašici do koncentracije Rašiške čete in partizanskih skupin iz kamniške okolice. Zbralo se je 92 borcev in ustanovljen je bil Kamniški bataljon, ki je 17. avgusta slovesno prisegel. Po tem se je bataljon razdelil na štiri čete, Rašiško, Mengeškomoravško, Radomeljsko in Kamniško. Prva četa je odšla na področje Rašica—Šmarna gora—smleški gozdovi, druga na področje Moravč in je tam vzdrževala zvezo z revirskimi partizani, tretja v kolvške gozdove od Radomelj do meje med Gorenjsko in Štajersko, četrta pa na področje Kamniških planin od Cerkelj do Tuhinjske doline.³

Kako so Nemci ocenili vstajo v kamniški okolici in na področju pod Šmarno goro in Rašico, je razvidno iz poročila žandarmerijskega okrožja Kamnik z dne 29. avgusta 1941. V poročilu je najprej rečeno, da politični položaj v okraju nikakor ni ugoden, nato pa, da se je začelo 27. julija masovno uporniško gibanje, pri katerem pa niso bili udeleženi samo komunisti, temveč tudi nacionalisti. Uporniško gibanje, sabotaže, ropi, napadi na varnostne organe in folksdojčarje se je začelo in zajelo občine Kamnik, Homec, Radomlje, Domžale, Mengeš, Trzin, Ihan, Dob in Moravče.

Vstaja v kranjskem okraju pa je bila premalo pripravljena in zato, pa tudi zaradi oportunitizma nekaterih, ni uspela; prav tako ni uspela v jeseniškem okraju.⁴

Kakšna je bila nemška reakcija na vstajo v kamniškem okraju? Ker je bila glavna naloga šefa civilne uprave samo ta, da bi pripravil čimprejšnjo priključitev okupirane dežele k rajhu, si prav lahko mislimo, da so Nemci odgovorili takoj in zelo ostro. Že naslednjega dne po vstaji, 28. julija, je izdal šef civilne uprave Kutschera razglas, s katerim je uvedel policijsko uro od 10. ure zvečer do 4. ure zjutraj s pripombo, da bo ustreljen na mestu vsak, ki bi, zaloten v tem času na prostem, ne obstal na prvi poziv.⁵ Dne 29. julija pa je Kutschera ustanovil posebno sodišče, in to za sojenje komunistov, ki bodo naredili oziroma

poskušali narediti sabotažo na zasedenem ozemlju. To sodišče so sestavljali sodni svetnik dr. Kurt Messiner kot predsednik, SS šturmbanfirer dr. Bauer in kapetan zaščitne policije Heinz Hübner kot člana. Obtožnico je pred tem sodiščem zastopal eden od SS firerjev, ki jih je imenoval poveljnik varnostne policije pri šefu civilne uprave. Posebno sodišče je zasedalo po potrebi in v kraju, ki ga je določil predsednik, o razpravi, sodbi in njeni izvršitvi se je vodil zapisnik, smrtne obsodbe pa, ki jih je izvrševal s streljanjem oddelek 181. rez. policijskega bataljona, je moral odobriti Kutschera sam; ta si je pridržal pravico, da je v posameznih primerih določil tudi drugačno izvršitev smrtne kazni.⁶ Prvič se je sestalo to sodišče že 1. avgusta, ko je »zaradi prepovedane posesti orožja in zaradi udeležbe pri komunističnih sabotažnih dejanjih« obsodilo na smrt z ustrelitvijo Ignacija Hrena, Leopolda Dremlja, Mirka Ekslerja in Alojzija Glaviča.⁷

Nemci so računali, da bo ta krvavi primer uspešen opomin. Nobenega dvoma ni, da so te prve eksekucije močno odjeknile med prebivalstvom — niso pa zavrle nadaljnjih partizanskih akcij in razvoja partizanskih enot, še manj pa razvoja OF.

Nemci pa niso ostali samo pri kaznih vojaškega sodišča, temveč so na prve partizanske akcije odgovorili tudi s pravimi vojaškimi akcijami, čeprav jim je bil ta vojaški poseg zelo neprijeten, ker je zelo zgovorno kazal, kako dežela ni niti najmanj godna za priključitev k rajhu. Zato so te povsem vojaške akcije skrbno prikrivali s plaščem navadnih policijskih akcij in zlasti štajerski gaulajter Uiberreither je ponovno zatrjeval, da je »zadeva banditov« samo še stvar varnostne službe.

Prva nemška hajka, če odštejemo tisto, ki je bila kmalu po 3. juliju, je bil napad enot 181. rez. policijskega bataljona na del Jeseniške čete na Obranci na Mežaklji 1. avgusta. Nemci sami so kasneje prištevali borbo na Obranci med prave borbe, zato je tudi naštet v seznamu borb, ki ga je izdal 19. marca 1943 komandant varnostne policije na Bledu in v katerem so naštet vse borbe do tistega časa, pri katerih je

zadostovala samo trikratna udeležba za dosego »Infanterie Sturmabzeichen«. Nemci torej borb s partizani niso podcenjevali in so vse te borbe, omenjene v seznamu, veljale toliko kot borbe na vzhodnem bojišču ali na kateri koli drugi fronti.

Do prvega spopada med Nemci in Jeseniško četo je prišlo pravzaprav že 30. julija zvečer, ko so imeli borci in aktivisti sestanek na Poljanah nad Kočno,⁸ do prve prave borbe pa je prišlo kot že rečeno 1. avgusta. V noči od 31. julija na 1. avgust je odšel del čete na akcijo in porušil dva mostova v Mostah pri Žirovnici, del čete pa je ostal na Obranci. Ko se je del čete, ki je bil v akciji, vračal in bližal Mežaklji in taborišču, so se zaslišali strelji. Borci so hitro sprevideli položaj in so udarili Nemcem, ki so bili v borbi s četo v taborišču, v hrbet. Po partizanskih poročilih so imeli Nemci 6 mrtvih, partizani pa dva (Viktor Arzenšek in Ferdo Koren). Po borbi se je četa premaknila na planino Krnico, kjer jo je našel Stane Žagar in ji naročil, naj se premakne na Jelovico. Zato je četa odšla na Pokljuko, kjer se ji je priključil vod Gorjancev in je nato odšla preko Save pod Bohinjsko Belo in preko Kupljenka na Jelovico, kjer se je sestala z Jeloviško četo na Vodiški planini.⁹

Nemce je šola na Mežaklji izučila. V poročilu z Bleda državnemu propagandnemu uradu v Celovcu z dne 4. avgusta lahko beremo, kako se je na Gorenjskem v tednu od 27. julija do 2. avgusta razplamenela komunistična propaganda in napadalnost »kot doslej še nikoli«. Poročilo pravi, da se je začelo z napisnimi akcijami in skrivnimi sestanki, končalo pa s sabotажami in napadi s puškami, avtomatskim orožjem in bombami na stanovanja županov, na žandarmerijske postaje, mostove in električne napeljave. Posledica tega — pravi poročilo — je bila, da je veliko ljudi zaprtih pa že tudi obešenih (!). Ker je znano, da je v okolici Jesenic in Kamnika večje število komunistov, bo treba ta področja sistematično preiskati.

Iz poročila je dobro razvidno, da so Nemci razen streljanja na smrt obsojenih ljudi uporabljali tudi obešenje. Razen tega »sodnega« uničevanja so se Nemci na zasedenem slovenskem ozemlju že zelo zgodaj

poslužili tudi streljanja brez smrtnih obsodb. Prvo tako streljanje na slovenskem ozemlju je bila ustrelitev desetih pripadnikov krške partizanske skupine 30. julija 1941 v gozdu Dobrava pri Krškem. Uiberreither, ki je podpisal njihovo smrt, je utemeljeval njihovo usmrtitev s svojo uredbo od 14. aprila in 17. maja 1941, ki govori o dolžnosti oddaje orožja, municije itd. Ti prvi ustreljeni partizani so bili: Jožef Gaber, Peter Jernejec, Feliks Kaplan, Emil Kaplan, Fric Kaplan, Franc Kastelic, Rajmund Kastelic, Ivana Uranjek, Anton Preska in Franc Preska.¹⁰

Oglejmo si nekoliko ta nemški »sistem talcev« na Gorenjskem in Štajerskem. Vsaka njihova ustrelitev je bila za Nemce »pravno utemeljena« in so se sklicevali na to ali ono prvo okupacijsko odredbo šefov civilne uprave. V tem je bil nemški sistem talcev enak v vsej okupirani Jugoslaviji in verjetno v vsej Evropi, je pa bil vsaj na začetku okupacije nekoliko »milejši« na Gorenjskem in Štajerskem kot na primer v okupirani Srbiji. V Sloveniji so Nemci vsaj v začetku streljali za vsakega likvidiranega Slovenca — izdajalca v nemški službi — po pet talcev, za vsakega ubitega Nemca pa deset, medtem ko so v Srbiji postrelili za vsakega ubitega Nemca 50 Srbov oziroma 100 ciganov. V Sloveniji so Nemci po navadi izbirali talce po zaporih, v izrednih primerih pa so jih polovili tudi v neposredni bližini partizanske akcije. Na Gorenjskem so odbirali talce v glavnem v zaporu v Begunjah. Ves proces je tekел nekako takole: zvečer je kurir komandanta varnostne službe na Bledu prinesel v Begunje seznam talcev, ki naj bi bili ustreljeni naslednjega dne. Ta spisek pa ni bil dokončen in so ga gestapovci v Begunjah včasih tudi popravili. Ko je bil seznam dokončen, je komandant zapora odbral v seznamu določene talce, ki so bili ustreljeni naslednjega dne. Spočetka so streljali talce privezane h kolom in v neposredni bližini izvršene partizanske akcije. Tem eksekucijam so morali prisostvovati vaščani in celo otroci. Kasneje, če ni bilo posebej določeno, so streljali na Gorenjskem talce na vrtu zapora v Begunjah ali pa v bližnji Dragi.¹¹

Prebivalce Slovenskih Konjic vodijo v zbirno taborišče v
Meljski vojašnici v Mariboru julija 1941

Prihod izseljencev v mariborsko Meljsko vojašnico
3. VII. 1941

V začetku avgusta je bilo v zaporu v Begunjah okoli 300 zavednih Slovencev, katerih usoda se je lahko končala v Dragi ali kje drugje. Zato so jih gorenjski partizani skušali rešiti in napravljen je bil načrt za napad na Begunje.

Reči je treba, da vstaja na področju Kranja in Jesenic ni imela takega zamaha kot v okolici Kamnika in pod Šmarno goro, čeprav je bila tudi tukaj zelo dobro izvedena organizacija prvih partizanskih enot. Konec julija sta bili zelo aktivni Jeseniška četa, predvsem pa Tržiška, ki je napadla Tržič in Križe pri Tržiču. Ta svet pod Storžičem se je začel buditi že v začetku julija, ko je odšlo v ilegalo 14 komunistov nad Vetrno, konec julija pa skupina 30 borcev, ki so pripravljali akcijo na žandarmerijsko postajo na Golniku. Do akcije sicer ni prišlo, pač pa so se začeli 1. avgusta zbirati na Veliki Poljani prvi partizani iz Tržiča, Križev, Dupelj, Golnika, Kranja itd.¹² Dne 1. avgusta je izstrelila prve strele na nemškega ovađuha 2. kranjska četa na Storžiču, 4. avgusta pa se je združila ta četa s Tržiško v Kranjski ali Storžiški bataljon, ki je še istega dne zaprisegel v Verbičevi koči pod Storžičem.¹³

Združevanje obeh čet v bataljon je bilo izvedeno v duhu že omenjenih sestankov na Jelovici, a imelo je še drug pomen. V tem času je namreč Stane Žagar naredil načrt za napad na Begunje, da bi rešil iz gestapovskih krempljev zaprte Slovence. V tem napadu naj bi sodelovale vse partizanske enote na Gorenjskem. Zato je bil formiran Kranjski bataljon, Jeseniška četa pa se je po borbi na Mežaklji premaknila na Jelovico k Jeloviški četi, kjer je bil 5. avgusta iz obeh čet ustanovljen Gorenjski bataljon. Po zaprisegi so bili iz tega bataljona izbrani najboljši borci za napad na Begunje, ki so takoj odšli v dolino, toda med tem časom so Nemci že blokirali Savo.

Nemci so zvedeli za nameravano akcijo gorenjskih partizanov na Begunje in so prehiteli oba bataljona. Gorenjskemu bataljonu so zaprli prehod preko Save, Kranjskega pa takoj napadli. Del tega bataljona je takoj po zaprisegi 4. avgusta odšel na Dobrčo, kamor je prišel 5. avgusta, drugi del pa je še naprej ostal v Ver-

bičevi koči. Nemci so napadli oba dela bataljona, a ker je bil napad popolnoma nepričakovan, je bataljon doživel zelo težke izgube. Del bataljona, ki je bil na Dobrči, je bil popolnoma razbit, njegov komandir Milorad Stošić pa ujet in obsojen 19. avgusta v Begunjah na smrt in 23. avgusta v Kranju javno obešen. Od dela bataljona, ki je ostal v Verbičevi koči, pa je padlo 8 partizanov, med njimi 3 partizanke in komisar bataljona. Kranjski bataljon je bil tako razbit, da je od 68 borcev ostalo le nekaj desetini, ki so se novembra priključile novo nastalemu Cankarjevemu bataljonu.¹⁴ O veliki tragediji v Verbičevi koči pod Storžičem piše po pripovedovanju očitvidca, ki se je edini rešil pred besnostjo nemških napadalcev, neznan partizan takole: »Nemci so iz koč potegnili neko ženo, ki je bila ranjena v trebuh. Začeli so jo spraševati, kje je mož in ostali. Ker pa ni hotela ničesar priznati in povedati, so jo začeli mučiti, da bi človek ne mogel verjeti. Polomili so ji roke in noge in ji rekli, da sedaj lahko gre domov, če hoče... One pa, ki so bili notri, so zaprli v koč in koč zažgali, da so živi zgoreli.«¹⁵

Nato so Nemci hoteli obračunati tudi z Gorenjskim bataljonom. Zato so okrepili 181. rezervni policijski bataljon z enotami vojske, SS in celo z aviacijo. S kakšnimi silami so Nemci v resnici 8. avgusta napadli Jelovico, za zdaj še ni znano. Vsekakor je šlo za večjo akcijo, iz poročila političnega komisarja za radovljiški okraj pa je razvidno, da so bile dotedanje policijske sile okrepljene še z dvema policijskima bataljonoma in z vojsko. Del nemških sil, okrog 400 mož in 2 gorska topova, se je spoprijel 8. avgusta z Gorenjskim bataljonom na Kotliču, ki so ga partizani preimenovali v Partizanski vrh. Nemci so napadli z velikim elanom in prepevali borbene pesmi. Bataljon je, razdeljen v tri dele, sprejel borbo, ki je trajala okrog pol ure. Na enem krilu bataljona je odpovedal mitraljez, zato se je ta del umaknil, za kar pa komandant ni vedel. V tako nastalo praznino so začeli Nemci hitro pritiskati in nastala je nevarnost, da bi bil bataljon obkoljen. Zato se je umaknil v Selško dolino, del partizanov pa celo v Ljubljano. V Selški dolini se je bataljon razdelil, Jeloviška četa se je

vrnila na Jelovico, kjer se je razdelila na dva voda, eden je odšel na področje nad Bledom, a drugi nad Kropo, Jeseniška četa pa je odšla na Pokljuko, kjer se je tudi razdelila na dva dela; eden se je utaboril pod Stolom, drugi pa na Mežaklji. V borbi na Jelovici so padli trije partizani: Pavle Koren, Lojze Žvan in Andrej Komar. Nemci trdijo, da je padlo pet partizanov, sami pa priznavajo za policijske note enega mrtvega in enega ranjenega.¹⁶

Do borb na Partizanskem vrhu so imeli Nemci na Gorenjskem samo 181. rezervni policijski bataljon, iz ukaza komandanta za Gorenjsko dne 12. avgusta 1941, s katerim je razporedil policijske sile na Gorenjskem, pa je razvidno, da sta tam ostala še dva bataljona. Področje 72. rezervnega policijskega bataljona je bil radovljiški okraj, področje 181. rez. policijskega bataljona je bil kranjski okraj, področje 171. rez. policijskega bataljona pa okraj Kamnik in Litija. Ob koncu avgusta pa se je število teh bataljonov zmanjšalo na dva.¹⁷

Posledice teh prvih nemških ofenziv so bile torej za oba gorenjska partizanska bataljona občutne. Kranjski bataljon je bil popolnoma razbit, Gorenjski pa se je razformiral. S tem seveda gorenjski partizani niso bili uničeni in če ne bi imeli drugega dokaza za partizansko aktivnost po razbitju teh bataljonov, zadoštuje že ta, da so Nemci še naprej streljali talce in da smrtne obsodbe pred izrednimi sodišči še niso prenehale. V dveh nemških poročilih, od katerih eno poroča za razdobje od 10. do 16. avgusta, drugo pa za razdobje od 17. do 23. avgusta, je poudarjeno, da se položaj na Gorenjskem ni bistveno spremenil in da je aktivnost komunistov še vedno velika kljub izvedenim vojaškim operacijam. Pri belem dnevu je bilo izvršenih pet napadov. Komunisti so vedno bolj predrzni in »policija je pri vsem tem brez vsake moči«.

To je bilo veliko priznanje aktivnosti narodnoosvobodilne vojne na Gorenjskem, ki pa se je v tem času vedno bolj prenašala v kamniški okraj. Po vstaji v noči od 27. na 28. julij, ki sicer ni prinesla tega, kar je pričakoval vojni komite — masovnega odhoda v partizane — sta se združili mengeška in domžalska sku-

pina, ki sta postali kot ostale partizanske enote v kamniškem okraju zelo aktivni v moravškem kotu in komandant žandarmerijskega okraja Kamnik je 29. avgusta zapisal: »Orožniki posameznih postaj stanujejo samo še v kasarnah, da se tako izognejo napadom. Učiteljstvo (nemško), ki službuje na tem področju, je bilo odpoklicano iz oddaljenejših šol v kraje, kjer so orožniške postaje, da ga lahko zaščitimo pred napadi. Splošna varnostna služba je zaradi sabotažnih dejanj teroristov stopila v ozadje... Hajke orožništva ob sodelovanju izpostave gestapa v Kamniku in kasneje s pomočjo 171. rezervnega policijskega bataljona so imele v tem mesecu le delne uspehe...«¹⁸

Kot je že znano, se je sredi avgusta na Rašici ustanovil Kamniški bataljon, ki je ostal na Rašici še tri dni, potem pa so njegove čete odšle vsaka na svoje področje. Zelo je bila aktivna Radomeljska četa, kar je razumljivo, saj je bil pri njej štab bataljona. V glavnem so se akcije vseh čet omejevale na sabotažna dejanja, napadale pa so tudi posamezne žandarje in domače izdajalce. Navzočnost in aktivnost čet Kamniškega bataljona je močno dvignila moralo prebivalstva, čeprav je to stalno živelo pod pretnjo represalij, zlasti pa izselitve. V tedenskem poročilu z Bleda v Celovec 6. septembra je zelo dobro prikazan tedanji položaj in poudarjeno je, da se je partizanska aktivnost zopet povečala. Zato bi bilo dobro — pravi poročilo — če bi se povsod osnovala »iz dobro mislečih Slovencev« oborožene krajevne samoobrambe. Partizani so dosegli to, da si vsak, kdor je kakor koli zaposlen pri Nemcih, upa komaj še na cesto. »Varnostni organi so popolnoma brez moči... Zadnje čase se tudi ni več posrečilo ujeti zločinca in se za represalije vedno streljajo samo talci. Danes je prišlo že tako daleč, da tem javno ustreljenim, ki v zastrašilo leže na kraju zločina, ljudje prižigajo sveče in jih zasipajo s cvetjem.«

Na tem mestu je treba poudariti zanimivo Kidričevo analizo, v kateri je rečeno: »Množični razmah OF je ustvaril podlago za partizanstvo v Sloveniji. Zavedati se je namreč treba, da bi bilo v Sloveniji glede na gostoto prometnih žil in vseh vrst komunikacij ter glede na izredno gostoto nemških in itali-

janskih okupacijskih posadk partizansko gibanje popolnoma nemogoče, če ne bi imelo krepkega, smotrno ustvarjenega in vodenega političnega zaledja.« Nemci so na Gorenjskem resda razbili prva dva partizanska bataljona in kmalu za tem se je isto primerilo tudi Kamniškemu bataljonu. Toda nerazbita je ostala OF, utelešena ideja moči in aktivnosti narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji. In prav ta množično zasidrana borbena zavest slovenskega naroda na tisti potrebni višini, kot jo je zahtevala narodnoosvobodilna vojna. To je ena od velikih posebnosti narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji. Ker se je Kamniški bataljon že tri dni po formiranju razšel po četah na svoja področja, so morali Nemci zasledovati vsako četo posebej. Tako razformiranje bataljona je bilo popolnoma v duhu direktiv, ki jih je dal nekoliko kasneje gorenjskim partizanom Kardelj, da naj bodo edinice gibljive in da naj vsak dan menjajo svoja taborišča. Napadajo naj naglo, če pa bi začel sovražnik pritiskati z večjo silo, naj se takoj umaknejo.¹⁹

Prva četa, ki so jo Nemci razbili v kamniškem okraju, je bila Kamniška četa, katero so Nemci napadli že 18. avgusta pod Krvavcem in jo razbili. Vnovič pa so jo presenetili in razbili 24. avgusta v bližini Tunjic pri Kamniku. Nemci poročajo o tem dogodku takole: »Patrola (namreč 171. rez. policijskega bataljona), ki je bila v akciji 24. avgusta v bližini Tunjic, ni naletela na sovražnika, pač pa je zaplenila njegovo celotno opremo, in to puške, 3000 nabojev, živila in drugo vojaško opremo.« Del razpršene Kamniške čete se je potem priključil Rašiški, del pa Mengeško-moravški četi.²⁰

Druga je prišla na vrsto Radomeljska četa, ki so jo Nemci obkolili 13. septembra pri Žičah. Četa se je srečno prebila skozi več obročev v Ljubljansko pokrajino na Podmolnik pri Ljubljani. Po akciji v noči

od 27. na 28. julij je odšla Radomeljska četa, ki je štela okrog 20 borcev, proti Brezovici pri Dobu, kjer se je utaborila. Od tod je odšla četa v začetku avgusta proti Moravčam, da bi napadla žandarmerijsko postajo, kar pa ni izvedla, pač pa je napadla hišo nemškega občinskega komisarja na Homcu. Dne 5. avgusta je napadlo 8 borcev te čete iz zasede pri mostu preko Rovščice pri Želodniku predhodnico močne nemške motorizirane kolone in jo uničili, dva dni nato pa so Nemci napadli njeno taborišče nad Brezovico. Nemci so prodirali proti taborišču nad Brezovico od zaselka Veselko v dveh kolonah, toda četa se je izognila obkolitvi in je napadla obe koloni v hrbet. Nato se je četa premaknila proti Kolovcu in od tod na Rašico, kjer je bil od 17. do 20. avgusta zbran ves Kamniški bataljon. Z Rašice se je četa vrnila na svoje področje, kjer je bila 13. septembra obkoljena in napadena pri Žičah. O tem napadu je v ohranjenem dnevniku političnega komisarja Kamniškega bataljona zapisano: »13. septembra ob sedmi uri zjutraj smo bili napadeni v logorju. Bukovec ranjen. Pustili dve puški. Izostala sta dva tovariša... in (pustili smo) vso hrano in inventar ter tako rekoč odnesli le golo življenje. Umik smo delali cel dan, kajti obkolitev je bila splošna.« Obkoljena četa se je 13. septembra prebila v moravške hribe, 16. septembra pa je prešla nemško-italijansko mejo in je 17. septembra prišla na Podmolnik. Tu sta četi v imenu IOOF izročila 27. septembra zastavo v znak posebne zahvale Kidrič in Kocbek. Ob tej priliki je Kidrič dejal: »Naj nas ne bo strah, da živimo danes na tem majhnem otočku svobodne zemlje, okrog in okrog obdane s smrtnimi sovražniki, kajti edino s tega otoka bo prišla rešitev. Naj nas ne plašijo bremena današnjih dni, kajti zato, ker ste prvi, nosite največje breme.« Oktobra se je Radomeljska četa vrnila v kamniški okraj, kjer je dobila konec oktobra ukaz, naj se priključi 1. štajerskemu bataljonu, ki se je pripravljal na tako imenovani brežiški pohod. Ko je četa na Golčaju čakala na zvezo, jo je 25. oktobra napadel 1. vod 322. bataljona deželne obrambe in žandarmerija. Hiša, v kateri je bila četa, je bila obkoljena, in padlo je 10 partizanov,

4 pa so bili ujeti. O tem dogodku, ki pomeni dokončno uničenje Radomeljske čete, je izdal šef civilne uprave za Gorenjsko posebno obvestilo, v katerem je rečeno, da je padlo 10 partizanov in da je bilo prijetih še 30 oseb, ki so bile »pripadniki te tolpe, oziroma osebe, ki so bile v zvezi s tolpo ter so jo podpirale z obvestili, orožjem, živili itd. Ti pridejo v kratkem z ostalimi ujetimi pred posebno sodišče.«²¹

Kako je bilo z Mengeško-moravško četo, ali, kakor se je kasneje imenovala, z Moravško četo? Dvanajst partizanov te čete sta napadla dva policijska bataljona 21. septembra na Sv. Mohorju pri Moravčah. Partizani so bili na odličnih položajih in so se branili do večera. Čeprav so dobili Nemci zvečer okrepitev, se je četa zvečer srečno prebila iz vseh obročev. V poročilu Glavnega poveljstva je bilo o tem boju rečeno: »Posebno omembe je vredno hladnokrvno nastopanje Moravško-domžalske čete, ki je na dobro izbranem položaju dve uri kljubovala pritisku približno dvajsetkrat močnejšega sovražnika. Del čete je nato spretno izvedel svoj napad v sovražnikov bok, kar je prisililo fašiste k umiku.« O tej borbi imamo ohranjeno nemško poročilo, na podlagi katerega je s pomočjo partizanskih virov napisal Jelo Gašperšič izrpen članek Bataljon v težki borbi z banditi — nujno prosim pomoči! Po tem članku se je Mengeško-moravska četa premaknila 19. septembra na področje Moravče—Laze v bližini Sv. Mohorja, da bi nadzirala cesto Domžale—Trojane in Domžale—Moravče. Za ta premik pa je izvedel štab 171. rez. policijskega bataljona in se je odločil, da bo četo uničil. Zato je naredil naslednji načrt: 1. četa (komandir stotnik Kröhl) se prepelje s kamioni do Krašnje, od tod pa odide peš do Svine, kjer razporedi svoje enote 600 m južno od črte Svine—grad Rožek. 3. četa (komandir poročnik varnostne policije Bräunlich) se s prvim vodom prepelje na kamionih do Dol in zasede položaj kota 344—Prekrnica, tako da se nasloni na prvo četo pri gradu Rožek, druga dva voda pa se prepeljeta s kamioni na Podstran, od koder en vod zasede položaj proti severu in pri kapelici južno od Sv. Mohorja, drugi pa odide na Pogled in zasede položaje južno od

Sv. Mohorja. Po tem načrtu je bilo določeno, da se akcija začne ob 17.30.

Okrog štirih popoldne pa je srečal neki partizan na izhodu iz taborišča, ki je bil pri Sv. Mohorju, Nemce, in je brž izstrelil iz pištole nekaj streliv. Streli so povzročili v četi alarm in brž je zasedla položaje ter sprejela borbo, čeprav je bila številčno zelo majhna. Prve pol ure so Nemci nekajkrat jurišali, toda bili so vedno odbiti, imeli so 18 mrtvih, partizani pa enega. Borba je trajala do večera in o njej poročajo Nemci, da je bila napadena njihova tretja četa, ki da je bila v hudih borbah od 18.30^h do 20^h ter da je prodrla v tej borbi 50 m do partizanskih položajev. Zato je komandant 171. rez. policijskega bataljona zahteval pomoč od komandanta 181. rez. policijskega bataljona. Ponoči pa se je četica prebila mimo cerkve Sv. Mohorja brez vsakih izgub na Limbarsko goro. Ponoči so Nemci res dobili okrepitev, a 22. septembra zjutraj so jurišali na prazne partizanske položaje. Po tem preboju so Nemci četo neprestano zasledovali. Četa se je z Limbarske gore umaknila daleč proti Senčurju pri Kranju, od tod pa nazaj proti Kamniku, kjer so jo Nemci 30. septembra s koncentracijo 171. in 181. rez. policijskega bataljona popolnoma razbili pri Selih pri Kamniku. To borbo štejejo Nemci v vrsto istih borb kot borbo na Mežaklji, pri Jesenu na Dobrči, na Kotliču, in kasneje na Dražgošah. Le nekaj partizanov se je rešilo v Ljubljansko pokrajino.²²

Poglejmo si še usodo Rašiške čete. Ta četa je bila precej močna in je štela 56 borcev. Razdelila se je na dva voda, na rašiškega in šmarnogorskega; ta je 20. avgusta odšel na Šmarno goro, bil pa je še istega dne napaden in se je zato premaknil na Grmado, kjer se je zadrževal do požiga Rašice. Ta vod je napadel 21. avgusta iz zasede na cesti Vikrče—Smlednik nemški avtomobil, dan za tem pa je porušil telefonske napeljave pri Jeperci. Aktiven je bil tudi rašiški vod in Nemci so marljivo iskali njegovo taborišče. Tako je prišlo 16. septembra na Rašico z avtomobilom pet gestapovcev, da bi odkrili taborišče. Partizani so vračajočim se Nemcem postavili zasedo blizu Potokarja, pobili gestapovce, avtomobil pa zažgali.

Ker je rašiški vod pričakoval nemški napad, je poslal po okrepitev k šmarnogorskemu vodu, a ta ni mogel priti, ker so Nemci 19. septembra že blokirali Rašico in Šmarno goro, 20. septembra zjutraj so požgali vas Rašico, ljudi pa izselili. To je bila prva požgana slovenska vas na ozemlju, ki so ga okupirali Nemci. Tega dne se je Šmarnogorski vod prebil na Rašico in tako so Nemci že v mraku napadli vso Rašiško četo. V borbi je padlo več Nemcev, četa pa se je razdelila. Del čete se je zbral v gozdovih nad Črnučami, od koder je nekaj partizanov odšlo celo v Ljubljano, 29. septembra pa so Nemci po izdaji v Selah na nekem kozolcu napadli 7 ranjenih partizanov, od katerih sta dva padla v borbi, druge pa so ujeli.

Po borbi na Rašici se je ena skupina prebila v smleške gozdove in od tod čez Savo v hribe nad Mednim, od koder se je 21. septembra premaknila v gozd Petelinc nad Marjeto, kjer je ostala kak teden in se nato premaknila preko nemške meje v Samatorico pri Horjulu. Tu je ostala do 28. oktobra in jo je med tem obiskal komandant Glavnega štaba Leskošek. V noči od 29. na 30. oktober se je skupina ali Rašiška četa premaknila preko nemške meje k Barbari nad Škofjo Loko in je zvečer 30. oktobra odšla po velikem snegu k Ožbaltu. Tu so jo Nemci naslednjega dne napadli in se je po več kot enourni borbi, v kateri so bile izgube na obeh straneh, prebila nazaj v Dolomite v Bevško grapo.

Četa se je novembra povečala s partizani iz Ljubljane; iz Primorcev, ki jih je bilo več v četi, se je ustanovila Primorska (Špacapanova) četa. Rašiška četa je v noči od 4. na 5. december sodelovala pri napadu na preserški most, po napadu pa se je od nje ločila Primorska četa in je Rašiška sama 12. decembra odšla na Pasjo ravan, kjer je bil takrat Cankarjev bataljon. V njegovem sestavu se je potem udeležila velikih borb v Poljanski dolini, od koder je del borcev odšel pod Karavanke, del Rašiške čete pa je sodeloval tudi v slavni dražgoški bitki.²³

Nemci so torej tudi v kamniški okolici in pod Šmarno goro in na Ježici uničili in razgnali vse partizanske enote, in to po svojem starem preizkušenem

načinu — eno za drugo. Oglejmo si na kratko še življenje razformiranega Gorenjskega bataljona. Del Jeseniške čete je bil od srede avgusta pod Stolom. Tu se je razdelil na trojke in četvorke, ki so izvršile več sabotažnih del. Drugi del Jeseniške čete na Mežaklji se je tudi razdelil na več skupinic, ki so se septembra spet združile, a so jih Nemci napadli 21. septembra. Zato se je ta del čete znova razbil na dva voda, eden je odšel pod Stol, drugi pa, v katerem je bilo več partizanov iz Gorij, je ostal na Dovškem rovtu.

Jeloviška četa, ki se je vrnila na Jelovico, je izpeljala večjo akcijo na Lancovem, kjer je zažgala žago. Stalno je vzdrževala zvezo s Selško in Poljansko dolino, kjer se je začela hitro in zelo dobro razvijati Poljanska četa, imenovana tudi Nartnikova ali Prva kranjska četa, ki je izvedla večjo sabotažno akcijo na Visokem pri Kranju. Prav v tej četi je prišlo tudi do spoznanja, da je treba čimprej preiti iz navadnih sabotažnih akcij v vojaške akcije. Narejen je bil načrt za napad na Škofjo Loko, pri čemer naj bi Poljansko četo podprl tudi del Rašiške čete, ki se je umaknil v Samatorico. Ta četa se je res hotela priključiti Poljanski četi, a je bila 1. novembra med potjo napadena pri Sv. Ožboltu in se je zato umaknila.

Ko je sredi oktobra zapadel sneg, so dobili partizani pod Stolom ukaz, naj se zberejo na Mežaklji, od koder so potem 20. oktobra odšli na Jelovico in prišli 23. oktobra v taborišče Jeloviške čete, ki je bila v bližini cerkve pri Sv. Mohorju, od tod pa v taborišče na Vodiški planini nad Kropo. To so bili ponovni začetki zbiranja gorenjskih partizanov oziroma nastajal je nov Cankarjev bataljon, ki je štel že 60—70 borcev. Bataljon je izvršil znano akcijo, ko se je 11 partizanov s kamionom zapeljalo v Zapuže, kjer so v mlinu zaplenili še en avtomobil in odpeljali 6000 kg moke, iz Dupelj pa prinesli veliko masti ter se ponoči mimo nemških straž vrnili skozi Kranj v Besnico. Cankarjev bataljon je postal še aktivnejši. Dne 14. novembra je požgal most v Selški dolini, 19. novembra pa je napadel nemško postojanko v Železnikih. Tako se je preneslo težišče narodnoosvobodilne vojne na Gorenj-

skem v Selško in Poljansko dolino, torej v kraje, ki le niso bili tako prepleteni s komunikacijami, po drugi strani pa so bili naslonjeni na Ljubljansko pokrajino, kar je bataljonu omogočalo večje manevriranje.²⁴

Na Gorenjskem se je torej Nemcem na začetku sicer posrečilo razbiti Kranjski, Gorenjski in Kamniški bataljon, v dolinah obeh Sor pa je zrastel nov, Cankarjev bataljon, ki je postajal vedno aktivnejši. Kutschera, ki je uporabil že prav vsa »pomirjevalna« sredstva, ni pa z njimi dežele pomiril in se je tako vedno bolj oddaljevala od priključitve k rajhu, se je znašel v zelo neprijetnem položaju. Še mesec dni in sredi decembra ga je Hitler odpoklical in na njegovo mesto postavil koroškega gaulajterja dr. Rainerja. Tudi ta ni imel srečnejše roke, končal pa je pred vojaškim sodiščem v Ljubljani po osvoboditvi kot velik vojni zločinec.

Poglejmo še nemška poročila. Po razbitju partizanskih enot v kamniškem okraju so Nemci z veseljem pisali, da ni več prišlo do nobene partizanske akcije. Prav kmalu nato pa so morali priznati, da je »komunistična aktivnost znova narastla«. V kakšnih škripcih so bili zopet Nemci, se vidi tudi iz tega, da so nameravali poseči celo po sredstvu, ki se jim je doslej zdelo nepotrebno in nekako pod častjo. Pridobivati so si začeli v večjem številu plačane konfidente in sodelavce, partizanskim ubežnikom pa so začeli obljubljeni, da ne bodo kaznovani, če se bodo javili najbližnji žandarmerijski postaji.²⁵ Toda tudi to ni zavrlo narodnoosvobodilne vojne na Gorenjskem. Nasprotno, aktivnost Cankarjevega bataljona je bila dovolj močan glasnik velikih dni, ki jih je Gorenjska doživela kmalu nato, ob decembrski vstaji 1941.

Borbe na Štajerskem

Če bi primerjali začetni razvoj narodnoosvobodilne vojne na Gorenjskem z razvojem na Štajerskem, kjer je bil isti okupator s približno isto okupacijsko taktiko, bi v glavnem lahko opazili naslednje razlike:

1. V primeri z akcijami prvih gorenjskih partizanskih enot so bile akcije prvih štajerskih partizan-

skih čet veliko večje, pogostejše in so v glavnem vse imele pravi vojaški značaj. (Na primer napad na žandarmerijsko postajo v Zagorju, borba na Pohorju, vpad v Šoštanj itd.).

2. Po razbitju treh partizanskih bataljonov na Gorenjskem je začel rasti in je kljub zgodnji in ostri zimi postajal vedno aktivnejši nov Cankarjev bataljon, Prvi štajerski bataljon pa se je, ko se je vrnil z neuspešnega brežiškega pohoda, razformiral in so njegove čete odšle na prezimovanje.

3. Decembrska vstaja na Gorenjskem je močno pomnožila Cankarjev bataljon (do 600 borcev), na Štajerskem pa zaradi velikih izgub in proval ni bilo dotoka. Zato je začelo Glavno poveljstvo sredi decembra 1941 snovati 2. štajerski bataljon — v Ljubljanski pokrajini — z namenom, da ga pošlje čimprej na Štajersko.

Poglejmo si najprej razvoj narodnoosvobodilne vojne v rudarskih revirjih. Vrsto sabotažnih akcij tu opazimo že od druge polovice julija 1941 naprej. Konec julija so se trboveljski in zagorski partizani združili in 1. avgusta je bila ustanovljena Revirska četa, ki je imela 47 partizanov in je bila razdeljena v tri vode. V noči od 8. na 9. avgust je ta četa napadla žandarmerijsko postajo in rudniško stražo v Zagorju. Nemci so poročali, da je bil napad izveden »planmäßig«, da je napadalo okrog 30 oboroženih komunistov s puškami in z ročnimi granatami ter da je bil pri napadu težko ranjen en orožnik. Nemci štejejo to borbo v Zagorju med prave borbe in je našteta v ukazu komandanta žandarmerije v Mariboru dne 2. julija 1942, kjer so zapisane vse tiste borbe na Štajerskem, ki si jih je smel vsak nemški oboroženi sodelavec vpisati v službeni list kot »Einsatz zur Befriedigung des Gebietes Untersteiermark«. Po napadu na Zagorje se je Revirska četa umaknila na Plešo nad Zagorjem ter spotoma porušila cesto med Zagorjem in Trbovljami. Nemci so četo zahajkali 11. in 12. avgusta na Čemšeniški planini. Del čete je odšel na Dolenjsko, glavnina pa se je premaknila preko Lize nad Trbovljami na Kal nad Hrastnikom, kjer so jo Nemci 15. avgusta znova napadli in razbili. Zato se je 16. avgusta

Revirska četa razdelila: glavnina je odšla čez Savo na Kumljansko, nekaj partizanov je šlo na Dolenjsko, tretji del pa se je kot Revirska četa pridružil Savinjski četi in se premaknil na Dobrovlje.²⁶

Savinjska četa. V Savinjski dolini je prišlo do prvih sabotažnih akcij že v začetku julija 1941 in že 7. julija so odšli v ilegalo prvi komunisti; ti so sestavljali jedro kasnejše Savinjske čete, ki je bila ustanovljena 24. julija. Za svoje prvo taborišče si je četa izbrala Dobrovlje, kjer je prišlo 27. julija tudi do prvega ostrega spopada z nemško žandarmerijsko patrolo. V noči od 4. na 5. avgust je četa opravila veliko sabotažno akcijo in požgala žito priseljenih Nemcev v Savinjski dolini, nato pa je večkrat menjala taborišče, dokler ni odšla na pot, da bi se združila z Revirsko četo, s katero se je sestala v Šentjurskih hribih nad Grajsko vasjo; od tam sta obe četi odšli na Zvajgo nad Šent Pavlom. Tu je bil narejen načrt za napad na Zabukovico, ki je sledil v noči od 23. na 24. avgust. Dve skupini naj bi po načrtu napadli poslopje nemških rudniških čuvajev, a ker je bil stražar buden, se napad ni posrečil, zaplenjena pa je bila prva puška, na katere kopito so partizani vrezali datum 24. avgust 1941. Po napadu se je četa umaknila proti Britnim selom, nato pa zopet nazaj na Dobrovlje. Dne 18. septembra je patrola te čete porušila železniško progo pri Penku, proti koncu septembra pa je četa dobila ukaz, naj se zberejo na Dobrovljah vsi savinjski in revirski partizani. Od tod so v noči od 4. na 5. oktober odšli — okrog 40 borcev — s Stanetom Rozmanom na Grmado nad Šoštanjem.²⁷

Celjska četa je bila ustanovljena 20. julija 1941 na Razselnem pri Šent Juriju ob južni železnici. Zanimivo je, da sta v tej mali četici bila tudi dva Arabca, Junis in Krim, ki sta pobegnila iz nemškega transporta in našla pot v partizane. Četa je naredila načrt za napad na žandarmerijsko postajo v Slivnici pri Celju, a do napada ni prišlo, ker je njen prvi komandir Vrnč padel prav v Slivnici, ko si je s Skalo ogledoval teren in možnosti za napad. Po tej nesreči je četnica večkrat menjavala taborišče, Nemci pa so jo nenehno

zasledovali, zato se je naposled premaknila na Planino nad Laškim, kjer je bila 27. avgusta popolnoma uničena pri nekem mlinu v Šentrupertu.²⁸

Ena od najpomembnejših čet na Štajerskem pa je bila Pohorska četa, ki je do srede julija imela 25 borcev. Četa sicer ves julij ni naredila nobene akcije, v začetku avgusta pa so jo Nemci presenetili, ujeli 7 partizanov in četo delno razbili. Prav ta poraz pa je četo okrepil in je v noči od 11. na 12. avgust napadla žandarmerijsko postajo v Ribnici na Pohorju. Ta napad omenjajo tudi Nemci, kot represalije za napad na Zagorje in Ribnico pa je dal Uiberreither ustreliti 13 talcev. Ker je četi primanjkovalo orožja, je izpeljala avgusta še dvoje akcij, da bi prišla do orožja. Napadla je Vitanje in Hoče, a brez uspeha. Zato je poslala posebno patrolo v okolico Ptujja, da bi izkopala v Hajdinskem gozdu zakopano orožje. Razen tega je četa v mesecu avgustu šla še na akcijo na Osetovo veleposestvo v Lobnici in na Fišerjevo posestvo na Klopnem vrhu. Kot omembe vredno borbo štejejo Nemci tudi napad Pohorske čete 3. septembra pri Ruški koči.

Sredi septembra je prišel v četo Miloš Zidanšek. Ko se je četi pridružila še šaleška skupina, ki je našla svoje prvo zatočišče v Šaleški dolini in dobila na začetku septembra nalogo, naj se vključi v partizansko četo na Pohorju, je Zidanšek Pohorsko četo reorganiziral in razdelil na tri vode. V tem času se je na Pohorje vrnila tudi patrola, ki je prinesla iz ptujске okolice tri puškomitraljeze. Tako je bil vsak vod oborožen tudi s tem orožjem. Tako preurejena in oborožena Pohorska četa je 17. septembra napadla planinsko kočo na Klopnem vrhu. Borbo omenjajo tudi Nemci. V koči so bili nemški žandarji in gestapovci, ki so bili o napadu obveščeni, zato jih napad ni presenetil. Nemci so se po dveurni borbi umaknili ter s seboj odnesli mrtve in ranjene.

Odmev te borbe je bil zelo velik in komandant varnostne policije je že 19. septembra proglašil Pohorje za zaprto področje. Pohorska četa pa se je že naslednjega dne po borbi premaknila s Pohorja v Mislinjsko in Šaleško dolino in od tod na Grmado.²⁹

Če so Nemci na Gorenjskem na vsako partizansko akcijo odgovarjali s tako doslednostjo, lahko isto in pravzaprav še v večji meri pričakujemo tudi na Štajerskem, saj so hoteli priključiti k rajhu najprej to deželo. Že 16. julija je naročil komandant žandarmerije v Mariboru, naj vso najdeno komunistično literaturo takoj odpošljejo v Maribor, že 30. julija pa so padle pri Krškem prve žrtve. Smrt teh v glavnem pomeni uničenje krške borbene partizanske skupine, ki se je pravkar pripravljala na celo vrsto akcij, a so jo Nemci po nesreči in zaradi izdaje 29. julija aretirali in že naslednjega dne postrelili.⁵⁰ Na Štajerskem torej ni bilo posebnega sodišča kot na Gorenjskem, osnova za smrtne obsodbe oziroma na streljanje talcev pa je bila Uiberreitherjeva odredba dne 17. maja 1941, ki se je sklicevala na kazenske sankcije 9. člena prve in osnovne Uiberreitherjeve okupacijske odredbe dne 14. aprila 1941.⁵¹ Ko je postajalo partizansko gibanje na Štajerskem vedno močnejše, sta se zdeli Uiberreitherju prejšnji dve odredbi premalo jasni in precizni, zato je izdal 16. avgusta novo, katere prvi člen se je glasil: Kdor se udeleži oboroženega zbiranja (bewaffnete Zusammenrottung), bo po odredbi 14. aprila 1941 obsojen na smrt. Ista kazen bo zadela vsakega, ki bi pripadnikom teh skupin dajal bivališča, jih oskrboval z živili ali jih na kakršen koli način podpiral ali bil z njimi v zvezi. Premoženje teh upornikov (Aufrührer), njihovih pomagačev in njihovih družin bo zaplenjeno. Kdor bi vedel za nastopanje teh skupin (Auftreten von Banden), a tega ne bi takoj javil najbližjim varnostnim organom, bo kaznovan z najtežjimi kaznimi; 2. člen: Kdor ima kljub prepovedi strelno orožje, municijo itd., bo po odredbi od 17. maja 1941 kaznovan s smrtjo. Ista kazen zadene po odredbi od 14. aprila 1941 tudi tistega, ki sabotira ali s požiganjem uničuje žetev. 3. člen: Osebe, ki so po 6. aprilu 1941 pobegnile iz Sp. Štajerskega, ali ki so bile izseljene pa bi se brez dovoljenja vrnile, bodo strogo kaznovane. V posebno težkih primerih se lahko izreče tudi smrtna kazen. Ista kazen zadene lahko tudi tistega, ki bi iz inozemstva brez potnega lista prestopil mejo.⁵²

Ta odredba je torej natančneje določala, kaj vse sodi pod udar odredbe z dne 14. aprila in kaj pod udar odredbe z dne 17. maja. Značilen je 3. člen odredbe, iz katerega je razvidno, da so Nemci dobro vedeli, da je središče narodnoosvobodilne vojne v Ljubljani. Zato je člen določal tako ostre kazni za vsakega, ki bi se brez potnega lista vrnil na Štajersko.

Natančnega števila oboroženih sil, s katerimi so Nemci na Štajerskem nastopali proti partizanskim enotam, ne vemo. Poznamo žandarmerijske sile in policijo, vojske pa ne, ker to so za vsako večjo operacijo, podobno kot na Gorenjskem, na hitrico navozili od drugod, potem pa jo zopet odpeljali.

Kot smo na Gorenjskem opazili težnjo po stapljanju prvih čet v bataljone, tako lahko isto — sicer časovno nekoliko kasneje — opazimo tudi na Štajerskem. V začetku oktobra sta Revirska in Savinjska četa odšli iz taborišča na Dobrovljah proti Šoštanju, kjer sta se združili s Pohorsko četo. Tako je bil na Grmadi ustanovljen 1. štajerski bataljon, ki je imel 55 borcev.³³

Prvi štajerski bataljon moramo šteti med najboljše bataljone iz začetnega partizanskega razdobja na Štajerskem. Bataljon je v noči od 7. na 8. oktober, razporejen v šest udarnih skupin, vdrl v Šoštanj, kjer je ostal vso noč in se šele zjutraj umaknil proti Belim vodam. Tako je bil 1. štajerski bataljon tisti, ki je vsaj za eno noč osvobodil prvo slovensko mesto, v katerem so bili relativno močna žandarmerijska posadka, vod vermanshafta, oborožena formacija hajmatbunda. Bataljon je za napad na Šoštanj naredil tale načrt: blokirati in uničiti nemško oboroženo silo, zavzeti mesto, uničiti izdajalce in sodelavce gestapa ter uničiti most na Paki in žago. Akcija je razmeroma dobro uspela in Nemci so sami priznali, da so imeli tri ranjene.³⁴ Zupanc Ludvik-Ivo piše, da so držali Šoštanj skoraj pet ur, in omenja zanimivo, tipično partizansko podrobnost iz tega napada: »Čim je Lojze vžgal, se je oglasil z okna postojanke neki nemški žandar: ‚Kameraden, nicht schiessen!‘ Lojze pa se je samo zadrl: ‚Marsch zurück!‘ — in s tem smo ta večer napravili takšno neumnost, da si je nikdar nismo mogli odpu-

P/100-1

Slovenski poročevalec

leto II.

Maj 1941

št. 1

NAŠA NEVOLJA IN NAŠA VERA

Doživeli smo katastrofo, najhke, ko kdaj koli v svoji zgodovini, polni nacionalnih nesreč. Štirje narodi Jugoslavije so zagospodarili naški, italijanski, madžarski in bolgarski imperialisti. Slovenski narod in njegovo zemljo so razkralili in si razdelili naški, italijanski, in madžarski osvajalci. Kdo je kriv?

Kriv je imperializem, nasilje in krvav imperialistični vojna, imperializem, morilne nedolžnih otrok in žena, imperializem, rušilce kulture, imperializem, zatiralac in izkoriščevalac narodov, imperializem, poslednja, sivo pa najbrutalnejša stopnja stopnja kapitalizma in izkoriščanja Sloveva in Sloveva.

Krivi so naški in italijanski imperialistični grabežljivci, ki hočejo doseči z orojem prilite Slovevke krivi novo imperialistično razdelitev sveta in ki so na svoji zločinski poti razstojniško potepali tudi narode Jugoslavije.

Krivi so angleški in ameriški imperialisti, ki hočejo ohraniti svoje imperialistično gospodarstvo in ki za svoje koristi brezovratno trtvojejo nevtralne male države.

Kriva je naša domača kapitalistična gospoda, ki je s svojo izkoriščevalsko, zatiralno, koruptno in izdajalsko notranjo ter zunanjo politiko 27 let upražščala in končno se temeljev izpodkopala obrambo sil našega naroda.

Kaj sedaj?

V teh najtežjih trenutkih izpovedujemo, da je naša vera v našo osvoboditev glasja in močnejša ko kdaj koli prej.

Preteklost se je preločila; naša domača kapitalistična gospoda, ki se je nekdo perila v nacionalističnih frazau, ne je pod gospodarstvom tužbe imperialistične rube do kraja razgajala kot ogibni izdajalec brez srvice naroda in Slovevkega naroda, brez trdnice srca. Poklonitev Slovevkega veljakev italijanskim okupatorjem je zgolj logičen, seprav gorostasen srasten zaključek 23-letne gospodske politike.

Pravi Slovenski veljaki prdno, kar jim narekuje koniat njihovega žepa in razreda, toda pred našim slovevskim narodom, indanim ponižanim in razkraljenim, pred zaslužnimi narodi Jugoslavije, pred vsem izmučenim in krvavim Slovevkom je prihodnost avtorite, bodočnost delavskih ljudi, ki ne bo poznala eksploatacije Sloveva po Slovevu in ne zatiranjja naroda po narodu. Ta bodočnost ni več daleč: razpisila se bo na razvalinah imperializma in izrežila se bo prej, kakor ni mislilo imperialistični gospodarji in njihovi novi sluga-judeži iz vrat slovevskih veljakev. Gospodarstvo tujih imperialistov je brutalno, toda brutalno je prav zato, ker je njihov sinfon kljub varljivemu videzutrhal in obojen na smrt.

Grobarnjem nemškega in italijanskega imperializma, grobarjem imperializma sploh - se morajo pridružiti in se pridružajo vse pozitivne sile slovevkega naroda, naš glas naša vera v osvobodjenje in pridružitve slovevkega naroda, v čisto in enotnost, osvoboditev in popolno samostojno vseh zaslužljenih narodov Jugoslavije in Balkana-besta sta od ust do ust, naše delo za socialistno in nacionalno osvoboditev, za vse trenutne in končne zakte slovevkega delavca, kmeta, intelektualca - so razpredale od Sloveva do Sloveva, od tovarna do tovarna, od vasi do vasi.

Sredi maja 1941 je izšla prva številka Slovenskega poročevalca, glasila Protiimperialistične fronte

Partizanski zakon

- 01.1. Partizanski oddelki so sestavljeni iz prostovoljcev-partizanov, ki se hočejo zvesto in vstrajno, z orožjem v roki, boriti za velike osvobodilne cilje slovenskega naroda, proti jarni okupatorskih fašističnih tlačiteljev za pravice delovnega ljudstva. Tesno povezani s slovenskimi ljudskimi množicami in vsemi narodi, ki se bora proti fašističnim razbojnikom, naslanjajoč se operativno na vojaško akcijo slavne Belavske kmečke kade Armade Sovjetske zveze-partizani ne bodo odložili orožja preje, dokler ne bodo uresničeni cilji, zaradi katerih so se orožja lotili.
- 01.2. V partizanske oddelke vstopa lahko vsak, ne glede na politično in versko prepričanje ali nacionalno pripadnost, ki sprejme te cilje, ki je v moralnem pogledu nemadeževan, ki sprejema "partizanski zakon" in kogar potrdi partizanska naborna komisija. Vstop v partizanski oddelke pomeni, da je partizan vse svoje sile in svoje življenje posvetil osvobodilni stvari slovenskega naroda in delovnega ljudstva.
- 01.3. Vrhšenje partizanskih dolžnosti traja do popolne zmage osvobodilne borbe slovenskega naroda. Samo bolzen ali smrt lahko osvobodi partizana njegove revolucionarne partizanske dolžnosti. Pri vstopu v partizanski oddelke polovi partizan zaprisego. Pri vstopu naj bo partizan čimbolje opremljen z oblačili, čevlji, perilom, odejo, s hrano za teden dni, po možnosti oborožen. Imeti mora po možnosti potrebne zemljevide, kompas, daljnogled, najmanjši sanitetni material in druge potreščine.
- 01.4. Partizanski oddelkom so namenjene odgovorne in težke naloge. Za te naloge se mora sleherni partizan v teku borbe vsakodnevno pripravljati in izpolnjevati strokovno, politično, telesno in duševno da bi se vsogil dober borec, ki bo prenesel najtežje telesne in duševne napore. Vaga se naj se vrši osebno po poveljniku in političnem komisarju, na drugi strani pa v živi medsebojni tovariški pomoči partizanov samih. Partizani morajo brez ugovora izvršiti vse ukrepe in vaje, ki jih smatra poveljnik za potrebne za vajo partizanov.
- 01.5. Dolžnosti in pravice partizanov.
1. Partizan mora imeti čvrst značaj, iskren mo a biti naspoti poveljniku in t varilem, globoko v an osvobodilni stvari slovenskega naroda in delavnega ljudstva, potrpečljiv ter poln samozavdanja v vsakdanjih naporih, biti mora hraber, inicijativen, hladnokrven, odločen v borbi s sovražnikom skroven, nesebičen in tovariški v razmerju do svojih bojnih tovarišev.
Disciplina je glavna partizanska dolžnost taker brez nje ni mogoče uresničiti nobenega dejanja. Baločena pove ja se morajo takoj in brezpogojno izvršiti. Ako partizan nalože o povelje ni razumljivo, naj prosí poveljnika za pojasnilo, nakar naj povelje takoj in v celoti izvrši. Partizanska disciplina je prostovoljna in zgrajena na zavesti, da brez njenega železnega izpolnjevanja ni mogoče zmogoviti dokončati osvobodilnega dela. Izhajati mora iz sampanja in sodelovanja, a neiz strahu pred kaznijo.
Disciplina v borbi vsdržuje red in enotnost dejstva, ki temelji na vzajemnem tovariškem sampanju, tako da je poveljnik brez skrbi, da se njegove za ovedi izvrš ušje pa naj naltijo na kakršne koli težave in ovire.
Disciplina v streljanju daje dejstevanju orožja in taktičnim ukre om vsa njihovo vrednost ter zagotavlja koristno trošenje municije.
 2. Vsakemu partizanu mora čut dolžnosti kasati pot pri izvrševanju težkih nalog. Izvrševati mora svoje dolžnost zavestno in poštovovalno z veseljem in ponosom, v žrnem prepričanju da vrši veliko, pravično, revolucionarno delo, ki mora postati najslavnejši stvar v zgodovini slovenskega naroda. Posebno natančen in vestan mora biti pri vršenju stražarskih dolžnosti pomoči in na bojišču.

Partizanski zakon, ki ga je izdalo Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet sredi julija 1941

3. Partizan ne sprejme nobenih osebnih materialnih nagrad. Motranja zvest in prepričanja, da se bori za svoj narod in delovno ljudstvo je tista gonilna sila, ki ga čena da vrši požrtvovalne in nesebične svoje teko službe. Ljubzen in podpora ljudskih množic sta mu najvišja nagrada.
4. Partizan ne sme v borbi ali drugače pustiti svojega tovariša ali poveljnika če se tam nahaja v težkem položaju, če je napaden ali ranjen. Partizan mora s treznostjo in preudarnostjo do skrajnosti varovati svoje življenje in življenja svojih tovarišev ter poveljnika.
5. Partizan mora varovati svoje čast in čast osvobodilne partizanske enote, ne sme se pregrešiti in omedleovati s dejanji navilja nad delovna ljudstva - ne glede na politično in nacionalno pripadnost. Partizan ne sme svojevoljno posegati v imovina delovnega ljudstva in če je potrebno mora tudi s hurno kasnije kanoenovati vse posejase rasbojniških napadov ali tatvine s strani neodgovornih elementov ki bi se morebiti pojavili. Partizan mora biti najnesebičnejši sodični delovnega Sloveka.
6. Partizan mora dostojno ravnati s ranjenia ali ujetim sovražnikom, pripraviti ga o pravičnosti partizanske borbe.
7. Partizan mora takoj in kritično postaviti pred poveljnika in tovariša vsak pojav razdiranja partizanske discipline ali rušenja partizanske časti v svojem oddelku.
8. Če se mora partizanska enota iz kakršnikoli objektivnih razlogov raskropiti, je prva dolžnost partizana, da se javi pri prvi osodni sodnici ali pa pri prvem poveljniku partizanov in javi kakaj se je njegova enota raskropila.
9. Partizan mora varovati tajnost povelj, navodil in načrtov svoje enote, zlasti se če pada v roka sovražnika, kajti s tem bi razgalil in ogrožil sovražnika vplečel ga v načrte in zamane bojevnikov za osvobodilne cilje slovenskega naroda in delovnega ljudstva.
10. Vsak partizan ima pravico prošnje in pritožbe preko svojega neposrednega starešina. Starešine so dolžni prošnje ali pritožbe takoj rešiti ali jih poslati v rešitev nadrejenia poveljstva.
11. Vsak partizan se mora v slučaju bolezni ali poškodbe javiti pri delovnem zdravniku. Zdravnik mora partizana takoj pregledati in zdraviti.
12. Partizan ne sme šaliti veraknega čuta svojega tovariša - vernika, kibo prav tako kakor ostali partizani štrvovali vse svoje sile osvobodilni stvari slovenskega naroda.

Čl. 6. Partizanska prisega se glasi takole

Jaz, partizan osvobodilne ljudske armade slovenskega naroda, ki se ob boju slavne Delavske - kmetijske Armade **SOVJETSKES ZVEZE** ter vsak ostalih sa svobode se borečih sa narodov borja sa osvoboditev in združitvev slovenskega naroda, sa bratstvo in mir med narodi in med ljudmi, sa srečnejše bodočnost delovnega ljudstva,

prisega

pred svojim narodom in svojimi sobojevniki:

da bom oddal vse svoje sile in vse svoje sposobnosti osvobodilni stvari slovenskega naroda, delovnega ljudstva ter vsaga naprednega in svobodoljubnega sloveštva v sveti vojni proti fašističnem tlačiteljem in barbarom;

da ne bom zapustil partizanskih vrat, v katere sem prostovoljno in zavestno vstopil, in ne odložil orožja do popolne smage nad fašističnimi okupatorji do popolnega uresničenja velikega osvobodilnega cilja slovenskega naroda;

prisega, da bom v boju za te velike osvobodilne cilje s svoje krvi hranil čast in nedotakljivost naše partizanske nastave in da bom, če bo to potrebno, štrvoval tudi svoje življenje.

Za svobodo v boj!

Čl. 7. Nastava.

Partizanski nastavi sta rdečina slovenska s smaki in vzhleni svojih čast s geslom: "Za svobodo"

Čl. 8. Pozdrav.

Partizanski pozdrav je: Stianjena pest desne roke dvignjena k ščitu pokrivala s vzhlenom "V boj", ter s odsravnom "Za svobodo". Partizani morajo pozdravljati svoje poveljnike in tovariše.

Čl. 9. Poveljevanje v partizanskih oddelkih sloni na brespogojni odrejenosti mlajših napram starejšim po službeni dolžnosti. Poveljniki morajo imeti vas dobre lastnosti partizana. - Biti morajo hrabri, odločni, gibčni, in sposobni v borbi in brespogojni v dani stvari sa katere se bore. Biti moraje vsar discipline ter pravilni tovariši in voditelji partizanske. Vsak partizan ki se iskata v borbi, lahko doseže vsa poveljniška mesta.

Partizanski zakon, ki ga je izdalo Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet sredi julija 1941

Čl. 10. Za posebno hrabrost in junak tvo odlikuje Vrhovno poveljstvo na predlog poveljnika partizana ali poveljnika s naslovom: Junak osvobodilne borbe.

Čl. 11. Razdelitev partizanske armade. Partizanska armada se delima:

- a. voda,
- b. čete,
- c. bataljoni,
- č. brigade.

Tem enotam stoji na čelu poveljniki vodov, poveljniki čet, poveljniki bataljонов itd.

Čl. 12. Poleg poveljnika stoji v istem rangu na čelu vsake partizanske enote politični komisar, s posebnimi politično vzgojnimi funkcijami. Njegove osnovne naloge so: Skrb za politično in strokovno vzgojo partizanov, za vzdrževanje borbenega duha, enotnosti, politične enotnosti, reda in discipline na tves pegejone izvrševanje vseh povelj in navodil, budno čuvanje časti partizanskega bojovnika, budnost v pogledu eventualnih nevarnih pojavov v oddelkih itd. Politični komisarje vodov postavlja Vrhovno poveljstvo po predlogu bataljonskih štabov, politične komisarje ostalih višjih enot pa Vrhovno poveljstvo direktno.

Čl. 13. Politični komisar je soodgovoren s poveljnikom tudi za izpolnjevanje vojaških nalog. Za to mora poveljnik izdelati in prineseti bojna mnenja v popolnem soglasju s polit. komisarjem. V neposredni bojni akciji pa ima povelje dajati izključno samo poveljnik oddelka.

Čl. 14. a. Poveljnika voda izvolijo s večino glasov partizanski izvolitev na odobriti bataljonski štab. Če potrebi ga pa bataljonski štab tudi postavi.

b. Pove janka čete imenuje poveljnik bataljona v sporazumu s brigadnim štabom.

c. Poveljnike bataljонов imenuje Vrhovno poveljstvo.

Čl. 15. Sodišča partizanske sodišče sestavljajo:

- b. 4 porotniki
- c. partizanski tožilec.

Predsednika sodišča imenuje komandant bataljona od čimbeja do slušaja, iz vrst poveljnikov ali političnih komisarjev. Porotnike volijo partizani določene sodnice, ki ji obtoženi partizan pripada. Partizanski tožilec imenuje Vrhovno poveljstvo. Najhje disciplinske pregreške kumujejo poveljniki sami. Večje pregreške sodi partizanski sodišče. V slušaju izdajstva in če se sodišče ne more sestati, pa se izreči tudi smrtno obsodbo kolektiv pod predsedstvom političnega komisarja.

Čl. 16. Kazni

- a. opozici
- b. ukor
- c. izvrševanje težavnih in nevarnih del
- č. ustrelitev.

Čl. 17. Nadzorstvo.

V cilju kontrole posčnih oddelkov lahko nadrejeni poveljniki odredijo nadzornike in vrst poveljnikov in političnih komisarjev.

V ara: i julija 1947

Vrhovno poveljstvo

Partizanski zakon, ki ga je izdalo Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet sredi julija 1941

stiti, posebno ne Lojze. Švabi so bili namreč vsi pripravljeni, da se predajo in izročijo orožje.³⁵ Če so se Nemci res hoteli predati, bi bil to izreden primer v letu 1941, kajti tudi v kasnejših letih je bilo zelo malo skupnih predaj postojank.

Zaradi napada na Šoštanj je dal Uiberreither 10. oktobra ustreliti deset talcev.³⁶ Bataljon se je od Belih vod premaknil na Čreto, od koder je šel v še nekaj akcij, med temi v napad na Nazarje, 25. oktobra pa v akcijo na Čmakovo posestvo pri Braslovčah.

Razumljivo je, da Nemci zaradi napada na Šoštanj in zaradi drugih akcij niso ostali samo pri ustrelitvi desetih talcev. Tako je prišlo 26. oktobra do velike borbe pri Sv. Mariji na Čreti. To borbo je opisal Stane Terčak v *Celjskem zborniku* takole: Bataljon je bil v bližini cerkve na Čreti, kjer so ga Nemci napadli okrog enih popoldne. Bataljon je nato zavzel položaje okrog cerkve in na bližnjih višinah. Položaje okrog cerkve je držala Savinjska četa in del Revirske, južno od cerkve Mislinjska, severno od nje pa del Revirske čete. Nemci so naprej napadli na položaje Mislinjske čete, ki jih je odbila, napade pa so ponovili še desetkrat, vendar vselej brez uspeha. Do kratkotrajne krize je prišlo okrog pol petih popoldne, ko se je Nemcem le posrečil kratkotrajen vdor na položaje Mislinjske čete, kar pa je četa z jurišem kmalu odbila. Borba je potem prenehala okrog pol šestih, ko se je že povsem zmračilo, medtem pa so Nemci bataljon popolnoma obkolili, a ta se je izvlekel iz obroča in odšel v smeri Pošnik—Ručigaj—Tešova—potok Selce—Čeplje, nato prešel cesto Vransko—Celje in nadaljeval pot ob bregu Boljske do Kaplje vasi. Tu so Nemci vžgali po čelu bataljona in bataljon se je razdelil. En del je odšel proti Črnemu vrhu pri Vranskem, drugi pa v Griže in Migojnico. Oba dela sta se potem združila v noči od 28. na 29. oktober.³⁷

Po objavi Glavnega poveljstva v *Slovenskem poročevalcu* z dne 29. novembra 1941 naj bi imeli Nemci v borbah na Čreti 20 do 30 mrtvih. Nemci sami so ocenili borbo 26. oktobra na Čreti ter 26. in 28. oktobra spopad pri Vranskem kot vsega upoštevanja vreden spopad. Iz nemških dokumentov je tudi razvidno, da je

vodil Nemce v tej borbi sam komandant žandarmerije (Befehlshaber der Ordnungspolizei »Alpenland«), ki je kompleks, na katerem je bil 1. štajerski bataljon, obkolil 26. oktobra z dvema skupinama policije (2/94 in 1/41 »Salzburg«). Prva skupina je blokirala črto Braslovče-Vransko (vključno z desnim krilom Letuš), druga skupina pa črto Mozirje-samostan Nazarje (vključno z desnim krilom Pusto polje med Šmartnim ob Dreti in Kokarjem). Nemci torej kompleksa niso povsem obkolili, saj je ostala jugovzhodna črta Vransko—Tešova—Tolsti vrh (1077) prosta. To so namreč Nemci zelo radi delali, na neobkoljenem prostoru pa so puščali močne zasede. Zato je prav kmalu postalo eno od osnovnih pravil starih štajerskih in gorenjskih partizanov: če si obkoljen, se prebijaj samo v tisto smer, kjer poka.

Nemci so naredili to obkolitev 26. oktobra zjutraj in takoj nato začeli zoževati obroč, temu pa je sledila že omenjena borba. Ko je nemški komandant videl, da se je partizanski bataljon zvečer že prebil, je poslal še okrepitev, in to 1. skupini 2/72, drugi pa 1/21 »Salzburg«; naslednjega dne pa so Nemci napadli prazne Dobrovlje.

Ta borba je bila vsekakor zanimiva, kajti prvič je pokazala nemško taktiko v borbi s partizani, a tudi to, da so Nemci resno nameravali uničiti partizanske enote. Nejasno pa je, zakaj Nemci niso umikajočemu se bataljonu sledili. Mislim, da so imeli na razpolago premalo sil, kajti prav dobro so vedeli, kam se bataljon umika.

Borbe v Ljubljanski pokrajini

Italijani so se v Ljubljanski pokrajini spočetka oprijeli drugačne taktike, ki je kmalu nato, ko so postale znane nemške okupacijske metode, postala zaviralni moment začetka narodnoosvobodilne vojne. Partija je morala premagati velike napore, da je povprečnemu človeku dopovedala, kako je borba proti Italijanom prav tako nujna kot proti Nemcem in da so Italijani, čeprav trenutno kažejo lepši obraz, fašistični okupatorji, ki se bodo prej ali slej razkrili in

postali prav taki kot Nemci. Kot so takoj ob okupaciji politično nezrele ljudske množice tudi v Ljubljanski pokrajini podlegale hitlerjevski demagogiji, so se sedaj spričo slabih novic z Gorenjskega in Štajerskega zatekale k oportunizmu, misleč, da so Italijani le boljši kot Nemci. Italijani, ki so spočetka poskušali reševati svoj prestiž, so v resnici nastopali z vso, za italijanski fašizem tako značilno demagogijo: niso preganjali Slovencev, cerkev in duhovščino so puščali ne samo na miru, temveč jo tudi spoštovali in upoštevali. (Grazioli in Robotti sta hodila v stolnico k slovesnim mašam, vojska k velikonočnemu obhajilu itd.) Italijani so skrbeli za prehrano prebivalstva, dajali so zavetje gorenjskim in štajerskim beguncem, preganjali in zapirali navijalce cen, črnoborzijance itd.

Ko govorimo o narodnoosvobodilni vojni v Ljubljanski pokrajini, je vsekakor treba ločiti narodnoosvobodilno vojno v Ljubljani od narodnoosvobodilne vojne na deželi.

Narodnoosvobodilna vojna v Ljubljani

Ne dá se dokončno reči, kaj je nagnilo Hitlerja, da je prisodil pri delitvi jugoslovanskega plena Ljubljano Italijanom. Verjetno je hotel s tem vsaj nekoliko potolažiti svojega imperialističnega zaveznika, ki je pričakoval in zahteval v Sloveniji večji delež, kot ga je dobil, verjetno pa je tudi vedel, da bi mu Ljubljana kot središče slovenskega naroda spričo nameravane takojšnje priključitve Gorenjskega in Štajerskega k rajhu vsekakor delala težave.

Ljubljana, ki je bila odrezana na severozahodu, severu in severovzhodu od svoje najbližje okolice in naravnih preskrbovalnih baz, je Italijanom kljub velikim množinam nakopičenega bogastva zlasti pri Prevodu spočetka pomenila breme. Nedvomno pa je Ljubljana, ki so jo okupirali Italijani, pomenila pomemben subjektivni in objektivni faktor pri začetkih in nadaljevanju narodnoosvobodilne vojne v vsej Sloveniji. Po vsej pravici lahko imamo Ljubljano vse do maja in junija 1942 za pravo središče in vir narodnoosvobodilne vojne slovenskega naroda. V Ljubljani

je bilo vodstvo narodnoosvobodilne vojne, iz Ljubljane so vodile vse niti organiziranega odpora v sleherno slovensko pokrajino. Ljubljana je bila neizčrpen vir partizanskega in aktivističnega kadra OF, Ljubljana je bila s svojimi mesečnimi denarnimi prispevki in z drugimi nabranimi potrebščinami začetna materialna baza vse narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji.

Da je bila Ljubljana središče odpora, so kmalu opazili tudi okupatorji. Ljubljanska italijanska kvestura je na to opozorila že 5. junija 1941³⁸, italijanska vojaška obveščevalna služba pa 12. junija 1941.³⁹ Tudi Nemci so večkrat opozarjali na to.⁴⁰

Za zdaj bomo le na kratko pregledali veliko revolucionarno in borbena dejavnost Ljubljane v tem razdobju. V Ljubljani je bilo središče narodnoosvobodilne vojne in velika večina ljubljanskega prebivalstva je, ne glede na svoja verska in politična prepričanja, aktivno sodelovala v narodnoosvobodilni vojni, pa naj je bilo to sodelovanje že aktivna borba proti okupatorju in kontrarevolucionarnim začetkom, dosledno izvajanje revolucionarnih navodil in zahtev OF, ali pa tisto zanimivo vedenje, ki ga je opazil tudi general Robotti že 1. julija, ko je zapisal, da se je zadržanje prebivalstva sicer počasi, a zanesljivo začelo spreminjati v škodo Italijanom.⁴¹

Od glavnih oblik borbe Ljubljane v tem razdobju bi omenili na prvem mestu organiziranje odpora prav v mestu, kar je nujno zahtevalo aktivno sodelovanje najširših ljudskih množic. Poudarjam, aktivno in zavestno sodelovanje, kajti okupatorjeva budnost in teror sta spričo različnih akcijskih oblik borbene Ljubljane stalno naraščala. Oblike organiziranega odpora so bile v Ljubljani v tem času v glavnem naslednje: razvijanje in množično utrjevanje organizacijske mreže OF, oprte in podprte od partijskih organizacij, odpravljanje borcev v partizane, organiziranje Narodne zaščite in Varnostnoobveščevalne službe. Oglejmo si najprej množično organizacijsko mrežo OF od začetkov do maja 1942. Ta naris je narejen izključno na podlagi dolgotrajnega in zamudnega zbiranja obračunskih lističev ljubljanskih rajonov in

kvartov in delno tudi glavnih blagajniških zapiskov ljubljanskega okrožja.⁴² Vsa Ljubljana in nekaj časa tudi bližnja okolica je bila organizirana v Okrožnem odboru OF Ljubljana, ki je imel rajone:

1. Rajon Barje (šifre: Balkan, ba, b, B). Rajon je sodil pod ljubljansko okrožje do srede februarja 1942, ko je z žicami obdani blok odrezal ljubljansko okolico od mesta. Nato se je ustanovilo zunanje ljubljansko okrožje, o katerega delovanju pa za zdaj še nimamo dokumentov. Rajon Barje ponovno srečamo pomladi 1943, ko se je priključil okrožju Ribnica-Velike Lašče. Novembra 1941 je imel 5 terenskih odborov, decembra 28. januarja 1942 pa 17.

2. Rajon Bežigrad (šifre: Berlin, be, B, Bž, Bež). Novembra 1941 je imel rajon 12 terenskih odborov, decembra 10. januarja 1942 pa 22. V drugi polovici februarja 1942 je bil v organizaciji OF uveden terenski sistem in rajoni so se delili na kvarte, ti pa na terenske odbore.

Februar 1942. Kvart I., terenski odbori (šifre):⁴³ ZAK, BAL, ARS, STAN, HRA, BAR, SUVB, STRU, PLET, TRS, TYRsp, BEŽ.

Kvart II., terenski odbori: AJF, LAJ, KOR, DRA, KAM, STAN, HER, VOD, JAN.

Kvart III., terenski odbori: EK, TYRzg, SOK, RIŽ, RAV, FER, ALB, IPAV.

Kvart IV., terenski odbori: CAR, ALP, VIC, PIB. Skupaj 35. terenskih odborov.

Marec 1942. Kvart I., terenski odbori: BAL, ALP, B₁₋₅, LAV, KOB, HRA, BEŽ, BLOK, EIF, NAH, SUV.

Kvart II., terenski odbori: HER, DRA, VOD, F, LAJ, AUT, KAM, JAN.

Kvart III., terenski odbori: EK, LIN, KAL, TOP, ALB, VER, ČRT, TLG, TUR, RIŽ.

Kvart IV., terenski odbori: J. Skupaj 34 terenskih odborov.

Maj 1942. Kvart B₁, terenski odbori: BEŽ, STAN, žene, KOB, KUV, TRST, MAV.

Kvart B₂, terenski odbori: KOR, HER, POD, KAM, VOD, JAN.

Kvart B₃, terenski odbori: TLG, LIN, TOP, KAL.

Kvart B₄, terenski odbor: Car.

Razno: ŠIS, JEŽ, RAZ, RIŽ.

3. Rajon Center (Celje, Ce, C, ce, c, cen).

Posebnost tega rajona je bila, da je imel pomladi 1942 namesto kvartov matične odbore OF (ljudje istih poklicev tvorijo matični odbor). Novembra 1941 je imel rajon 73, decembra 87, januarja 1942 pa 192 in v prvi polovici februarja 42 terenskih odborov.

Druga polovica februarja 1942. Kvarti: Banovina (uradi bivše uprave Dravske banovine, kjer je bil sedež italijanskega visokega komisarja, 19 terenskih odborov), železniška direkcija, Sodišče, Inž. zbornica (8 terenskih odborov), Pošta (10), zdravniki, trgovci, gostilničarji, kulturniki (5), skupno 42 terenskih odborov.

Marec 1942. Kvarti: Denarni zavodi (16), Banovina (19), čevljarji, Finančna direkcija (7), grafiki (7), gostinski nameščenci (3), gostilničarji, industriji, Inž. zbornica (8), kovinarji (4), krojači, kulturniki (5), Mestna občina ljubljanska (MOL 26), Pošta (3), profesorji (10), Sodišče (21), Sokoli, trgovci, učitelji, univerza, srednja šola, zdravniki, Želez. direkcija (33), emigranti iz Štajerske, mizarski pomočniki, meščanske šole, nameščenci (28). Skupaj 189 terenskih odborov.

April 1942. Matični odbori: Denarni zavodi (18), Banovina (9), čevljarji (5), Finančna direkcija (7), grafiki (6), gostinski nameščenci, gostilničarji, industriji, Inž. zbornica (8), kovinarji (8), krojači, kulturniki (3), MOL (27), mizarski pomočniki, meščanske šole (4), nameščenci (28), Pošta (3), srednješolski profesorji, Sodišče, učitelji (12), univerza, srednje šole, zdravniki, Žel. direkcija (32), ekonomski, trgovci, oficirji, emigranti. Skupaj 170 terenskih odborov.

Maj 1942. Kvarti I., II. Banovina. Terenskih ali matičnih odborov 50.

4. Rajon Dobrova pri Ljubljani (Dresden, dr, d). Ker je bil to podeželski rajon, ni imel kvartov. Februarja je bil priključen k rajonu Vič, po blokadi k zunanjemu ljubljanskemu okrožju, spomladi 1943 pa k okrožju Vrhnika.

Novembra je imel rajon 6 terenskih odborov, decembra 8, januarja 1942 pa 10.

Februar 1942: 14 terenskih odborov.

April 1942: 21 terenskih odborov (Vrhovci, Vič, opekarna Vič, opekarna Vidic, opekarna Škraba, Kozarji, Razori, Šujca, Dobrova, Gaberje, Osredok, Hruševo, livarna Smole, Brezovica, Vnanje gorice, Notranje gorice, Log, Polhov gradec, Dvor, Dolenja vas, Babna gora.

5. R a j o n J e ž i c a (Jütland, j, J). Kot samostojni rajon je prenehal februarja 1942 in se je spojil z rajonom Bežigrad.

Novembra 1941 je imel 10 terenskih odborov, decembra 8.

Januarja 1942 pa 12 (Ježica, Mala vas, Stožice 4, Jarše, Tomačevo, Savlje, Kleče, tovarna Vidmar in Vodovod).

Februar 1942: 13 terenskih odborov: Ježica, Mala vas (2), Stožice (4), Jarše, Tomačevo, Savlje, Kleče, Vidmar, Vodovod.

6. R a j o n M o s t e p r i L j u b l j a n i (München, Mos, M, m).

November 1941: 43 terenskih odborov: Hrovat 1, Kemična tovarna 3, tovarna kleja 3, Saturnus 9, tovarna Hribar 5, Zelena jama 6, Moste 3, Zaloška cesta 1, Udmat 3, Selo 5, Jarše 3.

December 1941 in prva polovica januarja 1942: 53 terenskih odborov.

15. januarja do 15. februarja 1942. Kvarti: Hrovat (1 terenski odbor), Kemična tovarna 3, Klej (3), Saturnus (9), Hribar (5), Zelena jama (6), Moste (3), Zaloška cesta (1), Udmat (3), Selo (6), tovarna Zmaj (1), Štepanja vas (6), Kodeljevo (6). Skupaj 53 terenskih odborov.

15. februarja do 15. marca 1942. Kvarti: Hrovat (1), Kemična (3), Klej (3), Saturnus (9), Hribar (5), Zelena jama (5), Moste (2), Zaloška cesta (2), Udmat (3), Selo (4), Jarše (3), Zmaj (1), Štepanja vas (10), Kodeljevo (5), Kolinska tovarna (1), tovarna Tuma (1), Sv. Križ (1). Skupaj 58 terenskih odborov.

15. aprila do 15. maja 1942. Kvarti: Hrovat (1), Kemična (3), Klej (3), Saturnus (8), Hribar (5), Zelena jama (7), Moste (1), Zaloška cesta (2), Novi in Stari Udmat (4), Selo (4), (Jarše), Zmaj (1), Štepanja vas (8),

Kodeljevo (5), Kolinska (1), Tuma (1), Sv. Križ (1).
Skupaj 56 terenskih odborov.

7. R a j o n Š i š k a (Španija, Ši, Š, š).

November 1941: 12 terenskih odborov, decembra 15, januarja 1942 pa 15 terenskih odborov.

Februar 1942. Kvarti: I (6 terenskih odborov), II (5), III (26), IV—V (12), Union (3), Tr (1) X₁, X₂, Unt (1). Skupaj 57 terenskih odborov.

Marec 1942. Kvarti: I (3), II (4), III (4), Tr, Un, P. Skupaj 14 terenskih odborov.

April 1942. Kvarti: I (5), II (4), III (3), IV (12), Union (1), Tr (2), L-z (1), U-s (1). Skupaj 29 terenskih odborov.

Maj 1942. Kvarti: I (3), II (4), III (8), IV (12), Tr (3), Union (2), Lu (1), Per (1), Ut (1). Skupaj 35 terenskih odborov.

8. R a j o n T r n o v o (Turška, Tr, t, T). Posebnost tega rajona je bila, da je terenske odbore poimenoval tudi v skupine in da je bil pomladi 1943 nekaj časa združen z rajonom Vič.

Novembra 1941 je imel 3 terenske odbore, decembra 4, januarja 1942 pa že 44 terenskih odborov.

Februar 1942. Kvarti I—IV, terenski odbori: K₁, K₂, K₃, K₄; T₁₋₄, TN, TC, O₁₋₄, OJ, SK, Kr₁₋₃, M₁₋₆, P, S_{j1-5}, FP, BJ, KOC.

Skupaj 34 terenskih odborov.

Maj 1942. Kvarti 4.

9. R a j o n V i č (Vichy, V, v).

Novembra 1941: 20 terenskih odborov, januarja 1942 pa 58.

Februar 1942. Terenski odbori: Rožna dolina (12), G, M, R₁₋₃, G, M, Č, R₁₋₂, Sml, Pos, J. Vč, Op, Doh, Tobačna tovarna (TT), K, Z, Ap, Škr, Vrh, H, E, K, N, g, Lg, V. g., M, Miz, Voj, Per Glince, T-T, Velk, Voj. Skupaj 49 terenskih odborov.

April—maj 1942. Kvarti: Rožna dolina (12 terenskih odborov), Glince (8), Vič (3), Tobačna tovarna. Skupaj 23 terenskih odborov.

10. R a j o n Z a l o g pri Ljubljani. (Zagreb, Z, z). Ob blokadi je prešel rajon pod zunanje ljubljansko okrožje, jeseni 1943 pa se je kot rajon Dobrunje vključil v okrožje Grosuplje.

Novembra 1941 je imel rajon 4 terenske odbore, decembra 1941 in januarja 1942 pa 10.

11. Rajon Kolodvor (Ko, K, k). Rajon je nastal zgodaj pomladi 1942 in torej ni spadal več med najstarejše ljubljanske rajone. Avgusta 1942 se mu je pridružil novo nastali Šempeter.

Marec—april 1942. Kvarti: A (Gospodsvetska cesta, 14 terenskih odborov), B (Tyrševa 10), CD (Tavčarjeva in Cigaletova 5), E (Miklošičeva 8), F (Kolodvorska 6), I (Sodišče 2), J (UOZD 1); skupaj 46 terenskih odborov.

Maj 1942. Kvarti: A (Gospodsvetska 11), B (Tyrševa 14), CD (Tavčarjeva—Cigaletova 4), E (Miklošičeva 10), FG (Kolodvorska 7), I (Sodišče 5).

12. Rajon Šempeter.

Maj 1942. Kvarti: I (7), II (8), Bolnišnica (17).

Skupaj 32 terenskih odborov.

13. Rajon Poljane.

Februar 1942. Kvarti: Magistrat (16), Finančna direkcija (7), Poljane (5), Št. Jakob (2); skupaj 30 terenskih odborov.

Marec 1942. Kvarti: Magistrat (28), Finančna direkcija (7), Poljane (3), Št. Jakob (4); skupaj 42 terenskih odborov.

April 1942. Kvarti: Magistrat (15), Finančna direkcija (5), Poljane (7), Št. Jakob (4); skupaj 31 terenskih odborov.

Maj 1942. Kvarti: Magistrat (28), Finančna direkcija (5), Poljane (3), Št. Jakob (4); skupaj 42 terenskih odborov.

14. Železnica.

Maj 1942: 33 terenskih odborov.

15. Rajon Gradišče.

Maj 1942. Kvarti: I, II (6), III, Univerza, Gledališče, kultura, gimnazijski profesorji, študenti.

Da bomo imeli lažji pregled tega izredno zanimivega razvoja ljubljanskih odborov OF, bomo naredili razpredelnico, ki pa seveda ni povsem popolna in dokončna. Razen pomanjkanja dokumentov nastaja namreč še eno vprašanje, ali ti obračunski in plačilni listki, na podlagi katerih je delana ta razpredelnica, vključujejo samo tiste odbore, ki so mesečno obračuna-

vali svoje dajatve naprej. Kakor koli že, iz te tabele lahko razberemo vse tiste glavne momente, ki so tako značilni za razvoj narodnoosvobodilne vojne v Ljubljani, nenehna rast odborov OF in prva revolucionarna diferenciacija (Prim. rajon Center!)

Razvoj terenskih odborov (1941 do maja 1942)

Rajon	XI. 1941	XII. 1941	I. 1942	II. 1942	III. 1942	IV. 1942	V. 1942
Barje	5	28	17	—	—	—	—
Bežigrad	12	10	22	35	34	—	15
Center	74	87	192	42	198	170	50
Dobrova	6	8	10	14	—	—	—
Ježica	10	8	12	13	—	—	—
Moste	43	50	53	56	58	59	98
Šiška	12	15	15	57	14	29	12
Trnovo	3	4	44	34	—	—	—
Vič	20	20	58	49	—	23	22
Zalog	4	10	10	—	—	—	—
Kolodvor	—	—	—	—	—	46	46
Šentpeter	—	—	—	—	—	—	40
Poljane	—	—	—	30	42	31	41
Železnica	—	—	—	—	—	—	33
Gradišče	—	—	—	—	—	—	18
	188	240	453	330	356	379	385

Narodna zaščita (NZ). To je bila posebna masovna borbena oblika narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani. Prva skupina NZ je bila osnovana v tovarni Saturnus, kmalu nato pa so bile ustanovljene skupine NZ še v drugih tovarnah, uradih in ustanovah. V skupine NZ so stopali najboljši frontovci, njena glavna naloga pa je bila mobilizacija partizanskih prostovoljcev, zbiranje orožja, obleke in organizacija vsakršne zaščite prebivalstva pred okupatorjevim terorjem. NZ in njena aktivnost se je v Ljubljani kmalu razvila do takih oblik in vsebine, da se je CK KPS jeseni 1941 odločil organizirati NZ po vsej Sloveniji. Zato sta IOOF in Glavni štab izdala odredbo o ustanovitvi NZ, v kateri je rečeno, da se NZ ustanavlja v okviru OF in kot sestavni del slovenskih oboro-

ženih sil za obrambo slovenskega naroda pred okupatorjevim nasiljem. V času, ko je izšla ta odredba, so v Ljubljani obstajali oddelki NZ že povsod, na železnici, v kurilnici, po tovarnah, po uradih, na univerzi, magistratu, med učitelji, v denarnih zavodih, obrtniških delavnicah, na sodišču, v bivši banski upravi, v bolnišnici, med slovenskimi publicisti itd. Z objavo pravilnika o organizaciji in nalogah NZ, ki ga je izdal Glavni štab 24. januarja 1942, so postale naloge NZ še večje in važnejše.⁴⁴ Zato je v Ljubljani dobila tudi novo organizacijsko obliko, namesto dotedanje organiziranosti po ustanovah, organiziranje po terenu. Odtlej dalje so predstavljale osnovno jedro NZ desetine na terenu, ki so se združevale v bataljone, katerih akcijska področja so se ujemala s področji rajonskih odborov OF. Bataljonski štabi NZ so bili podrejeni štabu NZ za Ljubljano, ta pa preko posebnega člana poverjeništvu CK KPS za Ljubljano in Glavnemu štabu.

Tako je bila pomladi 1942 NZ v Ljubljani organizirana takole: na področjih uličnih ali terenskih odborov OF so bile organizirane desetine NZ, na področjih večjih terenskih odborov pa vodi, ki so imeli po štiri desetine, na področjih kvartov so bile čete, ki so štejele po 4 vode, na področjih rajonov pa bataljoni s tremi ali štirimi četami. Komandirji desetin, vodov in čet in komandanti bataljonov so bili hkrati tudi vojni referenti v pristojnih odborih OF. Komando čete ali štab bataljona so sestavljali komandir ali komandant, komisar, intendant in obveščevalec.

V tem času je imela Ljubljana naslednje bataljone NZ: bataljon Center, bataljon Šiška-Bežigrad, bataljon Trnovo-Vič in bataljon Moste. Koliko so imeli bataljoni zaščitnikov, se dobro vidi iz Kardeljevega pisma Titu od 29. marca 1942, v katerem je rečeno, da ima NZ v Ljubljani okrog 1500 borcev, v okolici Ljubljane pa še več.⁴⁵ Vsi borci NZ so prisegli isto prisego kot pravi partizanski borci. Čete in desetine so imele sestanke, na katerih so razpravljali o političnem položaju, izdelovali so načrte za akcije, borci so se poučevali v ravnanju z orožjem, bili so posebni sanitetni tečaji za žene, dekleta itd.

Še bolj se je NZ razmahnila v Ljubljani jeseni 1942 po veliki italijanski ofenzivi, ko je število njenih članov doseglo preko 3000 borcev, ki so bili organizirani v naslednje bataljone: Šiška, Bežigrad, Moste, Trnovo-Vič, Center, Poljane, Šentpeter in Kolodvor. Razen teh sta obstajala še dva posebna železniška bataljona.

Aktivnost ljubljanske NZ je bila silno pestra: sabotaje, miniranje proge, trosenje letakov, pisanje antifašističnih parol po zidovih, napadi in razoroževanje Italijanov, zbiranje orožja in municije in prevažanje tega preko ljubljanskega bloka, zbiranje zdravil itd. Posebne napore je ljubljanska NZ vložila v odpošiljanje celih vagonov vsakovrstne robe v partizane, in to iz Ljubljane do tistih postaj, kjer so partizani mogli izprazniti vagon. Natovorjanje vagonov in dovoz materiala iz vseh mogočih legalnih in ilegalnih ljubljanskih skladišč na ljubljanski kolodvor, ki so ga imeli Italijani kar se da zastraženega, vse to je bila naloga čet in bataljonov NZ, naložene vagona pa so nato prevzeli člani enega od obeh železničarskih bataljonov NZ.

Tako je NZ prerasla v koristno in potrebno vse-slovensko na pol vojaško organizacijo in IOOF in Glavno poveljstvo sta ji že oktobra 1941 dala prvo revolucionarno pravno obliko. Tako je postala NZ sestavni del slovenskih oboroženih sil z nalogo, preprečevati aretacije in preprečevati vse oblike okupatorskega terorja. Zdi se mi umestno omeniti vsaj dvoje najvidnejših masovnih akcij, pri katerih je ljubljanska NZ odigrala zelo pomembno vlogo. Prva akcija, pri kateri je nudila NZ svojo masovno pomoč, so bile sijajno izpeljane plebiscitarne akcije 29. oktobra in še na nekatere dneve, za katere je OF ukazala, da ne sme biti v teh dneh med 7. in 8. uro zvečer »nihče niti na ulici, niti v javnem lokalju, niti v gledališču, niti v kinu«. Jasno je, da je te velike in masovne akcije, ki so v Ljubljani zelo dobro uspele, skušal preprečiti tako okupator kot slovenska kontrarevolucija, ki je šele jeseni 1941 začela dvigati glavo, poprej pa je podcenjevala OF in osvobodilno gibanje. Prav ob teh plebiscitarnih akcijah je slovenska kontrarevolu-

cija napela vse sile, da bi se pokazalo, da OF nima za seboj večine ljubljanskega prebivalstva. Bolj ko se je 29. oktobra in 1. decembra 1941 približevala 7 ura zvečer, bolj ko je bilo mogoče opaziti na ljubljanskih ulicah resno voljo Ljubljančanov, biti čimprej doma, so se v sredini mesta začele pojavljati grupice plačancev slovenske kontrarevolucije, ki naj bi preprečile te enotne manifestacije Ljubljane za OF. Hkrati pa so se pojavili na vseh najvažnejših mestnih predelih tudi oddelki NZ, ki so dobesedno pometli z ulic vse, kar je kakor koli že mislilo kaliti enotnost manifestacij za OF. Kako je šla tako dokazana enotnost OF okupatorju na živce, je lep dokaz ta, da so Italijani, ko je bila februarja 1942 vnovič razglašena taka akcija, morali poseči celo po tako radikalnem sredstvu, da so prestavili policijsko uro že na šesto uro zvečer.

Drug tak primer je bilo sodelovanje dela ljubljanske NZ s partizani Dolomitskega odreda maja 1942. Dolomitski odred je na začetku maja 1942 temeljito obračunal z večjim italijanskim ofenzivnim sunkom v Polhograjske Dolomite in je zato pričakoval, da se bodo Italijani maščevali z večjo ofenzivo. Ker se je dalo v Dolomitih dobro ovirati italijanske vpade s prekopavanjem in zasekavanjem cest v ozkih dolinah, odred sam pa vsega tega dela ne bi mogel opraviti v kratkem času, je mobiliziral viški in rožnodolski sektor NZ, ki sta se mobilizaciji tudi polnoštevilno odzvala. V enem tednu so bile narejene vse potrebne zapore in Dolomiti so postali neprehodni za vse italijanske sile, kolikor jih je bilo takrat v Ljubljani. Po opravljenem delu so se člani NZ vrnili v Ljubljano na svoje domove in službe, in to vkljub temu, da je bila Ljubljana takrat že od februarja 1942 obdana z blokom in je bilo treba za prehod preko bloka imeti posebno dovoljenje italijanske kvesture.

VOS (Varnostnoobveščevalna služba). Avgusta leta 1941 je začela v Ljubljani delovati specialna partijska borbena organizacija VOS, katere osnovna naloga je bila masovna in posebna obveščevalna služba. Mreža obveščevalne službe te organizacije je bila razpredena s tisočeriimi nitmi po vsej Ljubljani ter je

dobesedno zajela ne samo celotno življenje slehernega ljubljana, temveč je s svojimi nitmi segla tudi v štab 11. italijanskega korpusa in v štab slovenske kontrarevolucije. To je bilo mogoče samo zato, ker je bila obveščevalna mreža v resnici masovna in, kar je bilo še važnejše, prostovoljna ter temelječa na velikem prepričanju, da vsak obveščevalec — tudi stara ženica — vrši pomembno narodnoosvobodilno delo. Tako je VOS ob masovni podpori Ljubljane redno prihajal do zelo dragocenih novic. Tiste, ki so bile političnega značaja, je sporočal CK KPS, podatke vojaškega značaja pa je dajal Glavnemu poveljstvu. Da je bilo spričo take masovne obveščevalne mreže včasih mogoče prehiteti okupatorja in kontrarevolucijo, ni treba še posebej poudarjati. Drugo specialno področje VOS pa je bila varnostna služba, ki je predstavljala izvršilni organ obveščevalne službe. Zato je bilo to delo najtesneje povezano z borbo proti slovenski kontrarevoluciji. Razen tega je VOS ob podpori NZ izvedla veliko število akcij, reševala zaprte voditelje borbe, uničevala agente gestapa in OVRE (Organizzazione Volontaria Repressione Antifascista), opravljala hišne preiskave pri narodnih izdajalcih, plenila njihove arhive, uničevala njihove tiskarne, dvigala pri denarnih zavodih velike vsote denarja za potrebe OF in partizanske vojske, organizirala raznovrstne sabotaže in diverzantske akcije ter na zelo zanimive načine dobivala od Italijanov velike količine orožja.⁴⁶

Ker je morala VOS zaradi obrambe revolucije slovenskega naroda včasih nujno poseči tudi po najostrejših ukrepih, po fizičnem uničevanju izdajalcev slovenskega naroda in organizatorjev slovenske kontrarevolucije, je bilo jasno, da je bilo potrebno ta njena nadvse delikatna dejanja skrbno zavarovati pred sleherno samovoljo poedincev ter natanko določiti, kdaj in v katerih primerih se sme poseči po takih izrednih sredstvih. Prav zaradi masovnosti obveščevalne službe pa se ni moglo primeriti, da bi padel nedolžen človek. Če upoštevamo, da je od začetka teh likvidacij pa do likvidacije enega od stebrov slovenske kontrarevolucije, bivšega bana Natlačena (13.

oktobra 1942), bilo izvršenih v Ljubljani 49 smrtnih obsodb in da je padel zaradi usodne podobnosti z enim od voditeljev kontrarevolucije samo eden (župnik Leiler), je že to dokaz velike sposobnosti, dobre obveščevalne službe in zdrave revolucionarne moralnosti ljubljanske VOS. Nobenega dvoma ni, da so bile te likvidacije potrebne, saj jih je terjala revolucionarna zakonitost, težko pa je najti v zgodovini revolucij primere, da bi s tako rigorozno tankovestnostjo obračunavali s kontrarevolucijo in da bi najostrejše ukrepe uporabljali le v najnujnejših primerih kot prav v narodnoosvobodilni vojni.

V zvezi z VOS in njeno delikatno službo je izšel tudi odlok SNOO o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitev, ki v uvodu pravi, da je bil izdan zaradi zaščite slovenskega naroda proti narodnim izdajalcem »v sedanjem izrednem stanju in da prepreči samovoljo«. Odlok ima tri dele. V prvem delu določa, da je treba s smrtjo kaznovati izdajalce; v drugem, koga razen izdajalcev je še treba kaznovati s smrtjo, v tretjem pa določa postopek in pravi, da sodijo posebna sodišča, katerih postopek je nagel, usten in tajen, da posebno zasliševanje krivca ni potrebno, izvede pa se lahko, če je za to dana možnost brez škode za narodnoosvobodilno gibanje. Proti obsodbi sodišča ni pritožbe, kazen je treba izvršiti takoj na način in po osebah, ki jih določi sodišče.⁴⁷

Propaganda. CK KPS je polagal zelo veliko skrb na propagando najrazličnejše vrste. Lahko rečemo, da je bila razen narodne enotnosti in orožja prav propaganda tista, ki je slovenskemu narodu pomagala priboriti svobodo. Celotna propaganda, zlasti najvažnejša sredstva (tisk, tiskarne, radio itd.), je bila izključno v rokah komunistov, in to zaradi težkega in strogo ilegalnega dela, ki je zahteval največje napore in zato tudi največjo borbena zavest. Poglejmo na kratko najglavnejše veje te propagande.

Na prvem mestu je bil vsekakor tisk. Brez dvoma je bila tiskana beseda, pa naj je bil to že listek, letak, časopis, brošura ali knjiga ena od najvažnejših propagandnih borbenih sredstev. Vprašanje je samo, kje

so vse to tiskali, tipkali, razmnoževali in prepisovali. V strogo ilegalnih in zakonspiriranih partizanskih tiskarnah (tehnikah) v Ljubljani. Tam torej, kjer je bil tudi štab italijanskih oboroženih sil in kontra-revolucije.

Partizanski tisk in tehnike so imele svoje predhodnike v ilegalnem partijskem tisku in tehnikah, ki so se močno razširile po vsej Jugoslaviji po tečaju, ki ga je organiziral CK KPJ poleti 1939 v Splitu ter ga je vodil organizacijski sekretar CK KPS in instruktor partijske tehnike za Jugoslavijo Tone Tomšič. O tehnikah je bilo govora tudi na 1. partijski konferenci KPS julija 1940 v Ljubljani in na 5. državni konferenci KPJ v Zagrebu.

Partija je imela pred vojno tudi v Sloveniji svoj ilegalni in legalni tisk, ki so ga tiskale njene ciklostilne tehnike, legalne pa tudi ilegalne tiskarne. Ilegalna ciklostilna tehnika v Ljubljani je morala večkrat menjati svoje prostore, tehnike pa so bile tudi v bližnji in daljnji ljubljanski okolici. Partijskemu tisku sta pomagali pred vojno zlasti dve legalni tiskarni, Jugoslovanska in tiskarna Slovenija, od februarja 1940 dalje pa je delovala partijska ilegalna tiskarna najprej v Tacnu, nato pa se je delno preselila v Sadinjo vas pri Podlipoglavu, delno pa v Vnanje gorice pri Brezovici pri Ljubljani. Prva je delovala do tik pred okupacijo, druga pa do konca apr. 1941.⁴⁸

Za vse, kar je bilo v kakršni koli zvezi s propagando, je imela Partija eno samo ime — tehnika. Ta pojem je vseboval za narodnoosvobodilne vojne različno dejavnost, ilegalne ciklostilne tehnike, grafične tiskarne, izdelavo ilegalnih dokumentov, kurirske zveze, graditev hišnih skrivališč (bunkerjev) po hišah za bivališče ilegalcev, odpošiljanje različnega materiala v partizane, radiooddajno postajo itd. Tudi organizator tehnike za narodnoosvobodilne vojne je bil organizacijski sekretar CK KPS Tone Tomšič in že aprila 1941 je imela ljubljanska centralna tehnika naslednja delovna področja: ciklostilno tehniko, ki je kasneje prerasla v grafično, dokumentarno tehniko za izdelovanje najrazličnejših dokumentov, področje za

Na Hribarjevem nabrežju 15. VIII. 1941
(foto dr. J. Prešeren)

Na transformator-
ski postaji v Tr-
novem 15. V. 1942

DELO

ORGAN CENTRALNEGA ODBORA KOMUNISTIČNE PARTIJE SLOVENIJE

SEPTEMBER 1941.

štev. 3.

NEZNANI:

POJTE ZA MENOJ!

Veš poet svoj dolg?
Nimaš več besed?
Kaj zagrinjaš se v molk?
Vrzi pesem v svet,
pesem za današnjo rabo,
vsi jo bomo povzeli za tabo!

Vem, o vem svoj dolg,
v prsih, tu me zge;
naj se mi grlo odpre,
bom zavijal ko volk —
na vseh štirih bom stal vrh planine,
pesem svojo vil med pečine.

Vrh Možaklje bom stal,
pesem svojo rjul,
Blegaš jo bo čul,
Krim odmev bo dal;
v vse vetrove jo bom tresel,
eden jo bo na Pohorje nesel.

Pojte za menoj,
silen ženimo hrup,
boga gmajna, le vkup,
le vkup, le vkup, ohoj —
vse noči tulimo, tulimo,
da se pretulimo skozi to zimo.

Še bo kdaj pomlad,
še bo napočil zor,
takrat volčji zbor
pojde lovce klat;
plavaj čez Savo, plani čez Dravo —
zob za zob in glavo za glavo!

V partizane!

Izkušnje prvih partizanskih oddelkov na naših tleh so popolnoma razbile slovesče glasove tistih prikritih lakajev okupatorskih tlačiteljev, ki so oznanjali hiter «zlom» partizanskih čet, ki so govorili, da čje še pre-zgodaj za oborožene akcije in ki so hoteli slovenski narod prisiliti, da strahopetno in sramotno upogne tilnik pod tujčevo peto. Slovenski partizani so razbili prve napade sovražnika in mu pri tem zadali relativno občutne izgube in skoro povsod že prešli v

napad proti sovražnikovim oboroženim pozicijam na naših tleh. Brez izjeme v vseh oddelkih se je po teh prvih bojih bojna pripravljenost partizanskih bojevnikov silno dvignila, obenem pa so se ti oddelki okre-pili še z močnim dotokom novih borcev. Da-nes je že ves teritorij Slovenije postal to-rišče partizanske akcije. Ponekod, zlasti na Gorenjskem, so partizani že v veliki meri potisnili okupatorske oborožene oddelke proti centrom ter si s tem olajšali gibanja. Par-

Prva stran glasila CK KPS »Delo« s pesmijo Otona Župan-čiča »Pojte za menoj!« in člankom Edvarda Kardelja »V partizane!«

razpečevanje partizanskega tiska po Ljubljani in izven nje ter za organizacijo javk za sestanke ilegalcev. Takrat se je že tudi razvila gradbena tehnika.

V ciklostilni tehniki so bili spočetka tiskani časopisi in ves ostali pisani propagandni material. Teh ciklostilnih tehnik je bilo v Ljubljani veliko, pa tudi v njeni okolici. Bile so skrbno zakonspirirane po privatnih stanovanjih, v kuhinjah, na podstrešjih, v kletih itd. Kljub temu je prišlo do presenečenj in tehnike so se morale večkrat seliti. Žato je na začetku leta 1942 začel prevladovati sistem bunkerskih ciklostilnih tehnik in leta 1942 je v Ljubljani delovalo hkrati 16 do 20 takih tehnik, leta 1943 pa celo 39. V teh tehnikah je bilo od 1941. do 1943. natisnjenih 120 števil *Slovenskega poročevalca* v 600.000 izvodih.

Razen teh ciklostilnih tehnik so bile v Ljubljani tudi ilegalne tiskarne. Že septembra 1941 je začela delati v bunkerju na Brdu pri Ljubljani tiskarna Podmornica, ki je tiskala prve proglase CK KPS in IOOF. Ta tiskarna je natisnila okrog 30.000 raznih letakov, proglasov in časopisov ter izdala tudi žepno izdajo pesmi Mateja Bora. Tiskala je tudi italijanske prepustnice, osebne legitimacije in razne druge dokumente, ki so jih potrebovali ilegalci. Ime je Podmornica dobila zato, ker se je ob deževnih dneh v bunkerju zaradi vodnega pritiska nabralo toliko vode, da jo je bilo treba dnevno izmetati preko 1500 litrov. Jasno je, da je bilo prebivanje v takem bunkerju zelo škodljivo za zdravje. Ko je postajalo vse težje tudi dovažanje in odvažanje materiala in ko so Italijani prav pri hiši, kjer je bil bunker, potegnili žično oviro ljubljanskega bloka, je bilo delo v tiskarni vse težje, vendar je delala še do konca julija 1942, ko so jo prenesli najprej v Kozarje potem pa na Hruševo pri Dobrovi pri Ljubljani.

Druga tiskarna je bila Grafika, ki je delovala od februarja do aprila 1942, nato pa je njeno delo prevzel Tunel, ki je delal od aprila do začetka avgusta 1942 na Emonski cesti 2 v nadzemskem bunkerju. Ta Tunel pa je moral sredi 1942 prenehati z delom zaradi prevelike bližine italijanske postojanke.

Od 10. avgusta do 23. septembra 1942 je delala na Jernejevi cesti v Šiški v dobro narejenem podzemskem bunkerju tiskarna Tehnika. Toda sredi njenega največjega dela so jo odkrili Italijani, ki so razstrelili zid in pozvali tiskarje na predajo, kar pa so ti odklonili. Tako je prišlo do hude borbe, v kateri je padel en tiskar, druge pa so Italijani žive ujeli; od teh sta kasneje padla dva kot talca.

Še preden je bila postavljena Tehnika, je začela v začetku avgusta 1942 z delom prav pri sami italijanski kvesturi tiskarna in tehnika, ki je na zunaj bila videti kot nekakšna pisarna. To je bila znamenita tiskarna Toneta Tomšiča, v kateri je bila natiskana posebna izdaja *Slovenskega poročevalca* na osmih straneh v 8000 izvodih, šest brošur, vsaka v 5000 izvodih, dve številki *Dela* v 500 izvodih, živilske karte itd. Že 31. decembra 1942 so bili Italijani opozorjeni na »sumljivo« delo v teh prostorih in so 22. februarja 1943 izvedli preiskavo, 10. marca pa jo odkrili.

Že avgusta 1942 so začeli graditi še eno tiskarno, Jamo ali Trugo v Zeleni jami v mizarski delavnici. Tiskarna pa je delala le od 10. do 22. decembra, ko so jo Italijani odkrili.

Na začetku 1942. je začela delati tudi cinkografija, kjer so izdelovali potrebne predmete za dokumentarno tehniko, ki je bila zelo zakonspirirana in je imela oddelek za izdelovanje raznih obrazcev, oddelek za fotografijo, oddelek za izdelovanje štampiljk itd. Ljubljanska centralna tehnika je imela tudi svojo mizarsko in ključavničarsko delavnico za izdelovanje bunkerjev, njihove opreme, varnostnih naprav v bunkerjih itd. Posebna sekcija je bila pravo gradbeno podjetje za izdelavo bunkerjev za tehnike, ilegalce, VOS, skladišče orožja itd. Posebno spretno pa tudi lepo so bili izdelani bunkerji na Vilharjevi cesti (Kardelj, Kidrič) in na poti na Drenikov vrh (Kardelj).

Centralna tehnika je imela tudi nabavljalni in odpravljalni sektor. Ta sektor je nabavljala material, papir, material za črke, tiskarske stroje, črnilo itd. in skrbel za kanale, po katerih je material pritekal in odtekal iz Ljubljane. Centralna tehnika je skrbelala tudi za javke, o katerih je eden od vodilnih orga-

nov centralne tehnike, Petrač, zapisal takole: »Javk je bilo toliko, da človek že ni vedel, katera hiša, kateri stanovalec v hiši, katera trgovina, mlekarna ali trafika že ni več javka tega ali onega dela naše ilegalne dejavnosti.« Ljubljanska tehnika je imela tri vrste javk, kraje, na katerih so oddajali izdelke tehnike, kraje, kjer so oddajali material za tehnike, in kraje, kjer so imeli pogovore in kratke sestanke.⁴⁹

Med zelo pomembne ustvaritve ljubljanske tehnike je treba šteti tudi radio oddajno postajo Radio Osvobodilne fronte (ROF), ki se je prvič oglasila na obletnico oktobrske revolucije 7. novembra 1941 na valovni dolžini 27 metrov. Postaja je imela redne oddaje vse do 4. aprila 1942, ko je okupator začel od vzemati radijske sprejemnike in ko so zaradi podesetorenega lova na postajo postale oddaje skoraj nemogoče. V tem svojem polletnem delu je ta »kričač«, kot so ga imenovali njegovi ustvaritelji, oddajal na 17 različnih mestih in njegov glas je bilo slišati celo v Sev. Afriko. Italijanom je šel močno na živce in zanimivo je, kako so poskušali 4. marca 1942 motiti njegovo oddajo: na valovni dolžini »kričača« so oddajali tole, za njih prav malo častno oddajo: »Halo, halo! Tukaj radio ekscelece Robottija, slavnega generala še slavnjše armade! Če govorijo nekateri, da je OF država v državi, potem lažejo. Jim bomo že dali državo, kakršno zaslužijo, državo loških in verdskih razbojnikov (tu sta mišljena dva uspela napada Krimskega bataljona 19. oktobra 1941 na Lož in 2. februarja 1942 na Verd), državo v vodoravni legi! Če hočejo nekateri napraviti mučenike iz tržaških in ljubljanskih obsojencev (tu sta mišljena dva velika sodna procesa pred posebnim sodiščem v Trstu in pred vojaškim sodiščem v Ljubljani) jim povemo to, da so bili ti navadni morilci... Zdaj je konec popuščanja. S 23. februarjem (tega dne je bila Ljubljana obdana z blokom in so se začele prve masovne aretacije) smo že začeli postopati, kot zaslužijo... Ne bodo več strigli slovenskih deklet, ki ne sovražijo Italijanov!«⁵⁰ No, živci so Italijanom res popuščali. Italijani so najprej mislili, da je ROF nekje izven Jugoslavije, in so jih šele Nemci opozorili, da je v Ljubljani.⁵¹

Materialna pomoč Ljubljane narodnoosvobodilni vojni je bila tako velika in masovna, da lahko upravičeno trdimo, da je v tem času bila Ljubljana tista, ki je nosila glavno breme. Ta pomoč Ljubljane je bila najrazličnejša. Na prvo mesto moramo šteti zbiranje orožja za partizanske enote. V vsaki tovarni ali ustanovi je bil poseben »orožar«, ki je skrbel prav za zbiranje orožja. Orožje so potem odpeljavali v ljubljansko okolico na kraje, kjer so ga prevzeli partizani. Znana je zanimiva akcija, nakup polnega kamiona italijanskega orožja v artilerijski vojašnici v Ljubljani in nakup velikega voza orožja v neki drugi italijanski vojašnici. Razen tega je skrbela Ljubljana za hrano, obleko, obutev, vojaško opremo in sanitetne potrebščine za partizanske enote. Vse to je bilo v rokah gospodarskofinancijskega odbora OF pri IOOF, ki je imel svoje organe v vseh nižjih odborih OF. Tako je vso pomoč, ki je bila nabrana za partizane s pomočjo rajonskih in terenskih odborov, zbiral ta odbor pri IOOF. Nobenega pritiska ni bilo treba, kajti mali človek se je z dajanjem te vsakovrstne pomoči prvim partizanskim enotam dobro zavedal, da s tem pomaga in rešuje sam sebe. Prav ta mali človek je žrtvoval tudi veliko denarja. Te male denarne žrtve, a prav zato tudi tako dragocene, so postale taka masovna dolžnost partizanske Ljubljane, da je SNOO v enem od svojih prvih odlokov reguliral tudi vprašanje zbiranja denarne pomoči za narodnoosvobodilno vojno.

Eden od prvih finančnih odlokov je uvajal za pokritje osvobodilnega gibanja in za socialno pomoč Narodni davek, ki ga je bil dolžan plačati vsak Slovenec iz lastnih dohodkov in je znašal mesečno najmanj eno liro, rastle pa je progresivno do 10% od čistih dohodkov. Drugi odlok je bil razpis Posojila svobode v višini 20 milijonov dinarjev, ki se je obrestovalo po 5%. Za to posojilo je jamčila vsa davčna moč prebivalstva vse slovenske zemlje po osvoboditvi, odplačevalo naj bi se po kurzu 380 lir za 1000 din, vrnilo pa tri mesece po osvoboditvi vse slovenske zemlje v takratni veljavni valuti.⁵²

Statistike lahko pokažejo, da je bilo leta 1942 zbranega skoraj 6 milijonov narodnega davka, Poso-

jila svobode pa podpisanega za 12 milijonov. K temu je treba dodati še vsote dveh uspelih akcij VOS, ki je dvignila pri Poštni hranilnici v Ljubljani en milijon, pri davčni upravi pa skoraj pol milijona.

Oglejmo si statistiko dohodkov in izdatkov glavne blagajne okrož. odb. OF v Ljubljani za to razdobje;⁵⁵

Mesec	Dohodki	Izdatki
November 1941	316.485,90 lir	30.105,45 lir
December 1941	373.785,50 lir	56.798,40 lir
Januar 1942	386.880,90 lir	64.913,75 lir
Februar 1942	162.144,00 lir	30.489,00 lir
Marec 1942	231.288,75 lir	36.715,00 lir
April 1942	318.060,60 lir	77.457,00 lir
Maj 1942	411.956,75 lir	72.014,80 lir

Isto ali še večjo vrednost je predstavljalo zbiranje obleke, odev, blaga, perila, obutve itd. Ljudje so zbirali hrano, kar je bilo dokaz velike borbene zavesti Ljubljane, saj je vsa živela na karte in ob majhnih racioniranih obrokih. Lahko rečemo, da so najvažnejšo hrano, maščobe in sladkor, dobesedno nabirali po žličkah in skodelicah, vse pa so pošiljali v zapore, internacije in partizanske bolnišnice.

Posebne zasluge je imela prvotna komunistična socialna organizacija Narodna pomoč, ki se je jeseni 1942 reorganizirala v Slovensko narodno pomoč. Delo te Narodne pomoči nam odkriva toliko skritega, požrtovalnega in predanega dela, da zasluži vso našo pozornost in je ena od najlepših strani v zgodovini borbene Ljubljane. Njeno delo je bilo razdeljeno na naslednja področja: organizacija, zapori, intendantca in blagajna. Na organizacijskem področju je bila posvečena skrb organizaciji nižjih, a zato seveda nič manj važnih in pomembnih odborov Narodne pomoči, na zaporniškem področju je organizacija skrbela za pomoč zapornikom, internirancem in ilegalcem; intendantca je morala kriti vse materialne potrebe organizacije, zato je imel glavni intendant zvezo z intendantami nižjih odborov, vzdrževal je skladišča ter sprejemal in izdajal potrebno blago. V blagajno so se

stekali dohodki iz nabiralnih akcij Narodne pomoči, od koder je potem šel denar na razna delovna področja, vse to pa seveda v sodelovanju s finančnogospodarskim odborom pri IOOF.

Najvažnejši je bil vsekakor zaporniški sektor, ki je ostal tudi ves čas izrecno partijska domena, ker je zahteval včasih skoraj neverjetno vztrajnost, predanost in požrtvovalnost. To področje je imelo več podsektorjev, in to: pomoč zapornikom in organizacija obveščevalne službe (kje je kdo zaprt, kako so ga mučili, kako se obnaša itd.), pravna pomoč pri procesih, skrb za ilegalce, skrb za otroke ilegalcev, komisija za internirance, zdravstvena zaščita, skrb za družine zapornikov, partizanov in internirancev.

Pomoč zapornikom. Ta je bila direktna ali indirektna. Prva dejavnost se je kazala v odpošiljanju paketov, kar je bilo včasih zlasti pri nekaterih zaporih zelo komplicirano in je zahtevalo dosti ljudi. Po ure in ure, tudi po cele dneve so stale požrtvovalne žene in dekleta, ki so bile zadolžene za to delo, okrog zaporov, da se jim je nazadnje le posrečilo oddati čimveč paketov. Če so bili slovenski stražniki simpatizerji OF, je šlo to seveda lažje, velikokrat pa so morale pakete odpeljati domov in začeti drugega dne znova. Pri tem so seveda vselej tvegale svojo lastno svobodo. Pomnimo, da je bilo samo v sodne zapore oddanih vsak dan sedem do osem velikih paketov. Druga vrsta pomoči so bile množične demonstracije proti mučenju in pretepanju v zaporih, za izpust zapornikov itd. Najlažje je še šlo pri oddajanju paketov v sodne zapore, tudi pri jetniškem oddelku splošne bolnišnice ni bilo takih težav, mnogo teže — ker so stražili sami karabinjerji — pa je bilo pri šentpeterski in belgijski vojašnici, najteže pa pri Prisilni delavnici.

Pravna pomoč. Ta sektor je začel z delom že jeseni 1941. Pravna pomoč je skrbela za OF naklonjene advokate, ki so zastonj ali proti majhni odškodnini zagovarjali obtožence ali pa dajali zapornikom nasvete, kako naj se zagovarjajo.

Skrb za ilegalce. Teh je bilo v Ljubljani mnogo in skrbeti je bilo treba za hrano, denar, obleko, za ilegalna stanovanja pri zanesljivih ljudeh, za bun-

kerje, ponarejene dokumente itd. Otroci ilegalcev so bili spravljeni pri dobrih in zanesljivih ljudeh, da ne bi prišli v roke okupatorju, predvsem pa beli gardi.

Zelo veliko dela je imela komisija za internirance. Iskala je načine in oblike za pošiljanje raznih potrebščin internirancem in obsojencem v italijanskih zaporih. Največ se je dalo narediti s pomočjo sorodnikov, nekaj tudi s pomočjo ljubljanskih trgovcev z zelenjavo, a tudi s pomočjo organizacije OF v Trstu. Naloga komisije je bila tudi reševanje internirancev in spravljanje v partizansko vojsko. Za svoje delo je komisija porabila mesečno vsaj 100.000 lir in preko 150 živilskih nakaznic.

Zdravstvena zaščita. Ta je imela naslednja področja: brezplačni pregled in zdravljenje bolnih aktivistov in ilegalcev, nasveti jetnikom v zaporih, kako naj simulirajo razne bolezni, pomoč aktivistom na jetniškem oddelku splošne bolnišnice in njihovo reševanje, obveščevalna služba, transporti partizanskih ranjencev v Ljubljano in njihovo zdravljenje, oskrba ranjencev izven Ljubljane, mobilizacija zdravnikov za partizane, sanitetni tečaji, nabiranje in odpošiljanje sanitetnega materiala itd. Prav nabiranje sanitetnega materiala je bilo posebno vprašanje. Če so hrano nabirali po žlicah in skodelicah, so zbirali na primer eter ali jodovo tinkturo po kapljicah. Zavoje za prvo pomoč so delali ljubljanci iz rjuh, največ sanitetnega materiala pa je zbrala ljubljanska bolnišnica s sanatoriji, in to vse pa zaslugi zavednih zdravnikov, bolničarjev in drugega bolniškega osebja. Zavedno ravnanje velikega dela ljubljanskih zdravnikov predstavlja v zgodovini narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji lepo in nadvse častno poglavje.⁵⁴

Ostala Ljubljanska pokrajina

Po deželi je bil razvoj nekoliko počasnejši kot v Ljubljani pa tudi kot na Gorenjskem in Štajerskem, reči pa je treba, da je tudi tod prišlo do partizanskih akcij. In brž ko so se začele te prve akcije, so bili tudi Italijani tisti, ki so zelo močno reagirali nanje. Tako je bila tudi italijanska reakcija enaka nemški,

enako točna in močna, ne pa tudi tako hitra in tudi ne vselej tako dosledno temeljita. Zakaj ne, pa spet ni bil vzrok nekakšna italijanska počasnost, še manj popustljivost, temveč čisto nekaj drugega. Brž ko je postalo Italijanom jasno, da v Ljubljani in po vsej Sloveniji deluje OF, ki ima tudi že partizanske enote, in ko jim je postalo jasno tudi to, da je treba na vse to odgovoriti z uničenjem, je med visokim komisarjem Graziolijem in generalom Robottijem prišlo do velikega nesoglasja glede taktike tega uničenja. Grazioli, ki je imel velika okupacijska pooblastila, ki je bil dejanski gospodar Ljubljanske pokrajine in ki mu je bil podrejen tudi general Robotti, je bil po Mussolinijevem naročilu iz taktičnih razlogov za »mylejši« kurz pri prvi reakciji na narodnoosvobodilno vojno, medtem ko je bil general za takojšnjo najostrejšo vojaško reakcijo. Res je, da bi se Graziolijeva »mylejša« taktika prej ali slej srečala z Robottijevo ostrejšo, kajti narodnoosvobodilna vojna ne v Sloveniji ne v Jugoslaviji ni mislila prenehati zaradi tega začetnega italijanskega fašističnega taktiziranja. Za zgodovino narodnoosvobodilne vojne pa je zelo važna ugotovitev, da je Robotti, torej general italijanske kraljevske vojske in ne fašistične v ožjem smislu, takoj in od vsega začetka kot Nemci dokazal, da je neizprosen sovražnik slovenskega naroda. V tem Robottijevem primeru gre torej za demonstracijo tistega tipičnega sovražstva, ki ga je gojila že od vsega začetka tako italijanska kot nemška (avstrijska) buržoazija do slovenskega naroda, saj ji je bil vsekakor na poti pri njihovih osvajalnih težnjah. Robotti je bil torej predstavnik tiste italijanske buržoazije, ki je sovražila slovenski narod, to je tiste buržoazije, ki je julija 1943 strmoglavila celo Mussolinija, ker je dokončno uvidela, da ne more biti kos njenim zahtevam. Tako moremo tudi razumeti, da se je Robottiju z dolgotrajno in rafinirano intrigo proti Grazioliju zaradi te njegove »mylejše« začetne taktike posrečilo, da si je pridobil večja pooblastila za zatiranje in uničevanje slovenskega naroda, kot pa jih je imel na začetku.

Že 1. julija je Robotti poročal svojemu nadrejenemu poveljniku o stanju v zasedeni Sloveniji, kjer

med drugim pravi, da je treba zatreti »vselej, čeprav v določeni obliki, toda energično in ostro vsako protitalijansko manifestacijo, reagirati na način, ki je določen in ki je vsem vojakom poznan... na vsako gesto, ki žali ugled, do katerega imamo pravico.«⁵⁵ Še bolj razločno je spregovoril Robotti v tem svojem jeziku komandantu 2. armade 4. septembra, kajti v tem času je narodnoosvobodilna vojna v Sloveniji pokazala že svoje prve uspehe. Robotti je v tem poročilu zahteval »izjemne ukrepe, če hočemo obvladati izjemni položaj, ki je nastal v tej pokrajini«, ti izjemni ukrepi pa, ki jih sam spričo podrejenosti Grazioliju ni mogel uvesti, naj bi po njegovem bili dvojni. Preventivni: jemanje talcev in razširitev odgovornosti za »zločinska« dejanja na lokalno oblast in krajevno prebivalstvo, in represivni: takojšnja smrtna kazen in njena izvršitev na mestu samem brez dolgotrajnega sodnega postopka. Dalje je govoril Robotti o vse večjem »upadanju ugleda naših oboroženih sil, ki razpolagajo z divizijami v polni vojni opremi, pa ne morejo in ne smejo reagirati s potrebno strogostjo.«⁵⁶

Robottijeva okupacijska taktika bi se torej v ničemer ne razlikovala od nemške na Gorenjskem in Štajerskem. V svoji jesenski spomenici je komandantu 2. armade ob prikazovanju položaja v Ljubljanski pokrajini poudarjal, da so ljudje »na pragu oborožene revolucije«, in je Slovence razdelil v tri skupine. V prvo, ki je Italijanom odločno nasprotna in pomeni »vodilno jedro odpora«, v drugo, ki jo sestavljajo ljudje, ki majo radi mirno življenje in so za kakršen koli režim, in v tretjo, ki pa »ne ve, kam bi se odločila in je zato pripravljena iti s tistim, ki bo močnejši in ki jo bo zase prepričal ali pa primoral s silo«. Robotti je še dejal, da je treba pri tretji skupini uporabiti silo, slovenski narod pa je označil takole: »Slovenci so ljudje, ki ljubijo umetnost in glasbo, ki ne puste, da bi vpreženega konja, ki mu je spodrsnilo, spravljali z batinami na noge, ki hodijo v Tivoli, kjer trosijo hrano pticam in vevericam, a so prav tako pripravljene, skriti se za grm in užgati po naši patroli.« Nazadnje je podal Robotti še tole statistiko o narodnoosvobodilni vojni v Ljubljanski pokrajini, v ka-

teri je bilo do jeseni 1941 izvršenih 69 napadov na posamezne vojake in postojanke, 59 izpadov proti režimu, 28 sabotaž na železnici in 39 na telefonskem in telegrafskem omrežju, 2 napada na municijska skladišča, 188 primerov širjenja letakov in drugih manifestacij proti silam Osi, 32 primerov skrivanja znatnih količin orožja in eksploziva, 15 ubojev in poskusov uboja slovenskih izdajalcev. Pristavlja pa, da so vse te številke verjetno višje, ker so tu našeti samo primeri, ki so bili uradno javljeni poveljstvu 11. korpusa.⁵⁷

Verjetno je ta Robottijev indirektni pritisk na Graziolija preko nadrejenega komandanta in tudi generalnega štaba povzročil, da je Grazioli 11. septembra izdal uredbo o uvedbi izrednega vojaškega sodišča in smrtne kazni. Precej obsežna uredba v prvem členu določa, da bodo obmejni stražniki streljali na vsakega ponoči in podnevi, če ne bo obstal na poziv. Po drugem členu je treba kaznovati s smrtjo vsakogar, ki nima pravice nositi orožja, municije in razstreliva, tako tudi hišnega ali družinskega poglavarja ali oskrbnika hiše, kjer bi našli orožje, municijo ali razstrelivo. Tretji člen je določal smrtno kazen za vsakogar, ki ogroža varnost italijanskih oboroženih sil, organov civilne uprave ali policije, ki bi storil ali poskušal storiti sabotažna dejanja na industrijskih ali železniških napravah in ki bi motil redno poslovanje javnih naprav. Dalje za vsakogar, ki bi storil ali poskušal storiti kaznivo dejanje zoper osebe ali lastnino z namenom, da bi ogrožal javni red, ali če je iz dejanja nastalo ali moglo nastati hudo kršenje javnega reda. S smrtno kaznijo je treba kaznovati tudi vsakogar, pri katerem bi našli proglase, znake ali drug prevratni propagandni material, vsakega, ki bi se udeleževal shodov ali sestankov prevratnega značaja, vsakega, ki bi se kakor koli udejstvoval pri rušenju javnega reda, in vsakega, ki bi dajal zavetje ali bi vzel pod streho vse take osebe, ki jih išče policija zaradi katerega od kaznivih dejanj iz teh členov. Smrtna kazen zadene tudi nasnovatelje, soudeležence in pomagače.

Po 4. členu sodijo kazniva dejanja po naglem postopku sodišča treh članov, ki jih postavi za vsak primer posebej visoki komisar. Na razpravi brani obtoženca branilec, ki si ga obtoženec izbere sam, če pa tega ne stori, ga uradno imenuje predsednik sodišča. Če sodišče obsodi na smrt, se smrtna kazen izvrši s streljanjem v 24 urah, če le mogoče v kraju, kjer je bilo kaznivo dejanje storjeno ali odkrito.⁵⁸

Vsebinsko je ta odredba podobna podobnim odredbam obeh nemških šefov civilnih uprav. Razen te je izdal Grazioli še odredbo o konfinaciji (20. septembra) in 29. septembra dopolnilne določbe ter pravilnik o izvrševanju odredbe od 11. septembra.⁵⁹ Posebna kraljeva odredba je 3. oktobra proglasila vojno stanje tudi v Ljubljanski pokrajini⁶⁰ in istega dne je izdal kazenske odločbe za okupirano Hrvaško in Ljubljansko pokrajino tudi Mussolini. V teh je bila smrtna kazen določena za naslednje primere: napad na enotnost, neodvisnost in neokrnjenost države, napad na varnost države, oborožena vstaja, prevratni sestanki in tako dalje.⁶¹

Grazioli je 7. oktobra postavil prvo izredno sodišče; to je 16. oktobra izreklo prve tri smrtne kazni,⁶² ki pa so bile — ker so bile prve — spremenjene v težko ječo. Končno obliko takim sodiščem kot vojaškim sodiščem je dala 7. novembra posebna Mussolinijeva odredba.⁶³

Če so imele Robottijeve intrige proti Grazioliju res že v tem razdobju zgoraj omenjene uspehe, da je postala Ljubljanska pokrajina vojno področje z vojaškim sodiščem, pa je na drugi strani tudi res, da Robotti z vsem tem še ni bil zadovoljen. V dolgem pismu, ki ga je pisal 2. novembra komandantu 2. armade in v katerem se je pohvalil z uspehi svoje prve velike ofenzive proti partizanom v Ljubljanski pokrajini (od 6. do 28. oktobra 1941), pravi med drugim tudi tole: »S sredstvi, ki so mi na razpolago, zlasti pa z omejeno oblastjo, s katero razpolagam sedaj in s katero razpolagajo moji divizionarji, bomo lahko zatrli samo učinke, ne pa tudi vzroke nemirov. Očitno je, da je mogoče udušiti upor le tako, da odkrijemo vodilno organizacijo v Ljubljani, ki nekaznovana v mestu

zboruje, izdaja proglase, zbira fonde in volnena oblačila za upornike, razpisuje posojilo, izreka in izvršuje smrtne kazni.«⁶⁴ Poročilo torej zadosti nazorno prikazuje aktivnost narodnoosvobodilne vojne v Ljubljani, a tudi Robottijevo željo, da bi se dokopal do še večje oblasti. Ponovno se Robotti pritožuje v spomenici 30. novembra, kjer trdi, da njegovim vojaškim akcijam ni sledila »enaka takojšnja legalna akcija«, ki bi se po njegovem morala odražati v naslednjih ukrepih: 1. Poiskati pripadnike tolpe, ki so se bili razpršili, nato pa so se skoraj vsi vrnili v Ljubljano po redni poti z vlakom. Cela skupina 20 oseb, fizično in po obleki v slabem stanju, brez kakršnih koli osebnih izkaznic, se je vrnila z vlakom iz Ribnice v Ljubljano, kjer je lahko mirno odšla na svoja stanovanja. (To je Robottijev opis resničnega povratka ostankov razpršenih notranjskih partizanov po italijanski oktobrski ofenzivi 1941). 2. Nadzorstvo nad sumljivimi vozili, ki prihajajo v Ljubljano. Nekaj partizanov, ki je bilo ranjenih pri napadu na Lož, je bilo prepeljanih na kmečkih vozovih v Ljubljano in oddanih v privatno kliniko, kjer se še sedaj zdravijo. 3. Zapreti je treba številne pomagače, ki jih kar mrgoli po Ljubljani in zunaj nje in ki stalno dobavljajo partizanom na tovornih avtomobilih, kmečkih vozovih, po železnici itd. orožje, strelivo, živila. Dalje se Robotti pritožuje, da se ni začela »še nobena politična akcija proti zelo aktivni komunistični propagandi, ki zelo bega javno življenje in mnenje. Zasedbena (politična) oblast do danes ni napravila ničesar, da bi se omejilo to njeno strahovalno delovanje. To okrepljeno prevratno delavnost so omogočili samo polovičarski ukrepi zasedbene oblasti«.

Končno je Robotti v svojih intrigah uspel toliko, da je od 20. januarja 1942 dalje začel veljati tudi v Ljubljanski pokrajini Mussolinijev dekret od 19. januarja, ki pravi v prvem členu, da se varstvo javnega reda poverja vojaškemu oblastem, ki intervenirajo na zahtevo guvernerja Dalmacije v zadrski, splitski in kotorski pokrajini, na zahtevo visokega komisarja v Ljubljanski pokrajini in na zahtevo reškega prefekta na ozemlju, ki je bilo po okupaciji 1941. priključeno tej pokrajini, ali pa na lastno po-

budo, če smatrajo, da je to potrebno, a morajo o tem v vsakem primeru obvestiti zgoraj omenjene civilne oblasti. Drugi člen pravi, da je način uporabe vojaških sil pri varstvu javnega reda izključno zadeva vojaških oblasti, tretji člen pa, da ostane upravna in sodna policija kot varstvo političnega in moralnega reda še nadalje v območju organov redne policijske oblasti.⁶⁵

Tako se je za nekaj časa končala huda pravda med civilno in vojaško okupatorsko oblastjo. Vojaška oblast je v posnemanju nemške taktike prisilila »mildejšo« civilno oblast, da se je morala predčasno razkrinkati in pokazati svoj pravi obraz. Kot je bilo nerodno priznavati nemškim šefom civilne uprave, tako je bilo nerodno tudi Grazioliju priznati, da zasedene pokrajine še zdavnaj niso »pomirjene« in da je v njih vojna, ki terja marsikatero njihovo življenje.

Oglejmo si na kratko še važnejše partizanske akcije v Ljubljanski pokrajini in italijansko reakcijo nanje. Kot na Gorenjskem in Štajerskem se je tudi v Ljubljanski pokrajini razvijala narodnoosvobodilna vojna v dve smeri, v organiziranje vedno aktivnejših osnovnih celic OF, terenskih odborov OF, in v organiziranje partizanskih enot, ki so začenjale prve partizanske akcije. Na Gorenjskem, v kamniški okolici in v krajih pod Rašico in Črnučami so prve partizanske akcije dvignile vstajo, v Ljubljanski pokrajini in na Štajerskem pa ne. Kardelj je zapisal na začetku septembra 1941 tole: »Partizanske akcije so se vse do zadnjih dni omejevale v glavnem na tisti del Slovenije, ki je pod nemško okupacijo... Okrepitev partizanske akcije na teritoriju, ki so ga okupirali Italijani, to je druga naloga osvobodilnih sil slovenskega naroda.«⁶⁶

Omenili smo že, da so Italijani zelo zgodaj, kmalu po ustanovitvi OF, opazili, da se je začela razvijati živahna aktivnost proti silam Osi. Če dogodka na Golem 12. junija 1941, ko so Goljani in Škriljani pretepli in pognali iz gostilne v beg italijanske vojake, še ne štejemo med začetke organiziranega odpora slovenskega naroda proti okupatorju, pa je treba posve-

titi že večjo pozornost dogodkom okrog 22. junija zlasti v vzhodnem delu Ljubljane tja do Polja in Zaloga, kjer je prišlo do prvih, tudi za Italijane zelo vidnih znakov organiziranega odpora. Tako je bilo že meseca junija tudi po italijanskih poročilih v Ljubljanski pokrajini zelo živahno, kar se je seveda stopnjevalo tudi julija. Po italijanskih poročilih je bilo od 1. do 15. julija izvršenih že 9 napadov na posamezne patrole, 16. julija je bil večji napad na karabinjersko patrolo pri Borovnici, v noči na 20. julij pa je bila napadena patrola italijanskih financarjev pri Trebnjem. Vse te akcije so opravile prve partizanske diverzantske skupine, 26. julija pa je izvedla svojo prvo akcijo Molniška četa, ki je napadla tren 2. čete 3. bataljona črnih srajc pri Brezjah nad Sostrim in je ranila enega fašista.⁶⁷

Tako je prišlo že 30. julija v Ljubljanski pokrajini do prve policijske hajke oziroma do očiščevalne akcije, kot so jo imenovali Italijani. Do hajke je prišlo po »predhodnem sporazumu med kraljevo kvesturo v Ljubljani in nemško policijsko oblastjo... da se odkrije morilec nemškega carinika«. Nobenega dvoma pa ne more biti, da je prišlo do te prve hajke tudi zaradi aktivnosti Molniške čete. Kdo je ubil nemškega carinika in ali je bil ta identičen s carinikom Toeffelejem, ki je padel po nemških poročilih 16. julija v Besniški dolini pri Zalogu, ali je šlo tu celo za dva ubita in razorožena nemška vojaka, kot je poročal *Slovenski poročevalec*, ni jasno.⁶⁸ Vsekakor je jasno, da so Nemci in Italijani organizirali kombinirano hajko zaradi partizanske aktivnosti na področju Zaloga pri Ljubljani, to in onstran meje. Žal so nam za to prvo hajko znani podatki le iz italijanskih virov. Bila je kombinirana in na nemškem ozemlju izvedena z nemškimi, na italijanskem pa z italijanskimi silami; na italijanski strani jo je vodil ljubljanski vicekvestor Ravelli. To torej ni bila vojaška akcija in tako moremo razumeti tudi vso Robottijevo nejevoljo, ko mu je upravna civilna oblast pred nosom odnašala vse vojaške lovorike, moral pa ji je dati na razpolago svoje sile.

Dne 30. julija ob treh zjutraj so zasedle italijanske sile italijansko-nemško mejo od Save do Panskega potoka, in to: od Save do južno od Starega gradu (455) 2. četa 80. bataljona, okrepljena s 50 možmi 55. legije črnih srajc, in od tod do Tabora, kar je zasedla 1. četa 80. bataljona, okrepljena s 100 možmi 55. legije, ter od Tabora do Panskega potoka, kar je zasedla 2. četa 3. bataljona črnih srajc (torej ista četa, ki jo je 26. julija napadla Molniška četa). Za to zasedeno črto je bilo še 31 karabinjerjev in 10 policistov. Hkrati so začeli Italijani čistiti obmejni predel Zalog—Sp. Kašelj—Zg. Kašelj—Slape—Vevče—Zadvor—Sv. Lenart—Sodinja vas—Podlipoglav—meja, in to s patrolami pod poveljstvom oficirjev 38. bataljona karabinjerjev in kvesture; patrole so bile sestavljene iz karabinjerjev, policistov in črnih srajc 3. in 4. čete 80. bataljona.

Akcija, ki je bila torej dokaj preprosta, je imela zaporo, ki so jo držale italijanske sile na meji, proti kateri so na eni strani čistili ozemlje Nemci, na drugi strani pa Italijani. Vse to je trajalo do 11. ure dopoldne in uspeh je bil, da je bilo aretiranih več ljudi, od katerih so bili pridržani štirje. Ob pol treh popoldne je bilo akcije konec in vicekvestor se je pohvalno izrazil o discipliniranosti, resnosti in strumnosti črnih srajc.⁶⁹

Avgusta se je dejavnost povečala in Robotti je 6. avgusta zapisal: »Zadnje dni je znatno naraslo število sabotažnih dejanj na železniških progah, zlasti na področju divizije Granatieri di Sardegna.«⁷⁰ Kako dosledno so začeli Italijani odgovarjati na vse te akcije, je razvidno iz naslednjega primera. Ker se je aktivnost Molniške čete vedno bolj čutila (n. pr. 3. avgusta je napadla ob pol dveh zjutraj štiri italijanske vojake na železniški progi Škofljica—Šmarje in ranila starejšega vodnika, 7. avgusta je zaminirala progo Škofljica—Ljubljana itd.)⁷¹, so prehajkali Italijani 9. avgusta s precejšnjimi silami, z 2. polkom divizije Granatieri, s 3. bataljonom črnih srajc in 2. kemičnim bataljonom obsežno področje med Šmarjem in Škofljico,⁷² pri čemer pa so se dosledno izogibali gozdov, sicer bi se morali spopasti z Molniško četo, v kateri je

bil takrat ves dan alarm. Pač pa so Italijani po vaseh aretirali 14 ljudi.

Kako so šle že te prve partizanske akcije v Ljubljanski pokrajini Italijanom na živce, so lep dokaz Robottijeva pisma, njegove ocene položaja v Sloveniji in navodila podrejenim komandantom. 9. avgusta je Robotti zapisal: »Vojaški ukrepi, ki se že izvajajo in ki se lahko vsak čas še zaostrijo, so bili uspešni samo toliko, da so dopuščali upornikom le možnost drobne in neskladnega dela ter preprečili poskuse sabotažnih dejanj... Vztrajam pri naslednji zamisli, ki mora navdihniti vse naše delo in veljati kot merilo za poveljnike posadk: Napadalci na tuje življenje morajo takoj, če so zaloteni pri dejanju, na mestu plačati z življenjem svoj zločinski poskus... Imeti dobro oči odprte in poglobiti delo konfidentov. Komunistična propaganda, ki je vsak dan večja, ne sme niti malo oslabiti enotnosti oddelkov... Padalci se lahko pojavijo različno, v oddelkih ali posamič.«⁷³

Sredi avgusta je postala Molniška četa še aktivnejša, narasla pa je tudi številčno. Posledica prvega je bila, da so Italijani nenehno pritiskali na Molnik, niso pa kazali posebne vneme, stopiti v molniške gozdove, posledica drugega pa, da se je del partizanov odcepil od čete in odšel na Mokrc, kjer se je preimenoval v Mokrško četo. Kmalu je postala Mokrška četa aktivnejša od Molniške, ki je dobivala vedno bolj značaj nekake zbiralne in prehodne baze za novo-došle partizane.

Do konca avgusta je Mokrška četa narasla na blizu 50 borcev, 30. avgusta pa je del njene čete napadel karabinjersko postajo na Turjaku.⁷⁴ Akcija je sicer pokazala vse napake in pomanjkljivosti tega prvega napada na okupatorsko postojanko v Ljubljanski pokrajini, toda vkljub temu so prenesli Italijani vso potrebno pazljivost na mokrške partizane; zato so tudi prehajkali v tridnevni policijski hajki 14., 15. in 16. septembra Mokrc in Iški Vintgar. Ta policijska hajka je bila večja kot tista pri Zalogu in jo je vodil sam kvestor. Ni pa rodila nobenega uspeha in Robotti je škodoželjno zapisal: »Slaba organizacija, nezadostno vojaško znanje, površnost in netočnost in-

- — — — — meja pokrajin v okupirani Sloveniji
- — — — — meja med italijansko in nemško okupacijsko cono
- meja med nemško in mađarsko okupacijsko cono
- - - - - meja nezavisne države Hrvatske
- — — — — meja FLR J

1 Rašiška četa	17 Mokrška četa
2 Mengeško-moravska č.	18 Belokranjska četa
3 Radomeljska četa	19 Stiška četa
4 Kamniška četa	20 Novomeška četa
5 Tržiška četa	21 Mokronoška četa
6 Kranjska četa	22 Grosupeljska četa
7 Jeseniška četa	23 Višnjegorska četa
8 Jelovška četa	24 Pivška četa
9 Kokrska četa	25 Samotorska četa
10 Triglavsko četa	26 Borovniška četa
11 Celjska četa	27 Loška četa
12 Savinjska četa	28 Robska četa
13 Revirska četa	29 Preserska četa
14 Pohorska četa	30 Šolska četa v Zali
15 Brežiška četa	31 Ribniška četa
16 Moišniška četa	

0 20 km

formacij, nezadostna telesna izvežbanost za vojne napore raznih komisarjev, ki so s kvestorjem na čelu prevzeli neposredno poveljstvo operacij, so povzročile popoln neuspeh te akcije, čeprav je 50 agentov s štiriimi policijskimi psi dobilo v pomoč skoraj 2000 grenadirjev, med katerimi je bilo nad 100 oficirjev.«⁷⁵ Italijani so obkolili in požgali taborišče Mokrske čete, požigali so tudi po dolini Iškega Vintgarja, partizanov pa niso dobili. Po tej hajki so si mokrški partizani zbrali novo taborišče v Zali pod Osredkom. Dotok novih partizanov je bil septembra vedno večji in v Zali so se pričele priprave za organizacijo Krimskega bataljona.

Oživel je tudi Bela Krajina, kjer so že junija začele nastajati prve ilegalne partizanske skupine okrog Črnomlja, Metlike, Semiča in Gradaca, iz katerih so se polagoma razvile belokranjske borbene partizanske skupine. Črnomaljska bojna skupina, ki je štela 12 borcev, je po napadu na Italijane pri Vranovičih odšla 12. avgusta v bližino Miklarjev in si tam uredila partizansko taborišče. Od tod je proti koncu avgusta vdrla v rudnik Kanižarico in odnesla eksploziv, začetek septembra pa se je premaknila v novo taborišče pri Kozlovem studencu pod Debelim vrhom, od koder je 6. septembra napadla italijansko kolono pri Gribljah in ubila 3 Italijane, 2 pa ranila. Kmalu nato se je tej skupini priključila tudi metliška skupina, semiška pa je 13. oktobra napadla nemško izselitveno komisijo v Blatniku. Dne 30. oktobra so se vse belokranjske skupine (črnomaljska, metliška, gradaška in semiška) združile na Smuku nad Semičem v 1. belokranjsko četo.⁷⁶

V okolici Stične je na Debelem hribu pod Primskovim začela nastajati avgusta Stiška četa. Ta je sredi septembra napadla italijansko patrolo na železniški progi med Radohovo vasjo in Št. Lovrencom ter ubila oficirja in vojaka. Kmalu nato je Stiška ali Perčeva četa zapustila Debeli hrib in se premaknila na Kremenjek, kjer se je začela oblikovati v pravo bojno enoto. Oktobra je dobila četa ukaz, napasti skupaj z Moravško četo Nemce pri Litiji. Zato je četa odšla čez dolensko progo v Temeniško dolino in od tam preko

meje proti Volčjim jamam, kjer je predanila, naslednjo noč pa se je ustavila na Kresniškem vrhu in se tretjega dne zvečer spustila k Savi, da bi dobila zvezo z Moravško četo. Ker pa te ni bilo, je odšla po cesti na desnem bregu Save proti Litiji, kjer se je pri kresniškem tunelu spopadla z Nemci, po tej borbi pa se je umaknila nazaj na Kremenjek. Zaradi velikega snega pa četa ni sodelovala pri napadu na Zasavje.⁷⁷

Aktivna je bila tudi Ribniška četa, ki se je izoblikovala že sredi julija na Suhem vrhu na Travni gori. Že julija je izvedla sabotažne akcije na električnem omrežju na Slemenih, avgusta pa je večkrat porušila progo med Ortnekom in Velikimi Laščami. V začetku septembra je napadla italijansko kolono na Jasnici med Dolenjo vasjo in Ložinami, proti koncu istega meseca pa je demonstrativno napadla karabinjersko postajo v Sodražici.

V italijanski ofenzivi proti Krimskemu bataljonu se je četa oktobra razdelila na tri skupine. Prva je odšla proti Loškemu potoku, kjer je napadla Italijane, a je bila pri tem močno razbita, druga je odšla proti Sodražici, tretja pa na Travno goro. Vse te skupine je velika italijanska ofenziva močno razbila, ni jih pa povsem uničila, kajti jedro Ribniške čete ponovno srečamo v zgodnji pomladi 1942 pri napadu na Žužemberk.^{77a}

Najkasneje se je v Ljubljanski pokrajini izoblikovala Grosupeljska četa, in to 29. oktobra v gozdu pod Plešivico. Četa ni bila velika, morala pa bi oditi na Trebelno in od tam na akcije v Zasavju. Toda že 30. oktobra je začelo snežiti in je potem snežilo 4 dni. V prvi polovici novembra je četica narasla na 11 borcev in se je premaknila mimo Račne na Randol nad Krko, od tod pa na Znojile, od koder je šla v nekaj akcij in dobila zvezo s partizansko skupino iz Velikih Lašč, ki se ji je hotela priključiti. Zato se je premaknila na Korinj, a ker Laščanov ni bilo, bi se morala na ukaz Glavnega poveljstva priključiti Stiški četi na Kremenjeku.

Zaradi izdaje so Italijani začeli čistiti trikot Zagradec—Dobrepolje—Krka in Grosupeljska četa se je le s težavo prebila nazaj na Plešivico. Decembra se je

četa zadrževala okrog Grosuplja (pri Stari vasi in na Medvedici) in je v začetku decembra napadla italijansko patrolo pri Perovem in ubila dva Italijana, izgubila pa tudi enega partizana. V začetku januarja 1942 se je četa priključila 2. štajerskemu bataljonu, ki je 6. januarja napadel Turjak.^{77b}

Tudi v Ljubljanski pokrajini lahko torej opazimo isto kot na Gorenjskem in Štajerskem. Partizanske enote so zaživele, začele so rasti in se združevati v bataljone. Tako je bil formiran v Zali v Iški v začetku oktobra prvi partizanski bataljon v Ljubljanski pokrajini, Krimski bataljon, ki je imel skoraj 150 borcev in v svojem sestavu naslednje čete: Šolsko četo, ki je bila v Zali in v katero so prihajali partizanski novinci zlasti iz Ljubljane, in to naravnost, ali pa preko sprejemnega taborišča na Mokrcu in v bližini Kureška, dalje Robsko četo, Preserško četo, Borovniško četo in Loško četo.⁷⁸

Robotti je ocenil, da je vedno večja aktivnost Krimskega bataljona nevarna zlasti za južno železnico, ki je bila Italijanom življenjsko pomembna prometna žila. Posledica te Robottijeve pravilne ocene je bila tudi prva italijanska ofenziva proti Krimskemu bataljonu, ki je trajala skoraj ves oktober 1941.

Rekli smo že, da je imel Robotti zvezane roke in da je bil odvisen od visokega komisarja. Govorili smo že o dveh policijskih hajkah, za kateri je moral dati general na razpolago vojake in oficirje, vodila pa ju je kvestura. Govorili smo že tudi o izredni Robottijevi vztrajnosti, saj je v borbi proti Graziolijevi taktiki dosegel s pomočjo svojih nadrejenih več ostrih okupacijskih odredb v Ljubljanski pokrajini. Dan za tem, ko je Robotti pravzaprav na svojo roko začel prvo veliko ofenzivo v Ljubljanski pokrajini, mu je komandant druge armade general Roatta naročil, da je treba začeti na bolj nevarnih in nezanesljivih področjih s sistematičnimi akcijami, da bi dokončno uničili žarišča upornikov. Kot že rečeno, je Robotti začel z ofenzivo »po globlji proučitvi položaja« že dan poprej.⁷⁹

V poročilu o tej ofenzivi pravi Robotti, da si je Krimski bataljon, ali kot ga on imenuje, vodilna ope-

rativna grupa, postavil svoj štab na goste gozdnate hribe Krima, Kamnega vrha in Mokrca, ki sestavljajo z zgornjo dolino Iške pravo nepristopno trdnjavo. Na vprašanje, zakaj si je bataljon izbral svojo bazo na tem področju, odgovarja Robotti: 1. Zaradi bližine Ljubljane (»zaradi možnosti neposrednega zanesljivega stika z vodilnimi organi, sprejemanja novicev, ki prihajajo večji del iz mesta in okolice, ter preskrbe s pomočjo intenzivnega turističnega prometa«). Robotti je potemtakem točno zadel, torej so ga konfidenti in obveščevalna služba dobro poučili o položaju. 2. Zaradi možnosti, da se partizani lahko naslonijo na številne vasi, ki leže na pobočjih teh hribov in vzdolž doline Iške. Ko je Robotti tako dognal položaj Krimskega bataljona in moč njegovih sil, je določil za ofenzivo potrebne sile. Še preden pa je določil »operativne modalitete« je, kot sam pravi, »vodil osebno neko svojo stalno, zagrizeno akcijo, da vcepim vsem četam prepričanje, da si o duševnem razpoloženju prebivalstva ne smejo delati nobenih iluzij, ker nam je večji del tendenčno nasprotno, saj je videlo in še vidi v sedanji obliki razbojniške dejavnosti upornikov možnost resne ovire naši zasedbi... Ta moja akcija je bila potrebna tudi zato, da premagam in preobrazim neozdravljivo popustljivost naših vojakov, ki so rasno nagnjeni k dobrodušnosti«.

Zanimiv pa je bil Robottijev operativni načrt, ki je po njegovih besedah obsegal dvoje: 1. »Zasesti glavno zbirališče, da bo mogoče sovražni organizem zadeti v srce; pregnati sovražnika iz njegovega brloga; preprečiti ostvaritev operativne baze za njegovo zločinsko aktivnost«. 2. »V obrambnem pasu sovražnega gorskega centra postaviti več posadk, sestavljenih iz sil, ki se lahko vsak čas koncentrirajo z motornimi vozili na kraju, kjer se je pokazala uporniška dejavnost«. Robottijev načrt je obsegal torej dvoje, uničiti partizanske baze s tem, da bi prehajkal teren, kjer so bili partizani, razen tega pa v neposredni bližini partizanskega področja improvizirati številne postojanke, ki bi lahko takoj reagirale, če bi se partizani znova prikazali. Za izvedbo tega načrta je določil Robotti 2. bataljon 1. polka iz divizije grenadirjev, ki

naj bi »porazdeljen na enote v moči najmanj enega voda stalno pregledoval teren in preganjal upornike«, razen tega pa je ustvaril posebne manevrske enote, ki jih je oborožil z avtomatskim orožjem in bombami ter jim dodelil ustrezno število motornih vozil. Ko je Robotti vse to pripravil, je čakal samo še na trenutek, kdaj bo po konfidentih in obveščevalcih zvedel, kje natanko se zadržujejo partizani.

Ofenziva je potem tekla takole: 6. oktobra se je 2. bataljon grenadirjev razmestil na predelu Škrilje—Golo, ki je 7. oktobra, porazdeljen na vode, prehajkal področje Mokrc—Malinjek—kota 939—kota 982, kjer je odkril šest barak, taborišče prvotne Mokrške čete. O teh barakah pravi Robotti, da so bile zavarovane z opazovališči in položaji za avtomatsko orožje. V tej hajki so odkrili Italijani tudi gozdni telefon, o katerem so sumili, da je služil partizanom. Prav tako so imeli Italijani na sumu tudi planinsko kočo na Kureščku. Po teh uspehih je Robotti začel uresničevati drugi del svojega načrta. Postavil je številne zasede v podnožju Mokreca in Kureščka, misleč, da bo planinska kočica privabljala partizane, in ukazal je tudi prisluškovati telefonskim pogovorom na gozdni liniji Mokrc—Turjak. Oboje je po Robottijevem prepričanju rodilo tele uspehe: prestreženi so bili telefonski pogovori o aktivnosti italijanske vojske, 14. oktobra je prišlo do spopada pri Zapotoku, kjer sta padla dva partizana, 20 oseb pa je bilo aretiranih, od katerih so 8 izročili vojaškemu sodišču 2. armade kot člane partizanskih enot, 9 kot pomagače, 3 pa so bili izpuščeni, ker jih ni nič obremenjevalo. Italijani so se pri Zapotoku spopadli z Robsko četo, ki se je potem umaknila na Mokrc.

Robotti se je torej natanko držal svojega ofenzivnega načrta. Prehajkal je področje, na katerem so se zadrževali partizani, nato pa je na robu mokrških gozdov improviziral postojanke, ki so čakale na partizane. To je bila zanimiva taktika in se bistveno ni dosti ločila od nemške. Bil pa je to prvi in zadnji Robottijev poskus te vrste.

Po bitki pri Zapotoku je določil Robotti 20. oktober kot začetek druge faze ofenzive in je dal nalogo,

udariti na taborišče Krimskega bataljona, za katero je povedal partizanski izdajalec. Tu misli Robotti vse-kakor šolsko partizansko taborišče v Zali.⁸⁰ Vmes pa je prišlo nekaj, česar Robotti ni mogel pričakovati. V tem času, ko je Robotti hajkal in stal na preži pod Mokrcem, je pripravil Krimski bataljon veliko akcijo na Lož in Bezuljak pri Cerknici. Ti dve akciji sta popolnoma zmedli Robottijeve ofenzivne načrte in v vsej naglici je moral narediti nove.

Glavno poveljstvo je v smislu že omenjenih Kar-deljevih besed brezpogojno zahtevalo večje vojaške akcije tudi v Ljubljanski pokrajini, kajti teh doslej — z izjemo neuspelega napada na Turjak — ni bilo. Glavno poveljstvo je tudi organiziralo štab Krimskega bataljona in postavilo popolnoma novega, ki je kmalu začel s pripravami za akcije večjega obsega, ni pa se mogel odločiti, kaj naj bi napadel. Daki piše v svojih spominih,⁸¹ da se je štab najprej odločil za napad na veliko italijansko municijsko skladišče v vasi Klanec, toda akcija ni uspela. Zato je začel pripravljati akcijo na borovniški železniški viadukt, a se je zopet izkazalo, da je partizanov premalo, italijanske postojanke, ki so varovale most, pa da so premočne. Naposled se je štab odločil za napad na Lož in Bezuljak. Zato se je bataljon razdelil na dva dela, na dva polbataljona. Prvi polbataljon (Ložka, Robska in Preserska četa) je napadal Lož, drugi polbataljon (Borovniška četa) pa Bezuljak. Pri napadu na Lož je sodelovalo 59 (49) partizanov, oboroženih s 4—6 puškomitraljezi, italijanska postojanka pa je štela 62 mož. Šlo je torej za zanimiv primer, ko so si bile sile skoraj enake, vendar pa so imeli Italijani terensko prednost, medtem ko so partizani računali na presenečenje.

Polbataljon je 19. oktobra ob pol petih popoldne napadel 156. baterijo graničarjev iz 17. armijske artilerijske skupine. Hkrati in v več skupinah je napadal objekte, kjer so se v Ložu zadrževali Italijani: oficirsko menzo, pošto, taborišče moštva, pisarno baterije in hleve. Po natančnem Robottijevem opisu je napad potekal takole. Napad na oficirsko menzo: V prostoru so bili zbrani pri večerji vsi oficirji razen komandirja baterije kapetana Pivottija, ki je bil z ženo in dvema

hčerkama na sprehodu. Ko je začelo okoli 15 partizanov napadati menzo, so stekli oficirji v gornje nadstropje, od koder so odgovorili z ognjem. Ko so v kratkem času dobili pomoč, so bili partizani pregnani. V kantonmaju baterije, kamor so partizani vrgli nekaj bomb, je bilo okrog 20 mož, ki so napadalce pregnali z ognjem. Tudi v poštni urad so partizani vrgli bombe, kjer sta bila ranjena dva italijanska telefonista. Pošto so partizani zasedli in odpeljali tri ujetnike, a so dva ranjena izpustili. Pri konjušnici so partizani naleteli na kapetana, na njegovo družino in enega vojaka. Družino so izpustili, kapetana in vojaka pa ujeli in odpeljali. Prve strele v Ložu je slišal v bližnjem Starem trgu tudi komandant postojanke podpolkovnik Ruiz, ki je brž zbral 15 vojakov in se z njimi na kamionu odpeljal pogledat, kaj se godi v Ložu. Blizu Loža pa je padel kamion v partizansko zasedo, v kateri je bil podpolkovnik težko ranjen, ranjenih je bilo tudi 10 vojakov; Italijane je rešila še le večja vojaška moč iz Starega trga. Robotti pravi, da je bil napad odlično organiziran, in to do vseh podrobnosti, ter da je imel namen posadko popolnoma uničiti »na način, ki je značilen za četnike: nenaden, kratek in silovit«. Prav tako pravi Robotti pravilno, da je bil napad petih skupin istočasen; postavljena je bila tudi zaseda, ki naj bi preprečila, da bi najbližja italijanska posadka prišla na pomoč.

Napad na Lož, ki je trajal okoli 40 minut, je po partizanskih in italijanskih virih ostal sicer nedokončan, imel pa je zelo velik odmev. Na italijanski strani je bilo 16 lahko in 2 težko ranjena ter 7 ujetih s komandirjem baterije vred, partizani pa so imeli 3 mrtve in 5 ranjenih.

Hkrati je v noči od 19. na 20. oktober drugi polbataljon napadel in pognal v zrak municijsko skladišče v Bezuljaku, ki ga je varovala 112. inženirska četa. Napad je trajal 10 minut in tudi o tem poroča Robotti, da je bil dobro pripravljen ter da so morali biti komunistični uporniki zelo številni, da so lahko napadali istočasno komandirja čete v njegovem stanovanju, pisarno čete, stanovanje podoficirjev, kuhinjo, stražo pri skladišču in dva manjša kantonmaja,

kjer je bilo v enem 10, v drugem pa 8 mož. Po lastnih poročilih so imeli v Bezuljaku Italijani 3 mrtve in 7 ranjenih.⁸²

Novica o obeh napadih se je raznesla kot blisk in je zmedla tudi Robottijevo nadaljevanje ofenzive. Dne 20. oktobra je ukazal, naj predvideno akcijo v Iški Vintgar sicer izvedejo, vse improvizirane postojanke pa je na hitro premaknil s področja pod Mokrcem proti Bezuljaku in Ložu z nalogo, naj poiščejo in uničijo upornike, če bi se skušali vrniti v svojo akcijsko bazo, zaprejo naj jim pot proti severu in osvobodijo ujetnike. Ko je Robotti izdajal ta povelja, seveda še ni vedel, kam se je obrnil polbataljon z ujetniki. Zato je predvideval, da se bo vrnil v svojo staro bazo na Mokrc in Iški Vintgar, in je ukazal, nadaljevati ofenzivo proti Iškemu Vintgarju. Tako bi te enote, ki bi čistile Vintgar, hkrati bile tudi zapora, na katero bi partizane pritiskale manevrske enote od Loža in Bezuljaka. Šele ko ga je ljubljanski kvestor 21. oktobra zvečer opozoril, da se je pojavilo v okolici Loškega potoka okrog 100 partizanov, je Robotti opustil ta načrt, saj so se partizani umikali drugam, kot si je mislil. Nikakor pa ni mogel vedeti, da je teh »100 partizanov« samo polbataljon iz Loža, ne pa tudi polbataljon iz Bezuljaka. Računajoč torej, da so vsi partizani nekje v okolici Loškega potoka, je naredil velik obkoljevalni načrt; silam 2. bataljona 1. polka divizije grenadirjev je dodal še 2. polk iste divizije in 4. bataljon črnih srajc. S temi je 22. oktobra obkolil tole področje: Stari trg pri Ložu—Draga—Gotenica—Grčarice—Ribnica—Sodražica—Topol pri Begunjah—Stari trg. Obroč je začel takoj stiskati. Dne 25. oktobra je bil obroč že ožji: Travnik—Draga—Grčarice—Ribnica—Sodražica—Mali log—Travnik, 26. oktobra: Travnik—Draga—Glažuta—Jelenov žleb—Travna gora—Mali log—Travnik, 27. oktobra pa je pritisnil še južni del obroča od Travnika na Jelenov žleb. Šlo je torej za temeljito obkoljevanje polbataljona iz Loža, medtem ko je polbataljon iz Bezuljaka ostal zunaj obroča; ta se je brez vsakih ovir lahko umaknil nazaj proti Zali in na Osredok nad Zalo.

Iz Loža se je polbataljon najprej umaknil na Knežjo njivo, od tod pa na Racno goro. Ko so partizani, ki so še vedno vodili s seboj ujetnike, opazili večje italijanske premike v Loški dolini, so se umaknili še globlje, na Petelinov vrh. Tu jih je zamedel velik sneg, zaradi tega so se morali premakniti bliže vasem. Tako je odšel polbataljon v noči od 22. na 23. oktober preko Loškega potoka in Belih vod v gozdarsko kočo na Debelem vrhu. Tu sta razen meter debelega južnega snega nastopili še dve težavi: pomanjkanje hrane in vedno bolj je bilo čutiti italijanski obkoljevalni manever. O vsem tem zelo dobro in podrobno piše Daki v svojih spominih. Kaj pa pravijo Italijani? Dne 23. oktobra so se prvič spopadli s partizani pri Belih vodah in Dragi, kjer je padel en partizan, 3 so bili ranjeni, 5 pa je bilo ujetih. Dne 25. oktobra so Italijani zasedli Drago in se spopadli s partizani na Debelem vrhu, kjer sta padla 2 partizana, 3 so bili ranjeni, 13 pa ujetih. Tu je bilo osvobojenih tudi 7 italijanskih ujetnikov. Dne 26. oktobra je bilo pri Mikličevi vili v Dragi ujetih še 8 partizannov. V teh borbah in v borbah, ki jih Italijani ne omenjajo, je torej padlo po italijanskih poročilih 13 partizanov, 10 je bilo ranjenih, 44 pa ujetih. Daki piše spričo te vsekakor velike katastrofe polbataljona tole: »Vsega skupaj nas je ostalo iz taborišča na Debelem vrhu še 19 tovarišev. Ostali so bili večinoma zajeti ali pa pobiti.« Ta skupina se je potem z velikimi napori prebijala v debelem snegu skozi mogočne gozdove in skušala priti v ribniško dolino. Daki piše: »Premik je bil precej težak, tako da smo vsako uro kar v snegu počivali... Tako je bilo vsega tega marša dva dni in dve noči.« Potem so še enkrat prenočili v gozdu, zakopali orožje in se nato razdelili v dve skupini. Ena je odšla proti Ribnici, druga pa proti Sodražici, od koder sta se obe vrnili z vlakom v Ljubljano. Slišali smo že, kako je o tem poročal Robotti.

Robotti je pravilno zapisal: »Akcija mojih čet je dosegla svoj namen: uničila je ali vsaj izločila tolpo, ki smo jo opazili najprej v krimskem predelu, nato pa smo jo zasledovali in obkoljevali v predelu Debe-

lega vrha. Ne prikrivam si pa, da se bo lahko znova obnovila z ljudmi, ki so ušli uničenju, in s kadri ter pristaši, ki jih množično oskrbuje vodilna centrala v Ljubljani, ter da bo skušala znova nadaljevati svojo aktivnost v istem kraju ali kjer drugje.«⁸³

K tej italijanski ofenzivi moramo šteti tudi enodnevni ofenzivni sunek 28. oktobra z 2. bataljonom 1. polka grenadirjev, s 3. bataljonom črnih srajc in z 2. kemičnim bataljonom na področje Šmarje—Škofljica, kjer so Italijani požgali veliko hiš in gospodarskih poslopij, in enodnevni ofenzivni sunek 29. oktobra na Osredok nad Zalo, kjer je prišlo do spopada z Borovniško četo in je padlo 6 partizanov.

Oglejmo si še v glavnih potezah razvoj in porast odborov OF v Ljubljanski pokrajini od jeseni 1941 do maja 1942. V Ljubljanski pokrajini so se razvili naslednji okrožni odbori OF:⁸⁴

Okrožni odbor OF (OOOF) Novo mesto). Rajoni: I. (Novo mesto), II. (Kandija), III. (Šentjernej), IV. (Toplice), V. (Trebnje), VI. (Žužemberk), in VII.

OOOF Bela krajina. Rajoni: I. (Metlika), II. (Črnomelj).

OOOF Kočevje-Ribnica. Rajoni: Kočevje (1941. je imel ta rajon 3. januarja 1942 pa 5 terenskih odborov) in Ribnica (1941. je imel 2, januarja 1942 pa 3 terenske odbore).

OOOF Velike Lašče. Okrožje se je razvilo pozimi 1941/42, rajoni za zdaj še niso znani, obsegali pa so ozemlje od Iške vasi do Sodražice.

OOOF Grosuplje. Rajoni: I. (Grosuplje), II. (Žalna), III. (Račna), IV. (Šentjurje), V. (Šmarje), VI. (Polica).

OOOF Stična. Rajoni: I. (Stična; 1941. in januarja 1942. 5 terenskih odborov), II. (Šent Vid; 1941. in januarja 1942 so bili 3 terenski odbori), III. (Ivančna gorica; januarja 1942 so bili 4 terenski odbori), IV. (Krka), V. (Zagradec), VI. (Žužemberk, ki je prišel januarja 1942 pod Novo mesto). Nekako od februarja do začetka maja 1942 so bili v okrožju že naslednji rajoni: I. (Stična), II. (Šent Vid), III. (Ivančna

gorica-Muljava), IV. (Krka), V. (Zagradec), VI. (Ambrus-Hinje), VII. (Višnja gora), VIII. (Veliki Gaber), IX. (Primskovo).

OOOF Cerknica (Notranjsko).

OOOF Vrhnik a. Rajoni: I. (Vrhnika), II. (Logatec), III. (Horjul), IV. (Borovnica).

Akcija Osvobodilne fronte ob izseljevanju v Zasavju

Šef civilne uprave za Sp. Štajersko je izdal 20. oktobra 1941 odredbo, v kateri je določil izselitev Zasavja »iz državno-političnih razlogov«. Vemo, da je Hitler sklenil na to mesto naseliti kočevske Nemce, češ, če ste si tako želeli v rajh, ga sedaj tudi na njegovih mejah branite. Po tej odredbi so se morali izseliti naslednji kraji: iz okraja Brežice vse ozemlje južno od Save s političnimi občinami Boštanj, Studenec, Bučka, Raka, Leskovec, Krško, (ki leži južno od Save), Cerklje, Čatež in Velika dolina. Severno od Save pa politične občine Dobova, Brežice, Kapela, Bizeljsko, Artiče, Sv. Peter in Globoko z izjemo davčnih občin Blatno, Krško (severno od Save), Pleterje, Anovec, Sremič, nekaj davčnih občin politične občine Kozje in Laško in iz okrajev Trbovlje vse ozemlje južno od Save s političnimi občinami Radeče, Št. Janž, Št. Jurij pod Kumom, Dole in Polšnik. Odredba odloča, naj se prebivalci preselijo v rajh.⁸⁵

Šlo je torej za izvedbo tretje etape velikega izseljevanja nemškega načrta, o katerem je bilo že govorjeno. Pod vtisom posvetovanja komandantov glavnih štabov in drugih voditeljev narodnoosvobodilne vojne jugoslovanskih narodov v Stolicah je na to Uiberreitherjevo odredbo hotelo Glavno poveljstvo odgovoriti s splošno ljudsko vstajo v Zasavju, ki naj bi jo začele in razvnele koncentrične akcije slovenskih partizanskih enot. *Slovenski poročevalec* je prinesel 1. novembra proglas, v katerem pravi: »Slovenci! Edina rešitev pred preseljevanjem in pred terorjem poživljenih zatiralcev je oborožen odpor... Kjer koli nas hočejo preseliti, kjer koli izvajajo proti nam represalije, povsod se jim postavimo v bran.. Partizani!... Samo vaša ofenzivna akcija lahko zajamči

obstane ogroženemu slovenskemu življu... Slovenci neposredno ogroženih krajev! Formirajte takoj NZ in oborožite se z vsem, kar imate pri roki. Stopite takoj v akcijo in ne čakajte napada!« Znan je še en proglas OF, ki prebivalce Zasavja, ki jim je grozila preselitev, še razločneje poziva k uporabi: »Ne pustite se preseliti! Branimo svojo lastnino in našo zemljo... Čas je, da zagrabimo za orožje. Oborožimo se z vsem, kar nam pride v roke, s puškami, bombami, lopatami, vilami in krampi. Združimo se po več vasi v obrambo... V borbo, slavni potomci Matije Gubca, k orožju!«⁸⁶

Glavna smer politične propagande CK KPS je bila torej jasna: upreti se in ne se pustiti izseliti. Tej politični pripravi naj bi kot zgled, kaj premore oboroženi slovenski narod, doprinesle svoj delež tudi partizanske enote. Zato je napravilo Glavno poveljstvo načrt koncentracije večjega dela slovenskih partizanskih enot na izselitvenem pasu, ki naj bi z uspešnimi akcijami pomagale buditi uporniško zavest prebivalstva, določenega za izselitev. Po tem načrtu naj bi se v Zasavju koncentrirale sledeče enote: 1. štajerski bataljon, ki naj bi se premaknil iz okolice Celja v severne predele izselitvenega pasu in kateremu naj bi se pridružila tudi v začetku oktobra v okraju Brežice ustanovljena Brežiška četa, dolenske partizanske enote, to je Novomeška in Belokranjska četa, ter Grosupeljska in Mokronoška četa, ki je bila ustanovljena avgusta v Mirenski dolini.⁸⁷ Iz dolenskih enot naj bi se osnoval Dolenski bataljon, ki naj bi operiral v južnem delu izselitvenega pasu. 1. štajerskemu bataljonu naj bi se pridružila tudi Radomeljska četa iz Kamniškega bataljona, ki pa je bila, kot smo že slišali, popolnoma uničena na svojem pohodu v sestavi tega bataljona na Golčaju. Dolenskemu bataljonu naj bi se pridružil tudi del Borovniške čete iz Krimškega bataljona, ki pa je bila, kot smo tudi že slišali, močno razbita na Osredku nad Zalo.

Vendar pa ta širokopotezno zamišljena akcija CK KPS ni imela uspeha. To veliko in intenzivno politično delo takrat ni moglo obroditi sadu. Hitlerjanska demagogija v Zasavju je le imela svoje uspehe. Tudi

koncentracija slovenskih partizanskih sil se v glavnem ni posrečila, kar moremo pripisati dvema glavnima vzrokoma: 1. izredno težkim in slabim vremenskim ter terenskim razmeram (zgodaj zapadli visoki sneg in velika oddaljenost nekaterih enot od kraja koncentracije), in 2. neizprosni in dosledni volji okupatorja, razbiti vsako večje partizansko zbiranje in enoto. Že na tem mestu bodi povedano, da sta na kraj, določen za koncentracijo Dolenjskega bataljona, na Otavnik pri Bučki, prišli samo novomeška partizanska skupina in Mokronoška četa.

Mokronoška četa se je od svoje ustanovitve naprej zadrževala v okolici Mokronoga. Sredi oktobra je odšlo iz čete 5 borcev z Milanom Majcnom proti Šent Janžu, da bi na izseljeniškem pasu mobilizirali čimveč partizanskih prostovoljcev. Pri Tržišču (Murrence) pa so Majcna skupaj z Janezom Mevžljem napadli v neki hiši nemški graničarji in ju po 18 ur trajajoči borbi od 28. na 29. oktober pobili.⁸⁸ Ostali borci Majcnove skupine in Mokronoška četa pa so prišli na zborna mesto na Otavniku. Novomeška skupina, ki je proti koncu oktobra taborila na Brezovi rebri nad Stražo pri Toplicah, je v noči od 29. na 30. oktober odšla proti Šmarjeti, kjer se ji je priključila tudi skupina NZ, ki je bila mobilizirana zaradi akcij v preselitvenem pasu. Pri Šmarjeti bi se morali Novomeščani sestati z Belokranjsko četo, a ker te ni bilo, so šli sami na Otavnik in se tam združili z Mokronoško četo.

Del belokranjskih partizanov je odšel 29. oktobra proti zbornemu mestu od Miklarjev preko Stražnega vrha, Rodin, Kota in semiškega tunela, kjer se jim je priključila tudi semiška, gradaška in metliška skupina, tako da je celotna Belokranjska četa štela 30. oktobra 29 borcev. Četa je prenočila v Gornjih Lazah, od tod pa je odšla preko Radohe v Podgrad. Od tod je odšla 1. novembra preko Težke vode in Velikega Orehka do Otočca. Ker je zapadel velik sneg in tudi ni bilo mogoče preko Krke, se je komandir odločil za vrnitev in četa je na povratku prenočila od 1. na 2. november v Podgradu, naslednjo noč od 2. na 3. november pa v Gornjih Lazah. Tu je

Belokranjsko četo doletela velika nesreča. Partizani niso vedeli, da so jim bile enote 24. polka divizije Isonzo stalno za petami, in tako so bili iznenada napadeni. Italijani so se v hajki za Belokranjsko četo razdelili na tri dele: prvi je zapiral smer Vinja vas—Dolž, da bi preprečil partizanom pot na Gorjance, drugi je hajkal za partizani v smeri Stopiče—Dolž, tretji pa je prodiral v smeri Hrušica—Gaberje, da bi presekal partizanom odstopnico proti Tolstemu vrhu. Partizani so prišli v Gornje Laze 2. novembra zvečer, kjer so prenočili, in to en del na kozolcu, drugi pa v hiši. Tega dne so Italijani že prišli v stik s partizani v bližini Težke vode in jim nato sledili vse do Radohe, kjer pa so stik z njimi izgubili in so se že odločili, da bi tam prenočevali. Medtem pa sta jima dva izdajalca povedala, da so partizani v Gornjih Lazah, in začeli so prodirati proti vasi, kjer je ob pol devetih zvečer prišlo do ostre borbe, v kateri je od 29 partizanov ostalo živih samo 8, Italijani pa so imeli 2 mrtva.

Na Otavniku je bil sestavljen iz Mokronoške in Novomeške čete nekakšen odred, ki je štel 31 borcev in je bil pod neposrednim vodstvom članov Glavnega poveljstva. Enota se je odločila za napad na Bučko, kjer je bila nemška postojanka z zapori. Razdelila se je na 3 desetine in je podnevi prešla nemško-italijansko mejo ter v noči od 1. na 2. november napadla Bučko. Po hudi borbi, v kateri so bile žrtve na obeh straneh, so se partizani umaknili v Ljubljansko pokrajino.⁸⁹ Na ta napad so močno reagirali i Nemci i Italijani. Iz kronike divizije Isonzo je razvidno, da so Italijani reagirali že 1. novembra. Kronika pravi, da je bila italijanska »policijska operacija« južno od Novega mesta 1., 2. in 3. novembra prava vojaška operacija proti »močni komunistični grupi v jugoslovanskih uniformah, oboroženi s številnim avtomatskim orožjem.« Tu misli kronist očitvidno Belokranjsko četo, ki je na svojem maršu na zborna mesto in na povratku padla pravzaprav že v to italijansko ofenzivo, ki se je zanjo končala tako usodno, kot smo že slišali. Kronika dalje poroča, da je divizija Isonzo 1., 2. in 3. novembra sodelovala tudi v nemški hajki na področju med Tržiščem in Bučko. Poročilo se dobro ujema s

partizanskimi viri. Rekli smo že, da se je enota, ki je napadala Bučko, sprva umaknila v Ljubljansko pokrajino, tam pa je padla v italijansko hajko in se ji je le s težavo posrečilo pred združeno italijansko-nemško hajko manevrirati v prostoru Moravče—Litija—Kum—Šent Rupert, 14. novembra pa so jo Italijani napadli na Moravški gori. Od tod se je skupina premaknila na področje Mokronoga, kjer se je potem kot Mokronoška četa 15. decembra 1941 priključila novoustanovljenemu 2. štajerskemu bataljonu.⁹⁰

Oglejmo si sedaj še tako imenovani brežiški pohod 1. štajerskega bataljona, ki bi moral po ukazu Glavnega poveljstva, združen z Brežiško četo, začeti z akcijami na severnem delu izseljeniškega pasu. Prvi štajerski bataljon je odšel na pot pod poveljstvom Franca Rozmana-Staneta v noči od 28. na 29. oktober. Kolona je šla po desnem bregu Savinje do petrovškega mostu, nato preko Savinje na levi breg proti Joštovemu mlinu. Nato je šla preko Ložnice nad Ostrožnim, od tod za Golovcem proti Šmarjeti in mimo Ljubčene in Bovše, od tod preko Dobja do Razbora, kjer je predanila pri posestniku Škerlu. Že na tej poti je začelo snežiti. Z mrakom je bataljon odšel iz Razbora in je v noči od 30. na 31. oktober naredil naslednjo pot: preko Hotunjske gmajne med obema mlinoma nad graščino pri Ponikvi preko ceste Hotunje—Uniše, od tod med Slomom in Ožbaltom na Zgornje Selce in od tod preko proge Maribor—Celje blizu postaje Ponikva in preko rogaške proge med Sv. Vidom in Grobelnim, nato pa mimo Javorja k Sv. Heleni na Slivnico, kjer je mislil predaniti. Toda kmalu popoldne je bil bataljon obkoljen, nato je nekako ob 3. uri popoldne prišlo do borbe, ki je trajala do noči. Zvečer se je bataljonu posrečil preboj po izredno visokem snegu v smer Sv. Helena—Babna gora—Volčje jame, ker pa je na tej poti zašel, se je obrnil proti Žusmu in prišel mimo stare Glažute med Marofom in mimo Lesične zjutraj 2. novembra pri Logu na vrh Pašnice, kjer je predanil v visokem snegu.

Zvečer drugega novembra je odšel bataljon dalje in je prenočil v Logu. Dne 3. novembra je bil bataljon sredi Bohorja in je prišel do lovske kočice Fleder-

maus, kjer je ves dan počival, zvečer pa odšel proti Golobinjeku pri Planini, kamor je prišel ob 10. uri zvečer. Tu je bil 4. novembra okrog poldne napaden in nato se je umaknil proti vasi Visoče—Poljane pri Marofu pri Jurkloštru, nato je prešel cesto Jurklošter—Planina blizu Šmidovega mlina in se zabil v zelo strm breg. Ni bil še ves bataljon dobro v bregu, ko sta privozila po cesti dva avtomobila Nemcev, ki so jih partizani napadli. Po borbi je zavil bataljon na Voluško goro in preko Globokega na Zgornji Voluš. Od tod je odšel po cesti proti Brodnicam, kjer je napadel nemški avtomobil in prišel v noči od 4. na 5. november v Lože pod Sv. Miklavžem, od tod pa po počitku proti Rimskim toplicam, preko Savinje in proge Zidani most—Celje ter v zgodnjih jutranjih urah 5. novembra preko Kojzice mimo Gorice in Sv. Jederti do vasi Prahe, kamor je prišel ob 7. uri zjutraj in ostal do večera 6. novembra. Udeleženec tega pohoda piše, da je bil to prvi počitek po šestnočnem maršu in pristavlja: »Sezul ali zamenjal perila si ni nihče skoraj mesec dni, premočena je bila vsaka nit, nog že nisem več čutil... vse so bile izjedene od vode in ozeblin.«⁹¹ V noči od 6. na 7. november se je bataljon premaknil preko prelaza med Golcami in Babo v smeri Zg. Rečica—Zagreb—Grize, torej tja, od koder je odšel, kajti do Brežic ni mogel priti.

Po vrnitvi 1. štajerskemu bataljonu skoraj ni kazalo drugega, kot da se je — nerazbit, kar je bilo za tedanje prilike na Štajerskem spričo doslednega nemškega preganjanja vsekakor pozitivno — zaradi prezimovanja dekoncentriral. Bataljon se je razdelil na 7 skupin, ki so odšle po določitvi medsebojne kurirske zveze prezimovat na različna področja. Prva skupina je odšla v Čeče pod Mrzlico pri Trbovljah, druga v Šent Andraž pri Polzeli, tretja v bližino Izlak, četrta na Ruše, peta v bližino Šent Pavla pri Preboldu, šesta v Šaleško dolino in sedma na področje Mrzlice. Poudariti je treba, da je bila naloga bataljona prezimiti, a se takoj zopet zbrati, brž ko bi nastale ugodnejše vremenske prilike. Komandant bataljona Stane je po dekoncentraciji odšel v Ljubljano,

od koder je odšel z navodilom Glavnega poveljstva na Dolenjsko, kjer je začel sestavljati nov, 2. štajerski bataljon.⁹²

Ostane nam še vprašanje, kaj je bilo z Brežiško četo, ki je bila ustanovljena 28. oktobra 1941 in je operirala na širokem področju Podsreda—Stara vas—Dobova—Brežice—Krško—Sevnica—Bohor. Četa je bila ves november v akcijah na izseljeniškem pasu in je uničevala vse, kar bi moglo služiti okupatorju oziroma bodočim naseljencem — kočevskim Nemcem. Znan je tudi pogumni napad treh partizanov iz te čete 12. novembra na sodne zapore v Sevnici in osvoboditev nekaterih zapornikov.⁹³ Vse te akcije podrobno našteva *Slovenski poročevalec* 9. decembra 1941. Jasno je, da so bili Nemci tudi tej četi stalno za petami. Ko se je četa sredi novembra premaknila mimo Rajhenburga na Veliki kamen pri Podsredi in se pripravljala na sabotažno akcijo na rudnik Senovo, je bila, kot je razvidno iz nemških štabnih pogovorov v Mariboru, napadena in uničena 29. novembra 1941. Na teh pogovorih med vodilnimi štajerskimi nacisti 8. decembra 1941 je bilo rečeno, da se je policiji posrečilo obkoliti veliko skupino (eine grosse Bande) in jo uničiti (4 mrtvi, 6 ranjenih).⁹⁴

Na zbornu mesto dolenjskih partizanov bi moral priti tudi del Borovniške čete. Rekli pa smo že, da je bila ta četa napadena in razbita na Osredku, ostanek čete pa se je kasneje priključil bataljonu na Kožljeku.⁹⁵

Kakšen je bil torej položaj v Sloveniji na začetku zgodnje zime 1941? Nobenega dvoma ni, da je bil vojaški položaj zelo težak. Slovenska partizanska vojska je doživela hude udarce. Razbita sta bila Krimski bataljon in Belokranjska četa, po napadu na Bučko pa je bila razhajkana dolenjska skupina. Na Štajerskem je bil dekoncentriran 1. štajerski bataljon in uničena Brežiška, na Gorenjskem pa Radomeljska četa. Tako Nemci kot Italijani so pokazali najodločnejšo voljo, razbiti vsako, še tako majhno partizansko koncentracijo in onemogočiti vsako partizansko akcijo. Kjer so samo slutili kako večjo koncentracijo partizanskih sil, so začeli takoj z odločnimi

ofenzivnimi akcijami. Vedno bolj so se Nemci in Italijani posluževali konfidentov, zaradi česa je prišlo zlasti na Štajerskem do hudih vdorov s težkimi posledicami za Partijo, OF in partizansko vojsko.

Kljub vsem tem neugodnim okoliščinam, maloštevilnim in prvim partizanskim enotam, številnemu nasprotniku, slabi partizanski oborožitvi, kljub neizvežbanemu poveljniškemu kadru in brez izkušenj, kljub nekaterim izdajalcem pa je treba poudariti, da vse to ni pomenilo upadanja narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji. Čeprav je bil vojaški položaj težak in čeprav je padlo veliko število prvih in najboljših partizanskih borcev, kljub vsemu temu je prav v tem času začel na Gorenjskem nastajati nov, Cankarjev bataljon, na Notranjskem Kožlješki bataljon in na Dolenjskem 2. štajerski bataljon. Kako to? Rekli smo že, kaj je v Sloveniji pomenila OF, ta velika slovenska organizacija borbenih ljudskih množic. OF je bila hrbtenica borbe in ta je ostala ne samo nedotaknjena, temveč se je v svojem revolucionarnem razvoju razvila že do tistih kvalitativnih oblik, ko je začela dobivati prve elemente ljudske oblasti.

Razvoj Osvobodilne fronte in Vrhovni plenum OF (Slovenski narodnoosvobodilni odbor — SNOO)

Nobena sila ni mogla ustaviti razvoja OF, in to ne v vdoravni in ne v navpični smeri. Ne glede na razkosanost slovenske zemlje in različnost okupatorjev so — kot smo že videli — rasle in se razvijale po vsej Sloveniji, zlasti pa v tem prvem razdobju v Ljubljanski pokrajini, osnovne celice OF, terenski odbori, ki so na svojih področjih bili vedno odločilnejši revolucionarni faktor. Iz prvotnih zgolj borbene organizacijskih oblik in nalog so ti terenski odbori vedno bolj preraščali v revolucionarne višje oblike, v oblastne organe.

Prav tako se je nemoteno razvijala tudi navpična organizacija OF, od Vrhovnega plenuma (do štajerskega POOF) do okrožnih, rajonskih (okrajnih) in terenskih odborov. Na tem mestu nas zanima vrh OF, Vrhovni plenum OF, ki so ga sestavljali predstavniki

vseh pomembnejših skupin, vključenih v OF. Prav razvoj Vrhovnega plenuma je razen masovne in revolucionarne razširjenosti terenskih odborov OF najlepši primer za nastanek in razvoj ljudske oblasti za narodnoosvobodilne vojne. O tem je bistroumno zapisal Kidrič tole: »Iz množičnega narodnoosvobodilnega gibanja OF, po svoji vsebini pristno demokratičnega, so kljub okupaciji, pod oblastjo samih okupatorjev, rasli elementi nove, narodne oblasti na Slovenskem. Ta narodna oblast je rasla in zrasla iz dejstva, da se osvobodilnega boja udeležuje — narod in da se v prvih vrstah borijo njegove osnovne ljudske množice. Kolikor so to rast spremljali odloki narodnoosvobodilnih organov, so jo ugotavljali in na taki osnovi pospeševali ter usmerjali njen razvoj. Zaradi množičnosti OF so se torej v pogojih narodnoosvobodilne borbe začeli politični forumi OF na elementaren način razvijati v organe narodne oblasti pod okupacijo.«⁹⁶ Po tej Kidričevi ugotovitvi so torej za začetek in nadaljnji razvoj ljudske oblasti v Sloveniji značilne tele okolnosti: 1. Množična udeležba slovenskih ljudskih množic v osvobodilni borbi. 2. Okupacija. 3. Odloki vseh organov OF (od odlokov Vrhovnega plenuma do odlokov terenskih odborov OF) niso ustvarjali prava, temveč so samo registrirali na terenu, med ljudskimi množicami nastalo novo pravo in ga s to registracijo, kodifikacijo, očiščenega nadaljnemu revolucionarnemu razvoju škodljivih primesi, pospeševali in usmerjali v pravo revolucionarno smer. To je klasičen primer, kako pravzaprav nastaja ljudska oblast in kako tudi mora nastajati, to je »od spodaj navzgor«. Zato torej noben organ OF ni določal neke zakonite norme, dokler za to ni prišla iniciativa ali potreba iz ljudskih množic, dokler ni revolucionarna dejavnost ljudskih množic zahtevala, da se njena revolucionarnost uzakoni. Vzemimo na primer odlok SNOO o zaščiti osvobodilnega gibanja ali odlok o davku in o posojilu svobode. Odloki so izšli šele jeseni 1941, že prej pa so se med ljudskimi množicami ustvarile nujne zakonite osnove v taki meri, da sta odloka le kodifikacija te revolucionarne prakse in pravilno revolucionarno usmerjanje te

prakse. To je vsekakor ena od velikih posebnosti narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji in v Jugoslaviji. Posebnost, ko so si ljudske množice v resnici same začele pisati svojo prvo ljudsko zakonodajo, in to v kljub okupaciji, še več, celo v pogojih, ki jih je narekovala okupacija. Jasno je, da isto lahko zasledimo tudi pri narodnoosvobodilni borbi drugih jugoslovanskih narodov, vendar ne v tako izraziti obliki kot v Sloveniji.

Oglejmo si razvoj in delo Vrhovnega plenuma. Prvo njegovo zasedanje je bilo 15. junija 1941, torej še v času Protiimperialistične fronte in pred nemškimi napadom na Sovjetsko zvezo. O vsebini tega zasedanja ni dosti znanega, verjetno pa so njegovo delo »gesla narodnoosvobodilnega boja«, ki jih je v 4. številki prinesel *Slovenski poročevalec*. Ta gesla so bila: 1. Pravica slovenskega naroda do samoodločbe, v številki pravico do odcepitve in združitve z drugimi narodi. Kdor izrecno ne priznava slovenskemu in slehernemu drugemu narodu te pravice v njeni celoti, se potvarja, če pravi, da je bojevnik proti imperializmu. Ostaja na takih ali drugačnih postojankah imperializma, pa naj se še tako peni v »osvobodilnih« frazah; 2. Osvoboditev in združitvev razkosanega slovenskega naroda, v številki koroške in primorske Slovence; 3. Sloga in enotnost zaslužjenih narodov Jugoslavije in vsega Balkana v njihovem boju za osvoboditev; 4. Sovjetska zveza je vodilna sila in glavna opora slovenskega naroda in vseh zatiranih narodov, SZ nam je vzor enakopravnega sožitja med narodi; 5. Osvoboditev slovenskega naroda je mogoča samo na ruševinah imperializma. Kdor je za osvoboditev slovenskega naroda, se mora boriti tako proti nemškoitalijanskemu imperializmu, ki je konkretna forma imperializma na naših tleh, kakor tudi proti propagandi angleško-ameriških imperialistov, ki se trudijo ohraniti kapitalizem, to se pravi, izvor in pogoje za nacionalno zatiranje, in ki ne smejo proglasiti gesla nacionalne samoodločbe, v številki pravico do odcepitve, kajti oni sami zatirajo stotilijonske množice kolonialnih narodov; 6. Brez boja proti izdajalski »lastni« kapitali-

stični gospodi se zatirani narod ne more osvoboditi;
7. Bratstvo in mir med narodi.

Bistveno drugačen pa je proglas drugega zasedanja Vrhovnega plenuma OF, ki je bil 28. julija 1941. Med prvim in drugim zasedanjem je potekel dober mesec, ki ga je CK KPS temeljito uporabil za priprave začetka oborožene borbe. Na ustanovnem sestanku OF so sicer vsi zavezniki Partije načelno pristali na oboroženo borbo, s čemer pa seveda še ni bilo rečeno, kdaj in kako naj se ta borba začne, kajti od načelnega pristanka za borbo in do prave borbe je lahko še dolga pot. CK KPS pa zaradi nujnosti takojšnje borbe ni mogel čakati svojih zaveznikov v Vrhovnem plenumu, da bi se vsi in enodušno izrekli za začetek borbe. Tako je CK KPS z ustanovitvijo Glavnega poveljstva 22. junija ter s sejo CK KPS in Glavnega poveljstva sredi julija, ki je sklenila začetek oborožene borbe, postavil svoje zaveznike v Vrhovnemu plenumu pred izvršeno dejstvo, na katero so potem tudi pristali. Nato se je Glavno poveljstvo, ki so ga poprej sestavljali samo komunisti, razširilo; tako so vanj prišli tudi zastopniki krščanskih socialistov in Sokolov.

Datum drugega zasedanja Vrhovnega plenuma je mogoče ugotoviti iz Kardeljevega pisma Titu 2. avgusta 1941,⁹⁷ v katerem pravi, da je bil v ponedeljek (28. julija) plenum OF. Po tem pismu so se plenuma udeležili komunisti, krščanski socialisti, nacionalisti mariborske skupine SDS (štajerski emigranti), socialdemokrati (»ki se popolnoma postavljajo na razpoloženje Partiji«), aktivni oficirji in kulturni delavci. Opravičili so se mačkovci, ki so sicer bili v OF. Kardelj je poročal dalje, da so krščanski socialisti zbrali okrog sebe vse, kar je ostalo pozitivnega v JRZ, izven OF je ostalo le vodstvo JRZ in JNS, ki sodelujeta z Italijani, hkrati pa ustvarjata svojo ilegalno kontrarevolucionarno organizacijo, zakrinkano z demagoškimi parolami. Torej — nadaljuje Kardelj — zares brez pretiravanja: v OF je večina slovenskega naroda. Avtoriteta Partije je velika. Sprejeta je (namreč na plenumu) pozdravna brzojavka obrambnemu komiteju ZSSR in Stalinu, brzojavka sovjetski in angle-

ški vladi z odobravanjem pakta o vzajemni pomoči, sprejet je bil proglas s podpisom Plenum Osvobodilne fronte slovenskega naroda z vsebino v smislu naše linije, poziv na vseljudski narodni boj proti okupatorju ob strani ZSSR, poziv na oboroženo akcijo proti okupatorju. Brzjavka hvali ne samo boj ZSSR, temveč tudi socializem, sodelovanje v OF je res iskreno (»bil sem na sestanku z vsemi«) in izbrani so dobri ljudje. Na plenumu je bil izvoljen »Delovni komite OF«, v katerem sta dva komunista, en krščanski socialist, en Sokol in en kulturni delavec. Razmere za delo so odlične, vse je proti okupatorju in vsi podpirajo komuniste.

Delovni komite, ki ga omenja Kardelj, je bil Izvršni odbor OF (IOOF), ki je bil na tem drugem plenumu izvoljen poimensko, proglas plenuma in obe brzjavki pa je prinesel *Slovenski poročevalec* takoj po plenumu že 2. avgusta. Poudariti je treba, da je bil plenum prav med vstajo v kamniškem okraju, že po začetnih borbah pri vseh jugoslovanskih narodih, po že uspelih sabotajskih akcijah in po napadu Molniške čete, kar je Kardelj v pismu tudi izrecno omenjal. V času torej, ko so bile že po vsej Sloveniji organizirane prve partizanske enote in s tem na terenu prižgana prva iskra upora. Odpor na terenu, ki se je že dobro čutil in ga je občutil tudi okupator, je dajal drugemu zasedanju plenuma vso tisto veliko avtoriteto, katere nosilec je bila Partija.

Oglejmo si proglas drugega zasedanja, ki se bistveno razlikuje od gesel prvega zasedanja. Naslovljen je bil slovenskemu narodu in pravi med drugim: »Resnična svoboda ni vrednota, ki bi jo bilo mogoče dobiti v dar. Za svobodo se je treba boriti. Naši zaslužnjeni bratje v Srbiji, Črni gori in Hercegovini so že pričeli z borbo. Tudi slovenski narod prehaja v dejanski odpor proti zatiralcem. Ta odpor je treba okrepiti, razširiti in ga spremeniti v vsenarodno dejavnost. Geslo: ne koščka železa, ne mrvice kakršne koli snovi, ne drobtine kruha za okupatorje — naj postane naša občenarodna stvarnost. Okupatorjem je treba drobiti živce in razkrajati zaledje vse povsod pri vsakem njihovem koraku. Zgled slovenskih bor-

cev, ki so odšli v hribe, naj da pobudo za razvoj osvobodilne vojne proti zatiralcem, vojne, ki jo bo slovenski narod bojeval z rama ob rami z narodi Sovjetske zveze, z angleškim narodom, z vsemi zaslužjenimi narodi Evrope... Osvobodilna fronta slovenskega naroda, v kateri sodelujejo vse svobodoljubne borbene skupine, ne glede na politične in svetovnonazorske vidike in ki je danes upravičeni predstavnik slovenskega naroda, poziva k borbi, poziva Slovence na oborožen odpor.«

V proglasu torej ni več splošnih organizacijskih in združevalnih gesel, temveč — kar se je začelo uresničevati na terenu — poziv na oboroženo borbo proti okupatorju.

Vrhovni plenum je poslal dve brzozavki. Eno Stalinu, ki se je glasila: »Z globokim občudovanjem spremljamo junaška dejanja Sovjetske armade, njene orožja in duha. Verujemo, da bo svojo veliko zgodovinsko misijo za osvoboditev narodov in rešitev evropske kulture slavno dovršila, in se zavedamo, da je temelj njene veličine red, ki sta ga izrazila Lenin in Stalin. Zmaga je naša!« Druga brzozavka, sovjetski in britanski vladi, se glasi: »Z globokim zadoščenjem pozdravljamo sklenitev sovjetsko-britanskega vojaškega pakta, v katerem vidimo veliko jamstvo za osvoboditev podjarmljenih narodov ter za lepšo bodočnost kulture in človeštva.«

Slovenski poročevalec je zapisal 13. septembra: »Osvobodilna fronta slovenskega naroda se je danes že zdravo zakoreninila v slovenskih ljudskih plasteh. Njeni številni terenski odbori, ki se neugnano širijo... jamčijo Osvobodilni fronti značaj vsenarodnega gibanja, ki ga ni več mogoče niti iztrebiti niti razkropiti... Skupnost v OF je danes najvišja narodna skupnost.« Iz teh besedi moremo napraviti zaključek, ki ustreza tedanjemu stanju: razvoj OF na terenu je prišel že sredi septembra 1941 do tiste revolucionarne stopnje, ko moremo v resnici govoriti o revolucionarnem skoku iz kvantitete v kvaliteto. Nekdanji terenski odbori OF — osnovni politični in združevalni organi — so istočasno začeli postajati tudi oblastni organi.

Odmev tega velikega revolucionarnega procesa na terenu je imel svoj odraz tudi na tretjem zasedanju plenuma, na katerem so se 16. septembra 1941 zbrali zastopniki 15 (in 2) skupin. Glavni referent je bil Kidrič, ki je poudaril, da je OF že dobila elemente oblasti, ker ljudje poslušajo njene ukaze in plačujejo narodni davek. Na podlagi tega Kidričevega poročila se je plenum proglasil za Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO).⁹⁸ Tako imamo nov dokaz, da je šele nastanek in razvoj ljudske oblasti na terenu povzročil tudi kvalitativno spremembo v vodstvu OF. Vrhovni plenum OF, dosedanji najvišji politični predstavnik in združevalni organ slovenskega naroda, se je istočasno spremenil še v prvi najvišji, neke vrste slovenski predstavniški organ — v SNOO, obdržal pa je seveda — kot Vrhovni plenum — še nadalje tudi svojo prvotno funkcijo.

Tako je tretje zasedanje Vrhovnega plenuma, oziroma prvo zasedanje SNOO nadvse pomemben dogodek v zgodovini slovenske revolucije. Zasedanje samo je ugotovilo, da se je ljudska oblast na terenu razvila in učvrstila že toliko, da je bil nujno potreben tudi neki najvišji slovenski oblastni organ: »Sili in nalogam slovenskega osvobodilnega gibanja ustrezajoče se je Vrhovni plenum OF slovenskega naroda konstituiral v SNOO.« Ta sklep tretjega zasedanja se glasi: 1. Vrhovni plenum OF slovenskega naroda se konstituira v SNOO. 2. SNOO v času osvobodilne vojne edini predstavlja, zastopa, organizira in vodi slovenski narod na vsem njegovem ozemlju. Vsako organiziranje izven okvira OF slovenskega naroda je v času tujčeve okupacije škodljivo borbi za narodno svobodo. 3. Uresničujoč slogu in enotnost narodov Jugoslavije, stopa SNOO v stalno zvezo z enakimi predstavniki drugih narodov Jugoslavije.

V tem znamenitem sklepu je še bolj kot v 1. in 2. programu OF poudarjena kontinuiteta jugoslovanskih narodov. Opozoriti pa je treba še na neko posebnost v razvoju ljudske oblasti v Sloveniji, in to na zanimivo dvojnost, ko je bil isti organ ali odbor OF hkrati politični in oblastni organ. To zanimivo dvojnost v odborih OF, ki je bila utemeljena in je izvirala iz

samega revolucionarnega razvoja OF, opazamo potem ves čas narodnoosvobodilne vojne in še nekaj časa po osvoboditvi. Vse dotlej, dokler je ta funkcionalna dvojnost v istem organu bila v dobi izgradnje porušene domovine še potrebna in torej ne v oviro nadaljnemu razvoju socialistične revolucije.

SNOO je izdal na tem prvem zasedanju tudi prve štiri odloke, prve štiri revolucionarne zakone. Prvi odlok je bil sklep o vključitvi slovenskih partizanskih čet v narodnoosvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije. Odlok pravi v 1. členu, da že obstoječe in bodoče slovenske partizanske čete sestavljajo slovenski vojaški zbor z lastnim poveljstvom, v 2. členu, da se ta slovenski vojaški zbor vključuje kot sestavni del v narodnoosvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije in da operira pod vrhovnim poveljstvom glavnega štaba partizanskih oddelkov Jugoslavije. Drug, nam že znani odlok SNOO, je bil odlok o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za združitev. Odlok ni uvajal kaj čisto novega, temveč je le natančneje določil in usmeril aktivnost VOS, ki se je, kot vemo, začela že pred tem odlokom. Tudi tretji in četrti odlok že poznamo; ta dva urejata ekonomsko bazo narodnoosvobodilne vojne. Urejata vse tiste prostovoljne dajatve, ki jih je uvedel že teren sam in so prav zaradi tega dobile tudi svojo zakonito obliko.

Ko je *Slovenski poročevalec* 20. septembra vrednotil pomen ustanovitve SNOO in pomen njegovih prvih štirih odlokov, je zlasti poudarjal, da vse to pomeni že prve korake na poti k slovenski suverenosti, katero »smo izgubili in ki jo z lastnim osvobodilnim bojem hočemo obnoviti še v večji moči in sijaju kakor kdaj koli poprej.« Objavljeni odloki so prvi znak nove slovenske oblasti, ki se je z naraščajočo avtoriteto pojavljala v OF. Omembe vreden je tudi pozdrav SNOO srbskim, hrvatskim in črnogorskim partizanom, v katerem je SNOO izrazil svoje občudovanje zaradi požrtvovalne borbe proti okupatorju in jim sporočil, da so se njihovem junaškemu boju za svobodo pridružile tudi slovenske partizanske čete, ki se s puško v roki bore za skupne cilje.

Septembrsko konstituiranje Vrhovnega plenuma OF v SNOO je zaradi demokratičnih načel narodno-osvobodilne vojne nujno zahtevalo tudi demokratično potrditev. Nastalo je vprašanje, kakšna demokratična potrditev bi bila v tem času, ki je zahteval najstrožjo ilegalno, sploh mogoča? Jasno je, da ni bilo mogoče dosti izbirati, zato se je CK KPS odločil za obliko, ki je v tedanjih okoliščinah še ustrezala demokratičnim oblikam. Tako so SNOO potrdili izvoljeni delegati okrožnih odborov OF iz Ljubljanske pokrajine, kjer je bil masovni in organizacijski razvoj OF največji. Prišlo je do zbora delegatov okrožnih odborov OF, ki je bil v Ljubljani verjetno 12. oktobra 1941 in katerega se je udeležilo 25 do 28 delegatov, kar je za takratne razmere lepo število.⁹⁹ Prvi akt tega zbora je bila potrditev konstituiranja SNOO in delegati so soglasno izrazili »svoje zadoščenje, da se je Vrhovni plenum OF slovenskega naroda konstituiral v SNOO, ker se je s tem oblikovalo slovensko narodno vodstvo«. Zbor delegatov je izjavil, da pričakuje, da bosta SNOO in njegov izvršni odbor vodila dosledno borbo proti okupatorju, pri čemer bo imel vso podporo vseh odborov OF. V resoluciji so delegati soglasno poudarili, da pozdravljajo vse dosedanje odloke SNOO in IOOF ter ugotavljajo troje temeljnih dolžnosti OF: 1. Nabiranje prostovoljcev za partizane, organiziranje NZ, nabiranje potrebščin za partizane, pobiranje narodnega davka in posojila svobode, širjenje organizacijske mreže OF, neusmiljeno in dosledno borbo proti narodnim izdajalcem, proti nediscipliniranim elementom, omahljivcem in razkrojevalcem enotne discipline in organizacije. 2. Uvedbo najtrdnjše narodne discipline in enotnosti ter izločitev vsakega separatizma posameznih skupin, ugotavljajoč pri tem njihovo samostojnost. 3. Izključno pravico opravljanja funkcij OF imajo samo odbori OF.

Zbor delegatov je poslal tudi pozdrave Glavnemu poveljstvu slovenskih partizanskih čet in je pozdravil resolucije Vseslovenskega kongresa, ki je bil 10. in 11. avgusta 1941 v Moskvi.

Po tej demokratični potrditvi je šel CK KPS še korak dalje. S prirejanjem »množičnih plebiscitov«

(Kidrič) je tako hotel dokazati vsemu slovenskemu narodu, okupatorju, prvim začetkom slovenske revolucije in sredincem vseh vrst, da je le OF resnični in brezprizivni gospodar na slovenski zemlji. Prvi tak plebiscit je razpisalo vodstvo OF za 29. oktober 1941 kot praznovanje spominskega dne, ki je prinesel konec avstroogrške sužnosti. Oblika in izvedba tega plebiscita sta bili ponovno klasičen primer genialnosti CK KPS, ki je zahteval za praznovanje tega dne silno preproste in lahko izvedljive, na drugi strani pa izredno učinkovite oblike. Zahteval je, da 29. oktobra ne sme biti med 7. in 8. uro zvečer noben Slovenec ne na ulici, ne v javnem lokalu, ne v gledališču ne v kinu. Kdor bi prekršil ta odlok IOOF, ga bo slovenski narod smatral za izdajalca. Zahteva je bila res minimalna in njena izpolnitev v ničemer podvržena kakršni koli težavi ali okupatorjevemu terorju. Kako je ta plebiscit uspel, pove posebno poročilo IOOF, ki med drugim pravi: »29. oktober 1941 je pravi zgodovinski mejnik v slovenski politični zgodovini. Narod se je strnil, sile so se sprostile, vse pa je potekalo v najstrumnejši disciplini. Ura molka in tihote je bila izvedena v popolnosti. Slovenski ljudje so v celoti pokazali, da so zreli in vredni svobode in politične samostojnosti.«¹⁰⁰ Kako je poteklo praznovanje 29. oktobra 1941 v Ljubljani, piše *Slovenski poročevalec* 1. novembra takole: »V Ljubljani so visele velike narodne zastave na magistratu, na železniški direkciji, na Gradu, na cerkvi sv. Jožefa, na trnovski cerkvi, na remizi, pred tobačno tovarno itd. Italijanski zatiralci so strmeli nad spretno tehnično izvedbo, ki je prelisičila njihov teror. Ulice so bile polne slovenskih zastav s peterokrako antifašistično zvezdo kakor tudi pozivov IOOF, ki jih je bilo raztrošenih 6000. Na zidovih je mrgolelo znakov OF. Srednje šole so se izvrstno obnesle. Vsak razred je znal najti svojo obliko proslave. Ponekod so izvedli dveminutni molk ob desetih in imeli priložnostne govore. Povsod so bili po šolah napisi in kopice letakov. Ljubljansko prebivalstvo je prešinjalo praznični in borbene duh. Ob sedmih sta povsod zavladata praznata in molk, vsi

javni lokali so ostali prazni... Ob osmih so se ulice napolnile. OF je pokazala svojo moč.«

Dne 1. novembra 1941 se je v Ljubljani sestal Vrhovni plenum OF (SNOO) na svoje četrto (drugo) zasedanje, kjer so po daljših debatah formulirali 3. in dokončni program OF, tako imenovane Temeljne točke OF. Dva programa OF že poznamo in šele pozno jesen 1941, ko so bile že jasno vidne oblike narodnoosvobodilnega boja in ljudske revolucije, je dobila OF svoj končni program, izražen v sedmih kratkih točkah ali tezah, katerim so na koncu 1941 dodali še dve. Posebna debata se je na tem plenumu razvijala skoraj tri ure okrog osnutka 3. temeljne točke, ki govori o jugoslovanski kontinuiteti. Še na tem plenumu je namreč kazalo, da bo v OF vstopila v celoti tako imenovana Mlada JNS, zato se je CK KPS dolgo časa trudil z njenim zastopnikom, ki je na plenumu zagovarjal jugoslovansko kontinuiteto v buržoaznem pomenu besede, da se mora po zmagi zaveznikov restavrirati taka Jugoslavija, kakršna je razpadla leta 1941 ob okupaciji. Jasno je, da je CK KPS na tako pojmovano kontinuiteto ni mogel pristati, vendar je bila posledica te debate ta, da se je 3. točka formulirala tako, da ni mogla pri vstopu v OF odbiti nikogar, ki je bil sicer iskren patriot, je pa še nekako bolehal na ideji nekakšne restavracije stare Jugoslavije (kralj!).¹⁰¹

Temeljne točke Osvobodilne Fronte:

1. Proti okupatorju je treba pričeti neizprosno akcijo.

2. Ta akcija je izhodišče za združitev vseh Slovencev.

3. Stoječ na stališču naravne in usodne skupnosti jugoslovanskih narodov, OF ne priznava razkosanja Jugoslavije in deluje z vsemi silami za slogo in enotnost narodov Jugoslavije. Hkrati stremi k povezanosti slovanskih narodov pod vodstvom velikega ruskega naroda na temelju pravice slehernega naroda do samoodločbe.

4. Z osvobodilno akcijo in aktivizacijo slovenskih množic preoblikuje OF slovenski narodni značaj. Slovenske ljudske množice, ki se borijo za svoje narodne

in človeške pravice, ustvarjajo nov lik aktivnega slovenstva.

5. Vse skupine, ki sodelujejo v OF, so se obvezale, da bodo lojalne v medsebojnih odnosih.

6. Po narodni osvoboditvi prevzame na slovenskem ozemlju oblast OF slovenskega naroda v celoti.

7. Po narodni osvoboditvi uvede OF dosledno ljudsko demokracijo. Vsa vprašanja, ki presegajo okvir narodne osvoboditve, se bodo reševala na dosleden ljudskodemokratični način.¹⁰²

Za novo leto sta izdala IOOF in SNOO še dve točki, sprejeti na posebni seji Vrhovnega plenuma 21. decembra 1941. Ti dve točki sta bili potem vključeni kot osma in deveta točka v dokončni program OF in se glasita:

8. V skladu s slovesnimi izjavami Churchilla, Roosevelta in Stalina bo po svoji narodni osvoboditvi o notranji ureditvi Združene Slovenije in o svojih zunanjih odnosih odločal slovenski narod sam. OF bo to elementarno pravico slovenskega naroda uveljavila in branila z vsemi sredstvi.

9. Narodna vojska na slovenskem ozemlju raste iz slovenskih narodnoosvobodilnih partizanskih čet in NZ, kamor so poklicani vsi zavedni Slovenci.¹⁰³

Zadnji dve točki imata zanimivo zgodovino; ta je lepo razvidna iz Kidričevega pisma, ki ga je pisal CK KPJ sredi decembra 1941. Obe točki sta naperjeni proti »jugoslovenarstvu« in mihailovičevščini in obe poudarjata slovensko narodno individualnost ter zahtevo, da se ne sme več vrniti stara Jugoslavija. V tem pismu napoveduje Kidrič obe ti dve točki kot magno charto slovenskih pravic, v katerih bo poudarjeno, da bo slovenski narod, ki vztraja na volji bratskega sožitja vseh jugoslovanskih narodov, sam odločal o svoji usodi, o zunanjih odnosih in notranji ureditvi na podlagi pravice do samoodločbe, vštevši pravico do odcepitve, ter da nova slovenska vojska raste iz slovenskih partizanskih oddelkov in NZ. V novem pismu od 7. januarja 1942 CK KPJ Kidrič potem pove, da sta bili obe točki predloženi Vrhovnemu plenumu in tudi sprejeti.¹⁰⁴

Ko je novembra 1941 začelo izhajati osrednje glasilo OF, *Osvobodilna fronta*, je v članku Pol leta Osvobodilne fronte kot bilanca šestmesečne borbe in revolucije poudarjenih pet velikih uspehov: 1. Slovenski narod je dobil svojo množično priznano narodno vodstvo, ki temelji na množičnem narodnem gibanju in na narodni enotnosti. 2. OF je ustvarila nov tip slovenskega borca in politika in oblikovala nov tip slovenske množične borbe. Postala je izraz novega aktivnega slovenstva, ki je živo nasprotje tradicionalnega hlapčevstva in živo jamstvo bodoče svobode. 3. Iz oborožene borbe jugoslovanskih narodov poganja nova, ljudska, s skupnimi žrtvami, s skupno bratsko krvjo povezana koncepcija narodne skupnosti jugoslovanskih narodov. 4. Ideja vseslovanske enotnosti je postala množična slovenska ideja. 5. Kdor kakor koli deluje proti OF, ki je množično zasidrana, se je znašel oziroma se bo znašel prej ali slej na nedvoumnih postojankah naših narodnih sovražnikov.

Ponovno plebiscitarno akcijo je izvedel CK KPS 1. decembra 1941 na dan bivšega državnega praznika (ustanovitev stare Jugoslavije), a je pri tem natanko poudaril, da je vsebina tega praznovanja 1. decembra popolnoma drugačna, kot je bila včasih, namreč v globoki in borbeni solidarnosti s svojimi brati na jugu, v zaostitvi boja proti fašističnem zatiralcem. IOOF je izjavil, da je nova vsebina praznovanja 1. decembra v tem, da se v »naši svobodni bodočnosti ne sme nikoli ponoviti stanje, ki je prejšnja leta narodom Jugoslavije in delovnim slojem preprečevalo, da bi mogli z vso iskrenostjo sodelovati v proslavi 1. decembra. Kot za prvo manifestacijo je IOOF določil tudi to pot iste pogoje in obliko praznovanja. Tudi to praznovanje je sijajno uspelo in o tem je poročal IOOF že 2. decembra: »Na dan 1. decembra je zajel italijanske okupatorje paničen strah, ki se je stopnjeval do izbruhov, sličnih blaznosti, čim so se ob sedmi uri zvečer po odloku IOOF ljubljanske ulice do kraja izpraznile. Uspela proslava 1. decembra in plebiscitarna praznота med sedmo in osmo uro zvečer pomeni novo zmago slovenske narodne zavesti, novo zmago slovenske narodne discipline, novo zmago OF ...

Slovenski narod je manifestiral, da so odredbe OF edine odredbe, ki jih slovenske narodne množice izpolnjujejo zavestno in brez odlašanja in premišljeno.«¹⁰⁵

Enako akcijo je odredil IOOF še za 3. januar 1942, za spominski dan na žrtve, padle v letu 1941. Izvesti jih je nameraval še enkrat, februarja 1942. Toda Italijane je ta enotnost slovenskih ljudskih množic v OF posebno v Ljubljani tako razburjala, da so premaknili policijsko uro že na šesto uro zvečer. Tudi v tem boju z okupatorjem je OF zmagala. Premaknitev policijske ure je bil znak za umik.

V novo leto 1942 je stopil Vrhovni plenum OF (SNOO) kot resnični najvišji organ slovenske revolucije in slovenskih ljudskih množic, ki so se vključile v OF s tako in tisto revolucionarno dejavnostjo, da je ta že v tem času, kot je to prvi duhovito poimenoval Kidrič, pomenjala in predstavljala »državo v državi«.

Decembrska vstaja na Gorenjskem

Da je bil vojaški polet spričo zgodnje in izredno hude zime 1941 in spričo temeljitih okupatorjevih reakcij na sleherno partizansko akcijo v Sloveniji precej omajan, je razvidno tudi iz poročila CK KPS, ki je bilo poslano v začetku decembra 1941 CK KPJ in Vrhovnemu štabu. Poročilo pravi, da v Ljubljanski pokrajini ni bilo večjih akcij razen likvidacije denunciantov, da je Gorenjsko — kljub temu, da se je aktivnost prenesla v Selško in Poljansko dolino — pasivno, posebno neugoden položaj pa je bil na Štajarskem, kjer so se po dekoncentraciji 1. štajerskega bataljona in razbitju Brežiške čete začele še velike izdaje v frontnih in partijskih organizacijah v Celju, Mariboru, Sevnici, Rajhenburgu, rudarskih revirjih in drugod, zaradi česa so bile odkrite skoraj vse javke, aretiranih je bilo pribl. 150 članov fronte in Partije in od teh ustreljenih že blizu 60. Kljub temu je CK KPS na podlagi direktiv komandanta Vrhovnega štaba Tita naredil načrt za nadaljevanje borbe, ki je v glavnem obsegal dvoje: 1. Obvarovati borbene sile in jih ne

izpostavljati nekoristnim izgubam; 2. Krepiti in nadaljevati v Sloveniji z uporniškim duhom in organizirati ter reorganizirati partizanske enote. CK KPS je ta svoj splošni načrt začel ustvarjati takoj. Za Štajersko, kjer je bil položaj najtežji, je bil postavljen nov začasni PK KPS in poslanih nekaj novih partijskih kadrov, na Dolenjskem pa je bil formiran 2. štajerski bataljon.

Ta bataljon je bil ustanovljen 15. decembra 1941 na Kremenjeku nad Muljavo iz partizanov razbitega Kamniškega bataljona, Pugleške (Molniške), Mokronoške in Stiške čete. Bataljon je že 22. decembra prešel nemško-italijansko mejo severno od Stične, da bi napadel Litijo in potem odšel preko Save na Štajersko. Pred napadom na Litijo se je ustavil na področju Liberga—Tisje, kjer je prišlo 24. in 25. decembra do hudih borb z Nemci, v katerih so imeli Nemci, kot sami poročajo, 3 mrtve in 2 težko ranjena. Nemški komisar litijske občine je zelo ostro kritiziral neodločno nastopanje nemške vojske ob tem spopadu in je zapisal, da so imeli partizani nemško predhodnico popolnoma obkoljeno ter da se je ta rešila šele takrat, ko je prišla glavnina. Kako resno so Nemci jemali te borbe, je razvidno iz nadaljnjega županovega poročila: »Akcija močnih vojaških sil ob sodelovanju letalskih oddelkov, protitankovskih topov in varnostne policije je bila popoldne 25. decembra, kot je bilo pričakovati, popolnoma brezuspešna, ker se je teroristična tolpa medtem umaknila na varno. Zdi se mi potrebno seznaniti političnega komisarja s tem dogodkom, ker bo ta blamaža verjetno opogumila teroristične tolpe za nove napade, na drugi strani pa, ker trpi zaradi tega tudi borbeni duh naših tu zaposlenih čet.« Poročilo je točno in po vrhu pokaže tudi nemško objektivnost. V tej borbi in v velikih borbah meseca maja 1942 si je Stanetova partizanska enota pridobila pri Nemcih zelo velik ugled. Ko so se na začetku junija 1943 razvijale med Litijo in Kresnicami hude borbe med Nemci in dvema našima brigadama, je bilo na več nemških položajih slišati s spoštovanjem izrečen stavek: Die Kerle von Littai sind wieder da!

Drugi štajerski bataljon, ki je po nemških in italijanskih ocenah štel okrog 40 borcev, se je iz borb pri Libergi vrnil v Ljubljansko pokrajino in se 26. decembra zapletel v boje z Italijani na Primskovem, v katerih je bilo ranjenih sedem Italijanov.¹⁰⁶

Če se CK KPS decembra ni posrečilo razgibati Štajerskega, pa je to vsekakor dosegel na Gorenjskem, kjer smo že od jeseni 1941 opazali vedno večjo aktivnost Cankarjevega bataljona. Realnih pogojev za razgibanje Gorenjskega je bilo v tem času več, od katerih je treba zlasti poudariti še vedno močno in kvalitetno partijsko in zato tudi frontno dejavnost, a tudi nove okupatorjeve namere, da bi pričel seliti vzdolž obmejnega pasu. Prva večja akcija gorenjskih partizanov so bile številne likvidacije narodnih izdajalcev 1. decembra 1941, kar so Nemci registrirali kot znak obnovitve partizanskih akcij in so takoj začeli z velikimi pripravami, da bi to obnovljeno aktivnost zatrli že v kali. Toda 5. decembra je bilo na Gorenjskem posvetovanje gorenjskih političnih in vojaških funkcionarjev, katerega zaključek je bil, da mora na Gorenjskem priti do splošne vstaje. Kot jedro in izhodišče te vstaje je posvetovanje določilo jeseniški in bohinjski kot, Dovje—Mojstrano in Poljansko ter Selško dolino.¹⁰⁷ Za pravilno razumevanje dogodkov, ki so se po tem posvetovanju na Gorenjskem razvijali z bliskovito naglico, moramo imeti pred očmi dvoje: razvijanje nemške ofenzivne dejavnosti proti okrepljeni in vedno večji partizanski aktivnosti in direktivo gorenjskega partijskega vodstva, da mora po vsej sili priti do vstaje, ki naj jo dvignejo začetne partizanske akcije. Prav dejstvo, da se je izjalovila predvsem prva faza nemške ofenzive, je pripomoglo v veliki meri tudi do hitrejšje in masovnejše vstaje na Gorenjskem.

Nemci so začeli prvo fazo ofenzive na področju Selške doline, kjer je bil v bližini Sv. Mohorja Cankarjev bataljon z obema četama in kateremu se je malo kasneje — po napadu na preserški most — pridružila tudi Samatorska četa. Tako je prišlo do prvih borb pri Knapah ob Bukovščici južno od Sv. Mohorja 9. decembra, a Cankarjev bataljon se je prebil preko

Stirpnika na Rovte pod Mladim vrhom, kjer so ga Nemci poskušali obkoliti. No pobočjih Mladega vrha je prišlo 12. decembra do velike in pomembne partizanske zmage, do skoraj popolnega uničenja močne nemške patrole 2. čete 181. rez. policijskega bataljona, ko je padlo 45 policistov, 7 jih je bilo težko ranjenih, rešil pa se je samo eden, medtem ko je imel Cankarjev bataljon, ki je takrat štel 72 borcev, dva mrtva in štiri ranjene.¹⁰⁸ Ta vsekakor znameniti dogodek se je razvijal takole. Bataljon je na svojem maršu od Sv. Mohorja v Rovte počival, vtem pa se je pomikala patrola nemških policistov po vojaški cesti proti Blegošu. J. G. pripoveduje: »Ko so partizani slišali, da prihajajo policisti, se je komandir čete Jaka Bernard, vojaško sposoben in drzen človek, še jezil, da so jim vedno za petami. Nato je vprašal, koliko časa rabijo Nemci do njih? Ko je izvedel, da še pol ure, je pozval fante, če so za to, da jih napadejo. Sem pa tja se je kdo kujal, večina pa se je strinjala. Postavili so zasede kakih sto metrov iz vasi v snegu, ker je bila zima.« Vtem so prišli policisti do zased, prav takrat pa se je splasil divji zajec. Policisti, stisnjeni v gručo, so ga pričeli opazovati, na tako zbrane Nemce pa so partizani vžgali in jurišali.¹⁰⁹ Po borbi se je bataljon umaknil z Blegoša v Poljansko dolino proti Poljanam. S tem je bilo tudi konec prve faze nemške ofenzive, v kateri so pri zaporu nemško-italijanske meje sodelovali tudi Italijani. Nemci so sprevideli, da morajo za uspešnejše borbe privleči večje sile. Velika zmaga Cankarjevega bataljona na Mladem vrhu, spričo katerere je zapisala nemška propagandna služba na Gorenjskem da »Slovenci naravnost triumfirajo«, ter kmalu nato dejstvo, da so Nemci potegnili svoje sile iz nekaterih gorenjskih področij, vse to je šlo začetkom vstaje na Gorenjskem zelo na roko. Če pregle damo decembrsko gorenjsko vstajo po njenih žariščih, dobimo približno naslednjo podobo:

B o h i n j s k i k o t. Že 13. in 14. decembra je bilo v Zgornjih Gorjah pri Bledu javno zborovanje, ki se ga je udeležilo okrog 150 ljudi in na katerem je bilo sklenjeno, da je treba takoj začeti z vstajo. Na tem in podobnih zborovanjih je bilo sklenjeno, naj bi se

vstaja začela z napadom na Nomenj, kjer naj bi vstajniki ustavili jutranji vlak in se nato z njim odpeljali v Bohinjsko Bistrico likvidirat nemško postojanko. Med pohodom na Nomenj naj bi se skupini iz Gorij priključila še skupina iz Gorjuš in Koprivnika, pred napadom na Nomenj pa naj bi se pridružili še uporniki iz Nomnja in iz vseh vasi do Bohinjskega jezera. Uporniški Gorjani so se premaknili na Križe nad Bohinjsko Belo, kjer je skupina narasla skoraj na 200 ljudi in se začela imenovati Prešernov bataljon. S Križev se je skupina premaknila na Mrzli studenec na Pokljuki, od tod pa na Koprivnik, kjer so se ji pridružili tudi uporniki iz Gorjuš in je tako štela skoraj 300 mož.

Zaradi izdaje pa se načrt ni posrečil. Zvečer 14. decembra se je iz Gorjuš ta velika kolona premaknila proti Nomnju in ga zasedla, a kmalu nato so bili v Nomnju tudi Nemci, ki so to veliko skupino razbili. To je bilo razumljivo, kajti številčno sicer velika skupina je bila vojaško neizvežbana in slabo oborožena (en puškomitraljez in 80 različnih pušk). Nekaj teh upornikov se je potem premaknilo v vas Zatrnik. Patrole te nove skupine so držale pet dni vso občino Gorje in prodirale celo v bližino Bleda. Zaradi novic, da prihaja preko Kranja vedno več nemške vojske — kar je bilo tudi res — se je ta gorjanška skupina precej omajala in ostalo je še 23 borcev. Skupina je potem 22. decembra doživela prve praske z Nemci, nato pa se je umaknila na Brjanco, od koder je šla v sabotažno akcijo na Rečici pri Bledu, kjer je porušila električno in telefonsko napeljavo. Nemci so skupino napadli na Brjanci 1. januarja 1942, nato pa se je po enourni borbi umaknila na Uskovnico in od tod na Lipanjsko planino. Že tedaj, ko se je skupina zadrževala na Brjanci, so prišle do nje novice o velikih borbah v Dražgošah, zato je nameravala napasti Bohinj, da bi razbremenila pritisk na Dražgoše. Ko so bile priprave za napad na Bohinj že v teku in se je skupina že tudi premaknila v Podjele, je prišla novica, da se borci iz Dražgoš premikajo preko Jelovice; dobila je povelje, naj se umakne v Lipanco in tam počaka del borcev iz Dražgoš (Bičkova četa). Skupina se je res

premaknila v Lipanco. Zaradi visokega snega in mraza se je nastanila v dveh pastirskih kočah. Že tretjega dne pa jo je obiskala »štorklja«. Ker se je iz koč kadilo, v snegu pa so bili vidni sledovi, so jo Nemci odkrili in jo 18. januarja napadli. Po silovitih celodnevni borbah, v katerih je imela četa izgube, se je skupina proti večeru prebila proti Kleku in od tod na Pokljuko.¹¹⁰

Čeprav se vstaja v Bohinjskem kotu, kot je bila zamišljena, ni posrečila, je imela vendar ta uspeh, da je kot v ostalih uporniških žariščih močno razgibala Gorenjsko in da je odšlo v partizane nekaj novih borcev, ki so kot gorjanška skupina ali kot so jo nekateri imenovali tudi Gorjanška četa, doživeli sicer izredno težke čase — vendar pa so se obdržali.

Dovje — Mojstrana. Tudi v tem uporniškem žarišču je bila najprej mobilizacija, 17. decembra pa so uporniki razorožili žandarje v Dovjem, ki so se vdali. Niso pa uspeli pri napadu na graničarsko kasarno v Mojstrani. Uporniki so porušili tudi most na Belci in potrgali telefonske napeljave. Po teh akcijah so se umaknili, ena skupina (28) je odšla na Možakljo, druga (okrog 150) pa na Dovški rovt, kjer so ustanovili Triglavsko četo. Toda v tej četi se je morala zaradi hudega pritiska domačih iz doline ter nemških obljub in groženj kmalu omajala. Pokazalo se je tudi, da je bila nepravilna na začetku vstaje razširjena parola, da bo do božiča konec vojne in da se bo začel upor po vsej Evropi hkrati. Zato je razumljivo, da se je večina upornikov vrnila domov in v obeh skupinah jih je ostalo le malo; ti so se 28. in 29. decembra združili na Zabreški planini.¹¹¹

Jeseniški kot. Z Jesenic, Javornika in okolice so začeli uporniki odhajati že 14. decembra in do 15. decembra se je zbralo na belškem polju in nad Potoki pod Ajdinjo do 300 ljudi. Skupina pa ni bila aktivna in se je proti koncu decembra začela razhajati, en del pa se je le odločil za partizane in se od tam premaknil pod Stol.¹¹²

Poljanska in Selška dolina. Razumljivo je, da je bila zaradi prisotnosti zmagovitega Cankarjevega bataljona gorenjska vstaja na tem pod-

ročju najbolj masovna pa tudi nekoliko trajnejša kot drugod. Vse do 17. decembra je potekala velika mobilizacija prostovoljcev v obeh dolinah in bataljon je narastel na preko 600 borcev, kar je pomenilo največjo partizansko koncentracijo 1941. v Sloveniji. Dne 21. decembra se je junaška trojica tega bataljona poslužila imenitne zvijače, ki jo je docela izpeljala s pomočjo škofjeloške NZ. Dva partizana sta se oblekla v uniforme pobitih Nemcev in gnala naravnost v Škofjo Loko »ujetega« partizana. Ko sta ga pripeljala v sodnijo, mu je paznik snel verigo in ukazal, naj izprazni žepe. Toda partizan mu je pod nos pomolil pištolo, eden od »žandarjev« pa brzostrelko. V sodniji je nastala velika panika, še večja pa v Škofji Loki, ko so izvedeli za prevaro. Tako se je junaški trojici posrečilo rešiti tri zapornike, ki so odšli v partizane.

Bataljon je 26. in 27. decembra prisegel na Kovskem in Valterskem vrhu. Razmah in aktivnost Cankarjevega bataljona sta imela za posledico veliko osvobojeno ozemlje v dolinah obeh Sor, kar pa je seveda sprožilo drugo fazo nemške ofenzive. Tako je prišlo do velikih borb 25. oziroma 27. decembra, ko so Nemci začeli ofenzivo proti Poljanski dolini iz dveh smeri, od Škofje Loke in iz Ljubljanske pokrajine preko Črnega vrha. Nemci so z italijanskim dovoljenjem udarili 25. decembra pri Polhovem gradu na partizanske položaje v okolici Črnega vrha (Pasja ravan), 27. decembra pa napadli Cankarjev bataljon na položajih Valterski hrib — Kovski vrh — Skobelj. Po štiri ure trajajočih borbah se je bataljon z izgubami 4 mrtvih in 7 ranjenih prebil še istega večera čez Poljansko in Selško dolino k Sv. Mohorju in od tod na Dražgoše, kar je tudi pomenilo konec druge faze nemške ofenzive. Kakšne izgube so imeli Nemci, ni znano. Tudi ta del ofenzive ni prinesel Nemcem zaželenega uspeha, uničenja Cankarjevega bataljona. Res pa je, da je ofenziva omajala moralo novincev v bataljonu in tako se jih je precej vrnilo domov. Ko se je Cankarjev bataljon premaknil od Sv. Mohorja na Dražgoše, je štel še okrog 200 borcev.¹¹³

Čeprav je bila decembrska vstaja na Gorenjskem kratkotrajna in čeprav ni bilo takih uspehov, kot jih

je pričakovalo gorenjsko vodstvo, je nikakor ne smemo podcenjevati in je treba meriti njen uspeh tudi po odmevu, ki ga je imela pri Nemcih. Njen največji pomen je nedvomno v tem, da je preprečila nameravano priključitev Gorenjskega in Štajerskega k rajhu, o čemer bo govora še posebej. Toda njen pomen se je pokazal tudi drugje, kar vse zelo jasno govori, kako Nemci vstaje niso podcenjevali. Rekli smo že, kako so skušali paralizirati prvo aktivnost novo nastajajočega Cankarjevega bataljona z ofenzivo v začetku decembra, ki jim pa ni uspela. To nas nujno sili k rešitvi vprašanja, s kakšnimi silami so Nemci v tem času razpolagali na Gorenjskem. Do 22. decembra, torej še pred začetkom druge ofenzivne faze, so imeli Nemci na Gorenjskem tele sile: rezervni policijski bataljon 181 (Kranj), rez. policijski bataljon 171 (Radovljica), rez. policijski bataljon 93 (Bled), rez. policijski bataljon 44 (Škofja Loka), in policijski bataljon 325 (Kranj). Toda Nemcem so se zdele po prvem spopadu s Cankarjevim bataljonom te sile prešibke, zato se z njimi niso ponovno lotili partizanov in so čakali na prihod novih, to pot »specialnih oddelkov«, kot je to razvidno iz nemškega poročila 22. decembra 1941. Od 17. decembra do 25. oziroma 27. decembra, ko se je začela druga faza ofenzive in ko so na Gorenjsko že prišli pričakovani novi oddelki, o katerih pa za zdaj še ni mogoče reči, kakšni in kolikšni so bili, so bili Nemci na Gorenjskem praktično brez vsake moči. Zgovoren dokaz za to je ukaz žandarmerijskega okrožja Radovljica 17. decembra, s katerim se »glede na sedanje neugodne varnostne razmere začasno opuščajo vse najbolj ogrožene žandarmerijske postaje«; takoj nato so se umaknili žandarji iz Kranjske gore in Dovjega na Jesenice, iz Zgornjih Gorij na Bled, iz Bohinjske Bele in Srednje vasi v Bohinjsko Bistrico, iz Breznice in Begunj v Radovljico in iz Brezja ter Podnarta v Podbrezje.¹¹⁴ To je bila velika kapitulacija Nemcev pred decembrsko vstajo na Gorenjskem. Ko se je začel drugi del nemške ofenzive, omenja propagandno poročilo z Bleda izjavo policijskega generala Schreyerja, v kateri pravi, da je »računati z zelo re-

snimi spopadi, na pomirjenje pa bo treba čakati še dolgo časa«.

Tako je decembrska vstaja imela močan odmev pri Nemcih, čeprav ni pokazala tako po svoji organizaciji kot izvedbi velikih uspehov. Poglejmo, kako ocenjuje vstajo Kardelj v pismu Titu 29. marca 1942: »Naši so dejansko dvignili v borbo celo Gorenjsko južno od Save. Celi odredi kmetov so se priključili partizanom... No, neiznajdljivost partijskega vodstva in gorenjskega štaba je povzročila, da niso bili uporni kmetje pravočasno vključeni v odrede in oboroženi, tako so jih Nemci neoborožene polovili in postrelili, ostale pa poslali v Nemčijo na prisilno delo.«¹¹⁵ Neuspehe decembrske vstaje na Gorenjskem je kritiziral na drugem kongresu KPS tudi Miha Marinko, ki pravi: »Da je v Bohinjskem kotu in v gornji Savski dolini uspelo vstajo zatreti, je mnogo kriv oportunistem in neprekaljenost nekaterih partizanskih komand, ki so zapadle defetizmu, obupu in razvile teorijo, da partizanstvo ni mogoče, ker pač vojne še ni konec.«¹¹⁶ Rečeno je bilo, da se je Cankarjev bataljon v drugem delu nemške ofenzive prebil 27. decembra k Sv. Mohorju, kjer se je zadržal do 29. decembra, od tod pa se je premaknil v Dražgoše, kjer je imel na novega leta dan 1942 velik miting, katerega se je udeležilo več okoliških vasi. Bataljon je ostal v Dražgošah v miru do 9. januarja in je ves ta čas uporabil za vojaško in politično vzgojo zlasti novincev, ki so vzdržali drugi del nemške ofenzive. Medtem pa so se Nemci pripravljali za tretji del ofenzive. Za zdaj še niso znane njihove sile za to ofenzivo, po oceni štaba Cankarjevega bataljona pa naj bi znašale 2500 do 3000 mož, kar nikakor ni pretirano. Kot vemo, je Cankarjev bataljon štel okoli 200 partizanov. Zaradi pomanjkanja nemških dokumentov ni mogoče podati točnejše slike načrta in razvoja nemške ofenzive, kot tudi ne, kar bi bilo nedvomno zelo zanimivo, nemških izgub v borbah za Dražgoše. Tako se držim pri opisu te velike borbe podatkov Križnarja in podatkov v Zborniku.¹¹⁷

Dne 9. januarja so začeli Nemci ob 9. zjutraj obstreljevati dele Cankarjevega bataljona, ki je bil Na Pečeh. Ob 13. uri je prišlo do prave borbe, ko so začeli

Nemci napadati iz več smeri, predvsem pa je bilo čutiti močan pritisk od Površnice. Borba je trajala pet ur, vendar Nemci niso dosegli nobenega uspeha, partizani pa so tega dne zaplenili puškomitraljez in nekaj pištol.

Dne 10. januarja so začeli Nemci napadati že ob pol osmih zjutraj in so hoteli po topniški pripravi prodreti Na Peči od Površnice, s Slemen in po grebenu, ki vodi do strmin Jelovice. Tudi tega dne so partizani zaplenili mitraljez, 8 pušk, 15 parov smučí in nekaj municije. Toda bataljonu je popoldne začelo primanjkovati municije in štab se je odločil, da bo vztrajal v borbi še naslednjega dne, nekaj tudi v nadi, da bodo morda Nemci odnehali, kakor so že v obeh ofenzivnih fazah. V noči od 11. na 12. januar se je prebila bataljonska patrولا k Sv. Mohorju, od koder je prinesla municijo. Tudi tega dne so prebivalci iz Dražgoš nosili partizanom hrano na položaje.

11. januar. Tudi tega dne so začeli Nemci napadati že ob pol osmih zjutraj. Borba je trajala vse dopoldne, okoli 13. ure pa se je Nemcem posrečil preboj na desnem krilu, zaradi česar se je moral začeti 2. vod 2. čete umikati proti Jelovici. Ker je začelo groziti obkoljevanje celega bataljona, je vrgel v to praznino komandant bataljona Jože Gregorčič rezervo 21 partizanov, ki so pognali Nemce nazaj, 2. vod 2. čete pa, ki se je umaknil proti Jelovici, je padel v hrbet močnejši nemški koloni, ki se je pravkar pripravljala za napad. Kljub temu je postajal nemški pritisk vedno močnejši in proti večeru so začeli Nemci z vso silo pritiskati proti Dražgošam. Bataljon se je odločil braniti vas in začela se je borba za vsako hišo. Ker je bil umik iz vasi podnevi nemogoč, je vzdržal bataljon do noči, ponoči pa se je začel umikati na Jelovico. *Slovenski poročevalec* je 31. januarja 1942 zapisal, da je bil vzrok umika bataljona iz Dražgoš izdaja, ker da je izdajalec privedel Nemce bataljonu za hrbet. Tako so postali Nemci 11. januarja zvečer gospodarji v Dražgošah. Še isti večer so ustrelili pred številko 76 18 moških, ki so bili vsi stari že čez 50 let, kajti kar je bilo mlajših, so se umaknili s partizani.

Dne 12. januarja so sklicali Nemci ljudi v prosvetni dom z obljubo, da se jim ne bo zgodilo nič žalega. Ko so se ljudje zbrali, so znova ustrelili 19 moških in nato začeli požigati vas, žene in otroke pa so odpeljali v taborišče v Št. Vid nad Ljubljano. Februarja je prišel potem v Dražgoše še posebni nemški tehnični oddelek, ki je razstrelil razvaline in tako še zadnje ostanke vasi zravnal z zemljo. Nemci so kasneje na Jelovici v raznih lovskih kočah polovili še nekaj moških iz Dražgoš in jih pobili, tako da je bilo iz Dražgoš pobitih 56 moških.

V tridnevnih borbah za Dražgoše je padlo 7, po drugih poročilih 9 partizanov, 11 pa jih je bilo ranjenih. Cankarjev bataljon se je iz Dražgoš umaknil na Jelovico, kjer je bilo poldrug meter snega. Tu se je bataljon razdelil: 1. četa se je pomaknila na Kališnik, 2. četa pa se je utaborila v koči na Mošenjski planini, kjer jo je nemški smučarski oddelek napadel že 13. januarja. V borbi je padlo 12 ali po drugih poročilih 18 partizanov, 3 pa so bili ranjeni. Tako se je začelo najtežje razdobje Cankarjevega bataljona, ki se je moral do 20. januarja 1942 neprenehoma premikati v najrazličnejših smereh: Jelovica—Planica—Križna gora—Breznica—Gabrška gora—Javorje—Malenski vrh—Gorenja Žatina—Črni kal (Blegoš). Vse to v visokem snegu in mrazu do 30 stopinj pod ničlo. Neznani partizan je zapisal o vsem tem tole: »Tistih dni se ne smem spomniti; bilo je mraz, da je bilo groza, mi pa lačni. Vsak dan so nas napadali in preganjali, dokler ni izginil sneg in nismo dobili pomoči.«¹¹⁸ O nadaljnji usodi bataljona bomo govoril drugje.

Ostane nam še vprašanje, s kolikšnimi silami so Nemci šli v to tretjo fazo ofenzive in kakšne izgube so imeli. Za zdaj o tem niso znani nemški dokumenti, predvsem ne dokumenti enot, ki so sodelovale v borbi, zato nam tudi niso znane točne številke vse nemške vojske in njenih izgub. Da so imeli Nemci izgube, in to velike, vedo dosti povedati še danes ljudje okoliških krajev, ki so spravljali mrlične in ranjence na saneh v dolino. Vendar je s pomočjo teh danes težko natanko ugotoviti nemške izgube. Če bi se Nemci držali načela, kot je veljal v rajhu, da je treba vsa-

kega mrliča vpisati v mrliško knjigo tiste občine, na katere območju je umrl, bi stvar ne bila tako komplicirana. Pri določanju pokopanih vojakov iz Dražgoš pa je stvar nejasna pri vprašanju, koliko in katere so pokopali v Kranju in kje so ti vpisani v mrliške knjige. Največ, kar doslej vemo iz nemških virov, je, da so Nemci imenovali ofenzivo na Dražgoše »Grosseinsatz«, torej akcijo večjega obsega. S tem izrazom so poimenovali Nemci vsako večjo bitko ali hajko v Sloveniji, s katero so hoteli doseči kaj prav posebnega. Za Grosseinsatz so imeli Nemci na primer napad na pohorski bataljon 8. januarja 1943.

Rekli smo že, da je štab Cankarjevega bataljona ocenil nemške sile pri Dražgošah na 2500 do 3000 mož, kar je zelo realna številka; teže pa je spraviti v sorazmerje s tem nemške izgube, ki se po partizanskih poročilih gibljejo od 550 do 1200. Če bi držala na primer že samo zadnja številka, bi bila bitka pri Dražgošah verjetno največja borba v vsej Sloveniji.

Preden so prišli za drugo fazo nemške ofenzive na Gorenjsko napovedani specialni oddelki, je bilo na Gorenjskem 5 policijskih bataljonov, 28. januarja 1942 pa jih je bilo 6, ko je ostal na Gorenjskem še 10. rezervni policijski bataljon. Kolikor so nam znani nemški podatki, so v borbah pri Dražgošah sodelovali naslednji policijski bataljoni: 181, 171, 44, 93, 83, 325 in neki SS polk »Wiesland« (?). Glede števila nemških izgub pri Dražgošah nastane še tale težava. Medtem ko so Nemci dotlej vestno zabeležili vsako izgubo, tako na primer veliko izgubo 12. decembra 1941 na Mladem vrhu, so glede izgub v borbah za Dražgoše vztrajno molčali in je zelo verjeten podatek, ki ga navaja Križnar po izjavi Toneta Beštra, da so Nemci sami po ofenzivi govorili, da so imeli 192 mrtvih in okoli 300 ranjenih. Če ta podatek drži, je borba pri Dražgošah v vsakem pogledu največja borba z Nemci v Sloveniji.

Od nemških uradnih poročil, ki bi govorila o izgubah pri Dražgošah, je doslej znanih le dvoje. Gre za že omenjene štabne razgovore vodilnih okupatorskih osebnosti na Štajerskem, na katerih je bilo tudi dvakrat govora o dražgoški borbi. Na razgovoru 19. ja-

nuarja 1942 je bilo rečeno: »Na Kranjskem položaj še ni jasen. Prišlo je do težkega spopada s komunisti. Zdi se, da se je po petdnevni borbi delu banditov posrečilo umakniti se. Na nasprotni strani je 63 mrtvih, na naši pa 27 mrtvih in 42 ranjenih.« V zapisniku seje 2. februarja 1942 pa je zapisano, da so imeli v borbah pri Dražgošah tako Nemci kot partizani 50 mrtvih. Nemško poročilo o partizanskih izgubah je vsekakor pretirano, razen če ne štejemo v to število tudi pobitih moških iz Dražgoš, kajti 56 ubitih Dražgošanov in 7 padlih partizanov bi dalo točno število 63. Kaj pa je potem s 27 oziroma 50 padlimi Nemci in 42 ranjenimi? Tu se ne da ničesar ugibati, primerjamo pa to številko lahko samo še z dejstvom, da je bilo na »pokopališču junakov« v Kranju pokopanih 45 Nemcev iz borb pri Dražgošah. Prej ali slej bo treba le dobiti pravo številko nemških izgub pri Dražgošah, ki do danes še ni znana.

*

Čeprav je bila gorenjska decembrska vstaja kratkotrajna in tudi ne brez napak, je imela vendar zelo daljnosežne posledice, ki so znatno presegle ne samo slovenski in jugoslovanski okvir, temveč so posegle naravnost v račune samega Berlina. To se pravi, Hitler je Gorenjskemu in Štajerskemu namenil usodo dveh priključenih nemških pokrajin, tega pa ni mogel izpeljati prav zaradi decembrske vstaje. O okupacijskih nemških oblikah smo že govorili in poudarili, da je Hitler kot prehodno obliko sprva določil za Gorenjsko in Štajersko obliko šefa civilne uprave, obliko torej, kot so jo že imeli okupirani Luxemburg, Alzacija in Lorena. Poudarili smo tudi, da naj bi ta prehodna oblika trajala samo tako dolgo, dokler bi se šefu civilne uprave z vsemi Hitlerjevimi pooblastili ne posrečilo pokrajine napraviti sposobne za popolno priključitev, ki bi jo potem izvedel Hitler s posebnim ukazom in z zakonito močjo. Oba šefa civilne uprave na okupiranem slovenskem ozemlju sta sprva mislila, da bo šlo delo gladko od rok, in znani so nam njihovi okupacijski ukrepi od začetnega udarca po slovenski inteligenci do prvih izseljevanj, vpisov v hajmathbund,

volksbund itd. Nacisti so spričo visokih rezultatov vpisa v te organizacije sicer triumfirali, niso pa jim popolnoma verjeli. Samo vpis v hajmatbund še ni mogel preobraziti Slovencev v Nemca in zato je bila potrebna daljša pot. Da bi to pot skrajšali, so bili Nemci naravnost neizčrpani v izmišljanju različnih oblik ponemčevanja, ki so zajele vse sloje, razrede in starosti. Mirno lahko zapišemo, da bi se jim marsikaj od tega posrečilo, če ne bi bilo narodnoosvobodilne vojne.

V obeh okupiranih deželah je vse leto 1941 mogoče dobro opazovati dvoje: na eni strani velike napore obeh šefov civilnih uprav, kako z vsem velikim in dragim aparatom pripraviti obe deželi čimprej sposobni za priključitev, na drugi strani pa porast OF, partizanskih enot in njihovih akcij, ki so naciste vedno bolj oddaljevale od prvotnega prepričanja, da bo šlo delo za priključitev lahko od rok. Zato tudi lahko razumemo, zakaj ves čas taka hitra, dosledna in neizprosna reakcija na vsako akcijo OF. Svojo prvo veliko zmago je dosegla OF na Štajerskem in Gorenjskem že ob koncu avgusta oziroma v začetku septembra 1941, ko so nacisti kapitulirali in odstopili od svojega prvotnega načrta, vključiti obe deželi v rajh takrat, ko bosta obe ponemčeni do take stopnje, da bodo ljudje govorili samo še nemško. Zato so se zadovoljili samo s tem, da bi bili obe deželi godni za priključitev, če bosta samo »pomirjeni«, se pravi, če bodo uničili narodnoosvobodilno vojno. Čeprav je obe deželi med drugim na primer kar preplavilo nemško in avstrijsko učiteljstvo in čeprav je bila v začetku tudi pri prebivalstvu vidna volja, čimprej se naučiti nemščine, je ta volja po znanju okupatorjevega jezika vidno pešala in ugašala vzporedno z razvojem in močjo OF. Oba šefa civilne uprave sta to dobro opazila in ker je bilo treba obe deželi le pripraviti za priključitev, sta načrt popolnega ponemčenja opustila in se zatekla samo k »pomirjenju« dežele.

Spričo dosledne in neizprosne borbe obeh šefov civilnih uprav proti OF in njenim prvim partizanskim enotam je nastalo proti koncu avgusta in na začetku septembra na Gorenjskem in Štajerskem kratkotrajno zatišje, ki so ga Nemci mislili izkoristiti in

izvesti priključitev. Hitlerju je bil že predložen v podpis načrt zakona o priključitvi Gorenjskega in Štajerskega k rajhu in narejen je bil že tudi osnutek uredbe notranjega ministra k temu Hitlerjevemu ukazu. Toda Hitler ukaza ni podpisal. Osnutek izvršilne uredbe ministra dr. Fricka k Hitlerjevemu ukazu o zopetni združitvi pravi, naj se to ozemlje takoj priključi k rajhu, in potem v podrobnosti določa, katere uredbe obeh šefov civilne uprave bi kljub priključitvi veljale še naprej. Iz te odredbe je dobro razvidno, da je bil Hitlerju na začetku septembra 1941. predložen v podpis ukaz o priključitvi in da je bila priključitev odvisna samo še od njegovega podpisa. Frick je ob koncu avgusta in v začetku septembra sam obiskal Štajersko in Gorenjsko, to je v času, ko je bilo v obeh deželah še relativno zatišje, in se je tako sam prepričal, da je dežela godna za priključitev. Zato je izdelal zakonski načrt o priključitvi in svojo izvršilno uredbo v trdni veri, da bo Hitler ukaz podpisal čimprej, a Hitler tega ni storil. Že 19. septembra 1941 pa je bila nad Pohorjem proglašena zapora zaradi velikih akcij Pohorske čete in z Gorenjskega so začele prihajati vesti o obnovljenih partizanskih akcijah. Prav v tem zadnjem pa je treba iskati tudi ključ za rešitev vprašanja, zakaj Hitler ukaza o priključitvi ni podpisal. Tako s priključitvijo, ki so jo nacisti zadržno pričakovali že 1. oktobra, ni bilo nič. Tolažili so se s tem, da se je priključitev zavlekla le zaradi zakonsko-tehničnih vzrokov, v resnici pa ni šlo za nič drugega kot za obnovljene in oživiljene partizanske akcije na Gorenjskem in Štajerskem.

Ker ni prišlo do priključitve 1. oktobra, so jo celovški in graški nacisti pričakovali 1. novembra. Ko je propadel tudi ta termin, so se nacisti spet tolažili z zakonsko-tehničnimi težavami, ki naj bi bile to pot v tem, da so nameravali izvesti priključitev Štajerskega in Gorenjskega hkrati. Na seji štabnih razgovorov 28. novembra 1941 v Mariboru je bilo rečeno, da priključitve ne bo tudi po 1. decembru. Rečeno je bilo, da so dani sicer vsi pogoji, če »proti tem ni v Berlinu kakih drugih merodajnih vzrokov«. Prav ti pa so bili in vse kaže, da je Berlin v resnici pravilneje

ocenjeval položaj na Gorenjskem in Štajerskem kot oba šefa civilne uprave. Vtem pa je prišlo do decembrske vstaje na Gorenjskem in 22. decembra 1941 je bilo na štabnih razgovorih rečeno: »Na splošno se da reči, da je bil z vpostavitvijo novega državnega namestnika (s tem je mišljen novi koroški gaulajter in šef civilne uprave za Gorenjsko dr. Rainer) podan skrajna vtis, da bo v bližnji bodočnosti izvedena tudi priključitev. Zaradi najnovejših dogodkov na Gorenjskem pa to ni mogoče.« Lepšega dokaza, kaj je torej pomenila decembrska vstaja in kakšni so bili njeni veliki učinki, si ne moremo misliti.

Priključitev je bila na štabnih razgovorih omejena samo še nekajkrat. Prvič je bilo 7. januarja 1942 rečeno, da priključitve ni pričakovati pred 1. junijem 1942, 2. februarja je bilo rečeno, da je treba računati še z daljšim delovanjem šefa civilne uprave, 23. februarja pa je bilo rečeno, da najmanj še 1942., a verjetno tudi še prihodnje leto ne bo priključitve. Končno je bilo vprašanje priključitve zbrisano z dnevnega reda. Nacisti so ga zbrisali prav zaradi delovanja in uspehov narodnoosvobodilne vojne.¹¹⁹

Razvoj narodnoosvobodilne vojne pozimi 1941/42 v ostalih predelih Slovenije

Po neuspelem poskusu pohoda na Štajersko in po borbah pri Libergi se je 2. štajerski bataljon vrnil v Ljubljansko pokrajino, kjer se je 26. decembra 1941 spopadel z Italijani na Primskovem. Po italijanskih poročilih je bil bataljon utaborjen za obzidjem pokopališča na Primskovem in je od tam udaril na italijansko kolono ter pri tem ranil 7 Italijanov. Italijani trdijo, da so pri njihovem protinapadu imeli partizani 2 ranjena, ostalim pa da se je posrečilo umakniti se. S Primskovega se je bataljon premaknil na Kremenjek in od tod na Vodice, kjer se mu je pridružila Grosupeljska četa.

Grosupeljska četa je bila ustanovljena 29. oktobra 1941 v času koncentracije dolenjskih čet za preprečitev preseljevanja in bi tudi ta morala priti v sestav teh enot. Jedro te čete je dala grosupeljska

tovarna, zborna mesto je bilo določeno pod vasjo Plešivica, nato pa naj bi se četa premaknila na Krko, kjer bi se ji pridružili še partizani iz Stične in Velikih Lašč. Od tod naj bi skupaj odšli 31. oktobra čez Kremenjek, Primskovo, Sv. Križ in Mirno na Trebelno. Načrt pa se ni uresničil, ker je do 30. oktobra prišlo na zborna mesto le 8 partizanov, razen tega pa je začelo močno snežiti in četica, ki je polagoma narastla na 11 borcev, je ostala popolnoma odrezana v gozdu pod Plešivico. Nato se je do 18. novembra večkrat premaknila. Iz plešivske hoste je odšla mimo Račne v Randol nad Krko, odtod na Znojile in na Korinj, od koder pa se je pred italijansko hajko umaknila proti Jauhnam in nato zopet nazaj pod Plešivico. Zadnje dni novembra in ves december se je zadrževala na področju med Staro vasjo in Grosupljem, od koder je na začetku decembra napadla italijansko patrolo pri Perovem, nato je manevrirala med Medvedico nad Čušperkoma in Št. Jurjem, dokler se ni priključila k 2. štajerskemu bataljonu.¹²⁰

2. štajerski bataljon je 6. januarja 1942 napadel Turjak, kjer so imeli Italijani 1 mrtvega in 3 ranjene, od tod pa je odšel bataljon na Pugled pri Lipoglavu, kjer se je pričel vežbati in pripravljati za pot na Štajersko. O tem notranjem delu bataljona nas lahko poučijo skrbno pisani zapiski dnevnih povelj in naredb, iz katerih je mogoče razbrati, da sta vladala v bataljonu pravi vojaški duh in vzorna disciplina. Razen tega je bataljon šel v več akcij manjšega pa tudi večjega obsega v bližnji in daljni okolici. Peter Stante pripominja, da so bili malone vso zimo nemoteni, in to kljub temu, da je Pugled v neposredni bližini Ljubljane.¹²¹

Ko je bil Krimski bataljon v italijanski oktobrski ofenzivi razbit, ko akcije na izselitvenem pasu niso uspele, je vojaška aktivnost partizanskih enot v Ljubljanski pokrajini za nekaj časa v večjem obsegu prenehala. Rekli smo pa že, da s tem nikakor ni prenehala druga aktivnost OF, nasprotno, ta je vedno bolj naraščala. Dokaz za to, da se je OF v Ljubljanski pokrajini nenehno širila, so med drugim tudi vedno ostrejšje okupatorske odredbe, ki v glavnem posne-

majo odredbe obeh šefov civilnih uprav na Gorenjskem in Štajerskem. Omenili smo že Graziolijske odredbe 11. septembra, 20. septembra in 29. septembra, kraljevo uredbo 3. oktobra, Mussolinijevo odredbo istega dne in uredbo o uvedbi izrednega sodišča ter naposled Mussolinijev ukaz 7. novembra, s katerim je bilo ustanovljeno vojaško sodišče. V delno že omenjeni Robottijevi analizi položaja v Sloveniji je rečeno: »Ponovni napadi na osamljene vojake v Ljubljani in pokrajini... napadi in žalitev vojakov, ki hodijo po ljubljanskih ulicah (opljuvanje komandanta 38. bataljona črnih srajc), stalno hujskanje v ilegalnem listu k napadu na pripadnike oboroženih sil, dokazano dejstvo, da so se pripadniki oboroženih tolp vračali pogostoma v Ljubljano... dejstvo, da skriva prebivalstvo še vedno mnogo orožja in streliva... je prisililo vojaško oblast k vsem varnostnim ukrepom in je zato ukazala, da morajo biti vojaki, ki niso v službi, popolnoma oboroženi.« Isto so nato ukrenili tudi strankini funkcionarji.¹²² Do popolnosti je torej v vsem obsegu prišlo do tega, kar je naročal *Slovenski poročevalec* že 11. julija 1941: »Slovenski narod ne sme dovoliti, da bi slovenska zemlja služila kot mirno in idilično zaledje fašističnim okupatorjem.« Robotti zaključuje omenjeno poročilo takole: »Nič ne kaže, da bi se mogel položaj popraviti, in ni nobenih znakov, da bi civilne oblasti nameravale izboljšati možnosti sodelovanja, ki sem jih ustvaril in ki jih neprestano gojim in vzdržujem.«

V noči od 4. na 5. december 1941 je Italijane presenetila dobro zamišljena, a ne popolnoma uspela akcija na železniški most čez Ljubljano pri Preserju. Če bi ta akcija popolnoma uspela, bi bil za nekaj časa onemogočen železniški promet med Ljubljano in Trstom. Zaradi vlažnega eksploziva preserški most ni bil docela porušen, pri partizanskem jurišu na most pa so imeli Italijani 4 mrtve in 4 ranjene. Akcijo na most je izvedla Samatorska četa s pomočjo partizanov novo nastajajočega Krimskega bataljona in Poljanske čete, skupaj je bilo okoli 55 partizanov. Samatorska četa je nastala jeseni 1941 kot Šolska četa. Njeno jedro so sestavljali borci bivše Rašiške čete, ki se je na

Februarja 1942 so Nemci požgane Dražgoše minirali in
zravnali z zemljo

Cankarjev bataljon je 12. XII. 1941 v Rovtah na Gorenj-
skem uničil nemško policijsko patroljo 46 mož

Slovenski poročevalac

Informacijski vestnik Osobodilne fronte

Leto II.

20. sept. 1941.

Št. 19.

VSEM SLOVENCEN V VEDNOST IN RAVNANJE! SKLEP VRHOVNEGA PLENUMA OSVOBODILNE FRONTE SLOVENSKEGA NARODA, DA SE KONSTITUIRA V SLOVENSKI NARODNI OSVOBODILNI ODBOR.

- Člen 1. : Vrhovni plenum Osobodilne fronte slovenskega naroda se konstituira v Slovenski Narodni Osobodilni Odbor.
- Člen 2. : Slovenski Narodni Osobodilni Odbor za časa osvobodilne borbe edini predstavlja, sestopa, organizira in vodi slovenski narod na vsem njegovem ozemlju. Vseko organiziranje izven okvira Osobodilne fronte slovenskega naroda je v časa tujčeve okupacije škodljivo borbi za narodno svobodo.
- Člen 3. : Uresničujoč slogo in enotnost narodov Jugoslavije stopa Slovenski Narodni Osobodilni Odbor v stalno zvezo z enakimi predstavniki drugih narodov Jugoslavije.

PROGLAS SLOVENSKEGA NARODNEGA OSVOBODILNEGA ODBORA. SLOVENSKEMU NARODU!

Osvobodilno gibanje je politično, organizacijsko in vojaško zajelo vse slovensko ozemlje. Osvobodilni boj slovenskega naroda postaja enakovreden činitelj v osvobodilnem boju narodov Jugoslavije.

Sili in naloga slovenskega osvobodilnega gibanja ustrežajoče se je Vrhovni plenum Osobodilne fronte slovenskega naroda konstituiral v Slovenski Narodni Osobodilni Odbor. Osnovanje Slovenskega Narodnega Osvobodilnega Odbora pomeni nov korak k svobodi, nov korak k osvoboditvi in združitvi vseh Slovencev, nov korak v dobro, ko bo slovenski narod na svoji zemlji svoj gospod.

Besnenje okupatorjev nad brečim se slovenskim narodom se stopnjuje. Hitlerjevskega zverstvu se pridružuje zavratna fašistična bestialnost. Italijanski zatiralci so sneli krinko raz svoj hinavski obraz in se pokazali v svoji renični podobi.

Slovenec je danes jame, da je potreben neizprosen obračun tako s nemškimi kakor z italijanskimi zatiralci. Glavo za glavo, smrt za smrt! Le tako bomo dosegli svobodo, ki jo enotno kujejo gigantski boj sovjetskih armad, skupni nastop vsega demokratičnega sveta in borba zatiranih narodov vse Evrope.

Slovenski Narodni Osobodilni Odbor poziva vse Slovence, da izkažejo v teh usodnih časih, ko nam zaraja svoboda in srečno prihodnost kri naših najboljših sinov in hčera, višek narodne discipline, višek narodne borbenosti, višek narodne poštvalnosti.

Smrt fašizma - svoboda, narodu!

Slovenski Narodni Osobodilni Odbor.

ODLOK SLOVENSKEGA NARODNEGA OSVOBODILNEGA ODBORA O VKLJUČENJU SLOVENSKEH PARTIZANSKIH ČET V NARODNO-OSVOBODILNE PARTIZANSKE ODDDELKE JUGOSLAVIJE.

- Člen 1. : Obstoječe in bodoče slovenske partizanske čete tvorijo slovenski vojaški zbor s lastnim Poveljstvom.
- Člen 2. : Vojaški zbor slovenskih partizanskih čet se vključa kot sestavni del v Narodno-osvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije in operira pod vihovnim poveljstvom Glavnega štaba Narodno-osvobodilnih partizanskih oddelkov Jugoslavije.

SNOO

ODLOK O VZPOSTAVITVI SVOBODNEGA ZAŠTETSKEGA ODBORA V NARODNO-OSVOBODILNIH PARTIZANSKIH ODDDELKIH

Slovenski Narodni Osobodilni Odbor je sprejel:

Sklep Vrhovnega plenuma OF o sestavi Slovenskega narodno-osvobodilnega odbora

Odlok SNOO o vključitvi slovenskih partizanskih čet v narodnoosvobodilne partizanske odrede Jugoslavije 16. IX. 1941

ukaz Glavnega poveljstva premaknila na ta sektor potem, ko so jo razbili. Četa je sprejemala novodošle partizane iz Ljubljanske pokrajine, v njej pa je bila tudi skupina Primorcev, ki so se pripravljali za odhod na Primorsko. Novembra se je četa premaknila v Dolomite, bliže k Ljubljani, kjer je dobila proti koncu novembra ukaz za porušenje preserškega mostu. Pred napadom na most so se četi pridružili tudi bivši krimski partizani in četa se je razdelila na tri skupine, od katerih je imela ena nalogo zavzeti most na juriš, druga uničiti bližnjo stražarsko barako, tretja pa pogrnati most v zrak. Po napadu se je četa umaknila v Dolomite, od koder je potem en del poskušal oditi na Primorsko, glavnina pa je odšla na Gorenjsko, kjer se je poskušala priključiti Cankarjevemu bataljonu, medtem ko so se krimski partizani vrnili v svoje taborišče nad Borovnico.¹²³

Če se spomnimo Robottijevega situacijskega poročila in njegove jeze spričo nenehne rasti OF, lahko z gotovostjo pričakujemo najhujšo italijansko reakcijo spričo te preserške akcije. Reakcija je res bila huda. Italijani so pozaprli iz bližnje in daljne okolice preserškega mostu (vstevši Vrhniko in Borovnico) vse »sumljive« moške. Dne 7. marca 1942 so uprizorili pred vojaškim sodiščem monstre-proces proti 69 popolnoma nedolžnim ljudem, kajti akcijo je izvedla Samatorska četa. Od 69 obtožencev je bilo na smrt obsojenih 39 — med njimi na primer tudi kurjač, ki je tisto noč vozil na lokomotivi in je lahko dokazal absoluten alibi — od katerih je bilo takoj ustreljenih 16, ostalih pa se Italijani niso upali ustreliti zaradi masovnega zgražanja spričo tega justičnega umora; tem so smrtno kazen spremenili v dosmrtno ječo. Spričo tega barbarskega umora je Glavno poveljstvo izdalo posebno izjavo, v kateri je sporočilo, da ni nihče od obsojenih sodeloval pri napadu na most, niti ni kakor koli sodeloval pri pripravah za to akcijo, niti ni kaj vedel o napadu in niti ni bil član partizanske vojske.

Robotti se je spričo napada na preserški most začel resno bati za borovniški viadukt, ki so ga Italijani komaj popravili z velikimi stroški in napori, ker ga je na begu porušila bivša jugoslovanska vojska. Zato

je 8. decembra osebno zadolžil za varstvo viadukta komandanta divizije grenadirjev in mu na koncu daljšega poročila zabičal: »Treba se je zdramiti, biti vselej pripravljen za takojšen napad in imeti pred očmi, da je padlo že preveč naših nedolžnih žrtev. Navodila nadrejenih o takojšnji uporabi orožja so jasna ... Prevelika popustljivost je v sedanjih razmerah neumnost in greh nad domovino ter nad našimi padlimi vojaki.«¹²⁴

Ko je 7. novembra Mussolini ustanovil vojaško sodišče in ko je to sodišče začelo poslovati in je bilo spričo prve tako poudarjene pomilostitve pričakovati novih smrtnih obsodb, je italijanske juriste začelo skrbeti, kdo naj bi izvrševal smrtno kazen, kajti o tem ni bilo v Mussolinijevi odredbi ničesar povedano. Ker si o tem Italijani v Ljubljani sami niso upali odločati, so vprašali Rim in vojno ministrstvo je 6. decembra 1941 odgovorilo, da naj po Mussolinijevem ukazu izvršujejo smrtno kazen za zločine političnega značaja oddelki fašistične milice, za navadne zločine pa policijski agenti. Šele po tem odgovoru iz Rima je določil Robotti 18. decembra, da naj strelja na smrt obsojene partizane 8. fašistični bataljon »M«. Tako so padli pod streli tega bataljona eni od prvih obsojencev na smrt v Ljubljanski pokrajini, Šercer, Verbič, Kariž, Kogoj, Kranjc in Žagar. Italijani sami poročajo, da so tik pred streljanjem v kamnolomu blizu Tomišlja klicali: Živel Stalin! Živela Sovjetska zveza! Živela svoboda! Živeli vsi slovenski tovariši!¹²⁵ Italijani se ustreljenih niso upali pokopati v Ljubljani, temveč so jih tajno zagrebli v Tržiču ob morju (Monfalcone).

Oglejmo si na kratko še oceno položaja v Ljubljanski pokrajini, kot jo podaja dnevnik komande XI. korpusa 23. decembra 1941. Neznani kronist, inspiriran vsekakor od Robottija, piše, kako so Slovenci spričo »nečloveškega ravnanja« Nemcev Italijane spočetka lepo sprejeli. Toda — nadaljuje kronist — mi smo z napačno politiko in z ljudmi, ki niso doumeli položaja in s skoraj popolnim opuščanjem resne propagande omogočili, da so se okrog redkih komunističnih skupinic organizirali nacionalisti, panslavisti, ju-

goslovanofili, katoličani itd. ter da je število naših sovražnikov naraščalo iz dneva v dan. V Ljubljani je to gibanje našlo v neodločnosti Graziolija in v nepripravljenosti kvesture najboljšo oporo in se razvilo tako, da se danes more Ljubljana upravičeno imenovati središče celotne propagande tudi izven Slovenije.¹²⁶

Spričo tega za Graziolija vsekakor žaljivega opisa se nam lahko vsili dokaj razločna misel, ali ne gre pri tem opisovanju le za nekakšen tipični italijanski manever, zmanjšati moč in aktivnost OF, češ saj je zrasla z objektivno pomočjo nesposobnega Graziolija in italijanske policije. Če bi ne poznali tako dobro Robottija, bi bil tak sum skorajda upravičen, tako pa je poročilo in njegovo ost iskati samo v Robottijevi želji, odvzeti Grazioliju čimprej in čim več oblasti, kar se mu je v kratkem tudi v precejšnji meri posrečilo. Seveda se je Robotti pri tem poročilu usodno zmotil, ko je mislil, da bi sam z večjimi pooblastili od začetka okupacije ustvaril v Sloveniji bistveno drugačen položaj. V to zmoto, ki je v tem poročilu močno poudarjena, je verjetno Robottija potegnila njegova zmaga nad Krimskim bataljonom, resnici na ljubo pa je treba reči, da je bila ta zmaga tudi njegova prva in poslednja v Sloveniji.

Robottijev kronist pravi dalje: »Preveč se nam je mudilo upostavljeni v tako nenormalnih časih civilno oblast in pozabili smo, da smo na Balkanu...« OF, ki jo definira kronist kot skupino vseh tistih, ki se prištevajo k protiitalijanskemu gibanju, je opisal takole: »Železničarji, delavci, bivši jugoslovanski oficirji, uradniki raznih mestnih uprav, profesionalisti vseh mogočih kategorij itd., sestavljajo, čeprav pripadajo tej ali oni politični smeri, celotno protiitalijansko gibanje. Kmetje se omejujejo na to, da dajejo upornikom hrano. OF izdaja svoje časopisje, njeni voditelji so v Ljubljani, v Ljubljani sta tudi CK KPS in Glavno poveljstvo, ki novači s pozivnicami, zbira orožje in živila ter skrbi za organizacijo odredov. Ranjence zdravijo v mestnih klinikah. Zdravniki, študenti medicine, bolničarji za časa akcij opravljajo svojo službo v partizanih, nato pa se vrnejo v mesto. Če se že noče

dati polnomočje vojaški oblasti, naj se vsaj postavijo na čelo Ljubljanske pokrajine sposobni ljudje.«

To je lepa in popolna slika moči OF, a tudi nemoči Italijanov. Italijani so pravzaprav vedeli vse, toda OF in partizanov niso mogli uničiti.

Rekli smo že, da se je del partizanov razbitega Krimskega bataljona vrnil v Ljubljano, kjer je čakal na odhod v partizane drugam. Med temi je bil tudi Ljubo Šercer, ki so ga zaradi izdaje prijeli, obsodili in ustrelili. Po kratkem bivanju v Ljubljani je večina bivšega Krimskega bataljona začela odhajati nad Kožljek pri Borovnici, kjer se je začel po ukazu Glavnega poveljstva v začetku 1942. znova formirati bataljon, katerega prve borce smo že srečali pri napadu na preserški most. Glavno poveljstvo se je torej dobro zavedalo pomembnosti nove partizanske formacije v tem predelu Notranjske in na strateško izredno važnem področju (južna železnica). Tako imamo v Ljubljanski pokrajini razen partizanov, ki so ostali in se po veliki katastrofi na Gorenjih Lazah umaknili na belokranjske obronke Kočevskega Roga, meseca decembra 2. štajerski bataljon, ki je v svojih akcijah težil na vzhodno področje bližnje in daljne okolice Ljubljane, in začetke novega Krimskega bataljona, ki se je začel formirati nad Kožljekom pri Borovnici. Glavno poveljstvo je v ta bataljon vključilo preostale borce prvotnega Krimskega bataljona in novince, ki so prihajali iz Ljubljane in okolice in z Notranjskega. Sredi januarja 1942 se je bataljonu, ki se je zadrževal v posebej za to narejenih barakah, pridružil tudi tisti del Samatorske čete, ki ni mogel na Primorsko. Tako je ta bataljon, ki je začel dobivati ime 3. partizanski ali Šercerjev bataljon, januarja 1942 kljub najhujši zimi narastel na 140 dobro oboroženih borcev in je bil razdeljen na 4 čete. Kot 2. štajerski bataljon je tudi ta živel dokaj razgibano vojaško, politično in organizacijsko življenje, kar lahko sklepamo po tem, da je izdajal lastno partizansko glasilo, ki je verjetno najstarejši partizanski list, kakor tudi po ohranjenih odredbah njegovega štaba. Hkrati pa se je bataljon po navodilih CK KPS, ki jih je prinesel s seboj komandant bataljona Zidanšek, pripravljal

na velikopotezno akcijo, osvoboditi na Notranjskem čim več ozemlja in na njem vzpostaviti ljudsko oblast. To obsežno osvobojeno ozemlje je res začelo nastajati na širokem področju Pokojišče—Rakitna—Sv. Vid—Sv. Trojica—Kožljek in se je potem, ko se je bataljon premaknil na to področje, še bolj razširilo.¹²⁷ Da na tem obširnem osvobojenem ozemlju ni prišlo do vstaje v pravem pomenu besede, je iskati vzroke v hudi zimi in v politično slabših pripravah za vstajo, kot so bile na Gorenjskem decembra 1941. In še nekaj je bilo. Na Gorenjskem se je vstaja v glavnem naslonila na delavstvo velikih industrijskih središč, medtem ko je imel Krimski bataljon na svojem področju v glavnem opraviti z omahujočo in zaostalo vaško revščino, ki je bila pod močnim klerikalnim vplivom.

Brž ko je okupator izvedel za novo nastali bataljon na tem področju, je sprva vdiral na to ozemlje s številnimi manjšimi patrolami, da bi natančno dognal moč in število partizanov, zaradi česa je prišlo do več spopadov, od katerih sta omembe vredna spopad 16. januarja na Kožljeku in 18. januarja pri Otavah. Italijani so ocenili nevarnost obstoja novega partizanskega bataljona in nastajajočega osvobojenega ozemlja v taki bližini južne železnice. Štab divizije grenadirjev je imel kmalu po spopadu na Kožljeku s pomočjo konfidentov v rokah poročilo, da gre za močnejšo partizansko skupino, ki se zadržuje na področju Krim—Šop—Sleme, zato je naredil načrt za veliko akcijo, ki naj bi očistila to ozemlje in ki se je po odobritvi štaba korpusa 2. februarja 1942 tudi začela.

Robotti je bil ves januar zelo delaven. Komandant karabinerjev njegovega korpusa mu je 7. januarja 1942 poročal o birokratskem postopanju visokega komisariata v borbi proti OF in partizanom ter mu sporočil, kako se uporniki ustaljujejo v gozdovih, se skrivajo v varnih zakloniščih, njihovi pomočniki in organizatorji pa nadaljujejo nemoteno svojo dejavnost in propagando. Robotti je že 15. januarja 1942 izdelal tako imenovani Načrt A, s katerim bi se izpopolnili njegovi »že začeti ukrepi«. Za izvedbo tega načrta je ustanovil posebno manevrsko skupino,

ki jo je podredil neposredno sebi. To manevrsko skupino so sestavljali poseben bataljon iz Logatca, posebna formacija artilerije XI. korpusa, poseben bataljon iz Planine in Vrhnike ter posebna kemična formacija (za požiganje). Manevrska skupina naj bi bila motorizirana, in to tako, da bi na Robottijevo povelje lahko takoj odšla in prišla v kateri koli del Ljubljanske pokrajine.¹²⁸ Kot smo že videli, se je Robottiju končno posrečila zmaga v borbi z Graziolijem in 20. januarja 1942 je začel veljati dekret, s katerim je Mussolini zmanjšal okupacijska pooblastila civilnim upravnikom v okupirani Jugoslaviji ter določil, da so odtlej dalje komandanti V., VI. in XI. korpusa lahko nemoteno skrbeli za varstvo javnega miru.

Razen Načrta A je izdelal Robotti po vsej verjetnosti že ob koncu januarja 1942 tudi Načrt Pomlad (Piano Primavera). Ta načrt je za nas pomemben, in to toliko, ker je v določeni meri celo podprl ali celo omogočil partizansko pomladansko ofenzivo in začetke vstaje v Ljubljanski pokrajini. Zato si ga oglejmo nekoliko natančneje. Načrt Primavera je imel uvod in dva dela. V uvodu je rečeno, da je načrt defenzivnega značaja in Robotti pravi, da je zelo verjetno, da bo moral XI. korpus brez okrepitev, torej le s silami, ki jih je imel: 1. braniti se proti bolj ali manj razširjenemu upornišskemu gibanju (OF); 2. voditi ofenzivne in defenzivne akcije proti oboroženim partizanskim enotam in 3. braniti se proti istočasnim akcijam OF in partizanov. Zato je potrebno, da se čim hitreje zberejo italijanske sile v večje garnizione v važnejših središčih, kjer bodo lahko v vsakem primeru obvladale svojo okolico. Dalje je potrebno, da se vsi ti garnizoni utrdijo, tako da bi lahko odbili in uničili vsak napad od zunaj kot tudi upor v središču samem in končno, da se razen tega ustanove mobilne skupine za akcije na področjih med garnizoni in za zavarovanje prometa na železnicah in važnejših poteh.

Zato je za izvajanje prve faze tega načrta potrebno: 1. razmisliti o možnosti zmanjšanja dosedanjih postojank in o odpravi tistih, ki nimajo posebnih nalog razen varstva železnic, cest in vojaških objektov; 2. povečati obrambno sposobnost garnizonov z

obrambnimi sredstvi, predvsem z žičnimi ovirami; 3. stražarska mesta pri vojaških objektih spremeniti v prave bunkerje z rezervno hrano za pet dni in s tremi borbenimi kompleti municije; 4. opustiti varstvo drugorazrednih železnic Vrhnika—Ljubljana in Trebnje—Mirnska dolina; 5. pripraviti skladišča hrane in municije v postojankah, ki bodo imele nalogo izpeljati drugo fazo načrta; 6. izdati točna navodila za hitro izpraznitev manjših garnizonov in njihovo združitve v večje; 7. izdati navodila, da bodo manjši garnizoni pri umiku uničili objekte in odnesli ves material in 8. pripraviti utrdbe in strelske jarke v krajih, ki so določeni za garnizije v drugi fazi.

Ta druga faza se bo začela, če se bo položaj poslabšal, ali pa samoiniciativno, če bo prišlo do nenadne vstaje, ki pa je obveščevalna služba še ne pričakuje. Bistvo in namen te faze je, da se zberejo vse razpoložljive čete korpusa v manj, a močnejših skupinah v krajih, ki so predvideni za obrambo. Načelno naj bodo v teh krajih tolikšne sile, da ne bodo manjše od dveh bataljonov, da se bodo lahko odločno uprle napadu v primeru, če bi bil garnizon začasno odrezan, in da bodo mogle sestaviti manevrske skupine za akcije v neokupiranih področjih in organizirati varstvo komunikacij.

V sklepnem navodilu načrt določa, kaj morajo storiti italijanske sile na Robottijev ukaz »izvršite Primavera«: 1. Sile korpusa morajo takoj oditi in se združiti v naslednjih krajih: Rakek, Logatec, Borovnica, Ljubljana, Grosuplje, Velike Lašče, Kočevje, Petrina, Trebnje, Novo mesto in Črnomelj. 2. Mobilne motorizirane manevrske skupine je treba organizirati iz garnizonov Rakek, Logatec, Borovnica, Ljubljana, Velike Lašče in Novo mesto. 3. Varstvo komunikacij naj se omeji samo na progo Rakek—Ljubljana—Zalog; Ljubljana—Grosuplje—Trebnje—Metlika; Grosuplje—Kočevje. Na teh progah je treba organizirati tudi stalno zaščito s pehoto in z akcijskim radijem vsake postojanke 5—6 km. Glavna naloga teh postojank je zaščita mostov, kdaj in kdaj naj patrolira po progi tudi blindirani vlak, vojaške transporte pa naj varujejo oklepni vlaki. Od cest je treba zaščititi cesto

Planina—Ljubljana—Novo mesto—Karlovac in cesto
Ljubljana—Kočevje—Delnice.¹²⁹

Načrt je bil torej defenzivnega značaja, vendar pa ga Robotti v celoti ni nikoli uresničil. Nikdar se na primer niso skrčili garnizoni na zgoraj določeno število. Toda kljub temu je prav ta načrt zlasti zaradi ukaza o samoiniciativnosti šel na Kočevskem začetkom vstaje v Ljubljanski pokrajini zelo na roke. Prav na Kočevskem, kjer so se začeli proti koncu aprila kazati prvi znaki splošne vstaje, je na manjše italijanske postojanke ta Robottijev načrt vplival tako, da so se začele »samoiniciativno« umikati in bežati v večje kraje z večjo posadko.

Vrnimo se zopet h Krimskemu bataljonu. Vemo že, da so začeli Italijani proti njemu večjo akcijo 2. februarja 1942. Glavni cilj te ofenzive je bil udarec na taborišče Krimskega oziroma Šercerjevega bataljona, za katero so prav dobro vedeli. Ofenzivo so pripravili iz dveh smeri: mobilna skupina 550 mož iz divizije grenadirjev (2. polk) je prodirala v smeri Preserje—Rakitna—Krimček, druga pa, 250 mož z 5. inž. bataljona, v smeri Borovnica—zahodni obronki Krimčka. Kot vemo, se je ta akcija začela 2. februarja in prva kolona je dosegla Rakitno 2. februarja popoldne, kjer je prenočila.

Medtem pa je Šercerjev bataljon prehitel Italijane in je v noči od 1. na 2. februar napadel železniško postajo Verd. Bataljon je pravzaprav nameraval izpeljati dokaj originalno akcijo: pri postaji Verd je hotel ustaviti tovorni vlak z bencinskimi cisternami in ga pognati, ker proga proti Borovnici zelo pade, nazaj proti Borovnici na viadukt, ki bi se zelo verjetno zrušil pod težo drvečega vlaka. Bataljon je odšel iz taborišča nad Kožljekom 1. februarja zvečer in prišel preko Padeža okrog polnoči do postaje Verd, kjer je ob progi v zasedi čakal na vlak, ki bi moral priti med 1. in 2. uro zjutraj. Medtem pa so ga odkrili, ker se je spopadel z italijansko patrolo, ki je šla po progi. Zato se je bataljon odločil in napadel postajo Verd, kjer je bilo 19 vojakov in dva oficirja, pri mostu blizu postaje pa bunker z 9 vojaki. Zavzel je postajo in bunker, ranil 6 vojakov in 3 ujel, razbil postajne

ezniške naprave in zaminiral progo, a ne dobro. opravljenem delu se je bataljon, ki je imel enega tvega, umaknil na Zavrh in Padež. Tu je borce govoril komandant Zidanšek, ki je dejal, da je bataljon v akciji dokazal, da je že prava vojska, ki morala sedaj začeti z osvobajanjem velikega ozemlja. Na Padežu se je bataljon tudi razdelil: 1. in 2. sta odšli proti Blokam, 3. četa je dobila nalogo, gati na področju Kožljek—Padež, 4. pa bi morala gati proti Cajnarjem.¹⁵⁰

Kako so odgovorili Italijani? Odgovorili so nerjeto hitro, kajti borba se je s postaje Verd dobro šala na Vrhniko in tako je bil Robotti takoj občen. Zato je sam ukazal, naj takoj odideta dve manevrski enoti, ena na postajo Verd, druga pa na Impetov most z nalogo, ki je tako značilna za Robottija: »Gnati upornike, prisiliti jih k borbi in jih čiti skupaj s tistimi, ki so jim na kakršen koli čin pomagali ali jim dajali zavetje!« Z izredno urstjo sta obe manevrski enoti prišli na svoja mesta. em enotam, tudi tistim, ki so bile že pripravljene za nivo in o katerih smo govorili zgoraj, je bil izdan slednji ukaz: Obe skupini, ki sta stali pri Verdu in Impetovem mostu, naj takoj zasledujeta partizane, upini pa, ki sta bili že pripravljene za ofenzivni nek, naj v dveh operativnih fazah blokirata cesto Krimček—Sabočevo (1 km južno od kote 933), v drugi i pa naj zasedeta črto Krimček—Šop—833—Sleme. ko se je nič hudega slutečemu Šercerjevemu batanu pripravljala zelo nevarna past: zaprta črta, ki a je onemogočala umik proti Bloški planoti, za bajonovo sledjo pa sta prodirali dve močni skupini lijanov. Poglejmo, kako so Italijani zasledovali bajon. Po njihovih poročilih se je Šercerjev bataljon Padežu razdelil, ena skupina je odšla na Zavrh, uga na Pristavo, tretja proti jugu, četrta pa je ala na Padežu. Italijani, ki so sledili bataljonu, so utraj 2. februarja prišli na križpotje pri Zavrhu, er so se razdelili. Ena skupina je prodirala proti kojišču, druga pa proti Zavrhu. Ko je ta skupina šla v bližino Zavrha, je opazila nekaj partizanov, so skušali zbežati. Ko so začeli Italijani streljati,

so odgovorili tudi partizani in eden od Italijanov je bil ranjen. Ko je skupina, ki je prodirala proti Pa-dežu, zaslišala streljanje, je poskušala partizanom, ki so bili na Zavrhu, zapreti umik, vendar se je 6 partizanom umik posrečil, ostali pa so se skušali skriti v eni od hiš na Zavrhu, ki pa so jo Italijani obkolili in zažgali. Ogenj je prisilil pet partizanov, da so prišli iz hiše (dva od teh sta bila ranjena) in se predali. Ko je hiša pogorela do tal, so našli v hiši še tri zoglenele partizane, vendar so po izjavah ujetih partizanov morali zgoreti še štirje partizani in ena žena. Na ukaz samega Robottija so bili štirje od ujetih partizanov ustreljeni takoj, petega pa so obdržali kot obveščevalca. (Pripominjam, da so torej Italijani ustrelili tudi dva ranjena partizana!) Na Zavrhu je bilo aretiranih tudi 25 civilistov, a so jih kasneje izpustili. Po italijanskih poročilih je bil torej na Zavrhu uspeh akcije naslednji: 14 ubitih partizanov, od teh 8 zanesljivo, 6 verjetno, dva pa ujeta in zadržana kot vodiča.

Skupina (podpolkovnik Carignani), ki je imela nalogo blokirati črto Krimček—Šop—883—Sleme, je začela šele 3. februarja prodirati v treh kolonah. Prva kolona je prodirala proti staremu taborišču bataljona po cesti Rakitna—Župeno. V bližini vasi Pikovnik je opazila v daljavi dva smučarja; tistega, ki je bil Italijanom bližji, so ujeli, drugi pa je, čeprav ranjen, zbežal. Taborišče, kamor so prišli Italijani kmalu popoldne, je bilo prazno, sredi taborišča je visela zastava, v podnožju droga pa je bila pritrjena mina. Ko je kolona zažgala taborišče, vse žage v bližini in nekaj hiš na Pikovniku, v Beču in na Pristavi, je odšla proti Borovnici. Druga kolona je prodirala proti Kožljeku. Blizu vasi je bila ujeta »oseba avstralske narodnosti« pri kateri so našli 36 jugoslovanskih nabojev. To je bil eden od dveh Avstralcev, ki sta zbežala iz ujetniškega taborišča na Štajerskem in dobila v Ljubljani zvezo ter odšla v partizane. Tega so Italijani takoj ustrelili, medtem, ko je drugi, Frenk, preživel narodnoosvobodilno vojno in dobil čin kapetana JA. (Danes je Frank Denver častni major JLA.) Na Kožljeku niso našli Italijani ničesar sumljivega, zato so po-

žgali samo nekaj hiš, za »katerih stanovalce so obstajale osnovane sumnje«. S Kožljeka je prišla kolona na Padež, ki je »doživel isto usodo«, in se je potem priključila prvi koloni. Tretja kolona je odšla iz Rakitne v Borovnico in se v Ohonici združila s prvima dvema. Rezultati za Italijane: dva ubita partizana in eden ujet, ki je postal italijanski vodnik.¹⁵¹

Ne mislim se spuščati v oceno partizanske akcije na Verd in iskati vzrokov kasnejših dogodkov, ki nikakor niso bili ugodni za partizane. Opozoriti pa je treba na zanimivo dejstvo, da so Italijani v tej ofenzivi požigali po vaseh samo »sumljive« hiše. Vprašanje je torej, od kod so vedeli, da so ene hiše sumljive, druge pa ne? Možno je seveda, da so jim to povedali njihovi vodniki ali ujeti partizani, vendar se mi zdi bolj verjetna domneva, da so imeli Italijani, ki so prihajali z Rakitne, s seboj že točen seznam teh sumljivih hiš. Na Rakitni je bil namreč župnik, ki je bil velik sodelavec Italijanov in je vsekakor dobro poznal svoje farane in okolico. To se z drugimi besedami pravi, da že prihajamo v razdobje, ko je postajala slovenska kontrarevolucija vedno aktivnejša tudi na deželi.

Po tem čiščenju so začeli Italijani s sistematično hajko, da bi popolnoma razbili ostanke partizanov na tem področju. Za to podrobnejšo hajko je določil komandant divizije grenadirjev naslednje sile: dve četi in 30 smučarjev iz 2. grenadirskega polka, eno četo in 20 smučarjev iz 4. bataljona črnih srajc in 100 smučarjev iz smučarskega tečaja XI. korpusa. Komandant teh akcij je bil polkovnik Silvestri. Iz italijanskih dokumentov ni popolnoma jasno razvidno, kje vse so se gibale iz teh enot sestavljene manjše kolone, ki so začele sistematično čiščenje 9. februarja in jih je bilo 10. februarja deset po številu. Dne 10. februarja niso opazile kolone številka 2, 4, 5, 6, 7 in 10 nič posebnega, številka 1 pa je na Padežu zažgala gostilno in aretirala 25 vaščanov, številka 3 je na Pristavi in Laščah aretirala 5 vaščanov, številka 8 pa je bila v bližini Topola napadena, a ni mogla zaradi burje in snega dohiteti napadalcev. Dne 11. februarja se je hajka nadaljevala in kolone so zopet aretirale

nekaj vaščanov, 12. februarja pa se je hajka nehala. Rezultat: 42 aretiranih vaščanov.

Robotti je vedel, da so bili partizani v teh akcijah sicer razbiti, ne pa uničeni, in da so se od tod umaknili na področje Velike Bloke—Sodražica—Lož. Zato je določil tudi za ta področja očiščevalne akcije, ki bi se morale po načrtu začeti 14. in 15. februarja, a so se zakasnile in se začele šele 20. februarja. V teh akcijah so sodelovale enote grenadirjev, četa rušilcev (požigalcev), enote 4. bataljona črnih srajc in smučarji armijskega korpusa. Te enote so zelo hitro prehajkale 20. in 21. februarja dokaj obsežno področje Velike Bloke—Lužarji—Mačkovec, uspeh pa je bil aretacija 14 civilov.

Robotti je bil s temi februarskimi akcijami zadovoljen in je zapisal: »Delno uničenje bande in popolno razbitje njenih ostankov sta nedvomno dvignila naš prestiž in dali dobro vedeti, da je doba prepričevanja odločno odstopila prostor neusmiljeni zatiralni akciji pripadnikov partizanske organizacije v Sloveniji.«¹³² Cilj teh italijanskih očiščevalnih akcij od 9. do 11. februarja je vsekakor bil, uničiti Šerčerjev bataljon. Medtem ko iz italijanskih poročil ni mogoče razbrati, ali je v teh dneh prišlo do večjih borb, pa so v spominih partizanov (Daki, Klanjšek, Vidmar i. dr.) zapisani ti dnevi kot zelo hudi in zlasti vsi poudarjajo borbo 11. februarja na področju Otave—Pikovnik—Hribarjevo. Že 7. februarja je padel po zelo nesrečnem naključju komandant bataljona Židanšek.

V tej ofenzivi se je Šerčerjev bataljon razdelil na dva polbataljona.¹³³ 1 in 2. četa sta odšli preko bloške planote nad Ložko dolino (Poljane), kjer sta ostali okrog mesec dni, 3. in 4. četa pa sta odšli na Mokre v Leničevo lovsko kočo blizu Krvavih peči.

Kako je bilo v tem času v Zasavju? Rekli smo, da se je 1. štajerski bataljon po brežiškem pohodu razformiral in njegove skupine so odšle na prezimovanje. Ena od teh, revirska skupina, ki je prezimovala v Čečah nad Trbovljami, je bila še najbolj aktivna in je 26. decembra 1941 napadla čuvaje strojnih objektov TPD v Hrastniku, kjer je ubila tri čuvaje in povzročila podjetju škode za 6000 mark. Po izdaji

so Nemci to skupino, ki se je zadrževala v gospodarskem posloplju kmeta Jagra, napadli 5. januarja 1942. Sprva so jo napadli samo žandarji iz Trbovelj, ker pa se je teh 10 partizanov odlično branilo, so jih žandarji samo obkolili. Ko sta prišla na pomoč še gestapo in varnostna policija, se je vnela prava bitka. Partizani, ki so se v gospodarskem posloplju utrdili, so se dolgo časa branili in v borbi je bil ranjen policijski podoficir. Trije partizani, ki so bili na straži, so se srečno umaknili, med borbo se je iz obkoljenega posloplja poskušal prebiti še en partizan, a je padel. »Ker se do banditov ni moglo priti brez težkih izgub«, pravi nemško poročilo, so Nemci posloplje zažgali in v njem je zgorelo 6 partizanov. Dne 9. januarja je bilo ponovno javljeno žandarjem v Trbovljah, da se zadržujejo štirje partizani pri kmetu Prašnikarju na Sv. Planini. Nemci so partizane takoj napadli in ko so se ti skušali prebiti iz obkoljene hiše, so trije padli. Tako je v Zasavju po teh dveh krvavih dogodkih zavladalo relativno zatišje.¹³⁴

Na prelomu 1941/42 so na Gorenjskem po dražgoški borbi partizanske akcije za nekaj časa prenehale, na Notranjskem pa je prišlo do delitve Šercerjevega bataljona, medtem ko je 2. štajerski bataljon odhajal le na manjše akcije. Če bi vse te okupatorjeve akcije v Sloveniji v tem času hoteli spraviti v sklad s 1. nemško ofenzivo na osvobojeno ozemlje v zahodni Srbiji, moramo reči, da se je okupatorju tudi v Sloveniji posrečilo za trenutek paralizirati partizanske akcije, kolikor te niso nujno morale vsaj za nekaj časa prenehati tudi zaradi izredno ostrih vremenskih prilik.

Ko je februarja 1942 komandant karabinjerjev poročal o položaju v Sloveniji, je moral najprej ugotoviti, da se je politična situacija v Sloveniji znatno poslabšala in da se bo še poslabšala.¹³⁵ Počasi se je namreč le bližala pomlad.

Italijanska vojska prevzame skrb za »red in varnost« v Ljubljanski pokrajini

Robotti je 20. februarja postal samostojnejši go-spodar v Sloveniji. Kaj je prihajalo s prenosom vse vojaške oblasti na tega generala in njegovo kraljevsko vojsko, lahko delno že sodimo po takojšnjem streljanju med ofenzivo ujetih in celo ranjenih partizanov na Notranjskem. Toda tudi »močna roka« tega generala ni mogla zlomiti borbene in revolucionarne enotnosti slovenskega naroda. Prav sredi januarja je Kidrič napisal svoj znameniti članek, v katerem je ugotavljal, da je OF slovenskega naroda že dosegla stopnjo države v državi. Zakaj? OF je imela svojo vojsko, svoje pravosodje, svojo obveščevalno in varnostno službo in pobirala je davek. Slovenski narod je izpolnjeval navodila in odloke OF, sabotiral pa je odredbe fašističnih okupatorjev.¹³⁶

Spričo novega Robottijevega položaja v Sloveniji se je zganila tudi Graziolijeva »milejša« taktika: 24. januarja 1942. so bile vpeljane osebne izkaznice za moške osebe od 15. do 50. leta, 6. februarja je Grazioli izdal odredbo, s katero je bila za čas od 7. do 16. februarja 1942 uvedna v vsej pokrajini policijska ura že od 17,30 do 6,30, in odredbo, po kateri so morale imeti od 20. februarja dalje vse osebe od 14. leta starosti dalje za prihod ali izhod iz občine Ljubljane potno dovolilnico, ki jo je izdajala italijanska kvestura, 8. februarja je prepovedal »zasebno smučanje«, 23. februarja pa od 15. ure dalje vsak odhod in prihod v Ljubljano.¹³⁷

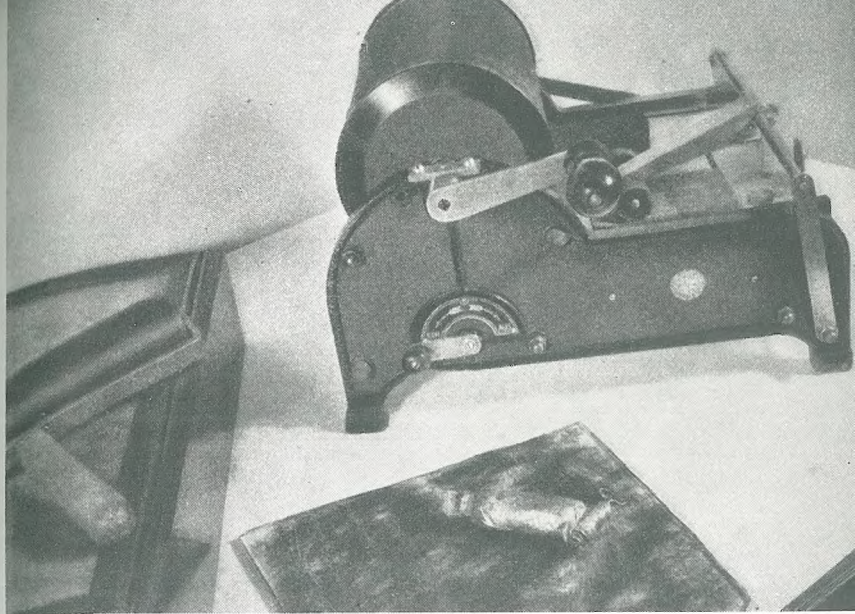
Kaj je nagnilo Graziolija k izdaji vseh teh izrednih ukrepov? Gotovo je, da je moral iti z »roko v roki« z ostrejšim Robottijevim kurzom, k temu pa ga je prisilila izredna aktivnost OF, ki se je v Ljubljanski pokrajini, zlasti pa v Ljubljani, prav v tem času kazala v vseh mogočih oblikah, od emisij ROF do sijajnih vosovskih akcij in akcij NZ sredi Ljubljane, in to pri belem dnevu, od dramatične likvidacije izdajalca in velikega ljudskega škodljivca Avgusta Prarotnika do sijajne akcije NZ 5. februarja 1942. na postajo italijanske finančne kontrole na Bregu v

Ljubljani, iz katere je bilo odnešenih 45 pušk, 2170 nabojev in dva revolverja.¹⁵⁸ Nič čudnega, če so se začele spričo takih akcij Italijanom ježiti lasje in če so karabinjerji pisali, da bi bilo treba uvesti še strožje ukrepe: »Edino uspešno sredstvo bi bilo, kot smo to že predvidevali, da bi internirali v Italijo vse moške, posebno izobražence, kajti dokler bodo ti v Ljubljani, bo še vedno gorel plamen iredentizma.« Graziolijeva odredba 23. februarja je šla vzporedno s posebno očiščevalno akcijo italijanske vojske, ki jo je Robotti na kratko imenoval »razorožitev slovenskega naroda« in s katero je začel že 23. februarja najprej v Ljubljani in nato po vsej pokrajini. V Ljubljani je Robotti izvedbo te akcije poveril diviziji grenadirjev. Ti, po postavi sicer visoki, a zelo slabi vojaki, so preiskali s pomočjo karabinjerjev sleherno ljubljansko stavbo (tudi cerkve in samostane, spotoma so tudi kradli) in odganjali vse odrasle moške na dvorišče ene od ljubljanskih vojašnic, kjer so s pomočjo v italijanske uniforme preoblečenih slovenskih izdajalcev odbirali »sumljive« in jih določali za internacijo. Oglejmo si nekoliko italijanska poročila o tem načinu vojskovanja proti Ljubljani. Iz poročila divizije grenadirjev 23. februarja je razvidno, da je bil oče in mojster te akcije Robotti sam. Da bi akcija popolnoma uspela, je obdala divizija Ljubljano z »neprehodnim obročem vojakov in žičnih ovir« in je 24. februarja začela z 2. in 3. bataljonom preiskovati posamezne mestne predele. Predel, ki je bil določen za »razorožitev«, so vojaki zaprli in blokirali že zgodaj zjutraj. »Vse, ki bodo aretirani (!) iz posebnih vzrokov, in material, ki bi bil na kakršen koli način zapljenjen, je treba odpeljati z močno stražo pod vodstvom komandanta 1. grenadirskega bataljona v kasarno Viktorja Emanuela in tam izročiti kraljevim karabinjerjem... Identificiranje in nato izpuščanje ali aretacija, vse to bo potrebno po doseženem ustnem sporazumu (s pomočjo izdajalcev)... Pregledati je treba vse stavbe, pa naj služijo kakršnemu koli namenu.«¹⁵⁹

Kot že rečeno so se te akcije nadaljevale tudi po deželi. Kljub dobrim pripravam pa ta »razorožitev«

Ljubljane, ki je trajala vse do 26. februarja, Robot-tiju ni prinesla zaželenih uspehov in če jo raztegnemo tja do 23. marca, vidimo, da je bilo aretiranih in poslanih v internacijo ob tej priliki 878 ljudi, v tem številu pa ni obseženih 1103 bivših jugoslovanskih oficirjev in podoficirjev, ki so bili pobrani po vsej pokrajini dne 19. marca 1942 in internirani. V podobni akciji je bilo nekoliko kasneje, od 27. junija do 1. julija 1942, aretiranih v Ljubljani 2858 oseb in odpeljanih v internacijo.

Da bomo lažje razumeli »pravno osnovo« takega in drugačnega okupacijskega postopanja italijanske vojske v Jugoslaviji, si na kratko oglejmo obširen dokument komandanta 2. armade generala Roatte, tako imenovano okrožnico 3C (Circolare 3C). V uvodu, ki je veljal predvsem za višje poveljnike, je naštetih deset pravil, ki so jih morali imeti »vedno na umu«, in to: 1. Vedeti je treba, da je 2. armada v resnični vojni (»Armada se ne bori proti lokalnim in izoliranim bandam, temveč proti nasprotniku, ki hoče ustvariti enotno fronto namesto tiste, ki jo je ta armada aprila 1941 tako slavno premagala. Vojna, ki je tukaj, je enaka vojni v Rusiji, Libiji in na Daljnem vzhodu. Zato ta vojna zahteva odpravo vseh tistih negativnih lastnosti, ki so izražene v pridevku — dober Italijan«). 2. Obveščevalna služba mora biti posebno aktivna in razširjena. 3. Skrivnosti se morajo držati za vsako ceno. (»Mladi oficirji se navezujejo na ženske in jim izklepetajo vse, kar vedo in tudi tisto, česar ne vedo.«) 4. Velike in male posadke morajo biti organizirane za obrambo. 5. Moč upornikov se največkrat precenjuje. (»Vsak komandant naj se pošteno vpraša: kaj bi naredil, če bi sam bil, namesto na čelu svoje edinice, vodja upornikov, ki jih ima pred seboj. In pošten odgovor bi nas poučil, da velik procent moči in učinkovitosti upornikov ustvarjamo v svoji domišljiji.«) 6. Na sovražnikove napade je treba odgovoriti takoj, in to v kar mogoče odločni in krepki obliki. (»Postopanje s partizani ne sme biti obseženo v pravilu zob za zob, temveč glava za zob!«) 7. Operacije proti partizanom so resnične in prave vojaške operacije, zato morajo biti organizirane in

Ciklostilni stroj ene izmed ilegalnih ljubljanskih tehnik
(foto J. Kološa)

Predmeti za skrivanje in prenašanje ilegalne literature
(foto J. Kološa)

Prehodni blok na Viču

Prehodni blok v Tomačevem

vodene. 8. Taktično iznenadenje je nedopustno. 9. Treba se je boriti do kraja in silovito. (»Zato naj se preneha z legendo o človečanskem postopanju upornikov proti nekaterim vrstam ujetnikov.«) 10. Položaj in prestiž Italije v novih pokrajinah in na okupiranem ozemlju zahteva od cele armade železno disciplino in primerno vedenje v vsakem primeru.

V začetku drugega poglavja govori okrožnica o varnostnih merah proti prebivalstvu, od katerih omenja tri: internacijo družin, katere člani so odšli v partizane, talce, odbrane izmed sumljivih oseb, ki naj s svojim življenjem plačajo napade na vojaške osebe, če v tem času ne izsledijo pravih napadalcev, in končno soodgovornost stanovalcev hiš, ki so blizu krajev, kjer so bile izvršene sabotáže. Če ne najdejo pravih krivcev, naj v 48 urah stanovalce bližnjih hiš internirajo, njihovo živino zaplenijo, hiše pa požgo. V 9. poglavju, kjer je govora o obnašanju vojske v primeru nevarnosti, je tale zanimiva določba: »Če kateri koli vojak zakliče v nevarnosti: 2. armada, na pomoč!, mu mora priteči na pomoč vsak pripadnik armade, ki ga je slišal, in mu pomagati za vsako ceno.«

V dodatku okrožnice je poglavje o postopku s civilnim prebivalstvom, ki naj bi bil takle:

I. Če gre za posameznike: a) Za časa operacij je treba imeti za upornike vse za borbo sposobne moške, čeprav niso bili zaloteni z orožjem v rokah, in to: če so prijeti v neposredni bližini partizanov v takih okoliščinah, da je očitno, da so z orožjem sodelovali v borbi; če niso ujeti v neposredni bližini partizanov, temveč na področju, na katerem je bila ali je še borba in so oblečeni v vojaško obleko ali samo v njene dele ter nosijo znake pripadnosti partizanom itd. Ranjene moške (pa bodo ozdraveli) in za borbo sposobne moške, mlajše od 18 let, ter ženske, ujete v zgoraj navedenih okoliščinah, je treba predati pristojnim vojaškim sodiščem.

b) Za borbo sposobne moške in ženske katere koli starosti, ki niso zapopadeni v gornji kategoriji, a so bili prijeti na ozemlju, na katerem je bila ali je

borba, a niso domačini, je treba predati vojnim sodiščem ali pa internirati.

c) Za časa operacij je možno izseliti ali internirati civiliste posamič, cele družine ali cele vasi.

II. Stavbe: a) Uničiti je treba stavbe, iz katerih so padli strelji na italijanske čete, v katerih je bilo odkrito skladišče municije, orožja in eksploziva, in stanovanja, za katera je za gotovo znano, da so last voditeljev vstaje.

b) Cele vasi je treba uničiti samo takrat, če se je borilo vse prebivalstvo ali njihov večji del v vasi sami proti našim silam, in to v času operacij. Uničenje vasi s požiganjem, razstreljevanjem, z letali ali s topništvom za kazen, ker se je vse prebivalstvo ali en del boril proti italijanskim silam izven vasi, je treba opraviti le izjemoma in v primeru, da je vzrok za to vrsto kazni očitni. O tej kazni odločajo komandanti korpusov in to pojasnijo z letaki, vrženimi iz letal. V nobenem primeru se ne sme uničiti cerkva, šol, bolnišnic in drugih javnih zgradb. Odredbe pod a) je treba izvršiti v vsaki, tudi manjši operaciji, medtem ko odredbe pod b) le med večjimi operacijami z več bataljoni.

III. Imovina. a) Po ukazu odgovornih komandantov je moč konfiscirati hrano, živino itd. iz hiš in vasi, ki so omenjene zgoraj.

b) Konfiscirati je treba v hišah in vaseh, kjer je očitno, da so se prebivalci definitivno izselili, ali pa so zelo daleč, ali pa ne glede na to, če je očitno, da bi mogla priti hrana v roke upornikov.

c) Konfiscirano blago je treba predati intendanci, razen tistega, ki je neobhodno potrebno za hrano enotam, ki operirajo v tistih predelih.

č) Ropanje po hišah, tudi po tistih, ki bodo uničene, je prepovedano in bo — če bo potrebno — kaznovano z drakonskimi kaznimi.

O postopku z uporniki, ujetimi z orožjem v rokah, in po analogiji s postopkom s civilnim prebivalstvom, bo natančneje določeno z ustno danimi odredbami.¹⁴⁰

Prav to zadnje določilo je najbolj zanimivo, kajti general Roatta ni mogel dati pisanega navodila o postopku z ujetimi partizani. Ni sicer težko uganiti,

kakšna so bila ta navodila; o njih bomo govorili, kako so jih izvajali, ko bomo govorili o veliki italijanski ofenzivi v Sloveniji.

Vsa okrožnica 3C je torej prava »magna charta libertatum«, katere so se italijanski komandanti zvesto držali v vsej Jugoslaviji.

Spričo italijanskega terorja, ki je v Ljubljanski pokrajini že začel kazati vse tiste oblike, ki so se kasneje samo še dopolnjevale, je IOOF 28. februarja 1942 podal obširno izjavo, v kateri je med drugim na vprašanje, kaj so Italijani dosegli s tem svojim terorjem, rečeno: Prvi uspeh rimskih »energičnejših ukrepov« je, da se je vsak pošten Slovenec ponovno prepričal, da je italijanski okupator prav tako njegov smrtni sovražnik kot nemški in madžarski. Drugi uspeh je, da Slovenci občutijo izredno določno, da je najnovejši italijanski fašistični teror besno drgetanje na smrt ranjene zveri, ki jo je treba neusmiljeno tolči, dokler se je ne dotolče do kraja. Tretji uspeh je, da Slovenci čutijo, da jim je odpor prešel v meso in kri, da so postali borben in vase zaupajoč narod, ki mu ne more nihče več nagnati strah v kosti. Četrty uspeh je posmeh, ki ga je od vseh strani deležna italijanska vojska, in končno, Italijani so mislili, da bodo zlomili Ljubljano, a so jo samo okrepili. Ob vsem tem italijanskem terorju se je razgalila tudi slovenska kontrarevolucija. IOOF poziva slovenski narod k disciplini, ki mora postati jeklena. Z resnično ljudsko iznajdljivostjo je treba premagati vsako novo zapreko, ki jo postavljajo okupatorji osvobodilni akciji, in masovno je treba razviti obveščevalno službo.¹⁴¹

Začetki narodnoosvobodilne vojne v Slovenskem Primorju

Da CK KPS ni pozabil usode Slovencev na Primorskem in v Trstu, je razvidno že iz prvih dokumentov narodnoosvobodilne vojne in tudi iz starejših. Prav začetki narodnoosvobodilne vojne na Primorskem dokazujejo, kako je bila potrebna ta najtesnejša povezava Primorskega s KPS in kako bi bila recimo samo še tako razvita nacionalna zavest za začetek narodnoosvobodilne vojne in ljudske revolu-

cije na Primorskem več kot premalo. Nacionalna zavest je bila na Primorskem prav od začetka narodnega prebujanja najmočnejša, in to zaradi neposrednega ogrožanja močnega in vedno nasilnejšega italijanskega imperializma. Ta velika narodna zavest je na Primorskem ostala v vseh slojih tudi pod 22 letno italijansko okupacijo in se je očiščena oportunističnih malomeščanskih elementov, zlasti pa nekdanjih politikov, celo okrepila. Tako je bila prav ta očiščena nacionalna zavest, brž ko je začela KPS dvigati narodnoosvobodilno vojno na Primorskem, tudi eden od njenih najvažnejših zaveznikov. Pa ne samo to. Prav tej močni in očiščeni nacionalni zavesti, ki je tipična za vsako močnejšo diasporo, če je pod hudim pritiskom vladajoče tuje buržoazije, se ima Primorsko tudi zahvaliti, da se v vsem štiriletnem razdobju narodnoosvobodilne vojne na Primorskem ni mogla ukoreniniti domača kontrarevolucija in je bila vsa, kolikor je je že bilo, importirana od drugod. Res pa je, da je bila zaradi tega revolucionarna diferenciacija podvržena daljšemu procesu.

Tej močni nacionalni zavesti pa je, kot že rečeno, na Primorskem manjkal osnovni subjektivni revolucionarni faktor, avantgarda delovnega ljudstva — Komunistična partija. Res je, v Gorici in v okolici ter v Trstu so obstajale organizacije KP Italije, v katerih so bili včlanjeni tudi slovenski komunisti, a gledanje KPI na Trst in Slovensko Primorje je bilo do kraja šovinistično, zato je bila tudi objektivna podpora fašizmu. Tudi organizacijska struktura KPI je imela velike pomanjkljivosti. Namesto monolitnih osnovnih partijskih organizacij, vezanih na teren ali ustanovo, je v njej prevladoval raztegljivi in nezanesljivi organizacijski princip »a catena«, ki je onemogočal sleherno samostojno in za pravo revolucionarno partijo tako značilno terensko delo, avtonomnost in samoiniciativnost. KPI je bila in tudi ostala kljub različnim izjavam ves čas le bolj pri besedah; ves čas je upoštevala rapalsko pogodbo itd. Praktične posledice tega gledanja so bile, da je KPI ves čas — z malimi izjemami zlasti proti koncu narodnoosvobodilne vojne — smatrala s Slovenci in Hrvati pose-

ljeno Primorsko, Istro in Trst za sestavni del italijanskega imperija.

Če je hotela KPS prenesti začetke narodnoosvobodilne vojne tudi na slovensko ozemlje onstran rapske meje, je morala nujno poslati v te kraje tudi svoj lastni partijski kader in razen tega še ves čas premagovati velikanske ovire, ki so nastajale zaradi izredne omahljivosti odgovornih italijanskih partijskih funkcionarjev. Ti so bili enkrat za to, da je Slovensko Primorje slovensko, drugič pa so to zopet zaničkavali. Med začetne težave na Primorskem je treba vsekakor šteti tudi dejstvo, da je bila za orožje sposobna generacija mobilizirana v italijanski vojski, da ni bilo orožja in municije, kot tudi to, da so bili Italijani, brž ko so začutili prve začetke narodnoosvobodilne vojne na Primorskem, še bolj občutljivi kot v Ljubljanski pokrajini.

Da CK KPS pri pošiljanju svojega kadra na Primorsko ni posegal v »interesne sfere« KPI, je razvidno iz obširnega proglasa CK KPS iz novembra 1941, v katerem je za zgodovino narodnoosvobodilne vojne na Primorskem več zelo važnih ugotovitev. V drugi točki proglasa je rečeno, da je bila pod vodstvom sekretarja Kominterne Dimitrova, aprila 1934 v Moskvi konferenca delegatov KP Jugoslavije, Avstrije in Italije in da se je konferenca enodušno in brez pridržka izrekla za osvoboditev in združitvev vseh Slovencev. »Komunisti Slovenije se potemtakem niso odrekli življenjskim potrebam svojega naroda, pač pa so komunisti Italije in Avstrije... obsodili imperIALIZEM svojih vladajočih razredov in se brez pridržka izrekli za pravice zatiranih Slovencev, da se s svojim narodnim in gospodarskim prostorom odcepijo od Italije in Avstrije.«¹⁴²

Oglejmo si troje točk moskovske izjave treh komunističnih partij o rešitvi slovenskega vprašanja: 1. Vse tri stranke se brez pridržka izrekajo za pravico samoodločbe slovenskega naroda do odcepitve od imperialističnih držav Jugoslavije, Italije in Avstrije, ki sedaj zatirajo slovenski narod. 2. Ker je bil slovenski narod zatiran in razkosan že pred prvo in drugo svetovno vojno, »se KSJ, KSI in KSA zdi po-

trebno njihovo glavno geslo samoodločitve s pravico do odcepitve... nadopolniti in določiti z geslom boja za združitev slovenskega naroda.« 3. Ta boj bodo KP vseh treh držav podpirale. Obe točki torej vsebujeta marksistično načelo o pravici odcepitve slovenskega naroda od vseh treh imperialističnih držav kakor tudi internacionalistično pomoč slovenskemu narodu v njegovem boju za združitev vseh Slovencev in za »vzpostavitev slovenske delavske in kmečke oblasti.«¹⁴³

Ti sklepi moskovske izjave aprila 1934 so bili seveda le teoretični, na začetku narodnoosvobodilne vojne pa so začeli dobivati polno in realno vsebino. Samo šovinizem tako voditeljev KPI kot KPA je bil vzrok, da so šli 1941. preko obveznih sklepov iz 1934. in da je prav ta šovinizem postal resna ovira pri prvih in nadaljnjih revolucionarnih začetkih združevanja slovenskega naroda in njegove borbe za ljudsko oblast tako na Primorskem kot na Koroškem. To se da prav lahko dokazati. V pismu Titu pravi Kardelj 29. marca 1942 med drugim tole: »Z Mak. (tu je mišljen Umberto Massola - Quinto) so se (naši) razgovarjali o Primorju in Trstu, a se je začel buniti...« V istem pismu je pisal Kardelj tudi to, da so Avstrijci (komunisti) na Koroškem slabi.¹⁴⁴

V 3. točki pravi že omenjeni proglas CK KPS dobesedno tole: »Kmalu po zlomu Jugoslavije in še pred napadom fašistične Nemčije na Sovjetsko zvezo se je kompetenca Komunistične partije Slovenije kot sestavnega dela Komunistične partije Jugoslavije razširila na primorsko in koroško ozemlje.« To je bilo jasno povedano, a Italijani tega niso hoteli razumeti. Da je bila ta trditev CK KPS pravilna, bi mogli navesti več dokazov. To se zelo dobro vidi iz pisma CK KPJ, ki ga je pisal 1. januarja 1942 CK KPS, v katerem je rečeno: »Posvetite vso pozornost izgraditvi partijske organizacije na tem sektorju (na Primorskem), ker bo to vaše delo tudi v marsičem koristilo KP Italije, kar je izrednega pomena za bodoči razvoj dogodkov na tem področju.«¹⁴⁵ Zelo lepo to dokazuje tudi Dedova (Dimitrov) brzozavka 23. avgusta 1942 CK KPJ, v kateri je rečeno v originalni razvezavi šifre tole: »Sozdat grupi KPS v starih rajonah gdje živut

Slovenci i Horvati — Istrija, Trijest i drugije. Razvivat tam partizanskoje dviženie ne tolko pravilno, no i neophodimo...«

Ko je torej CK KPS začel narodnoosvobodilno vojno, iz te borbe ni izdvajal ne Primorske in ne Koroške, in rekli smo že, kako je bila prav Združena Slovenija v prvih programih OF nadvse močno podarjena. CK KPS je že julija 1941 poslal na Primorsko prva dva partijska in frontna aktivista, kar je razvidno iz Kardeljevega pisma Titu 2. avgusta 1941, kjer je rečeno: »V Primorje smo poslali dva človeka... z nalogo, da formirata začasni PK. Ljudje od tam so se nam že oglasili in kaže, da ne bo posebnih težav. Italijan privolil (oziroma sem zahteval), da jih povežemo z našo firmo.«¹⁴⁶ Za tema aktivistoma so odšli na Primorsko še drugi, ki so začeli z delom v Trstu, Gorici in okolici, v Brdih, na Krasu, Tolminskem, v Vipavski dolini itd. Kot je bilo ugotovljeno na partijskem sestanku v Škrbini novembra 1941, je bilo organizacijsko delo najuspešnejše na Krasu, kjer so že začeli nastajati prvi terenski odbori OF. Razen teh odborov je bila na Krasu organizirana že tudi mladinska sabotažna grupa, ki je zbirala orožje in opravljala manjše sabotažne in diverzantske akcije.

Led je bil torej prebit in OF se je začela prijemat tudi na Primorskem. Razen teh začetkov, ki so v neposrednih zvezah s CK KPS, so se komunisti iz okolice Ilirske Bistrice že avgusta 1941 povezali tudi s partijsko organizacijo na Reki. Prav tako so se kasnejši partizani povezali tudi s hrvaško partizansko četo iz Kastava.¹⁴⁷

Poleg pošiljanja aktivističnega kadra se je CK KPS odločil tudi za pošiljanje prvih partizanskih enot na Primorsko, okrog katerih naj bi se začeli nabirati domači partizani in bi tako nastale partizanske čete na Primorskem. Prvih sedem Primorcev-partizanov, ki so živeli v bivši Jugoslaviji, je bilo že septembra 1941 vključenih kot posebna primorska skupina v Mokrško četo, od koder so potem odšli jeseni, morda v začetku oktobra ali pa že nekoliko prej, na Primorsko. O odhodu te četice je ohranjen zanimiv opis, kjer je med drugim rečeno, da je ta skupina

odšla z Mokreca 2. oktobra in prišla preko Blok, Loške doline in Javornika 8. oktobra na Pivko. Ta četica, ki se je začela polagoma imenovati Pivška četa, se je za nekaj časa ustavila nad Staro Sušico, od tod pa je odšla čez Vremščico na Vrhe in do Branice, kjer si je uredila taborišče in je 28. oktobra šla tudi v prvo pomembnejšo akcijo, ko je iztirila nemški vojaški vlak.¹⁴⁸ Na Primorsko bi morali zelo zgodaj oditi še dve četi, del Samatorske čete, ki je prišla po akciji na preserški most že v bližino Črnega vrha, a se je morala vrniti in se je potem pridružila Šercerjevemu bataljonu. Prav tako se je morala vrniti tudi Smelijeve četa, ki je prišla že v bližino Ilirske Bistrice.¹⁴⁹

Rečeno je že bilo, da so bili Italijani izredno pozorni na vsako partizansko akcijo na Primorskem. Naravno, saj so imeli to ozemlje za svoje. Zato širjenje OF na Primorskem Italijanom ni ostalo dolgo časa skrito in prvi italijanski odgovor na to so bile številne aretacije, katerih zaključek je bil velik proces proti Slovincem pred posebnim sodiščem v Trstu od 2. do 14. decembra 1941. Na zatožni klopi je bilo 60 Slovencev — komunistov, antifašistov in zavednih Slovencev. Obtožencev je bilo še več, a jih fašistična pravica ni mogla doseči. V zvezi s tržaškim procesom je bilo aretiranih 300 ljudi iz vseh stanov in poklicev iz vsega Primorskega. Obtožnica je bila naperjena v prvi vrsti proti komunistom, teroristom in intelektualcem. Komuniste je obtožnica dolžila stikov s komunističnimi središči onkraj meje, tiskanja in razširjanja ilegalne komunistične propagande in pripravljanja oboroženega odpora med slovensko manjšino in italijanskimi delavci v Trstu z namenom, strmoglaviti fašistični režim. Ostalima dvema skupinama je obtožnica očitala najrazličnejše zločine, od slovenskega kulturnega delovanja do špijonaže v korist Jugoslavije in priprave atentata na Mussolinija. O poteku procesa je javnost ves čas obveščala z letaki organizacija KPS v Trstu, ki je imela v tem času že svojo ilegalno tehniko. Na procesu je bilo obsojenih na smrt devet, štirje od teh so bili pomiloščeni, pet (organizatorja KPS in OF v Trstu Pina Tomažiča, peka Bobeka, delavca Ivančiča, kmeta Kosa in Vадnala) pa so nasled-

njega dne usmrtili.¹⁵⁰ Če je bilo bistvo tega procesa v tem, da bi Italijani zastrašili primorsko ljudstvo, potem proces ni dosegel svojega namena. Iskra upora, ki jo je tudi na Primorskem zažgala KPS, se je sicer polagoma, a vztrajno širila in preraščala v vsenarodni odpor, ki je zajel Primorsko natanko eno leto potem, ko je zajel plamen vseslovenskega upora Ljubljansko pokrajino.

Kljub temu, da je bila na Primorskem na prelomu 1941/42 samo Pivška četa, in še ta številčno majhna, je njeno aktivnost mogoče prav dobro ugotoviti iz italijanskih poročil, ki so skrbno spremljala dejavnost te enote. Pivška četa je izvedla več akcij, od katerih je treba omeniti zlasti napad na italijansko stražo ob železnici blizu Štanjela 3. februarja 1942, kjer je zaplenila puškomitraljez, in spopad 9. februarja s karabinjerji in z italijansko vojsko pri Grižah pri Sežani, ki je trajal 20 minut.¹⁵¹ Kakšno pozornost so Italijani posvetili tem akcijam, je razvidno iz poročila komandanta videmskega obrambnega področja, ki je 19. februarja poročal o partizanski akciji 3. februarja in o ukrepih, ki so se jih lotili na ukaz samega generalnega štaba. General Bergonzi pravi, da so takoj po akciji pričeli obširno preiskavo, ki je dognala obstoj partizanske skupine okoli 20 ljudi, oboroženih z mitraljezom, s puškami in z ročnimi granatami; sestavljajo jo verjetno »dezertjerji in osebe, ki se upirajo naboru in operirajo v tesni zvezi z vodilnimi osebami onstran meje«. Tudi o borbah 9. februarja je poročal in zapisal, da je po akciji 3. februarja začel na ukaz generalnega štaba s hajko, ki jo je vodil osebno na ozemlju od Nanosa, Štijaka, Senožec in Šturij do Dutovelj in Štanjela. Uspeh pa je bil samo aretacija številnih pomagačev in sumljivih elementov. Dalje je poročal, da je, brž ko so ugotovili obstoj partizanske enote, okrepil straže na vsem obmejnem področju in preskrbel, da bo prišlo še pet protipadalskih skupin. Po končani hajki je formiral močnejše izvidniške manevrske skupine, povezane z radiom. Tako je prišlo v Goriško pokrajino pet takih skupin in prav toliko v Tržaško. Že 15. marca 1942 pa se je formiral poseben štab teh skupin v Vipavi. Aretirance je po hajki

zasliševal v Trstu generalni inšpektor italijanske policije general Polito, ki je nalašč zato prišel iz Rima. Tudi poveljstvo karabinjerjev 2. italijanske armade je 25. februarja poročalo, da so se v Julijski krajini pojavili partizani, ki so v zvezi s partizani v Sloveniji, in da se je začela v sodelovanju s policijo »energična vojaška akcija, ki naj bi jih uničila«. ¹⁵²

Italijani torej teh prvih pojavov OF in njenih akcij na Primorskem niso podcenjevali. Če pogledamo še začetno stanje na Primorskem, kot je nanj gledal in o njem poročal Kardelj 29. marca 1942 Titu, vidimo, da je število komunistov na Primorskem narastlo za okrog 40, da so bili tja poslani še novi kadri, da je bilo okrog 50 odborov OF in da so bile partizanske akcije šele na začetku. Kardelj piše: »Obstoja ena četa z okrog 25 partizani, vendar jim je uspelo izvesti nekaj uspešnih akcij na železnicah. Zaradi važnosti tega terena za nas (tu so anglofilske tendence najmočnejše in možnost kasnejše intervencionistične akcije), smo sklenili poslati tja nove čete, mobilizirati prebivalstvo in ustvariti močan odred... Ker so sedaj partizani v Primorju, jih je začutil tudi Trst...« ¹⁵³ Na tem mestu naj bo omenjena samo še pomoč, ki je bila vnovič poslana na Primorsko. Dne 27. marca je odšlo tja 25 borcev iz Šercerjevega bataljona. ¹⁵⁴

Kontrarevolucija združene slovenske buržoazije

Narodni svet, o katerem je bilo že govora, ni bil slučajna zunanja oblika združevanja slovenske buržoazije, ki bi ga poklicala v življenje šele narodna nesreča 6. aprila 1941. Po zmagi oziroma po sporazumu hrvaške buržoazije v dolgotrajni in ostri borbi z združeno srbsko in slovensko buržoazijo (JRZ), ki se je na zunaj manifestirala v znanem sporazumu Cvetković-Maček, in z ustanovitvijo Hrvaške banovine v okviru kraljevine Jugoslavije ob koncu avgusta 1939, je opaziti tudi močno tendenco slovenske buržoazije (JRZ-SLS, JNS in socialisti) za dosego podobne zmage, za ustanovitev samostojne Slovenske banovine. Proces združevanja tako jugoslovanske kot slovenske buržoazije se je začel natanko takrat, ko

je bilo v kapitalu jugoslovanske buržoazije doseženo takšno ravnotežje, da se nobeni od jugoslovanskih buržoazij ni bilo treba več bati, da bi nad njo zavladal kateri od nacionalno močnejših kapitalov. Časovno je mogoče začetke tega zelo zanimivega procesa postaviti v razdobje, ko je padla Stojadinovićeve vlada in ko je Cvetkovićeve vlada proglasila za svojo glavno delovno nalogo sporazum s Hrvati. Približevanje združenega jugoslovanskega kapitala k ravnotežju lahko zasledimo že v razvrščanju buržoaznih sil za decembrske volitve 1938., in to tako v vladni koaliciji kakor v opozicionalni. Prav tu je iskati tudi glavni vzrok sporazuma med srbsko (slovensko) in hrvaško buržoazijo, in ne samo v bližajoči se drugi svetovni vojni, ki je to samo pospešila. Ovire, ki so sicer še nastajale (odstop Korošca, padec Stojadinovića, opozicija v vrstah Hodžerove stranke, nastanek Stojadinovićeve opozicije itd.) ne gredo več na račun »idejnega« nesoglasja med jugoslovanskimi buržoazijami, temveč je šlo le za navadno trgovino, da bi vsaka buržoazija iztisnila iz sporazuma zase čimveč koristi. Res pa je, da bi se zelo verjetno formalna sklenitev sporazuma še zavlačevala, če ne bi začela groziti zunanja in notranja nevarnost. Tako je Hitlerjev začetni pohod po Evropi od uničenja Avstrije do začetka druge svetovne vojne pospešil formalno in dokončno izoblikovanje tega, kar je pravzaprav obstajalo že nekaj časa, to pa je pospešila tudi konsolidacija KPJ in njena vedno večja ljudskofrontovska aktivnost.

Po formalni ustanovitvi Hrvatske banovine je napela združena slovenska buržoazija vse sile, da bi dosegla podobno zunanjo zmago. Narejeni so že bili načrti ustavnega zakona, izdelane so bile natančne evidence o gospodarski moči Slovenije, narejeni so bili načrti, katere kompetence in kako naj bi se te prenesle od centralne vlade na Slovensko banovino; prvi uspeh je bil že viden z ustanovitvijo apelacijskega sodišča v Ljubljani. Tako je dokočno in zunanjo zmago pravzaprav preprečila nemška in italijanska invazija, spričo katere pa je bila združena jugoslovanska buržoazija že tako dobro zavarovana. Znana

sta bila uradna sporazuma z italijanskim in nemškim fašizmom, medtem ko sta tako Stojadinovičeva kot Cvetkovičeva vlada francoski in angleški buržoaziji znova zagotovili, da bo staro, tradicionalno prijateljstvo še ostalo. Težave je delal le 25. marec 1941, ko se je združena jugoslovanska buržoazija nujno morala razkrinkati in s tem dokazati, da se dvema gospodarjema ne da služiti. Od tod začetni poplah, ki je 6. aprila zajel tudi združeno slovensko buržoazijo. Prvotni poplah slovenske buržoazije 6. aprila pa je kmalu skopnel, motilo jo je samo to, ker so Ljubljano in velik del Slovenije zasedli Italijani in ne vse Slovenije Nemci, ali pa vse Slovenije Italijani. Že od seje eksekutive SLS 30. marca 1941 je na primer SLS kot zunanji reprezentant združene slovenske buržoazije dobro vedela, kaj ji je storiti ob nemškem napadu, in je tudi takoj ob napadu dovolj jasno pokazala, da se ne misli boriti, saj je bila v interesnih sporazumih z obema fašizmoma. Tako moremo tudi razumeti i znano Natlačenovo pot k Nemcem v Celje i njegovo, po vrnitvi sicer sprva nekoliko zadržano, a kmalu nato prisrčno obljubo lojalnega sodelovanja z Italijani. Obeh poti Natlačen prav gotovo ni storil v lastnem imenu in tudi ne samo v imenu SLS, temveč kot pooblaščenec tistega Narodnega sveta, to je združene slovenske buržoazije, ki je v Zagradcu pri Žužemberku še mislila na samostojni pristop k trojni pogodbi.

Pri obravnavanju kontrarevolucije združene slovenske buržoazije naletimo na več zanimivih faz in oblik, kot osnovno pa je treba poudariti zlasti: 1. da kontrarevolucija, ki se je proti ljudskim silam izoblikovala že v stari Jugoslaviji in se povezala tudi z zunanjimi reakcionarnimi silami, nastopi ponovno šele kot reakcija na utrditev narodnoosvobodilne borbe kot ljudske revolucije; 2. da je KPS pri zbiranju slovenskih ljudskih množic v OF znatno prehitela slovensko buržoazijo, ki je, misleč, da bo italijanski fašizem dovolj varno ščitil njene razredne koristi, in zaupajoč svojim eksponentom v londonski jugoslovanski vladi, vse do jeseni 1941 podcenjevala masovno ljudsko zbiranje v OF in njene začetne akcije; 3. da

je bila združena slovenska buržoazija kot kontrarevolucija sestavni del emigrantske jugoslovanske vlade; 4. da je klerikalni videz oziroma zunanja klerikalna pobarvanost združene slovenske kontrarevolucije (»borba za vero«) le odraz tega, da je bila klerikalna buržoazija s svojim kapitalom neprimerno močnejša od ostalih, da sta bila v Sloveniji že od junija 1935 na vladi klerikalna frakcija JRZ in klerikalni ban Natlačen ter da je v boj za dosego svojih kontrarevolucionarnih ciljev vpregla zlasti svojega najzvestejšega sodelavca, katoliško cerkev, ki se je izredno eksponirala, itd.; 5. da je šele ljudska revolucija dokončno izvedla diferenciacijo v slovenskem narodu, kar je zlasti važno za usodo tako imenovane sredine, ki je morala po logični revolucionarni nujnosti preiti prej ali slej, in to subjektivno kot objektivno, v kontrarevolucionarni tabor; 6. da so kljub enotnemu vodstvu slovenske buržoazne kontrarevolucije (Slovenska zaveza) nastopale razne ekstremistične frakcije, ultraklerikalne in ultranacionalistične, ki so včasih znatno prekoračile okvir Slovenske zaveze, a ne brez njene vednosti oziroma sankcioniranja njenega vodstva.

Konzulta

O tej je bilo sicer že delno govorjeno, vendar je treba poudariti še nekaj dejstev. Razvojno je šla pot slovenske buržoazne kontrarevolucije približno takole: Kot je beograjska vlada (združena jugoslovanska buržoazija) pred begom v Jeruzalem in od tam v London pustila »zaradi jugoslovanske državne kontinuitete« svojo garnituro v domovini (Mihailović, SLS v Sloveniji) z nalogo, da je treba storiti vse, vštévši simbolično borbo proti okupatorju, da se bo po angleški zmagi nad okupatorjem nadaljevala jugoslovanska kontinuiteta tam, kjer se je prenehala 6. aprila 1941 oziroma s kapitulacijo jugoslovanske vojske, tako je storila tudi združena slovenska buržoazija. Najmočnejša buržoazna klerikalna frakcija je poslala en del svoje eksekutive v London in v Rim, en del pa je ostal v domovini. Tudi ta del je imel nalogo, voditi morebitno simbolično borbo z okupa-

torji, ki pa je — kot »borba« Mihailovića — spričo tako zgodnjih začetkov narodnoosvobodilne vojne do- bila tudi že svoje zgodnje reakcionarne izraze v zna- nih parolah, da ni še čas, da je škoda žrtev itd. Zato v Sloveniji prav zaradi tako zgodnjih začetkov OF in njene revolucionarne borbe, ki je izredno hitro zdiferencirala slovenski narod, niti ne moremo iskati kvistingov v pravem pomenu besede in je tudi »Rup- nikov primer« po svojem nastanku izrazito kontra- revolucionaren v pravem pomenu besede. Simbolično borbo proti okupatorju je bilo sicer zelo lahko uka- zati, zaradi tako zgodnjih začetkov narodnoosvobo- dilne vojne pa je bilo nemogoče začeti drugače kot se ali pridružiti narodnoosvobodilni vojni ali pa začeti s kontrarevolucijo. V jugoslovanskem merilu je znano, kako se je vse to tragično končalo za Mihailovića, in natančno ista usoda je doletela — čeprav znatno prej — tudi Natlačena.

Če bi ne bilo CK KPS in OF, ki sta prva dvignila glas proti konzulti, bi bila prav verjetno Graziolijeva konzulta tista, v kateri bi en del združene slovenske buržoazije, ki bi bil določen, da se »kompromitira«, nemoteno sodeloval z Italijani do konca katastrofe, po zlomu Italije pa bi se ta del konzulte — za kar je začel že avgusta 1943 pripravljati teren — preselil v Rupnikovo pokrajinsko upravo in bi tam dočakal leta 1945 tudi zloma Nemcev, drugi del pa bi čakal v »senci« doma, v Londonu, New Yorku in Rimu. Če ne bi bilo partizanske vojske, bi zelo verjetno nastala tudi slovenska »ilegalna« vojska, ki bi bila gotovo povezana z Dražo Mihailovićem in bi maja ali aprila 1945, ali pa morda celo nekaj mesecev prej, res sim- bolično udarila po premaganih Nemcih in tako bi se kot jugoslovanska tudi slovenska buržoazija zmago- slavno ponovno usedla za vrat delovnemu ljudstvu. Buržoazni računi so bili torej silno jasni in veličina jugoslovanske revolucije je tudi v tem, da jih je tako temeljito prekrižala.

Oblike sodelovanja z Italijani si seveda sloven- ska buržoazija ni mogla izbirati sama, temveč so jo Italijani postavili pred izvršeno dejstvo in vključili v konzulto, ki jo je imenoval Mussolini 27. maja

1941.¹⁵⁵ Poudariti je treba, da se od imenovanih članov konzulte ni nihče temu tako učinkovito upiral, da bi svoje mesto odstopil drugemu, in tako so se ob Grazioliju znašli združeni zastopniki klerikalnega in liberalnega kapitala, a tudi »delavski« predstavniki. Na prvi seji konzulte 4. junija 1941 je poudaril Grazioli, da je »lojalnost prebivalstva popolna«. Po obisku v Rimu ter po sprejemu pri Mussoliniju in papežu je bila 26. junija druga seja konzulte, o kateri je malo znanega. Tudi tretja seja 3. julija je bila nepomembna, takrat je Grazioli obljubljal povišanje plač uradnikom. Na četrti seji 5. novembra pa ni bilo več Natlačena in Puclja in Grazioli je že pokazal svoj pravi obraz (to je bil čas po končani ofenzivi na Notranjskem, po uvedbi smrtne kazni itd.), in rekel: »Ukrepe smo šele začeli izvajati in bodo vedno ostrejši, dokler komunisti in strahovalci ne bodo strti. Z njimi pa bodo zatrti tudi tisti, ki jim pomagajo... Središče, ki ustvarja tak položaj, je Ljubljana.« Tako se je od začetnih velikih obljub slovenski buržoaziji Grazioli zatekel k grožnjam. Natanko po receptu, ki ga je dan pred to sejo konzulte predlagal v posebnem referatu Mussoliniju znani istrski fašist Italo Saura, ki je med drugim zahteval največjo strogost in rekel: »Dobrohotno obnašanje do Slovanov, ki so narod primitivcev, je slabost.«¹⁵⁶

Narodni odbor kot predstopnja Slovenske zaveze

Sodelovanje združene slovenske buržoazije v konzultu se torej ni obneslo. Upoštevati moramo vsekakor dejstvo, da je OF že do septembra 1941 tako razgibala slovenski narod, da je sleherni pošten Slovenec videl v sodelovanju slovenske buržoazije v konzultu narodno izdajstvo. Tako se je združena slovenska buržoazija v konzultu septembra 1941 znašla na položaju generalov brez vojske. KPS je v zbiranju in borbi slovenskega naroda, združenega v OF, zmagala na vsej črti in je prvič v zgodovini dokončno odtegnila slovenske ljudske množice vodstvenemu vplivu slovenske buržoazije. Toda buržoazija, ki se je začela

vsega tega dobro zavedati, ni odnehala. Vedela je, da se začenja borba za biti ali ne biti, in tako se je jeseni 1941 začela pripravljati na kontrarevolucionarni udarec, čeprav pod zelo neprijetno okolnostjo, namreč da je obtičala na repu dogodkov. Rekli smo že, da sta jeseni 1941 izstopila iz konzulte Natlačen in Pucelj, in zdi se mi, da ta njun izstop pomeni prehod iz legalnega sodelovanja z Italijani, s katerim sta se — kot so pokazali dogodki — zaletela, v »ilegalno« kontrarevolucionarno delovanje proti OF s pomočjo Italijanov. Pucelj je podal Grazioliju odstavko 17. septembra, Natlačen pa dan za tem. Kot aktivna člana konzulte sta Natlačen in Pucelj v očeh slehernega poštenega Slovenca veljala za izdajalca, zato sta se morala zaradi velikega zgražanja doma in protestov iz Londona rehabilitirati in javno izjaviti nezadovoljstvo z italijansko okupacijsko politiko v Sloveniji. Tako sta oba v pismih Grazioliju, v katerih javljata izstop, poudarila prav to, da odklanjata soodgovornost v očeh javnosti za italijanske okupacijske ukrepe. Toda tudi ta »ilegala« jima ni dosti pomagala. V poročilu Slovenske zaveze 20. maja 1942 Slovenskemu narodnemu odboru v London (Kreku), je rečeno, da so v septembru 1941 stvari že toliko dozorele, da so se tradicionalne slovenske stranke združile v znanih 6 točkah, ki jih je poslal Slovenski narodni odbor iz Londona. »Vendar prave akcijske združitve še zmeraj ni bilo. Dolgo so tradicionalne stranke verjele v staro moč in podcenjevale hitro napredovanje OF. Bilo je storjenih več poskusov, da bi zbrali k istemu delu tudi obrobne skupine mlajše tvorbe (na primer mlado JNS), da bi pritegnili skupine, ki so bile bolj ali manj v opoziciji s prejšnjim delom... Volja po novem, radikalnem in revolucionarnem se je med ljudmi tako okrepila, da so bili ti elementi že kar potrebni tradicionalnim strankam, če naj se predstavijo v taki združitvi, da bo koga še vnela.« Če si ta del poročila ogledamo natančneje, vidimo, da se je septembra 1941 začela snovati združena slovenska kontrarevolucija, da pa delo ni šlo gladko od rok. Zakaj ne? Buržoazija se je s sodelovanjem v konzultu — po zaslugi Partije in OF — tako kompromitirala, da je nastalo resno

vprašanje, kdo bo sploh šel za njo, in to še povrhu na kontrarevolucionarne pozicije. Ker slovenska buržoazija le ni mogla obdržati Natlačena in Puclja v konzultu, ju je poslala v »ilegalo«, ostale člane pa je še pustila v konzultu. Natlačenova in Pucljeva pot iz konzulte je bila pot v ilegalni Narodni odbor, ki je obdržal svojo kontinuiteto od aprila 1941 ter se povezal z Italijani in s Krekom, ki je v Londonu osnoval enakovredni Slovenski narodni odbor.¹⁵⁷

Zveza med Ljubljano in Londonom je bila kmalu vzpostavljena in iz Londona je tudi prišlo šest točk, ki naj bi bile podlaga za združitev slovenske buržoazije v borbi proti narodnoosvobodilni vojni. Slovenska buržoazija je že sredi novembra 1941 začela izdajati eno od svojih prvih ilegalnih glasil *Svobodno Slovenijo*. Teh šest točk sta glasnika slovenske buržoazije v Londonu, Krek in Kuhar, ponovila kasneje še večkrat, in so naslednje:¹⁵⁸ 1. Obnovljena in razširjena Jugoslavija. Naš temelj je nepretrgan obstoj Jugoslavije, priznanje njenega kralja in zakonite vlade. Z vsemi močmi bomo delali za vzpostavitev Jugoslavije; 2. Samostojen in enakopraven sestavni del Jugoslavije naj bo svobodna Slovenija z vsem njej na podlagi narodnostnega načela pripadajočim gospodarsko in prometno zaokroženim ozemljem. Naša zahteva je, da morajo vsi Slovenci priti z vsem narodno očiščenim in gospodarsko ter zemljepisno nam v korist zaokroženim ozemljem kot sestavni del s Srbi in Hrvati v eno državno celoto; 3. Notranja ureditev obnovljene Jugoslavije se mora izvršiti v soglasju z vsemi njenimi sestavnimi deli na podlagi enakosti in dolžnosti na federalistični podlagi. Jugoslavija mora biti preurejena na popolnoma demokratični in pravični osnovi. Preureditev se mora izvesti v svobodi in v soglasju z vsemi sestavnimi deli. Do tu se programi vsebinsko ujemajo, kasnejši pa so prilagojeni trenutnim situacijam. Četrta točka, ki jo je oznanil Kuhar, je: Naloga skupne države je, urejevanje medsebojnih odnosov, obramba državne samostojnosti in zemeljske nedotakljivosti ter določanje splošnih smernic za skladno sožitje vseh njenih delov; 5. Jugoslavija tvori enotno gospodarsko področje. Po Kreku pa

je 4. točka takšnale: Kralj in jugoslovanska vlada sta edina zakonita oblast. Edina jugoslovanska vojna sila je jugoslovanska vojska, v katero naj se strnejo vse slovenske osvobodilne organizacije; 6. Vsa druga osvobodilna gibanja, ki se ne podredijo vojnemu ministrstvu, so izdajalska. Žrtve za osvoboditev se doprinašajo le takrat, kadar to zahteva kralj, zakonita jugoslovanska vlada ali vojni minister.

Program londonskega Slovenskega narodnega odbora, na podlagi katerega se je začela združevati v kontrarevolucijo slovenska buržoazija v Narodnem odboru, ni novost, temveč ponovno poudarja tiste zahteve, ki jih je bilo mogoče slišati v Sloveniji že kmalu po doseženem sporazumu hrvaške buržoazije in po ustanovitvi Hrvaške banovine. Še več, teh 6 točk iz Londona v bistvu ne pomeni dosti več kot znane avtonomistične punktacije SLS, ki so v boju z JNS izšle ilegalno 31. decembra 1932. leta. S pomočjo vzpostavljene zveze z Londonom (ilegalne in preko BBC) so se slovenski londonski emigranti zelo trudili, da bi odvrnili slovenski narod od OF in ga naravnali na pot čakanja. To je na pot, ki jo je po navodilih jugoslovanske vlade zastopala in propagirala tudi združena slovenska buržoazija. Parola čakanja je bila brez dvoma nevarna in vržena prav v tistem času, ko se je začenjala oborožena narodnoosvobodilna vojna. Postala je težka ovira, ki jo je bilo treba premagati.

Opolnomočeni minister jugoslovanske vlade v Londonu dr. Kuhar je posvaril Slovence 16. novembra 1941 po londonskem radiu: »Treba je modrosti in previdnosti. Ne povzročajte nepotrebnih žrtev, ker so za Slovence brez haska«. Še bolj razločno je svaril slovenski narod po radiu minister dr. Krek 17. decembra 1941, ki je med drugim dejal: »Usoda Slovenije je odvisna samo od Anglije in Amerike ter Jugoslavije in njenih zaveznikov. Vsako drugo govorjenje so prazne marnje. Borba je potrebna, toda pametna in enotna proti sovražniku in brez nespametnih žrtev, ne pa ropi in ubojstva. Varujte se vsake neednosti in zatrite zlasti vsako partizanstvo.¹⁵⁹ Zbirajte se okrog svojih preizkušenih voditeljev, ne poslušajte nikogar drugega kot svoje narodno vodstvo v Londonu. Dru-

gačno ravnanje je v današnjih razmerah resnično izdajstvo.«¹⁶⁰ Na ta Krekov poziv je ob novem letu 1942 odgovorila slovenska kontrarevolucionarna buržoazija: Naša prva naloga je, da vzdržimo in se osvobodimo; vse slovenske skupine so zveste svojemu kralju in zaupajo svojim slovenskim zastopnikom v Londonu. Glede sovražnika smo si edini in ne bomo trpeli tujca na svoji zemlji. Treba je, da spregovori resnično skupno narodno vodstvo tu doma in pripravi ljudstvo za čas, ki bo prišel. Tisti, ki stoje danes na čelu tako imenovane OF, so se sami po svojem dose- danjem delu izključili iz te naloge.¹⁶¹

Čeprav združena slovenska buržoazija v začetku še ni vodila in tudi ni proglasila odkrite borbe z OF, ji je kljub temu — zato se je tudi družila — postajala vedno bolj odkrito sovražna. V svojem ilegalnem glasilu, v *Svobodni Sloveniji*, je odgovorila 1. februarja 1942 na vprašanje, zakaj slovenski narod ne more sodelovati z OF, takole: Ker OF vodi izključno KP, in to v svojo korist, ker morajo biti v slovenskem narodnem vodstvu zastopane vse pomembnejše politične skupine, ker je slovenska samobitnost edini temelj osvobodilnega gibanja, KP pa stoji na brezna- rodni podlagi, ker je vera temeljna in zgodovinska vrednota slovenskega naroda, ker morajo v javnem življenju vladati moralni in nravni zakoni, ker je jugoslovanska legitimna oblast jugoslovanska vlada v Londonu in slovensko narodno zastopstvo, ki je v njej. V tem času je slovenska buržoazija razpolagala že s številnimi ilegalnimi glasili, ki so jih, tako kot glasila OF, tiskali »naskrivaj« in skrivaj razpečavali od osebe do osebe (»Ko prebereš, daj naprej!«) Razen že omenjene *Svobodne Slovenije* so ta glasila bila v glavnem naslednja: *Slovenija in Evropa*, *Naprej zastava slave*, *Dokumenti*, *Petrov gardist*, *Viri*, *Zarja svobode* itd. Dne 1. februarja 1942 se je iz Londona znova oglasil Kuhar, ki je trdil, da bo o naši usodi odločal le Zahod, vse drugo je laž pred narodom. Naša največja skrb naj bo, da ohranimo narod pri življenju, zato sta v odnošajih do sovražnika potrebna modrost in preudarnost. Polno je prišepetovalcev, toda voditelji in ves narod naj skrbijo, da ljudstvo ne bo

sledilo političnim pustolovcem, ki s svojimi dejanji povzročajo le požige slovenskih domov in ubijanje slovenskih življenj. O potrebnosti sloge med Slovenci je govorih Kuhar znova 8. februarja in poudaril, naj vlada sloga zlasti glede tehle dejstev: da je treba Nemce, Italijane in Madžare pognati z našega ozemlja, da se morajo vsi Slovenci združiti v eno samo združeno upravno celoto in da mora tako združena Slovenija biti sestavni del jugoslovanske države. Kdaj pa bo treba začeti izganjati okupatorja z našega ozemlja, »bodo imeli prvo besedo zavezniki in nam dali možnost, da pri tem sodelujemo«. Zato je treba čakati povelj. »Na nas v Londonu in Ameriki (Snoj!) sloni velikanska odgovornost, toda ta odgovornost bo lažja, če bomo podprti od domovine«. ¹⁶²

S temi Krekovimi in Kuharjevimi govori pa celo slovenska buržoazija v Sloveniji ni bila zadovoljna. Zato je poročala v London, da so taki radijski govori povsem zgrešeni, ker ignorirajo domače razmere in Rusijo. »Vsako poudarjanje edinole zahodne demokracije je škodljivo... Povsem deplasirano je tudi londonske člane naše vlade in njih pomočnike predstavljati kot narodno vodstvo«. Kmalu za tem, 22. februarja, je prišlo iz Londona naročilo Slovenskega narodnega odbora, v katerem je ta zahteval natančno poročilo o kolaboraciji in netaktnem sodelovanju Natlačena, škofa Rožmana in rektorja ljubljanske univerze Slaviča z Italijani. Temu naročilu je dodano še vprašanje, kaj je s fanti (klerofašistična organizacija Slovenski fantovski odsek), s Sokolom in Stražarji. Na tem mestu nas ne zanimajo odgovori in opravičevanje vseh treh, pač pa dejstvo, da je kolaboracija vseh treh, predvsem pa Natlačena, katerega izdajstvo je OF prikazala in razglasila v tem času že svetovni javnosti, spravila slovenske londonske emigrante v velike nepravilike. Za to imamo tudi lep dokaz v znanem Kuharjevem pismu 8. marca 1943, v katerem, poln cinizma, ki si ga je težko misliti, pravi, da so delale tri stvari velike težave londonskim emigrantom. Med temi težavami je bila prva »Natlačenovo letanje okrog Lahov«, naprej pa Kuhar piše: »V Jeruzalemu že so nam ga Angleži prinesli na dilci in

smo mislili, da bomo že takrat ostali v kakšnem internacijskem taborišču zaradi tega. Dobro smo vedeli, da je bilo vse prav v duši, ali taktično, kakšna naivnost in neumnost! Kako lepše bi bil mož napravil in bi zato Slovenci nič manj ne trpeli, če bi šel v samoto in ohranil sebi in nam vso to glorio o lojalnosti do kralja in zaveznikov. Za tisto letanje okrog Lahov v Rimu pa bi se našel kdo drugi... Kako lepo Maček taktizira... Pri Angležih se je izgovarjalo to ime (Natlačenovo) kakor kuga... Če so kakšne vice kje za politične kratkovidneže, jih bo gotovo okusil.¹⁶³ Ker je torej Natlačen slabo opravil svoje delo in spravil londonsko emigracijo v velike težave, a ker je moral še ostati na čelu SLS, se je, kot smo že slišali, jeseni 1941 umaknil iz konzulte. Toda tudi s tem dejanjem še zlepa ni našel milosti v očeh preplašenih emigrantov. Na zahtevo emigrantov je potem Natlačen odgovoril z dolgim pismom, a tudi to emigrantov ni zadovoljilo.

Dne 8. marca 1942 se je Kuhar oglasil z »našim programom«: Osvobojen mora biti zadnji Slovenec, zadnja slovenska vas. Z Italijani in Nemci ne smemo imeti nobene povezanosti. »Takojšnja zasedba našega ozemlja po naših vojakih, da se pri nas ne bi mogli ob porazu sovražnika pojavljati kakšni zmešnjavarji.« V političnem poročilu v London je slovenska buržoazija 14. marca 1942 znova poudarila, da so šli govori gospoda Kuharja komunistom zelo na roko, ker so se gibali predvsem v okviru miselnosti stare JRZ in naznanjali, da se je gospod Krek proglasil za narodno vodstvo. Dejanski položaj pa je tak, da so komunisti absolutni vladarji. V nadaljevanju je poročilo zanimivo opredelilo tedanje stanje političnih sil v Sloveniji, kjer sta se izoblikovala dva tabora: OF pod komunističnim vodstvom, v kateri sodelujejo tudi mlajši nelevičarji in velik del mladine, ki ima v programu osvoboditev Slovenije z neposredno politično akcijo. Drugi tabor je nacionalna fronta (narodni odbor), ki je še v oblikovanju in ga sestavljajo bivša SLS, Gosarjeva krščansko-socialistična skupina, trezni elementi iz JNS, iz SDS, radikalov, socialistov in še nekatere izven partijske skupine. Program te nacio-

nalne fronte ali narodnega odbora je združena Slovenija v veliki Jugoslaviji. Poročilo dodaja, da se posebej uveljavlja še cela vrsta manjših skupin z raznimi reformističnimi programi, vse pa z geslom nove Jugoslavije. Kot posebno akcijo omenja organiziranje oboroženih sil pod vodstvom Draže Mihailovića, ki se naslanja na nacionalne skupine. To poročilo je za nas vsekakor zanimivo, ker kaže, da je bila slovenska buržoazija sredi marca 1942 v glavnem že združena, niso pa v njej bile še povezane razne obrobne frakcije in ni bilo še enotne vojaške formacije.

Kuhar je prvič odkrito napadel OF 22. marca in rekel: »Iz švicarskih in italijanskih listov smo izvedeli za važne podatke in med temi tudi za sporočilo, ki je boleče, da ima namreč naš narod opraviti še z enim sovražnikom, ki se mu je vsilil in ki se imenuje Osvobodilna fronta. Drugi narodi imajo vsaj to tolažbo, da so složni, naš narod pa nima niti te. Zdaj so se še domači morilci spravili na ubogo slovensko ljudstvo. Človek skoraj ne more verjeti, da se najdejo tako zlobni, neumni ali zapeljani ljudje, ki so si postavili za cilj, uničiti še to, kar je ostalo od vse nesreče, ter napraviti fronto, ki strelja enako na Slovence kakor na sovražnike. Zdi se nam, da so isti ljudje, ki so se bratili lani o veliki noči z Nemci, jih pozdravljali in poljubljali. Danes si mislijo, da je položaj drugačen, dobili so si drugo delo in druge prijatelje. Toda naj se nihče ne vara glede končnega izida te vojne. Pozvati moram vse Slovence, vse zapeljance, naj se vrnejo k svojemu ljudstvu, ki se nahaja tako rekoč na robu groba, da se združimo v skupnem cilju... Mi poznamo samo eno fronto, vse druge fronte so nam sovražne«. Dne 29. marca je Kuhar ponovno poudarjal, da bodo vzdržali samo tisti, ki so močni, da smo Slovenci kot narod izgubljeni, če propade zamisel skupne jugoslovanske države, in da naj tisti, ki vodijo slovenski narod, ne izgubijo tega izpred oči.¹⁶⁴

Na začetku aprila 1942 je izdal Narodni odbor prvič svoj podrobneje izdelan program, dokaz, da do formalne in dokončne združitve slovenske buržoazije na kontrarevolucionarnih pozicijah ni bilo več daleč.

Program je zelo obširen in obsega 8 točk (osnovni cilji, osvobodilni cilji, moralni cilji, ustavni cilji, gospodarski in socialni cilji, kulturni in mednarodni cilji). Med osnovnimi cilji je poudarjena osvoboditev kraljevine Jugoslavije, njena prenovitev ter osvoboditev in združitev vsega slovenskega naroda v Jugoslaviji, in to z vsem njegovim narodnim, obrambno-gospodarsko zaokroženim ozemljem. Med osvobodilnimi cilji pa je poudarjena odstranitev vsega narodnega, gospodarskega in socialnega tujstva med slovenskim narodom.¹⁶⁵ Kuhar je 12. aprila sporočil, da je slovenska narodna usoda odvisna: 1. od naše lastne volje po življenju, 2. od odločitve, ki jo bo prineslo orožje, in 3. od stališča, ki ga bodo zavzele po zmagi velike države. Prvi pogoj utemeljuje Kuhar s splošno frazo, da moramo biti »en sam izraz, en sam enoten list«, drugega, da ni nobenega dvoma, da bodo zmagali zavezniki, naša dolžnost pa je, da vztrajamo in se ne vdamo. Mi smo sedaj vsi na fronti in vsi bomo storili vse, kar moremo, da se čimprej zruši sovražnikova moč. Glede tretjega pogoja pa pravi Kuhar, da nam je angleška vlada že lani v parlamentu in pozneje še pismeno obljubila, da bo Jugoslavija obnovljena. Gre samo še za to, da se naše meje razširijo do tja, kjer koli prebiva naš narod. Toda, poudarja Kuhar, te obveznosti je dobila Jugoslavija kot celota in bi prenehale veljati, brž ko bi po naši krivdi, ali boljše rečeno, po naši lastni neumnosti postale nemogoče. Če vam ljudje od OF drugače trobijo, morate vedeti, da je to laž, da ženejo narod v smrt. Za Slovence je rešitev samo in edino v Jugoslaviji, vsak drug glas pomeni smrt.¹⁶⁶

V tem času so dozoreli tudi pogovori med Slovenskim narodnim odborom in jugoslovansko vlado v Londonu. Rezultat tega je bil proglas, ki ga je 26. aprila 1942 kot poziv jugoslovanske vlade prebral po radiu minister Krek: 1. Jugoslovanska vlada v Londonu, v kateri je Slovenija zastopana po dveh ministrih, je edina od zaveznikov mednarodno priznana predstavnicca vsega jugoslovanskega državnega ozemlja, torej tudi Slovenije; 2. za vojnega ministra v jugoslovanski vladi je od kralja imenovan in postavljen general

Mihailović (12. januarja 1942), ki je edini zakoniti predstavnik in organizator jugoslovanske oborožene sile in odpora proti sovražniku. Generalu Mihailoviću se morajo brezpogojno podrediti vsi vojni obvezniki. Nobena druga osvobodilna akcija ni priznana ne od zaveznikov ne od jugoslovanske vlade in ne služi končnemu cilju nas vseh. Vsi, ki se ne pokorijo generalu Mihailoviću in jugoslovanski vladi, se smatrajo za narodne izdajalce in vojne ubežnike in bodo odgovarjali pred vojnim sodiščem; 3. Za slovenski narod je to edina možnost, da postane samostojen del osvobojene Jugoslavije. Vse drugo, pa naj se skriva za še tako zvenečimi osvobodilnimi gesli, je fantazija. Zato naj se slovenski narod združi in organizira na tej osnovi. Tisti, ki se temu pozivu ne bi odzvali, se sami izključujejo iz narodne in državne skupnosti; 4. Pozivamo vse mladinske organizacije, predvsem Sokole, ki so nosilci kraljevega meča, da je njihovo mesto v jugoslovanski vojski pod vodstvom Mihailovića. Tisti, ki bi ravnali drugače, bodo prelomili sokolsko besedo in poteptali sokolsko čast; 5. Pozivamo vse aktivne in rezervne častnike, da se zavedajo, da so prisegli jugoslovanskemu kralju. Ta oklic velja za vse Slovence in naj se razglasi vsemu slovenskemu narodu.

Proglas vlade in poziv Mihailovića, ki jasno in nedvoumno zahtevata združitev slovenskega naroda z jugoslovansko in slovensko buržoazijo, je 3. maja 1942 ponovno poudaril Kuhar, ki pravi, da se morajo Mihailoviću podrediti vse viteške organizacije in »fantje«. Kuhar pravi, da sta to jasna poziva za ustvaritev ene same uporne fronte. Od njenega vodstva in samo od tega bodo prišli pozivi, kako in kdaj je treba nastopiti proti sovražniku. To vodstvo bo izdajalo vsa navodila za tiho ali odprto borbo in kdaj je eno važnejše od drugega. Če kaka uporniška skupina že danes razpravlja in vse svoje napore osredotočuje na to, da zasede razna mesta, potem je to nezrela otročarija in lahkomisljeno izigravanje interesov skupnosti. Smešno je danes zasedati razne stole in loviti se za vprašanja lastne osebe.¹⁶⁷ Vladin proglas, ki je vseboval uresničene želje slovenske buržoazije že od

doseženega hrvaškega sporazuma, je zdaj dokončno združil slovensko buržoazijo v enotno kontrarevolucionarno Slovensko zavezo, ki je v tej obliki začela nastopati tudi na zunaj. Kdaj se je dokončno in formalno zaključil ta od jeseni 1941 trajajoči kontrarevolucionarni proces, ne moremo točno reči. Vsekakor proti začetku maja 1942, kajti 7. maja je že izšlo prvo uradno ilegalno glasilo združene slovenske buržoazije, *Slovenska zaveza*. Iz poročila Slovenske zaveze v London 20. maja 1942, ki govori o svoji ustanovitvi, je rečeno: »V Slovensko zavezo so se združile stranke brez najvidnejših politikov, ker je psihološko tako modrejše, mlajše skupine in struje, tako da so zastopane: SLS z vojaško formacijo Slovenska legija in z listom *Svobodna Slovenija*, Združeni Slovenci, ki predstavljajo skupino z zmerno taktiko v boju z OF in z iskanjem možne strnitve, Napredna delovna skupnost, ki vključuje JNS, SDS, radikale in mlado JNS ali Novo Jugoslavijo, pridružili sta se tudi Stara in Nova pravda, zastopani so tudi socialisti, medtem ko Kmečko-delavska stranka (Mačkovo gibanje v Sloveniji) sicer ni vključena, a se načelno strinja s programom... Ko bi imeli tako formacijo pred letom dni, bi bila danes Slovenija edina v svojem hotenju in pričakovanju, pa tudi v svojem delovanju... Slovenska zaveza ne pomeni najprej boja z OF, ker smo vsi na stališču: najprej naš skupni nasprotnik — okupator, potem šele urejanje medsebojnih odnosov. Nekateri celo menijo, da bo mogoče pridobiti kedaj glavni kader OF za skupen osvobodilni nastop. Nemo-goče ni, a za sedaj še ne kaže.«

Zadnje stavke je seveda treba jemati zgolj taktično, kajti resnica je, da Slovenska zaveza ni nastopila takoj z odprtim vizirjem proti OF. Zato so poskrbele — pod njenim vodstvom — njene obrobne skupine, o katerih bomo še govorili. Vse kaže, da se prejšnji Narodni odbor od jeseni 1941 do maja 1942 ni mogel tako hitro znajti na enotni platformi Slovenske zaveze predvsem iz dveh razlogov: 1. Zaradi močne avtonomistične SLS, ki je v tem času edina razpolagala že z organizirano in omembe vredno ilegalno vojaško formacijo Slovensko legijo tudi že na terenu. Močna

SLS je pomenila za ostali manjšinski del slovenske buržoazije stalno nevarnost, da bi ta ob določenem trenutku v Slovenski zavezi ne zavzela vseh vodstvenih položajev. Da bi SLS to zmogla in tudi znala, je liberalce izučila dvajsetletna borba z SLS v stari Jugoslaviji. 2. Zaradi nerazčiščenega vprašanja o kompetenci Draže Mihailovića nad slovensko vojsko, kajti prav v Slovenski legiji so se spočetka pokazale močne separatistične tendence in želja, ustvariti lastno in samostojno slovensko vojsko. Šele po proglasu londonske jugoslovanske vlade 26. aprila 1942 in spričo vedno večje nevarnosti, ki jo je slovenska buržoazija videla v nezadržnem porastu OF in partizanskih akcij, je postala mehkejša tudi SLS.

Tako je bilo torej nekako pred 7. majem 1942 ali morda celo 7. maja dokončno sklenjeno koalicijsko kontrarevolucionarno združenje Slovenska zaveza, ki je izdala naslednji proglas: »Slovenci iz vseh delov razkosane in zaslužnjene Slovenije od Rabe in Mure do Nadiže in Soče, od koroških snežnikov do bregov Jadranskega morja, se v času najhujše stiske in največje preizkušnje ne glede na stranko, strujo in nazor odzivamo klicu srca in zapovedim razuma ter se zavezujemo in zaprisegamo: da bomo svoje delo, premoženje in življenje zastavili za rešitev in osvoboditev slovenskega naroda, da se v celoti združi v svobodni Sloveniji kot enakopravnem delu narodne države Jugoslavije, da bomo vedno in povsod delali za složno nastopanje vseh Slovencev, da ne bomo drug drugemu škodovali v ničemer, zlasti ne na življenju in na dobrem imenu, da bomo drug drugemu pomagali z nasvetom in dejanjem, s premoženjem in življenjem proti vsakomur, ki nam dela nasilje in krivico«. — Oglejmo si še program Slovenske zaveze, tega »največjega dogodka v naši zgodovini po usodnem velikem petku«, ki je takle: Federativna Jugoslavija, kralj in vlada v Londonu; edina zakonita vojaška sila je jugoslovanska vojska; za grozodejstva in krivice bo sovražnik kaznovan in škoda povrnjena; podlaga bodočemu političnemu življenju je poštenje, strokovna usposobljenost in prava demokracija; potrebna je temeljna socialna in gospodarska presnova; svobo-

da vesti in prepričanja ter kulturnega uveljavljanja. Program se je kasneje — času in okoliščinam primerno — spreminjal tudi vsebinsko. Za dokončnega pa lahko imamo tistega, ki ga je objavil dr. Krek po londonskem radiu 18. oktobra 1942, torej že po likvidaciji Natlačena, in ki je obsegal šest točk: 1. Naš temelj je nepretrgani obstoj Jugoslavije, priznavanje njenega kralja in postavne vlade. Z vsemi močmi bomo delali za upostavitev Jugoslavije. 2. Naša zahteva je: vsi Slovenci morajo priti z vsem narodno očiščenim ter gospodarsko in zemljepisno nam v korist zaokroženim ozemljem kot sestavni del s Srbi in Hrvati v eno državno celoto. 3. Jugoslavija mora biti preurejena na popolnoma demokratični in pravični trajni osnovi. Preureditev se mora izvesti v svobodi in soglasju z vsemi sestavnimi deli. 4. Kralj in jugoslovanska vlada sta edina oblast Jugoslavije. Kraljeva jugoslovanska vojska je edina jugoslovanska vojaška sila. Vse slovenske osvobodilne organizacije naj se strnejo v jugoslovanski vojski. Vojni minister general Mihailović je vrhovni poveljnik jugoslovanske vojske ter zastopnik vlade na teritoriju Jugoslavije. 5. Vsa osvobodilna gibanja, ki se ne podredijo vojnemu ministru, so izdajalska. 6. Žrtve za osvoboditev se doprinašajo le takrat, kadar to zahteva kralj, jugoslovanska pravna vlada ali vojni minister kot vrhovni poveljnik.

Hkrati je prišlo v Slovenski zavezi tudi do združitve vojaških formacij slovenske buržoazije, Slovenske legije, Sokolske legije in Narodne legije, o katerih bomo še govorili.¹⁶⁸ Za nas je na tem mestu važna ugotovitev, da je od začetka maja 1942 obstajala Slovenska zaveza, najvišji politični združevalni forum združene slovenske buržoazne kontrarevolucije.

Sredina in njena prva diferenciacija

Z vsenarodnostno razširjenostjo OF in z njenim revolucionarnim kvalitetnim porastom se je zaostriło zelo zgodaj tudi vprašanje sredine. Kot se sredinsko razpoloženi buržoazni posamezniki ali skupine — »jeziček na tehtnici« — pojavljajo ob vsakih po-

membnih narodnih, zlasti pa revolucionarnih prekretnicah, tako so se pojavili sredinci tudi za narodno-osvobodilne vojne. Kot vselej, je bila tudi to pot vsebina njihovega sredinstva v tem, da se spočetka niso mogli odločiti za sodelovanje z večino svojega revolucionarno razpoloženega naroda, niso se pa hoteli takoj obrniti proti njemu, ker so hoteli ostati »v sredizlati skledi«. V revolucionarnem razdobju pa je tako nihanje nemogoče. Vsak sredinec ali tudi sredinska skupina, ki se o pravem času ne priključi revolucionarni množici, se nujno prej ali slej znajde na postojankah kontrarevolucije. To je splošno veljavno revolucionarno pravilo in velja za vsakega, v vseh časih in povsod, in to ne glede na to, kaj bi kdo s tem svojim sredinstvom hotel doseči (subjektivno).

Oglejmo si usodo političnih sredincev, ki jih je revolucionarni razvoj narodnoosvobodilne vojne prisilil že leta 1941, da so se opredelili — za kontra-revolucijo.¹⁶⁹

1. **Katoliška sredina.** Gre za zanimivo skupino, ki je bila pozitivna v boju z uradno SLS od 1927. leta in že poprej, ko se je SLS povezala z velikosrbsko buržoazijo. Takrat se je skupina odcepila od uradne slovenske JRZ in je na primer na decembrskih volitvah 1938 šla na volitve celo na Mačkovi opozicionalni listi proti Korošču. A od vseh vidnih klerikalnih osebnosti iz te skupine sta se v času narodnoosvobodilne vojne priključila borbi in revoluciji samo dr. Anton Breclj in dr. Ivan Stanovnik kot skupina »Stara SLS«. Ostali se od te skupine borbi niso priključili in so se v glavnem izgovarjali, da slovensko ozemlje in slovenski človek nista primerna in sposobna za partizanski način bojevanja. Ko so ta ugovor demantirale prve partizanske akcije, se je skupina sprva začela približevati OF, za sodelovanje v OF pa je zahtevala koalicijsko obliko v OF. Jasno je, da CK KPS zaradi te skupine ni mogel zoževati širine OF, njene vsenarodnosti. Tako je skupina ostala izven OF in njeni posamezniki so — eni prej, drugi kasneje — postali plen reakcije (Gosar, Šolar itd.).

2. **Nacionalna sredina ali Mlada JNS.** Ta je sprva celo hotela vstopiti v OF, a je kasneje

svoj pristop preklicala, ker so bili njeni pogledi na jugoslovansko kontinuiteto drugačni. Z izgovorom, da je OF proti kralju, proti jugoslovanski vladi in da sploh ni orientirana jugoslovansko, se je skupina odcepila od OF in odšla v Slovensko zavezo.

3. Skupina Stare pravde. Tudi ta skupina je spočetka vstopila v OF in je imela v Vrhovnem plenumu celo svojega predstavnika. Kmalu pa si je začela prizadevati, da bi se OF spremenila v koalicijsko gibanje, začela je kazati močan skupinski separatizem, obsojala je partijsko linijo v OF kot trockizem, dokončno pa se je razšla z OF ob vprašanju Mihailovića in njegove vojske, poudarjajoč, da je Mihailović pozitivna osebnost v osvobodilnem boju.

4. Tudi v SDS, ki je bila obnovljena 1939., se je kmalu pokazalo omahovanje. Sprva so imeli člani, ki so bili za vstop v OF, večino, kasneje pa so prevladali tisti, ki so bili proti vstopu, in tako so se od SDS vključili v OF le posamezniki.

Pri vseh teh sredinskih skupinah, ki so morale že 1941. pokazati svojo pravo barvo, je treba imeti pred očmi to, da so bile buržoazne skupine, pri katerih je bil izgovor o nemožnosti sodelovanja z OF na eni strani tipični malomeščanski oportunistični, na drugi pa tudi naravnost neverjetna vztrajnost z zahtevo po koalicijski obliki v OF, da bi tudi sami lahko dokazali svojo sposobnost »vladanja«.

Obrobne frakcije Slovenske zaveze

Medtem ko sta bili pot nekdanjih uradnih slovenskih buržoaznih strank preko konzulte in Narodnega odbora v kontrarevolucionarno Slovensko zavezo kot tudi prva diferenciacija v slovenski buržoazni sredini razmeroma preprosti in logični pa je — objektivno — nekoliko bolj zapleteno vprašanje kontrarevolucionarnega razvoja obrobnih političnih frakcij slovenske buržoazije, v katerih moramo pravzaprav iskati tudi začetke prvih oboroženih kontrarevolucionarnih formacij. Res je, da so bile vse te frakcije in vsa ta gibanja le odcepi od posameznih buržoaznih strank, in tudi to je res, da so »očetje prav dobro vedeli, kaj

počno njihovi sinovi«, zato so jim tudi dajali vso moralno in materialno pomoč.

Zlasti SLS je že zelo zgodaj poslala v borbo svoje ultradesničarske organizacije, s katerimi je, v številni Katoliško akcijo (KA), skušala kontrolirati v okviru cerkvenih dogem ves slovenski narod. Za srednješolsko mladino je ustanovila SLS s pomočjo ljubljanskega škofa Rožmana organizacijo Mladcev Kristusa kralja z glasilom *Mi mladi borci* (prvotno je bila ta organizacija omejena samo na srednje šole, kasneje pa je začela prodirati tudi na univerzo), za študente je ustanovila organizacijo Stražarjev s časopisom *Straža v viharju*, za odrasle pa se je posluževala KA, ki je bila kot cerkvena organizacija razpredena po vseh stanovih. Za delavce pa je SLS še posebej ustanovila Zvezo združenih delavcev kot slovenski del Jugorasa. Prav tako, čeprav v manjši meri, manj vsiljivo, manj totalitaristično in seveda z manjšimi uspehi je poskušala zavladati nad slovenskim narodom tudi liberalna buržoazija, ki je ustanovila celo vrsto gibanj okrog *Pohoda, Preboja, Preloma, Branika* itd. Preden je bil torej združen vrh slovenske buržoazije, so bile za narodnoosvobodilne vojne na delu že njene obrobne frakcije vseh vrst, ki so kasneje, v določenih razdobjih revolucije, povzročale zaradi svojega totalitarizma velike neprilike celo Slovenski zavezi, v kateri je prišlo nekajkrat skoraj do razkola.

Če odštejemo glasilo združene slovenske buržoazije, *Slovensko zavezo*, ter osnovna glasila klerikalnih ultradesničarjev *Slovenija in Evropa, Čas kliče, Revija KA, Živi viri*, dobimo še celo vrsto ilegalnih glasil raznih buržoaznih obrobni gibanj z glasili, kot *Spoboda ali smrt, Pobratim, Izvestja, Pravda, Svobodna Slovenija, Združeni Slovenci, Naprej zastava Slave, Zarja svobode, Petrov gardist* itd. To cepljenje v vrsto frakcij nas ne preseneča, saj je imelo že svojo tradicijo in se je zlasti v »napredni« buržoaziji začelo pojavljati že 1932. leta. Ves ta čas so razne frakcije iskale neko platformo, ustvarjale so, oziroma hotele so ustvariti nekakšno nacionalno ali napredno fronto, ene z Mačkom, druge brez njega, vse to pa se jim seveda ni

posrečilo. Zato s tem niso prenehale tudi ob razpadu Jugoslavije. Prav okupacija in razkosanost slovenske zemlje pa tudi ustanovitev OF in prvi začetki narodno-osvobodilne vojne in njeni uspehi, vse to je bilo voda na mlin najrazličnejšim »voditeljem« in njihovim »organizatorskim« ambicijam. Ko je buržoazija spoznala, da jih je KPS prehitela in jih z OF postavila pred zelo jasno alternativo: ali v borbo na strani slovenskega naroda ali proti narodu v narodno izdajstvo, so se gibanja, prenešana iz bivše Jugoslavije, začela na novo cepiti ter iskati novih orientacij in izgovorov, zakaj se ne priključijo OF itd. Na tem mestu se mi zdi umestno našteti le nekaj takih izgovorov teh različnih grup in frakcij, od katerih nekatere seveda niso presegle števila običajnega kavarniškega omizja, kako so opravičevale smiselnost, nujnost in opravičenost svojega obstoja oziroma nesodelovanja z OF. Tako so trdili eni, da je OF »gibanje«, ki premalo poudarja povezanost s slovensko zemljo, drugi, da OF ne upošteva navezanosti slovenskega naroda na kulturni zahod, tretji, da je narodna vera in cerkev na Slovenskem katoliška, orientacija OF pa je slovenski narodnosti in cerkvi sovražna, četrti, da moremo Slovenci kot narod revežev izvesti le socialno, ne pa tudi nacionalne revolucije itd. Eden od največjih kamnov spotike vseh teh skupin pa je bil — Draža Mihailović, ki ga je narodnoosvobodilna vojna tako kmalu razkrinkala kot navadnega narodnega izdajalca in kolaboracionista z okupatorjem.

Od vseh teh številnih frakcij in gibanj sta seveda najbolj vidna dva glavna tabora, tabor ekstremnih krščanskih desničarjev ter tabor liberalnih in sredinskih desničarjev.

Tabor ekstremnih krščanskih desničarjev. Brž ko je postalo slovenskemu klerikalizmu jasno, da je v Sloveniji klerikalni kapital dobil premoč nad liberalnim, in brž ko je leta 1935 spoznal, da utegne postati slovenski odmev svetovnega demokratičnega ljudsko-frontovskega gibanja prej ali slej tudi začetek konca njegove absolutne nadvlade na Slovenskem, je zelo energično naredil dvoje: popolnoma se je povezal z JRZ in dokončno zavrgel skoraj dvajsetletno geslo o

borbi za avtonomijo slovenskega naroda, na drugi strani pa je začel s široko akcijo rekatolizacije vsega slovenskega javnega in privatnega življenja, pri čemer je spretno uporabil uradno cerkveno organizacijo KA. Ker je KA v bistvu zastopala sodelovanje laikov pri cerkvenih hierarhičnih stopnjah, se je slovenskemu klerikalizmu praktično še bolj odprla pot direktnega cerkvenega vpliva in kontrole nad javnim in privatnim življenjem. Župnik, ki je bil doslej edini hierarh v svoji župniji, podobno kakor škof v svoji škofiji, je dobil z uvedbo KA na eni strani laično kontrolo, na drugi strani pa prav s pomočjo te laične kontrole še večjo možnost prodiranja v javno in privatno življenje na svojem jurisdikcijskem področju. To KA si je torej klerikalizem popolnoma podvrgel, razen tega pa je formiral, kot smo že slišali, še posebne formacije za mladino in delavce. Najnevarnejši od teh posebnih organizacij sta bili Straža in Mladci.

Obe organizaciji sta se v letu 1932/33 izoblikovali pri svojih glasilih. Ustanovitelj prve je bil profesor na teološki fakulteti ljubljanske univerze dr. Lambert Ehrlich, druge pa laik, profesor na klasični gimnaziji v Ljubljani, Ernest Tomec. Zanimivo je, da gibanji nista nastali (čeprav sta potem obe zagovarjali totalitaristični katolicizem) zaradi borbe s komunizmom, ki je v Sloveniji ob njenem nastanku šele začel dobivati nove in prave revolucionarne oblike, temveč zaradi dokaj nelojalne konkurence med ljubljanskimi jezuiti in ljubljanskim škofom Rožmanom, kdo bo imel dokončni monopol nad klerikalno študentsko mladino. Ehrlich je bil eksponent ljubljanskih jezuitov, ti pa eksponent SLS oziroma dr. Korošca, medtem ko je bil Tomec škofov pristaš, ta pa po »uradni dolžnosti« eksponent prvih začetkov vatikanskega klerofašističnega kurza. Šlo je torej za spopad med jeguljastim »demokratičnim« jezuitizmom in vatikanskimi začetki totalitarističnega klerofašizma. Po zelo ostrih trenjih in spopadih med jezuiti in škofijo je bil nazadnje sklenjen kompromis: Ehrlichovo stražarsko gibanje se je omejilo na univerzo, Tomčevo pa na srednje šole, oba pa sta se podredila KA. Vendar se nobena stran ni držala te razdelitve in je tako Ehrlich

prodiral s Stražo tudi na srednje šole, Tomec pa na univerzo. Končni cilj obeh je bil seveda isti — čeprav sta gibanji bili med seboj silno netolerantni — spraviti s pomočjo mladine v kalup krščanskih dogem vse javno in privatno življenje slovenskega naroda, predvsem pa seveda mladino samo. Čeprav je bil torej končni cilj skupen, je bila taktika različna.

Ehrlich (ljubljski jezuiti) je bil fašist belgijskega Degrellovega tipa in je v končnem cilju zasledoval ustanovitev katoliške srednje Evrope (restavracija Habsburžanov), kar v novejši zgodovini slovenskega klerikalizma ni nič kaj novega; bilo je le nadaljevanje akcije škofa Jegliča, ki je bil pod močnim vplivom ljubljanskih jezuitov. Tomec (Rožman-Vatikan) pa je bil izrazito cerkven, rimski človek in zato brez programa na daljšo perspektivo ter pripravljen oprijeti se vsakega trenutnega programa, ki ga bi forsiral Vatikan. Ker je prav v tem času Vatikan s Quadragesimo anno forsiral fašistični gospodarski korporacijski sistem in s tem stopal v odkrito borbo proti komunizmu na strani fašizma, se je Tomčevo-Rožmanovo gibanje takoj oprijelo tega vaticanskega programa, medtem ko je Ehrlichovo jezuitsko gibanje gledalo to »novotarijo« nekaj časa celo sovražno (velike polemike in debate!), potem pa vsaj z nezaupanjem.

Tudi taktika pridobivanja pristašev med mladino je bila različna. Tomec je pridobival mladino z rigorozističnimi zahtevami: apostolat molitve, besede, zgledi, dejanja in odpovedi (pitje, zabava, seksualnost), zahteve doprinyašanja žrtev, zahteve po krščanski ponižnosti, brezpogojni pokorščini cerkveni avtoriteti itd. Ehrlich pa je bil liberalnejši in je pridobival mladino z gesli: potrebujemo sto katoliških politikov, sto katoliških diplomatov, krščanskih mož na univerzi in v parlamentu itd. Medtem ko je Tomec svojim pristašem absolutno prepovedoval na primer kajenje, alkohol, ples, znanje z dekleti, je bil Ehrlich veliko popustljivejši. Priznati je treba, da se je obema posrečilo pridobiti nekaj mladih ljudi, ki so radi nagnjeni k skrajnostim, in oba sta iz njih ustvarila vse prej kot normalne ljudi.

Ko je kasneje, zlasti v vrstah Mladcev in enega dela Stražarjev, začela oživljati ideja kontrarevolucionarne dejavnosti proti OF, so bili prav Mladci zaradi svoje borbene in asketske vzgoje ter zelo dobro izpeljane organizacije prva in temeljna osnova bele garde v klasičnem pomenu besede, medtem ko so se Stražarji bolj približevali »zmernejši« kontrarevoluciji. V organizacijsko strukturo Mladcev, ki so jo skušali dosledno prenesti tudi v belo gardo, se zaradi preobširnosti pojava na tem mestu ne bi spuščal. Omenil bi le to, da je bila njihova vertikalna organizacija izpeljana do neverjetne preciznosti vse do vojev, ki so obsegali več jat; te so bile mladčevske osnovne organizacijske celice in so imele tri vrste članstva, mlade borce, mlade soborce in kandidate. Vse je vezala izredno stroga disciplina, edina in brezprizivna avtoriteta je bil rimski papež, za njim škof in nato profesor Tomec, katerega kratke izreke in misli so izdali celo v posebni knjigi in so se jih učili na pamet z večjo vnemo kot sveto pismo. Prav zaradi tega svojega več kot stooletnega nestrpnega in totalitarnega klerikalizma je bila skupina Mladcev in tudi enega dela Stražarjev, ki jim je potem sledil, v svojih kontrarevolucionarnih zahtevah vedno za več korakov naprej kot vse druge obrobne skupine, kaj šele kot Slovenska zaveza, v kateri so bili združeni tudi liberalci in »socialisti«. Spričo svojega nadklerikalnega programa je ta skupina venomer poudarjala, da je možna samo zmaga, ki bi pomenila povratak zgodovine slovenskega naroda v dobo Mahničja, ali pa preostane samo smrt. Sredine ta skupina torej ni mogla poznati. Ko se je na začetku maja 1942 slovenska buržoazija dokončno le združila v Slovensko zavezo in ko so njeno platformo bolj ali manj priznale vse ostale obrobne frakcije, so bili Mladci in del Stražarjev še vedno gibanje zase, ki ni hotelo imeti ničesar skupnega s Slovensko zavezo in jo je tudi ostro napadalo s »komodno sredino«. ¹⁷⁰

Na zunaj se je delovanje te skupine skrivalo pod tremi šiframi: Slovenska narodna akademska in dijaška mladina, vodilna plast slovenskega naroda na Slovenskem ter Liga proti banditom in morilcem.

Delovanje te skupine se je odvijalo v dve smeri: v ustanavljanje ilegalne kontrarevolucionarne vojaške organizacije in v »prepričevanje«, to je, dopovedovanje slovenskemu narodu, kako škodljiva je OF. Nobenega dvoma ni, da je skupina dobivala vso moralno in materialno podporo če že ne toliko od vodstva SLS, pa neposredno od škofa in Rima, pri prodiranju med ljudstvo pa se je lahko naslonila na mlajše duhovnike, ki so že izšli iz Tomčevega gibanja.

Na tem mestu nas zanima politična akcija te skupine. Kolikor je mogoče reči že doslej, je ta skupina kot politična sila prvič nastopila proti plebiscitarnim akcijam OF 29. oktobra 1941. Ohranjena sta dva letaka, v katerih se mladina odvrča od praznovanja, in v enem je rečeno: »Kakor je mladina ubranila slovensko univerzo, tako bo kmalu ubranila vse slovensko ljudstvo, svoje trge in vasi pred Osvobodilno fronto.« Naravnost je napadel OF letak, ki ga je izdala ta skupina na začetku novembra 1941. Letak je bil namenjen vsem Slovincem in najprej dokazuje, da je KP ustanovila OF šele po 22. juniju in da se člani OF imenujejo partizani, to je pristaši KP. Na koncu pravi letak: »Komur je usoda naroda resnično pri srcu, mora odkloniti in obsoditi početje partizanov, ki slovenskemu narodu nikdar ne morejo prinesiti sreče in lepše bodočnosti, marveč samo gorje in uničenje.«¹⁷¹

Dne 20. novembra 1941 je izšla 1. številka glasila te skupine *Slovenija in Evropa*, kjer je v članku »Zakaj verujemo v vstajenje slovenskega naroda?« rečeno: »Katoliški Slovenci to verujemo, ker gledamo na zgodovinski razplet v luči božjih sankcij in ker nam je to vero zapustil naš narodni Mojzes (Korošec), ko je zapisal v *Spominski zbornik Slovenije*: Pot slovenskega naroda se šele začinja. Ne v zaton, temveč v življenje, z vero v Boga in samega sebe... Pozivamo pa tudi vse druge Slovence, da se pridružijo temu upanju in tej veri svojih katoliških slovenskih bratov. Sedaj ne gre za klerikalizem, ne za JRZ, niti za SLS... gre za obnovo duhovnih osnov krščanske omike.« — Kot Slovenska liga proti banditom in morilcem se je ta skupina prvič predstavila slovenskemu narodu

z ultimatom 21. decembra 1941, kjer je v uvodu rečeno: Stanje, ki ga je ustvarila komunistična OF, je nevzdržno. Ali to skrito morilsko družbo postaviti na sonce, ali pa se spustiti s to morilsko tolpo v medsebojno klanje po načelu zob za zob, kri za kri — kar ima lahko nedogledne posledice. Nato je postavljen ultimat: »Čim bo kroglja iz od OF najete bratomorilske roke zadela še enega Slovenca, bo pred vso javnostjo razgrnjen seznam 15 voditeljev OF.« — Ko je OF prepovedala vpis v univerzitetno fašistično organizacijo GUF, so se »na kritičnem, zgodovinsko važnem razpotju narodno zavedni akademiki brez ozira na dosedanje prepričanje in kljub stalnim grožnjam iz komunističnega podzemlja — po dogovoru med seboj in po dogovoru z zastopniki univerzitetnih oblasti odločili, da vstopijo v GUF.« Na prelomu 1941/42 je postala skupina predrznejša. V letaku Naše stališče je poudarila, da je »do OF iz slovenskega vidika mogoče samo eno zadržanje: popolno uničenje do zadnjih sledov in poslednjih vzrokov. V tem trenutku je aktualno samo eno osvobojenje: slovenski narod je treba osvoboditi od komunistične OF, in to takoj.« — Isto je zatrjevala skupina tudi 5. aprila 1942: »Popolno iztrebljenje komunistične OF je življenjska nujnost slovenskega naroda. Začelo se je že.« Skupina je začela v družbi z Italijani postavljati zasede po ljubljanskih ulicah in kazati Italijanom mimoidoče pristaše OF, začela pa je aretirati tudi na svojo roko in potem aretirance po zasliševanju izročati Italijanom.¹⁷²

Druga osnovna aktivnost te skupine je bilo sodelovanje pri organizaciji ilegalne vojaške organizacije SLS, Slovenske legije. To legijo srečamo prvič že ob času enodnevne suverenosti Narodnega sveta ob propadu stare Jugoslavije. Kot uradna ilegalna vojska SLS pa je bila Slovenska legija osnovana 29. maja 1941.¹⁷³ Zdaj nastane vprašanje, kdaj je postala kontrarevolucionarna oborožena sila. Da se je pridružila Slovenski zavezi skupaj s SLS, je jasno. Če sprejmemo solidno utemeljeno Sajetovo ugotovitev, da so v Slovenski legiji igrali zelo važno vlogo tako Mladci kot Stražarji in da so ponekod prav ti nosili glavno težo

propagande in organizacije te legije, potem je upravičen sklep, da je bila ta legija že zelo zgodaj prava kontrarevolucionarna vojaška organizacija, čeprav je treba imeti njeno ustanovitev za začetek tiste ilegalne vojaške formacije, ki naj bi na ukaz iz Londona »ob pravem času« udarila po okupatorjih. To je razvidno tudi iz prisege, ki so jo polagali člani te legije, v kateri so obljubljali, da se bodo borili »za svobodo in samostojnost slovenskega naroda«. Dejstvo je, da se je organizacija Slovenske legije zelo zgodaj zanesla tudi na deželo in zelo verjetno je, da prav kmalu po ustanovitvi.¹⁷⁴ Vsekakor pa je bila njena kontrarevolucionarnost že dobro vidna 22. decembra 1941, ko je izšla 1. številka njenega ilegalnega glasila *Svobodna Slovenija* in v kateri je rečeno: Naša velika naloga je, da se pripravljamo za čas, ko bo prišel. Ta čas nas ne sme najti nepripravljene ali utrujene. Takrat bomo v strnjenih vrstah kot Slovenska narodna vojska stopili na branik slovenske zemlje proti vsakomur, ki bi hotel pahniti našo domovino v medsebojno uničenje, proti vsakomur, ki bi od zunaj hotel preprečiti naše osvobojenje.

Iz tega je razvidno, da se je Slovenska zaveza pripravljala na obračun z notranjim sovražnikom (OF) in z zunanjim (Sovjetska zveza). Izražala pa je zelo previdno, ker ji je to narekovala taktičnost spričo dejstva, da se je ogromna večina ljudstva že odločila za OF. Pa še nekaj ji je narekovalo previdnost, zato je bila tudi njena prvotna ilegalnost prava in resnična: šlo je za odnose med njo in Italijani, kajti general Robotti ni hotel sprva niti slišati, da bi pristal na kakršno koli sodelovanje s slovensko buržoazijo, kaj šele z oboroženo. Tako je bila pot do njegovega privoljenja za ustanovitev oborožene bele garde (MVAC) pravzaprav še dolga. V Slovenski legiji spčetka tudi ni bilo še do kraja razčiščeno vprašanje Mihailovića. Šele po izjavi londonske vlade, o kateri smo že govorili, se je Slovenska legija vključila v jugoslovansko vojsko in takrat je izdalo ljubljansko vodstvo legije vsem »komandantom čet in vodnikom« odredbo, kjer je v 11 členih rečeno, da je prišel čas borbe za Jugoslavijo. Ves naš narod je ogro-

žen tako od okupatorja kot od notranjega sovražnika — partizanov. V borbo s partizani posega vojska le zaradi obrambe same sebe in ne napadalno. Tudi proti okupatorju ne nastopa napadalno in je le v strogi pripravljenosti, da nastopi povsod le v obrambo slovenskega ozemlja, slovenskih ljudi in narodnega premoženja. Na koncu je rečeno, da je uradni naziv vojaka Slovenske legije »četnik jugoslovanske vojske«.

Če bi to ultraklerikalno desnico, ki je s svojo nestrpnostjo, a z veliko aktivnostjo zelo pripomogla k dokončni kontrarevolucionarni formiranosti Slovenske zaveze, porazdelili še v posamezne skupine, iz katerih je bila sestavljena, bi morali ugotoviti, da je bila na primer skupina kaplana Glavača najbolj delavna. Prav ta Glavačeva skupina je bila tista, ki je že v začetku maja 1942 poslala za borbo proti partizanom v okolico Novega mesta prvi bataljon, tako imenovani štajerski bataljon.¹⁷⁵

Omeniti je treba še dve obrobni frakciji liberalne buržoazije, iz katerih sta se pred vstopom v Slovensko zavezo razvili dve vojaški ilegalni formaciji, v primeri s Slovensko legijo seveda minimalni; *Sokolska* in *Narodna legija*. Prva se je razvila okrog glasila *Klic z Gospe svete*, *Naprej zastava Slave* in okrog številnih letakov, druga pa v glavnem okrog *Pobratima*. Obe na začetku nista pokazali sovraštva do partizanov. V letaku so Pobratimovci 7. novembra 1941 zapisali: »Ko so partizani začeli izvrševati razna nesmiselna sabotažna dejanja, ki so prinesla narodu samo ogromno škodo, je četniška organizacija pozvala vse svoje člane, da zapuste partizane in se vrnejo v redno življenje. Disciplinirani četniki so se temu odzvali, tisti maloštevilni četniki pa, ki se niso pokorili, so se sami izločili iz četniške organizacije.« Poročilo je sicer izmišljeno od prve do zadnje besede, ker nikdar ni bilo v Sloveniji v partizanih četnikov (v Srbiji je bilo drugače in bi to poročilo bolj veljalo za Srbijo), kaže pa vendar nekakšno začetno četniško nevtralnost do partizanov. Še »miroljubnejša« je bila Sokolska legija, ki je novembra izdala posebno izjavo, v kateri je rečeno, da se ne namerava boriti proti no-

beni protiosno usmerjeni osvobodilni akciji. V vsaki taki akciji, ki se je samostojno razvijala, je gledala zdrav pojav in enega od sestavnih delov »bodoče skupne akcije«. Malo pred združitvijo s Slovensko zavezo sta obe legiji izjavili, da hočeta po svojih močeh v sedanji vojni pomagati pravici do zmage, da hočeta svoboden slovenski narod v veliki združeni Sloveniji v njenih zgodovinskih mejah, združitev Slovencev s Srbi, Hrvati in Bolgari v veliki Jugoslaviji na federativni podlagi in trdno zvezo z brati Rusi, Poljaki, Čehi in Slovaki. V prenovljeni Jugoslaviji naj si narod izbira red, ki je večni čuvar njegove svobode. Zelo zanimivo je bilo gledanje teh nacionalistov na razpad Jugoslavije: »Imajoč pred očmi splošno vojno politično situacijo, videč nevarnost za Turčijo in potem za Rusijo, so vojaški faktorji zavestno žrtvovali Jugoslavijo, da bi ta doprinesla s svojo žrtvijo delež za rešitev Evrope.«¹⁷⁶ Misel, da je Jugoslavija s tem, da je bila napadena in da je razpadla, dejansko rešila Rusijo, ker se je zaradi tega moral Hitlerjev napad na Rusijo odložiti za nekaj tednov, so poudarjali nacionalisti potem še večkrat. V isti številki je čestitala *Svoboda ali smrt* tudi vodstvu KPS: »Z vzorno pripravljenim podvigom je našim tovarišem v osvobodilnem boju uspelo rešiti iz okupatorjevih krempljev svojo vneto in požrtvovalno sodelavko.« (Tu je mišljena rešitev tov. Marjete — Zdenke Kidričeve, ki jo je zastraženo na jetniškem oddelku ljubljanske bolnišnice rešila VOS.) Nekaj pa jim pri OF le ni bilo všeč, in to so zapisali v isti številki: »Zato se danes čudimo geslom OF: Smrt fašizmu! Smrt nacizmu! itd. Mnenja smo, da v teh geslih nista zajeta srž in smoter naše borbe. V teh geslih je klica možnosti sporazuma z našimi sovragi v primeru spremembe njihovega režima. Nemci, Italijani, Avstrijci in Madžari so in bodo ostali vedno naši smrtni sovražniki, pa naj si bodo fašisti, socialisti, nacisti ali komunisti.« Nobenega dvoma ni, da so obe ti skupini povežali v Slovensko zavezo razredni interesi in njihov nacionalistični šovinizem, ki so ga pokazali prav v tej svoji zadnji izjavi.

Kontrarevolucionarna vloga slovenskega klera

Če v prvih fazah narodnoosvobodilne vojne lahko še rečemo, da vsa slovenska duhovščina le ni bila na kontrarevolucionarnih pozicijah in da je zlasti del starejše podeželske duhovščine obsojal kot pogubonosne prve začetke bele garde, del pa se je spričo tega zadržal pasivno in nevtralnno (kar je bilo po svoje tudi dobro) in je le manjše število mlajše duhovščine, ki je že izšla iz mladčevskega gibanja, hitela po deželi z ustanavljanjem bele garde, lahko z isto gotovostjo tudi trdimo, da je bilo delovanje višjega klera in ljubljanskega škofa Rožmana, odkar sta se začela OF in partizanstvo, že izrazito kontrarevolucionarno. Kolikor pri ljubljanskem škofu Rožmanu spričo njegovega kontrarevolucionarnega delovanja lahko govorimo hkrati tudi o subjektivni ali objektivni krivdi oziroma, kolikor bi se dalo ločiti eno od drugega, je za posledice, ki jih je imelo njegovo pogubonosno delovanje med narodnoosvobodilno vojno, povsem postranskega pomena. Prav tako je za pravilno zgodovinsko oceno njegovega kontrarevolucionarnega delovanja in izdajalskega dela popolnoma nepotrebno upoštevati na primer dejstvo, da katoliški škof v nobenem primeru in v smislu papeških okrožnic Quadragesimo anno ali Divini Redemptoris ne more sodelovati v fronti, v kateri ima vodstveno vlogo KP, in se pri tem sklicevati na primer na usodo pariškega kardinala Verdierja, ki je sprva pozdravil sodelovanje katoličanov v francoski ljudski fronti, leta 1939 pa je moral to svojo izjavo preklicati, in to na izrecen papežev ukaz. Pri reševanju in obravnavanju »Rožmanovega primera« bo zgodovinar vsekakor upošteval obsodbo vojaškega sodišča, s katero je bil Rožman obsojen predvsem kot narodni izdajalec in kot kontrarevolucionar. Ob tem »Rožmanovem primeru« pa tudi lahko še opozorimo na resnico, ki je za katoliško cerkev v celoti sicer silno neprijetna, da je namreč pravo in edino mesto katoliškega škofa tam, kjer so njegovi verniki. Če je bila torej zbrana velika večina slovenskih katoliških vernikov v OF, je bilo tudi

škofovo mesto v OF. Ena od usodnih napak katoliške cerkve je bila, da je veličino revolucionarnih ljudskih procesov ne samo podcenjevala, temveč jim je tudi z vso silo nasprotovala in s tem dokazala, da je tudi sama bistveni in sestavni del — kontrarevolucije.

Začetno zadržanje škofa Rožmana in njegovega višjega klera do italijanskih okupatorjev je moč do neke mere še opravičiti z znanim katoliškim aksiomom, da je vsaka oblast (buržoazna, ne ljudska, kajti to cerkev dosledno odklanja) od boga. Njihovo izdajalsko početje pa se je začelo takoj ob prvem masovnejšem nastopanju OF, zlasti pa je bilo vidno v podporanju in snovanju kontrarevolucionarnih oddelkov Mladcev in Stražarjev, ki so kot posebni škofovi emisarji preplavili deželo. Ker pa je organiziranje prvih kontrarevolucionarnih oboroženih oddelkov naletelo na težave in ker je okupator razpustil tudi vse klerikalne politične in kulturne organizacije, gospodarskim pa postavil komisarje, si je kontrarevolucija na začetku zelo uspešno pomagala s cerkvenimi organizacijami in z družbami, ki so še ostale, in to s popolnim privoljenjem škofije. Razen teh organizacij je vpeljal škof Rožman že leta 1941 še posebno cerkveno pobožnost »prvih devetih petkov«. (To je pobožnost, ki jo je kot kolektivno pobožnost menda prvič uvedel belgijski episkopat med prvo svetovno vojno. Pobožnost je zahtevala od vernikov določena pobožna opravila, slonela pa je na znani jezuitski prevari, da se bo vsakomur, ki v devetih prvih petkih v letu zaporedoma opravi določeno pobožnost, izpolnila neka posebna želja.) Namen vpeljave te kolektivne pobožnosti v ljubljanski škofiji je bil torej zelo prozoren: ves slovenski narod naj bi opravljal to pobožnost in si pri tem želel — kar si je takrat menda želel prav vsak — miru ter konca vojne in okupacije. Če bi prišlo do konca vojne, kot je takrat slučajno prišlo v Belgiji, si lahko predstavljamo, kako bi zrasel prestiž katoliške cerkve, če pa ne, kar se je tudi zgodilo, pa ima katoliška cerkev pripravljenih nešteto izgovorov in ni edini samo ta, da pač pobožnost ni bila v redu opravljena. Razen tega je škof Rožman uvedel to pobožnost tudi zato, da bi z njo dosegel organizirano in masovno

obiskovanje cerkva, kjer so ob teh pobožnostih imeli tudi nagovore in pridige z vsebino, ki je ni težko uganiti. Tako je ta pobožnost postajala od meseca do meseca določnejša propaganda za belo gardo in kontra-revolucijo.

Zanimivo je, kdaj se je ljubljanski škof odločil za te vrste propagando. Zanj je bila izredno značilna taktična previdnost, ki se je kazala zlasti v tem, da spričo splošnega poleta OF dolgo časa ni dal nobene uradne izjave, čeprav jo je slovenski narod v svojem velikem revolucionarnem poletu vedno znova zahteval, zlasti katoličani, ki so sodelovali v OF. Škof je uvedel pobožnost prvih petkov sredi septembra 1941, torej natanko takrat, ko se je OF že razvila do tistih revolucionarnih oblik, ki so zahtevale prve odloke SNOO, na drugi strani pa se je prav takrat slovenska buržoazija prvič zavedela, da se je treba združiti in udariti po OF. Se pravi, OF je buržoazijo prehitela, buržoazija pa je skušala na vse načine, in to prav s pomočjo cerkve, zamujeno nadoknaditi. Uvedbo pobožnosti prvih petkov je treba torej objektivno imeti za prvi, čeprav ne direktni udarec po slovenskem narodu, organiziranem v OF. *Slovenec* je prinesel 16. novembra 1941 škofov poziv k veliki narodni spravi pobožnosti deveterih petkov, v katerem je med drugim rečeno: »Ves slovenski narod naj se združi okrog teh pobožnosti v eno samo vrsto, ki bo zadoščevala božjemu srcu.« Če te besede razumemo vsaj nekoliko tako, s kakršnim namenom so bile zapisane, potem nam mora postati jasno, kako si je SLS s pomočjo te cerkvene pobožnosti poskušala reševati svoje globoko padle politične položaje.

Vodstvo OF se je pravilno potrudilo in skušalo škofa Rožmana pripraviti vsaj k nevtralnosti, kar bi bilo v začetni fazi OF tudi mogoče. Toda škof je vztrajal na svoji poti. Ko je morala VOS nujno poseči po svojih prvih likvidacijah organizatorjev bele garde, je sledil drugi, že veliko bolj jasen škofov odgovor. Na prvo adventno nedeljo, ki je bila 1941. leta 30. novembra, je spregovoril škof v ljubljanski stolnici med drugim tudi tole: »Danes čujem govoriti tudi sicer resne ljudi, da umor ni več zločin, ampak juna-

ško dejanje ... Proti temu mnenju stoji božje razodetje: Umor je in ostane vnebovpijoč greh.« — Pri tem bi opozoril še na to zanimivo posebnost, da je *Slovenec* prinesel te škofove besede šele mesec dni kasneje.¹⁷⁷ V duhovniških krogih izven škofijske kurije so to škofovo obsodbo komentirali nekako takole: Če je škof že obsodil likvidacije VOS, zakaj ni obenem obsodil pobojev in umorov, ki jih počenjajo okupatorji? *Slovenec* je prvič javno napadel OF. 2. decembra 1941, a to še vedno zelo obzirno in v okviru reklame za pobožnost prvih petkov: »Čeprav vojna ni zahtevala od našega malega naroda krvnega davka, ga plačujemo že danes zaradi pregreh tistih Slovencev, ki so se oklenili brezbožnega nauka današnje dobe, ki je v komunizmu in drugih naukih sedanje dobe v svojem bistvu upor proti Bogu.«

Po tem drugem napadu se je škof Rožman pripravljal na tretji udarec na prelomu 1941/42. To je bilo neke vrste pastirsko pismo, ki je izšlo v obliki ilegalnega letaka in v katerem je med drugim rečeno: »Kdor res ljubi svoj narod, ne bo storil ničesar, kar narodu dejansko škoduje ... Zanesljivi podatki dokazujejo, da so bili mnogi mladi ljudje, dijaki in vajenci od 15 do 18 let, zvaobljeni pod lažnimi pretvezami v hribe, od koder se niso smeli vrniti ... Nekaj od teh je bilo že ujetih, nekaj pa jih je bilo v bojih z redno vojsko ubitih ... Tudi ženske so pregovorili, da so šle med partizane v hribe, zlasti akademičarke, izmed katerih je bila vsaj ena ujeta. Njihovo življenje je nepopisno mučno, telesno in nravno se uničujejo. Ali je za osvobodjenje naroda vse to potrebno? Niti koristno ni, še manj pa potrebno.« Nato škof poudarja, koliko materialne škode so napravili partizani na deželi, in se sprašuje: »Ali vse to kaj koristi osvobojenju? Če bi zadeva ne bila tako žalostna in škodljiva za narod, bi to početje imenovali otročje ... Komunizem je spremenil le krinko, bistva pa ne.«¹⁷⁸ Pri teh škofovih besedah je treba paziti na troje: prvič, od kod je dobil te podatke, drugič to, da je italijanski in nemški vojski prisodil legalnost, in tretjič, da je prvokrat izrekel sodbo o škodljivosti narodno-osvobodilne vojne. Toda tudi te škofove besede, ki so

bile razširjene v tisoč letakih, niso omajale množične vere slovenskega ljudstva v OF. Prav v tistih dneh je začel dobivati škof na stotine resolucij s podpisi več tisoč katoličanov vseh stanov in poklicev, v katerih obsojajo njegove besede kot izdajalske.

Čeprav je škof Rožman na zunaj obsodil OF šele na prelomu 1941/42, pa je bil seveda na skrivaj veliko aktivnejši. Kakor hitro je Natlačen odšel iz konzulte, se je začel večkrat pojavljati na škofiji. Zakaj, skoraj ni težko uganiti. Natlačen je šele tedaj, s pomočjo škofa Rožmana in zelo verjetno pod vrhovnim nadzorstvom Graziolija, začel prav delovati. Če upoštevamo še to, da je izstopil iz konzulte takrat, ko je slovenska buržoazija prvič začutila potrebo po kontrarevolucionarnem združevanju, ni težko uganiti, da bo imel prav v zvezi s škofom Rožmanom pri tem zelo važno opravilo in nalogo. S pomočjo italijanskih virov lahko te Natlačenove obiske pri škofu do neke mere dobro pojasnimo. Iz spomenice, ki jo je razposlal Robotti podrejenim poveljnikom divizij 17. februarja 1942¹⁷⁹ in ki je bila delo italijanske vojaške obveščevalne službe, izvemo več podrobnosti o teh sestankih na škofiji, od katerih je bil eden 16. februarja. Tako piše Robotti: »V Ljubljani so se včeraj pri škofu sestali glavni predstavniki bivših strank (razen članov konzulte, ljubljanskega župana itd., ki jih še iz dobe Jugoslavije prezirajo zaradi njihove pokvarjenosti) na konferenco z namenom, da bi ustanovili neke vrste odbor, ki naj bi italijanskim oblastem pomagal pri boljšem vladanju na zasedenem ozemlju... Ni še zagotovljen pristanek nacionalistične stranke. Vodstvo tega odbora, ki bi moral biti nekak predstavnik vseh plasti slovenskega prebivalstva, je prevzel škof... Na konferenci so bili sestavljeni nekateri pogoji, ki bi jih bilo treba predložiti italijanskim oblastem zaradi sodelovanja: a) odstranitev sedanjih članov konzulte, ljubljanskega župana in več drugih slovenskih osebnosti; b) dovoljenje, da se samostojno, z legalnimi sredstvi pobija komunistična kužna bolezen, ker smatrajo okupacijske oblasti za nedelavne in nesposobne; c) dovoljenje, da se

organizira mladina, in d), da se spremeni sedanji policijski režim.«

Recimo, da ta Robottijeva spomenica ni povsem točna (v njej so na primer netočnosti, na primer, da je bil Sokol ustanovljen 1848.), vendar bi ji bilo verodostojnost osnovne vsebine težko oporekati. Ta je približno tale: pri škofu je bil nekakšen sestanek predstavnikov vseh slovenskih buržoaznih strank. Ker Slovenska zaveza takrat še ni bila dokončno formirana, je tej konferenci predsedoval škof. Od predlogov, ki naj bi jih slovenska buržoazija nameravala postaviti Italijanom kot pogoj za sodelovanje, se mi zdi najverjetnejši predlog o formiranju slovenske legalne kontrarevolucionarne vojaške formacije. Do tod je zadeva jasna.

Iz dokumentov Robottijeve obveščevalne službe je dalje razvidno, da so v škofiji¹⁸⁰ v začetku marca 1942 sklicali novo konferenco, na kateri so bile precizirane »temeljne napake, ki jih je naredila italijanska civilna oblast v pokrajini«. Poročilo pravi, da so te ugotovitve s te konference poslali mimo visokega komisarja naravnost v Rim. Dalje je iz italijanskih dokumentov razvidno, da je po tem sestanku v škofiji res odnesel salezijanec Blatnik neko poročilo državnemu tajniku v Vatikan. Ne da se seveda reči, ali je bilo poročilo kardinalu Maglioneju poročilo s te konference, ali pa kako drugo sporočilo škofijske kurije, ki nima s prvim nobene zveze. Če predpostavimo, da je Blatnik res nesel v Vatikan poročilo s konference, potem je slovenska buržoazija sporočala vatikanskemu državnemu tajniku o tehle napakah, ki so jih dotlej naredili Italijani v Sloveniji: 1. da so dali pravico bivanja v Ljubljani bivšim jugoslovanskim oficirjem, ki ne morejo z ničemer dokazati, da morajo res prav tu prebivati; 2. da so dali dovoljenje za bivanje vsem tistim Slovincem, ki so jih Nemci izgnali z Gorenjske in Štajerske; 3. da še sedaj niso vpeljali legitimacij o pristojnosti, s katerimi bi lahko kontrolirali in izgnali vse, ki vsaj pet let ne prebivajo v Ljubljani; 4. da niso še zaplenili vseh radijskih aparatov; 5. pomanjkanje italijanske propagande, špijonažno delo nameščencev v vseh državnih uradih,

zlasti pa na policiji, pri PTT in na železnici. — Te točke naj bi bile vsebina konference na škofiji, a spet je seveda treba te točke vzeti kot rekonstrukcijo italijanske obveščevalne službe. Točno vsebino bomo spoznali šele takrat, ko nam bo znan njen original ali originalni prepis. Po škofijski kurialni praksi bi moral biti prepis akta, ki ga je takrat odnesel Blatnik v Rim, v škofijskem arhivu v Ljubljani, a ga po zadržilu škofijskega arhivarja ni. Če predpostavljamo, da je bila glavna vsebina v poročilu italijanske obveščevalne službe točna, mora nastati vprašanje, zakaj je o teh napakah slovenska buržoazija obveščala Vatikan, in to celo mimo visokega komisarja, ki je bil po vsej verjetnosti za sodelovanje s slovensko buržoazijo. Logičen sklep bi bil tale: Iz vsebine obeh sestankov na škofiji je po poročilih Robottijeve obveščevalne službe razvidno, da je ponujala slovenska buržoazija Italijanom roko za sodelovanje, ki pa se je je general Robotti branil. Ker je hotela slovenska buržoazija to sodelovanje kakorkoli izsiliti, je skušala to doseči s pomočjo Vatikana, ki naj bi pritisnil naprej. Ker iz drugih virov vemo, kako in zakaj se je Robotti branil ponujane roke slovenske buržoazije, Grazioli pa je po vsej verjetnosti bil za to sodelovanje, a pri italijanski vojski ni imel več potrebnih kompetenc, bi mogel biti zgornji zaključek pravilen, ima pa seveda to osnovno napako, da sloni na nedokazani postavki, ali je bilo poročilo s konference v škofiji v resnici poslano v Vatikan.

Poročilu, ki ga je Robottiju poslal v imenu obveščevalne službe komandant grenadirjev, je Robotti pripisal: »Poslati takoj komandi armade in dobro podčrtati, da že več mesecev zahtevam te ukrepe. Sedaj pa čutijo potrebo po njih... celo Slovenci!« V spremnem pismu, ki ga je poslal Robotti s tem poročilom še istega dne (12. marca) komandantu 2. armade na Sušak, pravi med drugim: »Iz nadaljnjih informacij se zdi, da so gornja vprašanja predmet — oziroma vsaj del — zapečatenega dokumenta, ki ga je neki prelat, pooblaščenec ljubljanskega škofa, prinesel v Rim in ki je bil naslovljen na N. E. kardinala Maglionaja.« Ker tudi Robotti poudarja samo domnevo o

vsebinski pisma papeževemu državnemu tajniku, je seveda težko spraviti v objektivno vzročno zvezo uspeh tega pisma v Rimu in brzojavni ukaz poveljnika 2. armade generala Roate, s katerim je že 14. marca ukazal, naj Robotti od 19. do 27. marca polovi vse bivše aktivne oficirje in podoficirje v Ljubljanski pokrajini in jih internira. Italijani so 26. marca pobrali tudi radijske aparate, pustili pa so jih seveda svojim zaupnim zaveznikom.

Dejstvo je, da je začela februarja in v prvi polovici marca 1942 slovenska buržoazija, od katere je bil seveda najmočnejši klerikalni del, napenjati vse sile, da bi kontrarevolucijo tudi oborožila in da bi za to dobila pri Italijanih dovoljenje in orožje. Za oborožitev kontrarevolucije so delali tudi liberalci. Klasičen primer za to je bilo tudi delovanje industrialca Avgusta Praprotnika, ki ga je VOS likvidirala na dramatičen način 20. februarja 1942. O Praprotniku pravi italijanski dokument, da je pri ustanavljanju bele garde sodeloval s škofom Rožmanom, ki je s Praprotnikom soglašal, naj bela garda ne bo »preveč ekstremistična, a dovolj nacionalistična«. Prav na Praprotnikovo pobudo menda je izvedel škof Rožman celo nekak plebiscit za belo gardo v Ljubljanski pokrajini, ki pa ni prinesel zadovoljivih rezultatov.¹⁸¹

Ko je škof Rožman 20. februarja izgubil svojega važnega sodelavca, je še nekaj časa molčal. Izbruhnul pa je, ko je VOS likvidirala dva mladčevska organizatorja kontrarevolucije, enega 16. marca, drugega pa 18. marca. Ob likvidaciji prvega se je oglasil še samo *Slovenec*, ki je 21. marca zapisal: »Padel je kot simbol boja za slovensko univerzo, kot simbol stoletnih tradicij Slovenstva, ki se v teh težkih dneh krčevito upira ogabni amorarnosti in bratomorilskim strastem komunističnih izkoreninjencev, ki hočejo iz podzemskih rovov breznarodnih zločinskih tipov uničiti še to seme izkrvinelega slovenskega naroda.« Drugega organizatorja bele garde pa je pokopal izjemoma škof Rožman sam, ki je ob grobu dejal: »Zahvaljen bodi, Gospod, za prvega mučenca, ki si ga blagovolil dati naši Katoliški akciji, ker si nam s tem dal poročstvo blagoslovljenega uspeha... Prosimo te, ponovi

tudi zdaj, kar si tolikokrat storil v zgodovini svojega kraljevstva, da bo mučeniška kri vnetega apostola Katoliške akcije vzbujala vedno številnejše in vnetejše vrste mladih apostolov, ki bodo... pripravljeni na vse žrtve, ki ne bodo iskali rešitve v nemoralnih zablodah brezbožnih voditeljev, ampak v tvojih postavah.« Istega dne so na vseh prižnicah Ljubljanske pokrajine prebrali škofovo poslanico, v kateri je bilo med drugim rečeno: »Bratomor je vnebovpijoč greh.. Vsak kristjan in zaveden Slovenec mora take zločine obsojati kot greh pred Bogom in zločin pred narodom. Soudeležuje pa se na teh grehih vsak, ki jih odobrava in s kakršno koli podporo pomaga, da se morejo vršiti.«¹⁸² Tako je škof s svojim govorom ob grobu in s poslanico prešel javno v ofenzivo proti OF, misleč, da je za to prišel pravi čas. Zanimivo je, kako je škof začel to ofenzivo. Če sta njegova pridiga na prvo adventno nedeljo in okrožnica, ki so jo širili ilegalno, popolnoma zgrešili svoj cilj, je bilo treba za uspešen sunek novo in boljše orodje. To orodje je škof videl v tem, da bo proglasil vsakega organizatorja bele garde za mučenca Katoliške akcije v katoliškem dogmatičnem pomenu. Za zgodovino narodnoosvobodilne vojne je ta novi škofov manever zanimiv le toliko, ker zgovorno kaže, po kakšnih skrajnih merah je bil škof prisiljen poseči, da bi iz množice slovenskega ljudstva rešil za kontrarevolucijo, kar se je pač še dalo rešiti. Mislim, da nisem daleč od resnice, če trdim tudi to, da je to novo ofenzivo napovedal škof v imenu tiste slovenske kontrarevolucionarne buržoazije, ki se je v tem času združevala v Slovensko zavezo. Hkrati, ob koncu marca 1942, sta OF javno napadla in obsodila tudi *Slovenec* in *Jutro*. *Slovenec* pravi 29. marca, da je OF obsodil škof, da jo obsoja tudi sam kot glasilo javnega mnenja velikega dela Slovencev ter da je isto v jasni in v nedvoumni obliki storilo tudi *Jutro*. Na koncu pravi *Slovenec*: »Nihče izmed Slovencev se sedaj ne more več izgovarjati na nepoučenost, nihče ne more več jemati koristi naroda za pretvezo, da podpira ali zagovarja delovanje OF... kajti narod je po svojih verskih predstavnikih in po svojih javnih glasilih to delovanje zelo jasno obsodil.«

Za še uspešnejši udarec slovenske buržoazije po narodnoosvobodilni vojni pa je bilo vsekakor potrebno dovoljenje Italijanov. Robotti je ponujanje slovenske buržoazije pravilno presodil in je zato njeno pomoč odbijal, dokler se je pač dalo. Robotti je računl takole: Kontrarevolucionarne namere slovenske buržoazije, obračunati z OF, so vsekakor iskrene in same po sebi za Italijane koristne. Toda oborožena slovenska kontrarevolucija z italijanskim orožjem, z italijansko moralno in materialno pomočjo predstavlja na drugi strani tudi stalno nevarnost za Italijane. Nevarnost bi prišla do izraza zlasti v trenutku, ko bi Italijani začeli izgubljati vojno. Toda kljub tej Robottijevi previdnosti je slovenska buržoazija izsilila italijansko oborožitev. V začetku aprila 1942 je vložil pri Italijanih spomenico profesor Ehrlich, ki je zelo dolga in v kateri je med drugim rečeno: »Pri varnostni službi mora priti do nekega sodelovanja med italijanskimi oblastmi in Slovenci... Absolutno potrebno se zdi, da italijanska oblast dá Slovincem možnost samoobrambe v naslednji obliki: slovenski orožniki in stražniki naj spet dobe orožje in sodelujejo pri varnostni službi, ki naj bi bila pod vodstvom višjih slovenskih policijskih organov, ki naj jih zasedbena oblast imenuje po nasvetu vodilnih mož prejšnje slovenske uprave. Če naj Slovenci uspešno pomagajo pri izkoreninjenju in uničenju komunistične organizacije, ki jo imajo za svoje največje narodno in kulturno zlo, je potrebno, da jim italijanske oblasti omogočijo avtonomno varnostno službo v obliki akademske formacije, meščanske straže in splošne narodne straže po vaseh. Vse te formacije naj stoje pod vojaškim nadzorstvom, naj pa nimajo nobenega fašističnega obeležja.«¹⁸⁵

Čeprav so v tem času Italijani na Hrvaškem in v Bosni že sodelovali s četniki (MVAC), so bili v Sloveniji še vedno zelo previdni. Vse kaže, da je šla ta previdnost samo na račun Robottijevega sovraštva do slovenskega naroda v celoti. Naposled je nastopil s spomenico še Natlačen, ki jo je za binkošti 1942 odnesel v Rim škof Rožman; potoval je ad limina. V tej spomenici opozarja Natlačen Italijane na usodno na-

pako, ki so jo storili s tem, da so ljubljanski policiji in žandarmeriji v pokrajini odvzeli vso varnostno službo. Dalje, da nima slovenski tisk možnosti, da bi se s prevratno ideologijo boril na način, ki bi ustrezal našim razmeram in našim življenjskim pogojem. Končno pravi Natlačen, da bi bila edina rešitev v tem, če se dá Slovincem zakonita oborožena organizacija za lastno obrambo. Stvari so se še nekaj časa vlekle, dokler ni Robotti sredi junija 1942 le pristal na legaliziranje oborožene slovenske kontrarevolucije.¹⁸⁴

Mihailovičevstvo v Sloveniji

O mihailovičevstvu kot jugoslovanskem problemu za časa narodnoosvobodilne vojne, o garnituri, katere naloga je bila, obdržati po vsej sili jugoslovansko kontinuiteto, na tem mestu ne bomo govorili. V Sloveniji prihaja v poštev ta problem le toliko, kolikor so poskušali ustvariti mihailovičevsko podružnico tudi v Sloveniji; in do neke mere so tudi jo. Na prvi pogled je videti mihailovičevstvo v Sloveniji dokaj zapleteno, če pa upoštevamo, da je bilo vse to gibanje razkrinkano že jeseni 1941 kot kontrarevolucionarno, nam ne bo delalo dosti težav. Če sta predstavljala Ljotić in Nedić kvislinge v pravnem pomenu besede, je bil Draža Mihailović s svojo vojsko na Ravni gori spočetka že agent tiste garniture jugoslovanske buržoazije, ki si je želela povratek stare buržoazne Jugoslavije. Nobenega dvoma ni, da bi v tej vlogi, in zato tudi kot »legendarni junak« ostal mnogo dalje časa, če bi se ne poigrala z njim in z njegovo nalogo usoda tako, da so uspehi narodnoosvobodilne vojne prav na tistem ozemlju prerasli že zelo zgodaj v prvo osvobojeno ozemlje v Jugoslaviji. Tako je bil Mihailović že poleti 1941 postavljen pred eno samo izbiro, naj se bori na strani partizanske vojske ali ne. Ker Mihailović na prvo po ukazu londonske vlade ni pristal, se je povezal z okupatorji na kontrarevolucionarni in ne kvislinški osnovi. Ker pa sta bila ta njegova povezava in sodelovanje z Nemci v 1. ofenzivi na osvobojeno ozemlje jeseni 1941 odkrita in sporočena vsem jugoslovanskim narodom, je bilo tudi v Slove-

niji kmalu jasno, s kom vse ima CK KPS opraviti, če hvali, povzdiguje ali če se hoče skriti pod plašč jugoslovanske vojske Draže Mihailovića, ki je zaradi sodelovanja z Nemci postal narodni izdajalec.

Govorili smo že, da se je za Mihailovića zanimala tudi slovenska buržoazija in da Slovenska legija nekaj časa ni hotela priznati njegovega vodstva, aprila 1942 pa se mu je podredila. Tudi nastajanje Glavačevega štajerskega bataljona je v tesni zvezi s sodelovanjem mihailovičevsko usmerjenih oficirjev bivše jugoslovanske vojske. Tako lahko rečemo, da se je vsa slovenska kontrarevolucionarna vojska podvrgla Mihailoviću kot vojnemu ministru v ubegli londonski vladi.

Vendar to ni glavni problem mihailovičevstva v Sloveniji. V Sloveniji je bilo spočetka važno le to, kam se bo obrnilo veliko število bivših jugoslovanskih oficirjev in podoficirjev, ki jih spočetka Italijani niso spravili v vojno ujetništvo, temveč so jih pustili pri miru do srede marca 1942, ko so jih internirali v dokaj sumljivih okoliščinah. Za CK KPS je bilo vsekakor važno, kako se bo obnašala ta dokaj močna skupina (nad 1000 ljudi), saj je mimo drugega pomenila precejšen kapital vojaškega znanja, spričo svojega pasivnega obnašanja do OF pa tudi objektivno zelo nevarno rezervo slovenske kontrarevolucije. Končno se je ta velika skupina zdiferencirala v skupino, ki je bila OF prijazna in ki se je prej ali slej tudi vključila v NOV, v skupino, ki je bila do OF indiferentna, in v skupino, ki ji je bila vedno bolj sovražna. O skupini, ki je bila OF prijazna, smo že govorili, za ostali dve skupini pa je treba reči, da se je z njima dogodilo to, kar se je doslej v zgodovini pravzaprav zelo redkokdaj: brez skupine tistih, za katere so jugoslovanski narodi žrtvovali velikanske vsote, brez tistih, katerih poklic in če hočete tudi prisega je bila, braniti svojo domovino — so nastajale in se pričele boriti prve partizanske enote, oficirji in podoficirji pa so posedali po kavarnah z okupatorjevim denarjem v žepu in delali »velike načrte«.

Da bi CK KPS razčistil vprašanje Draže Mihailovića, je poslal jeseni, kot smo že povedali, na Ravno

goro Avšiča in Novaka, v istem času pa je prišlo v Slovenijo tudi že uradno poročilo Vrhovnega štaba o Mihailovičevi izdaji. Avšič se je ob povratku odločil za OF, Novak pa za Mihailovića in je februarja 1942 znova odšel k njemu. Mihailović je nato Avšiča razrešil dolžnosti komandanta za Slovenijo in na njegovo mesto postavil Novaka. Čeprav je združena slovenska buržoazija priznala Novaka kot Mihailovičevega komandanta, pa s tem zadeva še ni bila rešena. Rekli smo že, da so prvo slovensko kontrarevolucionarno vojsko oborožili Italijani in da je bilo to kmalu znano po vsem svetu. Zato je bila glavna Novakova skrb, sestavljati neko drugo »ilegalno« vojsko. Ker so isto počenjali tudi klerikalci, je bilo kmalu v Sloveniji več vojsk; poleg klasične bele garde še ostali dve bolj ali manj na papirju, obe pa seveda tudi v »dostojnem« sodelovanju z Italijani.

Skupina oficirjev, ki se je pridružila OF, pa je sklenila z vodstvom OF naslednji sporazum: 1. Narodna vojska na slovenskem ozemlju sestoji izključno iz partizanskih čet in NZ, kar je že pod političnim in vojaškim vodstvom OF; 2. OF sprejme ali pa odkloni oficirja glede na zanesljivost; 3. Sprejeti oficirji so dolžni opraviti tečaj narodnopolitične izobrazbe, če to določi OF.¹⁸⁵

Ko je OF izpopolnila svoje temeljne točke programa z osmo, zlasti pa z deveto, ki govori o izvori in rasti NOV na Slovenskem, je dokončno izjavila, kaj misli o mihailovičevstvu v Sloveniji: Vsaka vojaška formacija, ki ostaja izven NOV, je izdajalska. S tem je OF dobesedno ubila vsako samostojno mihailovičevsko formacijo, ki naj bi nekoč »osvobodila« slovenski narod. Seveda so te nastajale, a so bile že od vsega začetka obsojene kot izdajalske.

IV

PRIPRAVE ZA POMLADANSKO VSTAJO 1942

Osvobodilna fronta v zimi in zgodnji pomladi 1941/42

Na novega leta dan 1942. se je OF predstavila slovenskemu narodu z devetimi Temeljnimi točkami, o katerih smo rekli, da so bile temeljni borbeni program OF za ves čas narodnoosvobodilne vojne. Razen tega je izdala OF še poslanico slovenskemu narodu, s katero ga je pozivala na borbo in k enotnosti. Zahteve po borbi je utemeljevala OF s potrebo, rušiti fašizem z lastnimi silami in se zato »ne zazibati v pasivno pričakovanje, da bo prišla svoboda samo na ruskih in zavezniških bajonetih,« enotnost vseh slovenskih borbenih moči pa je prej ali slej pogoj za uspešno borbo.¹ Na prelomu 1941/42 je bilo slehernemu poštenemu Slovencu jasno, da je mogoča prava zmaga, to je zmaga nad okupatorjem in zmaga ljudske revolucije, samo v OF in pod vodstvom KP. Ko so začeli pozno jeseni 1941 prihajati tudi v Slovenijo glasovi o kontrarevolucionarnem delovanju Draže Mihailovića, sta bili moč in avtoriteta OF že tako veliki, da je lahko v najkrajšem času politično likvidirala to samo po sebi sicer ne lahko vprašanje, ki pa bi moglo le še najti kakšno oporo v sicer zdravih, a na jugoslovanski kontinuiteti preveč visečih vrstah. Ko je Kidrič 7. januarja 1942 v imenu CK KPS poročal CK KPJ o političnem položaju v Sloveniji, je lahko zapisal, da je bilo razkrinkanje Mihailovića v Sloveniji uspešno in da je vodstvo OF dobilo s terena 500 resolucij, ki so obsodile Mihailovićevo delovanje. Dalje je poročal Kidrič, da je sicer še pričakovati izpadov in najrazličnejših poskusov slovenske kontrarevolu-

cije, toda Partija drži krepko v rokah vse, kar je najvažnejše za OF: teren, IOOF in Glavno poveljstvo.² Tako je imela Partija v rokah, kar je bilo najvažnejše za borbo in revolucijo: ljudske množice, vodstvo revolucije in vojsko.

Oglejmo si tudi kratko vsebino pisma CK KPJ, ki je bilo poslano 1. januarja 1942 CK KPS.³ V pismu je na kratko opisan potek 1. ofenzive v Zahodni Srbiji, poudarjena je potreba o povečanju političnega in organizacijskega dela Partije in podana je tudi kritika narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji. Prvo, kar je kritiziral CK KPJ, je bilo, da je partizanska vojska v Sloveniji še vedno premajhna, da bi lahko uspešno izpolnjevala naloge, ki ji jih je dal Vrhovni štab. Te naloge so bile: čiščenje ozemlja, pritiskanje sovražnika na glavne prometne žile in njegovo uničevanje na teh komunikacijah; naloge torej, ki bi, če bi jih opravili, lahko dajale partizanom v Sloveniji močnejšo oporo. Dalje je v pismu poudarjena nova taktika za razbijanje buržoazne reakcije, ki se je vedno bolj krepila. Ta nova taktika bi se morala kazati v Sloveniji tako, da bi bila Partija politično in organizacijsko vedno močnejša in da bi se vedno bolj kazala njena vodilna vloga v narodnoosvobodilni vojni. To novo taktiko bi bilo treba uvesti tudi v notranji razvoj OF, v kateri je treba okrepiti jedro delavcev in revnih kmetov. Pismo dalje svetuje, da je treba zdiferencirati ljudi na vasi, popularizirati stališče Partije glede pravice slovenskega naroda do samoodločbe, vključno pravico do odcepitve, in glede popolne naslonitve slovenskega naroda na Sovjetsko zvezo, dalje, da je treba popularizirati Sovjetsko zvezo, uspehe socializma, sovjetske demokracije itd. Zavzeti je treba še ostrejše stališče do velikosrbskih elementov in klerikalne klike v londonski vladi, posebno pa je treba večati in krepiti vodilno vlogo Partije v partizanskih odredih.

Nato pismo poudarja, da je treba »okrepiti boj za enotnost slovenskih ljudskih množic v osvobodilni borbi proti okupatorju, okrepiti OF kot borbeni organ slovenske osvobodilne borbe, pri vsem tem pa je treba poudarjati izdajalsko vlogo reakcionarne bur-

žoazije.« Pismo pokaže tudi na napake, ki so bile narejene v Sloveniji. Najprej na napačno linijo resolucije OF, ki je izšla v drugi številki *Osvobodilne fronte*. (Tu je mišljena izjava IOOF iz začetka decembra 1941, v kateri je med drugim rečeno, da je OF naravni zaveznik vseh zaveznikov v borbi proti nacizmu in fašizmu, Rusije, Velike Britanije in ZDA.) Ta stavek pismo kritizira in pravi: »Nemogoče je, da bi se naša Partija odrekala dejstvu, da je za naslonitev na Sovjetsko zvezo. Nasprotno, jasno je treba poudariti — kar smo doslej vedno (in kar je tudi poudarjeno v 1. številki *Osvobodilne fronte*), da je Sovjetska zveza edina rešnica slovenskega naroda.« Dalje pravi pismo k tej resoluciji, da je »velik korak nazaj, popuščanje reakcionarnim londonskim elementom, sédanje na rep malomeščanskih elementov.« Pismo tudi kritizira plebiscitarne akcije 1. decembra kot popuščanje malomeščanom in reakcionarjem, kritizira pa tudi to, da je Partija premalo popularizirana, ker v Sloveniji ne izhaja nobeno njeno glasilo. Pismo trdi, da so vse to nevarni znaki in da je treba vse te napake čimprej popraviti »če nočete, da bi vam londonska velikosrbska klika ne potegnila iz rok vodstva... Poglavitno je danes delati z množicami, ki so se združile v OF, varovati enotnost od spodaj, pri tem pa razkrinkavati razne protinarodne elemente, pa četudi so v OF. Vi pa nasprotno s popuščanjem varujete formalno enotnost v vrhu OF, a izgubljate množice.«

Dne 2. januarja je pisal Vrhovni štab tudi IOOF. V pismu priznava uspehe partizanskih čet v Sloveniji, poudarja pa tudi njihov prepočasen razvoj in pokaže predvsem na dve slabosti slovenskega partizanstva, na neuspešno masovno mobilizacijo in na to, da bi v OF ne smeli biti »samo organi politične borbe slovenskega naroda, temveč bi že danes morali močnejše nastopati kot tisti organi, ki bodo jutri postali nosilci vse oblasti slovenskega naroda. To je, že danes bi morali osvajati sektor za sektorjem te oblasti in ustvarjati oboroženo silo za osvajanje te oblasti (partizani, NZ).⁴

CK KPJ je ponovno pisal CK KPS 10. januarja 1942.⁵ Iz pisma je razvidno, da je dobil CK KPJ novo frontovsko literaturo iz Slovenije, ker je v pismu rečeno, da je pravilno, da se »vztrajno borite za obvarovanje širine OF in je vaša politična linija v tem pogledu pravilna.« Opozarja pa CK KPJ na dvojno nevarnost, ki se pojavlja v OF. Na prikriti sovražnike, ki pod demokratičnimi parolami hlinijo prijateljstvo do Sovjetske zveze, in na malomeščansko demokratično stihijnost, ki jo vnašajo v OF z vseh vetrov zbrani intelektualci, na stihijnost, ki v OF duši pravo revolucionarno demokratičnost in zabrisuje vlogo proletariata v narodnoosvobodilni vojni. Pismo ponovno zahteva, da mora CK KPS začeti čimprej izdajati svoje partijsko glasilo, ki je danes bolj kot kdaj koli potrebno, ker je treba čimprej preiti od agitacije za narodnoosvobodilno vojno korak dalje k agitaciji za učvrstitev zveze delavcev in kmetov, predvsem siromašnih. Skratka, »treba je pripravljati tla za novo etapo naše borbe, v katero že stopamo z urnimi koraki in v kateri je treba združiti neposredno okrog KP vse delovne množice.«

Iz obeh pisem CK KPJ in pisma Vrhovnega štaba je razvidno, da je CK KPJ poudarjal predvsem troje: 1. Potrebnost večje popularizacije Partije in poudarjanje njene linije; 2. Potrebnost, da je vodilna vloga Partije v OF vidnejša, kot je bila dotlej; 3. Terenski in ostali odbori OF morajo vedno bolj predstavljati tudi organe ljudske oblasti. Predvsem pa je CK KPJ vztrajal pri tem, da je treba v Sloveniji povečati partizanske enote in da je treba začeti z uresničevanjem operativnega načrta, ki ga je za Slovenijo postavil Vrhovni štab.

Kakšno je bilo nadaljnje delo CK KPS spričo teh direktiv? Kidrič je v 3. številki *Osvobodilne fronte* napisal sredi januarja 1942 članek *Država v državi*, v katerem je zelo jasno poudaril, da »smo Slovenci stopili v prvo fazo svoje narodne revolucije, ki se bo razvijala vse dotlej, dokler ne bomo zbrisali z naše zemlje zadnjo sled tujčevega jarma in dokler ne bo naša narodna osvoboditev prerasla v socialno osvoboditev slovenskega delovnega človeka.« Kidrič nato

podaja tri »osnovne zapovedi«, ki se jih je treba zavedati in držati na začetku naše narodne revolucije: 1. Zaostriti je treba oboroženo borbo proti okupatorju; 2. Preprečiti bivšim voditeljem in vsem protinrodnim elementom, da bi kdaj koli še dobili oporo v slovenskem narodu, ki so jo popolnoma izgubili; 3. Slovensko narodnoosvobodilno vojno je treba naloniti na narodnoosvobodilno vojno ostalih jugoslovanskih narodov.

Dne 24. januarja 1942 so dobili terenski odbori OF, NZ in partizanske enote ukaz in navodila o pobijanju kontrarevolucionarne propagande. Vsako tako literaturo je bilo treba takoj sežgati, tiskarne pa uničiti in onesposobiti za delo. Če bi peta kolona pri tem klicala na pomoč okupatorje, je treba brezobzirno uporabiti orožje. Istega dne je prinesel Slovenski poročevalec tudi pravilnik NZ.⁶

Tako je lahko Kardelj poudaril v pismu Titu 29. marca 1942, da je »OF resnična oblast, a ne samo v propagandističnem smislu, temveč prava oblast v Ljubljani sami.« Kardelj nadaljuje: »Morda je to nastalo zaradi neverjetne enotnosti ljudstva, ki je sedaj kljub beli gardi večja kot kdaj koli, pa tudi zaradi pravilne linije tukajšnjih tovarišev.« OF je izdajala — nadaljuje Kardelj — različne odredbe, katerih se ljudske množice držijo, davek prinaša OF 300 do 700 tisoč lir mesečno v Ljubljanski pokrajini, OF je prepovedala sečnjo gozdov v korist Italijanom, prepovedala prodajo hiš in zemlje okupatorju itd. Zaradi čuječnosti OF se Italijanom ni posrečilo ustanoviti še niti ene svoje fašistične organizacije, ne sindikata in ne športne, mladinske ali študentske organizacije.⁷

S tako oblastjo, z močjo in ugledom je podala OF tudi načelno izjavo o odnosu OF kot celote do verskega prepričanja katoličanov. To je zanimiva demokratična izjava, ki pa je imela tudi vse tiste revolucionarne prvine, ki so bile pri urejanju odnosov med OF in cerkvijo povsem na mestu. Še posebej pa je treba poudariti, da izjava v smislu temeljnih točk ni prekoračila okvira narodnoosvobodilne vojne. V tej izjavi se OF pravno in moralno obvezuje, da bo vedno in povsod spoštovala verska čustva katoličanov in do-

sledno dopuščala svobodno izpovedovanje krščanskega prepričanja ter praktično izvrševanje verskih in cerkvenih dolžnosti. »Zato pa želimo, da se v skladu s potrebami novega življenja naroda katoliška cerkev na Slovenskem nasloni na svoje lastne sile ter svobodno in popolnoma zaživi v njih. Kristjani in nekristjani v OF so prepričani, da bo na ta način najbolj zavarovana svoboda verskega in cerkvenega življenja kakor tudi svoboda izpovedovanja svetovnih nazorov sploh.«⁸ Izjava je torej pravilno in v okviru narodnoosvobodilne vojne poudarila vse tiste demokratične prvine, ki so potrebne verniku, če hoče še ostati vernik. Ni izvedla »ločitev cerkve od države« v liberalističnem pomenu besede, pravilno pa je poudarila razen običajnih demokratičnih pravic in svobodščin še nekaj več, namreč to, kar se je spričo vedno večjega izdajstva višjega klera katoliške cerkve v Sloveniji z elementarno silo in revolucionarno močjo začelo že porajati med samimi ljudskimi množicami, naj se katoliška cerkev na Slovenskem rajši nasloni le na svoje lastne sile. Ta zahteva ljudskih množic pa zopet ni pomenila stare liberalne buržoazne tendence »proč od Rima«, temveč pristno ljudskodemokratično zahtevo vernikov, naj bo cerkev — vselej in povsod — na strani svojih vernikov in pristašev, in to večine teh vernikov, ne pa le manjšine — vladajočega buržoaznega razreda, v katerega sodi vsekakor tudi višji kler. Zato je razumljivo, da je ta pristna ljudska revolucionarna zahteva zadela katoliško cerkev prav v njeno bistvo, in ljudske množice prav gotovo niso krive, če se je bistvo katoliške cerkve od Milanskega edikta dalje bistveno spremenilo. V zgodovini slovenskega naroda so demokratične ljudske množice izrazile to svojo zahtevo prvič, kajti reformacija je bila na Slovenskem domena gospode. Tako OF s to svojo izjavo ne predstavlja neke samovoljne zahteve ali želje CK KPS in ne IOOF, temveč je le odraz vsestransko revolucionarno razgibanih ljudskih množic.

Naslednja izjava, ki je izhajala iz istih temeljev in je bila po svoji vsebini in obliki pravzaprav že pravi odlok, je izjava IOOF, da izpitov na ljubljanski univerzi, za katerih polaganje je okupator pred-

hodno zahteval vpis v fašistično študentsko organizacijo GUF, »slovenski narod in njegova OF ne bosta priznavala kot veljavne«. V tistem času je izdal IOOF tudi odlok, da bodo od 1. aprila 1942 pa do termina, ki ga bo določil IOOF, posojilo svobode pobirali in uporabljali za pomoč pogorelcem in drugim žrtvam fašističnega nasilja.⁹ Odlok IOOF od 3. aprila 1942¹⁰ pa tako z vsebinske kot oblikovne strani daleč presega vse dotedanje odloke. To je odlok, iz katerega lahko razberemo najprej to, da je bila OF v tem času že resnični gospodar določenega dela slovenske zemlje, odlok o razlastitvi tujih veleposestnikov v povračilo škode, ki jo je povzročil okupator. Kardelj¹¹ pravi v že omenjenem pismu Titu, da je bil ta odlok izdan iz dveh razlogov: kot represalija za požgane slovenske vasi in da »privežemo kmete na OF tudi v ekonomskih vprašanjih, kar je sedaj, ko so mobilizirali duhovnike in cerkev za divjaško hajko proti nam, izredno važno«. Odlok ima štiri člene. V prvem je rečeno, da je treba v povračilo škode, ki jo je na Slovenskem povzročil okupator, »razlastiti brez odškodnine in z inventarjem vred veleposestva, ki so v lasti pripadnikov okupatorskih narodov in tistih slovenskih veleposestnikov, ki so dajali ali dajejo pomoč okupatorjem pri zatiranju slovenskega naroda«. Drugi člen poblašča terenske odbore OF, da takoj nadomestijo to škodo z odvzemanjem potrebnih predmetov, kot stavbnega lesa, živine, hrane itd. z bližnjih veleposestev ob pomoči NZ in partizanskih čet. Tretji člen določa, da morajo predlog za celotno zaplembo veleposesti poslati terenski odbori OF »po redni poti« (instance!) IOOF, ki bo izdal odlok o zaplenitvi in razlastitvi. Četrty člen pa določa, da te odloke (o celotni zaplembi) IOOF izvedejo pristojni terenski odbori OF.

Odlok je bil praktično izvedljiv seveda le na tistem ozemlju, ki so ga takrat kontrolirale slovenske partizanske sile, torej na Dolenjskem, Kočevskem in Notranjskem, in kjer so Italijani kmalu po novem letu 1942 začeli s sistematičnim požiganjem vseh tistih vasi, ki so partizanom uspešno služile kot prehranjevalne baze. Drugo vprašanje pa je, ali moremo šteti ta odlok med tiste revolucionarne odloke, ki govore v celoti

o agrarni reformi v klasičnem pomenu besede (zemlja tistemu, ki jo obdeluje, in to brez odškodnine!). Da je bil odlok revolucionaren, ne more biti dvoma, ni pa bil to še odlok o agrarni reformi v pravem pomenu besede, čeprav je vseboval dosti elementov revolucionarne agrarne reforme, in to tistih, za katere je iniciativa prihajala s terena. (Vas so Italijani požgali, ali ne bi vaščani vzeli lesa na bližnji Auerspergovski žagi? itd.) Po tem odloku je smel terenski odbor OF kot oblastni organ samo nadoknaditi škodo z bližnje veleposesti, v celoti pa je smel veleposest zapleniti šele na podlagi posebnega odloka IOOF. Pri razlastitvi in povračanju škode so prihajala v poštev le veleposestva, last gospodarjev nemške ali italijanske narodnosti in domačih kolaborantov, vsekakor pa je bila v vsakem primeru izvzeta — kar bomo videli še bolj jasno v poglavju o osvobojenem ozemlju — cerkvena, nadarbinska in samostanska zemlja. Čeprav v tem odloku pravzaprav ni ničesar rečenega o razlastitvi zemlje in njene delitve kmetom, je vendar mišljeno tudi to. Kardelj v omenjenem pismu izrecno pravi, da bo ta konfiskacija zemlje med vojno le delna, po osvobojenju pa popolna in zemlja bo razdeljena kmetom.

Omeniti je treba še en odlok. Ko je bilo proti koncu aprila 1942 tudi Italijanom jasno, da je slovenski narod pred splošno vstajo, so posegli po zadnjem političnoupravnem sredstvu. Tako sta Grazioli in Robotti 24. aprila 1942 objavila dekret o streljanju talcev. Odlok pravi, da če bo od 24. aprila dalje prišlo še do kakšne likvidacije Italijanov ali Slovencev, ki »kakor koli zvesto sodelujejo z oblastmi in se pokoravajo njihovim ukazom« — bodo v 48 urah po storjenem dejanju ustreljene na mestu likvidacije »osebe, o katerih se je ugotovilo, da so pristaši komunizma, ali pa je ugotovljeno, da gotovo podpirajo državnim oblastem protivno delovanje«. ¹² Tako je bila torej s tem odlokom tudi v Ljubljanski pokrajini proglašena ogromna večina slovenskega naroda — za talce, saj je ta podpirala OF.

Štiri dni nato je 28. aprila 1942 po tem odloku padlo prvih šest talcev pri Radohovi vasi na Dolenj-

skem.¹³ Dne 6. maja 1942 sta Grazioli in Robotti sistem talcev še poostrila.¹⁴ Na italijanski odlok o talcih je odgovorilo Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet 7. maja 1942 z naslednjo izjavo: 1. Za vsakega ubitega slovenskega talca bodo partizanske oblasti ustrelile isto število ljudi, na katere se opirajo italijanske okupatorske oblasti (vojna sila, žandarmenarija, uradništvo, domači izdajalci); 2. Če bodo italijanske okupatorske oblasti preganjale ali celo streljale kot talce žene ali družinske člane slovenskih osvobodilnih borcev, bo partizanska oblast uvedla iste postopke proti ženam in družinskim članom okupatorskih priganjačev; 3. Vsi podrejeni štabi so dobili nalogo, aretirati in žive pridržati kot talce pripadnike italijanske okupatorske oblasti, ki bodo streljani po pravilu glava za glavo.¹⁵

Italijani in Slovenska zaveza so sprva imeli to izjavo za neresno in zato streljanje talcev ni prenehalo. Toda Glavno poveljstvo je ostalo pri svoji izjavi, 14. junija pa je ponovno opozorilo Italijane: »Kot je znano, so specialni oddelki uničili v zadnjih dneh precejšnje število italijanskih vojaških in civilnih okupatorjev kot odgovor na italijanske ukrepe glede streljanja talcev. Zaradi velikih uspehov partizanskih oddelkov proti italijanski okupatorski armadi se je situacija znatno spremenila in Glavno poveljstvo sedaj lahko poseže po drugačnih represalijah, kot se dogajajo po ljubljanskih ulicah. V roke partizanov pada čedalje več italijanskih vojnih ujetnikov in Glavno poveljstvo jih bo imelo za vojne ujetnike samo v primeru, če se bo italijanska oblast enako obnašala do slovenskega naroda. Če pa Italijani ne bodo nehali s streljanjem talcev, bo vsak ujet Italijan, vojak ali civilist, protitalcec in bo streljan po znani objavi.«¹⁶ Posebej pa je IOOF na italijanski odlok o streljanju talcev odgovoril, da tudi to sredstvo Italijanom ne bo pomagalo ter da se bo slovenski narod boril še z večjim junaštvom. »Vi ali mi — tako se glasi naše geslo. Uničevanje denunciantov in izdajalcev se bo nadaljevalo z vso doslednostjo. Za umorjene talce bomo streljali protitalce.« Dalje pravi IOOF, da je za italijanski poseg po tem barbarskem sredstvu

streljanja talcev neposredno odgovorna tudi bela garda, ki je Italijane ves čas hujskala k temu koraku. Naposled poziva IOOF vse Slovence, naj v znak moralnega ogorčenja pretrgajo z okupatorji sleherno človeško zvezo in da »nad katoliškimi barbari« ob vsaki priliki pokažejo svoje najgloblje zaničevanje. Narodna čast mora braniti Slovincem učenje italijanščine, obisk italijanskih prireditev, gledanje italijanskih filmov in sprejemanje kakršnih koli funkcij.¹⁷

Tako prehajamo v tisti veliki čas (maj, junij in prva polovica julija 1942), ko so ostali Italijani v Ljubljanski pokrajini dejansko brez vsake moči. Veličino tega dejstva, ki ga je Robotti nešteto krat priznaval, lahko pravilno razumemo šele tedaj, če poznamo številčno razmerje med Slovenci in takratno oboroženo italijansko silo v Ljubljanski pokrajini. Po statistiki iz leta 1941 je bilo v Ljubljanski pokrajini 336.279 vsega prebivalstva. Za zdaj še niso znani podatki vseh italijanskih oboroženih sil v pokrajini, to je število vse italijanske policije, vseh vrst milic do oboroženih gasilcev ter strojevodij in kurjačev na lokomotivah itd. Znano pa je število italijanske vojske v pokrajini, ki je štela 1. marca 1942. leta 47.166 vojakov in oficirjev, od teh 3603 na dopustu, kar da skupaj 50.769. To pomeni, da je prišel na približno 7 Slovencev 1. marca 1942 po en italijanski vojak, če pa upoštevamo, da je prišla junija 1942 še nova italijanska divizija ter če k tej prištejemo vse ostale italijanske oborožene sile (tudi italijansko oboroženo uradništvo), ni pretirana trditev, da je prišel en italijanski oboroženec na štiri Slovence, od katerih pa vsekakor niso bili vsi sposobni za vojsko (otroci in starci). Italijanske vojaške sile, ki so bile ali naj bi bile 1. marca 1942 v Ljubljanski pokrajini, so bile sledeče:

	Oficirji	Na dopustu	Vojaki in podofic.	Dopust
Štab XI. korpusa	72	4	568	32
Divizija Granatieri	536	33	14.238	744
Divizija Isonzo	426	40	10.729	1173
Graničarji (GAF)	416	42	12.358	868
Ostala vojska	252	33	7.508	634

Pod vso to in kot smo rekli še večjo italijansko oboroženo silo je nastala, rasla in se večala moč in oblast OF, njena vojska in ljudska oblast. To je klasični primer, kaj zmore pravilno voden narod — pa naj je še tako majhen — če ima pred seboj jasno načrtan cilj, o katerem ve, da se ga da uresničiti in da mu bo samo v korist. Na obletnico italijanske zasedbe Ljubljane je 11. aprila 1942 Robotti zapisal: »Borba se nadaljuje proti preostalim oblikam balkanskega banditizma, ki so prenešene od drugod med to civilizirano in častivredno slovensko ljudstvo.« To so že nekoliko drugačne besede o slovenskem narodu, kot jih je bil Robotti navajen govoriti pa tudi pisati. Prepričan sem, da mu jih je vlil v glavo strah. Tudi odlok štaba 2. armade od 19. aprila 1942 je dokaz, da so začeli Italijani drugače ocenjevati moč narodnoosvobodilne vojne jugoslovanskih narodov. V tem odloku je namreč določena nagrada za zaplenjeno partizansko orožje, in to za puško ali pištolo 100 lir, za puškomitraljez 500 lir in za težki mitraljez 1000 lir.¹⁸

Za vsem tem priznanjem OF in njenih partizanskih oddelkov pa se je seveda skrivala ves čas vroča želja Italijanov, da bi uničili vse, kar je bilo v kakršni koli zvezi z bližajočo se ljudsko vstajo. O odloku o talcih smo že govorili, nismo pa povedali še njegove zgodovine. Kdaj že ga je Robotti predlagal, vemo, prvič pa sta se Grazioli in Robotti konkretnije pogovarjala o uvedbi talskega sistema 8. aprila 1942, ko sta sklenila, da bosta izdala letak, v katerem bo objavljeno, da bo za vsakega ubitega Italijana ustreljenih nekaj zapornikov kot talcev. (Torej po nemškem vzorcu!) Nato je pisal Robotti 17. aprila Grazioliju, da ima v rokah že precejšnje število komunistov, med katerimi je tudi nekaj višjih in katerih pripadnost OF je nesporna. Zato je predlagal, da je treba takoj izdati proglas o streljanju talcev, in pravi: »Tu ne gre za talce, spričo katerih bi mogel nastati pomislek, da je ta naša reakcija preveč slepa. Tu gre za ljudi, ki bi zaslužili pred našimi sodišči najtežje kazni in ki so tudi v zaporih ali v internaciji v Gonarsu nepopravljivo sovražni Italiji in režimu.«¹⁹

Kidrič poudarja v omenjenem rokopisu več momentov, spričo katerih je bilo jasno, da je obravnavano razdobje upravičeno imenovati »OF — država v državi«. Poudarja kvantitativno in kvalitativno masovnost organizacije OF, katere vsi organi, od osnovnih terenskih odborov OF do Vrhovnega plenuma (SNOO) postajajo vedno vidnejši organi ljudske oblasti. Po vsej Sloveniji se vrsté masovne sabotažne akcije, partizanske enote se zadovoljivo množe in imajo tudi uspehe, Slovenci plačujejo narodni davek in podpisujejo posojilo svobode. Za masovno razširjenost OF je bilo v tem razdobju značilno naslednje: 1. OF je bila v vsakem pogledu vsenarodno gibanje, ki je zajelo tudi tisti del slovenske buržoazije, ki se ob aprilskem zlomu ni spečala z okupatorjem; 2. OF je bila izrazita aktivizacija osnovnih ljudskih množic slovenskega naroda, množic delavskega razreda, kmetov, inteligence, obrtništva, najrazličnejših srednjih slojev in plasti; 3. Delavski razred Slovenije je ostal osnovno borbena jedro slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja; 4. Kljub vsenarodnemu značaju OF ni prenehala delovati razredna dinamika v OF. Zaradi zavestne vsenarodne discipline osnovnih ljudskih množic ni imela protiljudska reakcija nobenega otipljivega povoda za narodno izdajstvo, toda iz dneva v dan se je bolj bala narodnoosvobodilne in demokratične aktivizacije delavskega razreda, kmečkih množic in inteligence; 5. Moralno-političnemu pritisku vsenarodne osvobodilne borbe se je priključil še »narodnoosvobodilni teror« (Kidrič) VOS, ki je uničevala narodne izdajalce ob belem dnevu, reševala žrtve iz okupatorjevih ječ in tako preprečevala razširitev narodnega izdajstva; 6. Slovenska delovna inteligenca se je v narodnoosvobodilni vojni še tesneje združila z delavskim razredom in s kmečkimi množicami.

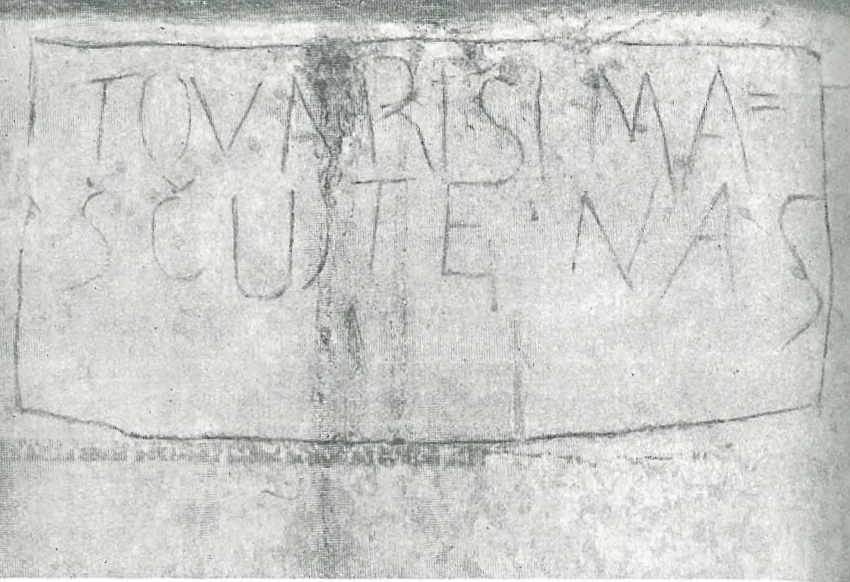
Poglejmo si še, kaj pravi Kidrič o organizacijski strukturi OF v tem razdobju. Na čelu OF je bil Vrhovni plenum, katerega člani so bili predstavniki posameznih političnih skupin ter drugih organizacij in društev, združenih v OF. Plenum se je sestajal na sejah povprečno enkrat na mesec, imel je svoj IOOF, ki je postal »dejansko, politično, organizacijsko in ak-

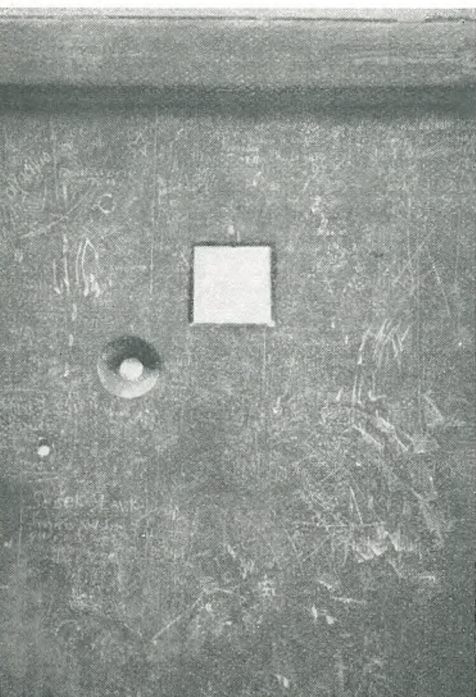
Španski jezdecí na Tromostovju

Španski jezdecí v Tavčarjevi ulici

Zapis na steni celice št. 3 »Tovariši, maščujte nas!«, napisan pred odhodom na morišče

Vrata ene »celic smrti«
z imeni zapornikov

cijsko vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja.« Uspelo je, da so se vse skupine zedinile, naj IOOF ostane tak, kakršen je bil postavljen ob ustanovitvi OF. S tem so prišle v IOOF samo tako imenovane ustanovne skupine. Neposredni nižji forumi so bili okrožni odbori OF. Običajno, zlasti v Ljubljani, so imeli tudi svoj plenum, ki so ga sestavljali zastopniki društev in organizacij z dotičnega terena, združenih v OF. Še nižji forumi so bili rajonski in terenski odbori. V rajonskih in terenskih odborih se je formalni koalicijski značaj že izgubil, ker so nastajali in rasli neposredno iz samih ljudskih množic. Terenski odbor OF je predstavljal v razdobjih množičnega poleta OF vse zavedne Slovence na svojem terenu (v vasi, tovarni, uradu itd.) in je bil pravi množični odbor. Imel je tudi svoj ožji funkcionarski krog — tajništvo. Razen terenskih odborov OF so ponekod obstajali samo odbori Delavske enotnosti, ki so hkrati predstavljali tudi terenski odbor OF.

Porast in akcije slovenskih partizanskih enot v zgodnji pomladi 1942

Rekli smo že, da je na prelomu 1941/42 Glavno poveljstvo razpolagalo s Cankarjevim bataljonom, s 1. štajerskim bataljonom na Štajerskem, z 2. štajerskim bataljonom na zahodnem Dolenjskem in s 3. partizanskim (Krimskim, Šercerjevim) bataljonom na Notranjskem, na Primorskem pa je nastajala Pivška četa. Zvezo med temi enotami in Glavnim poveljstvom, ki je bilo v tem času še v Ljubljani, so vzdrževali trije pokrajinski štabi: za Štajersko, Gorenjsko in Ljubljansko pokrajino, ki so prenehali obstajati s formiranjem štabov grup odredov.

Zgodnja pomlad 1942 pomeni izredno zanimivo razdobje narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji. Kot je v tem času opaziti izredno in uspešno delavnost CK KPS po že omenjenih direktivah CK KPJ, ki je v tem času stremel zlasti za tem, da bi mobiliziral vse ljudske sile za bližajočo se pomladansko vstajo, tako je vzporedno s to politično mobilizacijo rastla tudi slovenska narodnoosvobodilna armada. Izredno huda

zima je polagoma minevala in kakor hitro je prenehala ta, takrat vsekakor velika objektivna ovira, je doživelo tudi slovensko partizanstvo svoj prvi veliki razmah. Če pogledamo razvoj in porast slovenskih partizanskih enot v zgodnji pomladi 1942 po slovenskih pokrajinah, dobimo tole sliko:

N o t r a n j s k o. Po italijanskem februarjem ofenzivnem sunku se je 3. partizanski (Krimski, Šercerjev) bataljon že v prvi polovici februarja 1942 razdelil na dva polbataljona, ki sta odšla na svoja nova področja. En polbataljon (1. in 2. četa) se je premaknil mimo Sv. Vida nad Cerknico preko Jeršičev in Povšečega na Zavrh in od tod preko Bloške planote in Hudega vrha na Gorenje in Dolenje Poljane nad Ložko dolino. Ker so bili ti kraji dokaj odrezani od Ložke doline, je polbataljon ostal tu do konca februarja 1942. Ko so ga začeli Italijani nadlegovati s topništvom, se je zaradi varovanja vasi in ljudi umaknil nekaj kilometrov od Poljan v gozd, kmalu na začetku marca pa se je premaknil na Ostri vrh na Travni gori, kjer se je naselil v večji gozdarski koči. Drugi polbataljon (3. in 4. četa) je odšel mimo Rakitne na Gornji Ig, od tod v Zalo in na Mokrc ter preko Krvavih peči in se v bližini vasi nastanil v lovski koči. Tu se je temu polbataljonu 16. marca priključil tudi pokrajinski štab za Ljubljansko pokrajino. Medtem ko je prvi polbataljon živel relativno mirno partizansko življenje, pa se drugemu polbataljonu ni tako godilo. Vmes je namreč prišel dogodek, ki je nagnal Italijane v novo ofenzivo.

Dne 13. marca 1942 je ob pol štirih popoldne, torej še pri belem dnevu, zaseda 3. čete 2. štajerskega bataljona napadla na glavni cesti na Stehanu pri Višnji gori dva italijanska avtomobila, v katerih se je vozil šef italijanske vojaške misije v Zagrebu general Oxilia s svojim spremstvom na poti iz Zagreba v Rim. Zaseda je vžgala že po prvem avtomobilu in ubila fašističnega majorja ter enega karabinjerja, medtem ko se je drugemu avtomobilu, ki je bil tudi napaden in v katerem se je vozil general, posrečilo umakniti se nazaj v Višnjo goro. Če bi se partizanska zaseda popolnoma posrečila, bi to pomenilo velik udarec. In

to je dalo Robottiju spodbudo, da je takoj naslednjega dne izdal ukaz o začetku novih ofenzivnih operacij proti partizanskim središčem. V tem ukazu ga je podprl tudi general Roatta, ki mu je 15. marca brzojavil: »Zaradi napada na dva avtomobila kr. misije v Zagrebu pri Višnji gori odreja duce takojšnje ofenzivne operacije, energične in eksemplarične. Odločam, da po teh operacijah natančno prečistite še Ljubljano in druga središča.«²⁰

Robotti je takoj pripravil veliko ofenzivo proti Mokrcu in že 16. marca so začeli Italijani z velikim obkoljevalnim manevrom na področju Golo—Hudi Rogatec—Bloška planota—Loški potok. Ker 16. in 17. marca Italijani v tem obkoljevalnem manevru niso naleteli na partizane, se je obroč okrog Mokrcu lahko hitro sklenil in zato je že 17. marca prišla zapoved, naj podrobno prehajkajo Mokrc. Komandant hajke, polkovnik Dal Negro, komandant 1. polka divizije grenadirjev, je imel za to na razpolago tele sile: 3. bataljon 1. polka grenadirjev, mobilno skupino 2. polka divizije grenadirjev (2 četi strelcev, 2 voda mitraljezov, 2 voda minometov 81, 2 voda topov 65/17 in 2 topniška voda 121. čete 74/32), 2 četi 2. bataljona graničarjev XXI. sektorja, 2 četi 3. bataljona črnih srajc in 2 četi 4. bataljona črnih srajc. S temi silami je začel Dal Negro 18. marca zgodaj zjutraj napad na Mokrc, ki je trajal cele tri dni. To je bila ena zelo zanimivih ofenziv, o kateri imamo ohranjene dobre partizanske in italijanske podatke. Tone Vidmar-Luka piše v Spominih na partizanska leta,²¹ da so 18. marca napadli Italijani Mokrc z okrog 8000 vojakov, medtem ko je bilo partizanov samo 45, ki so se umaknili proti Krvavi peči in v Iško ter od tod preko Bloške planote na Travno goro. Polbataljon se je torej po svoji običajni partizanski taktiki izvil obkoljevanju in se Italijanom spretno izmuznil. Luka pravilno pravi, da so Italijani potem napadali prazen Mokrc še tri dni in piše: »Ante Novak je Italijane popolnoma zmešal z megafonom. Dajal je po megafonu povelja brigadam, bataljonom itd., čeprav nas je bilo samo 45. Italijani so bili prepričani, da je na Mokrcu najmanj 3000 partizanov... Od jeze so takrat požgali Golo,

Škrilje, Zapotok, Krvavo peč, Visoko.« Komandant divizije grenadirjev je poročal 19. marca, takrat torej, ko je ofenziva na prazen Mokrc še trajala, da se ofenziva na Mokrc težko razvija zaradi gozdnatega in zasneženega terena in da je prišlo v bližini lovske kočice do spopada s partizani, v katerem je padel en Italijan in en partizan, po partizanskih podatkih pa je padel en Italijan, en partizan pa je bil ranjen. Zato so lovske kočice zažgali in hkrati tudi nekaj vasi ter aretirali vse moške. Italijani so prehajkali ves Mokrc in 21. marca prišli na črto Malinjek—Grič—Ustje—Iška, s čemer je bila tudi ofenziva na Mokrc končana.²² Kot že rečeno, so požgali Italijani v tej hajki vse vasi na področju ofenzivnih operacij. To je bilo natanko takrat, ko se je škof Rožman na ljubljanskem pokopališču ob grobu ubitega belogardista zahvaljeval bogu, da je dal prvega mučenca Katoliški akciji, in ko so pogrebci lahko opazovali, kako gorijo vasi in vasice pod Mokrcem.

Ko je Robotti končal ofenzivo na Mokrc, je moral iste sile z vso naglico premakniti na nasprotni sektor Molnik—Pugled—Lipoglav, kjer je 2. štajerski bataljon blizu Lipoglava pobil nekaj fašistov.²³ Škofove besede na pokopališču in požig vasi je neverjetno razgibal Ljubljano, in to do takih mer in oblik, da se je zbal celo Grazioli s slovensko buržoazijo vred. Grazioli je Robottiju razen neuspele mokrške ofenzive očital tudi požig vasi, na kar mu je general 23. marca odgovoril in med drugim napisal: »Zato vztrajam pri prepričanju, da je izvajanje linije sladkih manir, na katerih hoče vztrajati politična oblast, tudi v sedanjem položaju ovira pri aktivnosti tukajšnje komande in je v nasprotju z okrožnico 3 C od prvega t. m.«²⁴ Grazioli na to pismo Robottiju ni odgovoril, pač pa je poslal 24. marca notranjemu ministrstvu, glavni upravi javne varnosti v Rim obširno poročilo o političnem položaju v Sloveniji, v katerem pravi: 1. Kaznovanje vojaških oblasti prebivalcev vasi tako, da požigajo vasi, masovno zapirajo ljudi in kradejo vse premičnine, čeprav se prebivalcem v veliki večini ne da dokazati nobena krivda, je dalo in bo še dajalo naslednje uspehe: a) vsi mladi ljudje hočejo zapustiti

vasi in, da bi se rešili aretacij, internacij ali streljanja, se skrivajo po gozdovih ter se tako — hočeš nočeš — priključujejo uporniškim skupinam; b) prebivalci, ki se zavedajo, da so bili nepravilno kaznovani, nam postajajo popolnoma sovražni in se sprašujejo, zakaj vojska ne uniči oboroženih uporniških skupin in zakaj kaznuje prebivalce. 2. Odposlanstva vidnejših osebnosti iz krajev, od koder je vojaška oblast potegnila posadke, vztrajno zahtevajo, da bi ti kraji še ostali pod vojaško zaščito, in nas rotijo, naj jih ne puščamo na milost in nemilost komunističnim oboroženim skupinam, proti katerim nimajo sredstev, da bi se borili, potem pa trpijo zaradi naših represalij. Iz tega je jasno razvidno, da prebivalci nimajo ničesar skupnega z uporniki, ker bi sicer z zadovoljstvom vzeli na znanje odpoklic naših posadk. (Grazioli-jeva oznaka tedanje akcije vidnejših vaških osebnosti, to je kontrarevolucionarnih vaških prvakov od župnika do gostilničarja. Prebivalstvo vseh teh vasi je bilo vsekakor na strani OF, bala pa se je Italijanskih represalij.) Grazioli je sicer pripravljen sodelovati z vojaškimi oblastmi, poudarja pa, da poveljstvo 2. armade izdaja odredbe in nastopa v Ljubljanski pokrajini tako, kot da bi imelo oblast generalnega guvernerja, pri tem pa pozablja, da ima le politična oblast pravico vlade. Dalje pravi Grazioli: »Toda tudi mimo tega je dejstvo, da metode, katerih se poslužujejo vojaške oblasti, kažejo popolno nepoznavanje položaja v tej pokrajini in popolno pomanjkanje vsakega političnega razumevanja.« Grazioli ponovno opozarja, da je treba varovati v provinci javni red takole: s stalnim nadzorstvom meje, dalje, posadke, ki so že v središčih pokrajine, naj tam tudi ostanejo, oborožene partizanske skupine je treba preganjati, saj po številu ne presegajo niti 500 ljudi, te partizanske skupine je treba uničiti s čiščenjem ter da ni treba čakati in odgovarjati samo tedaj, če napadajo. Treba je voditi brezobzirno gverilsko vojno, se pravi, s partizani se je treba boriti na način, ki je njim lasten. Vojaška oblast poskuša prevzeti popolno varstvo javnega reda v pokrajini. Toda dokazati se da, da se je od tistega dne, ko je to varstvo vojska res prevzela,

položaj poslabšal zaradi načina tega varstva in se bo še poslabšal, če bo vojaška oblast delala še naprej take napake, kot jih je doslej.²⁵

Kakšen uspeh je imelo to pismo, lahko le sklepamo. Za nas je na tem mestu važno dejstvo, da se je polbataljon z Mokrcra že 18. marca srečno prebil iz italijanskega obroča in se 19. marca pridružil na Travni gori partizanom iz 2. polbataljona. Tako je bil Šercerjev bataljon zopet združen in, ker se je z mokrškimi partizani premaknil tudi pokrajinski štab za Ljubljansko pokrajino, je 22. marca prišlo do reorganizacije bataljona. Bataljon je dobil 3 čete, 1. četo z 19 borci, 2. četo (Ložka) z 12 borci in 3. četo (Borovniška) z 12 borci. Razen tega je imel bataljon še proletarski udarni vod, minerski vod in primorsko skupino, ki je bila namenjena čimprej oditi na Primorsko.

Najprej se je od bataljona odcepila 1. četa, ki je odšla okrog 25. marca s pokrajinskim štabom na Kočevsko, najprej k Sv. Lenardu nad Gotenico, od koder pa se je kmalu premaknila na Koče in od tod na Fridrihštajn nad Kočevjem, kjer se je naselila v lovski koči južno od kote 1022. Tako je ta 1. četa Šercerjevega bataljona postala jedro bodočega Južnodolenjskega bataljona, ki se je ob formiranju Notranjskega odreda preimenoval v 2. bataljon (Kočevski) Notranjskega odreda. Na Fridrihštajnu je bila četa 10. aprila napadena in Italijani so priznali, da so imeli v tej borbi 3 težko ranjene. Še istega dne se je četa premaknila na Prežo, kjer se je začel formirati Južnodolenjski bataljon. Priliv partizanskih novincev je bil tako močan, da je bataljon kmalu narastel na preko 100 borcev. Formalno je bil Južnodolenjski bataljon ustanovljen 16. aprila 1942 in je imel ob ustanovitvi 4 čete. Tri čete so imele zasedeno področje Goteniški Snežnik in področje od tod do črte Kočevje—Mozelj—Kolpa, ena četa pa se je premaknila na južno področje Kočevskega Roga.²⁶

Pomembnost obstoja novega, Južnodolenjskega bataljona na tem sektorju je bila tudi v tem, da je bil dosežen že 15. aprila prvi stik s hrvaškimi partizani Primorsko-goranskega odreda. Do prvega sestanka s hrvaškimi partizani je prišlo na Belci, do drugega pa

19. aprila pri Grbajelu. Ta drugi sestanek je trajal dva dni. Borci so pretresali različna vprašanja, izmenjali dosedanje izkušnje v narodnoosvobodilni vojni, predvsem pa je bilo veliko govora, kako si priboriti osvobojeno ozemlje. Narejen je bil načrt borbenega sodelovanja med slovenskimi in hrvaškimi enotami, ki so bile na desni strani Kolpe, in med Južnodolenjskim bataljonom. O sestanku pri Grbajelu je 29. aprila poročal komandant 5. hrvaške operativne cone Glavnemu štabu Hrvaške in iz tega poročila izvedemo, da je bil od Hrvatov na sestanku štab 3. bataljona 5. operativne zone, CK KPH pa je 5. maja poročal o tem sestanku CK KPJ. V tem poročilu je med drugim rečeno: »Od strane Slovenaca bio je prisutan komesar Treće grupe partizanskih odreda Primož Tratnik (Kobal) (Bebler) ... Zamenik komandanta iste grupe drug Jože Jerin i politkom. Dolenjskog bataljona drug Ante Novak. Upostavljena je stalna veza, šta više i azbuka (s lampama) za sporazumijevanje preko Kupe. Čim dobijemo konkretne podatke o tom sastanku, odmah ćemo vas obavijestiti. Za sada tek toliko, da se pristupilo organizaciji zajedničkih akcija. Drugovi iz Primorsko-goranskog štaba izjavljaju da je disciplina in borbenost kod slovenačkih partizana odlična...« Tudi CK KPS se je zdel ta sestanek upravičeno tako važen, da sta IOOF in Glavno poveljstvo izdala 15. maja posebno obvestilo, v katerem je rečeno, da je bila vzpostavljena zveza s hrvaškimi partizanskimi oddelki. »Na Kolpi so se razvile manifestacije slovensko-hrvaškega bratstva in skupne borbe proti okupatorju in njihovim pomagačem.«²⁷

Štab Južnodolenjskega bataljona — od 20. aprila dalje štab 2. bataljona Notranjskega odreda ali Kočevskega bataljona — je v drugi polovici aprila izdelal natančen načrt za osvoboditev Kočevske, ki naj bi se začela najprej s splošnim rušenjem telefonskih in telegrafskih zvez, nato cest, zatem pa naj bi se začeli napadi na posamezne italijanske postojanke. Vse to naj bi se izvedlo postopoma v 5 dneh od 24. do 29. aprila 1942. Za izvršitev teh nalog je bilo ustanovljenih 5 borbenih patrol, s katerimi je sodelovala tudi NZ in prebivalstvo. Višek vseh akcij naj bi bil sočasni

partizanski napad na 11 manjših italijanskih postojank 1. maja 1942, na predvečer pa zažiganje kresov na okoliških hribih. Če se spomnimo na Robottijev načrt »Primavera« kot pripravo na defenzivo spricho pričakovane ljudske vstaje v Sloveniji, je bil ta načrt štaba Kočevskega bataljona in štaba 3. grupe odredov, ki seveda ni mogel poznati Robottijevih načrtov, naravnost genialno delo.

Italijani so zaradi partizanskega napada na Banjo Loko 23. aprila 1942, v katerem so imeli 4 mrtve, 7 težko in 2 lahko ranjena ter 4 pogrešane, in zato, ker so zvedeli za partizansko slovensko-hrvaško zvezo, začeli z ofenzivo na področje Kočevskega bataljona. Tako so 25. aprila z večjimi silami napadli Stružnico. Iz Kočevja so navozili pod Stružnico do 50 kamionov vojakov, nato pa poslali prazne kamione nazaj v Kočevje. Tako so patrole Kočevskega bataljona javile štabu, da so se Italijani vrnili, in glavnina bataljona je bila 25. aprila na Stružnici nenadoma napadena. Toda ta italijanski napad na Stružnico je že sovpadal z začetnimi akcijami peterih bataljonovih bojnih patrol, ki so ne glede na italijanski napad in s pomočjo NZ ter prebivalstva z uspehom izvajale svoj borbeni načrt, o katerem smo že govorili. Italijanom se je po tridnevnih borbah posrečilo potisniti glavnino bataljona s Stružnice na Medvedjek med Travo in Gote-nico. Toda ker so bataljonove borbene patrole nadaljevale s svojimi načrti in akcijami, so Italijani mislili, da se je začela vstaja, zato so po lastni iniciativi začeli z likvidacijo svojih bolj izpostavljenih postojank in so 28. aprila, ko je njihova ofenziva proti glavnini bataljona dosegla črto Rakitnica—Štalcerji, prenehali tudi s to akcijo.²⁸ Tako je na Kočevskem ob koncu aprila 1942 začelo nastajati osvobojeno ozemlje, ki je bilo rezultat spretno zamišljenega partizanskega načrta.

Šercerjev bataljon je ostal na Travnici gori še prvo tretjino aprila 1942. Njegov proletarski udarni vod ali »leteča partizanska patrola« je takoj odšel na križarjenje po obširnem področju od Ložke doline do Ljubljanskega barja. Na enem takih svojih križarjenj je zadela patrola na Rakovško četo (Rakek), ki je bila

sestavljena iz borcev, mobiliziranih na Rakeku, in je prihajala postopoma na teren do 20. marca 1942. Četa je taborila najprej na Racni gori, nato na Smrekovcu nad Ložem, v Otrobovcih nad Lazami in na Križni gori. Leteča patrola je Rakovško četo pripeljala v Šercerjev bataljon, kjer je postala njegova 3. četa.

Zaradi rušenja kočevske železnice je odšel minerski vod na teren med Ortnekom in Velikimi Laščami in se je dalj časa zadrževal v vasi Maršiči nad Ortnekom, od koder je ponoči miniral in rušil progo. Na še danes nepojasnjen način so Italijani v Laščah izvedeli, kje so ti partizani, in so zgodaj zjutraj 1. aprila obkolili vas. Na svarilo vaščanov, da Italijani vedo za njih, so se partizani mislili prav tisto jutro premakniti v senik izven vasi — kar so tudi storili — a morda ne pet minut za tem, ko je bila vas popolnoma obkoljena. Partizani še niso prišli dobro do senika, ko so zagledali Italijane in takoj udarili na del njihovega obroča, ki so ga Italijani že začeli stiskati okrog vasi. Uspeh je bil velik in na mestu so padli 4 fašisti (en oficir in 3 CCNN — črne srajce) 6 pa jih je bilo ranjenih. Ta napad je Italijane tako zbegal, da so se, brž ko so padli ti streli, začeli streljati med seboj; to je ugotovila tudi njihova kasnejša komisija ter tako rešila vas pred popolnim uničenjem, če se spomnimo določil iz okrožnice 3C.²⁹

Sredi aprila 1942 je odšla iz Šercerjevega bataljona tudi Rakovška četa, in to na področje Loški potok—Prezid—Čabar—levi breg reke Čabranke. Tu je Rakovška četa kmalu zelo narasla in je 19. aprila dosegla na cesti Prezid—Čabar pri Majerju (Goraci, kota 901) eno od najpomembnejših zmag, ko je zaseda 9 partizanov napadla 4 italijanske kamione in pobila veliko število sovražnikov. Po partizanskih poročilih naj bi imeli Italijani to pot 134 mrtvih, Italijani pa poročajo o 25 mrtvih in 28 ranjenih. Ta velika zmaga je pomembna zato, ker se je — kot pravi partizanski dnevnik iz tistega časa — prebivalstvo začelo priključevati partizanom in je četa še istega dne narasla na 150 borcev. Italijani so se za ta poraz maščevali tako, da so požgali bližnjo vas Novi Kot in postrelili vse moške, kar jih ni odšlo v partizane. Zaradi veli-

kega porasta borcev se je četa 22. aprila formirala v bataljon, kar je 29. aprila potrdil tudi novo formirani štab 3. grupe odredov in dovolil, da sme bataljon nositi ime Miloša Zidanška. V ta bataljon se je po borbi na Nanosu, o kateri bomo še govorili, vključila tudi Pivška četa z operativnim področjem onstran bivše italijansko-jugoslovanske meje (Snežnik — železniška proga Št. Peter na Krasu—Reka).³⁰

Ostali partizani Šercerjevega bataljona so se s Travnne gore premaknili na področje Krim—Mokrc, kjer je tudi ta skupina tako narasla (prostovoljci z barja!), da se je ob ustanovitvi Notranjskega odreda iz nje formiral 1. bataljon (Ljube Šercerja) Notranjskega odreda.

V tem času je nastajala nova partizanska enota tudi v Polhograjskih dolomitih. Njeno jedro je sestavljala skupina partizanov, ki se je začela zbirati februarja 1942. Do aprila je skupina narasla v Horjulsko četo, ki se je kot 4. četa vključila v 1. bataljon Ljube Šercerja in je že zgodaj opravila vrsto uspešnih akcij pri Rovtah, na Korenu in pri Horjulu. Tako je imel Notranjski odred že tri bataljone: bataljon Ljube Šercerja, Kočevski ali Južnodolenjski bataljon in bataljon Miloša Zidanška.

Proletarski vod se je po odredbi štaba 3. grupe odredov 24. aprila preimenoval v Proletarsko udarno patrolo in se podredil neposredno štabu 3. grupe. Patroli je bilo dovoljeno, da so njeni partizani lahko nosili na kapah proletarsko rdečo zvezdo z vtkanim srpom in kladivom rumene barve. Omeniti je treba še eno četo na Notranjskem, čeprav je pravzaprav spadala pod pokrajinski štab za Gorenjsko. To je bila Severna obmejna četa, ki jo je na ukaz pokrajinskega štaba za Ljubljansko pokrajino ustanovil 9. aprila komandant Šercerjevega bataljona na področju Vrhnika—Rovte—Horjul in jo povezal s Horjulsko četo. Naloga te čete je bila rekrutacija partizanskih prostovoljcev in zbiranje orožja. Na vprašanje, kje dobiti orožje, ji je komandant bataljona pokazal troje tipičnih partizanskih skladišč, ki so bila NZ, bela garda in Italijani. Severna četa je uspešno napadala italijanske patrole in avtomobile na cesti

Ljubljana—Vrhnika—Logatec—Planina. Na začetku je imela 20 partizanov in tudi zvezo s prvimi partizanskimi »poštami«, s karavlo 1 in 2. Ob ustanovitvi pa ji je ukazal komandant Šercerjevega bataljona, da se mora čimprej povezati s pokrajinskim štabom za Gorenjsko.³¹

Do začetka maja, do začetka ljudske vstaje v Ljubljanski pokrajini, so bile na Notranjskem naslednje partizanske enote, ki so še vedno naraščale: na Kočevskem 2. bataljon Notranjskega odreda ali Kočevski, ali Južnodolenjski bataljon, na področju zahodno od Kočevske in preko Snežnika do reške proge 3. bataljon Notranjskega odreda ali bataljon Miloša Zidanška, na področju Bloška planota—Mokrc—Krim—Ljubljansko barje 1. bataljon Notranjskega odreda ali bataljon Ljube Šercerja, v Polhograjskih dolomitih pa 4. četa 1. bataljona Notranjskega odreda, ki je kmalu narasla v 4. bataljon Notranjskega odreda. Razen teh bataljonov sta bili še Proletarska udarna patrola in Severna obmejna četa. To so bili dobri znaki za velik pomladanski razmah narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji.

Dolenjsko. Najvažnejša enota je bila v tem času na Dolenjskem 2. štajerski bataljon, ki se ob koncu 1941. ni mogel prebiti na Štajersko. Po organiziranosti, vojaški disciplini in partizanski morali je bil to v tem času najboljši bataljon in iz pisem Glavnega poveljstva komandantu bataljona lahko izvemo, da ga je Glavno poveljstvo tudi pohvalilo. Dalje to pismo od 12. marca tudi prvič potegne »mejno črto« med partizansko vojsko in terenskimi organizacijami OF in prvič določi dolžnosti in razmerje političnih terenskih organizacij do vojske. Tako so bile po tem pismu dolžne terenske organizacije OF na eni strani skrbeti za partizansko vojsko, na drugi strani pa niso bile podrejene vojaškemu štabom, temveč IOOF. (To je bilo sicer spričo vse zakonodaje OF samo po sebi razumljivo in pismo je urejalo samo napake, ki so se večkrat pojavljale med »civilisti«-aktivisti, med odborniki OF in partizansko vojsko.) Po tem pismu so bili terenski odbori dolžni skrbeti za hrano, obleko, obutev, orožje in municijo, opravljati obve-

ščevalno službo in dajati partizanskim enotam zanesljive vodnike, ki so dobro poznali teren. V tem pismu je Glavno poveljstvo tudi dovolilo, da sme štab bataljona priključiti Višnjegorsko četo, ki je nastala pozimi 1941/42. Dalje je Glavno poveljstvo naročilo, da je treba čimprej formirati bataljone »in preiti na konkretnije naloge, to je na akcije preko meje«. Iz pisma je namreč razvidno, da je pripravljalo Glavno poveljstvo za pomlad veliko akcijo (»čim dobimo zvezo z gorenjskim štabom, se bomo dogovorili in naredili načrt za skupne akcije«) in je naročilo komandantu, naj že sedaj razmisli in pripravi svoje predloge glede naslednjega: štiri bataljonove čete morajo postati jedro bodočim štirim bataljonom na Štajerskem, ki jih bo treba pomladi mobilizirati za večje akcije. Dalje naj komandant razmisli o bodočih komandantih teh novih bataljonov in njegovih čet kot tudi o organizaciji manjših enot, ki bi operirale samostojno po vseh okrajih in tako vznemirjale sovražnika, ki bi zaradi tega ne mogel nikjer pripraviti večjih koncentracij za napad na partizanske odrede.³²

V vojnem poročilu št. 4 sporoča štab 2. štajerskega bataljona o napadu na železniško postajo Žalna pri Grosupljem v noči od 12. na 13. marec in o nam že znanem napadu na generala Oxilio, ki je sprožil ofenzivo na Mokrc. V poročilu št. 5 poroča štab o napadu na tovorni vlak 18. marca, v poročilu št. 6 pa o napadu bataljonove zasede 31. marca pri Lipoglavu, kjer sta padla dva Italijana.³³ Iz teh kratkih poročil je razvidno, da je bil bataljon s svojimi četami vsak dan v borbah, in jasno je, da so Italijani na to njegovo aktivnost tudi odgovorili. Rekli smo že, da je Robotti po ofenzivi na Mokrc nadaljeval ofenzivo prav na področje akcij 2. štajerskega bataljona. Iz bataljonovega poročila št. 7 izvemo, da so Italijani udarili na to področje že 21. marca in ob tej priliki požgali 31 poslopij. Takoj za tem pa je sledila kazen: 23. marca ob 8^h zjutraj so Italijani padli v zasedo, iz katere so se le težko rešili. Popoldne pa so Italijani udaril proti Pugledu in Lipoglavu, kjer je v hudih borbah padlo 7 črnih srajc, 6 pa jih je bilo ranjenih.

Ker je bil pritisk le premočan, se je bataljon, ki je imel 2 mrtva in tri ranjene, umaknil. Bataljon se je premaknil s Pugleda preko Molnika in od tod preko šmarskega tunela na Vino nad Šmarjem, od tod na Medvedico in Kremenjak, kjer je prišlo do reorganizacije bataljona.⁵⁴

Borbe pri Lipoglavu in na Pugledu so bile velika in pomembna zmaga 2. štajerskega bataljona, saj se je vse to dogajalo v neposredni bližini Ljubljane. Ker je začel Robotti naslednjega dne z ofenzivo na ta sektor, je bilo povsem pravilno, da se je bataljon premaknil globlje na Dolenjsko. Na področju Stične se je potem bataljon 26. marca — v smislu naročila Glavnega poveljstva od 12. marca — formiral v »Prvo štajersko partizansko brigado«. Tako je do formiranja prve slovenske partizanske brigade prišlo še pred reorganizacijo celotne partizanske vojske v Sloveniji, ki jo je izvedlo Glavno poveljstvo 4. aprila 1942.⁵⁵ Pri ustanovitvi 1. štajerske brigade gre za zanimivo posebnost in upoštevati moramo, da je štab 2. štajerskega bataljona odtlej naprej imel kar tri funkcije, dve stari, kot štab bataljona in pokrajinski štab za Štajersko, in eno novo, štab 1. štajerske brigade. Dnevno povelje št. 2 pokrajinskega štaba za Štajersko pravi, da se je ustanovila brigada, in določa, katere enote pridejo v sestav brigade. Te so bile 1. štajerski bataljon, 2. štajerski in 3. štajerski bataljon. Prvi bataljon je bil na Štajerskem, drugi se je organiziral na Dolenjskem in tudi tretji, ki je nastal tako, da se je drugi bataljon razdelil na dva bataljona. V sestav 2. bataljona so prišle 1., 4. in 5. četa, 1. vod mitraljezcev in konjeniški vod, v sestav 3. bataljona pa 2., 3. in 6. četa in 2. vod mitraljezcev.⁵⁶ Iz vojnega poročila št. 9. 2. štajerskega bataljona od 30. marca izvemo o močno razširjenih akcijah bataljona, ki so zavzele obširno področje od dobrepoljske kotline do Radohove vasi in do Škofljice pri Ljubljani.⁵⁷ Bataljon, v tem času pravzaprav 2. grupa odredov, kajti Glavno poveljstvo ni pristalo na ustanovitev brigade, je svojo aktivnost še bolj razširil na Dolenjsko, kjer pa je v bližini Trebnjega njegova 3. četa doživela hud poraz. Četa je odšla od bataljona, ki je bil takrat

v bližni Sel pri Šumberku, in je nameravala likvidirati enega od organizatorjev bele garde v Trebnjem. Čakala je blizu vasi v zasedi vso noč, čeprav je bila v Trebnjem močna italijanska postojanka, cela 98. legija črnih srajc iz sestava divizije Isonzo. Ker četa to noč ni mogla izvršiti svoje naloge, se je zjutraj umaknila na Gradišče nad Trebnjem, od tam pa proti Blatnemu klanecu. Tam so Italijani napadli četo 11. aprila zjutraj. Italijani so zaklali stražarja in nato se je po poročilu v *Slovenskem poročevalcu* 21. aprila 1942 na obkoljene partizane usula ploha krogel iz puškomitraljezov, več sto pušk in minometov. Po pol ure trajajoči borbi si je četa izsilila umik preko brisanega in stalno obstreljevanega prostora, toda izgubila je 12 partizanov. O istem številu padlih partizanov poročajo tudi Italijani, ki zase priznavajo 3 mrtve in 6 ranjenih.³⁸

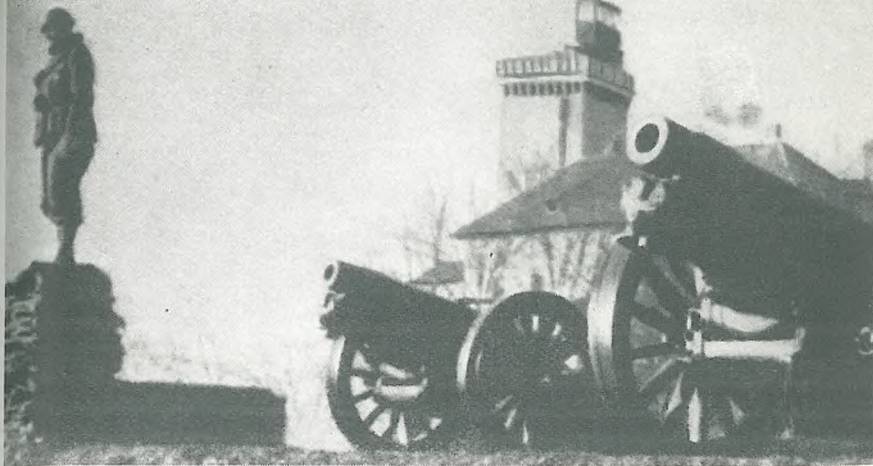
O tragediji poroča Mekinda Jože - Franci po pripovedovanju drugih zelo podrobno.³⁹ Če to poročilo izpopolnimo s pripovedovanjem udeleženca v tej borbi, tov. Švejka, so se dogodki razvijali nekako takole: Ker je italijanski plačanec Ban iz Trebnjega spal pri Italijanih, se je četa od Trebnjega umaknila in prišla 10. aprila zjutraj k cerkvi na Gradišče, kjer je bilo v vinogradih mnogo ljudi, ki so borce pogostili z jedjo in pijačo, nekatere celo preveč. Ob 2. uri popoldne se je četa premaknila proti Blatnemu klanecu, kjer je v bližini taborila ena od čet Dolenjskega bataljona. Po obisku pri tej četi je nato 3. četa štajerskega bataljona odšla na Blatni klanec in se je, ker je močno deževalo, nastanila v nekem skednju. Del borcev je zasedel gornje prostore, del pa spodnje. Komandir je postavil — za kazen — za vso noč na stražo ne čisto treznega človeka, proti čemer so borci protestirali, a je komandir obljubil, da ga bo hodil nadzirat. Borci so pospali, niso pa vedeli, da so že izdani, kajti neka ženska, ki jih je videla na Gradišču, je to brž hitela povedat Italijanom v Trebnje. Bilo je že jutro 11. aprila, stražar je bil buden vso noč, ko pa je zjutraj kuhar že začel kuhati zajtrk, je stražar zaspal, in to je bilo usodno. Četa je bila že zgodaj zjutraj obkoljena, Italijani so se priplazili do spečega stra-

žarja, ga zabodli in napadli del čete, ki je prenočevala v zgornjem prostoru skednja, vrata v spodnje prostore pa so imeli pod močnim ognjem. Tako je prišlo do borbe na življenje in smrt, v kateri so imeli Italijani spricho presenečenih partizanov vso prednost. Četa je tudi takoj ob spopadu zgubila komandirja, ki je med prvimi skočil iz skednja, prebil obroč in zbežal, ne meneč se za usodo svoje čete. Kljub temu se je četa hitro znašla, poveljstvo je prevzel Vare in velik odpor borcev je prisilil Italijane, da so odstopili od skednja in zasedli položaje okrog njega. Borci so se prebijali iz skednja in potem po hudih borbah v dolino. Mekinda piše: »Četa Dolenjskega odreda pa se je, ko je zaslišala borbo Štajerske čete, umaknila, in ni prišla na pomoč, čeravno bi morala to storiti.« Isto potrjuje tudi tovariš Švejk. Ostanki čete so se potem po skupinah prebijali k bataljonu, ki je bil v Bojanjem borštu pri Stični, kjer so že dobili pobeglega komandirja, ki je sicer prvi prišel poročat o nesreči, poročal pa ni vsega in je bil zato tudi kaznovan.

V pismu je Glavno poveljstvo 20. aprila ostro kritiziralo štab 2. grupe za ta poraz: »Smatramo, da je bil poraz, ki ga je doživela ta četa, nepotreben, toda lahko bi bilo še slabše, če ne bi bili partizani dovolj odločni. V prihodnje, če gre četa v akcijo, jo je treba bolj poučiti, zlasti pa komandanta in komisarja. Prav tako je treba partizane poučiti, da morajo povsod in v vsakem primeru postavljati stražo... Za poraz nista odgovorna samo komandir čete in komisar, temveč tudi štab odreda. Slabiče ne gre postavljati za komisarje! A odgovorni so tudi partizani sami, ker niso zahtevali od komandirja in komisarja, da postavi straže, ker so dovolili, da stoji na osmatračnici pijan človek, in ker pijanega niso takoj kaznovali. Četa, ki je dovolila tako napako komandirju, ne zasluži pohvale, temveč ukor. Kje so bili komandirji vodov, zakaj ti niso postavili straže? Če se še kaj takega primeri, bo Glavni štab izrekel ostro kazen!« Dalje kritizira Glavno poveljstvo štab 2. grupe, da je samovoljno in brez predhodnega sporočila in dovoljenja Glavnega poveljstva reorganiziral svojo vojsko v brigado »kljub temu, da vam je znano, da partizanstvo

nima v svoji terminologiji imena brigada.« Glavno poveljstvo dalje pravi, da štab grupe s tem dejanjem ni pokazal dosti visoke stopnje discipline kljub svojim priznanim uspehom v političnem, kulturnem in vojnostrokovnem delu. Nato zahteva, da štab grupe začne takoj z organizacijo štaba grupe odredov, da takoj pošlje predloge za imenovanje komandantov in komisarjev odredov in bataljonov ter njihovih namestnikov in da takoj poroča o izvršeni nalogi. Glede odhoda na Štajersko pa pravi Glavno poveljstvo, da ne more sporočiti še ničesar določnega, ker ni na Gorenjskem še vse pripravljeno. Če bi namreč grupa odšla na Štajersko prezgodaj, bi zaradi pozornosti Nemcev pokvarila vse načrte.⁴⁰

Na to pismo je štab 2. grupe odgovoril 24. aprila, kjer se opravičuje, da ni izvedel reorganizacije grupe odredov, zato ker ni dobil odredbe, in pristavlja, da smatra za prenagljeno, da ga Glavno poveljstvo obdolžuje trdoglavosti in samovolje. Ker štab ni dobil odredbe, je postopal samoiniciativno in ne svojeglavo. »Partizanski pokret, ki bi se omejeval samo na izvrševanje odredb Glavnega poveljstva in bi se odrekel samoiniciativnosti ustvarjanja novih oblik borbe in organizacije, bi si s tem zaprl pot svojega razvoja.« Štab je osnoval brigado zato, ker je dobil nalogo, naj v najkrajšem času odide na Štajersko, kar je nameraval tudi storiti v enem tednu. »Da bi mogli (na Štajerskem) funkcionirati kot Pokrajinski štab, smo se morali neizogibno formirati v štab brigade ali odreda. Kot štab bataljona to formalno (kako more biti štab enega bataljona podrejen štabu drugega bataljona?!) in dejansko (razdelitev teritorija med bataljone, osvoboditev pokrajinskega štaba od bataljonskih funkcij) ne bi mogli izvrševati... Vi ste s svojim odlokom, da se mi formiramo v štab grupe odredov, dejansko izvršili isto... Mi smo vzeli španske izraze, a vi ste uvedli nove. Ti različni nazivi, razumljivo, vsebino tega, kar smo mi podvzeli, v ničemer ne spreminjajo.« Na kritiko Blatnega klanca pa štab odgovarja, da je napaka izključno na strani komandirja in nesposobnosti komisarja. Nesporazum se je končal z naredbo Glavnega štaba od 25. aprila, s katero je bil odliko-

Zaradi vsevečjega razmaha partizanstva je bila italijanska vojska prisiljena utrjevati mesta in prometne naprave; utrdba in topovi na ljubljanskem gradu

OMANDO XI CORPO D'ARMATA
Stato Fascista

PROGETTO PRIMAVERA

1.

PREMESSA

È prevedibile che le condizioni dell'U.P. subiscano, a scadenza più o meno breve, un peggioramento e che sia quindi necessario l'attuazione di una serie di provvedimenti - per il momento non determinabili - idonei a far fronte a qualsiasi situazione.

Per la zona dell'XI C.d'A. l'eventualità che può più facilmente realizzarsi è quella che si debba, con i mezzi attuali:

- far fronte ad un movimento insurrezionale più o meno esteso;
- effettuare azioni offensive e difensive contro bande armate e gli ordini di ex ufficiali dell'esercito jugoslavo;
- far fronte all'azione contemporanea di insorti e di bande.

Per fronteggiare tali eventualità è necessario essere in condizioni di potere:

- riunire rapidamente le forze in grossi presidi nei centri di maggiore importanza e che dominino - in senso generale - il paese circostante;
- organizzare i presidi - con tutti i lavori di fortificazione campale necessari - in modo da fronteggiare sia gli attacchi esterni sia l'eventuale movimento insurrezionale della popolazione;
- costituire riserve mobili per l'azione fra gli intervalli esistenti fra presidio e presidio;
- mantenere la libera disponibilità delle comunicazioni ferroviarie

Italijanski načrt »Primavera«, ki predvideva porast osvobodilnega gibanja in daje navodila svojim enotam v primeru vstaje slovenskega ljudstva

van in pohvaljen štab 2. grupe in njeni borci.⁴¹ Kljub pojasnjevanju štaba 2. grupe je imelo prav le Glavno poveljstvo. Tudi če bi se 2. grupa preimenovala v brigado, bi le obdržala še vedno teritorialno načelo, to je vezanost na določeno področje. Tega pa brigada nima več in predstavlja zato v razvoju NOV višjo in popolnejšo stopnjo.

Zadnje vojno poročilo štaba 2. štajerskega bataljona kot štaba 1. partizanske brigade je opis poskusa koncentričnega italijanskega napada na partizansko taborišče v Bojanjem borštu pri Stični 18. aprila, za katerega pa je štab bataljona oziroma brigade vedel že v naprej. Zato je bataljon postavil eno zasedo na cesti Ljubljana—Novo mesto na Medvedjeku, drugo blizu železniške postaje Stična, ostale sile pa so zavzele položaje okrog taborišča. Ob pol enajstih dopoldne je padla v zasedo 1. četa 2. bataljona na Medvedjeku motorizirana enota 98. fašistične legije in 14. bataljona minometalcev. Po italijanskih poročilih je padlo 6 Italijanov, 13 pa je bilo ranjenih, po poročilu štaba brigade pa je padlo 45 Italijanov, 52 je bilo ranjenih, partizani pa so imeli 3 mrtve. Popoldne ob 14.30. uri so padli Italijani v zasedo v bližini železniške postaje Stična, kjer sta po partizanskih vesteh padla 2 Italijana, popoldne ob 4. uri pa so začeli Italijani z napadom na taborišče, kjer jih je pričakala 1. četa 3. bataljona. Po brigadnem poročilu bi imeli Italijani v tem spopadu 12 mrtvih, Italijani pa poročajo samo o dveh svojih padlih. Po tem neuspešnem napadu so se Italijani umaknili. Za obletnico ustanovitve OF, 27. aprila 1942, so enote 2. grupe, ki je imela takrat že 300 borcev v Ljubljanski pokrajini, 50 pa na Štajerskem, napadle italijanski vojni železniški transport pri Radohovi vasi in ubile 2 Italijana. Ta napad je bil za Italijane povod, da so naslednjega dne pri Radohovi vasi ustrelili prvih 6 talcev v Ljubljanski pokrajini. Ti talci so bili: Franc Majcen iz Mokronoga, Franc Žlajpah iz Mokronoga, Franc Kodrič iz Mokronoga, Janez Kramar iz Tržiča, Nikola Tatalović iz Ljubljane in Franc Turnšek iz Ljubljane.⁴²

Na centralnem Dolenjskem, vštevši Belo Krajino, so prav tako tekle partizanske priprave za pomladan-

sko ofenzivo in vstajo. Če je šlo po vojaških neuspehih v jeseni 1941 v teh krajih v zgodnji pomladi 1942 nekoliko počasneje kot na Notranjskem in v okolici Ljubljane, je to mogoče pripisovati samo dejstvu, da centralno Dolenjsko le ni imelo take revolucionarne mobilizacijske baze, kot jo je imel Šercerjev ali 2. štajerski bataljon v Ljubljani, v njeni bližnji in v daljni okolici. Dejstvo je, da od novembra 1941 na centralnem Dolenjskem pravzaprav ni bilo partizanov. Novo-meška skupina, ki se je zbrala za napad na Bučko, se je kasneje vključila v Mokronoško četo in ta v 2. štajerski bataljon, Belokranjska četa pa je bila, kolikor je je še ostalo od nesreče na Gorenjih Lazah, stalno preganjana in je prezimovala na belokranjskih obronkih Kočevskega Roga. Najprej se je teh 7 preživelih partizanov vrnilo v staro taborišče bivše črnomaljske skupine pri Kozlovem studencu na Debelem vrhu, kjer so živeli v leseni baraki v globokem snegu in velikem mrazu. Dne 23. novembra 1941 so jih Italijani napadli in požgali taborišče, partizani pa so se srečno umaknili najprej proti Kanižarici, kjer so se razšli, ena skupina pa je odšla v Krupensko lozo, kjer je ostala do konca novembra in se je od tod premaknila najprej na Kleče pod Planino, od tam pa na Gače. Tu je bila ta skupina 17. decembra napadena, potem se je razdelila na dve skupini, ki sta prezimovali po vaseh med Semičem, Gradacem in Črnomljem. Februarja 1942 so dobili ti ostanki starih belokranjskih partizanov povelje, naj se priključijo novo nastajajoči skupini dolenjskih partizanov na Kočevskem Rogu.⁴³

Okrožni komitet KPS in okrožni odbor OF Novo mesto je v prvi polovici marca 1942 izvedel mobilizacijo prostovoljcev, katere uspeh je bila ustanovitev 5. slovenskega partizanskega ali Dolenjskega bataljona 3. marca 1942 na Gornji Topli rebri. Bataljon je nastajal postopoma. Prva skupina je odšla na Kočevski Rog že 6. januarja 1942, druga na začetku februarja, tretja pa 3. marca. Na Kočevskem Rogu je bilo šolsko taborišče, neke vrste prva dolenjska partizanska vojaška šola, in to na Rdečem kamnu in Zelenici. Sredi marca je imel bataljon 3 čete. Prvo in drugo četo na

Rdečem kamnu, tretjo pa na Ostrem vrhu, od koder je konec marca odšla ena skupina na Gorjance, kjer se je na Mišjem brdu nad Popoviči začelo formirati iz Belokranjcev novo partizansko taborišče. Tako je nastala gorjanška skupina, ki je ves april pridno mobilizirala in je imela ob koncu aprila tri vode z okrog 300 partizanov, 2. maja pa je bil ustanovljen Gorjanski bataljon.⁴⁴

Prva večja akcija Dolenjskega bataljona je bil napad na karabinjersko postajo v Žužemberku 26. marca 1942. Po italijanskih poročilih se je napad začel ob pol sedmih zjutraj in je trajal vse do desete ure, ko je prišla Italijanom pomoč in se je bataljon umaknil. Po tem napadu se je bataljon 28. marca razdelil: 1. četa je odšla na področje Sv. Križ—Čatež, del 2. čete na Gorjance, del 2. čete je ostal na Kočevskem Rogu, 3. četa pa na področju Šmarjeta—Škocjan. Sredi aprila je Dolenjski bataljon že tako narastel, da so vse njegove čete prerastle v bataljone. Ko je štab 3. grupe 9. maja formiral Dolenjski odred, je formiral že 4 odredove bataljone, in to: 1. bataljon iz čet na področju Trebnjega, 2. bataljon iz čet na področju Mokronoga, 3. bataljon iz čet na področju Dolenjskih toplic in 4. bataljon na področju Gorjancev in Bele Krajine.

O belokranjskih partizanih je bilo že govora. Da bi se na pomlad dvignilo še masovnejše partizanstvo v Beli Krajini, je odšla v Belo Krajino maja 1942 posebna skupina iz 4. bataljona Dolenjskega odreda. S pomočjo te skupine in vstaje, ki se je začela maja 1942 tudi v Beli Krajini, se je v začetku junija 1942 formiral Belokranjski bataljon.

Da tudi dolenjski partizani niso bili neaktivni, je bila dokaz večja italijanska ofenziva, ki je hotela očistiti centralno Dolenjsko. To ofenzivo je začel Robotti s posebno mobilno skupino v začetku aprila na Gorjance, potem pa je z Gorjancev čistil Dolenjsko v smeri Kronovo—Češnjice—Mirna peč—Novo mesto. Do večje borbe je v teh operacijah prišlo 11. aprila pri Kosučju pri Mokronogu, kjer so imeli Italijani po dve uri trajajoči borbi 3 mrtve in 6 ranjenih.⁴⁵ Tako se je na Dolenjskem na pomladansko vstajo pripravljala

teritorialno dokaj razpredena partizanska vojska: 2. štajerski bataljon, ki je prerasel v veliko in močno 2. grupo odredov, in 4 oziroma 5 bataljonov Dolenjskega odreda.

G o r e n j s k o. Če je za zgodnjepomladanski razvoj partizanskih enot v Ljubljanski pokrajini 1942 značilno to, da enote, čete nastajajo in rastejo ter preraščajo v bataljone in da Italijani sicer dosledno, a v glavnem le tedaj, če partizanska enota naredi kako večjo akcijo, odgovarjajo z večjo ofenzivo na področje te akcije — pa nam Gorenjska v tem razdobju pokaže popolnoma drugačno sliko. Položaj partizanskih enot je bil v tem času na Gorenjskem na kratko naslednji: brž ko so Nemci izvedeli na kakršen koli način za partizansko enoto, so jo takoj začeli preganjati, da bi jo popolnoma uničili. Res je, tudi Italijani so delali ofenzive, in to včasih zelo obsežne (Mokrc), a ko se je partizanska enota prebila iz obroča ali pa zmanevrirala obkoljevanje, je bilo s tem tudi konec italijanske ofenzive. Nemci so bili drugačni in so gonili partizansko enoto tako dolgo, dokler niso bili prepričani, da so jo popolnoma uničili ali vsaj napravili za neškodljivo. Zato so imeli gorenjski partizani drugačno taktiko kot partizani v Ljubljanski pokrajini. Kakor hitro so se Nemci skušali prilepiti na partizansko enoto, se je ta ponavadi začela takoj cepiti in drobiti na manjše skupine, ki so se potem vsaka zase prebijale na kar mogoče oddaljenejša področja. Tako so zasledovalcu, ki na Gorenjskem v tem razdobju ni bil nikdar tako številen kot Italijani, mešale sledove. Tudi v tem razdobju je bila na Gorenjskem ovira za razvoj partizanstva še vedno visok sneg in izredno hud mraz. Kardelj piše Titu 29. marca 1942 o Gorenjski, da sta dva momenta na Gorenjskem vplivala negativno. Neuspela decembrska vstaja 1941, v kateri se je dejansko dvignilo vse Gorenjsko južno od Save, a ker se vojaško in partijsko vodstvo ni znašlo, niso bili uporniški kmetje pravočasno vključeni v odrede in oboroženi. Zaradi nemških represalij po vstaji je zavladala demoralizacija med prebivalstvom, ki se je dvignilo z namenom, da bi Gorenjsko očistili Nem-

cev. Takoj po neuspeli vstaji se je začel veliki partijski vdor, zaradi katerega je bilo izdanih nad 100 partijcev in članov OF. Vendar, pravi Kardelj, sedaj je na Gorenjskem tak položaj, da Nemci partizanov v nobenem primeru ne morejo uničiti ali pregnati. Gorenjsko ostane razen Ljubljanske pokrajine središče naše oborožene akcije. Z njim imamo prihodnji mesec še važne načrte. Te načrte je razložil Kardelj v istem pismu nekoliko kasneje takole: »V resnici je čutiti, da bo v najkrajšem času vzvalovil ves narod. Zaradi tega smo na osnovi tvojega načrta iz preteklega leta, nekoliko razširjenega glede na nove okoliščine, naredili načrt z namenom, da se dvigne ves narod in da se očisti od Nemcev vse Gorenjsko in teren okrog rudarskih revirjev... Računamo, da bodo priprave končane do maja.«⁴⁶

Ker bomo o tem načrtu še govorili, si oglejmo sedaj položaj partizanskih enot na Gorenjskem po veliki borbi v Dražgošah in na Jelovici. Po dražgoški borbi je ostal na Gorenjskem Cankarjev bataljon (1. in 2. četa), njegova 3. četa pa je bila na Pokljuki. Dalje je bila še Jeseniška četa, ki se je formirala konec decembra 1941 iz jeseniških upornikov decembrske vstaje in se pomaknila pod Stol, in z ostanki prvotne Gorjanske čete na Lipanjski planini.

Cankarjev bataljon se je prebijal z Jelovice, ne-
prestano zasledovan in napadan, v visokem snegu preko Gabrške gore, Javorja, Malenskega vrha do Črnega Kala, kamor je prišel okoli 20. januarja. Tu se je razdelil na tri skupine, na Poljansko četo, ki je takoj odšla v Poljansko dolino in je relativno najboljše preživela ostro zimo, na Selško četo in Jeseniško skupino.

1. — Selška četa, pri kateri je bil tudi štab Cankarjevega bataljona, je odšla, medtem ko so jo Nemci stalno zasledovali, s Črnega Kala na Ostri vrh, kjer so jo napadli in sta padla dva partizana.⁴⁷ Od tod se je četa prebijala čez Blegaš v Farji potok, kjer je padla v veliko nemško zasedo. Četa se je prebila le z velikimi težavami po poldrug meter visokem snegu v bližino Martinjega vrha in se je mogla šele tu nekoliko oddahniti. Razdelila se je na dve manjši četi, Sel-

ško in Škofjeloško. Škofjeloška četa je odšla v Sopotnico, od tod pa na Gabrško goro, a ker je bila izdana, se je vrnila v Sopotnico in od tod odšla k Sv. Ožbaltu. Od tod se je premaknila k Sv. Barbari in Jamniku. V začetku februarja se je četa razdelila, okrog 18 partizanov je prezimovalo v Mladem vrhu, okrog 12 pa okrog Hujičevja nad Crngrobom. Selška četa pa se je marca s štabom bataljona premaknila na Jelovico in se je pri tem premiku nekaj časa zadrževala na Hujičevju, kjer so jo Nemci napadli 27. marca. Četa se je po peturni borbi prebila na Jaso nad Crngrobom. V borbi je imela četa 5 mrtvih, pri preboju obroča pa 15 mrtvih in 8 ranjenih. Med padlimi je bil tudi narodni heroj in organizator partizanstva na Gorenjskem Stane Žagar. To je bil hud udarec, a Selška četa le ni razpadla. Aprila 1942 so bile v Selški in Poljanski dolini še vedno tri čete, Selška, Poljanska in Škofjeloška, iz katerih se je formiral Poljanski bataljon kot 2. bataljon Gorenjskega odreda ali 1. grupe odredov z operacijskim področjem Št. Vid nad Ljubljano—Sava—obronki Jelovice—italijansko-nemška meja. Dne 24. aprila je pisal bataljonu komisar 1. grupe odredov in mu naročal, naj opravlja akcije po načrtu in s celim bataljonom. Disciplina naj bo stroga in naj bataljon ne naseda posameznikom, ki si zamišljajo disciplino po svoje, posebno pa ne sme bataljon popuščati pri stražah. Uvedejo naj kolektiv, kot je že v 2. četi. Če hoče kdo od partizanov dati denar v kolektiv kot ljudsko posojilo, mu to dovolite, a štab naj vodi vsoto mark in izda o tem potrdilo. Dalje zahteva komisar, da mora bataljon vzdrževati boljšo zvezo z odredom, da nosi polno odgovornost za svoje čete in da so za to potrebni pogostejši osebni stiki z njimi.

2. — Na Črnem Kalu se je od Cankarjevega bataljona ločila skupina partizanov iz kamniškega okraja, ki je odšla nazaj na svoje področje in prišla okrog 20. februarja v Tuhinjsko dolino, kjer se ji je pridružila tudi skupina partizanov-domačinov, ki so dotlej prezimovali v Ljubljani. Do začetka marca je skupina narasla na 25 partizanov in se razdelila na vode. Že 21. marca je bil en vod napaden na Kostanjski planini, kjer je bil v težki dveurni

borbi ranjen nemški policist. Kamniška skupina ali četa, ki je 27. marca dobila tudi svoje poveljstvo (štab), je uspešno rasla s prihajajočo pomladjo in je bila zelo aktivna. Komandant žandarmerije se pritožuje, da ljudje prekasno pridejo naznanit partizane, če pridejo v njihovo vas, in pravi, da to zato, ker so ali nezainteresirani ali simpatizirajo s partizani ali pa se bojijo maščevanja. Že 6. marca je napadla patrula Kamniške čete žandarmerijsko postajo v Št. Ožbaltu in jo uničila, v noči od 2. na 3. april je četa razbila občinski urad v Krašnji, 10. aprila pa so korakali partizani pojoč pri belem dnevu skozi Gornjo Tuhinjsko dolino. Komandant žandarmerije se pritožuje, da so ljudje, kakor kaže, izgubili vsako zaupanje v Nemce. Za prve represalije so preselili Nemci 13. aprila vas Kostanj, v bližini katere se je Kamniška četa največ zadrževala. V noči od 14. na 15. april je napadla četa žandarmerijsko postajo na Vačah in borba je trajala celo uro, 14. aprila so vdrli partizani v občinski urad na Kresnicah in se nato po obeh akcijah vrnili v Tuhinjsko dolino, kjer so v noči od 21. na 22. april razbili vse mostove. To je bila velika aktivnost. Maja se je četa formirala v Kamniški bataljon in se spojila s Tržiško-kokrškim bataljonom v Kokrški odred.⁴⁸

3. — Pri Rovtah se je od Selške čete ločila skupina partizanov, ki je odšla na Zabreško planino pod Stol. Skupina je kmalu narasla na 45 partizanov, ker se je združila z Jeseniško četo in se je po njej tudi začela imenovati Jeseniška četa. Ta četa je postala prav kmalu zelo aktivna. O njej poroča komandant žandarmerijskega okrožja Radovljica 24. februarja, da je ves februar križarila po okrožju neka komunistična skupina 20 do 30 ljudi, ki je vršila akcije na področju Breznica—Jesenice: 4. februarja je zbirala hrano na Breznici, 16. februarja rekvirirala hrano v Žirovnici, minirala progo med Žirovnico in Lescami itd. Zato je nemška policija 20. februarja začela hajko na Stol, ki je trajala ves dan. Zvečer se je Jeseniška četa kljub nemškim zasedam prebila v dolino, kjer se je razdelila: en del je odšel na Pokljuko, drugi pa na Potoke, kjer je ostal ves marec, aprila pa se je spojil s pokljuškim delom v 1. bataljon 1. grupe odre-

dov, iz katerega se je ob koncu junija 1942 razvil Gorenjski odred z dvema bataljonoma.⁴⁹

4. — Rekli smo že, da je prišla po borbi v Dražgošah na Pokljuko 3. četa Cankarjevega bataljona, s katero se je združila tudi stara Gorjanska četa. Četo je 19. januarja 1942 napadel nemški smučarski oddelek. Po borbi, ki je trajala od enih popoldne do noči in v kateri je padlo 12 partizanov, eden pa je bil ujet, se je ostali del Pokljuške čete v mrazu pri 30 stopinjah pod ničlo izvil po zamrzlih policah Debele peči iz nemškega obroča na Klek. Prav v času te borbe je prišel na Pokljuko del Selške čete, ki se je od glavnine odcepila na Rovtah. Ti partizani so zadeli pri Mrzlem studencu na Nemce in se razbili. Del partizanov se je vrnil k Selški četi, nekaj se jih je priključilo Pokljuški četi, štirje pa so odšli pod Stol k Jeseniški četi. Pokljuška četa je ostala na Pokljuki do pomladi in je proti koncu marca začela že z akcijami. Večkrat je porušila progo Jesenice—Bohinj, kot je že rečeno, pa se je pomladi združila z Jeseniško četo.⁵⁰

5. — Preden se je Cankarjev bataljon razdelil, je odšla iz njega skupina 4 partizanov na Primorsko.⁵¹

6. — Na Črnem Kalu se je odcepila od Cankarjevega bataljona tudi njegova 2. četa, ki se je takoj razdelila na dve skupini. Eno so Nemci napadli že 21. januarja na Vinharjih, drugo pa istega dne na Kremenjku. V obeh borbah sta imeli skupini težke izgube, 12 mrtvih, 3 ujete, aretiranih pa je bilo 9 »sumljivih« oseb. Od prve skupine, ki je imela 8 mrtvih in 2 ujeta, sta se rešila samo dva in se priključila Škofjeloški četi, druga skupina pa se je prebila v Dolomite, kjer je prezimila in se 20. marca vrnila v škofjeloške hribe, bila pa je pri Žabji vasi pri Vinharjih napadena in je izgubila 4 partizane.⁵²

7. — Omeniti je treba še Kokrško četo, ki jo je organizirala partijska organizacija na prelomu 1941/42 iz partizanov iz Šenčurja, Vogelj in okolice. Zadrževala se je večinoma na Krvavcu in je 6. januarja 1942 štela 24 borcev. Na začetku februarja je četa zvedela za nameravani nemški napad, zato se je v noči od 1. na 2. februar premaknila na Štefanjo goro in od tod proti Bašlju pod Storžičem, kjer pa je bila 3. fe-

bruarja napadena. Padli so 4 partizani, četa pa se je prebila na Visoko v mlin, kjer je kmalu narasla na 33 borcev in se potem razdelila na tri desetine. Ena desetina je odšla v Praprotno polico, kjer je ostala tri tedne, druga pa proti Trbojam in od tod čez Savo v vas Breg, in tretja proti Šmarni gori. Na začetku aprila se je četa združila. Takrat je imela že 52 borcev in se je utaborila v Udnem borštu, od koder je napadla 14. aprila žandarmerijsko postajo v Zg. Brnkih, 16. aprila pa so jo napadli Nemci. V popolnoma obkoljenem Udnem borštu je padlo 16. aprila 5 partizanov, ena skupina se je prebila iz obroča na Okroglo ob Savi, druga pa je še ostala v obroču. Čeprav so Nemci v noči od 16. na 17. april obroč še bolj stisnili, se je tej skupini proboj le posrečil, in to na kraju, kjer so Nemci najmanj pričakovali — v smeri proti Kranju. Tudi ta skupina je odšla najprej na Okroglo, od tod pa 18. aprila na Ljubenjsko gmajno. Ta del čete je potem predstavljal Kokrško četo; ko se je v začetku junija formiral Kokrški odred, je postala četa jedro njegovega 2. bataljona, jedro 1. bataljona pa je postal Kamniški bataljon.⁵³

Skupina 13 borcev Kokrške čete, ki se je prva prebila iz obroča v Udnem borštu in se zatekla v naravno votlino blizu Okroglega nad Savo, pa je doživela žalostno usodo. Ker je bila skupina izdana, so jo Nemci 21. aprila napadli. Skupina se je poskušala najprej prebiti iz jame, a to je bilo zaradi močnega nemškega ognja nemogoče, na nemške pozive na predajo pa so partizani odgovarjali samo z ognjem. Ker tudi Nemci niso mogli jame napasti naravnost, so poskušali na različne načine partizane uničiti. Najprej so pripeljali na železniško progo, ki teče v bližini jame, oklopni vlak, a s topovskim ognjem niso dosegli ničesar. Nato so zažgali pod jamo veliko slame, da bi se partizani zadušili v dimu, a tudi to je bilo brez uspeha. Potem so poskušali uničiti partizane z minami, a Nemec, ki je prvi poskušal vreči mino v jamo, je padel zadet od partizanske krogle. Popoldne so pripeljali Nemci protitankovski top, a takoj je padel topničar, ki ga je zadela partizanska krogla, dva pa sta bila ranjena. Šele zvečer 21. aprila se je Nemcem

prvič posrečilo zadeti s topom blizu odprtine in šele takrat je padel prvi partizan. Nemci so poskušali še drugače. K jami so pripeljali iz zaporov v Begunjah dva ujeta partizana, ki sta morala na nemško zahtevo pozivati partizane k predaji, a iz jame so se oglašali samo strelji.

Obkoljeni partizani so v jami veliko upali na noč, a Nemci so postavili žaromete in z njimi razsvetljevali vhod v jamo. Drugega dne, 22. aprila, so Nemci zaminirali skalo pred vhomom v jamo. Čeprav eksplozija ni imela pričakovanega učinka, so partizani v jami le sprevideli, da jim pravzaprav ni več pomoči. Zato so se nekateri odločili, da se rajši ubijejo sami, kot da bi prišli Nemcem živi v roke. Ko so kot poslednjo pesem zapeli Internacionalo in uničili vse, kar bi Nemcem moglo kakor koli služiti, denar, orožje, obutev itd., se jih je najprej ustrelilo 6. Prav v istem času so Nemci ponovno zažgali mine pod jamo, a tudi to pot brez uspeha. Nato so začeli Nemci spuščati po dolgi cevi pred votlino bombe z dušljivimi plini — in šele tedaj so uspeli. Popoldne so pripeljali iz Begunj še več zapornikov, ki so jih prisilili, da so šli pogledat v jamo, iz katere partizani niso več odgovarjali. Ti so našli v jami 8 mrtvih in 5 še živečih, a brez zavesti. Vse so znosili iz jame, kjer so 4 spravili k zavesti, le najmlajšega, 16 letnega Tončka iz Šenčurja, niso več mogli. Štiri partizane so potem spravili v Begunje, od katerih so trije padli kot talci, enega pa so izpustili s pogojem, da bo delal za gestapo. Toda ta ni postal izdajalec in je kot hraber partizan padel septembra 1942.⁵⁴

Glavno poveljstvo je 9. maja ostro kritiziralo štab 1. grupe odredov zaradi tega dogodka. »Ne razumemo, da še do sedaj niste mogli prepričati ljudi, da se borba ne vodi tako lahkomišelnostno in brezglavo. Tolikokrat smo vam že razlagali o taktiki partizanske borbe in o načinu premikanja bivališč itd. A ta skupina je odšla pol ure dalje od kraja akcije v nekakšno jamo in ni postavila straže. Sigurno jih je opazil izdajalec in jih izdal.« Kolikšno važnost so polagali Nemci na uničenje te skupine, se vidi tudi iz tega, da je prišel

na mesto akcije sam Rösener in je sam dajal navodila za uničenje.⁵⁵

V opravičilo te junaške trinajstovice pa je treba reči tole. Eden od teh, mladi Žagar, je bil v Udnem borštu hudo ranjen v ного in se je potem zatekel k dvanajstovici v jamo. Ker je bila rana vedno hujša, so mu hoteli tovariši nekoliko pomagati. Zato so dobili človeka, ki jim je obljubil, da bo pripeljal zdravnika — a je pripeljal Nemce.

Kot že rečeno, je bil položaj zgodaj pomladi na Gorenjskem drugačen kot v Ljubljanski pokrajini. Po veliki borbi v Dražgošah se je Cankarjev bataljon razdelil v razne skupine, od katerih so se morale vse boriti na življenje in smrt, in to za svoj goli obstanek. Toda kljub temu so skoraj vse enote, brž ko je bilo le mogoče, odhajale v akcije, na katere so seveda Nemci odgovarjali z vso svojo doslednostjo — a partizanske vojske le niso mogli uničiti. Bolj ko se je bližala pomlad, bolj so tudi na Gorenjskem naraščale partizanske enote in preraščale v bataljone. Tako smo imeli maja na Gorenjskem štiri bataljone: Cankarjev bataljon (1. bataljon 1. grupe odredov), Kokrški bataljon, Kamniški bataljon in Poljanski bataljon (2. bataljon 1. grupe).

Nemce so izkušnje decembra 1941 na Gorenjskem izučile. Medtem ko so bili do decembrske vstaje prepričani, da bodo lahko uničili in zavrli polet OF in Gorenjsko pripravili za priključitev k rajhu, je postal novi šef civilne uprave za Gorenjsko Rainer previdnejši in se je polagoma začel naslanjati tudi na ponujane roke tiste slovenske buržoazije, ki je še ostala na Gorenjskem in je bila povezana tako z Ljubljano kot z gestapom. Dokaz za to so zanimivi letaki te buržoazno-gestapovske Domovinske fronte, ki jih je začel gestapo skrivaj trositi od januarja 1942 dalje po Gorenjskem, in to tako na konspirativen način, da nista dolgo časa vedela niti policija niti žandarmerija, kdo jih razširja.

Oglejmo si nekoliko natančneje dva taka, na ciklostil razmnožena letaka. Prvega (»Slovenci«), je raztrosil gestapo po Gorenjskem januarja in februarja 1942. V uvodu letaka, ki ga ni pisal Slovenec (sloven-

ščina!), je rečeno, da so nemški okupatorji zopet ustrelili 36 »naših bratov« zaradi partizanov, ki so brezvestna drhal. Letak pravi, da si moramo biti na jasnem, da je »naš narod premajhen, da bi tvorili lastno državo, pač pa hočemo biti zvesti naši narodnosti in obenem biti lojalni člani vsake veledržave, katera nam zasigura naše bitne zahteve. Vendar otežkočijo v izredni meri neodgovorni zločinski elementi iz vrst našega ljudstva to našo borbo za ohranitev naše samobitnosti s terorističnimi dejanji. Treba bo napovedati tem bratomorilcem in izdajalcem naše domovine borbo na nož pod geslom zob za zob!« O OF pravi letak, da je orodje v rokah komunistov za izvrševanje njih peklenških svetovno-revolucionarnih načrtov, in nadaljuje: »Vsaka kaplja slovenske krvi, ki je bila prelita v tej trenutno brezizgledni borbi proti nemškim in italijanskim okupatorjem, gre danes v breme OF, ki bi morala predvidevati, da smo v trenutku prešibki v borbi proti nemškim nasilnikom.« Letak na koncu pravi: »Naše geslo za naše zapeljane sinove bodi: nobena kaplja slovenske krvi več v tej brezizgledni borbi, ki bi v nasprotnem primeru spravila ves naš narod v še večje tlačanstvo. Vsi tisti, ki so iz poštenih nagibov za našo domovino in za naš narod, naj se odrečejo vsem vezam s protidomovinskimi elementi, ki hočejo iz varnega zaledja pošiljati mnogo naših najboljših v obup. Nazaj k domačemu ognjišču! Hočemo pokazati fašističnim okupatorjem, da smo že sedaj opravičeni zahtevali od njih popolno ravnopravnost in kulturno avtonomijo. Naš čas mora priti in tudi pride!«

Letak z nekoliko boljšo slovenščino, ki so ga kot tretjega te vrste letakov Domovinske fronte trosili gestapovci po Gorenjskem marca 1942, pravi na začetku, da Gorenjci niso tako nespametni, da bi verjeli OF, ki znatno upada. Nemci ne bodo več izseljevali, kot so poleti 1941, razen ljudi iz 200 metrov širokega obmejnega pasu, in to zato, ker so začeli partizani v Ljubljanski pokrajini zopet z likvidacijami večjih obsegov. Nemci bodo mejo zaprli, ljudi pa preselili drugam na Gorenjskem, tiste brez zemlje pa v rajh. Letak pravi: »Iz tega razvidimo, da je le znatno boljše, če ostanemo preudarni in mirni, kajti ta ukrep ni več tako

strašen kakor evakuacija poleti... Gorenjci, bratje, sestre! Kakor vidite, je naša metoda pravilna. Več nam pomaga kakor četništvo, ki se že nahaja v smrtnem vrtincu in klavrno jenjava!«

Ne moremo zanikati, da ne bi imeli taki in podobni »konspirativni« gestapovski pozivi nobenega uspeha. Ne pozivajo sicer v oboroženo kontrarevolucionarno borbo, temveč dosti premetenejše — kot begunska londonska vlada — na čakanje. Po oboroženih kontrarevolucionarnih formacijah je posegel gestapo šele kasneje, od katerih prva oblika so bili tako imenovani raztrganci, ali, kot so jih imenovali Nemci, Gegenbanden, druga oblika pa je bila vrivanje domačih gestapovcev v partizanske enote. Prva oblika gestapovske konspirativne borbe z OF in s pomočjo gorenjskih ostankov slovenske buržoazije, ki je bila takoj za teorijo čakanja, je bila torej v naslednji paroli: Če bi ne bilo na Gorenjskem partizanov, bi bil mir. Čimprej bo konec partizanov, tem prej bo mir.

Toda tudi spričo teh prvih kontrarevolucionarnih manevrov je ostala OF dobro in masovno zakoreninjena po vseh večjih krajih in vaseh. Zgled za to je na primer Škofja Loka, kjer je OF zelo dobro izvedla 3. januarja 1942 znano plebiscitarno akcijo, ko med sedmo in osmo uro zvečer ni bilo nobenega Slovenca na cestah.

S pomladanskim porastom partizanskih akcij na Gorenjskem se je začel stopnjevati tudi nemški teror (talci!), a zaman. Poglejmo še, kako dober vpogled je imel gestapo v tem času v organizacijo OF in kako je ocenjeval narodnoosvobodilno vojno. Dokaz za to je poročilo komandanta varnostne policije na Bledu Rösenerju in Reichssicherheithauptamtu IV. v Berlinu 12. marca 1942. Poročilo pravi, da so na Gorenjskem za zdaj le več ali manj samo prehranjevalne akcije, o organizaciji OF pa pravi, da je njen osrednji organ, ki je bil ustanovljen na pobudo KPS, v Ljubljani. Glavnemu odboru so podrejeni okrožni odbori OF, ki so v vsakem večjem kraju, tem pa so podrejeni rajonski in terenski odbori OF. V odborih OF so razen komunistov tudi nacionalisti in krščanski socialisti. Najprej so nastali na Gorenjskem okrožni odbori OF v

Kranju, na Jesenicah, Trziču in Škofji Loki, medtem ko ga v Kamniku za zdaj še ni. Rajonski odbori so po vaseh, v industrijskih krajih pa tudi terenski odbori. Njihova naloga je zaščita in organizacija oboroženega odpora. Dokler je bilo možno, so vzdrževali zvezo z Ljubljano s kurirji, sedaj pa osrednji odbor na Gorenjskem zastopa pokrajinski odbor OF. (To zadnje ni bilo res, ker je Pokrajinski odbor OF nastal šele na začetku 1944, prej pa je bilo pokrajinsko poverjenišvo IOOF in še pred tem le partijsko gorenjsko vodstvo.) Poročilo pravi na koncu, da je najmočnejša organizacija OF v Kranju.

Ob koncu aprila so imeli Nemci na Gorenjskem razen običajne žandarmerije in graničarjev naslednje policijske sile: rez. policijski bataljoni št. 93, 171, 181 in policijski bataljon 325 ter rez. motorizirano žandarmerijsko četo »Alpenland 3«.

Štajersko. Iz že večkrat omenjenega Kardeljevega pisma Titu izvemo, da je bil v tem času položaj na Štajerskem najslabši. Kardelj piše, da se je »gestapu posrečilo prizadejati težke udarce vodilnemu kadru... Naši upajo, da se bo sedaj na pomlad pokret močno dvignil. Težko je to, ker je tam veliko izdajalcev in provokatorjev... a naš aparat preslab, da bi jih čistil«. ⁵⁶ Kljub temu je prihajalo v načrtu Glavnega poveljstva v poštev tudi Štajersko (revirji), ki naj bi se to pomlad očistilo od Nemcev.

Do začetka marca 1942 na Štajerskem ni bilo večjih partizanskih akcij. Šele nekaj pred 27. marcem je ukazal štab 1. štajerske brigade 1. štajerskemu bataljonu, naj se takoj koncentrira. Zato je ukazal 27. marca štab 1. štajerskega bataljona v svojem dnevnem povelju: 1. Nemudoma naj se koncentrirajo Revirska, Savinjska in Pohorska četa na Mozirski planini; 2. Takoj je treba pričeti z mobilizacijo, da se bodo partizanske sile podvojile, pri tem pa je treba paziti, da se v partizanske vrste ne vtihotapijo izdajalci in okupatorjevi ovaduhi; 3. Takoj je treba obvestiti partizane, ki so prezimovali zakonspirirani po hišah; 4. Takoj je treba začeti z akcijami, masovno uničevati izdajalce, rušiti železnice, ceste in telefonske naprave.

Uničevati je treba tudi okupatorjeve patrole in si tako priskrbovati orožje. Na varnih mestih je treba postaviti skladišča hrane; 5. Komandanti in komisarji so osebno odgovorni, da vse partizanske enote takoj odidejo na kraje, ki so določeni za koncentracijo; 6. Napovedati je treba neizprosno borbo oportunistom, razdiralcem in sektašem. Vse prestopke je treba kaznovati po Partizanskem zakonu; 7. Med skupinami je treba vzdrževati redno kurirsko zvezo.

Dne 30. marca je osnovala 1. štajerska brigada iz enot, ki so bile na Štajerskem, ponovno 1. štajerski bataljon, in v ukazu štaba brigade je rečeno, naj 1. bataljon takoj, ko bosta začela z akcijami 2. in 3. bataljon, odide na kraj, ki mu bo sporočen ustno, kjer naj začne z rušenjem komunikacij.⁵⁷

Na kraju, ki ga je štab Štajerskega bataljona določil za koncentracijo, sta se ob določenem času zbrali samo dve skupini, vsega 14 partizanov. Ostali sta v Šmihelu nad Mozirjem še okrog 14 dni, nato pa sta odšli k Št. Lenartu pri Podkumu, kjer se jima je pridružil tudi ostanek Revirske čete. Ta skupina — 1. štajerski bataljon — je kmalu narasla na okrog 100 borcev in formirale so se tri čete. Ena od teh je sredi aprila ostala pod Kumom, drugi dve pa sta odšli nazaj na Mozirsko planino. Po dnevniku štaba 1. štajerskega bataljona se je 13. aprila bataljon reorganiziral v dve četi, za 27. april pa dnevnik omenja veliko akcijo na trboveljski rudnik. Več enot je napadalo hkrati razne objekte, od katerih jih je več zgorelo. Za nemoteni potek akcij je bataljon postavil na vseh cestah, ki vodijo v Trbovlje zasede, kjer pa ni prišlo do borb. Do novih borb z Nemci je prišlo 28. aprila na Sv. Planini.⁵⁸

Da bi Nemci na Štajerskem preprečili pomladansko partizansko mobilizacijo, ki so jo čisto pravilno predvidevali, in da bi tudi sami z mobiliziranimi Štajerci zadostili vedno večjim potrebam po novih silah na vzhodni fronti, so grobo prekršili tudi to pot določbe haaske konvencije. Šef civilne uprave Uiberreither je 24. marca 1942 uvedel za okupirano Štajersko vojaško obveznost in obveznost delovne službe ter je naročil 26. marca, da bo nabor moških letnikov

1923 in 1924 za delovno službo in vojsko, ženskih letnikov pa samo za delovno službo, in to v času od 1. aprila do 1. maja. Ni jasno — verjetno je bilo temu vzrok pomladansko oživljenje partizanstva na Štajerskem — zakaj je Uiberreither 21. maja prestavil z zelo kratkim terminom nabore na čas od 27. maja do 18. junija, novih letnikov 1921 in 1922 pa na čas od 5. do 30. junija. Šef civilne uprave na Gorenjskem je bil namreč prav zaradi pomladanskega partizanskega razmaha na Gorenjskem počasnejši in je šele 6. oktobra napovedal nabor letnikov 1923 in 1924 za čas od 12. do 31. oktobra.⁵⁹

Zanimivi so letaki Pokrajinskega odbora OF za Severno Slovenijo, ki jih je našel gestapo raztresene v Trbovljah v noči od 23. na 24. april. V njih daje štajerski pokrajinski odbor OF svoj enoletni obračun in pravi: »Vse naše izkušnje nas uče, da moramo preiti iz defenzive v ofenzivo.« Za prvo obletnico OF je izdal proglas tudi PK KPS za Štajersko, ki pravi v uvodu, da so borbe (Šoštanj, Klopni vrh, Ribnica na Pohorju, Čreta in Brežice), ki so jih imeli doslej partizani na Štajerskem, dokaz, da se zavedajo svoje naloge, bilo pa je narejenih tudi veliko napak. Prva napaka je bila defenzivnost. Ta daje sovražniku možnost napadanja in je zato Revirska četa pozimi utrpela tako velike izgube. Dalje pravi proglas, da predolgi odmori po akcijah zmanjšujejo bojno sposobnost partizanov in otežkočajo mobilizacijo. Proglas poudarja, da od novembra 1941 do januarja 1942 na Štajerskem sploh ni bilo akcij, opozarja pa tudi na nepravilnost manevriranja enot pri akcijah, kar daje sovražniku možnost lažje koncentracije. Dalje pravi: »Eden od vzrokov, da v maršu na Brežice nismo dosegli cilja, je bil v nepravilni povezanosti partizanov na terenu«. Proglas opozarja na preveliko neodločnost pri iztrebljanju izdajalcev, na slabo vojaško disciplino, na dejstvo, da ostajajo partizani dolžni kmetom za živež, na neizrabljanje doslej doseženih izkušenj, na nezadostno partizansko samoiniciativnost in končno na nezadostno delo komisarjev in komandantov. Končno daje proglas navodila, da je treba preiti takoj iz defenzive v ofenzivo po starem partizanskem pravilu:

nenadoma napasti in se ne pustiti iznenaditi, da je treba sovražnika nenehno napadati, kajti to ga demoralizira. Napadati ga je treba povsod, zlasti na najbolj občutljivih mestih, uvesti je treba strogo disciplino, ki pa mora temeljiti na politični zrelosti in prepričanju. Vselej in povsod je treba postavljati straže, patrole je treba dobro organizirati, povelja in vojaške naloge je treba brezpogojno izvrševati. Vsaka parti-zanska akcija je tudi šola za partizane.

Primorsko. Do zgodnje pomladi je bila na Primorsko poslana razen aktivističnega kadra tudi naslednja vojaška pomoč: jedro kasnejše Pivške čete, primorska skupina iz Šercerjevega bataljona, ki je prišla na Primorsko 28. marca 1942 in manjša skupina partizanov iz Cankarjevega bataljona. O začetnih akcijah Pivške čete smo že govorili. Prav te so v veliki meri pripomogle do zanimivega pomladanskega razvoja partizanstva in OF na Primorskem. Drugi pomemben dogodek za nadaljnji razvoj narodnoosvobodilne vojne na Primorskem je bila aprilaska partijska konferenca na Sv. gori pri Gorici, ki se je je udeležilo razen pooblaščenca CK KPS 22 delegatov iz Trsta, Gorice, Krasa, Vipave, Brd in Idrije. Takoj po konferenci je začela zlasti mladina z masovnimi napisnimi akcijami, s trošenjem letakov in začela se je množična sabotaža na komunikacijah, zlasti na železnici Postojna—Trst.⁶⁰ Kljub temu seveda narodnoosvobodilna vojna na Primorskem niti v tem niti v prihodnjem razdobju še ni mogla doseči tistega razvoja in razmaha, kot ga je imela v Ljubljanski pokrajini, in to pač iz vzrokov, ki smo jih že omenili. Za to razdobje, ki bi ga lahko na Primorskem potegnili tja do jeseni 1942, torej vse do prihoda Loškega (Soškega) odreda — je dal zanimivo analizo Boris Kraigher 9. oktobra 1942 v pismu Leskošku, v katerem pravi med drugim: 1. Ljudstvo v splošnem z velikim veseljem sprejema partizane in požrtvovalno zbira za njih hrano. Nacionalna zavest je razmeroma visoka, borbena pripravljenost pa zaenkrat še ne dosega prve. Ljudje se bojijo represalij in dajejo partizanom vse, kar hočejo, želijo pa samo, da bi v njihovi bližini ne vršili akcij in da bi se pre-

več ne zadrževali. 2. Zelo močna je mihailovičevska propaganda. Njihovi lističi so skoraj edina literatura, ki jo najdeš včasih v zelo zakotni hribovski vasi, vendar je težnja po popolni enotnosti osvobodilnega gibanja zelo močna. 3. Organizacija je zelo napredovala, a celotna organizacija sloni na posameznih krajevnih aktivistih, ki so povečini prišli iz Ljubljanske pokrajine. Ponekod, na primer v Sp. Vipavski dolini, je OF sicer že postala množično narodnoosvobodilno gibanje, ima pa še vedno izrazito ljudsko-plebejski značaj, to se pravi, da OF še ni mogla zajeti premožnejših slojev. Do večjega razmaha še tudi ni prišlo v Gorici in Trstu in delavstvo teh dveh mest še ni v medsebojni zvezi. 4. Vse partizanstvo ima izrazito 'zelenokadrovski' značaj. So to dezertarji iz italijanske vojske, ki se niso prišli boriti, ampak skrivati pred oblastmi. Zbežali so iz vojske, da bi v gozdu počakali na mir, ne pa da bi se borili za mir. Izživljajo se samo v zbiranju hrane. Res pa je, da se jim je posrečilo mobilizirati veliko število letnika 1923, ki ga je hotel mobilizirati okupator.

V odgovor na to je pisal Kardelj PK KPS za Primorsko 22. novembra dolgo pismo, ki v uvodu pravi: »Od dobrega ali slabega dela naše Partije na Primorskem je odvisno, ali bo ta pokrajina ena od naših najtrdnjših opor, ali pa bo postala glavna baza bele garde, odnosno njenega mihailovičevskega priveska«. O političnih nalogah Partije na Primorskem pravi Kardelj, da je treba imeti najprej jasen načrt za delo, ne pa drobnjakarstva. (»Zaradi dreves čestokrat ne vidite gozda. Mimo vas gre velika diferenciacija v vrhovih primorskih meščanskih in malomeščanskih političnih grupacij, proces razkroja v italijanskem aparatu in političnih skupinah, podtalna politična priprava mas, ki jo vrši tako imenovana sredina«). Kot drugo napako poudarja Kardelj močno tendenco k utralevičarstvu. Ker ni pravilnega dela in boja za širino OF, doslej na Primorskem še nista bila zgrajena resnično vodstvo OF in njena prava organizacijska mreža. Zajeti je treba tudi italijanske mase, zlasti italijanski proletariat po mestih. Med Italijani je treba v zvezi s KPI formirati odbore antifašistične enotnosti, ki naj

bodo povezani v svoji praktični dejavnosti z OF. V OF je treba zajeti ves proletariat, ljudske množice pa vzgajati k večji višini in jih mobilizirati za borbo. V OF je voditelj delavski razred, ki je ustvaril trden demokratičen blok s kmečkimi masami in srednjimi sloji. Enotnost OF se kuje v borbi in za borbo, vzporedno z uspehi te borbe pa nastaja demokratična oblast slovenskega ljudstva. Tako pa je OF na Primorskem še vedno »predvsem gibanje splošnih simpatij za OF«. Tudi na Primorskem je treba stopiti v zvezo s predstavniki tistih skupin, ki v ostali Sloveniji že sodelujejo z OF, kot tudi v zvezo s predstavniki raznih sredinskih skupin. Kot platformo sodelovanja s temi našteva Kardelj boj proti italijanskemu in nemškemu fašizmu, združitev in osvoboditev slovenskega naroda, svobodna demokratična Jugoslavija, ljudska demokracija, takojšnja akcija, formiranje partizanske vojske, formiranje enotnega vodstva — pokrajinskega odbora OF za Primorje, ki bi se v političnem pogledu podredil IOOF kot vodstvu za vso Slovenijo. Tak pokrajinski odbor je treba ustanoviti čimprej, toda ne iz ljudi, ki bi bili samo za reprezentanco, temveč ki bi tudi delali. Dalje je treba formirati odbore OF po mestih in vaseh. To delo naj bo neodvisno od rezultatov dela v vrhovih. Prav organizacija OF v masah bo pozitivno vplivala na rezultate naših razgovorov z vrhovi. Terenski odbori naj bodo sestavljeni iz somišljenikov vseh demokratičnih skupin, toda »postavljajo naj se brez paritete«. Treba je snovati množične organizacije (antifašistične odbore žena, mladine, ljudske pomoči). V Delavsko enotnost je treba zajeti vse delavce, ki so proti fašizmu in podpirajo splošne cilje OF. Glede odnosov do KPI piše Kardelj: »V tem pogledu smo dobili direktive od najvišjega foruma. Po teh direktivah se v Primorju povsod ustvarjajo organizacije KPS«. Kljub temu pa je treba vzdrževati najtesnejše stike s KPI, dasi je v vseh vprašanjih za Primorsko odgovoren izključno CK KPS. Formirati je treba organizacije KPI med delavstvom v krajih, ki so italijanski oziroma kjer žive Italijani. PK KPS je dolžan delati med italijanskimi delavci v smislu njihove aktivizacije proti fašizmu in vključevanja v

partizanske oddelke. Zato naj se »glede na slabost KPI in dejanski položaj v Primorju« a) formirajo organizacije KPI v Trstu, Tržiču in drugih mestih na tem področju, kjer živi italijanski proletariat; b) v Trstu naj se formira mestni komite KPI za mesto samo, če so za to možnosti, če pa ne, naj se formirajo celice KPS, ki naj bodo povezane s CK KPS.

Naposled naroča Kardelj, da je treba organizacijsko in politično zajeti vse slovensko področje od hrvaške meje do Rezije in morja. Tudi Trst sam, Gorico in druga mesta je treba zajeti z našo partijsko organizacijo, njeno težišče pa prenesti v mesta. »Posvetite posebno pažnjo Trstu. Za nas bo jutri iz mednarodno političnih razlogov važno, če bomo v Trstu močni.« Partizanski vojski je treba dati »nacionalno revolucionarno in demokratično ter antiimperialistično vzgojo«. Dvigniti je treba njeno udarnost, razbiti zelenokadrovstvo in anarhijo, imeti mora pravičen odnos do civilnega prebivalstva, partizanski odred naj izdaja svoje glasilo (Primorski partizan) in začne naj se ustanavljati NZ.⁶¹

Iz obeh pisem je torej dobro razviden tedanji položaj na Primorskem. Vsekakor so bili doseženi prvi uspehi, a teh ne bi bilo brez KPS in njenega vodstva, in jasno je že vidno, da bo imel CK KPS še veliko dela s prepričevanjem funkcionarjev KPI o pravilnosti svojih zahtev. Jasno je poudarjeno, da je Slovensko Primorje s Trstom slovenska zemlja, za katero se bori KPS in z njo na čelu slovensko primorsko ljudstvo, ki v tej borbi sicer kaže še vse svoje slabosti in pomanjkljivosti, je pa — in to je njegova velika odlika — nacionalno zavedno.

Pomladi 1942 lahko govorimo o nadaljevanju partizanskih akcij Pivške čete in skupine, ki je prišla iz Šercerjevega bataljona, o sabotažnih akcijah kraške mladinske sabotažne skupine, čutiti pa je tudi že nekoliko aktivnost skupine borcev iz Cankarjevega bataljona na idrijsko-cerkljanskem področju. Dne 31. marca 1942 je izvedla Pivška četa akcijo pri Suhorju pri Košani in ujela italijanskega davčnega eksekutorja, 4. aprila je napadla pri Košani skupino Italijanov ter ubila italijanskega oficirja in karabi-

njerja, 5. aprila je napadla kraška mladinska skupina municijsko skladišče pri Sežani in 16. aprila oddelek italijanske vojske pri Sežani. Na Voljčah se je Pivški četi pridružil tudi kasnejši popularni borec in narodni heroj Vojko. Pivška četa, pomnožena z novimi partizani, je narastla tako, da sta se na Vremščici formirali dve četi: Pivška in Vipavska. Njuno taborišče je bil Nanos in obe sta imeli 56 borcev, kar je bilo za takrat lepo število.

Italijani, ki so dober mesec poprej ostro reagirali na prve akcije Pivške čete in so za borbo proti partizanom ustvarili celo poseben mobilni oddelek, so kmalu izvedeli za večjo koncentracijo partizanov na Nanosu in jih 18. aprila 1942 zjutraj napadli s 600 vojaki in 100 karabinjerji. Tako je prišlo do prve velike borbe na Primorskem, do znane bitke na Nanosu. Prva je bila napadena Vipavska četa in kmalu sta padla dva partizana. Ko so začeli Italijani stiskati obroč, se je Vipavska četa premaknila na nove položaje, ki jih je držala že Pivška četa. Borba je trajala do opoldne, ko so se začeli partizani prebijati proti Čavnu. Najbolje se je prebil skozi več sovražnikovih obročev Vojko s svojim vodom, medtem ko so bili ostali partizani močno razbiti, razhajkani in ujeti.

Kaj pravijo Italijani o tej borbi? Priznavajo zase 4 mrtve in 4 ranjene ter poročajo, da so po preboju partizanov in čiščenju ozemlja ujeli 18. aprila 7 partizanov, trije pa so padli. Dne 20. aprila so ujeli še 9 partizanov, 5 pa jih je padlo. Iz njihovih poročil je razvidno, da se je italijanska akcija na Nanos razvila v pravo ofenzivo, v kateri je sodelovalo 1800 vojakov pod osebnim vodstvom komandanta armijskega korpusa iz Vidma, in to z namenom, da bi bili na »italijanski zemlji partizani popolnoma uničeni«. Tako so torej primorski partizani svoj prvi veliki ognjeni krst drago plačali, a vendar se Italijanom s to ofenzivo ni posrečilo prav tistega, kar so tako želeli, namreč uničenje partizanov. Za Italijane se je ofenziva na Nanos končala šele z velikim sodnim procesom v Rimu, na katerem je bilo 25. junija 1942 obsojenih na smrt 15 ljudi, 7 pa na tridesetletno ječo. Med petnajstimi na smrt obsojenimi je bilo tudi deset par-

tizanov, ujetih na Nanosu.⁶² Po borbi na Nanosu se je Pivška četa vrnila na Pivko, kjer se je razdelila na Brkinsko četo, katere glavnina se je vključila kot 5. četa v 3. (Zidanškov) bataljon Notranjskega odreda, ostali del čete pa je odšel v hrvaško Istro; okrog tega se je kasneje formirala Hrvaška četa v Istri. Vipavska četa je ostala v vipavski dolini in se začela imenovati 1. vipavska četa, od katere je začel že proti koncu aprila 1942 kazati največjo aktivnost Vojkov vod na področju Črnega vrha nad Idrijo. Maja 1942 sta se formirali še 2. vipavska in Tolminska četa.⁶³

Prekmurje. To ozemlje so najprej zasedli Nemci, a so ga že 14. aprila 1941 odstopili Madžarom. Madžari so imeli precej podobno taktiko kot Italijani in so skrajja poskušali pridobiti Prekmurce zlepa. Toda Partija je bila budna in ko je junija 1941 dobila zvezo s CK KPS v Ljubljani ter s PK KPS za Štajersko, so se začeli tudi v Prekmurju ustanavljati odbori OF. Ustanovljen je bil Okrožni odbor OF za Prekmurje. Tako se je začelo narodnoosvobodilno gibanje v Prekmurju, ki je bilo nekaj časa povezano z Medjimurjem, razmeroma zelo zgodaj. KP je bila dosti močna, upoštevati pa je treba tudi dotedanje pozitivno delo Kluba prekmurskih akademikov in Društva kmečkih fantov in deklet. Že julija in avgusta je bila organizirana po vsem Prekmurju — po sistemu trojk in petork — akcijska politična organizacija, ki je štela avgusta že nad 200 ljudi. Vzpostavljene so bile tudi zveze s Prlekijo.

Dne 30. julija je bil večji zbor prekmurskih aktivistov, v glavnem voditeljev trojk in petork, v gozdiču med Odranci in Tinjem, na katerem je bilo sklenjeno, da je treba začeti z večjimi sabotažnimi akcijami po vsem Prekmurju, ko bo dovolj orožja, pa preiti k oboroženim akcijam. Ustanovljen je bil tudi nekak prekmurski glavni štab, akcijski odbor za vodstvo akcij. Po tem sestanku je Prekmurje kmalu zajela cela vrsta sabotažnih dejanj, katerih posledica je bila, da so začeli Madžari 25. septembra z množičnimi aretacijami na podlagi podatkov bivše jugoslovanske žandarmerije. Že istega dne je bilo aretiranih okrog

150 ljudi. Ko so Madžari dokončali preiskavo, se je začel 28. oktobra 1941 velik sodni proces v Murski Soboti, na katerem so bili 30. oktobra obsojeni na smrt z obešenjem Štefan Cvetko, Evgen Kardoš in Koloman Cigit. Prva dva sta bila obešena, tretjemu pa je bila kazen spremenjena v dosmrtno ječo. Že 18. oktobra 1941 pa je bil ubit prekmurski prvoborec Štefan Kovač. Nato je narodnoosvobodilno gibanje v Prekmurju v glavnem za dalj časa zaspalo. V obsežnem poročilu Glavnega poveljstva 1. maja 1942 Vrhovnemu štabu je Prekmurje omenjeno samo toliko, da Glavnemu štabu niso znane sile in število okupacijskih moči.⁶⁴

Koroško. Od vseh slovenskih pokrajin se je narodnoosvobodilna vojna najkasneje razvila na Slovenskem Koroškem, ki je po sanžermenski mirovni pogodbi prišlo pod Avstrijo, po anšlusu pa pod nemški rajh. Da je šel razvoj počasneje, so bili v glavnem isti vzroki kot na Primorskem, k čemer moramo prišteti še to, da so bili Slovenci na Koroškem izpostavljeni še večjemu potujčevalnemu vplivu. Kot Primorski tudi Koroški Slovenci niso mogli začeti iz lastnih sil narodnoosvobodilne vojne, da pa CK KPS ni pozabil tudi teh naših severnih bratov že na začetku borbe, nam je znano.⁶⁵ Kot Primorskemu, je priskočil na pomoč tudi Koroškemu. Prva pomoč, ki jo je nudil CK KPS Koroškemu, je bilo vzdrževanje zveze Gorenjskega in Štajerskega s Koroškim, kamor so prihajale posamezne partizanske patrole in prinašale prve pozive k odporu ter dvigale, kar je bilo za Koroško še posebno važno — narodno zavest. A vse te patrole in ti aktivisti so zadevali na iste težave, kot so bile v tem času na Primorskem: kdo naj se upre, ko je bil sleherni moški mobiliziran v nemški vojski ali v delovni službi? Delo teh prvih aktivistov OF, ki se je širilo z Gorenjskega preko Karavank in s Štajerskega preko Mežiške doline, je do neke mere omogočalo dejstvo, da so Nemci sami hoteli Koroško zblížati z obema na novo okupiranama deželama.

Znani koroški nacist Maier-Kaibitsch ugotavlja, da so Nemci ob združitvi zlasti Gorenjskega s Koroškim »takoaj mogli ugotoviti zavest skupnosti slovenskih

krogov tostran in onstran Karavank. Z one (gorenjske) strani so bili v Rož, v pliberško območje organizirani izleti slovenskih pevskih društev, pri čemer je prišlo do pravih pobratimovskih praznikov«. ⁶⁶ Jasno je, da sta bila organizator takega načina vzbujanja zavesti skupnosti prav KPS in OF, kar seveda Nemcem, ki so hoteli Gorenjsko že 1941. popolnoma ponemčiti, ni šlo v račun. Na eni strani so taki izleti in še druge vrste stikov s Slovenci onkraj Karavank prepričevali Gorenjce, da jih Nemci ne bodo mogli ponemčiti — če se jim to ni posrečilo s Korošci kljub 20 letnemu izredno močnemu in hudemu pritisku — po drugi strani pa so se Koroški Slovenci spričo združitve z Gorenjci čutili v vsakem pogledu močnejši. In bolj ko so gojili in vzdrževali to medsebojno zvezo — in to na legalen kot na nelegalen način — ki je koristila tako Gorenjcem kot Koroščem, bolj je to skrbelo Maier-Kaibitscha. Ta je spočetka mislil ravno nasprotno, da se bo zasedba Gorenjske končala s spojitvijo z narodno manjšino severno od Karavank, to je s Koroško.

Zato so Nemci posegli po prvem sredstvu, s katerim so hoteli zavreti to vedno bolj prebujajočo se narodno zavest med Koroškimi Slovenci. Tako so začeli 14. in 15. aprila 1942 preseljevati — kot pravi Maier-Kaibitsch — »vodilne kroge Koroških Slovencev v notranjost rajha«. Ti so bili izseljeni iz vseh slovenskih okrajev. Kakšen pa je bil uspeh tega preseljevanja, pove Maier-Kaibitsch sam: »Po preselitvi Slovencev iz Koroške se je nekaj časa v resnici govorilo več nemščine; ta okoliščina pa je bila takrat premalo izrabljena, tako da se sedaj zopet mnogo več govori slovensko, kakor se je po preselitvi 180 družin... So celo župani, krajevni voditelji kmetov... ki govorijo slovensko, posebno v Podjuni in Rožu«. ⁶⁷

Jasno je, da ta na novo prebujena narodna zavest na Korokem ni prišla sama od sebe ali samo zaradi tega, ker so Nemci okupirali tudi Gorenjsko in Štajersko. Zasluga za dvig te narodne zavesti gre vsem legalnim in ilegalnim zvezam s Štajerskega in Gorenjskega s Koroškim. Te zveze sta vzpostavili Partija in OF. Reči moramo, da je bila pomladi 1942 narodna

zavest na Koroškem prebujena že do takšne stopnje, da jo lahko imamo za začetno bazo prvih začetkov OF in osvobodilne borbe.

CK KPS je samo po sebi razumljivo pomagal Koroškemu prav tako kot Primorskemu: s pošiljanjem partizanskega jedra na Koroško. O tem piše Kardelj 29. marca Titu: »Na Koroškem so Avstrijci (tu misli KPA) slabi. Naši so poslali tja iz Štajerske človeka, a je v Celovcu padel po izdaji. Kako je sedaj tam, ne vemo. V Ljubljani je bila iz Korošcev sestavljena partizanska četa (20 mož), ki bo kmalu odšla na Koroško.« Naloge te čete, ki pa na Koroško ni prišla, naj bi bile po pismu Glavnega poveljstva 12. aprila 1942, formirati tam partizanski odred. Kardelj sicer piše 23. aprila Titu, da je na Koroško »poslana prva četica Korošcev, ki bo operirala onkraj Karavank z glavno nalogo, zaenkrat mobilizirati čimveč domačinov in se preoblikovati v odred«, a ta četa, kot že rečeno, na Koroško ni prišla.⁶⁸ To je tudi za zdaj vse, kar je lahko rečeno o Koroškem pomladi 1942.

Reorganizacija slovenske partizanske vojske pomladi 1942 in operativni načrt Glavnega poveljstva

Omenili smo že odstavek iz Kardeljevega pisma Titu, ki govori o pomladanskem načrtu Glavnega poveljstva in o tem, da bi na podlagi Titovega načrta iz leta 1941 pregnali Nemce z dela Gorenjskega in iz obsavskih rudarskih revirjev. Za ta načrt se je CK KPS odločil sredi marca 1942, kar lahko sklepamo iz pisma Glavnega poveljstva komandantu 2. štajerskega bataljona 12. marca, v katerem je govora o neki skupni akciji. Že določneje pa govori Glavno poveljstvo o svojem načrtu v dnevnem povelju št. 1 z dne 21. marca 1942, ko pravi, da je sklenilo »v zvezi z nastajajočo pomladjo, s predstoječo ofenzivo Rdeče armade na vzhodu in partizansko ofenzivo na jugu... enotno akcijo vseh partizanskih čet do narodne vstaje«. Zato je potrebno, pravi dnevno povelje, da opravljajo vse partizanske enote na terenu maksimalno politično propagando za borbo in pomoč krajem, v katerih bo prišlo do vstaje, da organizirajo in mobilizirajo NZ, zbirajo

v raznih skladiščih hrano in orožje, izvedejo na terenu maksimalno prostovoljno mobilizacijo in organizirajo v vsakem okrožju posebno partizansko četo, ki bo razen glavne operacije, ki bo usmerjena v splošni ofenzivni sunek, vznemirjala sovražnika in preprečevala njegovo koncentracijo. Dnevno povelje govori tudi o tem, da je treba pripravljati koncentracijo po priloženi skici (ki za zdaj še ni znana), da je treba vse premike enot izvesti v največji tajnosti in do nadaljnjega celo prenehati z napadi, razen v primerih, če se ponudi prilika, priti do orožja.⁶⁹

Podrobnejša pojasnila k temu dnevnemu povelju je izdelal 3. aprila 1942 pokrajinski štab za Ljubljansko pokrajino, ki obsegajo več točk: 1. Čete naj organizirajo in razpošljejo na vse strani patrole, ki bodo opravljale po vaseh politično-vzgojno delo zlasti za organiziranje NZ in za mobilizacijo; 2. Kjer je dobiti več hrane, kot jo četa običajno potrebuje, naj se četa hrani s tisto, ki se teže ohrani, skriva pa naj tako, ki se da shraniti. Kjer pa je dobiti večje količine kvarljive hrane, je treba tudi to deloma skrivati; med prebivalstvom je treba tudi agitirati, naj skriva hrano izven vasi; 3. Izogibati se je treba napadov zaradi napadov in sabotaj, razen če jih zaradi izredne važnosti dovoli pokrajinski štab. Treba pa je postavljati številne manjše zasede italijanskim patrolam, da bi tako prišli do orožja; 4. Najboljša priprava za hitro koncentracijo so dobre zveze med četami in pokrajinskim štabom. Zato je treba organizirati zveze s patrolami, ki obiskujejo sosednjo četo dvakrat na teden, in po teh patrolah je treba četi, pri kateri je pokrajinski štab, pošiljati stalna poročila; 5. Ko odide glavnina čet na področje koncentracije, je treba za vznemirjanje sovražnika že sedaj v vsaki četi organizirati letečo patrolo, sestavljeno iz borcev, ki dobro poznajo teren, kjer bo po odhodu glavnine čete samostojno operirala; 6. Taborišče čete mora ostati kar mogoče skrito, zato se je treba izogibati vsem akcijam v bližini taborišča, kolikor pa so dovoljene, je treba odhajati na akcije čimdelj od taborišča. Akcije naj opravljajo patrole, ki so od taborišča oddaljene za več dni. Agitacijske patrole in partizani, ki pridejo

v stik s prebivalstvom, ne smejo niti s približnimi podatki omenjati, kje je četa; 7. Poročila s področja Ljubljanske pokrajine je treba pošiljati pokrajinskemu štabu. V poročilih je treba navesti izvršene akcije, številčno stanje čete, njeno oborožitev in podatke o morali v četi. Navesti je treba brezpogojno vse večje količine hrane, ki so si jo čete pridobile, in opremo, ki so jo dobile od terenskih organizacij OF ali zaplenile pri sovražniku. Navesti je treba stanje blagajne. Podatke o številčnem stanju in oborožitvi je treba šifrirati.⁷⁰

Z uredbo št. 1/I. 4. aprila 1942 je Glavno poveljstvo reorganiziralo slovensko partizansko vojsko, in to »glede na naloge, ki se postavljajo pred slovenske osvobodilne partizanske čete in NZ, a v prvi vrsti glede na potrebe večje povezanosti posameznih čet in bataljonov, da bi se mogla izvršiti načrtna in enotna akcija«. Po tej naredbi je organizacija potekala takole:

1. Iz dosedanjih partizanskih enot se, kjer je to mogoče, osnujejo »večje partizanske edinice pod imenom odred z odrednim štabom na čelu.«

2. Osnujejo naj se »postopno, vzporedno s porastom partizanskih čet« naslednji odredi: gorenjski, kokrški, savinjski, pohorski, dravski, ptujski, haloški, kozjanski, koroški, dolenski, belokranjski, notranjski in primorski.

3. »V cilju skladenja akcij odredov« se iz odredov formirajo še večje partizanske enote, »grupe odredov« s štabom grupe. (Te grupe odredov so slovenska posebnost in jih v razvoju narodnoosvobodilne vojske ostalih jugoslovanskih narodov ni. Videli smo že, kako je pokrajinski štab za Štajersko skoraj istočasno in po svoji iniciativi ustanovil prvo štajersko brigado, ki v bistvu ni bila prava partizanska brigada. Grupa odredov, tudi 2. štajerska grupa, je bila le teritorialna enota, kot pove že njeno ime, in vezana na svoje operativno področje. Bistvo brigade pa je v tem, da je to gibljiva in ne na stalno področje navezana enota. Vertikalna organizacija slovenske partizanske vojske je bila po tej naredbi naslednja: vod, četa, bataljon, odred, grupa odredov, Glavno poveljstvo. (Kot

smo že dejali, so spričo te reorganizacije izpadli pokrajinski štabi.)

4. Formirajo se štiri grupe odredov: 1. grupa, ki vključuje Gorenjski, Kokrški in Koroški odred, 2. grupa, ki vključuje Savinjski, Pohorski in Dravski odred, 3. grupa, ki vključuje Dolenjski, Belokranjski in Notranjski odred ter do nadaljnje odredbe tudi Primorski odred, in 4. grupa, ki ni bila nikdar formirana, ki pa naj bi jo formirala 3. grupa na Kozjanskem in Ptujskem.

5. Organizacijo odredov naj v najkrajšem času izvedejo štabi grup po posebnih navodilih Glavnega poveljstva. Štabi grup morajo v najkrajšem času podati Glavnemu poveljstvu predloge za imenovanje štabov odredov in morajo redno obveščati Glavno poveljstvo o tem, kako se izvršuje naredba.

Istega dne je izdalo Glavno poveljstvo tudi naredbo 2/I, s katero je imenovalo štabe grup odredov,⁷¹ štabu 2. grupe pa je v posebnem pismu ukazalo, naj pripravi vse potrebno za formiranje odredov, ki po naredbi sodijo v njeno grupo. Savinjski odred naj bazira na sedanjem 2. štajerskem bataljonu in novo mobiliziranih borcih njegovega področja. Njegovo akcijsko področje je desni breg Savinje do okupatorjeve meje med Gorenjskim in Štajerskim, kjer se dotika področja Koroškega odreda. Pohorski odred naj bazira na že obstoječih manjših štajerskih enotah in novo mobiliziranih borcih njegovega področja. Njegovo področje obsega svet med Savinjo in Dravo. Dravski odred naj se formira pogojno onkraj Drave (Kozjak) če se bo pokazala možnost mobilizacije na tem področju. Če bo dovoljevalo število borcev, bo tja poslana enota Pohorskega odreda, ta pa naj se formira šele tedaj, ko bodo na odredovem področju resnično delovali partizanski odredi. Vsi odredi naj se formirajo takole: a) bataljoni naj štejejo 100 do 200 borcev. Glavno poveljstvo se je odločilo za manjše bataljone zato, ker mobilizacija poteka nepretrgoma in hitro, zaradi česar se bodo bataljoni stalno večali, in ker je tako moč hitreje vzgajati komandni in politični kader; b) čete naj imajo 40—60 borcev. Celotno akcijsko področje 2. grupe je črta od nekdanje

avstrijske meje do Maribora—Celja in deželne meje med Štajerskim in Kranjskim. Dalje sporoča Glavno poveljstvo, da bo poslalo 2. grupi v najkrajšem času pismeni nalog glede »akcijskih nalog pri izvrševanju splošnega načrta«. Za zdaj pa ima 2. grupa nalogo, skrbeti za najtesnejšo zvezo med odredi in oddelki teh odredov, redno obveščati Glavno poveljstvo o stanju grupe, izvesti hitro mobilizacijo in zbirati rezervno orožje, povečati politično delo v partizanskih odredih in agitacijsko-propagandno delo v masah.⁷²

Dne 7. aprila je izdalo Glavno poveljstvo štabu 3. grupe dvoje naredb. V prvi uvaja razen drugih določil na začetku v partizansko vojsko administracijo in podaja zanimive določbe o arhivih. Naredba nas tudi prvič seznanja o pomladanskem ofenzivnem načrtu Glavnega poveljstva. Predvidena je bila akcija večjega obsega na Gorenjskem, ki pa bi je ne bilo moč izpeljati tudi brez pomoči 3. grupe. Zato bo morala 3. grupa premakniti na Gorenjsko najmanj 300 borcev, od tega polovico za direktno okrepitev akcije, polovico pa za zasede v Dolomitih, da se ne bi ponovilo, kar se je decembra 1941, ko so Nemci pri Črnem vrhu prišli Cankarjevemu bataljonu za hrbet. V to akcijo na Gorenjskem bo Glavno poveljstvo poslalo tudi ves Savinjski odred v zasede na ceste, ki vodijo iz Maribora na Gorenjsko. »Vztrajali bomo pri tej akciji, ker menimo, da je ta akcija za nas politično in vojaško najvažnejša v tem delu Slovenije ter da so dani vsi pogoji, da se more izvesti z osvoboditvijo velikega ozemlja, katero bi mogli najlaže držati.« Zato ukazuje Glavno poveljstvo 3. grupi: 1. V najkrajšem času naj formira 2 bataljona (okrog 300 borcev), da bi izvedla nalogo, kot je omenjena zgoraj. Morata pa oba bataljona do nadaljnjega ostati pri grupi; 2. del Dolenjskega odreda naj se drži v Gorjancih z nalogo, priti v zvezo s Hrvati, ki bodo poslali preko Žumberka prostovoljce iz Zagreba, mobilizira na področju Gorjancev in Bele Krajine ter ustanovi belokranjski odred, ki bo podrejen 3. grupi. Razen tega se mora štab 3. grupe povezati z 2. grupo odredov. Dalje pravi Glavno poveljstvo: »Smatramo za potrebno, da se pripustite v partizanske čete tudi po-

štene in politično zavedne žene, ki bodo tam vršile sanitetno, kurirsko ali kako drugo službo. Tudi ni treba odbijati zavednih žena, ki se hočejo boriti s puško v rokah. Dolžnost štaba pa je, da v kali zaduši vsak pojav nemoralnih odnosov.« Dalje odobrava Glavno poveljstvo namero 3. grupe, okrepiti partizanstvo na Primorskem, in pravi: »Naša nujna naloga je, v čim krajšem času postaviti tam samostojen in močan odred.«⁷³ V drugi naredbi je potrdilo Glavno poveljstvo samostojni operativni načrt Notranjskega odreda (3. grupe), dodalo pa je še naslednje naloge: 1. Na terenu, kjer so razporejene čete Notranjskega odreda in ki ga predlagate za izhodišče akcije, pričnite neumorno s čiščenjem (likvidacije žandarmerijskih postaj, oboroženih sovražnih oddelkov ter vseh organov njegovih oblasti). Teren razširjajte ofenzivno proti severu in vzhodu; 2. Koncentrirajte primerne oddelke Dolenjskega odreda, s katerim takoj vzpostavite zvezo južno od Kočevja in vzhodno od črte Kočevje—Ribnica, ki naj prav tako nemudoma začne s čiščenjem tega terena, razširjajoč ga proti črti Kočevje—Ribnica in proti vzhodu; 3. Cilj teh ukrepov mora biti stiskanje črte Kočevje—Ribnica v klešče, ki se bodo v primernem trenutku stisnile severno od Ribnice. Brez teh predhodnih akcij in brez osvoboditve omenjenega terena je zavzetje Kočevja nemogoče oziroma ne bi prineslo nobenih resnih rezultatov; 4. Na osvobojenem ozemlju razvijte maksimalno kampanjo za mobilizacijo v partizane in vzpostavljajte oblast OF ter za zaščito reda in miru v zaledju NZ; 6. Kolikor se boste razširili do Hrvatov, izdelajte z njimi skupen načrt operacij v skladu s temi navodili.⁷⁴

Dne 12. aprila je pisalo Glavno poveljstvo štabu 1. grupe odredov in mu dalo nalogo, formirati Gorenjski odred, ki naj bazira na dosedanjih partizanskih enotah na Gorenjskem in novomobiliziranih. Akcijsko področje Gorenjskega odreda je vse Gorenjsko na desnem bregu Save. Kokrški odred se bo formiral tako, da bo na njegov teritorij poslana večja ali manjša enota Gorenjskega odreda, ki naj tam mobilizira. Akcijsko področje tega odreda je Gorenjsko na levem bregu Save do Tržiča in Kamnika ter do šta-

jersko-kranjske deželne meje. Koroški odred naj se formira na podlagi čete, poslana iz Ljubljane. Drugače daje Glavno poveljstvo štabu 1. grupe ista navodila kot 2. grupi. Tudi 1. grupi je določilo akcijsko področje, to je ves svet med Julijskimi Alpami in tedanjo štajersko-kranjsko mejo in Slovensko Koroško onkraj Karavank.⁷⁵

Ker je imel Notranjski odred (3. grupa) svoj samostojni pomladanski ofenzivni načrt, ki ga je odobrilo in izpopolnilo Glavno poveljstvo, je štab 3. grupe poslal svojim enotam izredno zanimiva Splošna navodila o osvoboditvi ozemlja, ki jih je 22. aprila 1942 napisal na Stružnici tedanji komisar 3. grupe Aleš Bebler. Ta splošna navodila so nedvomno rezultat tako slovenskih kot hrvaških partizanskih izkušenj in so zato za spoznavanje narodnoosvobodilne vojne še bolj dragocena. V uvodu pravijo navodila, da je prišel čas, ko je treba izvesti »osnovni strateški cilj slovenskih partizanskih čet — postopno osvoboditev slovenskega ozemlja izpod okupatorskega jarma.« Navodila pravijo dalje: 1. Bistvo bojev tako za osvobodjenje kot za obrambo že izbojevanega svobodnega ozemlja je neprestana partizanska ofenziva, ki naj prisili sovražnika na defenzivo. Neposredna priprava za osvoboditev ozemlja so napadi na šibkejša okupatorske postojanke, in to ne samo, da te položijo orožje, temveč tudi, da »prisilimo okupatorja, da te svoje postojanke za stalno umakne in koncentrira v večje garnizije.« (Primavera!) 2. Prvi uspehi glede tega so na Dolenskem že doseženi, kajti sovražnik ukinja majhne karabinjerske in obmejne postaje in tako sam čisti teren. Treba je torej storiti še zadnji korak, da se kraji, kjer sovražnika ni, ali pa ima le majhne posadke, so pa za obrambo sposobni, od zunaj cernirajo in zasedejo. 3. Ko tako partizani osvobodijo ozemlje, je treba misliti na njegovo obrambo. Bilo bi v protislovju s partizansko taktiko, če bi hoteli vsako osvobojeno ozemlje braniti za vsako ceno, a kljub temu je treba osvoboditi tudi take kraje, o katerih že naprej vemo, da jih ne bomo mogli držati. Tudi le kratek čas trajajoča narodna oblast v kakem kraju je velike važnosti za pospešitev narodnorevolucionar-

nega odpora slovenskega ljudstva. Pri obrambi osvobojenega ozemlja naj se partizani poslužujejo dveh različnih taktik, napadanja izven osvobojenega ozemlja, ali pa neposredne obrambe osvobojenega ozemlja.

Kardelj opisuje 23. aprila Titu situacijo v Sloveniji. O Ljubljanski pokrajini pravi, da je osvobojeno ozemlje, ki ga oklepa črta Kolpa—Kočevje —Lož—Snežnik. O številu partizanov pravi, da je težko reči kaj natančnega, ker se vsak dan spreminja. O Gorenjskem pravi, da so se začele borbe znova in da raste priliv v partizane. Nemci so menjali taktiko in vključili v svoj aparat belo gardo ter nekoliko ublažili teror, a jim tudi to ne pomaga. Po načrtu Glavnega poveljstva se bodo tod začele prihodnji mesec glavne borbe. »Ker so vsi odredi pokretni in mešani (vsi so pravzaprav — brigade z večino delavcev in malih kmetov, a vsi se imajo za komuniste), bo tja (na Gorenjsko) odšel tudi en bataljon iz Ljubljanske pokrajine in ves Savinjski odred, ki bo na oni strani (na Štajerskem), združen s svojimi silami, štel okrog 1000 do 1200 borcev, skoraj samih delavcev. To je udarni odred!« O Štajerskem pravi, da se po udarcih iz preteklega leta, ki so do neke mere demoralizirali, sedaj hitro dviga. Partizanske čete so se skoraj povsod dvignile spontano, niso pa tako čvrsto združene in povezane kot v ostali Sloveniji.⁷⁶

Dne 24. aprila je formiral štab 3. grupe odredov Dolenjski in Notranjski odred ter udarno proletarsko patrolo. Po tej odredbi so prišli v sestav Dolenjskega odreda: v 1. bataljon čete, ki so takrat taborile severno od reke Krke (1., 3. in 4. četa bivšega Dolenjskega bataljona), v 2. bataljon pa čete, ki so taborile južno od Krke (2. in 5. četa Dolenjskega bataljona in 2. — Roška četa — bivšega Južnodolenjskega bataljona). Notranjski odred sestavljajo: 1. bataljon čete bivšega Šercerjevega bataljona, ki bo še dalje nosil ime Šercerjev bataljon (1. četa, Rakovška četa, Severno-obmejna in Primorska četa). Kot smo videli, so se na terenu tako na Dolenjskem kot na Notranjskem čete silno hitro razvijale v več bataljonov, kot je omenjenih v tej odredbi štaba 3. grupe. Vemo na primer, da se je iz Rakovške čete razvil že samostojni Zi-

danškov bataljon itd. To je lep primer, kako silno hitro se je partizanstvo razvijalo v tem času, in to celo tako naglo, da temu razvoju niso bile kos niti odredbe višjih štabov. Tudi ni v tej odredbi omenjen Kočevski, bivši Južnodolenjski bataljon, ki je že zelo zgodaj prerasel v Kočevski odred itd. Zaradi posebne hrabrosti in požrtvovalnosti je podelila ta odredba Dakijevi letеči patroli naslov Proletarska udarna patrola. Dalje je uvedla ta odredba »zaradi postopnega uniformiranja partizanov partizansko kapo Triglavko«, v 7. točki te odredbe pa je izdal štab 3. grupe vrsto prepovedi: a) prepoved sečnje gozdov. »Kogar koli zasačijo partizani pri sekanju ali predelovanju lesa (žganje oglja itd.), ga morajo iz gozda pregnati in opozoriti, da mu bodo pri ponovnem prekršku zaplenili orodje.« Po 10. maju je postala prepoved sečnje brezpogojna, le kmečkemu prebivalstvu je bila dovoljena sečnja lesa za domačo uporabo, in to le na robu gozdov in v bližini vasi; b) prepoved železničarjem, voziti vlake, s katerimi odvažajo akupatorji pri nas naropano blago. Po 10. maju naj partizanske enote streljajo na tovarne vlake. Streljajo naj na strojevodje, kurjače, na službeni voz in zavirače; c) vsem na smrt obsojenim izdajalcem je treba zapleniti vso imovino, poslopja požgati; č) partizanskim enotam je dovoljeno zaplenjevanje predmetov, ki so jim nujno potrebni in katerih odvzem ne ogroža življenskega obstoja lastnika predmeta (rekvizicija, konfiskacija). Če četi na pohodu poide hrana, ima pravico zapleniti nujno potrebno količino hrane, po možnosti pri premožnejših ljudeh. Ker pa so te konfiskacije zelo kočljiva zadeva, bodo odgovarjali komandirji in komisarji za vsako, tudi najmanjšo nerednost. Brez pomišljanja pa je treba konfiscirati predmete, ki so skupna narodna last, na primer partizanom potrebna oprema gasilnih, športnih in podobnih društev ter ustanov. V 8. točki te odredbe naroča štab grupe, da je treba vršiti vsakodnevne akcije, lahko po več akcij na dan in tudi ponoči: a) ustavlјati poštnе in druge avtomobile, legitimirati potnike in šoferje, pleniti sovražni material in dokumente; b) postavljati podnevi majhne zasede tudi z maloštevilnimi patro-

lami po vseh cestah, po katerih se premika sovražnik. Če je ta slaboten, ga je treba napasti in razorožiti, močnejšega pa tolči iz večje razdalje; c) nenehno opravljati tudi manjše sabotažne akcije zlasti na železnicah, in to tudi brez miniranja, z odvijanjem tračnic in z uničevanjem signalnih naprav; č) opravljati diverzantske akcije, to je napade, čeprav ni upati na uničenje in razorožitev sovražnika. Te so velikega pomena, ker silijo sovražnika v stalno defenzivo. V 10. točki ukazuje štab, da je treba odpraviti ostanke začetne partizanske romantike pri dajanju indijanskih in drugih neresnih imen partizanom, kot na primer Vinetu, Tarzan, Bivol itd.⁷⁷

Žal so nam podobne odredbe drugih grup, ki bi osvetljevale notranje vsakodnevno življenje partizanskih enot, za zdaj še neznane. Že iz te odredbe je jasno razvidno, da gre tu ne samo za pravo in organizirano vojsko, temveč tudi za vojsko, ki postopoma in vzporedno z doseženimi uspehi pomeni na terenu že tudi nosilca ljudske oblasti.

Iz naredbe Glavnega poveljstva šte. 12/I štabu 1. grupe odredov 29. aprila izvemo prvič za podrobnejši pomladanski operativni načrt Glavnega poveljstva. Naloge 1. grupe pri tem načrtu so bile:

1. Na prelazih Jezersko in Ljubelj postaviti močne zasede (50 do 70 borcev) na vsako od cest, da se prepreči prihod sovražnikovih sil na Gorenjsko.

2. Na najbolj prikladnih mestih postaviti močne zasede, da se prepreči sovražniku promet na železnici Področica—Jesenice in na cesti Kranjska gora—Jesenice.

3. Z vsemi ostalimi silami takoj začeti s čiščenjem terena od italijansko nemške meje v smeri Koroškega in Štajerskega.

4. Priprave za začetek akcije morajo biti končane v 15 dneh.⁷⁸

Istega dne sta dobila svoje naloge za izvedbo tega načrta tudi štab 2. in 3. grupe. Štab 2. grupe je dobil naslednje naloge:

1. Preiti s celim odredom na levi breg Save in zavzeti položaje na vseh prelazih, ki vežejo Gorenjsko s Štajerskim.

2. Na prelazih postaviti močne zasede in preprečiti prehod sovražnika na Gorenjsko in uničevati ves promet na teh cestah.

3. Z ostalimi enotami čistiti teren v smeri rudarskih revirjev in Savinjske doline na eni in proti Kamniku in Moravčam na drugi strani.

4. Rok za pripravo 15 dni.⁷⁹

Štab 3. grupe je dobil naslednje naloge:

1. Postaviti en bataljon Notranjskega odreda na sektor Polhov gradec in en bataljon Dolenjskega odreda na sektor Mokronog—Litija.

2. Z vsemi silami odločno nadaljevati samostojne operacije, za katere je štab že dobil navodila.⁸⁰

Vse tri naredbe imajo tudi podrobnejša pojasnila. Štabu 1. grupe je pojasnilo Glavno poveljstvo načrt in izpeljavo načrta takole: 1. Zasede na prelazih imajo nalogo, onemogočiti prehod sovražnikovih sil na Gorenjsko, da bi lahko čim uspešneje izvedli glavno operacijo. Zasede naj bodo stalne, zaradi svoje lastne zaščite pa naj se premikajo ob cesti. Bodo naj globinske, tako da dobijo sovražnika v svojo sredino in ga zasujejo z ognjem od vseh strani. Na cestah je treba pripraviti primerne prepreke (posek drevja na cesto, razkopavanje cest, barikade iz kamna). Zasede je treba zavarovati s stražami in z bočnimi patrolami in obe — na Ljubelju in Jezerskem — morata biti med seboj v najtesnejši zvezi ter se z mobilizacijo tamošnjih ljudi okrepiti. Obe poveljstvi zased morata biti v stalni zvezi tudi s štabom 1. in 2. grupe, ki bo imela na Štajerskem kombinirane operacije s 3. grupo. 2. Zasede morajo držati istočasno ceste in železnice. Zaradi njihove pomembnosti mora odrediti štab maksimum razpoložljivih sil, po možnosti cel bataljon, ki naj razen tega opravlja še razne diverzantske akcije demonstrativnega značaja. 3. Glavna naloga pa je: a) čiščenje teritorija na desnem bregu Save kot prva etapa; b) obkolitev in zavzetje Škofje Loke, Kranja in Jesenic kot druga etapa, in borbe, ki bodo organizirane s kombiniranimi akcijami 1. in 2. grupe; c) če zasedam na koroški meji uspe mobilizirati večje število borcev in osnovati Kokrški odred, naj začno z operacijami proti Trziču in Kamniku. V pomoč dobi

1. grupa: a) istočasno akcijo 2. grupe, ki bo preprečila prihod Nemcev s Štajerskega, b) istočasno akcijo 3. grupe, ki bo ščitila bok 1. grupe od italijanske strani v predelu Polhov gradec in Žiri in c) Glavno poveljstvo bo v najkrajšem času poslalo na Gorenjsko 150 do 200 novomobilizirancev. Glavno poveljstvo pravi na koncu: »Mislimo, da s silami, s kakršnimi razpolagate, z mobilizacijo novih borcev med akcijo samo in s pomočjo, katero vam daje Glavno poveljstvo, morete izvesti dane naloge.«⁸¹

2. grupa je dobila naslednja podrobnejša navodila: 1. Prehod preko meje (z Dolenjskega na Štajersko) in zasedbo prehodov iz Štajerske na Gorenjsko je treba izvesti v največji tajnosti. 2. Povezati se in dati naloge enotam, ki so že na Štajerskem. 3. Mobilizirati čimveč novih borcev ter z vsem vojaškim in političnim delom dvigniti splošno vstajo med prebivalci. Največjo pazljivost mora 2. grupa posvetiti mobilizaciji v rudarskih revirjih. Z vsemi temi mobiliziranimi silami »začnite sistematično čistiti ves okoliški teren s pomočjo zased, ki jih je treba postopoma pomikati naprej. Za temi zasedami je treba uničiti vso sovražno oboroženo silo, državni aparat, izdajalce in petokolonaše ter na tem terenu razviti politično delo«. Kolikor se bodo te operacije ugodno razvijale, naj 2. grupa pomaga 1. grupi pri čiščenju Gorenjske, ki se bo začelo istočasno kot akcije 2. grupe. Zato bo dobila 2. grupa na pomoč bataljon Dolenjskega odreda, ki bo v primeru težjih borb na Štajerskem napadel področje Litije in, če se bodo borbe na levi strani Save ugodno razvijale, začel zavzemati teren na desni strani Save od Litije do Radeč.⁸²

3. grupa je dobila naslednja podrobna navodila: 1. Naloga bataljona na področju Polhovega gradca je ščititi bok partizanskim enotam na Gorenjskem. Zato naj bataljon postavi zasede na treh prehodih preko nemškoitalijanske meje in naj se pri tem poslužuje tudi NZ, ki je tod dobro organizirana in oborožena. Pri svojem vojaškem in političnem delu naj štab bataljona teži za tem, da se uvigne prebivalstvo tega področja v splošno vstajo, ker so za to zelo dobri objektivni pogoji. Če bo potrebno, naj bataljon z de-

lom novomobiliziranih vodi operacije tudi na nemškem ozemlju, da bi s tem pomagal gorenjskim partizanom. 2. Naloga bataljona na področju Mokronog—Litija je: a) pomoč 2. grupi v borbi na levem bregu Save (napadi na litijskem sektorju in po potrebi na Litijo samo). Tudi tu je NZ dobro organizirana; b) Če bodo operacije na levem bregu Save potekale dobro, naj začne bataljon čistiti teren na desnem bregu Save od Litije proti Radečam; c) V vojno-političnem delu naj bataljon dvigne vstajo prebivalstva na italijanskem delu tega sektorja. Če bo velik dotok mobilizirancev, naj začne bataljon s čiščenjem terena med Litijo in Mokronogom.⁸⁵

Pomladanski operativni načrt Glavnega poveljstva je bil torej v glavnem naslednji: 1. Očistiti Gorenjsko, kjer bo imela glavno nalogo 1. grupa, v pomoč pa ji bosta 2. in 3. grupa. 2. V Zasavju bo imela glavne borbe 2. grupa, pomagali pa ji bosta 1. in 3. grupa. Cilj teh borb je očistiti revirje. 3. Vse operacije se bodo začele sredi maja, in to istočasno. 4. Samostojni operativni načrt 3. grupe pa je bil čiščenje Kočevske proti Ribnici in Beli Krajini.

Dne 30. aprila je poslal štab 2. grupe Glavnemu poveljstvu raport št. 3, v katerem predlaga komandni kader za Savinjski in Pohorski odred. Po tem raportu bi imel Savinjski odred dva bataljona, Pohorski pa enega. Vsak bataljon bi imel tri čete, vod težkih mitraljezov in konjenice. Trboveljska (revirska) četa iz 1. štajerskega bataljona bi prišla v sestav Savinjskega odreda, stara Savinjska četa pa v Pohorski odred. »Ker imamo sedaj samo tri čete, dva voda težkih mitraljezov in dva voda konjenice, moramo te dni osnovati še tri čete in po možnosti po en vod težkih mitraljezov in konjenice. To so težke naloge. Na dravski odred za sedaj ne moremo misliti, ker zanj nimamo ne ljudi ne orožja. Savinjski odred bo operiral na področju, kot ste ga določili. Pohorski pa se bo, dokler bo imel en sam bataljon, držal na zahodni polovici področja, ki ste ga določili. Če se ustanovi še en bataljon, se bo razširil tudi na vzhodni del«. V 4. točki tega raporta pa piše štab grupe: »Čudimo se, ker ste 2. grupi odredov dali dosti težje organizacijske naloge

kot ostalim grupam. Na našem področju moramo organizirati šest odredov, medtem ko 1. grupa na Gorenjskem organizira samo dva. Računajte tudi s tem, da je na našem področju (Štajersko) teren veliko slabše organiziran, tako da se bomo morali v glavnem zanesti samo nase. Po drugi strani pa se nam zdi, da so mobilizacijske sposobnosti Gorenjske mnogo večje, kot so potrebne za organizacijo dveh odredov.«⁸⁴

Razdobje od 29. aprila do srede maja moramo torej smatrati za pripravo na uresničenje vsekakor velikega načrta Glavnega poveljstva. Glavnemu poveljstvu je bilo veliko do tega, da bi prešla 2. grupa čimprej na Štajersko. Toda kod? Najbližja pot za 2. grupo, ki je bila tedaj na sektorju Stična—Višnja gora—Muljava—Krka, bi bila pot preko Save, a izredno važno je bilo, da bi prišla grupa na Štajersko konspirativno. Tako je 2. grupa 20. maja to pot tudi nastopila, a je bila odbita, o čemer bomo slišali več na drugem mestu. Glavno poveljstvo se je zato 3. junija odločilo za daljšo pot in je tudi spremenilo prvotni operacijski načrt. Na začetku pisma Glavnega poveljstva 3. junija 1942 je rečeno, naj grupa takoj in konspirativno odide s svojimi silami na progo Borovnica—Rakek in nato zahodno od Vrhnike in vzhodno od Idrije med Žirmi in Polhovim gradcem na Gorenjsko. Po poti naj 2. grupa poruši južno železnico, ustavi vlak in pošlje gorečega navzdol na borovniški viadukt. Po prehodu proge in med prodiranjem na Gorenjsko naj dviga narodno vstajo in mobilizira nove borce.

Pismo, ki ga je v imenu političnega komisarja Glavnega štaba podpisal Kardelj, dokazuje, da je bil prvotni načrt spremenjen. Za osvoboditev Gorenjske je bila po prvotnem načrtu določena 1. grupa, z delno pomočjo 2. in 3. grupe, sedaj pa ji prihaja na pomoč cela 2. grupa, saj je bila 1. grupa za tako veliko nalogo le prešibka. Kardeljevo pismo pravi: »Vaša naloga na Gorenjskem bi bila, začeti skupno s 1. grupo čistiti ves teren na desnem bregu Save in spraviti vso Gorenjsko v gibanje in pravi narodni upor«. Zato daje Kardelj 2. grupi naslednje podrobnejše naloge: Nad Poljansko dolino na vhodih v Škofjo Loko postaviti skupaj s četami 1. grupe močne zasede in pripraviti

na Poljansko dolino tak napad, da bi bil vsak beg ali kakršna koli pomoč v dolini zajetim Nemcem nemo-goča. Z ostalimi silami pa naj začne 2. grupa čistiti dolino od Bohinja do Bleda in postavi naj močne za-sede na cesti Bled—Jesenice. Na Gorenjskem pa naj 2. grupa ostane samo toliko časa, da si 1. grupa opo-more z orožjem in moštvom toliko, da bo sama lahko operirala na Gorenjskem. Takoj potem pa naj grupa preide Savo in odide na položaje po odredbi od 29. aprila, od koder naj operira proti Kamniku, Mo-ravčam in revirjem ter proti Savinjski dolini s sode-lovanjem 1. grupe in njenega Kokrškega odreda.

Načrt je bil torej bistveno spremenjen in dosti realnejši od prvega. To je tudi načrt, ki je v zgo-dovini 2. in 1. grupe nekoliko kasneje odigral veliko in pomembno vlogo. Kardeljevo pismo ponovno poziva 2. grupo, naj izvrši to nalogo, kajti njena izvedba bi pomenila zelo važen preokret. Uspelo bi namreč po-vezati teritorij od Kolpe do Kranjske gore in preko Karavank in Savinjskih planin do Pohorja in od ru-darskih revirjev do kozjanskih hribov in od tam s teritorijem Dolenjskega odreda. »Tudi če bi glede na slabost naših sil ne mogli stalno držati vsega tega te-rena, toda pod stalno kontrolo bi imeli glavne pro-metne žile okupatorjev in bi lahko zadajali njihovemu prometu težke udarce... S tega terena bi se dalo po-litično obdelovati celo Slovenijo.«⁸⁵

Še en moment je, ki je narekoval Glavnemu po-veljstvu spremembo operativnega načrta: 3. grupa, ki v spremenjenem načrtu ni več omenjena, je dosegla že ob koncu aprila pomembno zmago — osvobojeno ozem-lje na Kočevskem, ki se je zaradi italijanskega umika (Primavera!) in vedno močnejše ljudske vstaje zelo naglo širilo. Ker je bila torej 3. grupa (in delno tudi 2. grupa) popolnoma angažirana z izvajanjem svojega lastnega načrta, je moral biti spremenjen tudi prvi načrt o osvoboditvi Gorenjske.

Omeniti je treba še Splošna navodila za osvobo-ditev ozemlja, ki jih je izdalo Glavno poveljstvo 9. maja. Ta navodila so skoraj dobesedni prepis na-vodil, ki jih je sestavil že 22. aprila na Stružnici Bebler.⁸⁶ Kako se je uresničil veliki ofenzivni načrt,

bomo govorili v 2. knjigi. Omeniti je treba še poročilo Glavnega poveljstva Vrhovnemu štabu 7. junija, v katerem sta podana pregled razdobja, ki ga zaključujem prav s tem poročilom, in bilanca dotedanjega dela grup odredov.

1. grupa. Ta je z uspešnimi boji leta 1941 široko popularizirala partizanstvo in privedla množice do delne narodne vstaje v zahodnem delu Gorenjske. Vstaja pa se ni utrdila tako, da bi prišlo do osvobojenega ozemlja. Na pomlad je bil viden nov polet narodnorevolucionarnega gibanja na tem področju, vendar je zadnja dva meseca zaostal. Naši tovariši iz 1. grupe so doživeli nekaj težkih udarcev. Zdi se nam tudi, da so zastoja krive pomanjkljivosti vodstva te grupe. V pomoč jim je poslan bataljon iz Ljubljanske pokrajine.

2. grupa. Ta ima na lastnem področju (na Štajerskem) le skromne sile in še te le v skrajnem južnem predelu Štajerske. O njih imamo poročilo, da so izpeljale nekaj uspešnih akcij. Prav zadnji čas se je okupatorjem posrečilo eno četo razbiti. Na področju Ljubljanske pokrajine smo v pomoč gibanju na Štajerskem rekrutirali in oborožili več bataljonov. Prvi poskus pohoda 2. grupe na Štajersko se je ponesrečil, bataljoni pa so ob tej priliki pokazali visoko partizansko bojevitost in taktično spretnost.

3. grupa. Ta je pokazala največje uspehe. De-lovala je na terenu Ljubljanske pokrajine, kjer je imel okupator najmanj zaslombe v prebivalstvu in kjer je bil spočetka okupatorjev teror najmanjši. Ta teren sta tudi KP in OF najbolj obdelali in je osnovna masa prebivalstva že zaradi tega dela bila partizanstvu izrazito naklonjena. Štab 3. grupe je znal to izkoristiti s tem, da je razpredel široko rekrutacijsko mrežo, nato pa za 1. maj razglasil partizansko ofenzivo. Ta ofenziva je bila v tem, da so čete in patrole na vsem področju grupe s 1. majem začele z neštetimi majhnimi napadi, sabotажami, obstreljevanji garnizij in vlakov in demonstrativnim patroliranjem po vaseh. Med italijanskim vojaštvom je zavladal preplah, prebivalstvu in samim partizanom pa je rasla morala. Dotok novih partizanov je postajal iz dneva v dan večji.

Tako so čete naraščale in že po desetih dneh vstaje dosegle jakost preko 1000 borcev. Ta polet je dovolil osvoboditev ozemlja, ki se je začelo čistiti pri Kolpi, se razširilo proti severu in privedlo do vstaje na Ljubljanskem barju. Danes lahko trdimo, da je Ljubljanska pokrajina razen prometnih žil svobodna, čeprav partizani vse ne kontrolirajo, ker jim zato primanjkuje sil.

P r i m o r s k a. Ta najbolj očitno zaostaja za ostalimi pokrajinami. Čete, ki jih je tja pošiljala 3. grupa, da bi tvorile jedro nove grupe, so tam životarile in namesto da bi naraščale in dobivale korenine, so se krčile iz izgubljalorožje.

Vprašanja, s katerimi se sedaj ukvarja Glavno poveljstvo, so: 1. Poslati 1. grupi pomoč iz Ljubljanske pokrajine, a grupo tudi prepričati, da bi bolje izkoriščala lastne možnosti (revolucionarno razpoloženje prebivalstva, prekaljenost partizanskih čet). 2. Poslati 2. grupo na Štajersko, kjer naj bi mobilizirala. 3. Še bolj oborožiti 3. grupo in poslati na Primorsko nove sile.⁸⁷

Razdobje, ki smo ga s tem končali, je pokazalo, da so dozoreli v Ljubljanski pokrajini vsi pogoji za pravo ljudsko vstajo. Do te je res prišlo in je dosegla tak razmah, da z začetki prave ljudske vstaje v Ljubljanski pokrajini lahko zaključimo klasično razdobje Osvobodilne fronte in začnemo z novim.

OPOMBE K UVODU IN VIROM

¹ Primerjaj članek *Jelenov žleb, Slovenski poročevalec* 26. aprila 1951.

² Edvard Kocbek, *Tovarišija*, Ljubljana 1949, str. 112.

³ Danes v arhivu CK ZKS.

⁴ *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, knjiga 2, dokument 46, citiram: *Zbornik VI/2, dok. 46* (Ker se strani v slovenskih prevodih Zbornika ne ujemajo z originalom, sem se odločil samo za citiranje številke dokumenta.)

⁵ Dokument je v arhivu Muzeja narodne osvoboditve v Ljubljani (citiram AMNO). Ker se je med zbiranjem arhivskega gradiva za pričujoče delo arhiv pri Muzeju narodne osvoboditve preuredil in so sedaj fascikli oštevilčeni, takrat pa niso še bili, bi sedaj bilo prenaporno, poiskati fascikel, v katerem je danes to Krmeljevo pismo. Ker tega dela nisem utegnil storiti, ima ta knjiga vsekakor velike pomanjkljivosti, ki jih naslednje ne bodo več imele. Krmeljevo pismo je bilo v mapi z napisom Arhiv I. grupe odredov.

⁶ *Zgodovinski časopis* 1951, str. 408.

⁷ *Zbornik VI/1, dok. 32*.

⁸ *Zbornik VI/3, dok. 66*; Stane Terčak, *Partizan Franc Pintarič - Švaba in njegov dnevnik, Med Mrzlico in Dobrovljami*, Celje 1955, str. 253—257.

⁹ *Pogovori o jeziku in slobstvu*, Maribor 1955, str. 27 do 53. Na str. 37 se naslanja na Dušana Moravca (uvod v brošuro Ceneta Kranjca, *Gradivo za bibliografijo slovenskega osvobodilnega tiska I, Periodični tisk 1945*, str. 3—10).

¹⁰ Fr. Škerl, *Slovenski poročevalec 1938 in 1941*, Ljubljana, 1951, str. 16, citiram Škerl 16.

¹¹ O pomenu *Slovenskega poročevalca* prim. članek *Slovenski poročevalec, glasnik in ogledalo naše narodnoosvobodilne borbe*, Slovenski poročevalec 29. novembra 1949.

¹² Smolej, o. c., str. 37 sl.

¹³ Smolej, o. c., str. 38.

¹⁴ *Borec* 1954, str. 81.

¹⁵ I. knjiga 1946, II. 1948, III. 1949 in IV. 1950. Iz načrtov založbe *Borec* je razvidno, da bo založba nadaljevala s to vse pohvale vredno tradicijo.

¹⁶ Prim. Škerlovo oceno v *Zgodovinskem časopisu* 1950, str. 264—268.

¹⁷ Prim. oceno knjige v *Borcu* 1950, str. 181—184, 205 do 207, 229—232 in Fr. Škerl v *Zgodovinskem časopisu* 1951, str. 415—419.

- 18 Prim. *Zgodovinski časopis* 1951, str. 402—403.
 19 Prim. *Zgodovinski časopis* 1951, str. 403—407.
 20 Prim. *Zgodovinski časopis* 1951, str. 407—410.
 21 Šnuderl, *Dokumenti*, str. 119 sl.
 22 *Ob deseti obletnici partizanskega Znanstvenega inštituta, Naši razgledi* 23. januarja 1954.
 23 *Ljubljanski dnevnik* 19. aprila 1955. Po najnovejših podatkih je v arhivu pri Muzeju narodne osvoboditve tole stanje: Partizanski arhivi, vojaški — 431 fasciklov, civilni — 1231 fasciklov, nemški arhiv, vojaški 220 fasciklov, civilni 993 fasciklov, in italijanski arhiv, vojaški 934 fasciklov in civilni 522 fasciklov, ter belogardistični in domobranski arhiv 300 fasciklov, skupaj torej 4631 fasciklov. (Prim. Milan Bevc, *O delu in razvoju Muzeja narodne osvoboditve LRS od ustanovitve do danes, Letopis Muzeja narodne osvoboditve v Ljubljani I*, 1957 str. 155—156.)

OPOMBE K I. DELU

- 1 Prim. Josip Broz-Tito, *Borba za osvoboditev Jugoslavije*, Beograd, 1945, str. 185, 244, 250, 427, *Graditev nove Jugoslavije*, Ljubljana, 1951, str. 215, *Borba za socialistično demokracijo V*, Ljubljana, 1954, str. 543; Edvard Kardelj, *Pot nove Jugoslavije*, Ljubljana, 1946, str. 10—12, 26, 38, 70.
 2 *Pot nove Jugoslavije*, str. 255 sl.
 3 *Procès des grands criminels de guerre...* Nürnberg, Tom. XXIX, str. 81, citiram *Procès XXIX*, str. 81.
 4 *Borba*, 27. marca 1951.
 5 *Borba*, 27. marca 1951.
 6 Sava Kosanović, *Povodom članka pre deset godina, Politika*, 12. aprila 1951 (pripombe S. Kosanovića na članek Ž. M. v *Politiki* 6. aprila 1951; Mitrović Živan, *Nekoliko objasnjenja na primedbe Save Kosanovića povodom članka Pre deset godina, Politika*, 15. aprila 1951; Sava Kosanović, *Zašto umanjivati istoriski značaj 27 marta?*, *Politika*, 25. in 26. marca 1951; Bogdan Pešić, *Ko umanjuje istoriski značaj 27 marta?*, *Politika*, 27. aprila 1951.
 7 *Politika*, 26. aprila 1951.
 8 *Deset let ljudske revolucije, Novi svet* 1951, str. 403.
 9 O. c., str. 403—404.
 10 Mijo Mirković, *Ekonomska struktura Jugoslavije 1918 do 1941*, Zagreb, 1950, str. 71.
 11 Mijo Mirković, o. c., str. 72.
 12 *Komunist*, 1951, str. 26—123, zlasti str. 48—56.
 13 Podatki v neobjavljenem rokopisu J. Šiške; Miroslav Luštek, *Od petindvajsetega marca do prihoda okupatorja, Ljubljana v ilegali I*, Ljubljana, 1959, str. 306—323.
 14 *Procès XVIII*, str. 21—26; *Zbornik II/2*, str. 465—472.
 15 *Procès XVIII*, str. 21—29; *Zbornik II/2*, str. 472—476.
 16 *Procès XVIII*, str. 33 sl.
 17 *Procès XVIII*, str. 565—567.

- 18 Procès XXXVIII, str. 251—254.
 19 Procès XXXVIII, str. 254.
 20 Arhiv Vojnoistoriskog instituta JNA, fasc. 1 A, citiram AVI, fasc. 1 A.
 21 Generalajtnant M. Zelenika, *O operacijama u Jugoslaviji aprila 1941 godine*, *Vojnoistoriski glasnik*, 1951, str. 206.
 22 Procès XXXVIII, str. 253.
 23 Archiv der Gegenwart 1941, str. 5005.
 24 Zelenika, o. c., str. 207.
 25 Zelenika, o. c., str. 210.
 26 AVI, fasc. 1 A.
 27 Procès XXVIII, str. 42—48.
 28 AVI, fasc. 1 C.
 29 AVI, fasc. 1 B.
 30 AVI, fasc. 1 G in A.
 31 Relazione circa le operazioni compiute alla frontiera orientale nel periodo 27. III—23. IV (XIX), AVI, fasc. 21 A in AMNO, fasc. XI. C. d. A. operazioni 1941/42.
 32 Prim. M. Zelenika v *Vojnoistoriskem glasniku* 1951, str. 208.
 33 AVI, fasc. 1 E.
 34 AMNO, fasc. XI. C. d. A., operazioni 1941/42.
 35 Zelenika, o. c., str. 205—207.
 36 *Tagespost* 13. aprila 1941.
 37 AVI, Lagebericht OKH 11. aprila 1941, dep. 918/41.
 38 Isto, dep. 8031/41.
 39 Isto, dep. 8036/41.
 39a Cit. Miroslav Luštek, *Od petindvajsetega marca do prihoda okupatorja, Ljubljana v ilegali I*, Ljubljana, 1959, str. 314.
 39b Miroslav Luštek, o. c., str. 315.
 40 Podatki Aleša Beblerja.
 40a *Prostovoljci, Ljubljana v ilegali I*, str. 326—328.
 40b Miroslav Luštek, *Kronološki pregled dogodkov v Ljubljani v letu 1941, Ljubljana v ilegali I*, str. 458; Viktor Stopar, *Člani CK med prostovoljci, Ljubljana v ilegali I, s'z.* 339—345.
 41 *Zbornik* II/2, dok. 1.
 41a Miroslav Luštek, *Od petindvajsetega marca do prihoda okupatorja, Ljubljana v ilegali I*, str. 321 sl.
 42 *II. Kongres Komunistične partije Slovenije*, Ljubljana, 1949, str. 60.
 43 Tu so mišljeni predvsem Nemci, bivajoči v Sloveniji.
 44 *Slovenec*, 12. aprila 1941.
 45 Franček Saje, *Belogardizem*, Ljubljana, 1951, str. 19, citiram Saje, str. 19.
 46 *Slovenec*, 12. aprila 1941.
 47 *Službeni list kr. civilnega komisariata za zasedeno slovensko ozemlje*, 23. aprila 1941.
 48 Procès XXVII, str. 60—62; *Zbornik* II/2, str. 543—547 (II. del, priloga št. 14.)
 49 *Službeni list Banske uprave Dravske banovine* 16. aprila 1941.

- ⁵⁰ *Službeni list Banske uprave Dravske banovine* 16. aprila 1941.
- ⁵¹ Saje, str. 28.
- ⁵² Saje, 2. izdaja, str. 36.
- ^{52a} Prim. dve razpravi prof. Fr. Baša, *Slovenski Nemci 1918—1945 in Doneski k problematiki Slovenještajerskega nemštva pred in med okupacijo 1941—1945*, v rokopisu v Institutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani.
- ⁵³ AMNO, fasc. Circoli di cultura (Memoriali al R. Commissario).
- ⁵⁴ Poročilo CCRR Ljubljana št. 69/3.
- ⁵⁵ Poročilo komande XI. korpusa št. 2/4373.
- ⁵⁶ Depeša 2. armadi št. 2/4407.
- ⁵⁷ Depeša III. grupe alpincev št. 829; depeša Robottija št. 2/4441.
- ⁵⁸ *Službeni list kr. civilnega komisariata*, 7. maja 1941.
- ⁵⁹ *Slovenec*, 28. maja 1941.
- ⁶⁰ *Slovenec*, 5. junija 1941.
- ⁶¹ *Tagespost*, (Graz) 26. aprila 1941.
- ⁶² Fran Zwitter v članku *Nemci na Slovenskem, Sodobnost*, 1938, str. 483—497 in Lojze Serajnik (Bogo Grafenauer) v posebni brošuri *Slovenska zemlja in nemška publicistika*, Ljubljana, 1939.
- ⁶³ O. c., str. 7—9.
- ⁶⁴ O. c., str. 109.
- ⁶⁵ O. c., str. 113—117.
- ⁶⁶ To delo citiram po Serajnikovi - Grafenauerjevi brošuri.
- ⁶⁷ O. c., str. 137.
- ⁶⁸ Werner, o. c., str. 161.
- ⁶⁹ O. c., str. 188.
- ⁷⁰ Verordnungs und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark 1, 15. aprila 1941, citiram, VAZSt.
- ⁷¹ Dienststelle des Beauftragten des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums in Marburg, VAZSt 5, 24. aprila 1941.
- ⁷² VAZSt 9, 10. maja 1941.
- ⁷³ Vsa ta poročila so ohranjena v mariborskem muzeju.
- ⁷⁴ AVI, škatla 41 (»Nürnberg«).
- ⁷⁵ AMNO, nekdanji fascikli Propagandaamt, prim. *Zgodovinski časopis* 1951, str. 414.
- ⁷⁶ Verordnungs und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung für die besetzten Gebiete Kärntens und Krains 1, 24. aprila 1941, citiram VAZK.
- ⁷⁷ VAZK 2, 2. maja 1941.
- ⁷⁸ VAZK 9, 29. maja 1941.
- ⁷⁹ Dr. H. Carstanjen, *Das Bekenntnis des Unterlandes*, Marburger Zeitung 7/8. junija 1941.
- ⁸⁰ Reichsführer SS, Reichskommissar für Festigung deutschen Volkstums, akt št. 1 (Ko), arhiv Maribor.
- ⁸¹ Delo diplomiranega zgodovinarja Ivana Križnarja je bilo nagrajeno s Prešernovo nagrado ljubljanske univerze.

OPOMBE K II. DELU

¹ Do leta 1929 je ta pregled narejen po razpravi *Razvoj slovenskih političnih strank (1918 do zač. 1929) v stari Jugoslaviji*, *Zgodovinski časopis*, 1955, str. 107—137.

² *II. Kongres Komunistične partije Slovenije*, Ljubljana, 1949, str. 35.

³ O. c., str. 38.

⁴ *Istoriski arhiv Komunističke partije Jugoslavije*, II, Beograd, 1949, str. 404—409.

⁵ Prim. Ivan Kreft, *Množično narodnoobrambno delo Partije v letih 1933—1941*, *Vestnik* (Maribor), 26. do 31. avgusta in 1. do 7. septembra 1952 in *Spomini ljudskega agitatorja*, Maribor, 1954.

⁶ Miha Marinko, govor ob deseti obletnici KPS, *Ljudska pravica* 18. aprila 1947; Vlado Vodopivec, *Iz boja Partije za enotnost delavskega razreda v Sloveniji*, *Delo* 1949, str. 43 do 54.

⁷ *Ljudska pravica*, 23. marca 1935.

⁸ Prim. več člankov Ivana Krefta, *Ljudska pravica* — organizator ljudskih množic, *Ljudska pravica*, 9. oktobra 1949, *Razmah slovenskega ljudskega gibanja po partijski konferenci 1943. leta*, *Vprašanja naših dni*, 1950, str. 151—156 in 172—175, *Nastanek in razvoj progresivnega slovenskega tiska*, *Nova obzorja* 1951, str. 540—546, *Delo Partije med kmečko mladino*, *Mladina* 4. in 11. januarja 1951, *Kratek pregled nastanka in razvoja KPJ 1919—1941*, *Naši razgledi*, 1953, št. 8, *Od slovenske ljudske fronte do Zveze delovnega ljudstva Slovenije*, *Slovenski poročevalec*, 4. maja 1953, *Politični tokovi v Osvobodilni fronti v prvem letu njenega razvoja*, *Naša sodobnost*, 1953, str. 357—367, *Še enkrat o koaliciji v Osvobodilni fronti*, *Naša sodobnost*, 1953, str. 1036—1047. —

⁹ Vlado Kozak, *O delu Partije med kmeti v prvem obdobju ljudske fronte*, *Delo*, 1949, str. 38—51.

¹⁰ *V obrambo demokratičnih svoboščin*, Zagreb, 1939.

¹¹ Tone Fajfar, *Nekaj spominov ob petletnici Osvobodilne fronte*, *Novi svet*, 1946, str. 313—325.

¹² Zoran Polič, *Vloga sokolske organizacije v zgodovini slovenskega naroda*, Ljubljana, 1952 (zlasti strani 42—45).

¹³ Prim. Edvard Kardelj, *Prekmurskemu ljudstvu ob 20 letnici Ljudske pravice*, *Ljudska pravica - Borba*, 2. oktobra 1954; Boris Zihelr, govor na proslavi naprednega tiska v Ljubljani, *Ljudska pravica*, 6. oktobra 1954; Ivan Kreft, *Nastanek in razvoj progresivnega slovenskega tiska*, *Nova obzorja*, 1951, str. 540—546.

¹⁴ Kratek oris razvoja OF in sedanja politična situacija, rokopis iz jeseni 1944, arhiv CK ZKS.

¹⁵ *Zbornik* II/2, dok. 1.

¹⁶ Točke navajam po najstarejšem zapisu v reviji *Osvobodilna fronta*, november 1941.

¹⁷ F. Škerl, *Politični tokovi v Osvobodilni fronti v prvem letu njenega razvoja*, *Zgodovinski časopis*, 1951, str. 7—86 in *Problem koalicije v Osvobodilni fronti*, *Naša sodobnost*, 1953,

str. 955—960 in 1030—1035; Ivan Kreft, *Politični tokovi v Osvobodilni fronti v prvem letu njenega razvoja, Naša sodobnost*, 1953, str. 357—367 in *Še enkrat o koaliciji v Osvobodilni fronti, Naša sodobnost*, 1953, str. 1036—1047.

¹⁸ *Slovenski zbornik*, 1945, str. 60 sl.

¹⁹ *Delavska enotnost*, 1942—1944, Ljubljana, 1954, str. 7 do 11.

²⁰ Kidričev rokopis.

²¹ *Zbornik VI/1*, dok. 1.

²² *Deset let ljudske revolucije, Novi svet*, 1951, str. 408.

²³ *Delavska enotnost*, 1942—1944, Ljubljana, 1954, str. 7 do 12.

²⁴ *Naša moč*, 29. novembra 1918.

²⁵ *Naša moč*, 5. februarja 1919.

²⁶ *Delavske novice*, 2. novembra 1922.

²⁷ *Zarja*, 25. oktobra 1922.

²⁸ *Slovenec*, 26. oktobra 1922.

²⁹ Ta in vse naslednje Jegličeve izjave so vzete iz Jegličevega dnevnika, ki ga je škof pisal ponavadi sproti in pomeni zelo dragocen vir za spoznavanje tedanje dobe.

³⁰ *Pravica*, 11. junija 1925.

³¹ *Pravica*, 21. oktobra 1926.

³² *Pravica*, 5. aprila 1928.

³³ *Pravica*, 14. maja 1928.

³⁴ *Delavska pravica*, 14. junija 1928.

³⁵ *Delavska pravica*, 29. maja 1929.

³⁶ *Delavska pravica*, 15. januarja 1930.

³⁷ *Delavska politika*, 23. januarja 1930.

³⁸ Prim. Aleš Ušeničnik, *Okrožnica Pija XI. Quadragesimo anno o obnovi družabnega reda*, Ljubljana, 1940, str. 151—162.

³⁹ *Delavska pravica*, 9. junija 1932.

⁴⁰ O. c., str. 10.

⁴¹ Ušeničnik, o. c., str. 224.

⁴² Ušeničnik, o. c., str. 9.

⁴³ Ušeničnik, o. c., str. 226 sl.

⁴⁴ *Ljubljanski škofijski list*, 1940 str. 62—63.

⁴⁵ *Delavska pravica*, 21. aprila 1932.

⁴⁶ *Slovenec*, 3. decembra 1935.

⁴⁷ *Delavska pravica*, 26. junija 1930.

⁴⁸ *Delavska pravica*, 25. junija 1931.

⁴⁹ *Delavska pravica*, 11. avgusta 1932.

⁵⁰ *Delavska pravica*, 1. septembra 1933.

⁵¹ *Delavska pravica*, 16. oktobra 1932.

⁵² *Delavska pravica*, 7. marca 1935.

⁵³ *Delavska pravica*, 21. marca 1935.

⁵⁴ *Delavska pravica*, 4. in 15. septembra 1938.

⁵⁵ *Novi svet*, 1946, str. 317—319.

⁵⁶ *Rast*, 1928—1929, str. 43—44.

⁵⁷ *Dom in svet*, 1934, str. 297—304.

- 58 *Sodobnost*, 1934, str. 20—26.
- 59 *Križ na gori*, 1925/26, str. 68—72.
- 60 *Križ na gori*, 1926/27, str. 6—9.
- 61 *Rast*, 1927/28, str. 1—2.
- 62 *Rast*, 1927/28, str. 9 sl.
- 63 *Rast*, 1928/29, str. 1—14.
- 64 *Križ*, 1928, str. 78—79.
- 65 *Križ*, 1928, str. 148—151.
- 66 *Dom in svet*, 1936, str. 537—547.
- 67 1934, str. 20—26.
- 68 *Dom in svet*, 1930, str. 1 sl.
- 69 *Beseda*, 1933, str. 1 sl.
- 70 *Dom in svet*, 1930, str. 11—13.
- 71 *Dom in svet*, 1933, str. 1—5.
- 72 *Dom in svet*, 1933, str. 286—290.
- 73 *Beseda*, 1933, str. 65—68.
- 74 *Dom in svet*, 1933, str. 113—118.
- 75 *Dom in svet*, 1934, str. 440—443.
- 76 *Dom in svet*, 1935, str. 113—117.
- 77 *Čas*, 1934—1935, str. 302—305.
- 78 *Dom in svet*, 1936, str. 537—547.
- 79 *Dom in svet*, 1937/1938, str. 90—105.
- 80 *Ljubljanski škofijski list*, 1937, str. 114.
- 81 *Dom in svet v letu 1937*, Ljubljana, 1938, str. 17—18.
- 82 *Dejanje*, 1938, str. 113—114.
- 83 *Dejanje*, 1939, str. 289—296.
- 84 *Dejanje*, 1939, str. 369—375.
- 85 *Dejanje*, 1941, str. 41—45.
- 86 Fran Zabret, *Moja opazovanja*, Ljubljana, 1921, str. 9.
- 87 *V mlade zarje*, Ljubljana, 1933.
- 88 *Borci*, Ljubljana, 1933.
- 89 *Povsod Boga*, Ljubljana, 1934, str. 8—9.
- 90 Prav tam, str. 11.
- 91 *Revija Katoliške akcije*, 1940, str. 401—414.
- 92 *Beseda o našem delu*, Ljubljana, 1932.
- 93 Prav tam.
- 94 *Triglavanski listi*, 1933, platnice.
- 95 *Triglavanski listi*, 1934, str. 15.
- 96 *Sokolski glasnik*, 15. decembra 1929.
- 97 *Sokolski glasnik*, 6. septembra 1935.
- 98 Prim. Zoran Polič, *Vloga sokolske organizacije v zgodovini slovenskega naroda*, Ljubljana, 1952.
- 99 *Sokol*, 1936, str. 17—20.
- 100 *Slovenec*, 5. maja 1936.
- 101 *Sokolski glasnik*, 26. junija 1936; *Sokol*, 1936, str. 20 do 21.
- 102 *Sokol*, 1937, str. 17—18.
- 103 *Sokol*, 1937, str. 100.
- 104 *Sokol*, 1937, str. 124—125.
- 105 *Sokol*, 1938, str. 113.
- 106 *Sokol*, 1938, str. 162.

- 107 *Sokolska volja*, 10. marca 1939.
- 108 *Slovenska beseda*, 8. februarja 1940.
- 109 Zoran Polič, o. c., str. 43.
- 109^a Miroslav Luštek, *Napredna študentska mladina v zadnjih letih pred vojno, Ljubljana v ilegali I*, str. 167—180; rokopis B. Kraigherja, *O mladinskem gibanju*, v arhivu CK ZKS; rokopis *Delo KP na univerzi 1935—1941* v arhivu CK ZKS.
- 110 Kidrič, rokopis.
- 111 Podatki Aleša Beblerja.
- 112 *Zbornik*, VI/1, dok. 70.
- 112^a Prim. Boris Kraigher, *Partija je začela boj na položajih, ki jih je ustvarila pred vojno, Ljubljana v ilegali I*, str. 9—44.
- 113 *Zbornik*, VI/1, dok. 1, op. 3.
- 114 Tomo Brejc - Pavle, *Iz naroda hlapcev — v narod junakov, Borec*, 1951, str. 214—218.
- 115 *Zbornik*, VI/1, dok. 1, op. 3.
- 116 Ivan Jan - Srečko, *Med gorenjskimi partizani*, Kranj, 1956, str. 20; France Konobelj - Slovenko, *Pod Možakljo in Karavankami so se uprli*, Jesenice, 1954, str. 105; Florijan, *Začetki ljudske vstaje v Škofji Loki, Loški razgledi*, 1954, str. 15.
- 117 *Zbornik*, VI/1, dok. 5.
- 118 -vr, *Pod Malim Gregorjevcem 17. julija 1941, Ljubljanski dnevnik*, 11. julija 1953; Konobelj - Slovenko, *Pod Možakljo in Karavankami so se uprli*, str. 107; Tomo Brejc-Pavle, *Iz naroda hlapcev — v narod junakov, Borec*, 1951, str. 214—218; -k-, *K orožju, je šel julija 1941 glas po vsej Gorenjski, Slovenski poročevalec*, 22. julija 1952.
- 119 22. julij — dan vstaje slovenskega naroda, *Gorenjski glas*, 19. julija 1951; Franc Stefe - Miško, *Rojstvo Kokrškega odreda, Glas Gorenjske*, 11. aprila 1953; 1. avgust — občinski praznik Kranja, *Glas Gorenjske*, 1. avgusta 1953; *Prvi rafal, Ljubljanski dnevnik*, 21. julija 1953, *Glas Gorenjske*, 16. julija 1955; Prim. zelo natančno razpravo o prvih partizanskih četah, Stane Semič - Daki in Lojze Vršnik, *Pregled enot narodnoosvobodilne vojske v Sloveniji in njihovega poveljniškega kadra 1941—1945 v Letopisu Muzeja narodne osvoboditve LRS, II*, 1958, str. 237—246.
- 120 Ivan Bertonceelj, *Zaprisega na Gradišču, Ljubljanski dnevnik*, 21. julija 1953; *Ob desetletnici Cankarjeve čete pod Stolom, Jeseniški kovinar*, 14. in 21. julija 1951; Ivan Jan, *Pred dnevom oboroženega odpora, Ljudska pravica*, 10., 12. in 13. junija 1951; *Zbornik*, VI/1, dok. 12, op. 3 in 7; *Borec*, 1953, str. 222; Ivan Jan - Srečko, *Med gorenjskimi partizani*, str. 22; Konobelj - Slovenko, *Pod Možakljo in Karavankami so se uprli*, str. 105; *Ognjeni krst jeseniških in javorniških partizanov, Glas Gorenjske*, 31. julija do 14. avgusta 1954; Vovk Ivan - Živan, *1. avgust 1941 — ognjeni krst partizanov-železarjev, Železar*, 1954, str. 68—70.

¹²¹ Zbornik, VI/1, dok. 8, op. 3; Cveto Novak, *Pripombe na ugotovitve v knjigi Pregled razvoja NOB v Sloveniji*, rokopis v arhivu MNO; Cveto Novak, *Rašiška četa, Ljubljana v ilegali I*, str. 358—381; Radko Polič, *Stiška in Grosupeljska četa, Borec*, 1956, str. 262—266.

¹²² Zbornik, VI/1, dok. 12, op. 7.

¹²³ Zbornik, VI/1, dok. 103.

¹²⁴ B. Žolnir, *Prve uporniške skupine, Tovariš*, 20. avgusta 1954 (priloga).

¹²⁵ Boris Čižmek - Bor, *V boj proti okupatorju, Večer*, 21. julija 1954.

¹²⁶ Zgonik Mavricij, *Iz zgodovine osvobodilnega gibanja v Mariboru, Vestnik*, 17., 18. in 19. julija 1951; France Filipič, *Pohorski bataljon, Maribor*, 1952, str. 21; *Rimske Toplice v borbi in svobodi*, 1954, str. 9.

¹²⁷ Zbornik, VI/1, dok. 31, op. 8, dok. 12, op. 6, dok. 21, op. 5, dok. 21, op. 2.

¹²⁸ *Ob obletnici Molniške čete, Ljubljanski dnevnik*, 11. julija 1953; Maks, *Spomini na Pugled, Slovenski poročevalec*, 29. julija 1947; Zbornik, VI/1, dok. 11, op. 5, dok. 21, op. 6, dok. 54, op. 5; Marijan Vivoda, *Nekaj spominov na ustanovitev in razvoj OF v Novem mestu* in Jože Župančič, *Začetek partizanstva v letu 1941 na Frati pri Ajdovcu, Dolenjski list*, 15. aprila do 5. maja 1952; *Ljubljanski dnevnik*, 13. decembra 1952. Za Stiško in Grosupeljsko četo ter za zgodovino razvoja NOB v grosupeljskem in stiškem okrožju je zelo pomembna knjiga Radko Polič, *Čudežna pomlad (Zapis osvobodilnega boja v grosupeljskem in stiškem okrožju 1941/42)*, Ljubljana 1959.

¹²⁹ AMNO, dep. 2. polka divizije Granatieri di Sardegna, št. 1689.

¹³⁰ AMNO, poročilo šefa dei centri di Assistenza Grazioliju.

¹³¹ Zbornik, VI/1, dok. 84.

¹³² Zbornik, VI/1, priloga 2.

¹³³ Zbornik, VI/1, dok. 83.

¹³⁴ AVI, fasc. 1/I.

¹³⁵ Zbornik, VI/1, dok. 85.

¹³⁶ AMNO, poročilo štaba 38. bat. CCNN, št. 96/Ris.

¹³⁷ Škerl, str. 289, op. 90; Zbornik, VI/1, dok. 10, op. 3.

¹³⁸ Škerl, str. 277 sl.

¹³⁹ Zbornik, VI/1, dok. 87.

¹⁴⁰ Zbornik, VI/1, dok. 87.

¹⁴¹ *Slovenec*, 28. junija 1941.

¹⁴² Zbornik, VI/1, priloga 2.

¹⁴³ Zbornik, VI/1, dok. 91.

¹⁴⁴ Zbornik, VI/1, dok. 92.

¹⁴⁵ Zbornik, VI/1, dok. 96.

¹⁴⁶ Zbornik, VI/1, dok. 98.

¹⁴⁷ Zbornik, VI/1, dok. 103.

¹⁴⁸ Zbornik, VI/1, dok. 5, op. 2.

OPOMBE K III. DELU

¹ *Ob vstaji okoli Šmarne gore, Slovenski poročevalec*, 29. junija 1951; Cveto Novak, *Rašiška četa, Ljubljana v ilegali I*, str. 358—381.

² Križnar.

³ *Zbornik*, VI/1, dok. 20, op. 2.

⁴ Križnar.

⁵ *Zbornik*, VI/1, dok. 109.

⁶ *Zbornik*, VI/1, dok. 110.

⁷ *Zbornik*, VI/1, dok. 118.

⁸ *Železar*, 1954, str. 68—70; Ivan Jan - Srečko, *Med gorenjskimi partizani*, str. 23.

⁹ Vovk Ivan - Živan, *1. avgust — ognjeni krst partizanov-železarjev, Železar*, 1954, str. 70.

¹⁰ *Zbornik*, VI/1, dok. 113

¹¹ Križnar

¹² *Ljudstvo pod Storžičem v boju za svobodo, Zbornik občine Goriče*, 1955, str. 9—12; *Provi rafal, Ljubljanski dnevnik*, 21. julija 1953.

¹³ Franc Štefe - Miško, *Rojstvo Kokrškega odreda, Glas Gorenjske*, 11. aprila 1953; *1. avgust — občinski praznik Kranja, Glas Gorenjske*, 1. avgusta 1953; Križnar; *Ljudstvo pod Storžičem*, str. 11—14.

¹⁴ Križnar; *Zbornik*, VI/1, dok. 136 in 120.

¹⁵ *Zapiski neznanega partizana iz leta 1941, Ljudska pravica*, 19. julija 1952.

¹⁶ Križnar, *Zbornik*, VI/1, dok. 131.

¹⁷ *Zbornik*, VI/1, dok. 131 in 143; Škerl, str. 115.

¹⁸ *Zbornik*, VI/1 dok. 144.

¹⁹ *Zbornik*, VI/1, dok. 23.

²⁰ *Zbornik*, VI/1, dok. 144; Cveto Novak, *Rašiška četa*, str. 358—381.

²¹ *Zbornik*, VI/1, dok. 20, op. 2, dok. 32, 38, 182, op. 2; M. Š., *Iz dni, ko se je začela vstaja, Ljudska pravica*, 7. julija 1951; -n, 7. VIII. 1941 — *bitka na Brezovici, Glas Gorenjske*, 6. avgusta 1955; Kocbek, *Tovarišija*, str. 6.

²² *Zbornik*, VI/1, dok. 37, op. 3, *Mladina* 18. decembra 1951; Križnar.

²³ Kapetan Jože Ravbar - Jošt, *Nastanek in borbe Rašiške čete v juliju 1941, Ljudski miličnik*, 24. julija 1951; *Ob vstaji okrog Šmarne gore in Rašice, Slovenski poročevalec*, 29. junija 1951; Cveto Novak, *Rašiška četa*, str. 358—381.

²⁴ Franc Konobelj - Slovenko, *Cankarjeva četa pod Stolum, Borec*, 1951, str. 222—224, Konobelj - Slovenko, *Pod Možakljo ...*, str. 141—145; *Po drznih poteh ...*, *Gorenjski glas*, 19. julija 1951.

²⁵ *Zbornik*, VI/1, dok. 159.

²⁶ *Zbornik*, VI/1, dok. 103, 12, op. 6, 141; *Iz revolucionarnih revirjev je raslo partizanstvo na Štajerskem, Ljubljanski dnevnik*, 2. julija 1951; Jože Štok - Korotan, *Prva*

revirska četa, *Tovariš*, 1954, str. 799; M. Š., *Zagorje v dobi od okupacije do 9. avgusta 1941*, *Zasavski vestnik*, 4. avgusta do 18. avgusta 1954.

²⁷ Zupanc Ludvik - Ivo, *Savinjska četa*, *Savinjski vestnik*, 25. julija 1953; *V Savinjski dolini se je začelo ... Savinjski vestnik*, 5. avgusta do 16. septembra 1954; *Med Mrzlico in Dobrovljami*, Celje, 1955, str. 71—75.

²⁸ M. B., 20. julij — ustanovitev Celjske čete, *Slovenski poročevalec* 19. julija 1952; Peter Stante - Skala, *Prva Celjska četa, Spomini na partizanska leta IV*, str. 39—52; *Zbornik*, VI/1, dok. 21, op. 5; *Celjski tednik* 19. julija 1955; Stane Terčak, *Celje v borbi za svobodo*, *Savinjski vestnik*, 18. julija 1953.

²⁹ *Zbornik*, VI/1, dok. 140, 21, op. 2, 53, op. 2; Martin Grajf, *Prva Pohorska četa, Delavska enotnost*, 30. marca 1951; Boris Čizmek, *Med prvimi partizani na Štajerskem, Spomini na partizanska leta II*, str. 5—15; Tone Ulrih - Kristl, *Upor v Šaleški dolini, Večer*, 21. julija 1954; *Marburger Zeitung*, 20/21. septembra 1941.

³⁰ *Zbornik*, VI/1, dok. 113; Stanko Škaler, *Prvih deset žrtev*, *Borec*, 1953, str. 14—15.

³¹ VAZSt, 15. aprila in 20. maja 1941.

³² VAZSt, 18. avgusta 1941; *Zbornik* VI/1, dok. 129.

³³ *Zbornik*, VI/1, dok. 54, op. 2.

³⁴ *Zbornik*, VI/1, dok. 54, op. 2; Ludvik Zupanc - Ivo, *S komandantom Stanetom nad Šoštanj, Večer*, 21. julija 1953; Stane Terčak, *I. Štajerski bataljon v letu 1941, Celjski zbornik*, 1951, str. 131—138.

³⁵ Prim. op. 27.

³⁶ *Zbornik*, VI/1, dok. 163.

³⁷ Prim. *Med Mrzlico in Dobrovljami*, str. 90—97.

³⁸ *Zbornik*, VI/1, dok. 83.

³⁹ *Zbornik*, VI/1, dok. 101.

⁴⁰ *Zbornik*, VI/1, dok. 103.

⁴¹ *Zbornik*, VI/1, dok. 91.

⁴² AMNO, fasc. 528 in 531.

⁴³ Terenske odbore navajam za zdaj samo še po šifrah. Šifre bo dokončno razšifrirala šele topografija partizanske Ljubljane, ki je šele v prvih začetkih.

⁴⁴ *Zbornik*, VI/1, dok. 48, VI/2, dok. 12.

⁴⁵ *Zbornik*, VI/2, dok. 34.

⁴⁶ *Zbornik*, VI/1, dok. 12, op. 2.

⁴⁷ Šnuderl, *Dokumenti*, str. 22 sl.

⁴⁸ Marica Čepe, *Centralna tehnika je zrasla iz predvojne partijske tehnike, Ljubljana v ilegali I*, str. 201—253.

⁴⁹ Milan Škerlovaj - Petrač, *Ilegalna tehnika v času narodnoosvobodilnega boja, Slovenski poročevalec*, 11. oktobra 1952 in še neobjavljen rokopis; Ludvik Čarni, *Ilegalne grafične tehnike Centralne tehnike KPS v Ljubljani*, *Diplomska naloga na filozofski fakulteti* 1959.

⁵⁰ *Slovenski poročevalec*, 17. marca 1942.

51 *Govori radio Osvobodilne fronte, Slovenski poročevalec*, 26. aprila 1951; *Radiooddajnik OF v okupirani Ljubljani, Ljubljanske novice*, 31. oktobra 1952.

52 Šnuderl, *Dokumenti*, str. 24.

53 Glej op. 43.

54 M. Čepe, *Delo Slovenske ljudske pomoči v Ljubljani, Ljudska pravica*, 19. julija, 9. avgusta in 14. avgusta 1952; Dr. Pavel Lunaček, *Slovenska saniteta v ilegali, Priroda, človek in zdravje*, 1951, str. 97—100.

55 *Zbornik*, VI/1, dok. 91.

56 *Zbornik*, VI/1, dok. 149.

57 Arhiv bivše Komisije za ugotavljanje vojnih zločincev v Ljubljani.

58 *Zbornik*, VI/1, dok. 158.

59 *Slovenec*, 1. oktobra 1941.

60 *Slovenec*, 25. oktobra 1941.

61 *Slovenec*, 11. oktobra 1941.

62 *Zbornik*, VI/1, dok. 158.

63 *Zbornik*, VI/1, dok. 188.

64 *Zbornik*, VI/1, dok. 184.

65 *Zbornik*, VI/2, dok. 134.

67 *Zbornik*, VI/1, dok. 104, 108, 115, 44, op. 5 in dok. 11.

68 *Zbornik*, VI/1, dok. 114, 8, op. 4.

66 *Zbornik*, VI/1, dok. 22.

69 *Zbornik*, VI/1, dok. 114.

70 *Zbornik*, VI/1, dok. 121.

71 *Zbornik*, VI/1, dok. 123.

72 AVI, fasc. 21 D.

73 *Zbornik*, VI/1, dok. 124.

74 *Zbornik*, VI/1, dok. 11, op. 5.

75 *Zbornik*, VI/1, dok. 162 in 197.

76 Janko Jarc, *Belokranjsko ljudstvo v boju za svobodo, Dolenjski list*, 16. julija 1954, *Bela Krajina v uporabi, Kronika 1953*, str. 3—15, 90—97, 163—171, *Prva belokranjska partizanska četa, Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS*, I, 1957, str. 83—105.

77 *Ognjeni krst Stiške čete, Ljubljanski dnevnik*, 13. decembra 1952; Radko Polič, *Stiška in Grosupeljska četa, Borec* 1956, str. 262—266.

77a Filip Tekavec - Gašper, *Ribniška četa*, rokopis v arhivu muzeja NO.

77b Radko Polič, *Stiška in Grosupeljska četa, Borec* 1956, str. 262—266.

78 *Zbornik* VI/1, dok. 54, op. 3.

79 AVI, fasc. 11.

80 *Zbornik*, VI/1, dok. 184.

81 *Borec*, II, str. 24 sl.

82 *Zbornik* VI/1, dok. 175 in 176; Iztok Žagar, *Napad na Lož 1941 — prva velika partizanska akcija, Ljudska pravica*, 27. aprila 1946; Stane Semič - Daki, *Zapiski iz napada na Lož, Slovenski poročevalec*, 19. oktobra 1947; Janko Jarc,

Partizanski napad na italijansko posadko v Ložu 19. oktobra 1941, *Ljudska pravica*, 19. oktobra 1947.

⁸³ Zbornik, VI/1, dok. 184.

⁸⁴ AMNO fasc. 476, 502, 526, 433, 435, 436, 466, 451, 463.

⁸⁵ VAZSt 25. oktobra 1941.

⁸⁶ Zbornik, VI/1, dok. 91; *Zgodovinski časopis V*, str. 91.

⁸⁷ S. P., *Zakaj so si v Mokronogu izbrali 1. julij za občinski praznik?*, *Dolenjski list*, 18. junija 1954.

⁸⁸ Zbornik, VI/1, dok. 62, op. 1.

⁸⁹ AVI, fasc. 21 B; Janko Jarc, *Krvava tragedija na Gorenjih Lazah*, *Borec*, 1954, str. 252—256; *Borec* 1953 str. 350; 29. oktober — praznik Novega mesta, *Dolenjski list*, 23. oktobra 1953, *Zbornik*, VI/1, dok. 62 op. 1, 63 op. 2.

⁹⁰ Cenni storici sulla partecipazione all'attuale guerra della divisione di fanteria »Isonzo«, AVI, fasc. 32 B; *Zbornik*, VI/1, dok. 62, op. 1.

⁹¹ *Brežiški pohod*, *Naše delo* (Krško), 7. februarja 1953.

⁹² Stane Terčak, I. *Štajerski bataljon v letu 1941*, *Celjski zbornik*, 1951, str. 134—137; *Brežiški pohod*, *Naše delo* (Krško), 5. decembra 1952 do 7. februarja 1953; Ludvik Zupanc-Ivo, *Ob 10. obletnici brežiškega pohoda*, *Ljubljanski dnevnik*, 30. oktobra do 3. novembra 1951.

⁹³ Dušan Kveder, *Sodnija*, *Slovenski poročevalec*, 6. julija do 12. julija 1954.

⁹⁴ 28. oktober — obletnica ustanovitve Brežiške čete, *Posavski tednik*, 23. oktobra 1954; *Izkrvavelo seme*, *Ljudska pravica*, 27. oktobra 1955.

⁹⁵ *Zbornik*, VI/1, dok. 55, op. 4.

⁹⁶ Rokopis od jeseni 1944.

⁹⁷ *Zbornik*, II/2, dok. 4.

⁹⁸ Škerl, str. 301 sl.

⁹⁹ Škerl, str. 309.

¹⁰⁰ *Zbornik*, VI/1, dok. 57.

¹⁰¹ Škerl, str. 316 sl.

¹⁰² Škerl, str. 179 sl.

¹⁰³ *Slovenski poročevalec* 6. januarja 1942; prim. M. Š., *O prvih korakih Osvobodilne fronte Slovenije*, Mladina, 25. aprila 1951.

¹⁰⁴ Franček Saje, *Tvorec osvobodilne borbe v Sloveniji*, *Ljudska pravica-Borba*, 11. aprila 1954.

¹⁰⁵ Škerl, str. 191, 203.

¹⁰⁶ *Zbornik*, VI/1, dok. 80 op. 6, dok. 221 in 216; Jože Mekinda-Franci, *Formiranje in prve borbe II. Štajerskega bataljona*, *Ljudska pravica*, 6. in 13. decembra 1952.

¹⁰⁷ Križnar, *Loški razgledi*, 1954, str. 20—21.

¹⁰⁸ *Zbornik*, VI/1 dok. 205 in 78.

¹⁰⁹ *V spominih po potih, kjer se je vojskoval junaški Cankarjev bataljon*, *Slovenski poročevalec*, 12. in 13. julija 1951.

¹¹⁰ Križnar; Ivan Jan-Srečko, *Med gorenjskimi partizani* str. 37—42; Tone Svetina, *Borbe v zasneženih gorah* (Po-

- kljuka—Lipanca v zimi 1941-42), *Železar*, 1955, str. 17—19, 49—52; *Zbornik*, VI/1, dok. 79, op. 3.
- ¹¹¹ *Zbornik*, VI/1, dok. 79, op. 3 in 220; Konobelj - Slovenko, *Pod Možakljo...*, str. 171—172; *Dovje in Mojstrana v letih 1941—1945*, str. 13 sl.
- ¹¹² Križnar, Konobelj - Slovenko, op. 111.
- ¹¹³ *Zbornik*, VI/1, dok. 78, op. 2; Križnar; J. G., *V spominu po potih...*, *Slovenski poročevalec*, 12. in 13. julija 1951.
- ¹¹⁴ *Zbornik*, VI/1, dok. 207.
- ¹¹⁵ *Zbornik*, VI/2, dok. 34.
- ¹¹⁶ *II. Kongres KPS*, str. 69.
- ¹¹⁷ *Zbornik*, VI/2, dok. 13.
- ¹¹⁸ *Ljudska pravica*, 19. julija 1952; Križnar; Ivan Bertoncely, *Slavna dražgoška bitka, Gorenjski glas*, 1. januarja 1953; J. G., *V spominu po potih...*, *Slovenski poročevalec*, 12. in 13. julija 1951; *Zgodovinski boji Cankarjevega bataljona za Dražgoše, Slovenski poročevalec*, 4. januarja 1953; Kavčič Pavle in Žakelj Milan, *Borbe Cankarjevega bataljona v Dražgošah, Invalidski vestnik*, 26. decembra 1951; *Loški razgledi*, 1955, str. 7—9, 23—30.
- ¹¹⁹ Prim. o tem daljšo razpravo v *Zgodovinskem časopisu*, VI-VII, str. 733—765.
- ¹²⁰ Radko Polič, *Grosupeljska partizanska četa, Slovenski poročevalec*, 27. oktobra 1954.
- ¹²¹ *Zbornik*, VI/2, dok. 17, 18 in 22; Generalmajor Peter Stante, *Štajerska v ognju upora, Slovenski poročevalec*, 22. julija 1953.
- ¹²² *Zbornik*, VI/1, dok. 197.
- ¹²³ *Zbornik*, VI/1, dok. 75 in 201; Tone Vidmar, *Spomini na partizanska leta, I*, str. 13 sl.
- ¹²⁴ Škerl, str. 329; *Zbornik*, VI/2, dok. 26; *Zbornik* VI/1, dok. 202.
- ¹²⁵ *Zbornik*, VI/1, dok. 212.
- ¹²⁶ *Zbornik*, VI/1, dok. 214.
- ¹²⁷ *Zbornik*, VI/2, dok. 4, op. 1, 6, op. 2, 17, 13, op. 3, Dakijeve spomini.
- ¹²⁸ *Zbornik*, VI/2, dok. 132.
- ¹²⁹ *Zbornik*, VI/2, dok. 139.
- ¹³⁰ *Zbornik*, VI/2, dok. 16; podatki polkovnika Klanjška in Dakija.
- ¹³¹ *Zbornik*, VI/2, dok. 140.
- ¹³² *Zbornik*, VI/2, dok. 146.
- ¹³³ Po podatkih v *Zborniku* VI/2, dok. 19 op. 4—12. februarja, po Klanjškovih podatkih pa že 9. februarja.
- ¹³⁴ *Zbornik*, VI/2, dok. 135.
- ¹³⁵ *Zbornik*, VI/2, dok. 141.
- ¹³⁶ *Zbornik*, VI/2, dok. 8.
- ¹³⁷ *Službeni list za Ljubljansko pokrajino*, 28. januarja, 7. februarja, 11. februarja in 25. februarja 1942.
- ¹³⁸ *Zbornik*, VI/2, dok. 21.

- 139 Zbornik, VI/2, dok. 151, 143.
 140 Zbornik, VI/2, dok. 145.
 141 Zbornik, VI/2, dok. 23.
 142 Škerl, str. 182.
 143 Delo, glasilo CK KPS 1948, str. 66—68.
 144 Zbornik, VI/2, dok. 34.
 145 Zbornik, II/2, dok. 83.
 146 Zbornik, II/2, dok. 32.
 147 Zbornik, VI/1, dok. 63, op. 3.
 148 AMNO, arhiv v Tribunale militare guerra (TMG) fasc. 1626—1654; Zbornik VI/1, dok. 63;
 149 Zbornik, VI/1, dok. 75, op. 2; Dr. I. Juvančič, *Primorje u narodnooslobodilačkoj borbi u Istri i Slovenskom Primorju*, Beograd 1952, str. 396.
 150 Zbornik, VI/1, dok. 203.
 151 Riepilogo dell'attività slavo-communista nella Venezia Giulia, AVI, fasc. 58 D.
 152 Zbornik, VI/2, dok. 142; AVI, fasc. 2 C in 5 C; Juvančič, o. c., str. 398.
 153 Zbornik, VI/2, dok. 34.
 154 Zbornik, VI/2, dok. 63, op. 2 in 69.
 155 Slovenec, 28. maja 1941.
 156 Škerl, str. 61; Slovenec, 4. in 5. junija, 28. junija, 5. julija, 7. novembra 1941; AVI, škatla 13 (3011—3200).
 157 Franček Saje, *Belogardizem*, Ljubljana 1951, str. 249, citiram Saje.
 158 Krek preko londonskega radia (BBC), *Svobodna Slovenija* 18. in 20. oktobra 1942, in Kuhar, *Svobodna Slovenija* v 1. številki.
 159 *Svobodna Slovenija*, št. 1.
 160 *Svobodna Slovenija*, 15. januarja 1942.
 161 *Svobodna Slovenija*, št. 4, januarja 1942.
 162 *Svobodna Slovenija*, 15. februarja 1942; *Pobratim*, 20. februarja 1942.
 163 *Dokumenti*, izd. Propagandni odsek IOOF, 1943.
 164 *Svobodna Slovenija*, 28. marca 1942.
 165 *Pobratim*, 31. marca 1942.
 166 *Zarja svobode*, II. št. 1; *Svobodna Slovenija*, 23. aprila 1942.
 167 *Svobodna Slovenija*, 8. maja 1942.
 168 *Slovenska zaveza*, 7. maja in 30. maja 1942, *Svobodna Slovenija*, 8. maja in 20. septembra 1942; Saje, str. 265.
 169 France Škerl, *Politični tokovi...*, *Zgodovinski časopis*, V, str. 58—62.
 170 *Izdajalska zarota KPS = OF zoper slovenski narod*, 1942, izdala vodilna plast slovenskega naroda ob obletnici okupacije.
 171 Saje, str. 126.
 172 *Izdajalska zarota...*, Saje 179 sl, 189.
 173 Saje, str. 189.
 174 Saje, str. 190, 199.

- 175 Saje, str. 215 sl. 132.
 176 *Naprej zastava Slave*, št. 2, november 1941; *Svoboda ali smrt*, 12. aprila 1942.
 177 *Slovenec*, 21. decembra 1941.
 178 Saje, str. 222—224.
 179 Saje, str. 227—278.
 180 Saje, str. 280—281.
 181 AMNO, TMG, fasc. 337—397.
 182 *Slovenec*, 24. marca 1942.
 183 Saje, str. 286—289.
 184 Saje, str. 303—305, 390.
 185 *Zbornik* VI/2, dok. 3.

OPOMBE K IV. DELU

- 1 *Osvobodilna fronta* II, začetek januarja 1942.
 2 *Zbornik*, VI/2, dok. 3.
 3 *Zbornik*, II/2, dok. 83.
 4 *Zbornik*, II/2, dok. 84.
 5 *Zbornik*, VI/2, dok. 5.
 6 *Zbornik*, VI/2, dok. 8, 11 in 12.
 7 *Zbornik*, VI/2, dok. 34.
 8 *Slovenski poročevalec*, 14. februarja 1942.
 9 *Slovenski poročevalec*, 9. in 31. marca 1942.
 10 Šnuderl, *Dokumenti*, str. 36.
 11 *Zbornik*, VI/2, dok. 34.
 12 *Slovenec*, 25. aprila 1942.
 13 *Slovenec*, 29. aprila 1942; *Zbornik*, VI/2, dok. 164.
 14 *Slovenec*, 5. maja 1942.
 15 Šnuderl, *Dokumenti*, str. 42.
 16 AMNO, priloga k aktu XI. C. d. A. št. 2/5535 od 19. junija 1942.
 17 *Slovenski poročevalec*, 28. aprila in 19. maja 1942.
 18 AVI, fasc. 21 F.
 19 AVI, fasc. 17 G in škatla 44.
 20 *Zbornik*, VI/2, dok. 27 in 148.
 21 Leto I, str. 17.
 22 *Zbornik*, VI/2, dok. 149.
 23 AVI, fasc. 3 C.
 24 AVI, fasc. 34 A.
 25 *Zbornik*, VI/2, dok. 150.
 26 *Zbornik*, VI/2, dok. 45, op. 2, 54, op. 2; AVI, fasc. 210; podatki polkovnika Klanjška, prim. Franc Avbelj-Lojko, *Spomini iz partizanskega življenja*, *Borec*, 1953, str. 4—6, 42—45, 91—94, 154—156, 190—193.
 27 *Zbornik*, VI/2, dok. 54, op. 4, dok. 84; AVI, arhiv Vrhovnega štaba, škatla 1474; *Slovenski poročevalec*, 20. maja 1942.
 28 *Zbornik*, VI/2, dok. 85, op. 1; podatki Anteja Novaka.
 29 *Borec*, VI, str. 83; *Zbornik*, VI/2, dok. 72, op. 2.

- 30 *Borec*, VI, str. 84; *Zbornik*, VI/2, dok. 72, 55, 67, 63, op. 2.
- 31 *Zbornik*, VI/2, dok. 48, 60.
- 32 *Zbornik*, VI/2, dok. 25.
- 33 *Zbornik*, VI/2, dok. 27, 28, 30.
- 34 *Zbornik*, VI/2, dok. 32; Generalmajor Peter Stante, *Štajerska v ognju upora*, *Slovenski poročevalec*, 22. julija 1953; T-a, *Pred 10 leti na Pugledu*, *Slovenski poročevalec*, 22. marca 1952; Rudolf Puhar - Razin, *Ko je zapel telefon...*, *Borec*, 1954, str. 151—152.
- 35 General-potpukovnik Dušan Kveder, *Značaj i formiranje Prve slovenačke brigade*, VIG 1953, str. 1—8.
- 36 *Zbornik*, VI/2, dok. 35.
- 37 *Zbornik*, VI/2, dok. 39.
- 38 *Zbornik*, VI/2, dok. 52.
- 39 *Borba čete II. grupe odredov na Blatnem klanecu*, *Slovenski poročevalec*, 1. in 2. julija 1952.
- 40 *Zbornik*, VI/2, dok. 51.
- 41 *Zbornik*, VI/2, dok. 59, 61.
- 42 *Zbornik*, VI/2, dok. 53, 164.
- 43 Janko Jarc, *Belokranjski partizani po katastrofi na Gorenjih Lazah*, *Dolenjski list*, 19. decembra 1952.
- 44 *Pred dvanajstimi leti na Gorjancih*, *Ljudska pravica-Borba*, 1. maja 1954; Ivo Pirkovič, *Belokranjsko partizanstvo v letu 1942*, *Borec*, 1954, str. 249—251.
- 45 *Zbornik*, VI/2, dok. 60, op. 2, dok. 78, 9.
- 46 *Zbornik*, VI, dok. 34.
- 47 Križnar; *Zbornik*, VI/2, dok. 137.
- 48 *Zbornik*, VI/2, dok. 69, 155; *Zbornik*, VI/2, dok. 152 op. 2, 50, op. 3, 59; *Slovenski poročevalec*, 9. maja 1947 (Dr. A. V., *Borba do smrti*).
- 49 *Zbornik*, VI/2, dok. 50, op. 3.
- 50 *Zbornik*, VI/2, dok. 137.
- 51 Križnar.
- 52 *Zbornik*, VI/2, dok. 137.
- 53 *Zbornik*, VI/2, dok. 158, op. 3; *Ljudstvo pod Storžičem v boju za svobodo*, str. 14—58.
- 54 *Zbornik*, VI/2, dok. 76, op. 5; Križnar; Vinko Hafner, *Trinajstnica*, *Borec*, 1953, str. 47—50, 96—98, 194—196, 244—247, 274—275, 329—332, 370—372; K. F., *Niso se predali... ponosno so rajši smrt izbrali*, *Gorenjski glas*, 19. aprila 1951; Vinko Hafner, *Stanko Žagar, prvi od trinajstnice padlih junakov, padlih v jami nad Okroglim*, *Ljudska pravica*, 24. oktobra 1949.
- 55 *Zbornik*, VI/2, dok. 76 (dodatek).
- 56 *Zbornik*, VI/2, dok. 34.
- 57 *Zbornik*, VI/2, dok. 53, 55, 58.
- 58 *Zbornik*, VI/2, dok. 53, op. 3, dok. 62.
- 59 VAZSt 30. marca in 23. maja 1942; VAZK 21. oktobra 1942.
- 60 Maks Potokar, *Razvoj narodnoosvobodilnega gibanja na Krasu*, rkp. arhiv CK ZKS.

- 61 Zbornik, VI/2, dok. 154; AVI, fasc. 58B.
- 62 Ivo Juvančič, *Borba na Nanosu*, Borec, I, str. 25—27.
- 63 Zbornik, VI/2, dok. 62, op. 2; AVI, fasc. 58B; Juvančič v Istra i Slovensko Primorje str. 398—402.
- 64 Zbornik, VI/1, dok. 34, op. 17; Miro Štubel, *Kratka kronika Prekmurja*, Borec, 1954, str. 341; *Murska Sobota v oktobru 1941*, *Tovariš*, 1953, str. 175; France Filipič, *Pohorski bataljon*, Maribor, 1952, str. 18—19; Š. K., *31. oktober 1941 v Prekmurju*, *Ljudska pravica*, 1. in 2. novembra 1950; Martin Žalik, *Narodnoosvobodilno gibanje v Prekmurju leta 1941*, *Obmurski tednik*, 1. oktobra 1954; Ing. Cigit Koloman, *Iz prvih dni upora v Prekmurju*, istotam; Zbornik, VI/2, dok. 69.
- 65 Zbornik, VI/2, dok. 56.
- 66 Fr. Škerl, *Koroška v borbi za svobodo*, *Koroški zbornik*, Ljubljana 1946, 499.
- 67 Škerl, o. c., 501, 512.
- 68 Zbornik, II/2, dok. 1 in 83; Zbornik, VI/2, dok. 34, 50, 56.
- 69 Zbornik, VI/2, dok. 34, 25, 29.
- 70 Zbornik, VI/2, dok. 41.
- 71 Zbornik, VI/2, dok. 42, 43.
- 72 Zbornik, VI/2, dok. 44.
- 73 Zbornik, VI/2, dok. 46.
- 74 Zbornik, VI/2, dok. 47.
- 75 Zbornik, VI/2, dok. 50.
- 76 Zbornik, VI/2, dok. 56.
- 77 Zbornik, VI/2, dok. 60.
- 78 Zbornik, VI/2, dok. 64.
- 79 Zbornik, VI/2, dok. 65.
- 80 Zbornik, VI/2, dok. 66.
- 81 Zbornik, VI/2, dok. 64.
- 82 Zbornik, VI/2, dok. 65.
- 83 Zbornik, VI/2, dok. 66.
- 84 Zbornik, VI/2, dok. 68.
- 85 Zbornik, VI/3, dok. 5.
- 86 Zbornik, VI/2, dok. 77.
- 87 Zbornik, VI/3, dok. 9.

IMENSKO KAZALO

A

Adlešič dr. Jure, 54
 Adriaticus, 66
 Aleksander Karadjordjević,
 79, 86
 Ambrosio Vittorio, 35, 38
 Arzenšek Viktor, 175
 Avbelj Franc-Lojko, 427
 Avbelj Viktor, 15
 Avsenik, 133
 Avšič Jaka, 152, 153, 340

B

Baš Franjo, 414
 Bauer dr., 174
 Bebler dr. Aleš (Tratnik
 Primož-Kobal), 15, 22, 45,
 46, 48, 152, 158, 359, 399,
 407, 413, 418
 Bergonzi A., 297
 Bernard Jaka, 258
 Bernet Zvonimir, 77
 Bertoncelj Ivan, 418, 424
 Bešter Tone, 266
 Bevc, 141, 142, 143
 Bevc Milan, 412
 Blatnik dr. Franc, 333, 334
 Bobek Viktor, 296
 Bor Matej, 209
 Borštnar Jože, 15
 Bratož Henrik, 15
 Brauchitsch, maršal, 35
 Bräunlich, poročnik, 183
 Breclj dr. Anton, 316
 Breclj dr. Marijan, 99, 118,
 122
 Breje Tomo-Pavle, 418
 Brelj Miloš, 146
 Bruckner Hanns, 66, 67
 Bukovec, 182

C

Cankar dr. Izidor, 74
 Carignani, 282
 Cavallero Ugo, 34
 Churchill, 31, 253
 Ciano Galeazzo, 43, 44, 61
 Cigit Koloman, 391, 428
 Cvetko Stefan, 391
 Cvetković Dragiša, 25, 26,
 27, 29, 30, 31, 32, 45, 50,
 298

Č

Čarni Ludvik, 421
 Čepe Marica, 421, 422
 Čižmek Boris-Bor, 419, 421

D

Daki-Semič Stanko, 230, 233,
 284, 418, 422, 424
 Dal Negro, polkovnik, 355
 Denver Frank-Frenk, 282
 Dimitrov, 293, 294
 Dremelj Leopold, 174

E

Ehrlich dr. Lambert, 106, 135,
 135, 136, 137, 320, 321, 337
 Eksler Mirko, 174

F

Fajfar Tone, 19, 121, 415
 Filipič Franc, 419, 428
 Florijan, 418
 Frick, dr. 269
 Fügner, 140

G

Gaber Jože, 176
 Gašpersič Jelo, 183

Glavač Franc, 326, 339
Glavič Alojzij, 174
Goering Herman, 35, 70
Gorkič, 118
Gorše, 88
Gosar dr. Andrej, 51, 54, 107,
108, 309, 316
Gostinčar Jože, 115
Grajf Martin, 421
Grazioli Emilio, 52, 54, 57,
58, 60, 62, 168, 195, 216, 217,
218, 219, 221, 227, 272, 275,
278, 286, 287, 302, 303, 304,
332, 334, 348, 349, 351, 356,
357, 419
Gregorčič Jože, 13, 264
Gregorič Ilija, 161
Grivec dr. Franc, 125
Guardini Romano, 124
Guštinčič inž. Drago, 76

H

Hafner Vinko, 428
Handl, polkovnik, 169
Himmler H., 70, 71
Hitler A., 28, 30, 31, 32, 33,
34, 35, 37, 38, 43, 44, 51,
52, 57, 59, 62, 63, 64, 65,
67, 69, 70, 71, 72, 187, 195,
235, 267, 269, 327
Hlebec, 76
Hodjera Sv., 299
Hren Ign., 174
Hübner H., 174

I

Ivančič Ivan. 296

J

Jan Ivan-Srečko, 418, 420,
423
Jarc Janko, 422, 423, 428
Jeglič dr. Anton B., 107, 108,
109, 110, 111, 112, 125, 126,
130, 133, 134, 321, 416
Jerin Jože, 359
Jernejec Peter, 176
Junis in Krim, 189
Juvančič dr. Ivo, 425, 428

K

Kaplan Emil, 176
Kaplan Feliks, 176
Kaplan Fric, 176
Kardelj Edvard, 9, 19, 25,
27, 28, 100, 102, 104, 105,
138, 153, 158, 181, 203, 210,
221, 230, 244, 246, 263, 294,
295, 298, 345, 347, 348, 372,
373, 382, 386, 387, 393, 400,
406, 407, 412, 415
Kardoš Evgen, 391
Kariž Valentin, 274
Kastelic Franc, 176
Kastelic Rajmund, 176
Kavčič Pavle, 424
Kidrič Boris, 7, 8, 22, 23, 45, 46,
92, 94, 96, 97, 104, 105, 121
138, 150, 151, 154, 169, 180,
182, 210, 243, 248, 251, 253,
255, 286, 341, 344, 352, 416,
418
Klanjšek Jože, 284, 424, 427
Klekl, 130
Koblar dr. France, 126, 127,
128, 129, 138
Kocbek Edvard, 17, 109, 128,
129, 130, 131, 132, 134, 143,
182, 411, 420
Kodrič Franc, 369
Kogoj Rado, 274
Komar Andrej, 179
Konobelj Franc - Slovenko,
418, 420, 424
Koren Ferdo, 175
Koren Pavle, 179
Korošec dr. Anton, 28, 29,
61, 78, 79, 80, 85, 106, 107,
108, 111, 112, 115, 118, 122,
126, 133, 135, 140, 149, 151,
299, 316, 320, 323
Kos Simon, 296
Kosanović dr. Sava, 26, 412
Kovač Stefan, 391
Kozak Vlado, 415
Kraft Doris, 66
Kraigher Boris, 385, 418
Kramar Janez, 369
Kramer dr. Albert, 49, 141,
145
Kranjc Cene, 411
Kranjc Karel, 274

Kreft Ivan, 415, 416
Krek dr. Janez Ev., 105, 108,
109, 110, 112, 311
Krek dr. Miha, 25, 43, 49,
51, 115, 304, 305, 306, 307,
308, 309, 315, 425
Kristan Anton, 76
Križnar Ivan, 72, 263, 266,
414, 420, 423, 424, 428
Kroehl, stotnik, 183
Krmelj Maks, 13, 411
Kuhar dr. Alojzij, 305, 306,
307, 308, 309, 310, 311, 312,
425
Kukovec dr. Vekoslav, 86, 89
Kulovec dr. Franc, 32
Kušej dr. Rado, 149
Kutschera, 71, 173, 174, 187
Kveder Dušan, 5, 423, 427

L

Leiler Hubert, 207
Lekić Danilo, 301
Leon XIII, 114
Leskošek Franc, 46, 47, 121,
185, 385
List, feldmaršal, 35
Ljotić Dimitrij, 87, 145, 338
Lončar dr. Dragotin, 83, 86,
150
Löhr, general, 35
Lubej Franjo, 144, 145, 146
Lubej Lojze, 145, 146
Lunaček dr. Pavel, 422
Luštek Miroslav, 412, 413,
418

M

Mackensen von, 34
Maček dr. Vladimir, 25, 26,
27, 32, 80, 88, 298, 309, 316,
318
Mahnič dr. Anton, 322
Maglione, kardinal, 333, 334
Maier-Kaibitsch, 391, 392
Majcen Franc, 369
Majcen Milan, 237
Maks, 419
Marinko Miha, 48, 76, 80,
263, 415
Marjeta (Kidrič Zdenka), 327

Marušič dr. Drago, 49, 122,
136, 150
Massola Umberto, 294
Mekinda Jože - Francl, 366,
367, 423
Messiner dr. Kurt, 174
Mevželj Janez, 237
Mihailović Draža, 150, 152,
153, 301, 302, 310, 312, 314,
315, 317, 319, 325, 338, 339,
340, 341
Mirković Mijo, 412
Mitrović Živan, 26, 412
Moravec Dušan, 411
Mussolini Benito, 30, 33, 34,
38, 43, 52, 53, 54, 55, 57,
58, 59, 60, 61, 62, 165, 168,
216, 219, 220, 272, 274, 278,
296, 302, 303

N

Nagode dr. inž. Črtomir, 150
Natlačen dr. Marko, 43, 48,
49, 50, 51, 52, 53, 54, 57, 85,
92, 109, 122, 133, 134, 206,
300, 301, 302, 303, 304, 305,
308, 309, 315, 332, 337, 338
Nedić Milan, 36, 63, 338
Ninčić dr. Momčilo, 36
Novak Ante, 355, 359, 427
Novak Cveto, 419, 420
Novak dr. Fran, 150
Novak Karel, 152, 153, 340

O

Oxilia, general, 354, 364

P

Papini, 124
Pašić Nikola, 124
Pavelić dr. Ante, 32, 34, 43
Pavle, knez, 26, 30, 34
Perič dr. Ljudevit, 77
Perović Milisav, 5
Pestotnik dr. Pavel, 141, 142,
143
Pešić Bogdan, 26, 412
Petejan Jože, 78
Petrač (Škerlovaj Milan), 211,
211, 421

Pij XI. 113, 114
 Pintarič Franc-Švaba, 14, 411
 Pirkovič Ivo, 428
 Pivotti, stotnik, 230
 Podgornik Dušan, 146
 Polič Radko, 419, 422, 424
 Polič Zoran, 145, 146, 415,
 417, 418
 Polito, general, 298
 Porenta Janez, 146
 Potočnik dr. Miha, 118, 122
 Potokar Maks, 428
 Praprotnik Avgust, 286, 335
 Prepeluh Albin, 79, 150
 Preska Anton, 176
 Preska Franc, 176
 Pribičević Svetozar, 80
 Pucelj Ivan, 49, 51, 54, 79, 80,
 86, 141, 145, 150, 303, 304,
 305
 Puhar Rudolf-Razin, 427

R

Radić Stjepan, 79, 81, 124
 Rainer dr., 187, 270, 379
 Ranković Aleksander, 26
 Ravbar Jože-Još, 420
 Ravelli, vicekvestor, 222
 Ravnihar dr. Vladimir, 49
 Remec Bogomil, 133
 Repič Viktor, 146
 Ribbentrop v. Joachim, 43
 Richthofen, 35
 Roatta Mario, 227, 288, 290,
 335, 355
 Robotti Mario, 12, 38, 39, 40,
 43, 53, 167, 168, 195, 196,
 211, 216, 217, 218, 219, 220,
 222, 224, 227, 228, 229, 230,
 231, 232, 233, 272, 273, 274,
 275, 277, 278, 279, 280, 281,
 282, 284, 286, 287, 288, 325,
 332, 333, 334, 335, 337, 338,
 348, 349, 350, 351, 355, 356,
 360, 364, 365, 371, 414
 Roesener Ervin, 379, 381
 Romero Federico, 51, 52
 Roosevelt, 253
 Rozman Franc-Stane, 189,
 239, 240, 256, 421
 Rožman dr. Gregorij, 61,
 106, 110, 113, 114, 120, 131,

133, 136, 137, 308, 318, 320,
 321, 328, 329, 330, 331, 332,
 335, 337, 356
 Ruiz, podpolkovnik, 231
 Rupnik Lev, 302

S

Saje Franček, 24, 324, 413,
 414, 423, 424
 Saura Italo, 303
 Schick Viljem, 71
 Schreyer, general, 262
 Serajnik Lojze (Grafenauer
 Bogo), 414
 Sernek inž. Dušan, 149
 Silvestri, polkovnik, 283
 Simović Dušan, 26, 32
 Skala-Stante Peter, 189, 271,
 421, 424, 427
 Slavič dr. Matija, 149, 308
 Smeli, 14
 Smersu, 115
 Smolej Viktor, 15, 411
 Snoj Franc, 308
 Stanovnik Aleš, 118, 122, 134
 Stanovnik dr. Ivan, 108, 316
 Stalin, 253
 Steindl Franc, 68, 70
 Stojadinović dr. Milan, 28,
 29, 30, 80, 299
 Stopar Viktor, 46, 413
 Stošić Milorad 178
 Svetina Franc, 423

Š

Šaranović Milovan, 15
 Šercer Ljubo, 274, 276
 Šilih Niko, 15
 Šiška Jože, 412
 Škalcer Stanko, 421
 Škerl dr. France, 13, 17, 19,
 21, 96, 411, 415, 419, 420,
 423, 424, 425, 429
 Šlander Slavko, 162
 Šnuderl dr. Maks, 18, 412,
 421, 422, 427
 Šolar Jakob, 128, 316
 Štefe Franc-Miško, 418, 420
 Štok Jože-Korotan, 420
 Štubelj Miro, 428
 Švejk (Ferlež Ivan), 366, 367

T

Tatalović Nikola, 369
 Tekavec Filip-Gašper, 422
 Terčak Stane, 193, 411, 421, 423
 Terseglav Franc, 108, 109
 Tito-Broz Josip, 5, 203, 245, 255, 263, 294, 295, 298, 345, 347, 372, 382, 393, 400, 412
 Toeffele, carinik, 222
 Tomažič Pino, 296
 Tomec Ernest, 320, 321, 322, 323
 Tominec p. Angelik (Atom), 116, 117, 120
 Tomšič Tone, 46, 208
 Tonček, 378
 Tucović Dimitrij, 45
 Turnšek Franc, 369
 Tyrš, 140, 142, 146

U

Udovč Jože, 15, 16
 Uiberreither, 67, 68, 71, 174, 176, 190, 191, 193, 235, 383, 384
 Ulaga Drago, 134
 Ulrih Tone-Kristl, 421
 Uranjek Ivanka, 176
 Ušeničnik dr. Aleš, 108, 113, 114, 125, 129, 416

V

Vadnal Ivan, 296
 Verbič Ivan, 274
 Verdier, kardinal, 328
 Vidmar Tone-Luka, 15, 284, 355, 424
 Vipotnik Janez, 46
 Vivoda Marjan, 419
 Vodnik France, 123, 128

Vodopivec Vlado, 415
 Vodušek Božo, 123, 127
 Vojko (Premrl Janko), 389
 Voyk Ivan-Živan, 418, 420
 Vršnik Lojze, 418
 Vrunč, 189
 Vukičević, 108
 Vukmanović Svetozar, 26

W

Weichs, general, 35
 Werner dr. Gerhard (Carstanjen), 64, 414
 Wittig, 124, 125

Z

Zabret Franc, 417
 Zasavec Čiro, 15
 Zelenika Milan, 413
 Zgonik Mavricij, 419
 Zidanšek Miloš, 190, 276, 281, 284
 Zihlerl Boris, 19, 104, 415
 Zupanc Ludvik-Ivo, 192, 421, 423
 Zwitter dr. Fran, 20, 414

Ž

Žagar Ignac, 274
 Žagar Iztok, 423
 Žagar Stane, 159, 171, 175, 177, 374
 Žagar Stane ml., 379, 428
 Žakelj Milan, 424
 Žalik Martin, 428
 Živković Peter, 49, 79, 89, 135, 144
 Žlajpah Franc, 369
 Žolnir B., 419
 Žumer Srečko, 115
 Župančič Jože, 419
 Žvan Lojze, 179

KAZALO PARTIZANSKIH ENOT

- Bataljon Miloša Zidanška, 400
- Belokranjska četa, 225, 236, 237, 238, 241, 370, 422
- Belokranjski bataljon, 371
- Belokranjski odred, 395, 396, 397
- Bičkova četa, 259
- Borovniška četa, 163, 227, 230, 234, 236, 241, 358
- Brežiška četa, 236, 239, 241, 255, 423
- Brkinska četa, 390
- Cankarjev bataljon, 159, 178, 185, 186, 187, 188, 242, 257, 258, 260, 261, 262, 263, 265, 266, 273, 353, 373, 374, 379, 385, 388, 397, 423, 424
- Cankarjeva (Jeseniška) četa, 418, 420
- Celjska četa, 163, 189, 421
- Četrta četa 1. bataljona Notranjskega odreda, 363
- Četrta grupa odredov, 396
- Črnuška skupina, 162
- Dolenjska skupina, 236, 237, 241
- Dolenjski bataljon, 359, 366, 371
- Dolenjski odred, 367, 371, 372, 395, 396, 397, 398, 400, 403, 404, 407
- Dolomitski odred, 205
- Domžalska skupina, 161, 172, 179
- Dravogradska skupina, 162
- Dravski odred, 395, 396, 405
- Druga grupa odredov, 367, 368, 369, 372, 395, 396, 397, 398, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 428
- Druga kranjska četa, 161, 162, 177
- Druga vipavska četa, 390
- Drugi bataljon Gorenjskega odreda, 379
- Drugi bataljon Kokrškega odreda, 378
- Drugi bataljon Notranjskega odreda (Kočevski bataljon), 358, 359, 363
- Drugi štajerski bataljon, 188, 227, 239, 241, 242, 256, 257, 270, 271, 276, 285, 353, 363, 364, 365, 369, 370, 372, 393, 423
- Dupliška skupina, 161
- Glavni štab Hrvatske, 359
- Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet, 10, 12, 15, 16, 23, 159, 161, 162, 164, 167, 170, 171, 183, 185, 188, 193, 202, 203, 204, 206, 226, 230, 236, 238, 239, 241, 245, 250, 273, 275, 276, 349, 353, 359, 363, 364, 365, 367, 368, 369, 378, 382, 391, 393, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408
- Gorenjski (Cankarjev) bataljon, 159, 161, 177, 178, 179, 186, 187
- Gorenjski odred, 374, 376, 395, 396, 398
- Gorjanska skupina, 371
- Gorjanski bataljon, 371
- Gorjanska (Gorje) četa, 260, 373, 376

- Gradaška (Gradac) skupina, 237
- Grosupeljska četa, 164, 226, 236, 270, 419, 422, 424
- Haloški odred, 395
- Horjulska četa, 362
- Hrvaška četa, 390
- Ilije Gregoriča četa, 161
- Jeloviška četa, 161, 162, 175, 177, 178, 186
- Jeseniška četa (Ivana Cankarja), 160, 161, 162, 174, 175, 177, 179, 186, 373, 375, 376
- Jeseniška skupina, 373
- Južnodolenjski bataljon, 358, 359, 363, 401
- Kamniška četa, 173, 181, 375
- Kamniška skupina, 161, 172
- Kamniški bataljon, 14, 172, 173, 180, 181, 182, 187, 236, 256, 375, 377, 379
- Kočevski bataljon, 360, 362, 401
- Kočevski odred, 401
- Kokrška četa, 376, 377
- Kokrški bataljon, 379
- Kokrški odred, 375, 377, 395, 396, 398, 403, 407, 418, 420
- Koroški odred, 395, 396, 398
- Kozjanski odred, 395
- Kožlješki bataljon, 242
- Kranjska četa, 161
- Kranjski (Storžiški) bataljon, 159, 177, 178, 179, 187
- Krimski bataljon, 16, 211, 225, 226, 227, 228, 230, 236, 241, 271, 272, 275, 276, 277, 280
- Krška skupina, 176
- Loška četa, 227, 230, 358
- Ložki (Soški) odred, 385
- Majcnova skupina, 237
- Mengeška skupina, 161, 172, 179
- Mengeško-Moravska četa, 173, 181, 183
- Metliška skupina, 237
- Mislinjska skupina, 162, 163, 193
- Mokronoška četa, 236, 237, 238, 239, 256, 370
- Mokrška četa, 163, 224, 225, 229, 295
- Molniška četa, 163, 222, 223, 224, 246, 256, 419
- Moravska (Domžalska) četa, 183, 225, 226
- Narodna zaščita (NZ), 196, 202, 203, 204, 205, 206, 236, 237, 250, 253, 261, 286, 343, 345, 347, 359, 360, 362, 388, 393, 394, 395, 398, 404, 405
- Nartnikova četa, 161, 186
- Notranjski odred, 14, 358, 362, 395, 396, 398, 399, 400, 403
- Novomeška četa (skupina), 236, 237, 238, 370
- Peti slovenski partizanski ali Dolenjski bataljon, 370
- Pivška četa, 296, 297, 353, 362, 385, 388, 389, 390
- Pogledska (Pugleška) četa, 256
- Pohorska četa, 163, 190, 192, 269, 382, 421
- Pohorski bataljon, 419, 428
- Pohorski odred, 395, 396, 405
- Poključka četa, 376
- Poljanska (Nartnikova, 1. kranjska) četa, 161, 186, 272, 373, 374
- Poljanski bataljon, 374, 379
- Prešerška četa, 227, 230
- Prešernov bataljon, 259
- Primorska (Špacapanova) četa, 185, 400
- Primorska skupina, 295, 358, 385
- Primorski odred, 395, 396
- Primorsko goranski odred, 358
- Proletarska udarna patrola ali vod (Dakijeva letiča patrola), 362, 363, 400, 401
- Ptujska skupina, 163

- Prva grupa odredov, 13, 378, 396, 398, 399, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 411
- Prva kranjska (Nartnikova) četa, 161, 186
- Prva štajerska partizanska brigada, 365, 369, 382, 383, 395
- Prvi bataljon (Šercerjev) Notranjskega odreda, 362, 363
- Prvi bataljon prve grupe odredov, 375, 379
- Prvi štajerski bataljon, 14, 182, 188, 192, 194, 236, 239, 240, 241, 255, 284, 353, 382, 383, 405, 421, 423
- Radomeljska četa, 14, 171, 180, 181, 182, 183, 236, 241
- Ptujski odred, 395
- Radomeljska skupina, 161, 172
- Rakovška (Rakek) četa, 360, 361, 400
- Rašiška četa, 162, 171, 172, 173, 181, 184, 185, 186, 272, 419, 420
- Revirska četa, 163, 188, 189, 192, 193, 284, 382, 383, 384, 405, 420
- Ribniška četa, 163, 226, 422
- Robska četa, 227, 229, 230
- Roška četa, 400
- Samatorska četa, 257, 272, 273, 276, 296
- Savinjska četa, 163, 189, 192, 193, 382, 405, 421
- Savinjski odred, 395, 396, 397, 400, 405
- Selška četa, 373, 374, 375, 376
- Semiška skupina, 237
- Severno obmejna četa, 362, 363, 400
- Slovenjgraška skupina, 162
- Smelijeva četa, 296
- Stiška četa, 164, 225, 256, 419, 422
- Šaleška skupina, 163, 190
- Šercerjev bataljon, 16, 280, 281, 284, 285, 296, 298, 358, 360, 361, 362, 363, 370, 385, 388, 400
- Škofjeloška četa, 374, 376
- Šmarnogorska skupina, 171
- Šolska četa, 227, 272
- Tolminska četa, 390
- Tomšičeva brigada, 15
- Trboveljska skupina, 163
- Tretja četa Cankarjevega bataljona, 376
- Tretja četa 2. štajerskega bataljona, 354, 366
- Tretja grupa odredov, 22, 359, 360, 362, 371, 396, 397, 398, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409
- Tretji bataljon (Miloša Zidanška) Notranjskega odreda, 362, 363, 390
- Tretji partizanski (Šercerjev, Krimski) bataljon, 16, 276, 353, 354
- Tretji štajerski bataljon, 365, 369
- Triglavska četa, 260
- Tržiška četa, 160, 161, 162, 177
- Tržiški (Storžiški, Kranjski) bataljon, 161
- Tržiško-Kokrški bataljon, 375
- Vipavska četa, 389, 390
- Višnjegorska četa, 364
- Vojkov vod, 390
- VOS (Varnostno obveščevalna služba), 11, 196, 205, 206, 207, 210, 213, 327, 330, 331, 335, 352
- Vrhovni štab NOV in POJ, 18, 152, 153, 255, 342, 343, 344, 391, 408, 427
- Zagorska skupina, 163

KRAJEVNO KAZALO

A

- Adlešiči v Beli Krajini, 148
 Ajdinja (k. 1048), 5 km jvzh.
 od Jesenic, 260
 Ajdovščina na Primorskem,
 37, 38
 Ambrus v Suhi Krajini, 235
 Anovec, 4 km svzh. od Kr-
 škega, 235
 Artiče, 4 km s. od Brežic, 235

B

- Baba, 12 km jzah. od Celja,
 240
 Babna gora, 18 km jvzh. od
 Celja, 239
 Banja Loka, 13 km j. od Ko-
 čevja, 360
 Bašelj, 9 km svzh. od Kra-
 nja, 376
 Beč, 3 km szah. od Sv. Vida
 nad Cerknico, 282
 Begunje na Gorenjskem,
 176, 177, 178, 262, 378
 Bela Voda, 1 km jvzh. od
 Travnika v Loškem poto-
 ku, 233
 Bele Vode, 7 km szah. od Šo-
 štanja, 192, 193
 Belica, levi pritok Save Do-
 linke, 260
 Belica (k. 798), 9 km szah. od
 Delnic, 358
 Beograd, 5, 19, 26, 33, 34, 36,
 37, 38, 48, 75, 76, 96, 133,
 140, 149
 Berjanca, 7 km zah. od Ble-
 da, 259
 Berlin, 30, 134, 267, 269, 381
 Besnica (Sp. in Zg.), 6 km
 szah. od Kranja, 161, 186

- Besniška dolina pri Zalogu
 pri Ljubljani, 222
 Bevška grapa v Polhovgraj-
 skih Dolomitih, 185
 Bezuljak, 4 km sev. od Cerk-
 nice, 230, 231, 232
 Bihač, 41, 42
 Bileče, 90
 Bizeljsko, 14 km sev. od Bre-
 žic, 235
 Blatnik nad Semičem, 225
 Blatni klanec pri Trebnjem,
 366, 368, 428
 Blatno, 8 km svzh. od Brežic,
 235
 Blegoš (tt 1562) nad Škofjo
 Loko, 40, 258, 265, 273
 Bled, 169, 174, 175, 176, 179,
 180, 258, 259, 262, 381, 407
 Bloke (Bloška planota), 281,
 296, 354, 355, 363
 Bohinj, 137, 259, 376, 407
 Bohinjska Bela, 175, 259, 262
 Bohinjska Bistrica, 259, 262
 Bohor (tt 1023), 13 km szah.
 od Krškega, 239, 241
 Bojanski boršt nad Stično,
 369
 Borovnica, 163, 222, 235, 273,
 276, 279, 280, 282, 283, 406
 Bosanska Krupa, 44
 Boštanj, 2 km zah. od Sev-
 nice, 235
 Bovec, 39, 66
 Bovše, 7 km svzh. od Celja,
 239
 Branica, 3 km jvzh. od Ri-
 hemberka (Branika), 296
 Braslovče, 193, 194
 Brda (goriška), 295, 385
 Breg pri Kranju, 377

Brdo pri Ljubljani, 209
Brezje pri Sostrem, 222
Brezje pri Radovljici, 262
Breznica pri Radovljici, 262, 375
Breznica, 3 km zah. od Škofje Loke, 265
Brezova reber, 9 km zah. od Novega mesta, 273
Brezovica pri Dobu (Domžale), 420
Brežice, 58, 66, 235, 236, 240, 241, 384
Britna sela, 9 km jzah. od Celja, 189
Brnik (Zg. Sp.) pri Kranju, 377
Brodnice, 8 km svzh. od Zidanega mosta, 240
Bruck an der Mur, 66
Bučka, 14 km jvzh. od Krškega, 235, 238, 239, 241, 370
Budimpešta, 19
Bukovje, 8 km szah. od Postojne, 39
Bukovščica, 7 km szah. od Škofje Loke

C

Cajnarji, 2 km jzah. od Sv. Vida nad Cerknico, 281
Celovec, 19, 34, 42, 44, 66, 169, 175, 180, 393
Celje, 38, 44, 51, 55, 56, 58, 67, 76, 78, 84, 85, 88, 89, 125, 163, 193, 236, 239, 240, 255, 300, 397, 421
Cerklje pri Kranju, 173
Cerklje pri Krškem, 235
Cerknica, 43, 230, 235
Cerkno, 39, 40
Crngrob, 3 km s. od Škofje Loke, 374

Č

Čabar, 50 km j. od Ljubljane, 43, 361
Čabranka, levi pritok Kolpe, 361
Čatež pri Brežicah, 235

Čatež pri Trebnjem, 371
Čaven (k. 1113) nad Ajdovščino, 389
Čebine, 4 km s. od Zagorja, 82
Čeče nad Zagorjem, 240, 284
Čemšeniška (Velika) planina (k. 1206), 8 km szah. od Trbovelj, 163, 188
Čeplje, 3 km vzh. od Vranskega, 193
Češnjice, 9 km szah. od Novega mesta, 371
Čreta (tt 996), 13 km jzah. od Šoštanja, 193, 384
Črni vrh, 4 km jvzh. od Vranskega, 193
Črni vrh, 9 km jvzh. od Škofje Loke, 261, 397
Črni vrh nad Idrijo, 39, 296, 390
Črni Kal (k. 1107), 1 km svzh. od Blegoša, 265, 373, 374, 376
Črnomelj, 42, 43, 44, 225, 234, 279, 370
Črnuče pri Ljubljani, 43, 52, 159, 161, 162, 172, 185, 221
Čušperk pri Grosupljem, 271

D

Debar, 35
Debeli hrib nad Temeniško dolino, 225
Debela peč (k. 2007), 7 km j. od Mojstrane, 376
Debeli vrh (tt 1299), 17 km svzh. od Sežane, 37, 38, 39
Debeli vrh (tt 1255) v Travnici gori nad Ribnico, 233
Debeli vrh (k. 864), 8 km jugozah. od Črnomlja, 225
Delnice, 280
Divača, 37
Dobje, 7 km svzh. od Celja, 239
Dobova pri Brežicah, 89, 235, 241
Dobrava, gozd pri Krškem, 176
Dobrča (tt 1634), 4 km szah. od Tržiča, 177, 178, 184

Dobropolje, 226
 Dobrova pri Ljubljani, 41
 Dobrovlje, 10 km jzah. od
 Šoštanja, 189, 192, 194, 411,
 421
 Dole pri Radečah, 235
 Dole, 16 km jvzh. od Kamni-
 ka, 183
 Dolenja vas pri Ribnici, 226
 Dolenje Poljane, 5 km jvzh.
 od Loža, 354
 Dolnja Lendava, 93
 Dolž, 7 km jvzh. od Novega
 mesta, 165, 238
 Domžale, 172, 183
 Donava, 35
 Dornberk, 37
 Dovje, 169, 257, 260, 262, 424
 Dovški rovt na Jelovici, 260
 Draga pri Loškem potoku,
 232, 233
 Draga pri Begunjah na Go-
 renjskem, 176, 177
 Dragatuš pri Črnomlju, 88
 Drava, 396
 Dravograd, 44, 158
 Dražgoše, 184, 259, 261, 263,
 265, 267, 373, 376, 379, 424
 Dunaj, 19, 43, 50
 Duplje pri Kranju, 172, 177,
 186
 Dutovlje pri Sezani, 297

F

Farji potok v Blegošu, 373
 Frata pri Ajdovcu pri No-
 vem mestu, 419
 Fridrihštajn (k. 871) nad
 Kočevjem, 358

G

Gaberje, 8 km jvzh. od No-
 vega mesta, 238
 Gaberska gora (k. 963), 7 km
 jvzh. od Skofje Loke, 265,
 373, 374
 Gacko, 42
 Gače nad Planino, 370
 Gameljne, 162, 171, 172
 Glažuta na Bohorju, 13 km
 s. od Krškega, 239

Glažuta, 8 km jvzh. od Rib-
 nice, 232
 Glina, 44
 Globoko pri Brežicah, 235,
 240
 Godovič pri Idriji, 39
 Golce, 4 km j. od Laškega, 240
 Golčaj, 16 km jvzh. od Kam-
 nika, 182, 236
 Golnik nad Tržičem, 177
 Golo nad Igom, 165, 168, 221,
 229, 355
 Golobinjek, 2 km j. od Pla-
 nine (Celje), 240
 Gora, 2 km j. od Idrije, 37
 Goraci, 4 km szah. od Čabra,
 361
 Gorenja Žetina, 2 km vzh. od
 Blegoša, 265
 Gorenje Poljane, 7 km jvzh.
 od Loža, 354
 Gorenji Lazi, 14 km szah. od
 Črnomlja, 237, 238, 276,
 370, 423, 428
 Gorica, 292, 295, 385, 386, 388
 Gorica, 6 km s. od Zidanega
 mosta, 240
 Gorjanci, 165, 238, 371, 397,
 428
 Gorje pri Bledu, 186, 258,
 259, 262
 Gorjuše nad Bohinjem, 259
 Gornja Topla reber, 15 km
 jvzh. od Novega mesta,
 370
 Gornji Ig, 354
 Gotenica, 14 km j. od Rib-
 nice, 232, 358, 360
 Goteniški Snežnik (tt 1289),
 7 km vzh. od Čabra, 358
 Gozd Martuljek, 40
 Gradac pri Metliki, 225, 370
 Gradišče, 6 km svzh. od
 Trebnjega, 366
 Gradišče (tt 770), 7 km svzh.
 od Vrhnike, 40
 Graz, 19, 33, 34, 44, 55, 56, 64,
 139
 Grbajel, 8 km svzh. od Del-
 nic, 359
 Griblje pri Črnomlju, 225
 Grčarevec, 12 km jzah. od
 Vrhnike, 40

Grčarice, 9 km j. od Ribnice, 232
Grintovec v Kamniških planinah, 41, 66
Griže pri Celju, 193, 240
Griže pri Sežani, 297
Grmada (k. 897), 11 km jzah. od Šoštanja, 189, 190, 192
Grobelno, 239
Grosuplje, 227, 234, 271, 279, 364

H

Harmica, 7,5 km vzh. od Brežic, 89
Hinje v Suhi Krajini, 235
Hoče pri Mariboru, 190
Homec pri Domžalah, 172, 182
Horjul, 41, 235, 362
Hotunje, 10 km vzh. od Celja, 239
Hrastje pri Ljubljani, 166
Hrastnik, 83, 169, 170
Hrastnik nad Koroško Belo, 161
Hribarjevo, 3 km szah. od Vel. Blok, 284
Hruševo pri Ljubljani, 209
Hrušica pri Novem mestu, 238
Hudi Rogatec, 3 km svzh. od Mokreca, 355
Hudi vrh, 4 km jvzh. od Velikih Blok, 354

I

Idrija, 39, 385, 406
Ihan, 89
Ilirska Bistrica, 295, 296
Ilova gora pri Grosupljem, 13
Iška, pritok Ljubljanice, 227
Iška vas pri Igu, 234
Iški Vintgar, 224, 225, 228, 232, 355, 356
Ivančna gorica, 234
Ivanjica, 90, 149
Izlake pri Zagorju, 240

J

Jablanica, 41
Jajce, 33, 36

Jamnik, 12 km jvzh. od Škofje Loke, 374
Jasa nad Crngrobom, 374
Jasnica pri Ribnici, 226
Javorje nad Škofjo Loko, 265, 373
Javornik pri Jesenicah, 161, 260
Javornik (tt 1286), 6 km jvzh. od Postojne, 296
Jelenov žleb, 6 km jzah. od Ribnice, 10, 232, 411
Jelovica planina, 18 km szah. od Kranja, 13, 159, 161, 175, 177, 178, 179, 186, 259, 264, 265, 373, 374
Jeperca pri Medvodah, 184
Jeršiči pri Sv. Vidu nad Cerknico, 354
Jesenice, 41, 55, 161, 169, 175, 177, 260, 262, 375, 376, 382, 402, 407
Jezersko nad Kranjem, 402
Ježica pri Ljubljani, 41, 89, 185
Jurklošter, 5 km jzah. od Planine (Celje), 240

K

Kal (tt 965), 4 km svzh. od Trbovelj, 188
Kalce pri G. Logatcu, 39, 41
Kališe pri Železnikih na Gorenjskem, 265
Kamnik, 42, 119, 158, 159, 161, 171, 172, 173, 175, 177, 180, 184, 382, 398, 402, 407
Kamniti vrh (tt 1656) nad Kranjsko goro, 39
Kanal pri Gorici, 42
Kandija pri Novem mestu, 234
Kanižarica pri Črnomlju, 225, 370
Kapele, 7 km svzh. od Brežic, 235
Kaplja vas, 14 km zah. od Celja, 193
Karavanke, 391, 392, 393, 399, 407, 418
Karlovac, 42, 44, 280

- Kastav, 8 km szah. od Reke, 295
 Kašelj pri Ljubljani, 168
 Klanec, 11 km jvzh. od Ljubljane, 230
 Klačje, 8 km s. od Kočevja, 370
 Klek (k. 1566), 8 km jvzh. od Mojstrane, 260, 376
 Klopni vrh (k. 1335) na Pohorju, 190, 384
 Knape, 7 km szah. od Škofje Loke, 257
 Knežak, 37
 Knežja njiva, 2 km vzh. od Starega trga pri Ložu, 233
 Koče, 4 km jvzh. od Gotevice, 358
 Kočevje, 13, 18, 23, 38, 42, 56, 58, 83, 165, 234, 279, 280, 358, 360, 398, 400
 Kočevski Rog, 12, 13, 276, 358, 370, 371
 Kojzica pri Rimskih Toplicah, 163, 240
 Kokarje, 4 km jzah. od Mozirja, 194
 Kokova, 3 km szah. od Trbiža, 36, 37, 38, 39
 Kolašin, 42
 Kolovec, 8 km jvzh. od Kamnika, 182
 Kolpa, 358, 359, 400, 407, 409
 Konjice, 55, 83
 Koprivnik nad Bohinjem, 259
 Koreno pri Horjulu, 362
 Korinj nad Krko, 226, 271
 Koroška Bela, 161
 Kostanj, 10 km vzh. od Kamnika, 375
 Kostanjska planina pri Kostanju, 374
 Kosučje, 12 km sev. od Nova mesta, 371
 Kot nad Semičem, 237
 K. 882 pri Šopu, 282
 K. 939 v Mokrcu, 229
 K. 1022 j. od Kočevja, 358
 Kotlič (Partizanski vrh) (tt 1410) v Jelovici, 178, 184
 Kozarje pri Ljubljani, 209
 Kozina-Herpelje, 37
 Kozjak (tt 1273), 15 km s. od Celja, 396
 Kozje, 13 km s. od Krškega, 235
 Kozloy Studenec, 9 km jzah. od Črnomlja, 225, 370
 Kožljek nad Borovnico, 276, 277, 280, 281, 282, 283
 Kragujevac, 26
 Kranj, 39, 41, 42, 44, 86, 93, 160, 172, 177, 178, 186, 259, 262, 266, 267, 377, 382, 403, 418, 420
 Kranjska gora, 40, 262, 402, 407
 Krapina, 44
 Kras, 295, 385, 428
 Krašnja, 12 km jvzh. od Kamnika, 183, 375
 Kremenjek (k. 454), 11 km jzah. od Trebnjega, 225, 226, 256, 270, 271, 365
 Kremenk, 3 km jvzh. od Poljan nad Škofjo Loko, 376
 Kresnice, 256, 375
 Kresniški vrh (k. 522) nad Kresnicami, 226
 Krim (tt 1107), 228, 277, 362, 363
 Krimček (tt 933), 4 km jvzh. od Borovnice, 280, 281, 282
 Križe pri Bohinju, 259
 Križe pri Trziču, 177
 Križna gora, 4 km szah. od Škofje Loke, 265
 Križna gora pri Ložu, 361
 Krka, 226, 234, 235, 237, 271, 406
 Kronovo pri Novem mestu, 371
 Kropa, 179
 Krško, 158, 191, 235, 241
 Krpenska Loza pri Črnomlju, 370
 Krvava peč nad Iško, 284, 354, 355, 356
 Krvavec (tt 1853), 181, 376
 Kukeš, 35
 Kum (tt 1219), 239, 383
 Kupljenik, 4 km jzah. od Bleda, 175
 Kurešček nad Igom, 227, 229

L

Lancovo pri Radovljici, 186
 Lašče, 1 km svzh. od Poko-
 jišča nad Borovnico, 283
 Laško pri Celju, 92, 117, 121,
 190, 235
 Laze, 9 km jvzh. od Cerkni-
 ce, 361
 Laze, 15 km vzh. od Ljub-
 ljane, 183
 Lesce pri Bledu, 375
 Lesično pri Celju, 239
 Leskovac, 26
 Leskovec pri Krškem, 235
 Letuš, 7 km jvzh. od Šošta-
 nja, 194
 Liberga, 6 km jvzh. od Li-
 tije, 256, 257, 270
 Limbarska gora (k. 769) nad
 Krašnjo, 184
 Lipanjska planina, (k. 1633),
 10 km j. od Bleda, 259, 260,
 373, 423
 Lipoglav, 13 km jvzh. od
 Ljubljane, 271, 356, 364,
 365
 Lipovci v Prekmurju, 148
 Litija, 39, 41, 42, 44, 225, 226,
 239, 256, 403, 404, 405
 Livno, 42
 Ljubčna pri Celju, 239
 Ljubelj v Karavankah, 41,
 44, 402
 Ljubljana, 15, 17, 18, 19, 26,
 27, 28, 31, 38, 40, 41, 42, 43,
 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 55,
 57, 58, 59, 60, 61, 74, 75, 77,
 82, 89, 93, 106, 107, 132, 139,
 158, 163, 166, 168, 170, 178,
 185, 192, 195, 196, 197, 202,
 203, 204, 205, 207, 208, 209,
 211, 212, 213, 214, 215, 216,
 219, 220, 222, 223, 227, 228,
 233, 234, 240, 251, 271, 272,
 273, 274, 275, 276, 279, 280,
 286, 287, 288, 299, 300, 303,
 305, 333, 345, 353, 355, 356,
 363, 370, 374, 379, 381, 382,
 393, 399, 421, 422
 Ljubljanski vrh (tt 813),
 3 km j. od Vrhnike, 40
 Ljutomer, 88

Lobnica, 11 km zah. od Ma-
 ribora, 190
 Log, 7 km vzh. od Planine
 (Celje), 239
 Logatec, 41, 42, 43, 235, 278,
 279, 363
 London, 43, 51, 301, 302, 304,
 305, 306, 307, 308, 309, 311,
 314, 325
 Loški potok, 42, 43, 226, 232,
 233, 355, 361
 Lož, 43, 220, 230, 231, 232,
 233, 284, 361, 400, 422, 423
 Lože, 6 km svzh. od Zidane-
 ga mosta, 240
 Ložine pri Kočevju, 226
 Ložka dolina, 43, 233, 284,
 296, 354, 360
 Ložnica, pritok Savinje, 239
 Lučne pri Žireh, 41, 42
 Lužarji pri Velikih Laščah,
 284

M

Mačkovec (tt 905), 9,5 km za-
 hodno od Velikih Lašč, 284
 Majer (k. 901), 4 km szah. od
 Čabra, 361
 Majšperk pri Ptujju, 44
 Malenski vrh (k. 1050), 12 km
 zah. od Škofje Loke, 265,
 373
 Mali Log pri Loškem poto-
 ku, 232
 Malinjek (k. 1042) v Mokrcu,
 229, 356
 Maribor, 44, 55, 56, 58, 63,
 64, 66, 67, 83, 86, 89, 93,
 125, 140, 145, 164, 188, 191,
 239, 241, 255, 269, 397, 414,
 419
 Marof pri Jurkloštru, 239
 Maršiči pri Velikih Laščah,
 361
 Martinji vrh, 12 km szah. od
 Škofje Loke, 373
 Matulji, 36, 37, 38
 Medno, 185
 Medvedica, 6,5 km jzah. od
 Grosuplja, 227, 271, 365
 Medvedjek, 2 km zah. od Go-
 tenice, 360

Medvedjek (k. 412), 6 km
szah. od Trebnjega, 369
Medvode, 159, 161, 162, 173
Metlika, 225, 234, 279
Mežaklja nad Jesenicami,
161, 174, 175, 177, 179, 184,
186, 260, 418, 420, 424
Mežica pri Dravogradu, 391
Migojnica, 8 km zah. od Ce-
lja, 193
Miklarji, 7 km jzah. od Čr-
nomlja, 225, 237
Mirca (k. 1026), 2 km szah.
od Jesenic, 161
Mirna pri Trebnjem, 59, 236,
271, 279, 371
Mislinjska dolina, 190
Mišje brdo (Mišino brdo),
11 km jvzh. od Novega
mesta, 371
Mladi vrh (k. 1370), 11 km
zah. od Škofje Loke, 258,
266, 374
Mojstrana, 257, 260, 424
Mokrec (Mokrc, tt 1058), 163,
224, 227, 228, 229, 230, 232,
284, 296, 354, 355, 356, 358,
362, 363, 364, 372
Mokronog, 237, 239, 371, 403,
405, 423
Molnik (tt 582), 9 km jvzh.
od Ljubljane, 224, 356, 365
Moravče, 11 km vzh. od Dom-
žal, 182, 183, 239, 403, 407
Mostar, 42
Moste pri Žirovnici, 175
Mošenjska planina, 7 km j.
od Radovljice, 265
Mozelj pri Kočevju, 358
Mozirje, 8 km jzah. od Šo-
štanja, 194, 382, 383
Možic (tt 1602), 4 km jvzh.
od Bohinjske Bistrice, 42
Mrzli studenec na Pokljuki,
259, 376
Mrzlica (k. 1119), 5 km svzh.
od Trbovelj, 169, 240, 411,
421
Muljava pri Stični, 235, 406
Mura, 314
Murska Sobota, 93, 391, 428

N

Nadiža, 314
Na Logu v dolini Trente, 39
Nanos (tt 1300) nad Vipavo,
297, 389, 390, 428
Na Pečeh (Dražgoše), 263,
264
Nazarje pri Mozirju, 125,
193, 194
New York, 302
Niš, 26, 37
Nomenj v Bohinju, 259
Nova štifta pri Gor. Gradu,
125
Novi kot, 5 km szah. od Ča-
bra, 361
Novi Lazi, 8 km j. od Ko-
čevja, 43
Novi Sad, 56
Novo mesto, 20, 41, 42, 43,
44, 46, 47, 49, 125, 163, 234,
279, 280, 326, 371, 419, 423

O

Obronica, 3 km jvzh. od Je-
senic, 161, 174, 175
Odranci pri Murski Soboti,
390
Ogulin, 38
Ohonica, 2 km jvzh. od Bo-
rovnice, 283
Ojstrica pri Dravogradu,
148
Okroglo pri Kranju, 377, 428
Opčine pri Trstu, 37
Ortnek, 5 km jvzh. od Vel.
Lašč, 226, 361
Oslo (Norveška), 6
Osredek, 4 km jzah. od Mo-
krca, 225, 232, 234, 236, 241
Ostri vrh (k. 519), 12 km sev.
zah. od Novega mesta, 371
Ostri vrh (tt 1121), 5 km jug.
vzh. od Sodražice, 354
Ostri vrh, 11 km szah. od
Škofje Loke, 373
Ostrožno pri Celju, 239
Otave pri Cerknici, 227, 284
Otavnik 3 km szah. od Dol,
237, 238
Otočec pri Novem mestu,
237

Otrobovec pri Blokah, 361
Ovsiše, 8 km szah. od Kra-
nja, 39

P

Padež nad Borovnico, 280,
281, 282, 283

Panski potok pri Podlipo-
glavu, 223

Partizanski vrh, glej Kotlič,
178, 179

Pasja ravan (tt 1030), 9 km
jvzh. od Škofje Loke, 185,
261

Pašenca, 8 km vzh. od Pla-
nine (Celje), 239

Peč (k. 1509) na tromeji Ju-
goslavija, Avstrija, Itali-
ja, 39, 40

Perovo pri Grosuplju, 227,
271

Petelinc nad Marjeto (k. 588),
10 km jzah. od Ljubljane,
185

Petelinjek (k. 1546), 1 km
vzh. od Peči, 40

Petelinov vrh (k. 1212), 8 km
jvzh. od Starega trga pri
Ložu, 233

Petrina pri Brodu na Kupi,
279

Petrovac, 42

Pikovnik, 4 km szah. od Sv.
Vida nad Cerknico, 282,
284

Pirniče, 162, 171

Pivka, 390

Planica, 5 km szah. od Škof-
je Loke, 265

Planina pri Celju, 190, 240

Planina pri Postojni, 39, 278,
280, 363

Pleša (k. 820) nad Zagor-
jem, 188

Plešivica (k. 421), 4 km jvzh.
od Grosuplja, 262, 271

Pleterje, 3 km vzh. od Kr-
škega, 235

Podbrdo pri Boh. Bistrici,
39

Podbrezje pri Radovljici,
262

Podbrezje pri Mariboru, 162

Podgrad, 8 km jvzh. od No-
vega mesta, 237

Podjuna na Koroškem, 392

Podklošter, 36

Podkoren, 40, 44

Podkraj pri Vipavi, 41

Podlipoglav pri Vipavi, 41
223

Podmolnik pri Ljubljani, 14,
181, 182

Podnart pri Radovljici, 262

Področica, 402

Podsreda pri Krškem, 241

Podstran, 2 km szah. od Mo-
ravč, 183

Pogled (Pugled), 10 km s. od
Črnomlja, 99

Pogled (Pugled tt 587), 12 km
jvzh. od Ljubljane, 271,
356, 364, 365, 419, 427

Pogled (Pugled), 3 km s. od
Moravč, 183

Pohorje, 163, 188, 190, 269,
407

Pokljuka nad Bledom, 175,
179, 259, 260, 375, 376, 373,
423

Pokojišče nad Borovnico,
277, 281

Polhograjski Dolomiti, 205,
273, 362, 363, 397

Polhov gradec, 261, 403, 404,
406

Polica pri Grosuplju, 234

Poljane nad Kočno, 175

Poljane pri Ložu, 284

Poljane, 2 km zah. od Plani-
ne (Celje), 240

Poljane nad Škofjo Loko,
39, 258

Poljanska dolina, 161, 185,
186, 187, 255, 257, 258, 260,
261, 373, 374, 406, 407

Polje pri Ljubljani, 166, 168,
222

Polšeče nad Cerknico, 354

Polšnik nad Trbovljami, 235

Polzela pri Celju, 240

Ponikva pri Celju, 239

Pontebba, 66

Postojna, 39, 385

Potoki, 5 km jvzh. od Jese-
nic, 260, 375

Površnica (Dražgoše), 264
 Prahe, 12 km j. od Celja, 240
 Praprotna Polica, 7 km svzh.
 od Kranja, 377
 Predil, 66
 Prekrnica, 3 km svzh. od
 Moravč, 183
 Preserje pri Ljubljani, 272,
 280
 Prevalje pri Dravogradu,
 158
 Prezid pri Čabru, 361
 Preža, 4 km jvzh. od Kočev-
 ske Reke, 358
 Primskovo nad Temeniško
 dolino, 235, 257, 270, 271
 Pristava nad Borovnico, 281,
 282, 283
 Pšatnik na cesti med Tac-
 nom in med Šmartnim, 171
 Ptuj, 44, 55, 56, 58, 67, 83,
 163, 190
 Pusto polje, 6 km jzah. od
 Mozirja, 194

R

Raba, 314
 Racna gora (tt 1140), 4 km
 jvzh. od Starega trga pri
 Ložu, 233, 361
 Račje selo nad Trebnjem,
 59
 Račna pri Grosuplju, 226,
 234, 271
 Radeče pri Zidanem mostu,
 235, 404, 405
 Radgona, 55
 Radoha (k. 531), 12 km j. od
 Novega mesta, 237, 238
 Radohova vas, 12 km szah.
 od Trebnjega, 225, 348, 365,
 369
 Radomlje pri Kamniku, 172,
 173
 Radovljica, 66, 262
 Rajhenburg (Brestanica),
 241, 255
 Rakek pri Postojni, 279, 360,
 361, 406
 Rakitna, 19 km j. od Ljublja-
 ne, 277, 280, 282, 283, 354

Rakitnica pri Ribnici, 360
 Randol (Ravni dol) ob izvi-
 ru Krke, 226, 271
 Rašica pri Ljubljani, 159,
 161, 162, 173, 180, 182, 184,
 185, 221, 420
 Rateče na Gorenjskem, 40
 Ratitovec (tt 1666), 42
 Ravnik, 11 km jzah. od Vrh-
 nike, 40
 Razbor, 7 km svzh. od Celja,
 239
 Razdrto pri Postojni, 37
 Razselno pri Št. Jurju ob
 juž. železnici, 189
 Rdeči Kamen v Kočevskem
 Rogu, 370, 371
 Rečica pri Bledu, 259
 Režija, 388
 Ribnica na Dolenjskem, 42,
 166, 220, 232, 233, 234, 405
 Ribnica na Pohorju, 190, 384
 Rihemberk (Branik), 37
 Rijeka, 33, 38, 295, 362
 Rim, 30, 34, 278, 298, 301,
 302, 304, 309, 323, 333, 334,
 335, 354, 356, 389
 Rimske Toplice, 240, 419
 Rodine pri Črnomlju, 237
 Rodni vrh v Halozah, 148
 Rogaška Slatina, 158
 Rovte, 10 km zah. od Škofje
 Loke, 258, 375, 376
 Rovte nad Vrhniko, 362
 Rož na Koroškem, 392
 Rožek, gradič pri Morav-
 čah, 183
 Ruše pri Mariboru, 240
 Ruška koča na Pohorju, 190

S

Sabočevo pri Borovnici, 281
 Sadinja vas, 8 km jvzh. od
 Ljubljane, 208, 223
 Salzburg, 19
 Samatorica, 3 km zah. od
 Horjula, 185, 186
 Sava, reka, 35, 37, 40, 41, 42,
 43, 52, 185, 223, 226, 235,
 256, 263, 374, 377, 398, 402,
 403, 405, 406, 407
 Savinja, 239, 240, 396

- Savinjska dolina, 189, 403, 407, 421
 Sela v Dobravah za Šmarno goro, 171
 Sela pri Kamniku, 184, 185
 Sela pri Šumberku, 9 km zahodno od Trebnjega, 366
 Selška dolina, 41, 178, 186, 187, 255, 257, 260, 261, 374
 Semič, 225, 370
 Senovo, 241
 Senožeče, 37, 297
 Sevnica, 55, 241, 255
 Sežana, 389
 Skader, 35
 Skaručna, 171
 Skobelj, 9 km jzah. od Škofje Loke, 261
 Skoplje, 33, 37
 Slape, 5 km vzh. od Ljubljane, 223
 Slavina, 37
 Sleme (k. 883), 9 km svzh. od Cerknice, 277, 281, 282
 Sleme (tt 883), 1 km vzh. od Dražgoš, 264
 Slivnica, 14 km jvzh. od Celja, 189, 239
 Slivnica (tt 1114) nad Cerknico, 40
 Slom, 15 km vzh. od Celja, 239
 Slovenska Bistrica, 44, 83
 Slunj, 41, 42
 Smlednik (smleška hosta), 184
 Smrekovec nad Ložem, 361
 Smuk nad Semičem, 225
 Sneberje pri Ljubljani, 168
 Snežnik (tt 1796) na Notranjskem, 39, 43, 362, 363, 400
 Soča, 314
 Sodražica pri Ribnici, 226, 232, 233, 234, 284
 Sofija, 33, 34, 37
 Solun, 25
 Sopotnica, 5 km zah. od Škofje Loke, 374
 Sorška dolina, 41
 Sostro pri Ljubljani, 168
 Split, 26, 33, 36, 208
 Sp. Kašelj pri Ljubljani, 223
 Sremič, 3 km s. od Krškega, 235
 Stara Sušica, 15,5 km jzah. od Postojne, 296
 Stara vas pri Brežicah, 241
 Stara vas pri Grosuplju, 227, 271
 Stari grad nad Zalogom pri Ljubljani, 89, 222
 Stari trg pri Ložu, 231, 232
 Stehan (k. 463) pri Višnji gori, 354
 Stična, 125, 164, 225, 234, 256, 271, 365, 369, 406
 Stirpnik, 8 km szah. od Škofje Loke, 258
 Stol (tt 2236) v Karavankah, 161, 179, 186, 260, 373, 375, 376, 418, 420
 Stolice (Vz. Bosna), 215
 Stopiče pri Novem mestu, 238
 Storžič (tt 2132) nad Kranjem, 177, 178, 376, 420, 428
 Straža (D. in G.) pri Novem mestu, 237
 Stražnji vrh, 4 km szah. od Črnomlja, 237
 Strmica (tt 625), 5 km jzah. od Vrhnike, 40
 Struga (Makedonija), 35
 Stružnica, 2 km s. od Broda na Kupi, 360, 399, 407
 Studenec, 10 km zah. od Krškega, 235
 Sui vrh na Travni gori, 226
 Suhorje, 13 km szah. od Ilirske Bistrice, 388
 Svina, 6 km s. od Moravč, 183
 Sv. Barbara, 8 km jvzh. od Škofje Loke, 185, 374
 Sv. Duh v Halozah, 148
 Sv. Gora (tt 682), 6 km svzh. od Gorice, 385
 Sv. Helena, 16 km jvzh. od Celja, 239
 Sv. Jedert, 5 km jzah. od Laškega, 240
 Sv. Jošt (tt 845) nad Kranjem, 109, 161
 Sv. Jurij, 19 km zah. od Celja, 189
 Sv. Križ pri Litiji, 271, 371

- Sv. Križ, 18 km sev. od Sežane, 37
- Sv. Lenart, 7 km jvzh. od Ljubljane, 125, 223
- Sv. Lenart nad Gotenico, 358
- Sv. Miklavž nad Zidanim mostom, 240
- Sv. Mohor (tt 948) nad Kranjem, 161, 186, 257, 258, 261, 263, 264
- Sv. Mohor (tt 522) nad Moravčami, 183, 184
- Sv. Ožbalt, 15 km vzh. od Celja, 239
- Sv. Ožbalt, 14 km szah. od Trbovelj, 375
- Sv. Ožbold (tt 860), 5 km jug. zah. od Škofje Loke, 185, 186, 374
- Sv. Peter, 17 km svzh. od Brežic, 235
- Sv. Planina, 3 km szah. od Trbovelj, 125, 285, 383
- Sv. Primož nad Kamnikom, 125
- Sv. Trije Kralji (tt 884), 4 km jvzh. od Žirovskega vrha, 40
- Sv. Trojica (tt 690), 17 km od Sežane, 37
- Sv. Trojica nad Cerknico, 277
- Sv. Vid, 17 km vzh. od Celja, 239, 277
- Sv. Vid nad Cerknico, 354
- Sušak, 334
- Š
- Šaleška dolina ob Paki, 190, 240, 421
- Šapljane, 9 km j. od Pirske Bistrice, 37
- Šenčur pri Kranju, 42, 184, 376, 378
- Šentdanijel (Sv. Danijel) pri Slovenj Gradcu, 148
- Šentrupert pri Laškem, 190
- Škocjan pri Novem mestu, 37
- Škofja Loka, 39, 41, 42, 186, 261, 262, 381, 384, 403, 406, 418
- Škofljica pri Ljubljani, 223, 234, 365
- Škrbina pri Gorici, 295
- Škrilje nad Igom, 221, 229, 356
- Šmarje pri Ljubljani, 223, 234
- Šmarjeta pri Celju, 239
- Šmarjeta pri Novem mestu, 237, 371
- Šmarna gora, 159, 161, 162, 173, 177, 184, 185, 377, 420
- Šmartno pod Šmarno goro, 171
- Šmartno pri Ljubljani, 168
- Šmartno pri Mozirju, 194
- Šmihel, 4 km sev. od Mozirja, 383
- Šop (tt 999) nad Rakitno, 277, 281, 282
- Šoštanj, 55, 83, 188, 192, 193, 484, 421
- Štalcerji, 7 km j. od Kočevja, 360
- Štanjel na Krasu, 297
- Št. Andraž, 4 km j. od Velenja, 240
- Štefanja gora, 11 km svzh. od Kranja, 376
- Štjajak, 8 km svzh. od Sežane, 297
- Št. Janž na Dolenjskem, 235, 237
- Št. Jernej na Dolenjskem, 234
- Št. Jošt nad Vrhniko, 42
- Št. Jurij pod Kumom, 235
- Št. Jurje pri Grosuplju, 234, 271
- Št. Lenart pri Podkumu, 383
- Št. Lovrenc na Dolenjskem, 225
- Št. Lovrenc na Pohorju, 55
- Št. Pavel, 12 km zah. od Celja, 189, 240
- Št. Peter na Krasu, 362
- Št. Rupert na Dolenjskem, 59, 239
- Šturje pri Vipavi, 297
- Št. Vid nad Ljubljano, 41, 162, 265, 374
- Št. Vid pri Stični, 234

T

- Tabor pri Sostrem, 223
 Tacen pri Ljubljani, 162, 171, 208
 Težka voda pri Novem mestu, 237, 238
 Tešova pri Vranskem, 193, 194
 Tinje (Odranci) pri Murski Soboti, 390
 Tisa, 35
 Tisje, 7 km jvzh. od Litije, 256
 Tolmin, 39, 295
 Tolsti vrh pri Novem mestu, 238
 Tolsti vrh (k. 1077), 3 km s. zah. od Vranskega, 194
 Tomišelj pri Ljubljani, 274
 Toplice (Dolenjske) pri Novem mestu, 234, 371
 Topol pri Cerknici, 283
 Topol, 6 km svzh. od Loža, 232
 Trava, 2 km svzh. od Čabra, 360
 Travná gora nad Ribnico, 226, 232, 354, 355, 358, 360, 362
 Travnik v Loškem potoku, 232
 Trbiž, 36, 37, 39
 Trboje pri Kranju, 377
 Trbovlje, 66, 75, 77, 85, 162, 169, 170, 188, 235, 240, 284, 285, 384
 Trebelno, 12 km s. od Novega mesta, 226, 271
 Trebnje na Dolenjskem, 42, 47, 59, 222, 234, 279, 365, 366, 371
 Trenta, 43
 Triglav, 66
 Trojane, 33 km jvzh. od Kamnika, 183
 Trst, 34, 211, 215, 272, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 298, 385, 386, 388
 Tuhinjska dol., 173, 374, 375
 Tunjice pri Kamniku, 181
 Turjak na Dolenjskem, 42, 224, 227, 229, 230, 271

- Trzin pri Ljubljani, 172
 Tržič na Gorenjskem, 55, 382, 398, 403
 Tržič (Monfalcone), 374, 388
 Tržišče na Dolenjskem, 237, 238

U

- Uden boršt (k. 496), 7 km s. zah. od Kranja, 377
 Uniše, 16 km vzh. od Celja, 239
 Uskovernica, 7 km szah. od Bohinjske Bistrice, 259
 Ustje nad Iško, 356

V

- Vače pri Litiji, 375
 Valtarski vrh, 8 km jzah. od Škofje Loke, 261
 Varaždin, 44
 Velika Dolina, 8 km jvzh. od Brežic, 235
 Velika Kaniža, 34
 Velika Nedelja, 125
 Velika Poljana, 2 km zah. od Storžiča, 177
 Velike Bloke nad Cerknico, 284
 Velike Lašče na Dolenjskem, 42, 43, 226, 234, 271, 279, 361
 Veliki Gaber na Dol., 235
 Veliki Kamen, 5 km zah. od Podsrede, 241
 Veliki Orehek pri Novem mestu, 237
 Verd nad Vrhniko, 280, 281, 283
 Veterno, 2,5 km jvzh. od Tržiča, 177
 Vevče pri Ljubljani, 168, 225
 Videm-Dobrepolje na Dolenjskem, 59
 Videm (Udine) 38, 39, 389
 Vikerče, 184
 Vinharje, 2 km jzah. od Poljan pri Škofji Loki, 376
 Vinja vas, 9 km j. od Novega mesta, 238
 Vinica pri Črnomlju, 41, 42
 Vino nad Šmarjem na Dolenjskem, 365

Vipava, 37, 295, 297, 385, 386
 Visoče, 2 km jzah. od Planine (Celje), 240
 Visoko pri Kranju, 186, 377
 Visoko pri Turjaku, 356
 Višnja gora, 235, 354, 355, 406
 Vitanje pri Celju, 190
 Vižmarje pri Ljubljani, 162
 Vnanje Gorice pri Ljubljani, 208
 Vodice, 8 km j. od Grosuplja, 270
 Vodiška planina (k. 1135), 6 km j. od Radovljice, 171, 175, 186
 Voglje pri Kranju, 376
 Volče pri Senožečah, 389
 Volčja jama, 18 km jvzh. od Celja, 239
 Volčje jame pri Šmartnem pri Litiji, 226
 Voluš, 5 km zah. od Planine (Celje), 240
 Vranoviči pri Črnomlju, 225
 Vransko, 22 km zah. od Celja, 193, 194
 Vrbovsko, 38
 Vremščica (tt 1025), 4 km j. vzh. od Senožeč, 296, 289
 Vrhnika pri Ljubljani, 41, 42, 235, 273, 278, 279, 281, 363, 406
 Vršič (k. 1661) nad Kranjsko goro, 40, 43

Z

Zabreška planina 2 km jzah. od Stola, 260, 375
 Zabukovica pri Celju, 189
 Zadvor 6 km jvzh. od Ljubljane, 223
 Zagorje ob Savi, 169, 170, 188, 190, 421
 Zagradec pri Grosuplju, 50, 51, 226, 234, 235, 300
 Zagreb, 44, 46, 47, 48, 52, 68, 96, 139, 354, 355, 397
 Zagreben 9 km jzah. od Celja, 240

Zakriž, 2 km szah. od Cerkena, 40
 Zala v Iškem Vintgarju, 225, 227, 230, 232, 354
 Zali log nad Železniki, 41
 Zalog pri Ljubljani, 43, 223, 224, 279
 Zapotok nad Igom, 229, 356
 Zaprice pri Kamniku, 172
 Zapuže, 3 km svzh. od Radovljice, 186
 Zatrnik, 6 km zah. od Bleda, 259
 Zavrč, 15 km od Ptuja, 89
 Zavrh, 1 km szah. od Pokojišča nad Borovnico, 281, 282
 Zavrh, 4 km jvzh. od Sv. Vidu nad Cerknico, 354
 Zelenica v Kočevskem Rogu, 370
 Zg. Kapela na Kozjaku, 148
 Zg. Kašelj pri Ljublj., 223
 Zg. Rečica, 8 km jzah. od Celja, 240
 Zg. Selce, 12 km vzh. od Celja, 239
 Zidani most, 52, 66, 240
 Znojile nad Krko, 226, 271
 Zvajga nad Št. Pavlom v Savinjski dolini, 189

Ž

Žabja vas, 2 km jzah. od Poljan, 376
 Žalna pri Grosuplju, 234, 364
 Železniki nad Škofjo Loko, 43, 186
 Žiče, 3 km svzh. od Radomelj, 181, 182
 Žiri nad Škofjo Loko, 41, 43, 404, 406
 Žirovnica na Gorenj., 375
 Žirovski vrh (tt 961) nad Škofjo Loko, 40, 41
 Žumberak, 397
 Župeno pri Sv. Vidu nad Cerknico, 282
 Žusem (Šmarje pri Jelšah), 239
 Žužemberk na Dolenjskem, 226, 234, 371

K A Z A L O

Uvod	5
O virih in literaturi za zgodovino narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji	8
Viri in literatura	11
O historiografiji	21

I.

OKUPACIJA IN RAZKOSANJE SLOVENIJE

27. marec 1941	25
Italijansko in nemško prodiranje v Slovenijo in zasedba Delo Komunistične partije Slovenije od 27. marca do 27. aprila 1941	36
Narodni svet v Ljubljani	45
Razdelitev okupirane Slovenije	48
Italijanska zasedba Slovenije (Ljubljanska pokrajina)	52
Nemška okupacija Gorenjskega in Štajerskega	62

II.

USTANOVITEV OSVOBODILNE FRONTE SLOVENSKEGA NARODA IN ZAČETEK OBOROŽENE BORBE

Pregled strankarskega življenja v Sloveniji za bivše Jugoslavije	73
Ustanovitev Osvobodilne fronte slovenskega naroda	95
Priprave za oboroženo borbo	155

III.

OSVOBODILNA FRONTA — DRŽAVA V DRŽAVI

Vstaja na Gorenjskem	171
Borbe na Štajerskem	187
Borbe v Ljubljanski pokrajini	194
Narodnoosvobodilna vojna v Ljubljani	195
Ostala Ljubljanska pokrajina	215
Akcija Osvobodilne fronte ob izseljevanju v Zasavju	235
Razvoj Osvobodilne fronte in Vrhovni plenum OF (Slovenski narodnoosvobodilni odbor — SNOO)	242
Decembrska vstaja na Gorenjskem	255
Razvoj narodnoosvobodilne vojne pozimi 1941/42 v ostalih predelih Slovenije	270
Italijanska vojska prevzame skrb za »red in varnost« v Ljubljanski pokrajini	286
Začetki narodnoosvobodilne vojne v Slovenskem primorju	291
Kontrarevolucija združene slovenske buržoazije	298
Konzulta	301

Narodni odbor kot predstopnja Slovenske zaveze	303
Sredina in njena prva diferenciacija	315
Obrobne frakcije Slovenske zaveze	317
Kontrarevolucionarna vloga slovenskega klera	328
Mihailovičevstvo v Sloveniji	338

IV.

PRIPRAVE ZA POMLADANSKO VSTAJO 1942

Osvobodilna fronta v zimi in zgodnji pomladi 1941/42	341
Porast in akcije slovenskih partizanskih enot v zgodnji pomladi 1942	353
Reorganizacija slovenske partizanske vojske pomladi 1942 in operativni načrt glavnega poveljstva	393
Opombe k uvodu in virom	411
Opombe k I. delu	412
Opombe k II. delu	415
Opombe k III. delu	420
Opombe k IV. delu	426
Imensko kazalo	429
Kazalo partizanskih enot	434
Krajevno kazalo	437

Metod Mikuž
PREGLED ZGODOVINE
NARODNOOSVOBODILNE BORBE
V SLOVENIJI

I. knjiga

Opremila
Ing. arh. Majda Dobravec

Založilo
Časopisno založniško podjetje
»Ljudska pravica«
Cankarjeva založba
v Ljubljani

Predstavnik
Djuro Šmicberger

Natisnjeno
maja 1960

Natisnila
Blasnikova tiskarna
v Ljubljani

